

JYU DISSERTATIONS 269

Seija Aunila

Kuinka naistenlehdestä tuli osa sotapropagandaa

**Naisihanteen muodostuminen ja
muokkautuminen Kotiliesi-lehdessä
toisen maailmansodan aikana**

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ
FACULTY OF HUMANITIES AND
SOCIAL SCIENCES

JYU DISSERTATIONS 269

Seija Aunila

Kuinka naistenlehdestä tuli osa sotapropagandaa

Naisihanteen muodostuminen ja muokkautuminen Kotiliesi-lehdessä toisen maailmansodan aikana

Esitetään Jyväskylän yliopiston humanistis-yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi yliopiston vanhassa juhlasalissa S212
syyskuun 12. päivänä 2020 kello 12.

Academic dissertation to be publicly discussed, by permission of
the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Jyväskylä,
in building Seminarium, Old Festival Hall S212 on september 12, 2020 at 12 o'clock noon.

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2020

Editors

Urpo Kovala

Department of Music, Art and Culture Studies, University of Jyväskylä

Timo Hautala

Open Science Centre, University of Jyväskylä

Copyright © 2020, by University of Jyväskylä

Permanent link to this publication: <http://urn.fi/URN:978-951-39-8256-0>

ISBN 978-951-39-8256-0 (PDF)

URN:ISBN:978-951-39-8256-0

ISSN 2489-9003

ABSTRACT

Aunila, Seija

How the women's magazine became part of war propaganda. The formation and transformation of the women's idea in *Kotiliesi* magazine during Second World War
Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2020, 284 p.

(JYU Dissertations

ISSN 2489-9003; 269)

ISBN 978-951-39-8256-0 (PDF)

This study investigates how the Finnish women's magazine *Kotiliesi* built and shaped the normative ideal of a home front woman during World War II in Finland and how editor in chief Alli Wiherheimo managed the content strategy of the magazine. The subject of research were *Kotiliesi* magazine issues from 1939 to 1945, annual reports of Yhtyneet Kuvalehdet publishing company and private archives of key writers.

The conceptual framework of this study is on one hand that of discourse theory and on the other hand gender studies. A three-discourse theoretical model has been created on the basis of the research materials: first, a discourse validating the *justification of war*, second, a pronatalist discourse of *preserving the nation*, and third, a discourse of *common experience* that strengthens the sacrifice-hero premise.

The key figure in creating the discourse of preserving the nation was member of the magazine's advisory board, vice chairman of Finnish Family Federation Elsa Enäjärvi-Haavio, who lobbied for a six-child family ideal. To achieve this goal, the articles rejected lengthy education and suggested young women should marry early. The message was emphasized by means of fictitious growth stories meant to inspire young women to marry invalids of war. The sacrifice-hero premise was strengthened by common experience writings of two causerists who had lost their sons in war, smallholder Impi Aronaho and writer Tyyni Tuulio, and archetypical fictitious sacrifice stories.

The study shows that the meaning of the *Kotiliesi* magazine motto "Home is the heart of society" shifted during World War II, and the idea of a woman's role changed. Before the war, the magazine had given seasonal tips and instructions for homemakers, but after the war broke out, the focus shifted to supporting the war efforts. When describing the change in female identity, editor in chief Wiherheimo used a metaphor relating to the Finnish national epic *Kalevala*: a pre-war active member of society, Louhi, turned into Lemminkäinen's Mother, sacrificing her son.

The editorial content was clearly affected by hegemonic thought patterns in the society, the conservative Christian values of the magazine, and the writers' view of a woman's role in the war, based on their shared set of values. The magazine's propagandist content was strengthened when Wiherheimo set up an advisory board in 1941, consisting of influential members of society supporting her worldview and values. Thus, *Kotiliesi* separated itself from the two other commercial women's magazines, *Hopeapeili* and *Eeva*, which in their content supported an escapist, adventurous female identity.

Key phrases: *Kotiliesi*, World War II, home front, women's magazine, Yhtyneet Kuvalehdet, Alli Wiherheimo, *Hopeapeili*, *Eeva*

TIIVISTELMÄ

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan sitä, kuinka *Kotiliesi*-naistenlehdessä muodostettiin ja muokattiin normatiivista kotirintamanaisen ideaalia toisen maailmansodan aikana Suomessa sekä avataan päätoimittaja Alli Wiherheimon toimintaa lehden sisällön linjaamisessa. Tutkimuskohteena ovat *Kotiliesi* lehdet vuosilta 1939–1945, Yhtyneiden Kuvalehtien vuosikertomukset sekä keskeisten kirjoittajien yksityisarkistot.

Tutkimus kiinnittyy kulttuurintutkimukseen ja sen teoreettisena viitekehystenä toimii yhtäältä diskurssiteoria ja toisaalta sukupuolentutkimus. Analyysin pohjaksi on tämän tutkimuksen pohjalta luotu kolmen diskurssin teoreettinen malli, ensimmäisenä *sodan oikeutusta* vahvistava diskurssi, toisena tulee *kansakunnan säilymisen* pronatalistinen diskurssi ja kolmantena on uhri-sankari-premissiä vahvistava *yhteisen kokemuksen* diskurssi.

Sodan oikeutusta vahvistava diskurssi kiinnittyi yhteiskunnassa vallinneeseen ennen kaikkea pappien vahvistamaan käsitykseen Suomen tehtävästä länsimaisen sivistyksen puolesta taistelijana. *Kotiliedessä* diskurssia vahvistivat pappien lisäksi Katri Bergholm nimimerkillä Isoäiti. Kansakunnan säilymisen diskurssin muodostumisessa keskeiseen osaan nousi neuvottelukunnan jäsen, Väestöliiton varapuheenjohtaja Elsa Enäjärvi-Haavio, joka esitti vaatimuksen kuu-den lapsen ideaalista. Tavoitteen saavuttamiseksi kirjoituksissa puhuttiin pidempää kouluttautumista vastaan ja vaadittiin nuorten naisten varhaista avioitumista. Sanomaa vahvistettiin fiktiivisillä kasvutarinoilla, joissa innostettiin nuoria naisia avioitumaan sotainvalidin kanssa. Uhri-sankari-premissiä pyrittiin vahvistamaan sekä sodassa poikansa menettäneiden pakinoitsijoiden, pienviljelijämäntä Impi Aronahon ja kirjailija Tyyni Tuulion, yhteisen kokemuksen kirjoituksilla sekä arkkityyppisillä fiktiivisillä uhritarinoilla.

Tutkimus osoittaa, että *Kotilieden* motto ”Koti on yhteiskunnan sydän” sai uuden merkityksen toisen maailmansodan aikana ja käsitys naisen roolista muuttui. Lehti oli ennen toista maailmansotaa antanut perheenmännille vuodenkiertoon liittyviä vinkkejä ja ohjeita, mutta sodan puhjettua keskeisiksi nousivat sodan asettamat vaatimukset. Päätoimittaja Wiherheimo kuvasi naisen identiteetin muutosta kalevalaisella kielikuvalla sotaa edeltävän ajan aktiivisesta yhteiskunnallisesta toimijasta *Kalevalan* Louhesta uhrautuvaksi Lemminkäisen äidiksi.

Toimituksen sisällölliseen linjaukseen vaikuttivat aivan ilmeisesti yleiset yhteiskunnassa vallinneet ajattelumallit, lehden kristilliskonservatiivinen arvomaailma ja kirjoittajien yhteiseen arvopohjaan perustuva näkemys naisen roolista sodassa. Propagandistista sisältöä vahvasti Wiherheimon vuonna 1941 lehteen perustama neuvottelukunta, johon hän kiinnitti keskeisiä päätoimittajan arvomaailmaa ja näkemystä tukevia yhteiskunnallisia vaikuttajia. *Kotiliesi* erkaantui näin sisällöllisesti kahdesta muusta kaupallisesta naistenlehdessä *Hopeapeilistä* ja *Eevasta*, jotka tukivat kirjoituksillaan eskapistista, seikkailevaa naisidentiteettiä.

Avainsanat: *Kotiliesi*, toinen maailmansota, kotirintama, naistenlehti, Yhtyneet Kuvalehdet, Alli Wiherheimo, *Hopeapeili*, Eeva

Author FM Seija Aunila
Contemporary culture
University of Jyväskylä
seijaaunila@gmail.com

Supervisor PhD, Senior Researcher Urpo Kovala
Department of Art and Culture Studies
University of Jyväskylä

Reviewers D.Soc.Sc., Dos. Ilona Pajari
University of Jyväskylä

PhD, Dos. Anne Ollila
University of Turku

Opponent D.Soc.Sc., Dos. Ilona Pajari
University of Jyväskylä

KUVAT

KUVA 1	KL 16/1941, kansikuva, nainen niittää viljaa, (kuvan julkaisu oikeudenomistajan luvalla)	72
KUVA 2	KL 2/1940, kansikuva, naiset ja tyttö käsityön äärellä, (kuvan julkaisu oikeudenomistajan luvalla)	73
KUVA 3	KL 23/1940, kansikuva, nainen paistaa leipää, (kuvan julkaisu oikeudenomistajan luvalla)	74

ESIPUHE

Joulukuussa 2005 olin jälleen kerran kirjastossa lainaamassa vanhoja *Kotiliesiä*, kun puhelimeni soi. Soittaja oli Yleisradion uuden nettiin avattavan arkistopalvelun päällikkö Reijo Perälä. Hän kertoi, että minut oli valittu tämän uuden verkkopalvelun toimittajaksi. Olin suunnattoman iloinen. Entinen työni Yleisradiossa oli päättynyt ja nyt pääsisin luomaan jotain ihan uutta. Palvelun nimeksi tuli Elävä arkisto¹, ja minä sain todellisen syyn syventyä historian ilmiöihin, muun muassa vanhoihin ennen 1950-lukua julkaistuihin *Kotiliesiin*, joita kohtaan olin tuntenut pitkään suurta viehtymystä.

Matka kohti väitöskirjaa oli alkanut, vaikka en sitä vielä tuolloin arvannutkaan. Vuonna 2014 sain opintovapaata, joka viimein mahdollisti väitöskirjan aloittamisen. Oivalsin, että minulle paras tapa sukeltaa *Kotilieden* maailmaan oli tehdä se aivan konkreettisesti. Pakkasin *Kotiliedet* laukkuun ja aloitin väitöskirjamatkani, joka johti muun muassa Suomen Ateenan-instituutin Koroneios-taloon, jossa sain syksyn 2014 aikana tutustua antiikintutkijoihin sekä seuraavana keväänä Tokion Woman's Christian Universityyn professori Rui Kohiyaman jatko-opiskelijoiden pariin. Reinin laaksoissa, Bobbardin kylässä, sukelsin natsi-Saksan kotirintaman maailmaan *Frauen-Warte*-lehtien kautta. Kotimaassa erinomaisena opiskelijaboxinani on aikamatkallani toiminut jo edesmenneen appeni vuonna 1930 rakennettu kotimökki Jyväskylän kupeessa, Oravasaarella.

Akateeminen maailma on tarkoittanut minulle siis ihan konkreettisesti maailmaa, tutkijoita ja kanssakulkijoita ympäri maapallon. Väitöskirjan tekemisen aikana olen kohdannut monia kiehtovia ihmisiä, jotka ovat tehneet akateemisesta matkastani ainutlaatuisen seikkailun. Lämmin kiitos heille kaikille! Mutta kuten *Kotilieden* motto kuului, "Koti on yhteiskunnan sydän". Senpä takia kiitänkin ennen kaikkea kannustavaa perhettäni, lapsiani Joelia ja Milkaa sekä miestäni Hannua, joka on "saanut" kuulla monta selostusta *Kotilieden* ihmeellisestä maailmasta.

Haluan myös kaikesta sydämeistäni kiittää suomalaista yhteiskuntaa, jossa on mahdollista työn ohella tehdä väitöskirja, työnantajani Yleä, joka on sallinut irtiotot tuottajan työstäni, Kelaa aikuiskoulutustuesta ja Jyväskylän yliopiston Nykykulttuurintutkimuksen oppiainetta lämminhenkisestä akateemisuudesta. Olen myös äärimmäisen kiitollinen Koulutusrahasto Kouralle, joka myönsi minulle kolmen kauden apurahan Tokioon.

Esitarkastajat Anne Ollila ja Ilona Pajari valaisivat lausunnoillaan väitöskirjasta kohdat, jotka vaativat vielä työstämistä – kiitos heille tästä arvokkaasta palautteesta. Erityisesti haluan kiittää vielä ohjaajiani Urpo Kovalaa ja Nina Säaskilahtea. Ilman heidän rakentavaa palautettaan väitöskirjamatkani olisi saattanut jäädä kesken tai ainakin se olisi ollut moni verroin karikkeisempaa.

Kauniiksi lopuksi haluan omistaa väitöskirjani ensimmäiselle lapsenlapselleni, rakkaalle pikku-Oskarille. Finally, I want to dedicate this dissertation to my beloved grandson Oskari.

Saimaalla 11.8.2020

Seija Aunila

¹ Yle Elävä arkisto: <http://yle.fi/elavaarkisto/index.html>

SISÄLLYS

ABSTRACT

ESIPUHE

KUVAT

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	13
1.1	Tutkimuskysymys ja tutkimuksen rakenne	15
1.2	Tutkimuksen rajaus ja tutkimusmateriaali	16
1.2.1	Päätoimittaja Wiherheimon päiväkirjat, puheet ja muistiinpanot	19
1.2.2	Muut arkistot	21
2	KOTIRINTAMA JA NAISTENLEHDET TUTKIMUSKOHTENA	23
2.1	Kotirintamatutkimus - uhreja ja sankareita	23
2.1.1	Kotiliesi osana naistenlehtien konseptia.....	27
2.1.2	Kotiliesi-lehteen kohdistunut tutkimus.....	29
3	TEOREETTINEN VIITEKEHYS JA METODIN MUODOSTUS.....	32
3.1	Diskurssit ja vallan rakenteiden analyysi	36
3.2	Suostuttelu ja "terve järki" - Gramscin malli analyysin syventäjänä ...	40
3.3	Affektit, emootiot ja tunteet	43
3.4	Kriittinen diskurssianalyysi - merkitykset tekstin takana	46
4	KOTILIESI PERUSTETAAN - NAISAKTIVISTIT ASIALLA.....	48
4.1	Kotilieden kirjoittajat - nimiä ja nimimerkkejä.....	60
4.2	Kalevalan Louhesta Lemminkäisen äitiin - ketä Kotiliesi halusi puhutella?	63
4.3	Kuvien ja tekstin ristiriitoja - visuaalisuuden merkitys Kotiliedessä ...	69
4.4	Alli Wiherheimo - päätoimittaja, joka ei kokenut olevansa toimittaja	75
4.5	Wiherheimo vahvistaa valta-asemaansa - neuvottelukunta perustetaan päätoimittajan tueksi	82
5	KOTILIESI SODAN NÄYTTÄMÖLLÄ	89
5.1	Naistenlehdet toisen maailmansodan aikana.....	101
5.2	Hopeapeilin ja Eevan tapa käsitellä sotaa suhteessa Kotilieteen.....	104
5.3	Sota-ajan Kotiliesi - faktaa ja fiktiota	109
5.4	Moraalisia arvoja ja ihanteita natsi-Saksasta	112
6	KOTIRINTAMAN AISIDEAALIA MÄÄRITTÄVÄT DISKURSSIT MUODOSTUVAT	120
6.1	Sodan oikeutus, hengissä säilyminen ja yhteinen kokemus - kolme toisiinsa kiinnittyvää diskurssia	120

6.2	Kuinka naisen ja miehen ideaalit näyttäytyivät Kotilieden sivuilla sodan syttyessä.....	121
6.3	Uhri ja sankaruus – naisideaalin keskeiset premissit.....	129
6.3.1	Kuka saa puhua ja mistä?	131
6.3.2	Sankaripuoliso	133
6.3.3	Sotalesken moraalidilemma	136
6.3.4	Elämää sotainvalidin rinnalla.....	139
6.3.5	Sankariäiti.....	142
6.3.6	Sankarihautausmaat – yhteisen sankaruuden pyhätöt	144
6.3.7	Sankaruus katoaa – huoli naisen moraalista.....	149
7	ISOÄITI JA PAPIEN KRISTILLINEN ARGUMENTAATIO – SODAN OIKEUTUS	152
7.1	Isoäiti vastaa lukijoiden kysymyksiin	152
7.2	Sota mielen sisäisenä kiirastulena	155
7.3	Sota idän barbariaa vastaan	161
7.4	Sota – Jumalalta saatu tehtävä	163
7.5	Hävitty sota – Jumalan kuritus.....	165
7.6	Uhriluku kasvaa – fiktio nousee faktan rinnalle.....	167
8	ENEMMÄN LAPSIA SUOMELLE! – KANSAKUNNAN SÄILYMINEN..	171
8.1	Äitiys – naisten asevelvollisuus.....	174
8.2	Naisten kouluttautuminen monilapsisuuden esteenä	176
8.3	Naisen tila – miehen tila	178
8.4	Elsa Enäjärvi-Haavio ja kuuden lapsen ideaali.....	180
8.5	Kokemuskirjoittajat monilapsisuuden puolestapuhujina	182
8.6	Elisabet Tuomaantytär ja korpiäidin tapaus – kritiikki, joka vaiennettiin	184
9	TYYNI TUULIO, IMPI ARONAHÖ JA KOTILIEDEN SISARPIIRI – YHTEINEN KOKEMUS.....	189
9.1	Impi Aronaho – korpimökin emäntä sodan kokijana	192
9.1.1	Ulkopuolisesta tarkkailijasta sodan menetysten kokijaksi ...	198
9.1.2	Ihana kaipaus?.....	205
9.1.3	Uhrivalmius koetuksella – sankaruus karisee	207
9.2	Tyyne Tuulion ”Tuulia” – akateeminen nainen sodan kokijana.....	208
9.2.1	Kuolema astuu kotiin	216
9.2.2	Tunteiden projisointia luontoon ja avaruuteen.....	221
10	FIKTIIVISET UHRITARINAT UHRI-SANKARI-PREMISSIN SYVENTÄJÄNÄ.....	226
10.1	Elokuun ilta	229
10.2	Eteenpäin	231
10.3	Herääminen	234
10.4	Tärkeä puhelu	236

11	FIKTIIVISET KASVUTARINAT JA TYTTÄRIEN KERHO - NUOREN NAISEN KASVU KOTIRINTAMANAISEKSI.....	238
11.1	Tapahtui tänä kesänä ja Vaatelias sydän.....	240
11.2	Nuoren miehen sankaruus - nuoren naisen sankaruus	241
11.3	Nainen perheen kannattelijana.....	244
12	JOHTOPÄÄTÖKSET	247

1 JOHDANTO

Toisen maailmansodan aikana Suomessa ilmestyi kolme kaupallista naistenlehteä. Vuonna 1922 perustettu *Kotiliesi* sai 1930-luvulla rinnalleen kauneudesta ja kulttuurielämästä kiinnostuneille, kaupunkilaisille, sivistyneille naisille suunnatut *Hopeapeilin* ja *Eevan* (Häggman 2001, 313–314; Malmberg 1991, 203–206). Yhteistä näille kolmelle lehdelle oli, että ne eivät ainakaan avoimesti edustaneet jostain tiettyä järjestöä tai aatesuuntaa vaan pyrkivät puhuttelemaan laajaa naisyleisöä. Syksyllä 1939 nämä kolme naistenlehteä kohtasivat muun lehdistön rinnalla järkytyksen, johon ei osattu varautua – Suomi joutui mukaan maailmansotaan. Talvisodan käynnistyminen muutti naisten arkea merkittävästi, mikä pakotti naistenlehdetkin muuttamaan tai ainakin linjaamaan toimitusperiaatteitaan uusiksi.

Naistenlehdet olivat jo tuolloin etupäässä naisten kirjoittamia. Ne käsitelivät maailmaa naisten näkökulmasta, ja samalla ne olivat toimijoita, jotka rakensivat kuvaa oman aikansa naisesta. Tämän voisi olettaa tarkoittaneen jonkinlaista emansipatorista intressiä naisten elämää kohtaan myös sota-aikana. Mitä enemmän näitä lehtiä lukee, sitä enemmän herää kysymys, oliko sittenkään näin? Mikä oli sodan vaikutus kaupallisten naistenlehtien tapaan puhutella naisia, ja kuinka paljon ne olivat sidoksissa vallitsevaan yhteiskunnalliseen tilanteeseen? Erityisen kiinnostavaa on se, mitä teki naisten oikeuksien ja yhteiskunnallisen vaikuttamisen puolesta kirjoittanut *Kotiliesi* toisen maailmansodan aikaan?

Erotukseksi kaupunkilaisista sisaruksistaan *Kotiliesi* toimi kotien ja erityisesti perheenemäntien tukena. Toiminta-ajatusta kuvaa hyvin lehden perustamisvaiheessa julkilausuttu toimintaohje: ”Paremmän kodinhoidon, järkipäisemmän kotitalouden ja korkeamman kotikulttuurin puolesta”. Tutkimuksessa pohdin, miten tämä toiminta-ajatus muokkautui sota-ajan tarpeisiin? Näkökulmani ei niinkään ole *Kotiliesi* perinteisen historian tai mediatutkimuksen näkökulmasta. En myöskään sijoita tutkimustani suoraan kokemushistoriaan pohjautuvan uuden historian tutkimuksen alueelle, koska vain päätoimittaja Alli Witherheimon ja lehden keskeisten kirjoittajien kuten Tyyni Tuulion päiväkirjamerkinnet, sekä muutamat arkea kuvaavat jutut voidaan lukea kirjoittajien omiksi kokemuksiksi. Kokemushistoria on kuitenkin 2000-luvulla lisännyt ymmärrystä

tavallisten ihmisten tunteista ja kokemuksesta historian murrosvaiheissa (esim. Kallioniemi 2017; Kemppainen 2006; Kivimäki 2013; Tepora 2015; Tilli 2012; Valkonen 2000). Juuri tätä, niin sanottujen tavallisten ihmisten tunteita ja kokemuksia, *Kotiliesi* pyrki jutuissaan määrittämään.

Kokemushistorian rinnalla myös kulttuurihistoriaan tukeutuva tarkastelutapa on tuonut perinteisesti faktoihin perustuvan historiantutkimuksen lähemmäksi kulttuurintutkimusta, cultural studies, joka korostaa kulttuuristen aiheiden yhteiskunnallisuutta ja valtasuhteiden kriittistä analyysiä. Tutkimukseni kiinnittyy näin kulttuurintutkimukseen cultural studies -mielessä ja sen teoreettisena viitekehyksenä toimii yhtäältä diskurssiteoria ja toisaalta sukupuolentutkimus.

Koska kiinnostukseni kohteena ovat *Kotilieden* affektiiviset vaikuttamisen mekanismit, tarkastelen myös *Kotilieden* fiktiivisiä ja puolifiktivisiä sisältöjä. Fiktio tarjoaa naistenlehdissä fakta-artikkeleita laajemman mahdollisuuden käsitellä eri aiheita, eri tyyleillä ja näkökulmilla. Fiktiivisessä artikkelissa niin sanotun tositarinan ei tarvitse olla tosi. Maija Töyry (2005, 270) antaa esimerkin vuoden 1923 *Kotiliedestä*, jossa fiktiivinen artikkeli oli kirjoitettu lukijakirjeen muotoon, ja mallilukijan oletettiin olevan ennemminkin perheenemäntä kuin piika. Fiktiivisen aineiston tutkimusta naistenlehdissä perustelee myös se, että fiktio lähtökohtaisesti pyrkii herättämään muistoja ja tunteita tarjoamalla juonellisia samaistumiskohteita. (Töyry 2005, 270.) Koska naistenlehdet kirjoituksillaan tuottavat käsitystä naisesta ja määrittävät naiseutta, ne toimivat omana aikanaan aina eräänlaisena feminiinisen agendan portinvartijoina.

Kotiliedessä näiden keskeisten tarinoiden kirjoittajat olivat hyvin eritaustaisia avustajia, ammattikirjailijoista pienviljelijäemäntiin (Aikasalo 2000, 18–19). *Kotiliedessä* on aina ollut myös asiantuntija- ja viranomaiskirjoittajia, jotka ovat antaneet käytännön ohjeita perheenemännille sekä tuoneet esille erilaisia muutosta vaativia, perheenemäntien arkeen liittyviä asioita (Malmberg 1991, 197–198). Kirjoittajat edustivat laajasti eri yhteiskuntaluokkia, ja vaikka *Kotiliedessä* painottui maalaisemäntää puhutteleva puoli, myös kaupunkilaista näkökulmaa tuotiin esille. Kotirintamanaisideaalia muodostavan diskurssin rakentumisen kannalta oleellista onkin tarkastella sitä, kuinka sodan vaikutuksia kotirintamalle käsitellään eri kirjoittajapositioneista.

Käsitehistorioitsija Reinhard Koselleckin (2002, 123–125) mukaan ihmisen kokemuksen tilaa voidaan analysoida synkronisesti oman aikansa kielellisestä ja sosiaalisesta ympäristöstä. Aikaan voidaan tehdä poikkileikkaus, eräänlainen historian ikkunan avaus ja tarkastella, kuinka kirjoittajat osallistuivat yhteiskunnalliseen keskusteluun sekä asettaa analyysi sitten laajempaan diakroniseen tarkasteluun ja analysoida käsitteiden muutosta pitkällä aikavälillä (Koselleck 2002, 123–125). Historian aikaikkunaa voidaan avata myös kontekstin käsitteen kautta. Urpo Kovala (2000, 84) painottaa, että tekstin kontekstuaalisuuden määrittämiseksi tulee hahmottaa laajasti kaikki siihen liittyvät osatekijät. Kontekstin muodostumiseen vaikuttavat muun muassa itse tekstiin liittyvät ominaisuudet sekä tekijöiden intentio että vallitseva yhteiskunnallinen tilanne (Kovala 2000, 84).

Kotiliedestä, Hopeapeilistä ja Eevasta, näistä kolmesta naistenlehdestä, *Kotiliesi* oli sekä kirjoittajiensa että sisältönsä kautta vahvimmin kiinnittynyt yhteiskunnassa vallitsevaan naisen asemaa käsittelevään keskusteluun. Lehti joutui valitsemansa toimituksellisen linjansa takia määrittämään uudelleen suhdettaan yhteiskuntaan ja naisen asemaan sodan sytyttyä. *Eeva* ja *Hopeapeili* linjasivat myös toimintastrategiaansa, mutta ne eivät ottaneet *Kotilieden* kaltaista roolia keskeisenä kotirintamanaisideaalin määrittäjänä.

1.1 Tutkimuskysymys ja tutkimuksen rakenne

Keskityn tutkimuksessani avaamaan prosessia, jolla *Kotiliedessä* rakennettiin ja tuotettiin naiseutta. Pyrin selvittämään, minkälaista kulttuurista todellisuutta *Kotiliesi* alkoi kirjoituksillaan luoda miesten lähdettyä rintamalle ja suruviestien saapuessa koteihin. Stuart Hallin (1999, 47) ajatusta mukailen: minkälaisia identiteettejä tuottamalla *Kotiliesi* loi merkityksiä, joihin lukijat voivat identifioitua ja minkälaisten tarinoiden kautta niitä konstruoitiin? Tarkastelen, minkälaisia kotirintamanaisideaalia tuottavia ohjeistavia diskursseja kirjoituksissa muodostui, ja miten nämä kirjoitukset sekä kiinnittyivät sodan narraatioon että osaltaan tuottivat yhteistä kansallista tarinaa.

Tutkimukseni jakautuu taustaosioon ja analyysiosioon. Luvuissa 1–6 taustoitin analyysiosiota. Avaan siinä diskurssiteoriaan perustuvaa teoreettista viitekehystä, teen katsauksen ulkomaalaisiin toisen maailmansodan ajan naistenlehtiin ja tarkastelen *Kotilieden* aatepohjaa ja suhdetta sodan tapahtumiin. Analysoin sitä, mihin laajempaan kontekstiin *Kotilieden* kirjoitukset sisällöllisesti asetuvat, mitkä taustatekijät mahdollistivat *Kotilieden* roolin propagandan välineenä sodan aikana, ja mikä oli *Kotilieteen* kirjoittaneiden rooli tässä toiminnassa. Luon katsauksen propagandaan ja tarkastelen *Kotilieden* argumentaatiota propagandan valossa.

Vaikka diskurssiteoriaan perustuva tutkimusote korostaa yksilöiden roolin sijaan konstruktivistista lähtökohtaa, avaan tutkimuksessani *Kotilieden* keskeisten kirjoittajien taustaa. Tämä sen takia, että lehti kokosi yhteen aikansa merkittäviä naiskirjoittajia ja -vaikuttajia, eikä heidän toimintaansa ole tässä muodossa aiemmin tarkasteltu. Annan erityisesti tilaa suurelle yleisölle tuntemattomaksi jääneelle päätoimittaja Alli Wiherheimolle. Kuvaus tuo näkyväksi hänen keskeistä toimijuuttaan sota-ajan mediakentässä.

Haen vastausta sille, miksi *Kotiliesi* valitsi toisen maailmansodan aikana tämän propagandistisen linjan, keitä sen takana oli, mihin nämä taustatoimijat mahdollisesti toiminnallaan tähtäsivät, ja minkälaiselle arvopohjalle ja näkemykselle naisen roolista sodassa ohjeistusta muodostettiin. Arkistojen ja taustadokumenttien avulla peilaan lehdessä muodostuvaa naisideaalia siihen, minkälaisessa todellisuudessa kirjoittajat elivät, mitä he pohtivat mielessään sekä, miten he pystyivät käsittelemään lehdessä näitä tuntemuksia.

Visuaalisuus on keskeinen osa naistenlehden sisällön rakentumisesta. Visuaalisuudella oli merkitystä myös sota-ajan diskurssijärjestyksen tuottamisessa,

vaikka *Kotiliedellä* olikin rajalliset mahdollisuudet hyödyntää valokuvia ja muita graafisia elementtejä. En tässä tutkimuksessani analysoi syvemmin *Kotilieden* visuaalisen viestin muodostumista ja sen merkitystä, vaan kuvaan lyhyesti *Kotilieden* visuaalisuuden suhdetta muuhun sisältöön.

Luvuissa 7–14 esittelen kolme kotirintamanaisideaalia rakentavaa ja tuottavaa toisiinsa liittyvää diskurssia ja niille perustuvan kolmiportaisen mallin, jonka olen luonut analyysin pohjalta. Analysoin kirjoituksia kolmen diskurssin, *sodan oikeutusta* vahvistavan diskurssin, *kansakunnan säilymisen* diskurssin ja uhri-sankari-premissiä vahvistavan *yhteisen kokemuksen* diskurssin, kautta. Diskursiivisen mallin tarkoituksena on osoittaa, kuinka *Kotilieden* argumentaatiot osaltaan kiinnittyivät yhteiskunnassa vallitsevaan propagandistiseen puheeseen. Puran diskursiivisen puheen kivijalkana toimivaa keskeistä uhri-sankari-premissiä. Analysoin diskursiivisen puheen muodostumista ja muokkautumista sodan eri vaiheissa sekä moraalista ohjeistusta tuottavien henkilöiden strategioita muuttuvissa tilanteissa.

Koska tarkoitukseni on muodostaa kuvaa siitä, minkälaista kulttuurista todellisuutta *Kotiliesi* rakensi, tarkastelen myös fiktiivisiä ja puolifiktiivisiä kirjoituksia sekä niihin sisäänrakennettuja vakuuttelun ja suostuttelun keinoja. Esittelen, kuinka keskeiset kirjoittajat, Elsa Enäjärvi-Haavio, Impi Aronaho ja Tyyni Tuulio kiinnittyivät oman elämänsä kautta sota-ajan *Kotilieteen*. Kiteytetysti sanottuna puran prosesseja, joilla *Kotiliedessä* rakennettiin ja tuotettiin naiseutta toisen maailmansodan aikana.

Tutkimuksessani lukijalle näyttäytyy neljä erityyppistä naista kuvaavaa käsitettä. 1. Naiskuva – lehdistön antama kuva sota-ajan naisesta. Tähän käytettiin erilaisia visuaalisia elementtejä, kuvia sekä suoraa kuvausta. 2. Naisen rooli – lehdistön antama käsitys siitä, minkä roolin naisen oletettiin tai tulisi ottaa. Tämä on etupäässä teksteistä tulkittavissa. 3. Naisen identiteetti – minkälaisia piirteitä ja ominaisuuksia sota-ajan naisidentiteettiin liitettiin lehdistössä, ja miten se vertautui sota-ajan miesidentiteettiin. 4. Kotirintamanaisideaali ja sota-ajan naisideaali – *Kotilieden* tuottama naisen ideaali, joka kuvastaa ajattelultaan ja toiminnaltaan lehden käsityksen mukaista normatointua naista.

Väitöskirjani lopuksi esitän johtopäätökset ja tuon esille hieman ajatuksia siitä, mitä jäi tutkimatta, ja mitä jatkossa olisi kiinnostavaa tutkia.

1.2 Tutkimuksen rajaus ja tutkimusmateriaali

Perustelen *Kotilieden* valintaa tutkimuskohteeksi sillä, että lehdellä oli sen perustamisesta lähtien korostuneen yhteiskunnallinen tapa käsitellä naisen elämänpiiriin kuuluvia asioita. *Kotilieden* toimitusperiaate oli naisten tukeminen heidän jokapäiväisessä elämässään. Rooli vahvistui entisestään, kun *Kotiliesi* kiinnitti vuonna 1941 perustetun neuvottelukunnan kautta artikkelien kirjoittajiksi keskeisiä yhteiskunnallisia vaikuttajia, joilla oli merkittävä rooli naisia koskevissa kysymyksissä.

Kotilieden käyttöä tutkimusmateriaalina voidaan perustella myös sen laajalla levikillä. *Kotilieden* keskimääräinen painos ylitti selkeästi sen kilpailijan, Yhtyneiden Kuvalehtien julkaiseman *Hopeapeilin*. Sodan lopulla vuonna 1944 *Kotilieden* keskimääräinen painos oli 174 780, *Hopeapeilillä* se oli 116 719. *Eevan* levikki oli lähes sama kuin *Hopeapeilin*. Ennen sodan syttymistä *Kotiliesi* oli painokseltaan jopa suurempi kuin *Suomen Kuvalehti*. Sodan aikana *Suomen Kuvalehti* ohitti *Kotilieden*, mutta lehtien välinen ero jäi pieneksi. (Yhtyneet Kuvalehdet Oy, vuosikertomus toimintavuodelta 1/1–31/12.1944; YK vuosikertomus 1939.)

On kuitenkin tunnustettava, että vaikka levikki oli tämänkin suuruinen, ja se oli kasvanut koko toisen maailmansodan ajan, *Kotiliesi* saavutti vain osan suomalaisista naisista. Ei myöskään ole tilastotietoa siitä, mikä oli *Kotilieden* varsinainen tilaajakunta, tai kuinka laajasti *Kotiliesi* kiersi eri perheissä. Lehden tapa puhutella maalaistalojen emäntiä antaa olettaa, että *Kotiliesi* tavoitti paremmin maaseudun naiset kuin *Hopeapeili* ja *Eeva*, jotka oli suunnattu enemmän kaupunkilaisille naisille. Näistäkin reunaehdoista ja rajoitteista huolimatta olen päätenyt tarkastelemaan sota-ajan naisideaalin syntymistä ja muokkautumista mediassa yksinomaan *Kotiliesi*-lehtien kautta, koska *Kotiliesi* otti aktiivisen roolin sodanaikaisen naisideaalin rakentajana poikkeusolosuhteissa toisin kuin *Hopeapeili* ja *Eeva*.

Kotiliesi ilmestyi kaksi kertaa kuukaudessa, poikkeuksena kesällä julkaistu kaksoisnumero. Vuosina 1939–1942 sekä vuonna 1944 julkaistiin heinäkuun toinen ja elokuun ensimmäinen lehti kaksoisnumerona 14–15. Vuonna 1943 kaksoislehti 13–14 koostui heinäkuun ensimmäisestä ja toisesta numerosta. Vuonna 1945 *Kotiliesi* joutui paperin säännöstelyn takia julkaisemaan kaksi kaksoisnumeroa, heinäkuun ensimmäinen ja toinen numero lehtenä 13–14, sekä elokuun ensimmäinen ja toinen numero lehtenä 15–16. Samoin tehtiin vuonna 1943, kun kesän kaksoisjulkaisun lisäksi joulukuun numerot 23 ja 24 julkaistiin yhtenä lehtenä, *Kotilieden* joulukuu 23–24. Ensimmäiset kotirintamanaisideaalia muokkaavat diskurssit näyttäytyivät *Kotilieden* artikkeleissa sodan sytyttyä vuoden 1939 lopulla.

Arvioin, että vuoden 1939 mukaan ottamisen ansiosta on mahdollista kuvata sekä rauhan ajan henkistä ilmapiiriä että siirtymää sota-ajan ohjeistukseen. *Kotiliesi* pystyi reagoimaan yhteiskunnan tapahtumiin painoteknisistä syistä noin neljän viikon viiveellä, joten sodan syttymiseen reagoidaan lehdessä vasta tammikuun ensimmäisessä numerossa vuonna 1940. (SKS KIA: AW: Suomen sanomalehdistön historia projekti, SSLH, 1.7.1976, 2. K8.) Ohjeistavat diskurssit jatkuivat nuoriin naisiin kohdistuvina diskursiivisina lausumina vuodelle 1945. *Kotiliesi* siirtyi sodan loputtua nopeasti sota-ajan naisideaalia muokkaavasta retorikkasta jälleenrakennusajan naisille tuomiin velvoitteisiin, mikä synnytti lehdessä jälleen uuden naisideaalin. Väitöskirjassani keskityn kuitenkin nimenomaan kotirintamanaisideaalin syntyyn ja muokkautumiseen. Tutkimusaineistoni rajautuu vuoden 1945 loppuun. Tarkasteltavia lehtiä on yhteensä 159.

Tutkin keskeisien naisia ohjeistavien diskurssien muodostumista ja muokkautumista sodan kulkuun, mutta ei suoraan yksittäisiin tapahtumiin, kiinnittyvinä lausumina. Aineiston perusteella muodostan diskursseihin perustuvan hierarkkisen mallin, joka antaa kuvan siitä, ketkä eri tasoilla antoivat naisia määrittäviä moraalilausumia, ja miten nämä lausumat muodostivat yhteisen käsityksen

oikeanlaisesta kotirintamanaisesta. Tarkastelen, kuinka *Kotilieden* ohjeistavat lausumat kiinnittyivät yhteiskunnassa muodostuneeseen käsitykseen naisesta osana sodan koneistoa, ja kuinka lehden argumentaatio osaltaan vahvisti ja syvensi tätä käsitystä. Kolmiportaisen hierarkkisen mallin ylimmällä tasolla keskityn tarkastelemaan Isoäiti -nimimerkillä kirjoittaneen kirjailijan ja sotilaskotiliiton perustajan Katri Bergholmin² ja pappien tuottamaa toisiinsa kiinnittyvää sodan oikeutuksen diskurssin muodostusta.

Toisella hierarkkisella tasolla analysoin kansakunnan hengissä säilymistä tukevaa kirjoittelua ja sen rakentamaa diskurssia. Tässä keskeisinä toimijoina nostan esille viranomaisten ja asiantuntijoiden lisäksi Väestöliiton varapuheenjohtajan Elsa Enäjärvi-Haavion, joka esitti ajatuksen kuuden lapsen ideaalista. Kansakunnan hengissä säilymiseen liittyen analysoin siihen kohdistunutta pienviljelijäemäntä Elisabet Tuomaantyttären esittämää vasta-argumentaatiota. Tuomaantyttären kirjoitus oli ainoa *Kotilieden* diskurssijärjestystä kohtaan suoraa kritiikkiä sisältävä juttu. Vuoden 1939 mukaan ottamisen ansiosta on mahdollista kuvata sekä rauhan ajan henkistä ilmapiiriä että siirtymää sota-ajan ohjeistukseen.

Vasta-argumentaatioiden vähäisyys *Kotiliedessä* voi luoda kuvan lehdestä, joka muodosti eräänlaisen suljetun rautahäkin, josta uupuu moniäänisyyden mahdollistava vastadiskurssi. Tämä vasta-argumentaation vaijentaminen ei sota-aikana koskenut vain *Kotiliettä*, vaan sotasensuuri vaikutti koko lehdistössä siihen, mistä ja miten sodasta voitiin kirjoittaa. Tämä ei kuitenkaan johtanut naisen roolia koskevan moniäänisyyden kertakaikkiseen katoamiseen lehdistöstä. Naislehdistä *Hopeapeilissä* esiintyi kirjoittelua, jossa kyseenalaistettiin naisten yksipuolinen rooli osana sotaa tukevaa koneistoa, ja vielä kriittisemmin uhrivalmiiseen kotirintamanaisen rooliin suhtauduttiin *Eevassa*. Kuvaan aihetta myöhemmin tässä väitöskirjassa.

Sota oli poikkeustila, jonka keskellä *Kotilieden* kirjoittajat ja lukijat elivät todellisuuttaan. Kuvaan, kuinka käsitys uhrista ja sankaruudesta muodosti yhdistävän tekijän lukijoiden ja kirjoittajien välille, ja kuinka niiden varaan rakentui lehden tuottama uusi kotirintamanaista määrittävä diskurssijärjestys. Erityisesti pakinoihin ja artikkeleihin omista kokemuksistaan materiaalia ottaneet kirjoittajat joutuivat muokkaamaan tuntemuksensa niin, että ne tukivat ohjeistavia diskursseja. Ohjeistavien diskurssien muokkautumisen kannalta merkittäviä olivat tarinat, joissa naiskirjoittaja vertaiskokijana kuvaa ideaalielämää kotirintamalla tilanteessa, jossa kirjoittaja menettää poikansa tai miehensä. Analysoin kahden tällaisen keskeisen kokemuskirjoittajan, pienviljelijäemäntä Impi Aronahon ja kirjailija Tyyni Tuulion pakinoita osana luomaani hierarkkista mallia. Liitän Aronahon ja Tuulion laajempaan yhteisen kokemuksen kontekstiin, johon kiinnitän myös nuoria naisia vertaisinaan puhuttelevat ”Tyttärien kerhon” -kirjoittajat.

² Katri Bergholm. Kansallisbiografia: [http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artik-
keli/7610/](http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artik-
keli/7610/). Viitattu 3.4.2018.

Tutkimukseni kohdistuu ohjeistavien tekstien lisäksi *Kotilieden* fiktiivisiin tarinoihin, joissa kiteytyvät kotirintamaa ohjeistavat moraaliset diskurssit. Tarkastelen tutkimuksessani erityisesti kahta fiktiivistä tarinatyyppeä, jotka olen nimenmyyntä naisen uhritarinaksi ja naisen kasvutarinaksi. Arkkityyppisessä naisen uhritarinassa kuvataan vaimon mielensisäistä prosessia, kun hän menettää miehensä taistelussa. Tutkin, kuinka tarinassa naisen elämää ohjaavat ja rajaavat moraalityyppiset kiteytyvät kotirintamanaisideaalia affektiivisellä tasolla peilaaviksi normeiksi. Analysoin neljää uhritarinan piirteitä täyttävää kertomusta: ”Elokuun ilta” KL 17/1941, Eteenpäin” KL 21/1941, ”Herääminen” KL 5/1942 ja ”Tärkeä puhelinsoitto” KL 16/1944.

Toinen keskeinen ohjeistava fiktiivinen kerronnan muoto, naisen kasvutarina, kuvaa nuoren naisen kasvua vaimoksi ja äidiksi. Analysoin kahta Tyyni Tuulion kirjoittamaa sarjamuotoista kasvutarinaa: ”Marja-Liisa harjoittelee” (KL 1/1943 – KL 13–14/1943) ja ”Seitsemännön kerroksen nuori pari” (KL 17/1944 – KL 7/1945). Lisäksi tarkastelen kahta yksittäistä kasvutarinaa: ”Tapahtui tänä kesänä” KL 16/1941 ja ”Vaatelias sydän” KL 11/1942. Analysoin, kuinka nämä kaksi fiktiivistä tarinatyyppeä muodostivat ja muokkasivat sodan kuluessa kattavasti lehden kohderyhmään kuuluvien nuorten avioliittojen saavuttaneiden ja hedelmällisessä iässä olevien naisten kotirintamanaisen ideaalia. Kiinnitän kasvutarinat kansakunnan säilymisen diskurssia tukeviin kirjoituksiin.

1.2.1 Päätoimittaja Wiherheimon päiväkirjat, puheet ja muistiinpanot

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkiston Alli Wiherheimon yksityisarkistossa on usean laatikon kokoelma Wiherheimon päiväkirjoja, julkaisematon elämäkerta, puheita, muistiinpanoja ja kirjeitä, sekä muun muassa Wiherheimon naistenlehtiä käsittelevä estetiikan sivulaudatur vuodelta 1937. Arkisto pitää sisällään myös Wiherheimon Suomen sanomalehdistön historiaprojektin kirjallisen haastattelun vastaukset vuodelta 1976. Wiherheimon arkiston sisältö on siis monella tapaa kerrostunutta. Elämäkerrallista pohdintaa on sekä aikalaisen näkökulmasta että myöhemmin elämäkerralliseen muotoon kirjoitettuna.

Elämäkerrallista kirjoittamista tutkinut Nina Sääsilahti (2011, 119) toteaa, että kirjoittamisen kautta päiväkirjoittaja tuottaa tietoa itsestään, ja tekee kirjoittajalle näkyväksi oman elämänsä prosesseja. Sääsilahti (2011, 119) kiteyttää, että ”päiväkirjankirjoittaja voi kirjoittamalla hallita omaa elämäänsä, asettaa sen tapahtumat järjestykseen ja eri elämänvaiheisiin liittyvät mietteet omiin yhteyksiinsä”. Sääsilahti (2011, 191) kuvaa päiväkirjamerkintöjen ja omaelämäkerrallisen tekstin välistä oleellista eroa Philippe Lejeunen (1989) omaelämäkertateorian pohjalta. Päiväkirjassaan kirjoittaja prosessoi omaa elämäänsä kirjoittamishetkellä tietämättä, kuinka tarina päättyy. Tämä erottaa päiväkirjan oleelliselta osin elämäkerrasta, jossa kirjoittaja luo jälkikäteen kertomuksen eletylle elämälleen. (Sääsilahti 2011, 191.)

Wiherheimo purkaa päiväkirjoissaan omia tuntemuksiaan. Niissä henkilö, Alli Wiherheimo, käy keskustelua itsensä kanssa. Kuinka todellisia tapahtumien tai edes tunteiden suhteen nämä päiväkirjat ovat, sitä voi arvioida vain osittain muuhun materiaaliin vertaamalla. Tulkinnat aikaistapahtumista myös eroavat

eri kirjoituksissa. Wiherheimon kuvaus toimittajien matkasta natsi-Saksan vieraaksi vuonna 1942 näyttäytyy melko erilaisena kyseisen ajan päiväkirjamerkinnoissa verrattuna Wiherheimon 1970-luvun kirjoittamaan julkaisemattomaan elämäkerralliseen teokseen:

Nykyinen NS Saksa on ainoa Saksa, joka voi taistella menestyen bolshevismia vastaan. Vähempi ei riitä kuin tuo raudanluja systeemi, johon kansa antaa jo kuusivuotiaansa kasvatettaviksi, ja jossa heihin iskeytyy velvollisuuden täyttämisen ja isänmaan palvelemisen tinkimätön henki. (SKS KIA: AW, päiväkirja 24.10.1942. K3.)

Wiherheimo kuvaa samaa Saksan matkaa 30 vuotta myöhemmin julkaisemattomassa päiväkirjassaan *Kaksi leiviskää* toisin sanakääntein:

Ei ollut helppoa valita sanansa niin, että Suomeen, asetoveriin, oltiin vastaanottajantaholla tyytyväisiä, kun omin silmin koko ajan näki, millaiseksi järjestelmä oli tekevässä koko Saksan kansan. [...] Korkein naistyön johto siellä tietenkin kääri pumpuliin ja kauniisiin sanoihin oman häikäilemättömyytensä ja kaiken kristillisen moraalin hylkäämisen. (SKS KA: AW, *Kaksi leiviskää* 1966–1968, 49. K6.)

Lähtökohtaisesti päiväkirjamerkinnot oli kirjoitettu vain itselle, ja muistelmat oli tarkoitettu julkaistaviksi. Tätä vahvistaa se, että Wiherheimo oli kirjoittanut muistelmiinsa esipuheen, joka oli suunnattu lukijalle. (SKS KA: AW, *Kaksi leiviskää*, 1966–1968, esipuhe. K6.)

Wiherheimon Saksan matkan kuvaus on esimerkki siitä, kuinka muuttuneissa yhteiskunnallisissa oloissa sama kirjoittaja voi tuottaa täysin vastakkaisia tulkintoja samasta historiallisesta tapahtumasta. Säaskilahti (2011, 195) toteaaakin, että kirjoittaja valitsee jokaisella kirjoituskerralla, miten hän itsestään kirjoittaa. Samalla elämän eläminen muuttaa kirjoittajaa, jolloin kuvaus omasta elämästä muuttuu jokaisella kirjoituskerralla. Päiväkirjan kertoja pystyy kuitenkin muodostamaan omasta elämästään vain osatotuuksia. (Säaskilahti 2011, 192, 193.)

Tutkimukseni kannalta kiinnostavaa on se, miten Wiherheimon päiväkirjoissaan kirjoittamat asiat ja niihin kiinnittyneet arvot ja asenteet peilautuivat *Kotilieteen*. Sodan jälkeen kirjoitetut muistelmat taas auttavat ymmärtämään, mihin Wiherheimo oli sodan aikana pyrkinyt tai minkälaisen tulkinnan hän omille toimilleen antoi. Molempia kirjoituksia tulee peilata vallitsevan yhteiskunnallisen tilanteen kautta. *Kotilieden* päätoimittajan roolissa Wiherheimo oli äärimmäisen tietoinen siitä, kuinka hänen sivistys- ja kulttuurihenkilönä tuli ajatella ja toimia.

Marko Tikka (2002) on pohtinut muistitiedon problematiikkaa historian tutkijan näkökulmasta. Hän toteaa, että viime kädessä muistitieto ja viralliset asiakirjat eivät suunnattomasti eroa toisistaan. Tikka viittaa historiallisen muistitiedon tutkijaan Paul Thompsoniin (1978), joka muistuttaa, että virallinenkin asiakirja on ihmisen subjektiivinen tuote. Tikka (2002) painottaa, että merkittävät historian toimijat voivat omana aikanaan vaikuttaa siihen kuvaan, joka heistä myöhemmin eri dokumenttien pohjalta muodostetaan. Kokonaiskuva historiasta rakentuu sen mukaan, kuinka lähdekriittisesti tutkija materiaalia tarkastelee ja minkä painoarvon hän sille asettaa. (Tikka 2002.)

Osa Wiherheimon yksityisarkiston sisällöstä on erilaisia dokumentteja. Merkittäviin dokumentteihin lukeutuvat neuvottelukunnan kokouspöytäkirjat.

Ne avaavat kuvaa siitä, miten näiden yhteiskunnallisten vaikuttajien, päättäjien ja viranomaisten kanssa *Kotiliettä* linjattiin. Minkälaisia naista normatoivia ajatuksia esitettiin, mitä niistä toteutettiin ja millä tavoin? Neuvottelukunnan pöytäkirjat purkavat toimitusprosesseja kuitenkin vain osittain, koska ne ovat pitkälle esityslistoja, ja niissä on vain vähän listan ulkopuolista pohdintaa. Kun niitä peilaa lehden sisältöön, niistä voi kuitenkin nähdä, mitä lukijan tarvetta pyrittiin kulloinkin tyydyttämään. Neuvottelukunnan kokouspöytäkirjoista voi myös lukea moraaliohjeistusten kehityskaaria sodan eri vaiheissa.

Wiherheimon varsin laajasta kirjeenvaihdosta SKS:ään on tallennettu vain osa Wiherheimon lähettämistä kirjeistä. Erityisesti toisen maailmansodan ajalta kirjeitä on niukasti. Kokoelmasta puuttuvat muun muassa avustajille lähetetty yleiskirje, johon Wiherheimo viittaa päiväkirjoissaan, sekä mahdolliset muut avustajille lähetetyt kirjeet muutamaa tutkimuksen kannalta merkityksetöntä kirjettä lukuun ottamatta. Näin avustajien kanssa käyty keskustelu juttujen sisällöstä jää tältä osin avautumatta. Tutkimuksen kannalta merkittävin kirje on Wiherheimon WSOY:n johdolle vuonna 1922 lähettämä kuvaus, jossa tuleva päätoimittaja hahmottelee uuden lehden sisältöä.

1.2.2 Muut arkistot

Yritin tutkimustani varten löytää Yhtyneiden Kuvalehtien arkistoa, johon muun muassa Raili Malmberg (1991, 290) viittaa Lehdistön historian aikakauslehtiä käsittelevässä osassa. Kaipasin dokumentteja, joista voisi päätellä omistajan tahtoa suhteessa *Kotilieteen*, sekä lehden sisällöllisiä painotuksia ja levikkikehitystä. Et-sinnän tuloksena paljastui, että varsinaista Yhtyneet Kuvalehdet -arkistoa ei ole, vaan Yhtyneiden Kuvalehtien aikaista materiaalia sijaitsee eri paikoissa. Malmbergin käyttämä Yhtyneiden Kuvalehtien Alli Wiherheimon arkisto on siirretty SKS:n Kirjallisuusarkistoon ja oli siis näin ollen käytettävissä.

Otava osti WSOY:ltä Yhtyneiden Kuvalehtien osakkeet vuonna 1998. Yhtiö muutti nimensä Otava-Kuvalehdet Oy:ksi vuonna 1999 ja siitä edelleen Otava-Media Oy:ksi.³ Yhtyneiden Kuvalehtien materiaalia ei arkistoitu muutoksen yhteydessä mihinkään julkiseen tai kansalliseen arkistoon. Hallituksen ja johtokunnan pöytäkirjat sekä vuosikertomukset oli yhtiökaupan yhteydessä siirretty hallintojohtajan huoneeseen, mistä sain ne luettavaksi. Yhtyneiden Kuvalehtien hallituksen ja johtokunnan pöytäkirjat sekä vuosikertomukset ovat tärkeä osa tutkimustani. Ne sisältävät kattavat levikkitiedot kaikista Yhtyneiden Kuvalehtien julkaisemista lehdistä. Vuosikertomuksissa on lisäksi kuvattu kuluneen vuoden tapahtumia sekä julkaistujen lehtien että työntekijöiden osalta. Näiden dokumenttien avulla olen voinut todentaa osan Wiherheimon päiväkirjoihin kirjoittamista tapahtumista.

Merkittävä oma kokonaisuutensa on *Kotilieden* toimitussihteeriksi vuonna 1942 tulleen Mirja Huuhkan (os. Narinen) Suomen sanomalehdistön historia -projektiin vuonna 1976 antamat vastaukset. Huuhkan kuvaukset toimituksen

³ Otava-konsernin historia. Otava-konserni: <https://otavakonserni.fi/historia/>. Viitattu 18.2.2020.

työskentelystä täydentävät arvokkaalla tavalla Wiherheimon arvioita toimitustyöstä⁴, koska 1940-luvun alussa *Kotilieden* toimituksessa oli Wiherheimon lisäksi vain toimitussihteeri (SKS KIA: AW, päiväkirja 18.4.1942. K3).

WSOY perusti *Kotilieden* vuonna 1922. Perustamisen alkuvaiheet antavat kuvan siitä, mitä lehdeltä odotettiin, ja minkälainen rooli Wiherheimolle lehden toimittamisessa annettiin. Perustamisvaihetta kuvaa kolme Wiherheimon ja WSOY:n johtajan Jalmari Jäntin välistä kirjettä sekä yksi Wiherheimon lähettämä palautekirje puutarhasuunnittelusta *Kotiliedelle* kirjoittaneelle arkkitehdille.⁵

⁴ Huuhkan haastattelu on arkistoitu Helsingin yliopiston keskusarkistoon. Saman projektin Wiherheimolle lähetetyt kysymykset ja vastaukset löytyvät Alli Wiherheimon yksityisarkistosta.

⁵ WSOY:n yksityisarkisto on siirretty Kansallisarkistoon. Sitä ei ollut luetteloitu tutkimusajankohtani 2012, joten tutkijoilla ei ollut pääsyä arkistoon. WSOY:n yksityisarkistosta saattoi kuitenkin saada materiaalia, jos pystyi määrittämään haluamansa materiaalin tarkasti. Tämä oli vaikeaa, vaikka WSOY:n arkisto oli inventoitu Päivälehdien arkistossa ennen siirtoa Kansallisarkistoon. Materiaalin sijainnin kuvaukset eivät päteneet enää siirron jälkeen. Osan tarvitsemastani WSOY:n materiaalista Kansallisarkisto pystyi jäljittämään, vaikka lopputulos oli melko vaatimaton. Tähän kuului edellämäin mainitut kolme Alli Wiherheimon ja WSOY:n johtajan Jalmari Jäntin välistä kirjettä sekä yksi Wiherheimon lähettämä palautekirje puutarhasuunnittelusta *Kotiliedelle* kirjoittaneelle arkkitehdille. WSOY:n arkistomateriaalin vähäisyyden takia tukeudun *Kotilieden* alkuvuosien 1922–1934 osalta Kai Häggmanin WSOY:n historiaa käsittelevään teokseen *Piispankadulta Boulevardille*.

2 KOTIRINTAMA JA NAISTENLEHDET TUTKIMUSKOHTENA

2.1 Kotirintamatutkimus – uhreja ja sankareita

Toisen maailmansodan kokemushistoriaa on 1990-luvun alusta lähtien tarkasteltu hyvin paljon sosiologian, psykohistorian sekä mikrohistorian kautta. Sodalla on nähty olevan laajempiakin merkityksiä kuin vain sen strateginen luonne ja itse taisteluun liittyvät tapahtumat. Niiden sijaan tutkimuksen keskiöön on noussut ihminen sodassa, sodan kokeneiden muistot, tunteet ja selviytymisen keinot. Tämän uuden sotahistoria käsitteen alla muodostunut tutkimusote on tuonut sodan historian kaikkien osallisten historiaksi ja nostanut samalla merkittäväksi osatekijäksi kotirintaman ja sotarintaman välisen vuorovaikutuksen (Bourke 2006, 25).

Uusi sotahistoria on perinteisen historiatieteen ulkopuolelle levittymisen ansiosta lisännyt poikkitieteellistä tutkimusta yhdistäen näkökulmia ja metodeita eri tieteenaloilta (Bourke 2006, 25–29). Esille on noussut muun muassa sukupuolen rooli sodassa, ei vain luokitteluna, vaan ennemminkin sukupuoleen liitettyinä ominaisuuksina (emt. 35–37). Ville Kivimäen (2006, 75–77) mukaan sodan kokemusten tutkiminen edellyttää, että yksilön kokemus tehdään kielen kautta ymmärrettäväksi ja kommunikoitavaksi. Oleellista ei kuitenkaan ole tekstin niin sanottu totuudenmukaisuus, vaan kokemus on muistelijan kokemuksesta totta ja osa laajempaa sodan merkitysjärjestystä (Kivimäki 2006, 75–77).

Muistitieto avaa ikkunoita sodan strategioiden ja tapahtumien taustalle, mentaalitasolle. Muistitietoon sisältyvien kokemusten avulla on ollut mahdollista löytää vastauksia sodan väkivaltaisuuden tuottamille selitysmalleille ja käsitykseen ihmisestä ja ihmisyydestä. Tämä näkyy esimerkiksi Kivimäen (2013; 2015) sotilaiden jaksamista ja mielenterveyttä käsittelevissä tutkimuksissa, joissa hän on tuonut esille psyykkiseen murtumiseen liitetyn stigman luonteen. Kivimäki on yhdessä Tuomas Teporan (2012) kanssa purkanut myyttiä suomalaisten

uhrivalmiudesta ja vallinneesta, propagandistisesta, uhri-sankari-käsityksestä. Vapaaehtoisen uhrin ja sankarikuoleman myytin purkamista on jatkettu 2000-luvulla. Arto Jokinen (2000, 2019) on lukenut kriittisen miestutkimuksen näkökulmasta, kuinka kertomusten kuten *Kalevalan* (Jokinen 2000, 51–103) ja *Vänrikki Stoolin tarinoiden* (Jokinen 2019, 33–36) avulla on luotu väkivaltaista sankarimyyttiä, jota on käytetty sekä sodan kärsimysten perusteluihin että sankarillisen sotilaskuvan luomiseen.

Toiseen maailmansotaan liittyvän tutkimuksen fokus on 2000-luvulla siirtynyt yhä enemmän sotarintamalta koteihin ja laajemminkin yksityiselämän alueelle. Sotarintamaa ja kotirintamaa ei nähdä enää erillisinä toisistaan, vaan nykytutkimus tuo esille, kuinka taisteluissa menestyminen edellytti kotirintaman toimintaa, ja kuinka sota vaikutti kotirintamalla oleviin ihmisiin. Kokijoiksi ovat tutkimuksissa nousseet taistelevien miesten rinnalle kotirintaman äidit ja lapset. Erityisesti 2000-luvun tutkimus on avannut käsitystä lapsuudesta sodan varjossa. Erkki Kujala (2003, 102–109) on teemahaastatteluihin perustuvassa väitöskirjassaan tutkinut, mitkä asiat nousivat keskeisiksi poikien todellisuudessa talvi- ja jatkosodan aikana. Tutkimus tuo esille, että pojat erityisesti maaseudulla joutuivat korvaamaan rintamalle lähteneiden isien työpanosta, hyvin nuorina, jopa 4–5-vuotiaina. Toisena haastattelussa nousi esille poikien kokema pelko, jota ruokki kodeissa vallinnut epävarmuus isän kohtalosta. Pelkoa lisäsivät sankarivainajien hautajaiset, mutta toisaalta haastateltavat kokivat, että ankarissa oloissa he olivat oppineet selviytymään. (Kujala 2003, 102–109.)

Muistitietoaineistoon ja muistelukirjallisuuteen perustuva *Sodan kasvattamat* -teossarja (Kirves & Näre & Siltala 2010; Kirves & Näre 2008; Hagelstam & Turtola 2009; Heikkilä & Turtola 2010) on täydentänyt historian tutkijain tutkimusta lasten kokemusten sekä heihin kohdistuneiden odotusten ja vaatimusten osalta. Tutkimuskokonaisuus vahvistaa, että lapsuus oli sodan aikana lyhyt. Leikkivän lapsen tilalle tuli työtä tekevä lapsi. Koska lapsilta odotettiin täyttä työpanosta jo alle kouluikäisinä, moni muistelikin, että leikkiminen loppui sodan alettua. (Kirves & Näre 2010, 20–22.)

Miehet olivat rintamalla, joten naisten ja lasten tuli korvata miesten työpanos kodeissa, maataloudessa mutta myös kodin ulkopuolella. Tyttöjen oletettiin toimivan isänmaan hyväksi auttamalla erityisesti vähävaraisia pientilojen perheenemäntiä. 17–25-vuotiaiden naisten vapaaehtoista työpalvelua varten perustettiin Työtytöt helmikuussa 1941. Järjestelmä toimi jatkosodan loppuun asti. (Paavilainen 2010.) *Kotiliesi* tarkasteli tätä nuorten naimattomien naisten ponnistelua isänmaan hyväksi erityisesti ”Tyttöjen kerho” -palstalla.

Sodan ankaruus näkyi myös perheiden usein etäisessä ja kylmässäkin tunneilmapiiirissä. Tämän saivat kokea esimerkiksi ne kotiin palaavat sotalapset, jotka olivat tottuneet Ruotsissa fyysiseen hellyyteen. (Kirves 2010, 110–111.) Suomessa lapsiin ja nuoriin kohdistunut reippauden vaatimus sekä sodan kokemuksista vaikeneminen olivat osaltaan luomassa yksinselviytymisen eetosta ja vältteleviä kiintymyssuhteita ylläpitävää tunneilmastoa (Kirves, Kivimäki, Näre, Siltala 2010, 388–392).

Haastattelu- ja kyselytutkimukset eivät kuitenkaan välttämättä anna kokonaiskuvaa kotirintaman asennoitumisesta sotaan. Eeva Peltonen (1993, 360–364) tuo esille muistitietotutkimukseen perustuvassa *Naisten aseet* -kirjassa, että sotien ajan henkistä ilmapiiriä ja asennoitumista koskeviin kysymyksiin koulutetuimmat naiset vastasivat suppeammin kuin vähemmän koulutusta saaneet. Lisäksi kaikki tutkimukseen osallistuneet tunnustautuivat varsin isänmaallisiksi. Peltonen arvelee, että tähän on voinut vaikuttaa kyselyvihkosen sotien merkitystä painottava yleissävy. Merkittävää kyselytutkimuksissa on myös se, millainen tarina sodasta on lupa esittää ja millaiseen tarinaan muistelija itsensä kiinnittää. (Peltonen 1993, 360–364.)

Sodan muistitietoon perustuviin tutkimuksiin vaikuttaa oleellisesti myös yhteiskunnassa vallitsevat aatevirtaukset. Markku Jokisipilä ja Tiina Kinnunen (2012, 452) ovat tutkineet, kuinka käsitystä sodasta muokkaa sekä aika, jolloin muistitietoa on kerätty että se, minkälaisessa yhteiskunnallisessa aatemaailmassa muistitietoa on työstetty. Esimerkiksi suhde talvisotaan on kokenut ihmisten mielissä uuden nousun 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Talvisota näyttyy vuonna 2009 tehdyn kyselytutkimuksen perusteella ihmisten mielessä täydelliseltä, nationalistista ajattelua tukevalta sodalta, jossa jalo ja puhdas kansa käy taisteluun aggressiivisia ulkoisia voimia vastaan. Talvisodan merkitys oli vahvistunut merkittävästi 20 vuotta aikaisemmin tehdystä kyselytutkimuksesta, mikä näkyi myös useissa talvisodan henkeä kuvanneissa näyttelyissä 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. (Jokisipilä & Kinnunen 2012, 452.)

Muistitietotutkimuksen lisäksi sodan kokemushistoriaa on tutkittu sotakirjeenvaihdon pohjalta. Sonja Hagelstam (2018, 2012, 2006) on selvittänyt kotirintamalle välittyvää sodan maisemaa ja parisuhteen ylläpitämistä suomenruotsalaisten sota- ja kotirintaman välillä käydyssä kirjeenvaihdossa. Hagelstamin (2006, 219–221) mukaan avioparit pyrkivät rintamakirjeenvaihdossaan yksityisellä kielellä ja siihen liittyvillä ilmauksillaan luomaan läheisyyttä ja siten lähentämään pitkien välimatkojen ja harvojen tapaamisten muodostamaa etäisyyttä. Välimatkaa pyrittiin kaventamaan myös mentaalaisella tasolla sijoittamalla itsensä ja toisensa kirjeissä tiettyihin yhteisiin paikkoihin. Toisaalta erosta selviytymisen malleihin kuului, että ero nähtiin hintana tulevasta onnesta. (Hagelstam 2006, 219–221.) Erkka Pehkonen (2013) on tutkinut kahden eri sotilaan kirjeenvaihtoa, toisen tyttöystävälleen ja toisen vaimolleen. Sotilaat pyrkivät kirjeissään Pehkosen (2013, 93–96) mukaan luomaan idyllistä maisemaa ja etäännyttämään sodan todellisuutta. Kirjeissä rakentui fiktiivinen rinnakkaistodellisuus, jonka kautta sotilaat kuvasivat, miltä elämä voisi näyttää, jos sotaa ei olisi (Pehkonen 2013, 93–96).

Ilona Kemppainen (2006, nyk. Pajari) on *Isänmaan uhrin* -väitöskirjassaan tutkinut Tampereen yliopiston musiikintutkimuksen laitokselle (entiselle kansanperinteen laitokselle) arkistoitua sota-ajan kirjeiden kokoelmaa sekä erilaisia sotien jälkeen julkaistuja kirjekokoelmia. Hän on selvittänyt näiden arkistojen pohjalta, kuinka sotilaan kuolemaa viestittiin perheille, kuinka surevat käsittelivät menetystä kirjeissään, ja miten käsite sankarikuolema rakentui kirjeissä.

Kemppaisen (2006, 21) käyttämälle tutkimusmateriaalille oli ominaista sen vailinaisuus, piirre, jonka myös Pehkonen (2013, 11) tuo esille tutkimuksessaan. Rintamalle lähetettyjä kirjeitä oli säilynyt huomattavasti vähemmän kuin rintamalta kotiin lähetettyjä. Koska kirjekokoelmia keräsivät muun muassa sotilaspastorit ja lotat, rintamakirjeenvaihdossa korostuu suomalainen sankarillisuus ja ihanteellisuus. (Kemppainen 2006, 21.) Tuon esille Kemppaisen tutkimustuloksia myöhemmin muun muassa uhri-sankaruus-premissin ja diskurssien käsittelyn yhteydessä.

Naiset joutuivat toimimaan osana sodan koneistoa joko koti- tai sotarintamalla. Sodan ulkopuolelle jättäytymisen mahdollisuutta ei ollut. Tämä osallisuus tuli merkityksellistä tai vähintäänkin tehdä hyväksyttäväksi. Erityisesti järjestötyössä toimineet lotat kuvaavat aikalaismuisteluissa, kuinka he olivat ylpeitä saadessaan osallistua taisteluun itsenäisen isänmaan puolesta. Outi Karvinen-Koppeffin (1993, 130) tutkimuksessa, sodan aikana kerätyissä kuvauksissa, maanpuolustustyöhön osallistuneet naiset pitivät sotaa tarpeellisenä ja väistämättömänä. Tutkimus tukee Kinnusen ja Jokisipilän (2012, 452) huomiota muistitietoon liittyvien kokemusten yhteydestä aikansa aatemaailmaan.

Pia Olsson (2005, 66–67) on käsitellyt sota-ajan äidin roolin muutosta tutkimuksessaan *Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa*. Olsson tulee tutkimuksessaan siihen johtopäätökseen, että äidin roolin muutos elämän suojelijasta sankarilliseksi uhrinantajaksi palveli sodan logiikkaa. Äidin velvollisuuksiin kuului pojan lähettäminen sotaan ja mahdolliseen kuolemaan. Samalla naisen tehtäväksi muodostui moraalien ja taistelutahdon ylläpitäminen. (Olsson 2005, 66–67.) Tuntematon kotirintamanainen siis loi elämää, hoivasi ja oli valmis uhraamaan miehensä ja poikansa isänmaalle.

Lottana ja kotirintamalla toimineiden naisten lisäksi Suomessa oli sodan aikana suuri joukko naisia, jotka työskentelivät rintamalla työvelvollisina erilaisissa huoltotehtävissä. Näiden naisten rooli muodostui Kaija Heikkisen (2012, 208–210) tutkimuksen mukaan ongelmalliseksi – kun lottien nähtiin puolustavan siveellisyyttä, työvelvolliset saivat helposti moraalisesti arveluttavan naisen leiman. Rintamalla työskentelyllä oli vaikutuksensa suomalaiseen sukupuolijärjestykseen. Työvelvollisten rooli ei ollut sidottu perinteiseen kotiäitiyteen eivätkä sitä määrittäneet lottien kultaiset säännöt. Tämä mahdollisti uuden itsenäisen naisen roolin muodostumisen. (Heikkisen 2012, 208–210.) Naisten sotakokemuksiin pohjaava tutkimus kyseenalaistaakin naisten yhtenäisyyden ryhmänä ja tuo esille naisten keskinäisen hierarkian ja jopa syrjinnän.

Heikkinen (2012, 333–350) nostaa muistelmakirjallisuuteen, päiväkirjoihin ja kirjeisiin perustuvasta tutkimusmateriaalista esille huomattavasti moniulotteisemman ja ristiriitaisemman kuvan sota-ajan naisesta kuin mitä tutkimukset ovat tähän mennessä esittäneet. Vaikka sota jäykistikin sukupuolinormeja, naiset eivät määrittäneetkään yhtenäiseksi samalla tavalla toimivaksi ja ajattelevaksi ryhmäkseen. (Heikkinen 2012, 333–350.) Tämä Heikkisen tutkimuksessaan esille tuoma kuva sota-ajan naisesta on vastoin *Kotilieden* antamaa käsitystä, jossa naiset nähtiin yhtenäisenä, kotien ja sitä kautta isänmaan hyväksi toimivana perheenemäntien ryhmänä. *Kotilieden* kristillis-isänmaallinen arvopohja oli jo 1920-

ja 1930-luvuilla tukenut tätä käsitystä ja toiminut suodattimena, jonka läpi pääsi vain tähän maailmankatsomukseen sopiva sisältö.

2.1.1 Kotiliesi osana naistenlehtien konseptia

Naistenlehden konsepti syntyi yleisaikakauslehden rinnalla 1700–1800-luvulla. Peruskonsepti koostuu yleisaikakauslehden osasista mutta on sitä selkeämmin sisällöltään ja puhuttelutavaltaan rajattu. Suomalaisille naistenlehdille leimallista on ollut niiden lähestyminen yleisaikakauslehteä. (Kivikuru 1996, 62.) Merkille pantavaa suomalaisessa naistenlehtien historiassa on se, että ensimmäinen aikakauslehti oli 1700-luvun lopulla perustettu naistenlehti, *Om konsten att rätt behaga*. Lehden turkulainen kustantaja sai idean naisille suunnatusta lehdestä Ruotsista, Englannista, Saksasta ja Ranskasta. (Töyry 2005, 73–74.) Ari Uino (1992, 94) määrittää *Om Konsten att rätt behaga* -lehden lajityypiltään moraalisten lehtien ryhmään, josta eriytyivät myöhemmin perhe-, muoti-, naisten- ja lastenlehdet. Termi moraalinen lehti viittaa lehden arvomaailmaan (Uino 1992, 94).

Aikakauslehdet ovat lisäksi jakautuneet selkeästi naistenlehtiin ja miehille suunnattuihin lehtiin. Tämä näkyy miehille ja naisille suunnattujen sisältöjen erossa. Toisin kuin naistenlehdissä miehille suunnattujen lehtien sisältö rakentuu heidän intressipiiriensä pohjalta, ei maskuliinisuuteen tai miehen rooliin perustuen. Naistenlehtien erityispiirteitä ja erottuvuutta miesten maailmaan korostetaan myös lehtien nimillä: *Ladies' Home Journal*, *Elle*, *Damernas Värld* (Ferguson 1985, 1–2). Nimi voi Kai Häggmanin (2001, 213) mukaan vahvistaa lehden painotusta tai näkökulmaa, esimerkkeinä *Husmodern* ja *Kotiliesi*. *Kotiliesi*-nimi heijasti myös lehden arvomaailmaa – naisen paikka on kotona lieden äärellä, perhettä palvellen.

Sisällön ohella oleellista naistenlehdille on naistenlehtidiskurssi eli tapa, jolla naista puhutellaan, ja sukupuolispesifinen aineisto (Shevelow 1989). Norman Fairclough'n (1997, 77–79) mukaan diskurssi on ihmisten välistä vuorovaikutusta sekä tapa puhua ja esittää asiat tietystä näkökulmasta. Muodostunut diskurssikäytäntö näkyy mediagenrenä, lajityyppinä, jonka kautta on mahdollista liittää yksittäinen teksti laajempaan kontekstiin (Fairclough 1997, 77–79). Genreä käsitteenä voi Anne Mäntysen ja Sari Pietikäisen (2009, 81, 88) mukaan kuvata myös niin, että se on ikään kuin samankaltaisten kielenkäyttötapahtumien kategoria eli luokka. Samalla genret luovat merkityksiä omassa ajassaan ja tilanteessaan jo vakiintuneiden genrejen sisällä (Mäntynen & Pietikäinen 2009, 81, 88). Naistenlehti on tällainen vakiintunut genre, joka rakentuu sille ominaisesta kielenkäytöstä ja tavasta puhutella lukijoita.

Naistenlehtien tapa puhutella lukijoita kiinnittyy yhteiskunnassa vallitsevaan käsitykseen naisen roolista. 1920-luvun naistenlehdissä korostettiin työhön kasvattamista ja tervehenkistä urheilua. Tytöiltä edellytettiin itsehillintää ja kontrollia. Yleinen vaatimus oli siveellisyys, joka tarkoitti kokonaisvaltaista moraalisesti oikein elämistä. (Vehkalahti 2000b, 132, 134, 139–141, 161.) Vaikka uuden modernin naisen ideaa esiteltiin jo 1800-luvun lopun amerikkalaisessa *Ladies' Home Journal* -lehdessä, sen oli vaikea saavuttaa tilaa naistenlehdissä, koska ”tosi” ja ”uusi” idea naiseudesta olivat jatkuvassa jännitystilassa keskenään. Todellinen,

länsimainen, nainen määrittyi hurskaaksi, puhtaaksi, nöyräksi ja kotielämään kiinnittyneeksi. (Kitch 1998, 243–262.)

1700–1800-luvulla syntynyt aikakauslehtiformaatti oli varsin liikkuva. Myös naistenlehtikonsepteja monistettiin maasta toiseen. Esimerkiksi Amerikassa syntynyt *Good Housekeeping* -lehti sai vuonna 1922 englantilaisen versionsa – siis samana vuonna kuin *Good Housekeeping* -lehdestä esimerkkiä hakeneen *Kotilieden* ensipainos näki päivänvalon. (Töyry 2005, 10–11.) Vaikka naistenlehdet saattoivatkin käsitellä naisen arkea hyvin kansalliselta pohjalta, niiden keskiluokalle suunnattu puhuttelutapa ja naisen arjen samankaltaisuus länsimaisessa maailmassa mahdollistivat naistenlehtikonseptien monistumisen. Suurta muutosta puhuttelutapaan ei tuonut edes naistenlehtien leviäminen ylemmältä keskiluokasta työväestön piiriin ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Naistenlehtien artikkelit loivat lukijoille samaistumis pintaa ja vahvistivat turvallisuuden tunnetta epävarmoissa olosuhteissa. (Ferguson 1985, 17.) Ulla Kivikuru (1996, 3) tukeutuu Leo Lowenthalin (2004) ajatukseen, jonka mukaan aikakauslehti rakentuu tuttuuden ja toiston varaan. Aikakauslehti tekee mutkikkaatkin asiat läheiseksi ja rohkaiseviksi. Niiden rooli on toimia lukijoiden perusturvallisuuden pilareina. (Kivikuru 1996, 3.)

Yksi länsimaista naistenlehdistöä voimakkaasti yhdistävä tekijä oli niiden tapa lähestyä naista kuluttajana. Puhuttelutapa teki naisista yhdenvertaisia. Kuluttamisen kautta nainen saattoi lehden lukijana ylittää luokkarajat, ja kokea tavaroitten demokraattisen saatavuuden avulla lähestyvänsä kauneuden utopiaa. (Kitch 1998 244–246; Scanlon 1995.) Edellä esitetty puhuttelutapa pohjaa pitkälti siihen, että naistenlehdet pyrkivät mainosten kautta myymään tuotteita lukijoilleen. Ilmiö ei kuitenkaan ole pelkästään länsimainen, vaan esimerkiksi Japanissa kuluttaminen oli yksi keskeinen sisältö naistenlehdissä jo ennen sotia, koska lehdet olivat kulutustavaroita myyvien yritysten omistuksessa. (Frederic 2006, 9–10; Silverberg 1991, 243, 247–248; Takeda 2005, 47–49.) Tosin Arja Turunen (2014, 47–49) huomauttaa, että suomalaiset naistenlehdet eivät rakentuneet samalla tavalla kulutuslähtöisesti kuin niiden ulkomaalaiset verrokkit, vaan suomalaisilla naistenlehdillä oli vankka yhteiskunnallinen perusta. Esimerkiksi *Kotiliesi* rakentui pitkälti järjestölehden konseptin varaan.

Naistenlehdet elävät naisten arkea erilaisten kysymys-vastaus-palstojen, lukijakirjeiden ja lukijoiden kertomusten kautta. Lukijoiden tuottama materiaali, ja lehtien sarjallinen ilmestyminen ovat sekä kehittäneet lehtiä lukijoiden toiveiden suuntaan että kiinnittäneet lehdet osaksi naisten jokapäiväistä elämää. (Ballaster 1993, 9; Ferguson 1985, 165–168; Töyry 2005, 75–76.) Myös *Kotiliesi* omaksui tämän tavan keskustella lukijoiden kanssa ja kuunnella heitä. *Kotiliedessä* pitkäikäisin ja lehdelle leimaa-antavin lukijapalsta oli Katri Bergholmin ”Isoäidin kirjeenvaihto” -palsta. Bergholm siirtyi *Oma Koti* -lehdestä *Kotilieteen* lehtien yhdistymisen yhteydessä vuonna 1934.

Tiivistäen voisi sanoa, että naistenlehdet ovat perinteisesti rakentaneet kuvaa naisesta, joka ei ole niinkään yhteiskunnan vaan enemminkin naisten yhteisön jäsen. Naiset on näissä lehdissä nähty yleensä homogeenisenä ryhmä, jonka

intresseissä on elämänkaareen ja naiseuteen liittyvät asiat. Näin naisten identiteetti on samalla rakentunut suhteessa miehiin ja yhteiskunnassa esitettyyn vallassa olevaan miehen rooliin.

2.1.2 Kotiliesi-lehteen kohdistunut tutkimus

Naistenlehtiä on tutkittu sekä journalistisina tuotteina että naisen aseman ilmentäjinä. Naistenlehtiin kohdistuneen feministisen mediatutkimuksen tyypillinen piirre on ollut se, että tutkijat ovat usein asemoineet itseään suhteessa naistenlehtiin lukijoina tai lehden tekijöinä. (Töyry 2005, 30–31.) Naistenlehtiä, tai laajemmän määritelmän mukaisesti naisille suunnattuja lehtiä, on tutkittu tyypillisesti ohjeistusten ja yhteiskunnan moraalisen koodin julkilausujina. Kohteina ovat olleet yleensä naistenlehdille tyypilliset alueet kuten naiseus, kauneus ja muoti. (Aikasalo 2000; Beetham 1996; Shevelow 1989; Turunen 2011; Töyry 2005.) Nämä kuvaukset pätevät myös *Kotiliettä* koskevaan tutkimukseen.

Kotiliesi on ollut tutkimusmateriaalina tai tutkimuksen kohteena useammassakin pro gradu -työssä (esim. Koivisto, S. 2003; Kulmala 2006; Malin 1993; Pärttö 2007; Rönkkö 2009; Tapper 2005). *Kotilieteen* liittyviä väitöskirjoja on tehty huomattavasti vähemmän. Päivi Aikasalo (2000) on tutkinut naisten pukeutumishanteita ja vaatevalintoja *Kotiliesissä* 1920-luvulta 1960-luvun lopulle. Aikasalo (2000) on rajannut pukeutumishjeistusta käsittelevän väitöskirjansa *Seuratkaamme järkevää ja terveellistä muotia* tutkimusmateriaaliksi haastattelujen lisäksi naistenlehdistä ainoastaan *Kotilieden*. Hän perustelee rajaustaan sillä, että *Kotilieden* julkaiseminen jatkui katkeamatta 1920-luvulta 1960-luvun loppuun, mihin väitöskirjan tarkasteluajankohta päättyy. *Kotiliettä* pidetään Aikasalon (2000, 21) mukaan instituutiona suomalaisessa lehtimaailmassa, ja sen levikki nousi jatkuvasti liki 1950-luvulle saakka, mikä Aikasalon mielestä osoittaa, että lehden edustamat arvot ja ihanteet saivat yhä laajempaa kannatusta koko yhteiskunnassa. *Kotiliesi* oli lisäksi lehti, jonka lukijoihin kuului eri-ikäisiä ja eri sosiaaliryhmiin kuuluvia naisia (Aikasalo 2000, 21).

Arja Turunen (2011) on tarkastellut muiden naistenlehtien ja *Kotilieden* suhtautumista naisten housujen käyttöön. Turusen väitöskirjan *Hame, housut, hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme* aineistona oli 23 naistenlehteä niiden ilmestymisvuodesta vuoden 1945 loppuun. Pääaineistoksi ne nousivat, koska Turunen (2011, 25–27) pitää naistenlehtiä tärkeinä kulttuurisina toimijoina 1900-luvun alun modernisaatioprosessissa. Lehdet eivät hänen mukaansa välittäneet ainoastaan muotia ja pukeutumishanteita, vaan niillä oli oma roolinsa näiden ihanteiden ja muotien merkityksellistämisessä. Naistenlehdet ovat koko olemassaolonsa ajan osallistuneet keskeisellä tavalla modernia naiseutta koskevien representaatioiden ja diskurssien tuottamiseen. (Turunen 2011, 25–27.)

Janne Haikari (2006, 266–309) on tarkastellut tieteellisessä artikkelissaan, kuinka *Kotiliesi* kuvaa Suomen jälleenrakentamista talvisodan jälkeisenä Moskovan rauhan aikana vuosina 1940–1941. Keskiöön nousi tuolloin sodan kokemusten prosessoinnin ja tulevaisuuteen tähtäävän työskentelyn välinen konflikti.

Haikari (2006, 270) nostaa historian tutkimuksen lähdekritiikin kannalta ongelmalliseksi sen, että *Kotiliedessä* toden ja fiktion epäselvyys vaikeuttaa faktojen löytämistä.

Ilona Kemppaisen (2006) sankarikuolemaa toisen maailmansodan aikana käsitellyt väitöskirja tarkastelee *Kotilieden* sankari- ja uhrimateriaalia. Kemppainen (2006, 165) perustelee *Kotilieden* käyttöä lähdemateriaalina samoilla argumenteilla kuin Aikasalo ja Turunen. *Kotiliesi* oli *Suomen Kuvalehden* ohella Suomen johtavia aikakauslehtiä. Lisäksi merkittävimmät kirjailijat kirjoittivat näihin lehtiin muistakin kuin sotaan liittyvistä aiheista. *Kotiliesi* oli myös luomassa kuvaa suomalaisesta sankaruudesta. (Kemppainen 2006, 165.)

Kemppaisen (2006, 163–165) mukaan lukijakunnan suhtautumista sankarivainajiin ja naisten isänmaalle antamaan uhriin kuvastaa se, että keskeisen ”Kodeista isänmaalle” -palstan kuvista pääosa on sankarivainajien äitejä. Muutamilla ensimmäisillä palstoilla on myös sodassa kuolleita lottia ja sairaanhoitajia, mutta tämän jälkeen vain sankaripoikien äidit kuuluivat palstalle. Kaatuneiden vaimoja esiintyi palstalla vain kaksi kertaa. (Kemppainen 2006, 163–165.) Kemppaisen väitöskirjan uhri- ja sankaruustematiikka vastaa osaltaan omaa näkökulmaani *Kotiliesien* tutkimisessa. Tarkastelen väitöskirjassani tähän tematiikkaan liittyen myös fiktiivisiä tarinoita, jotka olen nimennyt uhri- ja kasvutarinoiksi. Analysoin niiden rakentamaa kotirintamanaisen ideaalia ja syvennän näin Kemppaisen esille tuomaa kuvaa ihanteellisesta uhrista ja uhraajasta.

Maija Töyry (2005) on selvittänyt naistenlehden synnyttämää lukijasopimusta käyttäen aineistona 1920-luvulla julkaistuja *Kotiliesiä*. Töyryn (2005, 96) esittämän teorian mukaan naistenlehden tulee ratkaista jokin naisen elämän todellinen ristiriita, jotta lehdestä olisi iloa ja hyötyä lukijalleen. Ullamaija Kivikuru (1996, 62–63) tarkastelee tutkimuksessaan, kuinka *Kotiliesi* asettuu yleiseen naistenlehtikonseptiin, ja minkälaisen roolin lehti on ottanut suomalaisessa naistenlehdistöissä. Erityisesti ankeina sodan ja jälleenrakennuksen aikoina *Kotilieden* tyyppisillä tietoa jakavilla lehdillä oli kysyntää (Kivikuru 1996, 62–63). Keskeistä roolia vahvisti näkemykseni mukaan myös *Kotilieden* ylivoimainen levikki muihin lehtiin nähden.

Lähinnä omaa väitöstutkimustani on Taina Aaltosen ja Kirsti Ellilän (1987) pro gradu -työ *Voittavan armeijan äidit: naiskuvan myytintasoinen aines sota-ajan 1939–1944 Kotiliesissä*. Aaltonen ja Ellilä jakoivat *Kotiliesissä* kuvatut naiset kuuteen eri ryhmään ikäkauden ja aseman mukaan. Materiaalista ei tehty lajiantalyysiä, vaan novellit, pakinat ja asia-artikkelit käsiteltiin samanarvoisina. Luokitusrunjon sisällä käytettiin teemaluokkia. Esimerkiksi Kodin henki -luokka, Äitiyden idealisointi -luokka ja Uhrautuvaisuus-luokka, jossa perheenemäntä hyväksyy miehensä tai poikansa kuoleman rintamalla. (Aaltonen & Ellilä 1987.)

Lajityypistä riippumatta Aaltosen ja Ellilän (1987, 187) mukaan itse tarina on aina sama. Se kertoo naisen ikuisesta universaalista äitiydestä. Tutkimuksen mukaan rivien välistä voi lukea, että naisella on jo syntymästään lähtien luontainen halu ja kyky epäitsekäiseen hoivaamiseen. Myytin tasolla nainen glorifioidaan ja korotetaan moraaliltaan miehiä ylemmäksi. Nainen on ennen kaikkea äiti,

ja rooli äitinä korostuu silloinkin, kun häntä kuvataan aviovaimona. (Aaltonen & Ellilä 1987, 187.)

Kotilieden toimittamisessa keskeisin rooli oli päätoimittaja Alli Wiherheimolla. Tästä huolimatta Wiherheimon merkitystä *Kotilieden* päätoimittajana tai osana suomalaisen lehdistön historiaa ei ole kattavasti tutkittu. Marja Metso (2005) on pro gradussaan *Toimittaja luo lehden, lehti toimittajan, Alli Wiherheimon toimittajuuden oppivuodet Kotiliedessä 1922–1925* tarkastellut sitä, kuinka kielten maisterista ja yksin eläneestä neiti-ihmisestä tuli menestyksekkään perhelehden toimittaja. Metso pohtii työssään myös Wiherheimon roolia toimituskunnassa ja hänen sosiaalista verkostoitumistaan osana toimittajaksi kasvamistaan. Metso on käyttänyt työssään primäärilähteenä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkiston Alli Wiherheimon arkiston muistiinpanoja 1920-luvulta ja erityisesti Wiherheimon julkaisematonta päiväkirjaa *Kaksi leiviskää* (1966–1968). Lisäksi Metsolla oli käytössään sekä Wiherheimon että pitkäaikaisen toimitussihteerin Mirja Huuhkan kirjalliset vastaukset toimittajan työstä vuonna 1976 koottuun Suomen sanomalehdistön historia -projektiin. Projektissa kerättiin haastattelumateriaalia kymmenosaiseen *Suomen lehdistön historia* -tietokirjasarjaan. Huuhkan vastaukset on arkistoitu Helsingin yliopiston keskusarkistoon.

Loppupäätelmänä Metso (2005, 90) katsoo, että Wiherheimon onnistui luomaan *Kotiliedestä* menestyneen perhelehden, koska hänellä oli oma strategiansa ja selviytymistapansa elämässään. Wiherheimon toiveena oli päästä suomalaisen sivistyssuvun kantaäidiksi, ja sitä varten hän opiskeli ahkerasti koulussa, kotona ja yliopistossa. Haave ei koskaan toteutunut, vaan hän kanavoi sen sijaan pyrki- myksensä *Kotilieteen*. (Metso 2005, 90.)

Päivi Aikasalo (2004) kirjoitti väitöskirjansa jälkeen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkistoon tallennetun Alli Wiherheimon arkiston pohjalta Wiherheimon elämäkerran *Uranaisen sydän*. Lähdemateriaalina Aikasalolla olivat ennen kaikkea Wiherheimon päiväkirjat.⁶ Nimensä mukaisesti elämäkerta kuvaa Wiherheimon päiväkirjojen välittämiä henkilökohtaisia tuntemuksia, ei niinkään *Kotilieden* toimitustyöhön liittyviä asioita. *Uranaisen sydän* -kirjassa Wiherheimosta rakentuu nainen, joka tunsu vahvaa toiseutta, koska hän ei kokenut olevansa toimittaja, eikä hänestä koskaan tullut perheenemäntää. Perheenemänyys oli Wiherheimon haave, jota hän piti myös naiseuden täyttymyksenä. (Aikasalo 2004, 97–104.)

⁶ *Uranaisen sydän* -kirjan julkaisematonta lähdeluettelo on arkistoitu SKS:n kirjallisuusarkisto: Aikasalo, Päivi: *Uranaisen sydän* kirjan viitteet, SKS AB3791.

3 TEOREETTINEN VIITEKEHYS JA METODIN MUODOSTUS

Aikakauslehtitutkimus, johon väitöskirjani osaltaan lukeutuu, asettuu sekä mediatutkimuksen että kulttuurintutkimuksen alueelle. Tarkastelen tämän takia aluksi hieman rajanvetoa näiden kahden tutkimussuuntauksen välillä sekä perustelen, miksi päädyn analysoimaan tutkimusaiheeni kulttuurintutkimuksen näkökulmasta. Tukeudun muun muassa Lawrence Grossbergin ajatuksiin siitä, mistä puhumme, kun puhumme kulttuurintutkimuksesta. Grossberg toimii myös tiennäyttäjänä katsoessani affektiivisuuden merkitystä *Kotilieden* naisidealia tuottavissa teksteissä. Koska *Kotiliesi* rakensi sota-aikana uutta käsitystä ”oikeanlaisesta naisesta”, peilaan tätä uudenlaisen minuuden syntymistä ja muokkautumista Stuart Hallin identiteetin käsitteeseen. Katson tekstien taakse historiaan kiinnittyviin vallanrakenteisiin. Tässä tukeudun Michel Foucault’n käsitykseen diskursseista omaan aikaansa sidottuina käytäntöinä, jotka tuottavat ja muokkaavat vallan rakenteita.

Analyysini tueksi haen näkökulmaa Antonio Gramscin hegemonian käsitteestä, joka auttaa ymmärtämään, mihin perustuvat valtaa pitävän luokan mahdollisuudet paaluttaa kansakunnan yhteiseen ymmärrykseen normeja, jotka näyttäytyvät ristiriitaisilta ihmisten kokeman todellisuuden kanssa. Esittelen tutkimusmateriaalin pohjalta muodostamani kolmiportaisen diskursiivisen mallin, jolla pyrin osoittamaan *Kotilieden* kotirintamanaisia ohjeistavien diskurssien synty- ja muokkautumismekanismien vallan rakenteissa sekä näiden diskurssien muodostumisen kotirintamanaisideaaliksi. Luvun lopuksi kuvaan kriittiseen diskurssianalyysiin (CDA) kiinnittyvää teoreettista lähestymistapaani tutkimusmateriaaliini. Samalla painotan kriittisen diskurssianalyysin toimimista tutkimuksessani enemminkin teoriakehikkona diskurssien analyysissä kuin varsinaisena analyysimetodina.

Mediatutkimuksessa analysoidaan viestinnän luomaa ja välittämää kulttuuria ja yhteiskuntaa: myyttejä, rituaaleja, kerrontaa ja tarinoita. Viestinnällä ei ole yhtenäistä tutkimustraditiota, vaan se tukeutuu useaan eri tieteenalaan. (Wiio 1993, 51, 105.) Viestinnän rinnalla puhutaankin usein joukkoviestinnästä ja me-

diasta, joka on perinteisesti liitetty yleisölle suunnattuun kommunikaatioon (Ridell & Väliaho 2006, 16, 19–21). Myös kulttuurintutkimusta leimaa sen hajaantuminen tieteen kentällä sekä yhteiskunta että humanistisiin tieteisiin tutkimustraditiosta riippuen (Grossberg 2005).

Lawrence Grossbergin (2010, 8) mukaan kulttuurintutkimuksessa pyritään ennen kaikkea kuvaamaan sitä, kuinka ihmisten jokapäiväinen elämä tulee artikuloitua yhteiskunnassa. Mikä vaikutus ihmisten sosiaalisilla, kulttuurisilla, poliittisilla ja ekonomisilla tekijöillä on kulttuurisen todellisuuden muodostumisessa? (Grossberg 2010, 8.) Kuinka todellisuus ja käsitys sen mielekkyydestä syntyvät ja jäsentyvät symbolisina ja semioottisina käytäntöinä (Grossberg 2005)?

Kulttuurintutkimukseen on varsinkin 2000-luvulla kohdistunut verrattain paljon kritiikkiä. Yhdysvaltalainen kulttuurintutkija Michael Bérubé (2009) kirjoittaa artikkelissaan vuonna 2009, että kulttuurintutkimuksen uskottiin tuovan yhteiskunta- ja humanistisiin tieteisiin 1980–1990 -luvulla entistä itsekriittisempää ja avoimempaa otetta, mutta 2000-luvulla kulttuurintutkimukseksi on alettu nimetä lähes kaikkea, kenen tahansa kirjoittamasta kulttuurikritiikistä lähtien. Samalla kulttuurintutkimuksen käsitettä on hämärtänyt se, että kulttuurintutkijat kysyvät, mikä on väärin (heidän mielestään) eivätkä sitä, mikä on oikein ihmisten mielestä. (Bérubé 2009.)

Bérubén tavoin myös uusiseelantilainen kulttuurintutkija Simon During (2005, 44–46) on nostanut kulttuurintutkimuksesta käytävään keskusteluun kysymyksen, kuinka kulttuurintutkija asemoi itsensä suhteessa tutkimuskohteeseensa, mikä on ”minä” ja keitä ovat ”me”? Kysymys johdattelee edelleen pohtimaan sitä, mistä positiosta tutkija määrittää tutkimuskohdettaan, ja kuinka tutkimuksessa identifioidaan ihmiset tietyn ryhmän jäseniksi? Kysymys on aina jonkun, jossain ajassa, jollain kriteerein tekemästä määrittelystä. (During 2005, 44–46.) Jo vuonna 1988 Stuart Hall kritisoi tutkijoiden oletusta, että ihmisiä on johdettu harhaan ja heidän ymmärryksensä on tämän takia vääristynyttä, mikä herätti tuolloin närkästystä kulttuurintutkijoiden keskuudessa (Bérubé 2009).

Hall (1980, 57–59) korostaa kulttuurintutkimuksen mahdollisuuksia analysoida yhteiskuntajärjestyksessä tapahtuvia muutoksia ja niiden vaikutuksia eri tekijöiden voimasuhteisiin historian suurissa murroskohdissa. Muutos saattaa olla nopea, jolloin käsitys siitä, mikä on totta, muuttuu yhdessä hetkessä (Hall 1980, 57–59). Se voi olla myös hidas, esimerkiksi työn tuotantomalleihin liittyvä prosessi, jolloin, Raymond Williamsia (1965, 322–324) lainaten, käsitykset saavat hitaasti yhteisiksi ymmärretyt merkityksensä.

Toisen maailmansodan syttyminen näkyi tällaisena historian nopeana murtumana. Se vaikutti kotirintamalla naisen roolin muutokseen; siihen, mikä oli muuttuneissa olosuhteissa naisen paikka kodissa ja hänen liikkumatilansa yhteiskunnassa. Suomessa käsitykseen naisen tehtävästä ja siihen kiinnittyvästä naisideaalista vaikuttivat väistämättä pieni väestömäärä, Suomen geopoliittinen asema ja pohjoiset olosuhteet. Nämä tekijät muodostivat osaltaan elämää rajavan kehikon, jossa nainen identifioitui uudella tavalla.

Identiteetti rakentuu Hallin (1999, 253) mukaan yksilön kiinnittyessä ja ottaessa paikkansa kansakunnan diskursiivisissa rakenteissa. Diskursiivisia käytänteitä luodaan tarinoilla, kuvilla ja muistoilla, jotka kiinnittävät nykyhetkeä menneisyyteen muodostaen merkityksiä kansakunnasta, johon voimme identifioitua (emt. 47). Hall kuvaa identiteetin rakentumista kansakunnan sisällä, mutta tämä metodologinen nationalismi sulkee mielestäni pois ymmärryksen siitä, että mikään kansakunta ei elä irrallaan muusta maailmasta. *Kotiliedenkään* tapauksessa rakennetut naisideaalit eivät toisaalta palaudu kansallisvaltioiden rajojen sisällä rakennetuiksi vaan ovat ylijäisiä. Kansallismieliset konstruktiot ja tarinat syntyvät kansallisvaltiota laajemmassa maailmanyhteiskunnan kulttuurissa, ja niistä on näin mahdollista tulla yhdessä jaettuina käsitteinä, kun ne löytävät maa-perää samankaltaisesta kulttuurisesta kontekstista (Meyer 2009, 51–52).

Mediatutkimus puolestaan kääntää katseen ihmisten toiminnasta yhteiskunnanrakenteissa siihen, kuinka viestintä ilmentää yhteiskuntaa ja yhteiskunnallisia liikkeitä (Littlejohn & Foss 2009, 144). Kysymys kuuluu: miten viestintä luo, uusintaa ja muokkaa käsitystämme todellisuudesta? Samalla, kun se ylläpitää ja vahvistaa arvojensa mukaisia sosiokulttuurisia käytäntöjämme. Yhdysvaltalainen mediatutkija James W. Carey (1994, 81) toteaaakin, että viestinnän teoria on aina myös viestinnän politiikkaa. Viestinnän tutkimuksen kohteeksi nousee siten myös viestintä yhteisöllisenä tapahtumana, jossa ihmisten välinen kommunikaatio liittyy heidät yhteisön jäseniksi (Kunelius 1998, 12–13).

Carey (1994, 81, 85) kutsuu tätä viestinnän muotoa rituaaliseksi viestinnäksi. Siinä oleellisena nähdään informaation välittämisen sijaan jakaminen, osallistaminen ja yhteisten uskomusten ylläpitäminen sekä kulttuurisen maailman rakentaminen. Keskeiseksi toiminnan muodoksi nousevat rituaalit ja seremoniat. (Carey 1994, 81, 85.) Careyn esittämän rituaalisen viestinnän teorian tarjoama tarkastelukulma tuo mediatutkimuksen lähemmäs sitä teoreettisen ajattelun kenttää, jossa tutkitaan informaatioisisältöihin kiinnittyvien merkityksien sijaan kulttuuristen käytänteiden muokkautumista yhteiskunnassa (Grossberg 2009, 177).

Careyn teoria purkaa kyllä ajatusta viestinnän yhdensuuntaisesta jakelumallista, mutta se ei esitä kysymystä viestinnän rituaaliin osallistuvien asemasta tai vaikutusmahdollisuuksista. Careyn teoria perustuu näin positiiviseen näkemykseen joukkoviestinnästä yhteisöllisenä tapahtumana. Tässä mielessä se eroaa merkittävästi median toimintamekanismeja analysoivista, diskurssiteoriaan perustuvista teorialleista ja erityisesti Michel Foucault'n esittämästä vallan diskursseja analysoivasta tutkimussuunnasta. (Russill 2006, 61.)

Joukkoviestinnän rituaalisen luonteen sijaan Foucault (2005, 127, 162) nostaa keskeiseksi ajatukseksi valtaa käyttävän roolin *diskursiivisten muodostelmien* muotoutumisessa. Hall (1992, 291) määrittelee diskurssin ryhmäksi lausumia, joiden avulla tietoa voidaan representoida. Hallin (1999, 98) mukaan diskurssia muodostavat lausumat sekä ilmentävät syntyneitä diskurssia että tarjoavat kielien kyseisen diskurssin tuottamiselle. Samalla lausumat sulkevat pois diskurssiin kuulumattomat asiat, näkökulmat ja ajatukset. Näin diskursiivinen muodostelma koostuu useiden eri lausumien muodostamista diskursseista. (Hall 1999, 98.)

Ajatusta *Kotiliedestä* yhdensuuntaisena viestin jakelukanavana purkavat muun muassa lehden kysymys-vastaus-palstat ja pakinat, joilla pyrittiin jakamaan ja vahvistamaan käsitystä yhteisestä kokemuksesta. Wiherheimo (SKS KIA: AW, päiväkirja 19.12.1945. K3) kuvaa päiväkirjamerkinnässään sodan loputtua vuonna 1945, kuinka *Kotilieden* toimituskunta oli jo ennen sotaa asemoinut itsensä yhteiskuntakodin sisälle ja tarkasteli asioita kodin näkökulmasta. Hän kuvaa, kuinka kirjoittajat olivat naisen asemaa parantavien päätösten tekijöitä ja siten myös omien kirjoitustensa kohteena. Näin ajatus yhdensuuntaisesta jakelukanavasta hämärtyi entisestään sota-aikana, kun kirjoittajista tuli lukijoiden rinnalla sodan kokijoita.

Kotilieden näkökulmasta ei ollut meitä ja toisia, vaan kaikki naiset elivät yhdessä tässä muuttuneessa yhteiskuntakodissa. Vaikka sivistyneistöön ja yhteiskunnalliseen yläluokkaan kuuluvat kirjoittajat eivät asettuneetkaan maalaistalojen emäntien rinnalle, Wiherheimon ajatus on siinä mielessä oikea, että he olivat kaikki sodan olosuhteiden armoilla ja sen tuottamien menetysten kokijoita.

Sodan tuoman muutoksen takia *Kotilieden* tekstejä ei mielestäni kannatakaan lokeroida mediateksteiksi ensisijaisesti journalistisessa merkityksessä. Kirjoitusten tarkastelu lehden journalistisena sisältönä nostaa esille kysymyksen mediatekstien informatiivisesta objektiivisuudesta tai puolueettomuudesta, arvoista, jotka on niiden kyseenalaistamisesta huolimatta liitetty journalismin perustehtävään demokratian ylläpitäjänä (ks. Hemánus & Tervonen 1980, 193; Ward 2004, 193).

Tiedonvälityksen sijaan *Kotilieden* sisällöillä voi nähdä ennemminkin olleen kulttuurinen tehtävä. Fornäsin (1995, 137–138) tiedonvälityksen toimintatapaa koskevaa ajatusta seuraten kulttuuri on yhteisten arvojen, kokemusten ja ideoiden jakamista. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kaikki jakaisivat samat arvot ja kokisivat kuuluvansa samaan kulttuuriseen yhteisöön. Tunne kollektiivisesta tai sosiaalisesta yhteenkuuluvuudesta mahdollistuu, kun yksilöiden identiteeteillä on keskenään vastaavaa samankaltaisuutta. (Fornäs 1995, 232–236.)

Kotilieden tapauksessa voidaan olettaa lehden pyrkineen tarkoituksellisesti hävittämään kirjoittajien sekä oletetun implisiittisen lukijan väliset valtaolot tuottamalla yhteistä kokemusta ja vahvistamalla sen kautta yksilöiden välistä samankaltaisuutta. Fornäs (1995, 134) kuvaa tämän kaltaisen kulttuurisen todellisuuden muodostumista osoittamalla, että kulttuuriset muodot eivät toista suoraan valitsevaa kohdettaan vaan luovat sitä symbolisesti uudelleen. Purkaessaan käsityksiä ja representoidessaan niitä uudelleen syntyy uusi intersubjektii- vinen järjestelmä, joka ei ole enää heijastus alkuperäisestä tilasta. (Fornäs 1995, 134.)

Merkittävä osa tutkimusmateriaalista on fiktiivistä tai puolifiktiivisiä kirjoituksia. Käytän tämän takia sekä *Kotilieden* fiktiivisten tarinoiden analyysissä että kokemuskirjoittajien tekstien tulkinnassa kirjallisuudentutkimuksen termistöä, vaikka pakinoita ja esseitä ei tiukimmissa fiktion määritelmässä luetakaan kaukokirjallisuuden piiriin (ks. Steinby 2013b, 21). Kirjallisuudentutkimus tuo kuitenkin näkyväksi fiktiivisen kirjallisuuden raja-alueelle sijoittuvien kirjoitusten

tarinan kerronnan keinoja, symbolimaailmaa ja kirjoituksiin kätkeytyvää fokalisaatiota (Steinby 2013b, 21).

Erottelen kirjoituksissa kertojan roolia tekstin sisällä, koska sen kautta on mahdollista pyrkiä tunnistamaan, kenen äänellä kirjoitukseen kätkeytyviä diskurssia tuottavia merkityksiä lausutaan. Kirjoituksen sanoman muodostukseen vaikuttaa olennaisesti se, onko kertoja ektradiegeettinen, kaikkitietävä, tarinan maailman täydellisesti sen ulkopuolelta hallitseva kertoja (ks. Kantokorpi 2000, 150–151), vai intradiegeettinen tarinan sisäinen kertoja (ks. Lehtimäki & Steinby 2013, 109). Kun kertoja *Kotilieden* fiktiivisissä tarinoissa osallistuu itse kertomukseen, häntä voidaan kutsua myös homodiegeettiseksi kertojaksi (ks. Rimmon-Kenan 1983, 95).

Narratologi Gérard Genette erottaa toisistaan sen, kuka näkee ja kuka puhuu, eli kenen kautta kerronta on fokalisoitu, ja kenen äänellä esitys kerrotaan (Tammi 1992, 15–16). Kun näkökulma nimensä mukaisesti tarkastelee tekstin kerrontaa tietystä näköhavaintoon perustuvasta näkökulmasta, fokalisaatio käsittelee laajemman havaintojen kentän. Shlomith Rimmon-Kenan kuvaa fokalisaatiota eräänlaiseksi henkilön havaintoperspektiiviksi, jonka kautta tarinan kerronta suodattuu. (Kantokorpi 2000, 139; Rimmon-Kenan 1983, 71–74.) Fokalisointi osatekijöinä toimivat fasetit. Ne rakentavat tarinaa kertojan aistihavaintojen ja sisäisen mielenmaailman kautta. (Kantokorpi 2000, 142–143.) *Kotiliedessä* korostuu erityisesti psykologinen fasetti, joka kertoo fokalisoijan mielen ja tunteen tasosta pitäen sisällään muun muassa tiedon, otaksumat, uskomukset ja muistin (ks. määritelmä: Kantokorpi 2000, 143; Rimmon-Kenan 1983, 79).

Symbolit, metaforat ja analogiat ovat keskeisiä affektiivisen vaikuttamisen elementtejä *Kotilieden* fiktiivisissä tarinoissa. Metafora luo uutta. Se rinnastaa asioita havaitsemastamme todellisuudesta ja muodostaa mielessämme niille yhteisiä merkityksiä. (Viikari 2000, 82.) Symbolin merkitys on lähtökohtaisesti sidottu kulttuuriin, ja se on sekä pysyvä että yleisesti tunnettu. Kulttuurisidonnaisten symbolien lisäksi kirjallisuus on antanut tietyille sanoille symbolisen merkityksen. Tällainen sana on esimerkiksi minuuden symboliksi muodostunut sana talo. (Viikari 2000, 78–79.)

Nostan lisäksi esille *Kotilieden* fiktiivisten kertomusten sekä pakinoiden ja muiden puolifiktiivisten kirjoitusten sisäistekijän ja -lukijan eli tekstien implisiittiset tekijät. Kirjoituksen implisiittinen tekijä on eräänlainen tekstin taustalla oleva tekijä, joka voidaan tunnistaa tekstistä sen kautta, mitä kirjoituksessa halutaan välittää lukijalla (Lehtimäki & Steinby 2013, 97). Implisiittinen lukija on kirjoituksen oletettu lukija, joka edustaa implisiittisen tekijän välittämän viestin arvoja (Kantokorpi 2000, 158–159).

3.1 Diskurssit ja vallan rakenteiden analyysi

Tulkitsen tutkimusmateriaaliani hyödyntäen Michel Foucault'n käsityksiä diskurssijärjestyksestä ja niiden valtamekanismeista. Sara Mills (2004, 17) muistuttaa, että Foucault'n työ ei muodosta mitään yleistä diskurssiteoriaa. Hän ei esitä

teoriaa vallasta, vaikka hän tutki laajasti valtaan, tietoon ja totuuteen liittyviä diskursseja. Foucault analysoi valtasuhteita ja on tämän tutkimustyönsä kautta keskeinen diskurssiteoreetikko. Diskurssin käsite on kuitenkin monimerkityksellinen ja sille on annettu useita eri määritelmiä. (Mills 2004, 17.)

Foucault (2005, 143) määrittelee diskurssin merkityksen seuraavasti: ”diskurssi tarkoittaa samasta muotoutumisjärjestelmästä peräisin olevien lausumien kokonaisuutta”. Hän tarkentaa vielä, että diskurssi ei ole vain se, mitä sanotaan vaan myös se, mitä ei sanota mutta joka ilmenee teoissa, asenteissa ja erilaisissa olemisen tavoissa (Foucault 2014, 152). Määrittelyn kohteeksi asettuvat diskurssiiviset käytännöt, lausumat, niiden väliset suhteet ja lausumasarjat (Foucault 2005, 143; Kusch 1993, 19). Niiden kautta on mahdollista tutkia kulttuurin historiallisia kerrostumia, kulttuurissa sanottua ja merkittäväksi arvoitettuja sisältöjä (Foucault 2014, 84; Foucault 2010, 208).

Historia muodostuu katkoksista ja epäjatkuvuuksista (Foucault 2005, 14–15, 17), minkä takia ilmiöiden luonnetta ja merkitystä tulisikin tarkastella lineaarisen historiakäsityksen sijaan tutkimalla erilaisten lausumien muodostamia sarjoja ja niiden välisiä suhteita. Ydinkysymys on, mitä tietyllä aikakaudella sanottiin, miten se oli mahdollista ja toisaalta, mitä jätettiin sanomatta. Oleellista olisi tässä diskurssiteoreettisessa lähestymistavassa aluksi tunnistaa, mitkä historian tapahtumista ovat merkittäviä määritettäessä diskurssiin liittyviä piirteitä. (Foucault 2014, 38–39, 84; Foucault 2005, 17.)

Foucault (2005, 17) esittää, että yksi tapa analysoida historiaa ja päästä ilmeisyyden pinnan alle on tutkia sitä, minkä kestoisesta tapahtumasta on kysymys. Esimerkiksi toisen maailmansodan tarkastelussa voidaan erottaa pitkät maiden suhteisiin liittyvät valtapoliittiset linjat sekä toisaalta sodan kulkuun liittyvät tapahtumat, jotka erkanevat ja kerrostuvat vielä sota- ja kotirintamaan sekä näiden risteytyvään maastoon. Harvinaisista ja toistuvista tapahtumista muodostuu siten sarjoja, joiden keskinäisten suhteiden kautta voidaan tunnistaa merkittäviä historian ilmiöitä. (Foucault 2005, 17.) Foucault’n historiantulkinta eroaa tämän ei-kronologisen lähestymistapansa takia sekä konservatiivisesta että marxilaisesta historiantulkinnasta, joissa molemmissa tarkastellaan historiaa progressiivisena jatkumona (Mills 2004, 59).

Jotta pääsisin *Kotilieden* kirjoitusten ilmeisyyden pinnan alle ja kiinni niiden diskurssiivisiin merkityksiin, olen pyrkinyt tunnistamaan kirjoitusten muodostamia merkityskokonaisuuksia. Jäsentelen kirjoitukset yksittäisten artikkelien sijaan artikkelikokonaisuuksiksi ja artikkelien muodostamiksi sarjoiksi diskurssin rakentumisen näkökulmasta. Tutkimuksessani merkittävää diskurssijärjestyksen muodostumisen kannalta on kirjoittajien kiinnittyminen yhteiskunnan eri tasoilla tuotettuun käsitykseen naisen roolista sodassa. Isoäidin kirjoitusten tutkiminen pappien kirjoitusten vastinparina liittyy Isoäidin sodan oikeutusta tukevat tekstit pappien tuottamiin diskurssikäytäntöihin. Naisiin kohdistuvat ja naisia määrittävät ohjeistavat diskurssit selittyvät näin myös suhteessa miehiä määrittäviin lausumiin.

Foucault’n (2005, 46–47, 162–163) ajatteluun tukeutuen oleellista sisällön analyysissa on se, kuinka kirjoituksissa sanotut asiat vahvistavat ja perustelevat

sanottua viittaamalla samaan kohteeseen. Tässä tutkimuksessa kotirintamanaiseen. Kyseessä ei välttämättä ole selvärajainen asia tai ilmiö vaan usein hyvinkin hajanainen ja hahmoton kohde. Kun tämä tyyppinen kohde on saanut muotonsa, sen nimissä voidaan argumentoida valtakurssia (Foucault 2005, 132–133; Mills 2004, 13).

Foucault (2014, 40–41) korostaa, että yksi tekstin käsite ei koskaan ole itsessään olemassa vaan riippuvuussuhteessa muihin teksteihin. Yksittäisen teoksen merkitykseen vaikuttaa myös se, mikä rooli sillä on kirjoittajan lausumien kokonaisuudessa, onko teksti esimerkiksi luonnos tai onko se kirjoitettu nimimerkillä. Yksittäinen teos on siten aina vain osa lausumien kenttää eikä sen kautta voida edes muodostaa käsitystä kirjoittajan lausumafunktiosta. Merkityksiä on löydettävissä, kun tarkastellaan sitä, miten merkitsevät lausumat ilmenevät kirjoittajan eri teksteissä. (Foucault 2014, 40–41.) Tukeutuen Foucault'n ajatukseen voidaan sanoa, että sanoma- tai aikakauslehti ei sano tai lausu sitä, mitä lehden kirjoittajat kirjoittavat yksittäisissä jutuissa. Merkitykset muodostuvat ennemminkin siitä, miten jutut ovat suhteessa toisiinsa, täydentävät tai vahvistavat toistensa lausumia tai sulkevat niitä lausumakentällä.

Naisiin kohdistetut ohjeistavat diskurssit toisen maailmansodan *Kotiliesissä* muodostivat sekä oman diskursiivisten suhteiden järjestelmän että olivat osa yhteiskunnan laajempaa diskursiivisten suhteiden järjestelmää. *Kotilieden* omassa lausumakentässä yksittäisten kirjoittajien tekstit voidaan palauttaa aina osaksi laajempaa yhteiskunnan diskurssijärjestystä. Esimerkiksi useiden asiantuntijoiden sekä viranomaisten kirjoitukset olivat osa viranomaisten kansalaisiin kohdistamaa tiedotus-, valistus- ja propagandatoimintaa.

Kokijoina nimeämäni kirjoittajat sekä Isoäiti ja papit taas refleктоivat valitsevaa moraalijärjestystä. Kirjoituksilla ei siten ollut omaa itsenäistä merkitystä vaan, kuten osoitan, merkitys muodostui osana *Kotiliedessä* sodan aikana rakennettua diskurssijärjestystä. Isoäidin ja pappien naisia ohjeistavat diskurssit olivat sisällön, tyylin ja ilmaisun puolesta niin samankaltaisia, että niiden ilmaisufunktiot tulivat hyvin lähelle toisiaan. Tämä vähensi entisestään yksittäisen kirjoittajan roolia naisiin kohdistuvan diskurssijärjestyksen luomisessa.

Diskurssijärjestyksen analysointi edellyttää diskursiivisen muodostelman hahmottamista. Foucault (2005, 42) ei esitä mitään varsinaista analyysimallia tähän tehtävään vaan kehottaa määrittämään diskurssia muodostavien lausumien rajat. Lausuma ei voi esiintyä useammassa eri diskursiivisessä muodostelmassa, koska lausuman identiteetti muodostuu suhteessa muihin samassa diskursiivisessä muodostumassa oleviin lausumiin (Foucault 2005, 42).

Foucault (2014, 44; 2005, 50) kuvaa tätä periaatetta diskursiivisten muodostelmien rinnakkaiseloksi tai ilmaisulliseksi köyhyydeksi. Toisaalta lausumat eivät vain kiinnity tai ole suhteessa toisiinsa, vaan ne myös sulkevat pois lausumia, jotka eivät kuulu lausumakenttään. Tämän takia olisi myös tunnistettava se, mitä ei sanota, eli mitkä lausumat suljetaan pois teksteistä. (Foucault 2014, 44; Foucault 2005, 50.)

Lausumien poissulkemista analysoin monilapsisuuden ideaaliin liittyvässä Elisabet Tuomaantytären ja Elsa Enäjärvi-Haavion välisessä kirjoittelussa. Tapaus on kuvaava esimerkki naisideaalia muokkaavaa diskurssia arvostelevasta argumentoinnista *Kotiliedessä*. Tiukan ennakkotarkastuksen takia se on myös ainoa suoraan keskeistä ideaalia vastaan esitetty arvostelu. Poissulkemisen prosessina se vahvistaa kuitenkin käsitystä siitä, kenet vaiennettiin ja minkälaiset lausumat eivät sopineet *Kotilieden* muodostamaan diskurssijärjestykseen.

Foucault muistuttaa, että jokaisella vallalla on vastavaltansa ja jokaisella diskurssilla vastadiskurssinsa, joka kyseenalaistaa ja haastaa vallitsevia käsityksiä. Vastadiskursseilla on mahdollisuus tasapainottaa muodostuvaa diskurssijärjestyä tuomalla vastakkaisia intressejä osaksi valtasuhteita. (Kusch 1993, 104; Ramazanoglu 1993, 23–24.) Valtadiskurssin tuottamisen puheoikeus kuului *Kotiliedessä* ennen kaikkea viranomaisille, toimituskunnalle ja neuvottelukunnalle, koska ne laillistivat Foucault'n (2005, 71–72) ajatteluun viitaten, tuottamansa lausumat yleispäteviksi ja laillisesti vallitseviksi. Vastadiskurssin vaikutusmahdollisuudet olivat rajalliset, koska kuten Foucault (2005, 92) toteaa, valtakurssin tuottamisen prosessi on varattu tietyille yksilöryhmille, jotka Foucault'n mukaan myös omistivat siihen liittyvän diskurssin.

Foucault (2005, 54–55) ei tarjoa yleispäteviä ehtoja, joiden avulla olisi mahdollista muodostaa yleiskäsitystä syntyvästä diskurssijärjestyksestä, vaan analyysin kohde ohjaa tulkintaa. Tällaisia ehtoja ovat esimerkiksi lausumien ilmaantumis- ja arvojärjestys, vastavuoroisuus sekä säännöllisyys. (Foucault 2005, 54–55.) Olennaista Foucault'n (2005, 183, 189) ajattelussa on, että diskursiivisista muodostelmista ei pyritä löytämään lausumien alkuperää vaan keskitytään tunnistamaan niiden muodostamia säännönmukaisuuksia, jotka sitten ilmenevät diskursseissa.

Kotiliedessä lausumien alkuperällä ei edes ole yhtä lähtöpistettä, eikä niiden voida yksiselitteisesti osoittaa syntyneen tietynä ajankohtana. Esimerkiksi Isoäiti ei sodan syttyttyä aloita täysin uusien lausumien sarjaa, vaan hän muokkasi jo ennen sotaa käyttämiään lausumia niin, että ne muodostavat ja rakentavat kuvaa rintamanaisideaalista koko sodan ajan. Tällainen Isoäidin käyttämä pysyvä moraalinen arvo-olettama oli esimerkiksi naisen rooli avioliitossa ja perheen sisäisessä hierarkiassa. Koska Foucault käyttää lausuma-termiä metodisessa mielessä väljästi, pyrin kuvaamaan edellä esittämiäni ilmiöitä lausuma-termiin vahvasti tukeutumatta mutta Foucault'n ajatteluun perustuen.

Kotilieden kirjoittajat tulivat eri yhteiskuntaluokista, mutta koska heidän lausumiensa objekti oli sama kotirintamanaisideaali, heidän kirjoituksensa rakensivat diskurssin muodostumisen kannalta tärkeitä dialogisia kokonaisuuksia. Tämä ei tarkoita sitä, että kirjoitukset olisivat suoraan keskustelleet keskenään tai argumentoineet toisiaan vastaan, vaan argumentointi tapahtui implisiittisesti kotirintamanaisideaali-ilmiön kautta. Kokijat kirjoittivat yhteiskunnan eri kerroksissa saman vallitsevan ilmiön sisällä käyttäen tälle sosiaaliselle kerrokselle ominaista ja tuttua ilmaisua. Ensisijaista diskursiivisten merkitysten muodostumisessa ei siten ollut yksinomaan kuvattavan ilmiön kohde, vaan kuten Foucault (2014, 51; 2005, 49) asian esittää, kuvauksen ja sanomisen kohteen lisäksi

keskeistä tai jopa oleellisempaa diskurssianalyysissä on lausuman luonne tai tyyli – ei se mitä kuvataan, vaan miten kuvataan.

Kotiliedessä tämä vallan käyttäjien ja vallan kohteiden suhde vallan mekaniikassa näkyi erityisen hyvin sodan kokijoiden kirjoituksissa. *Kotilieden* kokeuskirjoittajilla oli vallan mekaniikassa eräänlainen kaksoisrooli. He toimivat lehdessä kirjoitustensa kautta vallanpitäjien diskursiivisen sanoman välittäjinä, ja toisaalta he olivat myös välittämänsä diskursiivisen vallan kohteena. Tähän suhteeseen pätevät Foucault'n vallan määritelmät vallan kytkeytymisestä vallan käyttäjän ja sen kohteen väliseen suhteeseen, jossa valta määrittää molempien identiteettiä (McLaren 2002, 118).

3.2 Suostuttelu ja ”terve järki” – Gramscin malli analyysin syventäjänä

Kotiliesi pyrki uusintamaan todellisuutta koskevia merkityksiä saavuttamansa hegemonisen vallan avulla, joka ei perustunut pakottamiseen vaan monimuotoiseen intersubjektiiviseen kommunikaatioon, jossa tuotetaan ja toiston kautta vahvistetaan tiettyjä käsityksiä. Tätä lehdistölle ominaista yhteiskunnallisen vaikuttamisen piirrettä on alettu yleisesti kuvata käsitteellä neljäs valtiomahti (Nieminen & Pantti 2009, 118–120). Risto Kuneliuksen (1998, 14) mukaan samalla kun media toistaa viestiä, se myös vahvistaa sen piirissä olevien identiteettiä, mikä voimistaa olemassa olevia valtasuhteita. Johan Fornäsin (1995, 134) mukaan valtasuhteet perustuvat vallitseville yhteiskunnallisille, poliittisille ja taloudellisille olosuhteille, mutta eivät suoraan heijasta niitä, vaan muodostavat uusia symbolisia merkityksiä.

Tämän tyyppiset selitysmallit tuottavat riittävän laajasti omaksuttuina käsityksen yhteisestä ideologiasta, joka arkipuheessa kiteytyy marxilaisen teoreetikko Antonio Gramscin (1979, 38, 59–60, 63) esittämällä tavalla terveeksi järjeksi. Se on muuntuva joukko lausumia, joita ei enää kyseenalaisteta, vaan ne mielletään itsestäänselvyyksinä (Lehtonen 1996, 23–24). Näin valtaapitävät eivät saa yhteiskunnallista ja kulttuurista valta-asemaa alistamisen tai pakottamisen kautta, vaan se tapahtuu eräänlaisena suostumuksena (Mills 2003, 34–35; Gramsci 1982, 109).

Vaikka Gramsci pyrki marxilaisella teoriallaan hahmottelemaan työväenluokan nousua valtiokoneiston johtoon, teoriapohdintoja on mahdollista käyttää myös laajemmin, kun halutaan ymmärtää länsimaisen yhteiskunnan vallan mekanismeja ja hegemonisen vallan muodostumisen edellytyksiä. Keskeinen ajatus Gramscin teoriassa oli nähdä valtiokoneiston saavuttama ja ylläpitämä valta enemminkin suostutteluna kuin pakon tai väkivallan tuloksena. Gramscin tarkastelukulma antaa kulttuurille ja sivistykselle keskeisen roolin yhteiskunnan valtasuhteiden rakentumisessa. Valtiolla itsellään ei Gramscin (1979, 55–56) esittämän käsityksen mukaan ole yhtenäistä maailmankatsomusta, vaan sitä tuottaa niin

sanottu sivistyneistö valtion eri kerroksissa, instituutioissa ja lehdistössä (ks. myös Althusser 1984, 100–101).

Gramscin ajatukset eroavat siten marxilaisesta historiankäsitelmästä, jonka mukaan tuotanto määrittää yhteiskunnan perusrakennetta, jonka varaan rakentuu ideologinen ylä- tai päällysrakenne (Marx & Engels 1946). Stuart Hall toteaa:

Gramsci antaa välineitä esittää oikeanlaatuisia kysymyksiä tilanteesta, jossa historia ajaa käsitystemme ohi eikä ole enää paluuta takaisin. Ollaan uudessa tilanteesta ja uuden suhdanteen asettamista vaatimuksista on otettava vaari. Gramsci suuntaa huomionsa siihen, mikä on erityistä kyseisessä tilanteesta. (Hall 1992, 33.)

Kulttuurinen ja sivistyksellinen alisteisuus tuleekin ymmärtää omaan aikaansa sidottuna ominaisuutena, joka muodostuu suhteessa kulttuuriseen hegemoniaan. Hegemoniseen valtaan liittyvää kulttuuria ei mielestäni tulisi nähdä henkisten ominaisuuksien kehittämisenä, hengen viljelynä, mikä oli Gramscin ajatus, vaan moninaisina kulttuurisina piirteinä, joita arvotetaan vallitsevien hegemonisten käsitysten mukaan. Lawrence Grossbergin (1995, 216–217) mukaan hegemoninen valta on kansanjohtajuutta, joka vaatii toteutuakseen hyväksynnän eri kansankerroksissa ja instituutioissa, mikä ei kuitenkaan lähtökohtaisesti tarkoita yksimielisyyttä. Hegemonisen projektin prosessi ei siten välttämättä sulauta valtaa pitävien ja vallanalaisten intressejä yhteen vaan muuttaa molempien käsityksiä. (Grossberg 1995, 216–217.) Vallan hegemonian muutokseen liittyvä Gramscin esittämä kehitysoptimismi onkin mielestäni tässä tutkimuksessa oleellista purkaa, jotta ei lähtökohtaisesti arvoteta kulttuurista hegemoniaa pitävien arvoja yleisesti oikeina tai väärinä suhteessa vallanalaisten arvoihin.

Gramsci (1979, 19–20) näki hegemonisen vallan toimintamekanismin niin oleellisena yhteiskunnallisen muutoksen taustatekijänä, että hän kehitti hegemonian käsitettä edelleen tarkastelemalla hallitsevan luokan muodostamaa poliittisen ja kulttuurisen *hegemonian apparaattia* (ks. myös Mäntylä 1992, 61–62). Hegemoniaa ei ole vain mielipiteen manipulointi, vaan kysymyksessä on kompleksinen verkosto, joka koostuu käytännöistä ja oletuksista sekä kansalaisten käsityksestä todellisuudesta ja ihmisyydestä (Williams 2012, 135–136).

Gramsci (2012, 14; 1982, 126; 1979, 129–130) jakaa yhteiskunnan päällysrakenteen kahteen tasoon: poliittiseen yhteiskuntaan eli valtioon, joka käyttää suoraa määräysvaltaa ja yhteiskunnan hegemoniaa harjoittavaan hallitsevaan ryhmään eli ideologista valtaa käyttävään sivistyneistöön. Gramscin mukaan aseman ja tehtävien avulla saavutettu arvovalta mahdollistaa sivistyneistölle kansan spontaanin tuen, kun se toimii yhteiskunnan, jota Gramsci nimittää kansalaisyhteiskunnaksi, asiamiehenä toteuttaen sen hegemonisia pyrkimyksiä (Holub 1992, 5). Hallitseva luokka toimii valtion kaikilla tasoilla, ja sillä on mahdollisuus ideologisin keinoin uusintaa hegemonista valtaansa sekä julkisissa että yksityisissä instansseissa (Althusser 1984, 101–102).

Gramscin ja Foucault'n teoreettista ajattelua yhdistääkin näkemys siitä, että valta ei ole ylhäältä pakottamista, vaan valtapyrkimysten toteutumisen edellytys on hegemonisen vallan kohteena olevien antama hyväksyntä tai myöntymys. Hallitseva luokka voi säilyttää vallan vain ideologisen hegemonian avulla. Valta

on näin kaikkialla ja sitä tuotetaan jatkuvassa dialogisessa suhteessa eri ihmisryhmien välillä. (Althusser 1984, 103; Holub 1992, 28.)

Verrattuna Foucault'n teoriaan Gramscin ajattelussa painottuu valtasuhteiden erilaisuus ja eriaisteisuus. Kysymys on siten enemmän valtasuhteiden monisyisestä verkostosta, jossa hegemonista valtaa tarkastellaan enemmän sen käyttäjän näkökulmasta kuin institutionaalisen vallan ja sen vaikutuspiirissä olevien keskinäisestä suhteesta. Valtaa on kaikilla, mutta se on aina suhteessa toiseen ihmiseen. Tähän perustuu Gramscin esittämän teorian ydinajatus vallan hegemonian muutoksen mahdollisuudesta. (Holub 1992, 28; Ives 2004, 140–141, 143.)

Gramsci (1979, 22; 1978, 366) halusi purkaa erottelun intellektuellien ja ei-intellektuellin, kansankulttuurin ja korkeakulttuurin väliltä ja muodostaa käsityksen uudentyypisestä sivistyneistöstä, *kollektiivisesta intellektuellista*. Dialektisen synteesin kautta valtaeliitin ja kadunmiehen oli mahdollista saavuttaa tasapaino, jota Gramsci kutsui nimellä *historiallinen blokki*. (Lahtinen 1992, 69–70; Sassoon 1992, 31.) Ajatusta voidaan sovittaa myös *Kotilieteen*, missä valtaeliitin rinnalla kirjoittivat pienviljelijäemännät ja maatalon tyttäret. Heitä ei palkattu erityisesti sota-ajan lehtiin, mutta Gramscin esittämän tarkastelun näkökulmasta heidän roolinsa sota-aikana eräänlaisen historiallisen blokin muodostumisen osatekijänä on kiinnostava, koska sen kautta on mahdollista analysoida *Kotilieden* tapaa purkaa maatalon emäntien ja valtaeliitin välistä jakoa.

Gramscin (1979, 38, 59) mukaan ihmisillä on taipumus tukeutua niin sanottuun terveeseen järkeen kuvatessaan vallitsevaa todellisuutta. Terveeseen järkeen perustuvat argumentit voivat pitää sisällään jopa täysin vastakkaisia näkemyksiä, minkä takia selitysmallit voivat olla luonteeltaan ristiriitaisia. Niissä on kuitenkin sen verran totuudellisuutta, että sen pohjalta on mahdollista muodostaa yhteinen käsitys yhteiskuntajärjestyksestä. (Lahtinen 1992, 70–71; Mäntylä 1992, 126.)

Raymond Williams (2012, 136) vie Gramscin teoriaa vielä syvemmälle ja osoittaa, että emme vain perusta terveen järjen ymmärrystämme historiaan, vaan käytämme sen muodostamiseen valikoitua traditiota eli valitsemme sen, minkä arvotamme merkittäväksi menneisyydeksi. Gramscin ajattelussa historiallisen vastakohtana voidaan pitää luonnollisuutta. Ihmisten asenteet ja tapa toimia voivat näyttää luonnollisilta, kun ne ovat pysyneet pitkään samanlaisina. Ne eivät kuitenkaan ole luonnollisia vaan ihmisten kulttuurisen toiminnan tuotetta historian jatkumossa. Luonnollisuutta vahvistavat eri instituutiot, käytännöt ja oletukset peilaamalla niiden esittämää todellisuutta terveeseen järkeen perustuviin selitysmalleihin. (Williams 2012, 136.) Niin sanottu luonnollisuus on kuitenkin aina aikaan ja paikkaan sidottu. Erityisen hyvin tämä näkyy naisen asemaa ja tehtäviä koskevissa kuvauksissa. (Sassoon 1992, 32–33.)

Uskonto on yksi Gramscin (1979, 38) esittämän 'terve järki' käsitteen ainesosa. Sitä tulisikin Gramscin mielestä tarkastella tunnustuksellisuuden sijaan maailmanselitystä tuottavana ideologiana. Tyypillisin hallitsevan luokan edustajista on papisto, joka uskonnollisen ideologian kautta määrittää myös yhteiskunnassa vallitsevaa filosofista ja tieteellistä ajattelua (emt. 123). Tässä kohdassa on muistettava, että Gramsci (1979, 20) tarkastelee 1400–1500-lukujen vaihteen

italialaisten kaupunkivaltioiden tuhoa sekä sen aikaista katolista kirkkoa ja pappien asemaa. Kiinnostavaa on kuitenkin se, että myös Suomessa luterilaisen kirkon papit saivat toisen maailmansodan aikana merkittävän auktoriteettiaseman yhteiskunnassa. Jouni Tillin (2012) mukaan pappien retoriikka johti siihen eettiseen näkemykseen, että sodan väkivalta on oikeutettavissa pyhä sota ja ristiretki argumentaatioon perustuvilla uskonnollisilla selityksillä. Sama pappien selitysmalli toistuu myös *Kotiliedessä*, jossa se valjastettiin rakentamaan eettistä perustaa kotirintamanaisten toiminnalle.

Terveeseen järkeen perustuvan ajattelun purkamiseen ja historiallisen blokin saavuttamiseen Gramsci tarjoaa *praksiksen filosofiaa*, ideologista mallia, jossa sivistynyt valtaeliitti muodostaa kansalaisten kanssa intellektuaalismoraalisen yhteenliittymän, joka kohottaa kansalaiset ylemmälle sivistystasolle. Tämä ideaalinen malli tähtäsi maailmankuvaan, joka yhdistäisi kaikkia yhteiskuntaluokkia. (Hall 1992, 122; Lahtinen 1992, 70–71.) Gramscin (1979, 130) ajattelussa yhteiskunnallisen muutoksen perustekijänä painottuu näin kulttuurin ja sivistyksen merkittävä rooli. Juuri niihin kiinnittyvän arvovallan kautta valtaa pitävät saavat kansan silmissä hyväksyttävän roolin valtahegemonisten pyrkimysten etabloimiseen, mikä mahdollistaa Gramscin (1979, 130) kuvaaman spontaanin muutoksen.

Kotilieden yhtenä toiminta-ajatuksena oli sivistysideologia, jossa maalaistalojen emäntiä ohjattiin yhä korkeammalle sivistystasolle, jotta he voisivat saada sijaa yhteiskunnallisina toimijoina ja sivistyksen välittäjinä seuraaville sukupolville. Toisen maailmansodan aikana lehdessä alkoivat korostua kansankulttuuriset ja nationalistiset piirteet. Juuri tämä käänne vahvisti maalaistalojen emäntien roolia keskeisinä kirjoittajina ja kansallisen elämänpiirin tulkkeina.

Muutos loi pohjan uudenlaisen valtahegemonisen asetelman muodostumiselle *Kotiliedessä*. Gramscin ajatuksia tulkiten Hall (1992, 315) kuvaa, kuinka uudenlainen kansalliskansanomainen tahto luodaan tiettyä merkittävää historiallista tehtävää varten organisoimalla tavallista ristiriitaista ja sattumanvaraista arki ajattelua. Gramsci näkeekin valtasuhteiden muutokset prosessina, jossa hallitsemisen ja alistuksen suhteet uusiutuvat passiivisen vallankumouksen kautta poliittisten olosuhteiden muuttuessa (Sassoon 1992, 24; Williams 2012, 135).

3.3 Affektit, emootiot ja tunteet

Kotilieden vaikutusmekanismit naisideaalia muokkaavan diskurssijärjestyksen muodostumisissa perustuivat näkemykseni mukaan vahvasti affekteihin ja emootioihin. Tarkastelen rinnakkain Lawrence Grossbergin affektiteoriaa ja feministiseen perinteeseen tukeutuvaa käsitystä emootioista ja affekteista. Affekti on Grossbergin (1992, 82–83) mukaan pätevä käsite ideologioiden tulkitsemiseen. Se tarjoaa mahdollisuuden uskomusten psykologialle, eli sen ymmärtämiselle, miksi ideologiat toimivat vain ajoittain. Feministisessä perinteessä emootion rooli nousee keskeiseksi pyrittäessä ymmärtämään affektiivisten rakenteiden muodostumista ja niiden toimintamalleja. (Grossberg 1992, 82–83.) Margaret

Wetherellin (2012, 104–105, 126) mukaan feministisessä tutkimuksessa korostetaan yksilöihin kiinnittyvien emootioiden tunnistamisen tärkeyttä, jotta affektiiviset rakenteet ja niihin sisältyvät käytännöt, muun muassa sukupuolittavat toimintamallit, eivät hämää käsitystä yksilön ja yksilöiden emotionaalisesta pääomasta.

Wetherellin näkemystä tukevat Jennifer Harding ja Deidre E. Pribram (2004, 875), jotka esittävät, että emootio on olemassa, kun affekti välittyy ideologian kautta. Emootiot muokkautuvat erilaisten affektien ja ideologioiden yhdistyessä tai törmätessä toisiinsa (Harding, J. & Pribram 2004, 875). Harding ja Pribram (2004, 877) jatkavat kuvaamalla emootioita signifikoiviksi käytännöiksi, jotka ovat syntyneet voimasuhteiden artikulaatiossa. Grossbergista poiketen affekteja ei feministisessä tutkimuksessa nähdä niinkään emootioiden muodostajina vaan laajemmin rakenteisiin liittyvinä, merkityksiä tuottavana järjestelmänä (Harding, J. & Pribram 2004, 877). Emootio on energiaa, joka liikuttaa subjekteja. Emotionaaliset voimasuhteet tulisi nähdä uutta luovana voimana (Harding, J. & Pribram 2004, 881; Hemmings 2005, 13). Affektin käsite viittaa Clare Hemmingsin (2005, 5) mukaan siten laajempaan ja epämääräisempään affektien toiminnan tilaan, kun taas emootioiden nähdään operoivan yksilön tunteiden tasolla.

Grossberg (1992, 79) erottaa emootion ja affektin selvästi toisistaan. Emootiot ovat Grossbergin mukaan kahdella eri tasolla tapahtuvan artikulaation eli merkitysten ja affektien tulosta, jotka muodostuvat eräänlaisiksi ihmisiä ohjauviksi merkityskartoiksi. Ne pitävät sisällään keskeisiä paikkoja ja tapahtumia, joiden kautta ihmiset voivat ankkuroida itsensä yhteiskuntaan. (Grossberg 1992, 79.) Samalla nämä merkityskartat kertovat ihmisille, kuinka suunnata energiaa ja navigoida eri mielentilojen, intohimojen ja mahdollisuuksien välissä (Grossberg 1992, 82). Affektin käsite avaa Grossbergin (1992, 104–105) mukaan myös mahdollisuuden ymmärtää tilannetta, jossa on ilmeinen ristiriita affektiivisen prosessin käynnistäneen objektin sisällön ja sen tuottaman affektin välillä. Teemu Taira (2007, 52) painottaa, että Grossbergin näkemyksen mukaan oleellista on tutkia prosesseja, jotka tuottavat merkityksiä ja generoivat affekteja. Ideologia ja merkitykset ovat Stuart Hallin ymmärtämässä muodossa siten vain eräs vaikutustaso.

Jennifer Harding ja Deidre E. Pribram (2008, 879) toteavat, että olisi oleellista identifioida ne tasot ja strategiat, joissa emotionaalinen auktoriteetti mahdollistuu. Emootion ideologinen ja diskursiivinen rooli määrittyy siitä, kuinka emootiot hallitsevat ihmisten käytöstä – kuinka me ymmärrämme sen, mitä meidän oletetaan olevan (Harding, S. G. 2008, 880–881). Oleellista on kysyä: miten emootioita muodostetaan, miten niitä käytetään vallan rakenteissa hallitsevien päämäärien saavuttamiseksi, ja mikä rooli emootioilla on identiteettien muodostamisessa yksilön jokapäiväisessä elämässä? (Harding, J. & Pribram 2004, 882.)

Feministinen tutkimusote auttaa, Sara Ahmedin (2014, 40) mukaan, tarkastelemaan emootioita myös niiden mahdollisuutena läpäistä tietoisuuden taso ja herättää yksilössä kehollisia muistoja. Tunteilla on näin produktiivinen, ihmistä muuttava luonne (Ahmed 2014, 40). Wetherell (2012, 33–36) tarkentaa kuvaa emootioista ja yksilön kokemista tunteista tukeutuen kognitiivisen neurotieteen

tutkijan Hanna Damision käsitykseen (ks. esim. Damisio 2005) tunteiden tilan ja tunteiden tuntemisen erosta. Emootiot ovat ulkoa tuotettuja ja luonteeltaan yleisiä. Tietyt emootiot voivat olla yhteiskunnassa vallitsevia, kun taas tunteet ovat yksilön oma kokemus, jonka luonteeseen vaikuttavat myös muistot ja yksilön muut tunteet. (Wetherell 2012, 33–36.)

Ahmed (2014, 4) ehdottaakin, että keskittyisimme tutkimaan sitä, mitä emootiot tekevät, kuinka emootiot koskettavat ja liikuttavat sen sijaan, että kysyisimme, mitä ne ovat. Ahmed (2014, 31) antaa esimerkin tunteen voimasta pohdimalla onnellisuuden olemusta ja toteamalla, että ihminen hakiessaan onnellisia kokemuksia rakentaa samalla omaa identiteettiään. Hakeudumme sitä kohti, josta pidämme muodostaen omaa olemassaoloamme. Vahvistamme sitä, mitä olemme. Samalla pyrimme välttämään sitä, mikä on meille epämieluisaa. Tämä kohtaamisten tai kokemusten poissulkeminen luo Ahmedin mukaan aistien kautta muodostuvan kehollisen horisontin. (Ahmed 2014, 31.)

Anna Helle ja Anna Hollsten (2016, 7–8) korostavat, että affektien ja tunteiden tutkimus avaa mahdollisuuden ymmärtää mekanismeja, joiden kautta kirjallisuus muokkaa yhteisön tunteita. Eeva Jokinen, Juhana Venäläinen ja Jussi Vähämäki (2017, 18–19) kuvaavat affektiivista prosessia siten, että *tunne* on yksilön aistima ruumiillinen tuntemus, mutta kun tämän tunteen pystyy käsitteellistämään, puhutaan *emootiosta*. Emootiot ovat subjektien keskinäisessä vuorovaikutuksessa syntyneitä, kulttuurisesti tunnistettavia tuntemuksia *Affektit* ovat tunteita ja emootioita ambivalentimpia. (Jokinen, Venäläinen & Vähämäki 2017, 18–19.) Affektit muokkaavat yksilöä, kun taas tunne on yksilön kokemus (Jokinen, Venäläinen & Vähämäki 2017, 21–22; Massumi 1995, 88–89). Affekteihin keskittyvää kulttuurintutkimusta uusmaterialistiselta pohjalta kehittänyt Brian Massumi (1995, 92–93) painottaa Benedict de Spinozan näkemystä, jonka mukaan affekteilla on kyky liikuttaa yksilöä mutta ne eivät ole yksilön tunteita. Massumin mukaan tunteiden liikuttaminen, *affection*, tapahtuu vuorovaikutuksessa ympäröivän yhteiskunnan kanssa (Massumi 1995, 92–93). Juuri tähän ristiriitaan *Kotilieden* naislukija sota-aikana joutui – oma kokemus, ja siitä kumpuva tunne, ei välttämättä vastannut lehden esittämää todellisuutta.

Kotiliedellä oli naisideaalia tuottavan diskurssin muodostuksessa ratkottavanaan kaksitahoinen tehtävä. Lehden tuli tukea lukijoiden keskuudessa ymmärrystä sodan oikeutuksesta ja toisaalta vahvistaa lukijoiden mielissä esittämänsä naisideaalin piirteitä. Ensimmäinen tehtävä kiinnittyi *Kotilieden* rooliin yhtenä yhteiskunnan instansseista, jotka muodostivat affektiivisia merkityksiä sodasta. Sodan oikeutusta tukevat argumentaatiot loivat perustaa naisideaalia tuottavan diskurssijärjestyksen muodostumiselle. Grossbergin ajatukseen tukeutuen oleellista onkin tutkia, kuinka artikulaatio tapahtuu yhteiskunnan eri kerrosten välillä, ja kuinka muodostuneet arvot kommunikoidaan siitä edelleen, tässä tapauksessa *Kotilieden* naislukijoille. Sovellan myös Grossbergin ajatusta merkityskartoista, joihin ihmiset voivat ankkuroitua ja siten löytää paikkansa maailmasta. Tarkastelen, kuinka *Kotiliesi* kiinnittämällä lukijaa sodan narraatioon loi samalla kuulumisen kulttuuria yhteiseen kotirintamanaisten sisarpiiriin.

Kotilieden varsinainen päämäärä ei ollut sodan oikeutuksen puolesta puhuminen, vaan naislukijoiden saaminen sisäistämään roolinsa osana sodan koneistoa ja antamaan panoksensa yhteiskunnalle. Diskurssin muodostus edellytti menetysten merkityksellistämistä eli surun tunteen muuntamista merkitykselliseksi ja sen kautta myönteiseksi kokemukseksi. Lukijoiden asenteen muokkauksessa fiktiivisten tarinoiden dominantti funktio oli Roman Jakobsonin malliin (ks. Kovala 2005) viitaten konatiivinen. Tarinoiden toimivuus lukijoiden keskuudessa perustui puhuttelijan, *Kotiliesi*, ja puhuteltavan, lukija, yhteiseen käsitykseen ympäröivästä todellisuudesta ja siihen liittyvään koodiin.

Tarkastelen tarinoiden ja todellisuuden välille syntyvän ristiriidan ratkaisumalleja *Kotilieden* fiktiivisten tarinoiden lisäksi pakinan ja esseän omaisissa kirjoituksissa, jotka perustuivat kirjoittajan omiin kokemuksiin. Näissä kirjoituksissa henkilöiden kokemukset ja tunteet rakentavat kotirintamanaisen identiteettiä. Feministinen tutkimusperinne painottaa emootioiden operatiivista luonnetta: sitä miten emootioita muodostetaan, ja mikä rooli emootioilla on identiteettien muodostamisessa. Ydinajatuksena on emootioiden mahdollisuus liikuttaa, vaikuttaa ja parhaimmillaan voimaannuttaa.

Emotionaalinen vaikuttaminen on keskeistä sotaan liittyvässä propagandassa. *Kotiliedessä* tunteilla ja niiden kautta vaikuttamisella oli keskeinen paikka diskurssin muodostuksessa. Tämä tuo *Kotilieden* fiktiivisen ja puolifiktiivisen sisällön osaksi Suomessa muodostunutta sotapropagandaa. Lähestyn fiktiivisiä kertomuksia ja vertaiskokijoiden kirjoituksia tarkastelemalla niissä muodostettuja emootioita. Selvitän, mikä rooli emootioilla oli kotirintamanaisideaalin muodostumisessa. Luon kuvaa siitä, minkälaisen tunnekirjon sisällä *Kotiliesi* toimi, mitä tunteita vahvistettiin hyväksyttävänä, ja minkälaiset tunteet pyrittiin sulkemaan pois lehden diskurssijärjestyksestä.

3.4 Kriittinen diskurssianalyysi – merkitykset tekstin takana

Otan käsittelyyn vielä kriittisen diskurssianalyysin, joka täydentää teoreettista lähestymistapaa tutkittavaan aineistoon. Kriittinen diskurssianalyysi (Critical Discourse Analysis, tästä lähtien CDA) on saanut merkittävän roolin mediatutkimuksessa, jossa keskeisenä tehtävänä on pyrkiä hahmottamaan mediassa käytävää keskustelua ja pyrkimystä tunnistaa yhteiskunnallisten vaikuttajien tuottamia vallan diskursseja (Fairclough 1997, 76). Jo Michel Foucault'n esittämässä ajatuksessa vallasta jokaisessa diskurssissa maailmaa määritetään jonkun tai joidenkin intressien mukaan. Se, jonka diskurssi vakiintuu yleiseen käyttöön, saa valtaa määrittellä todellisuutta omien tarkoituseriensä kautta. (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 25–26.)

Miten tämä prosessi on mahdollista tunnistaa? Norman Fairclough'n (2001, 123) mukaan keskeistä on tunnistaa sosiaalisista suhteista ja identiteeteistä sekä kulttuurisista arvoista ja tietoisuudesta koostuvat semioottiset elementit, jotka tuottavat sosiaalisia käytänteitä. Nämä muodostuneet vallan diskurssit tulevat

julkilausutuiksi mediateksteissä (Fairclough 2001, 123). Fairclough (1997, 28) painottaakin, että mediatekstiä ei tulisi irrottaa kontekstistaan ja rajata tutkimusta sisällön lingvististen piirteiden analyysiin, vaan laajentaa tarkastelua sosiosemiotittiseen analyysiin. Tämä mahdollistaa myös visuaalisen tiedonvälityksen analyysin. Teun A. van Dijk (2001, 97) muistuttaa kuitenkin, että CDA edellyttää aina jonkinlaista kielellistä perustaa sen laajassa merkityksessä. Se voi esimerkiksi olla verbaalia tai paraverbaalia kommunikaatiota tai tapahtumia, jotka muodostavat diskursseja (van Dijk 2001, 97).

Kriittisessä diskurssianalyysissä oleellista on myös se, mitä ei sanota (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 107). Tätä kertomatta jättämistä analysoin omassa tutkimuksessani tarkastelemalla aihealueita, joita *Kotiliesi* ei käsitellyt. Käyn läpi aiheita, jotka käynnistivät lehdessä vasta-argumentointia, ja jotka sitten ohjeistavalla diskurssilla vaiennettiin. Pyrin tunnistamaan diskurssien taustalla olevia ääneen sanomattomia uskomuksia. Annan tästä esimerkkinä aiemmin mainitsemani Elisabet Tuomaantyttären ja Elsa Enäjärvi-Haavion monilapsisuuden ideaalia käsitelleen vuoropuhelun. Puran valtarakenteita ja vaiennettuja teemoja myös analysoimalla artikkeleita, jotka eivät suoraan vahvista tai tue vallitsevia diskursseja, mutta eivät myöskään suoraan arvostele niitä, vaan tuovat esille oman näkemyksensä asiointilaan. Kirjoitustyyppejä on vain hieman poikkeava valtakirjoituksista ja usein sisäisestikin ristiriitainen tai omaa näkemystään anteeksi pyytelevä. Tämä implisiittisten tai epäsuorien merkitysten tulkinta kiinnittyy suoraan kriittiseen diskurssianalyysiin (ks. van Dijk 2001, 99).

Kuten olen edellä kuvannut, kriittinen diskurssianalyysi on metodologisesti teoreettinen tapa lähestyä ja analysoida tutkimuskohdetta. Se ei tarjoa yksiselitteistä työkalupakkia analyysin tekemiseen. Painotan tutkimuksessani CDA:n mahdollisuutta tarjota teoreettinen viitekehys vallan rakenteiden ja niissä tuotettujen argumentaatioiden analysointiin. Erityisen oleellisena pidän CDA:n periaatetta asemoida tutkija ohjaamaan katseensa vallan rakenteisiin liittyviin ja piiloutuviin prosesseihin vallan kohteena olevien ryhmien ja henkilöiden kautta. *Kotilieden* ohjeistaviin diskursseihin kohdistuvassa tutkimuksessani tukeudun Fairclough'n (2001, 124) tarjoamaan mahdollisuuteen tarkastella diskurssien muodostumista kriittiseen diskurssianalyysiin pohjautuvalla, sosiaalisia ja kulttuurisia käytänteitä tunnistavalla asenteella. CDA toimii siis tutkimuksessani teoreettisena tapana lähestyä tutkimusmateriaalia, ei varsinaisena tutkimusmenetelmänä.

4 KOTILIESI PERUSTETAAN – NAISAKTIVISTIT ASIALLA

Muutamia puolueiden pieniä naisjärjestölehtiä lukuun ottamatta Suomessa ei 1920-luvulla ilmestynyt naisille suunnattuja aikakauslehtiä. Varhaisemmista aikakauslehdistä Alexandra Gripenbergin vuoteen 1911 asti julkaisema *Koti ja Yhteiskunta* vastasi toiminta-ajatukseltaan lähinnä *Kotiliettä*. Se pyrki valistamaan naisia oikeanlaiseen äitiyteen ja kansalaisuuteen kristillisisänmaalliselta pohjalta. (Sulkunen 1991, 32–34.) *Kotilieden* ja *Koti ja Yhteiskunta* -lehtien välinen yhtäläisyys ilmeni niiden tavassa puhutella naista sekä yhteiskunnan jäsenenä että äitinä. Äidit pystyivät molempien lehtien toiminta-ajatuksen mukaan edistämään naiskansalaisuutta kuitenkin vain äitiyden toimivaltaan kuuluvissa asioissa, esimerkiksi tulevan sukupolven kasvattajina. Vastakkain asettuivat naisen itsenäisyyden vaatimukset ja toisaalta perheeseen kiinnittymisen korostaminen sekä sukupuolten välisen työnjaon hyväksyminen. (Töyry 2005, 234–235.)

Toinen *Kotilieden* edeltäjä ja rinnakkaisjulkaisu oli Marttaliiton *Emäntälehti*. Marttaliiton sisällä oli herännyt 1900-luvun alussa tarve opastaa emäntiä laajemmin ja säännöllisemmin kuin vain satunnaisilla tiedotuskirjeillä. Tätä tehtävää varten Marttaliitto perusti ensin ruotsinkielisen *Husmodern* -lehden vuonna 1902. Suomenkielinen *Emäntälehti* alkoi ilmestyä vuonna 1903.⁷ *Emäntälehteen* kuten *Koti ja Yhteiskuntalehteenkin* toiminta-ajatuksena oli *Kotilieden* myöhemmin käytöönottama ”Koti on yhteiskunnan sydän”.

Nämä järjestölehdet olivat levikiltään kuitenkin varsin vaatimattomia. Suomen naisyhdistyksen piirissä perustettu *Koti ja yhteiskunta* -lehden levikki oli suurimmillaankin vain noin 3100 ja sen lukijakunta koostui suurelta osin naisyhdistysaktiiveista. Sen julkaisemisen päättyminen vuonna 1911 jätti kuitenkin aukon naistenlehtikenttään Suomessa. Naiset olivat tuolloin jo yhteiskunnallisesti aktiivisia toimijoita. Yleinen äänioikeus oli saavutettu vuonna 1906 ja eduskuntaan

⁷ *Emäntälehti*. Marttajärjestö: <https://www.martat.fi/martat/marttaperinne/vuosikymmenet/1900-luku/emantalehti/>. Viitattu 28.12.2019.

valittiin ensimmäiset naiskansanedustajat vuoden 1907 vaaleissa.⁸ Naisasialiikkeen ensimmäinen voimakkaan aktiivisuuden jakso ajoittuikin juuri vuosille 1906–1908, jolloin naisten äänioikeudesta oli käyty kiivasta keskustelua.

Suomen itsenäistymisen aikana naisten aktivoituminen naisasialiikkeen sisällä ei Riitta Jallinojan (1983, 115) mukaan kuitenkaan näkynyt erityisenä kiinnostuksena varsinaista naisasiaa kohtaan, vaan naisasiayhdistyksiä käytettiin etupäässä valkoisten apujärjestöinä. Leimaavana piirteenä oli vallitsevan sukupuolten välisen työnjaon hyväksyminen perheen sisällä. Naisasialiikkeessä keskeiseksi nousi erityisesti maaseudulla sosiaalinen työ ja hyväntekeväisyys, jota toteutettiin ompeluseuratoimintana. (Jallinoja 1983, 115.)

Irma Sulkunen (1991, 119–120) muistuttaa, että vaikka naisasialiike Suomessa ei suoraan korreloinut naisten laajemman yhteiskunnallisen aktivoitumisen kanssa, liikkeen työskentely viitoitti naisasiatoiminnan arvopohjaa. Naisasialiikkeen tärkeimpiä päämääriä oli esteiden poistaminen naisten yliopistolliselta koulutukselta ja virkanimityksiltä. Naisasianaiset alistivat kuitenkin naisen aseman kansakunnan edulle, joka tarkoitti samaa kuin keskiluokan etu. (Sulkunen 1991, 119–120.)

Sivistyneistöä edustavat naisasianaiset kokivat tehtäväkseen porvarillisen ideologian juurruttamisen kansan keskuuteen. Kun naiset olivat saaneet äänioikeuden vuonna 1906, naisasialiikkeen toiminta hiipui ensimmäisen voimakkaan aktiivisuuden kauden jälkeen ja yhteiskunnallisen vaikuttaminen painopiste siirtyi naisasialiikkeistä puoluepolitiikkaan. (Jallinoja 1983, 99–100.) Kovin pitkään pelkkä puoluepolitiikka ei kuitenkaan riittänyt, vaan naisten yhteiskunnallinen aktivoituminen lisääntyi ja tämä osaltaan vauhditti tarvetta käsitellä naisten elinpiiriin kuuluvia asioita naisten omalla foorumilla (Leino-Kaukiainen 1992b, 142; Malmberg 1991, 193–196; Töyry 2005, 203–204).

Aika alkoi 1920-luvulla olla Suomessa kypsä *Kotilieden* tyyppiselle lehdelle. WSOY:n toimitusjohtaja Jalmari Jäntti oivalsi vuonna 1922, että on viimeinen hetki käynnistää amerikkalaisen *Good Housekeeping* - ja ruotsalaisen *Husmodern* -lehden kaltainen naistenlehti myös Suomessa, ennen kuin kilpailijat sen tekevät. Joulukuussa oli tulossa, ja uuden lehden julkaisu haluttiin ajoittaa vuodenvaihteeseen. (Häggman 2001, 313–314.) Vuonna 1917 perustettu *Husmodern*⁹ toimi *Kotilieden* esikuvana sen perustamisvaiheessa. Wiherheimo koki *Husmodernin Kotiliettä* kepeämmän linjan osittain vastenmieliseksi, minkä hän ilmaisi myöhemmin päiväkirjamuistiinpanoissaan. Näin hän kirjoittaa päiväkirjassaan 1930-luvun puolessa välissä:

En ole selvillä oikein, miksi toivon tvön vaihdosta. Ehkä lopulta eniten siksi, että "husmodern"-istuminen on minulle niin luonnonvastaista Klidedessä. Se on lepertelyä, jota ei aikuinen iäti jaksu kehittää. Olisi aika voida puhua asiallisesti järkeville naisille. (SKS KIA: AW, päiväkirja 8.2.1938. K3.)

⁸ Naisten ja miesten äänioikeus toteutui Suomessa täysimittaisena ensimmäisenä maailmassa. Helsingin Suomalainen Klubi: <http://itsenaisyyys100.fi>. Viitattu 27.2.2020.

⁹ Projekt Runeberg: Nordisk familjebok: Encyklopedi och konversationslexikon 1923-1937, 23 nid. s. 511. <http://runeberg.org/nfcp/0282.html>. Viitattu 26.2.2016.

Wiherheimon suhtautuminen ruotsalaiseen verrokkiin ei ollut kuitenkaan risti-riidaton. Samalla, kun Wiherheimo arvosteli *Husmodernin* kevyttä linjaa, hän otti siitä esimerkkiä poimimalla lehdestä erilaisia artikkelityyppejä. Wiherheimo pyrki näillä artikkelityypeillä luomaan kepeyttä ja ilmavuutta asiapitoiseen *Kotilieteen*:

Yli kolmen palstan ei saisi mennä mikään muu kuin varsinainen pää-kuvakirjoitus. Silloin mahtuisi aina 4. palstalle jo jotakin pientä, josta ihmiset pitävät. Kaija¹⁰ saisi hankkia lastenjuttuja, jotka Husmodernissa ovat suosittuja. (SKS KIA: AW, päiväkirja vuosi 1935 tai 1936. K3.)

Wiherheimo linjasi uutta lehteä WSOY:n toimitusjohtajan Jalmari Jäntin ajatusten pohjalta. Jäntti esitti, että uuden lehden tuli olla perheenemäntien ammattilehti, ja sen tehtävä oli vaalia hyvää kotikulttuuria (Häggman 2001, 313–314). Uuden *Kotiliedeksi* nimetyn lehden tuli kuvastaa perinteisiä eurooppalaisia koti-ihanteita. Jäntti uskoi tehtävän toteutuvan parhaiten naistoimituksella, minkä takia Jäntti oli kutsunut *Kotilieden* ensimmäiseksi toimittajaksi WSOY:ssä kielentarkastajana vuodesta 1920 työskennelleen maisteri Alli Wiherheimon. (Häggman 2001, 313, 7; Malmberg 1991, 197.)

Aloittaessaan uuden lehden johdossa Wiherheimolla oli vain vähän toimittajakokemusta. Hän oli kirjoittanut joitain pieniä artikkeleita ylioppilaiden lehtiin, suomentanut opiskeluaikanaan pari lastenkirjaa englannista, sekä koonnut mietelauseita syntymäpäiväkirjaksi. Kustannusvirkailijana hän oli kuitenkin totunut käsikirjoitusten käsittelyyn ja oikolukuun. (SKS KIA: AW: SSLH, 1.7.1976, 1. K8.) Kielentarkastajan työnsä lisäksi Wiherheimo toimi WSOY:llä myös kääntäjänä. Hänellä oli hyvä englannin ja saksan kielen taito. Wiherheimo hyödynsi kielitaitoaan lukemalla ranskalaisia, amerikkalaisia ja englantilaisia journalistiikan oppikirjoja sekä useita sanomalehtimiesten elämäkertoja. (SKS KIA: AW: SSLH, 1.7.1976, 1. K8.) Tultuaan valituksi *Kotilieden* toimittajaksi Wiherheimo alkoi tutustua ulkomaisiin naistenlehtiin.

Lehden ainoan toimittajan tueksi *Kotiliedelle* koottiin toimituskunta. Siihen kuuluivat lehden perustamisvaiheessa: osuuskuntaliikkeen johdossa toiminut kokoomuksen kansanedustaja Hedvig Gebhard, opettaja ja Edistyspuolueen kansanedustaja Mandi Hannula, taloustieteilijä ja maisteri Laura Harmaja sekä johtaja Eva Somersalo, jonka vuonna 1926 korvasi vaatetusalan erityisasiantuntija Mary Ollonqvistin (myöhemmin Olki) (Malmberg 1991, 198). Toimituskunnan puheenjohtajaksi nimitetty Gebhard oli aikaisemmin toimittanut ruotsinkielistä *Pellervo*-lehteä (Pohjanpalo 1980, 212).

Wiherheimon mukaan hänen toimittajakokemuksen puutteensa ei ollut pääasiallinen syy toimituskunnan kokoamiselle. Se perustettiin kustantajan toiveesta ennen kaikkea siksi, että Wiherheimo oli tuntematon kotitaloutta harrastavien naisten keskuudessa. (SKS KIA: AW: SSLH, 1.7.1976, 2. K8.) Naisen asema oli murroksessa ja toimituskunnan jäsenillä oli poliittisen ja yhteiskunnallisen

¹⁰ Kaija Oksanen oli *Kotilieden* toimitussihteerinä vuoteen 1936, jolloin hänet siirrettiin arkiston hoitajaksi.

asemansa kautta yhteyksiä päätöksentekoon Suomessa. Toimituskunnan rooli oli keskeinen *Kotilieden* alkuvuosista toisen maailmansodan syttymiseen.

Toimituskunnan jäsenet jatkoivat 1800-luvulta käynnistynyttä luokkajakoon perustuvaa sivistyneistön kansanvalistusprojektia. Se tukeutui 1830-luvulta lähtien voimakkaasti kasvaneeseen järjestöpohjaiseen vapaaehtoistoimintaan. Naiset aktivoituivat erityisesti erilaisissa sivistys ja hyväntekeväisyysseuroissa kuten raittius-, oma-apu- ja rouvasväenyhdistyksissä. (Alapuro & Stenius 1989, 27.) 1900-luvun alussa raittiusliikkeestä muodostui Irma Sulkusen (1989, 157) mukaan naisten keskuudessa merkittävä työväestöä ja sivistyneistöä yhdistävä tekijä. Sen luonne kuitenkin muuttui siveellisen kasvatuksen ja moraalinvartioinnin suuntaan suurlakon jälkeisinä vuosina naisten yhteiskunnallisen aktivoitumisen myötä. Samalla raittiusliike keskiluokkaistui ja työläisnaiset alkoivat vetäytyä liikkeen piiristä. (Sulkunen 1989, 157.)

Muodostui uusi käsitys todellisen naisen perusolemuksesta. Tähän ihanne-naiskuvaan tiivistyi äidillisyyys, uhrautuvaisuus ja toimeliaisuus. Naisen tehtäväksi tuli omalla siveydellään pitää myös miehensä raittiuden polulla. Samalla naiskansalaisuus ja sitä määrittävä ”oikeanalainen naisellisuus” sekä mieskansalaisuus ja siihen liittyvä ”miehekkyyys” erotettiin toisistaan. Keski- ja yläluokan naiset ottivat keskeiseksi tehtäväkseen uuden naiskuvan rakentamisen ja sen opettamisen alemmille yhteiskuntaluokille. (Sulkunen 1989, 158–161.) Toimituskunnan jäsenet olivat keskeisiä henkilöitä tämän uuden naisidentiteetin määrittäjänä ja levittäjänä toimiessaan laajasti useissa eri järjestöissä. Hyvä esimerkki tästä on Hannula, joka vaikutti muun muassa Marttajärjestössä, Suomen Naisyhdistyksessä, opettajayhdistyksessä, Maatalouskerholiitossa ja Naisten raittiuskeskuksessa.¹¹

Toimitustyössä kokematon toimittaja Wiherheimo pystyi vahvan yhteiskunnallisen aseman saaneiden toimituskunnan jäsenten kanssa yhdessä luomaan nopeasti menestyneen naistenlehden. *Kotilieden* kolmannen numeron levikki oli 9500 ja vuonna 1925 se oli jo 52 850 (Malmberg 1991, 200). Menestyksen takana oli aivan ilmeisesti Wiherheimon kyky hahmottaa lukijoita kiinnostavat aihealueet. Vaikka Wiherheimo ei ollutkaan *Kotilieden* perustamisvaiheessa lehden virallinen päätoimittaja, Jalmari Jäntti pyysi häntä hahmottelemaan uuden lehden sisältöä. Wiherheimolla oli huomattavan vähän aikaa esityksen tekemiseen. Lokakuun lopulla vuonna 1922 hän luonnosteli WSOY:n johdolle kuvauksen siitä, mitä *Kotiliesi* pitäisi sisällään:

Ruokatalous ja ruoka-aineoppi (Tigerstedtin ala). Sitä paitsi muutakin, mikä ravintoon kuuluu, kuten esim. keväällä ja kesällä kasvitarhan hoito.

Käsityöt: kuten korutvöt, pukujen neulominen j.n.e. Myöskin kaikenlaiset lasten käsityöt. Paikkuu ja korjaus: vanhojen uudistaminen. – Tätä alaa lähellä ovat

Puvut: muodit (ei kai sentään kaikkein vihoviimeisimmät) j.n.e.

¹¹ Mandi Hannula s. 89–97. Konkordia-liitto: <http://haku.konkordia-liitto.com/kirjainenos2008.pdf>. Viitattu 3.2.2020.

Taideteollisuus (kotitaide), taidekäsityöt, huonekalut, keramiikka j.n.e

Taide laajemminkin, musiikki, kuvaamataiteet (ennen kaikkea kodin kaunistuksena), kirjallisuuskin sopivassa määrin, ennen kaikkea kai yleisiä kirjoituksia – ei niin paljon arvosteluja y.m.s.

Lapset, kasvatuskysymykset y.m.

Seurustelu, käyttäytyminen, matkat j.n.e

Raha-asiat, kodin kirjanpito j.n.e

Käytännölliset pikkuneuvot, korjaukset j.n.e.

Terveydenhoito, ensi apu, yleisiä periaatteellisia kysymyksiä j.n.e. (Alli Wiherheimon kirje WSOY:n johdolle 31.10.1922. Kansallisarkisto. WSOY:n arkisto. WSOY:n kirjailijakirjeenvaihto A-Ö.)

Wiherheimo viittaa Jalmari Jäntille lähettämässään kirjeessä siihen, että *Kotilieden* sisältöä olisi ollut luonnostelemassa toimitustiimi. Wiherheimo oli kuitenkin lehden aloitusvaiheessa sen ainoa toimittaja, eikä hän nimeä kirjeessään tiimin jäseniä. On silti mahdollista, että Wiherheimo on luonnostellut tulevan lehden sisältöä myös yhdessä *Kotiliedelle* valitun toimituskunnan kanssa.

Uuden lehden sisällön kehittelyyn annettiin siis vain vähän aikaa. Wiherheimo valittelikin kirjeen lopussa suunnitelman sotkuista kirjoja. Suunnittelukii-reestä huolimatta luonnostelma vastasi aihealueidensa puolesta hyvin *Kotilieden* sisältöä ja kuvasti lehden tulevaa suuntaa. Wiherheimon arkistoon tallennetuista dokumenteista ei käy ilmi pyydettyinkö häneltä lehden perustamisvaiheessa myös kuvausta lehden näkökulmasta ja tyylistä. Toimituskunnan jäsenten valinta oli kuitenkin omistajan selvä merkki siitä, kuinka lehteä haluttiin toimitet-tavan. Lehdelle toivottiin vahvaa yhteiskunnallista painotusta.

Vuonna 1937 hyväksytyssä estetiikan ja nykykansain kirjallisuuden sivu-laudaturtyössään Wiherheimo pohti hyvän naistenlehden piirteitä. Hän otti esi-merkiksi englantilaisen *Good Housekeeping* -lehden toimittajan Miss Alice M. Hea-din periaatteet ihanteellisen lyhyen aikakauslehtijutun sisällöstä:

Ensimmäinen ja oleellinen vaatimus on, että novellin tulee kiinnostaa lukijaa – ei pit-kästyttävää, ei tuntua vastenmieliseltä tai käsittämättömältä. Seuraava vaatimus on, että kertomuksen tulee jättää lukija tyytyväiselle ja kylläiselle mielelle – tästä on jos-kus poikkeuksia, milloin kertomus on siksi mielenkiintoinen ja käsittely siksi taita-vaa, että onneton päätös tuntuu oikeutetulta. Ihmiset lukevat kaunokirjallisuutta pääasiassa virkistväkseen, päästäkseen eroon jokapäiväisen elämän huolista, eivätkä he halua jäädä ymmälle lopettaessaan kertomuksen. (SKS KA: AW, estetiikan lauda-turtyö 1937, 28. K6.)

Lehden linjaa tunnustelevien pohdintojen jälkeen *Kotilieteen* vakiintui jo heti alusta lähtien tietynlaisten juttutyyppeiden kokonaisuus. Merkittävä osa näistä ju-ttuista ei ole luokiteltavissa toimittajien kirjoittamiksi, journalistisiksi artikkeleiksi, vaan ne kuuluvat laajempaan genrekategoriaan. Suomalaisen sanomalehtijour-nalismen juttutyyppejä tutkinut Jyrki Pietilä (2008, 23) painottaa, että on oleellista pitää erillään lehden juttutyypit eli genret toisistaan, jotta lukija erottaa uutisen

ja mielipiteen. Pietilän huomio on oleellinen, kun lähdetään tarkastelemaan *Kotilieden* diskursiivisia sisältöjä. Moraalisesti kotirintamaa ohjeistavia diskursseja esiintyi useassa eri genressä: pääkirjoituksessa, kysymys-vastaus-palstalla, asia-artikkeleissa, jatkokertomuksissa jne. Ohjeistavat diskurssit olivat niin *Kotilieden* läpäiseviä, että voi sanoa niiden esiintyneen lehden kaikissa eri genreissä.

Tekstin painoarvoon vaikutti siis kirjoittajan lisäksi erityisesti se, minkä tyyppisenä artikkelina, ja millä artikkelipaikalla moraalisen lausuman sisältävä juttu julkaistiin. Artikkelit eivät kuitenkaan toimineet irrallisina, vaan ne muodostivat lehdessä artikkelikokonaisuuksia, jotka rakensivat lehteen diskurssikäytäntöjen verkostoa. Norman Fairclough (1997, 77) nimittää diskurssikäytäntöjen verkostoa Foucaultia seuraten diskurssijärjestykseksi, joka rakentuu kahdesta diskurssityypin kategoriasta: genrestä ja diskurssista. Mediatekstin genreä voidaan Fairclough'n (1997, 77–78) määritelmän mukaan kuvata kielenkäyttöksi, jonka kautta muodostuu tietty juttutyyppi, esimerkiksi reportaasi tai pakina. Diskurssi puolestaan representoi sosiaalisia käytäntöjä kuvaamalla niihin liittyviä asioita tietyistä näkökulmasta. Osa mediateksteistä muodostuu mediatekstile ominaisen genren ja diskurssin tuottamasta diskurssityypistä. Suuri osa diskurssityypeistä on kuitenkin variaatioita hyvin erilaisten genrejen ja diskurssien yhdistelmistä. (Fairclough 1997, 77–78.)

Kotiliedessä jutut eivät olleet aina kovin selkeästi määriteltävissä puhtaasti tietyn tyyppiseksi, vaan ne asettuivat usein eri juttutyyppien välimaastoon. Juttujen hybridiluonnetta lisäsi se, että juttu saatettiin julkaista toisen juttutyyppin paikalla, esimerkiksi uskonnollinen kirjoitus pääkirjoituspaikalla. Mikko Lehtonen (1996, 46, 49) painottaakin Stephen Nealeen (ks. esim. 2000, 6–26) viitaten, että genre ei välttämättä ole lopullisesti määrittyvää ja pysyvää. Genret ovat enemminkin abstraktioita, jotka muodostuvat tekstien tuotannossa ja määrittyvät aina uudelleen niiden uudelleenluennassa (Lehtonen 1996, 46, 49).

Kun genren käsitettä tarkastellaan *Kotiliedessä* kategorian kautta, kielenkäyttötapahtumaa voidaan yleisesti luonnehtia faktapohjaiseksi ja ohjeistavaksi. Lehden juttutyyppeihin pohjaavan genrejaon lisäksi on perusteltua sanoa *Kotilieden* useimpien juttutyyppien kattogenren olevan ohjeistava teksti. Myöskään faktan ja fiktion raja ei *Kotiliedessä* ollut selkeä, vaan erilaiset ainekset saattoivat sekoittua jopa saman kirjoituksen sisällä. Tämä oli mielestäni mahdollista, koska *Kotiliesi* ei pyrkinyt faktapohjaiseen objektiivisuuteen. Lehtosen (1996, 123) mukaan faktan ja fiktion ero ei ole luonteeltaan niinkään tekstuaalinen kuin kontekstuaalinen. Kyse on siitä, millaisessa ympäristössä asia esitetään, ja kuka asian esittää (Lehtonen 1996, 123).

Tämän takia on mielekästä analysoida *Kotilieden* kirjoitusten sisältöä koki-juus – ei-koki-juus näkökulmasta eikä vain fakta – fiktio akselilla. On syytä myös katsoa millaiseen kontekstiin tekstit asettuvat. Yksi *Kotiliedessä* hyvin suosittu genrekategoria oli kirje. Kirjemuotoinen artikkeli tarjosi *Kotiliedelle* mahdollisuuden puhutella henkilökohtaisen tuttavallisesti lukijaa. Näissä todellisuudesta lohkaistuissa arkkityyppisissä tarinoissa kirjoittajat kuvasit omassa elinpiirissään tapahtuvia asioita fiktion keinoin. Mediateksteinä niitä voisi nimittää paki-noiksi.

Kotilieden sisällöstä merkittävä osa oli kuitenkin asia-artikkeleita, jotka käsitelivät taloudenhoitoon liittyviä käytännön toimia, kuten säilöntää, ruuanvalmistusta ja muuta taloudenpitoa. Wiherheimo (SKS KA: AW, estetiikan laudaturtyö 1937, 42. K6) pitikin aikakauslehteä erinomaisena välineenä uusimpien tietojen ja saavutusten vertailulle ja levittämiseksi. Lisäksi aikakauslehden suhteellinen huokeus teki alan seuraamisen mahdolliseksi niillekin, jotka eivät voineet hankkia laajaksi paisuvaa tieteellistä tai muuta ammattikirjallisuutta. (Wiherheimo SKS KA: AW, estetiikan laudaturtyö 1937, 42. K6.)

Wiherheimo (SKS KIA: AW: SSLH, 1.7.1976, 2-3. K8) kuvasi vuonna 1976 Suomalaisen sanomalehdistön historia -projektiin antamassaan kirjallisessa haastattelussaan sitä, millä tyylillä lehteä tuli toimittaa. Hänen mukaansa Suomessa oli 1920-luvun alkuun mennessä ilmestynyt niin vähän kotitaloutta käsittelevää kirjallisuutta ja lehtiä sitäkin vähemmän, että suurella yleisöllä tuskin oli alan perustietoja eikä näin ollen myöskään vaatimuksia uuden lehden suhteen. Sisältö tuli Wiherheimon mukaan muovata hauskaasti informoivaksi, jotta laajatkin lukijapiirit voisivat siitä kiinnostua. Erityisesti tämä koski artikkeleita, jotka käsitelivät naisten ja kotien elinehtojen parantamiseksi tuolloin eduskunnassa meneillään olevaa lainlaadintatyötä. (Wiherheimo SKS KIA: AW: SSLH, 1.7.1976, 2-3. K8.)

Koteja koskevia yhteiskunnallisia kysymyksiä nostettiin *Kotiliedessä* esille erityisesti vaalien alla. Lehti kehotti lukijoitaan osallistumaan aktiivisesti vaaleihin, jotta epäkohtia saataisiin korjattua ja välttämättömiä uudistuksia toteutettua. Uusien lakien sisältöä ja merkitystä avasivat lukijoille sekä toimituskunnan jäsenet että avustajat, joista suuri osa oli Wiherheimon (SKS KIA: AW: SSLH, 1.7.1976, 6. K8) arvion mukaan "valiokuntien valioyksilöitä". Erityisesti *Kotilieden* alkuvuosina yhteiskunnan toiminnan ja sen uudistustyön kuvaaminen oli toimitustyön keskiössä. Toimituskunta halusi *Kotilieden* olevan myös kotien sivistyslehti. Wiherheimo myönsi kuitenkin, että vaikka kirjallisuudelle varattiin lehdessä tilaa, muu kulttuuri jäi vähemmälle. Wiherheimo kuvasi toiminta-ajatusta myös jälkikäteen julkaisemattomissa muistelmissaan:

Esittäytvessään ensi kertaa julkisuudessa Kotiliesi ilmaisi tunnuksessaan koti on yhteiskunnan sydän. Siihen pyrkiessään ohjelmakirjoituksen sanoin haluaa se olla Suomen kodeille käytännölliseksi hyödyksi, edistää kotien viihtyisyyttä ja kotikulttuuria, herättää kodeissa taloudellista arvostelukykyä ja viitoittaa tietä kotien etuja tavoittavalle kotitalouspolitiikalle samalla kuin se halusi olla kotitalousväen ammattilehti ja yhdysside. (SKS KIA: AW, Kaksi leiviskää 1966-1968, 26. K6.)

Wiherheimo (SKS KIA: AW: SSLH, 1.7.1976, 6. K8) muisteli, kuinka *Kotiliesi* määritteli naisen roolin yhteiskunnallisena toimijana ja kotiin kiinnittyneenä perheenemäntänä toiminta-ajatuksessaan: "Koti on yhteiskunnan sydän". Lehteen toiminta-ajatuksiksi painetun moton taustalla oli myös pidempi kuvaus: "Paremmän kodinhoidon, järkipäisemmän kotitalouden, korkeamman kotikulttuurin puolesta." Pidempi versio toiminta-ajatuksesta tuo esille naisen tehtävän kotikulttuurin vaalijana, mikä vertautuu jo *Koti ja Yhteiskunta* -lehden esittämään ajatukseen naisen roolista tulevan sukupolven kasvattajana. Toimitusperiaatteesta vallitsi perustamisvaiheessa yksimielisyys kustantajan, toimituskunnan ja

Wiherheimon välillä, toisin kuin lehden nimestä. Toimituskunnan puheenjohtaja Hedvig Gebhard (KL 23/1982, 43) piti *Kotiliesi* -nimeä liian sentimentaalisenä mutta tyytyi kustantajan valintaan toimitusperiaatetta kuvastavan toiminta-ajatuksen ansiosta.

Toiminta-ajatuksen julkaiseminen *Kotiliedessä* kuvastaa 1800-luvun lopulla suomalaisessa sanomalehdistössä vakiintunutta käytäntöä kertoa tilaajalle lehden tarkoitus, kanta ja suunta. Tällä ohjelmaksi nimetyllä tekstikokonaisuudella, pyrittiin houkuttelemaan lukijoita ohjelmajulistuksen kannattajiksi eli lehden tilaajiksi (Lehto 2006, 48–49).

Maija Töyryn (2005, 318–324) mukaan *Kotiliesi* oli vielä 1920-luvulla puhutellussaan äidillinen tai korkeintaan sisarellinen. Lehti ei erottanut naisen roolia kansalaisena ja äitinä, vaan *Kotiliesi* kirjoitti naiselle kodinhoidon ammattilaisena, jolla ei enää ole vaatimuksia kodista erillisenä naiskansalaisena. 1920-luvun *Kotiliesien* sisäislukija oli moderni nainen, joka paransi kodin olosuhteita omalla uutteruudellaan sekä kotitalousteknologian ja tieteen, esimerkiksi ravintotieteen tai psykologian avulla. (Töyry 2005, 318–324.)

Toimituskunnan jäsenet edistivät naisten elämää ja perheitä koskevia uudistuksia intohimoisesti. Usein heidän artikkelinsa olivat pamfletinomaisia kirjoituksia. Osuuskuntaliikkeen johdossa toiminut Kokoomuspuolueen kansanedustaja Hedvig Gebhard ajoi usean vuoden ajan kotitalousopiston perustamista Suomeen. *Kotiliedessä* Gebhard sai areenan tälle taistelulle:

Ymmärrän aivan hyvin, miksi miehet yleensä vastenmielisvdydellä aiattelevat avioliittolainsäädännön uudistusta taikka muita sen tapaisia kysymyksiä, mutta miksi he voivat välinpitämättömästi suhtautua kotitalousopetusuudistukseen, jonka sisimpänä tarkoituksena on tehdä nainen kyvykkäämmäksi miehen ja hänen omaa *kotiansa hoitamaan*, taikka, toisin sanoen, joka pyrkii *nostamaan* kansan tuhansia koteja hyvinvointiin ja parempiin oloihin ja joka sen kautta aivan välittömästi, vhtä hyvin kuin välillisestikin, vaikuttaa koko kansantalouteemme ja kansan yleiseen viihtymiseen, – sitä en ymmärrä. ”Kotitalousopettajaopiston kohtalo Suomessa” (KL 8/1923, 227–228.)

Myös toinen toimituskunnan jäsen, kotitaloustieteen kehittäjä Laura Harmaja, ajoi kotitalousoppilaitosta Suomeen. Hän vertasi vuonna 1923 kaupan alan opetusta kotitalousopetukseen ja tuli siihen johtopäätökseen, että kaupan alan opetukseen käytetään kaksi kertaa niin paljon rahaa kuin kotitalousalaan, vaikka kotitalousala työllistää huomattavasti kaupan alaa enemmän.

Onko tämä oikea suhde? Onko tosiaan Suomen kansan taloudelliselle menestymiselle, ruumiilliselle terveydelle, henkiselle ja siveelliselle kunnolle näin monia kymmeniä kertoja tärkeämpää se, miten hyvin kauppaelinkeinoa meillä harjoitetaan, kuin se, millä tavoin kotitaloutta hoidetaan? ”Kotitalousopetus ja kauppaopetus” (KL 2/1923, 101–102.)

Myös Laura Harmajan vuonna 1924 julkaistu ”Emännän tilikirja” -artikkeli tuki *Kotilieden* ohjelmajulistusta järkiperäisemmän kotitalouden puolesta (KL 23/1927, 42). Kotitalousopetusta puoltavista kirjoituksista voi lukea myös *Kotilieden* moraalisen epäluulon kaupan alalla työskenteleviä naisia kohtaan.

Naisen rooli kuluttajana, ja erityisesti järkipäisenä kuluttajana, näkyi jo 1800-luvun lopun amerikkalaisissa naistenlehdissä. *Ladies' Home Journalissa* naisuus kytkeytyi vahvasti naisen taloudelliseen itsenäisyyteen, joka antoi hänelle mahdollisuuden ylittää luokkarajoja ja saavuttaa lehtien luomaa keskiluokkaista elämäntapaa. Mainoksia vuosien 1920–1930 amerikkalaisissa naistenlehdistä tutkinut Roland Marchard esittää, että tavaroiden demokratia korvasi politiikan demokratian (Kitch 1998, 244) eli kuluttajana naislukijoiden oli mahdollista kokea demokraattista yhdenvertaisuutta yhteiskunnassa vallitsevasta eriarvoisuudesta huolimatta.

Kotiliedessä amerikkalaisnaisten luokkanousu kuluttajina keskiluokkaan vertautuu Suomessa sivistyksellisenä luokkanousuna. Järkipäinen taloudenhoito teki perheenemännästä uusiin innovaatioihin perehtyvän rationaalisen ihmisen, joka kodin piirissä saavutti saman sivistystason kuin työelämässä toimivat miehet. Kohderyhmänään *Kotiliesi* piti vaatelaita, henkisesti valppaita piirejä. Hintansa takia lehti ei Wiherheimon mukaan saavuttanut kaikkein varattomimpia eikä laatunsa vuoksi ”suurinta ulkonaista hienostelua tavoittelevia”:

Mutta juuri tällä välillä oleva, taloudellisesti omillaan toimeentuleva, sekä maalla että kaupungissa asuva keskiluokka ja vakavarainen isänmaallisesti ajatteleva työväestömme, tarvitsevat nekin henkisen huoltonsa (SKS KIA: AW, Wiherheimon puhe Kotilieden neuvottelukokouksessa syksyllä 1941. K5).

Kristillisuus ja isänmaallisuus olivat arvoja, joihin Wiherheimo oli sitoutunut toimitustyössään. *Kotilieden* toimitusperiaatteen mukaisesti lehti ei asettunut minikään ryhmittymän äänitorveksi eikä se ollut riippuvainen yhdistyksistä eikä puolueista. Tätä tasa-arvoisuuden periaatetta pyrittiin noudattamaan muun muassa toimituskunnan nimittämisessä. Wiherheimo (SKS KIA: AW: SSLH, 1.7.1976, 6. K8) koki, että myöskään lehden kustantaja WSOY ei asettanut erityisiä vaatimuksia poliittisen suuntautumisen suhteen. Lehden leimaamista porvarilliseksi Wiherheimo yritti torjua muun muassa vuonna 1941 perustetulle neuvottelukunnalle pitämässään puheessa (SKS KA: AW, Wiherheimon puhe Kotilieden neuvottelukokouksessa syksyllä 1941. K5).

Työkansan sanomien piikittelyä pakina *Kotilieden* porvarillisuudesta ja lehden jatkon kyseenlaistaminen heti sodan loputtua saivat päätoimittajan toteamaan, että kirjoituksen piikikkyydestä huolimatta hän ei anna sen masentaa itseään (SKS KIA: AW, päiväkirja 19.12.1945. K3). Maija Töyryn (2005, 271) mukaan puolueettomuus ei kuitenkaan toteutunut *Kotiliedessä* siinä mielessä kuin lehden toimituksessa oli ajateltu. Lehden tapa kommentoida esimerkiksi valmisteilla olevien lakien käsittelyprosesseja paljastaa lehden asemoineen itsensä poliittisesti oikealle (Töyry 2005, 271).

Poliittinen painotus näkyi selkeästi lehden kirjoituksissa ja kirjoittajakunnassa. *Kotilieteen* kirjoittanut Maila Talvio oli kuvannut jo Suomen sisällissotaa valkoisten näkökulmasta. Elina Martikainen (2013, 34–35, 51) vahvistaa, että myös *Kotilieden* kirjoittajiin kuulunut kirjailija Mika Waltari siirtyi ideologisesti oikealle Tulenkantajien hajaantuessa 1930-luvulla. Samoin teki Martti Haavio ja

Elsa Enäjärvi-Haavio, joka toimi myöhemmin *Kotilieden* neuvottelukunnan kantavana voimana (Martikainen 2013, 34–35, 51). *Kotilieden* sisällöllinen ja aatteellinen pohja oli siis vankalla perustalla sen alkuvuosista lähtien.

Wiherheimo oli *Kotilieden* ainoa varsinainen toimittaja lehden alkuvaiheessa. Vaikka hän kirjoittikin vain harvoin artikkeleita, kaksi kertaa viikossa ilmestyvän aikakauslehden toimittaminen alkoi käydä nopeasti raskaaksi. Wiherheimo kirjoitti tilanteesta vuonna 1926 WSOY:n toimitusjohtaja Jalmari Jäntille. Päätoimittaja toivoi saavansa avukseen ”suomenkieleen kunnollisesti perehtyneen naisylioppilaan, jonka tehtäväksi tulisi tekstiaineiston hankinta, lehden tarkastus ja viimeistely, kuvituksen keräily, toimituskunnan ja avustajien kanssa tapahtuva neuvottelutyö, tähdellisimmän kirjeenvaihdon, viimeistelevän korrehtuurinluvun ja lehden ulkoasun järjestely sekä saapuvan, varsinkin ulkomaisen lehdistön seuraaminen.” (Alli Wiherheimon kirje Jalmari Jäntille 17.8.1926. Kansallisarkisto. WSOY:n arkisto. WSOY:n kirjailijakirjeenvaihto A-Ö.)

Wiherheimo kertoi samassa kirjeessä, että hän oli keskustellut asiasta myös Hedvig Gebhardin ja Mandi Hannulan kanssa. Molemmat tukivat Wiherheimon suunnitelmia toimituksen vahvistamiseksi. Toimitusjohtaja Jäntti ehdotti ratkaisuksi, että Mandi Hannula ottaisi määrätunnit toimistotyötä ja helpottaisi näin vastaavan toimittajan työtaakkaa. (Alli Wiherheimon kirje Jalmari Jäntille 17.8.1926. Kansallisarkisto. WSOY:n arkisto. WSOY:n kirjailijakirjeenvaihto A-Ö.) Hannula ei kuitenkaan ollut vastaus Wiherheimon tarpeeseen, joten *Kotilieteen* palkattiin toimitussihteeriksi Katri Oksanen.

Kahden hengen toimitus oli Wiherheimon mielestä edelleenkin liian pieni menestyvän lehden toimittamiseen. Lehden budjetti oli pieni, ja merkittävä osa siitä meni toimituskunnan jäsenten palkkioihin. Wiherheimo alkoikin epäillä vastaako toimituskunnalle maksettava korvaus sen *Kotiliedelle* antamaa panosta. Kymmenen vuotta *Kotilieden* perustamisen jälkeen vuonna 1932 Wiherheimo kuvaa tilannetta päiväkirjassaan:

Tvövoiman lisäämiselle on kuitenkin toimituskunnan laajuus vakava este. Kustantaja voi täydellä syvällä vedota nykvisten kustannusten kalleuteen, toimitustyöstä, kun maksetaan 18100:- kuussa. Kipeä pykälä vain on se, että tästä menee käytännöllisesti katsoen 10500:- kuussa palkkioiksi 4-5 kokouksesta 4 hengelle. Kukin kokous maksaa siis firmalle noin 2500:-, 4 osanottajaa saa n. 500:- kokoukselta (a` 2-3 tuntia) vähintään. Se on kallista asiantuntemusta. (SKS KIA: AW, päiväkirja 8.4.1932. K3.)

Wiherheimo oli muutamassa vuodessa oppinut lehden teon ja pystyi arvioimaan toimituskunnan antaman asiantuntijapanoksen arvon *Kotiliedelle*. Wiherheimon omaa asiantuntemusta lisäsi se, että vuodesta 1923 lähtien hän teki säännöllisesti ulkomaan opintomatkoja, joilla hän tutustui kotitalouden tutkimuslaitoksiin ja *Kotiliettä* vastaaviin julkaisuihin sekä kävi erilaisissa näyttelyissä. (SKS KIA: AW: SSLH, 1.7.1976, 1-2. K8.)

Ensimmäiset epäilyt toimituskunnan merkityksestä koskivat sen kalleutta suhteessa syntyneeseen sisältöön. Hyvin nopeasti tämän jälkeen Wiherheimo alkoi kyseenalaistaa myös lehden sisällön yksipuolisuutta. Toimituskunta oli kes-

kittynyt yhteiskunnallisiin kysymyksiin, kun taas Wiherheimon toiveissa kangasteli naisille suunnattu moderni ja sivistynyt lehti. Hän kirjoitti ajatuksistaan päiväkirjaansa joulukuussa 1933:

Ajan heiluri on kääntynyt. Sodanjälkeinen hurjastelu on päättynyt kirjallisuudessa, ehkä kuvaamataiteessakin, palataan takaisin naisellisiin muoteihin, viktoriaanisiin huonekuviin – osittain. Miksi, miksi ei meillä kukaan nainen kosketele näitä asioita, kukaan sivistynyt nainen, jolla on traditsionit ja ajatuksen vapaus? Miksi konservatismi on meillä tunkkaista: takaisin savupirttiin, takaisin primitiivisyyteen, kun sen pitäisi olla: eteenpäin taatulla pohjalla, itsetutkistelusta rohkeaan rakentamistyöhön! (SKS KIA: AW, päiväkirja 31.12.1933. K3.)

Toimituskunta oli aikanaan ollut tärkeä tekijä *Kotilieden* luomisessa ja henkisten voimien keräämisessä sen ympärille. Aika oli Wiherheimon mielestä tuonut lehden niin lähelle jokaista suomalaista kotia, ettei tällä ryhmällä enää ollut samaa merkitystä kuin ennen. Ongelmaksi muodostui myös se, että yksikään toimituskunnan jäsenistä ei ollut siinä iässä tai asemassa missä lukijoiden enemmistö oli. Suurin osa lukijoista oli 25–45-vuotiaita työtä tekeviä perheenemäntiä. Tämän takia toimituskunnalla ei Wiherheimon arvion mukaan ollut todellista kosketusta lehden ja lukijoiden kanssa. (SKS KA: AW, muistiinpano 8.9.1936. K7.)

Wiherheimon pohdinta kuvastaa peruskysymystä lehden linjan valinnasta. Minkä roolin lehti ottaa ja kenelle lehteä tehdään? Lehden linja syntyy omistajan tahdosta, lehden toimituskunnasta ja useasta muusta, usein näkymättömästä, eikä aina kovin suunnitellusta tekijästä. Lehden linja voi siis olla osittain sattumien summa. Jos tämä sattumien summa synnyttää lehden, jolle löytyy ostajia, lehdellä on kaikki mahdollisuudet menestyä. *Kotilieden* alkutaival aina 1950-luvulle on osittain esimerkki tästä.

Wiherheimo (SKS KIA: AW, päiväkirja 23.8.1936. K3) kirjoitti päiväkirjamuistiinpanoissaan vuonna 1936, kuinka Yhtyneiden Kuvalehtien toimitusjohtaja Jorma Reenpää olisi toivonut *Kotiliedeltä* viihteellisempää ja kevyempää linjaa. Reenpään toive oli ilmeisessä ristiriidassa lehden perustaneen WSOY:n toimitusjohtajan Jalmari Jäntin suunnitelman kanssa. Olihan Jäntti nimenomaan halunnut lehden johtoon vakavamielisiä yhteiskunnallisia naisvaikuttajia. Wiherheimo koki, että hän ei saa Reenpäältä tukea lehden toimittamiseen:

Tuntuu ikävältä se, että JR on itse henkisesti niin täysin vieras lehdelle, häneltä ei saa asiallista arvostelua, ei kannustusta sisällön puoleen. Aina soi vain mielessä hänen alkuvuosinaan sanomansa: ”Jos lehti on hyvä, kuulen minä sen, jos lehti on huono, Te kuulette sen.” Varmaan sitä ei niin julmasti tarkoitettu kuin sanottiin. Isoäiti on oikeastaan ainoa, joka katsoo tehtäväni kokonaisuutena, suopeasti. (SKS KA: AW, muistiinpano 11.6.1941. K7.)

Wiherheimo kokee jääneensä *Kotilieden* toimittamisessa lähes yksin. Ainoa henkilö, jolta Wiherheimo tuntee saavansa ymmärrystä, on *Kotilieden* Isoäiti – Katri Bergholm. *Kotilieden* sisällöllisen muokkautumisen taustalla oli siis omistajan ja päätoimittajan eriävä näkemys lehdestä, jolloin määrääväksi tekijäksi nousivat hyvät levikkiluvut. *Kotiliesi* kävi hyvin kaupaksi, ja näin lehden vastaavana toimittajana työskennellyt Wiherheimo sai jatkaa valitsemallaan asiapitoisella linjalla.

Wiherheimon omaan rooliin liittyvän tyytymättömyyden rinnalla Suomessa kyti 1930-luvulla käynnistynyt suuri lehtialan murros. Otava oli tuonut WSOY:n julkaiseman *Kotilieden* kilpailijaksi vuonna 1932 *Oma koti* -naistenlehden. Siinä oli jonkin verran enemmän kulttuurista sekä viihde- ja kulttuurimaailman henkilökuvia kuin *Kotiliedessä*, mutta muuten lehdet olivat lähes identtiset. *Kotilieden* ja *Oma koti* -lehden lisäksi Amos Anderson näki markkinamahdollisuuden naistenlehdelle, jota tehtäisiin kauneudesta ja kulttuurista kiinnostuneille kaupunkilaisnaisille. Lehdenkustantaja ei aikailut, sillä joulukuun alussa vuonna 1933 julkaistiin uusi *Eeva*-niminen naistenlehti. *Eevan* päätoimittajaksi nimitettiin *Uuden Suomen* sunnuntailiitteessä nimimerkillä Heloisa pakinoinut Lempi Torppa. (Häggman 2001, 313–314; Malmberg 1991, 197–198.)

Suomessa oli siten 1930-luvun alussa kolme naistenlehteä. Kaikille ei riittänyt tilaajia, joten WSOY ja Otava päättivät yhdistää voimansa keskittämällä lehtien julkaisun Yhtyneet Kuvalehdet osakeyhtiölle vuonna 1934. Yhtyneiden Kuvalehtien vuosikertomuksessa kuvattiin, kuinka uuden yhtiön päätehtävänä oli ”kootuin voimin saada syntymään muutamia harvoja suomalaisia suurlehtiä, jotka voisivat ylläpitää korkeaa tasoa ja kehittyä ajan vaatimusten mukaisesti”. (YK vuosikertomus 1934.) Tämä tarkoitti sitä, että Otavan julkaisema *Kansan Kuvalehti* yhdistettiin WSOY:n julkaisemaan *Suomen Kuvalehteen* ja Otavan *Oma koti* -lehti *Kotilieteen*. Wiherheimo kuvasi lehtien yhdistymistä päiväkirjassaan.

Lauantai-iltana tk. 2 pnä Jännti¹² otti minut puheilleen. Tuli siihen Kuvalehden Turjakin, ja niin meille hymysuin ilmoitettiin, että firma aikoo meidät erottaa tyköönsä, siirtää toimimaan siinä uudessa vhtiössä, joka rupeaa yhteisvoimin kustantamaan WSOY:n ja Otavan isoja lehtiä. Suomen Kuvalehti syö siinä nuorempansa, Kansan Kuvalehden, ja Kotiliesi puolestaan nielee Oman Kodin. Viherjuuri alistaa Turjan sekundäärisijalle, Wiherheimo Pekarin. (SKS KIA: AW, päiväkirja 5.6.1934. K3.)

Yhtyneiden Kuvalehtien johto katsoi, että Suomesta puuttui kunnollinen ajanvietelehdistö. *Suomen Kuvalehden* ja *Kotilieden* rinnalle perustettiin vuonna 1934 ajanvietelehti, jonka nimeksi tuli *Seura* – Suomen kotien viikkolukemisto. (YK vuosikertomus 1934.) Samalla *Suomen Kuvalehti* linjasi oheistoiminnallaan lehden profiilia miehiä ja poikia puhuttelevaksi. Tästä esimerkkinä *Suomen Kuvalehti* järjesti vuonna 1935 viidelletoista koulupojalle ilmaisen Koli-retken hiihtoloman ajaksi. Samana vuonna *Kotiliesi* jakoi tilaajilleen 10 liitettä, joissa käsiteltiin muotia, kukkien hoitoa, pyykinpesua ja silytystä sekä käsitöitä. Lisäksi *Kotiliesi* järjesti 20:lle lukijoihinsa kuuluneelle perheenemännälle virkistysloman ja täysihoidon kahdeksi viikoksi Ryömälän kartanoon Mouhijärvelle. (YK vuosikertomus 1935.) Wiherheimo osallistui perheenemännille järjestetyille virkistysleirille. Hän sai sen kautta kontaktin lukijoihin ja vahvistusta lehdessä valitulle linjalle:

Kotilieden äideiltä sain osakseni paljon kultaista hyvyyttä ja rakkautta. Sanoja on heillä vähän, mutta on luottavaista uskoutumista, on herttaisia katseita ja kädenpu-

¹² Lauri Jänntti toimi Yhtyneet Kuvalehdet Oy:n apulaisjohtajana vuosina 1934–1960.

ristuksia. Siinä se on Suomen kansan käsi, heikonkin, iloiten, moittimatta, hyvän tarkoituksen ymmärtäen. Jumalaa kiittäen niistä päivistä. (SKS KIA: AW, päiväkirja 23.5.1935. K3.)

Näin Suomeen oli 1930-luvun alkuvuosiin mennessä muodostunut eri kohderyhmiä palveleva varsin kattava aikakauslehtitarjonta. Samalla Wiherheimo oli saavuttanut vahvan aseman maan suurilevikkisimmän aikakauslehden päätoimittajana. *Kotiliedelle* perustetun toimituskunnan aika sen alkuperäisessä merkityksessä alkoi olla ohi.

4.1 Kotilieden kirjoittajat - nimiä ja nimimerkkejä

Kotilieteen kirjoittivat lehden perustamisvaiheessa toimituskunnan jäsenet. Muut jutut ostettiin suurelta osin ulkopuolisilta kirjoittajilta, koska *Kotilieden* toimituksessa työskenteli ennen toista maailmansotaa vain päätoimittaja ja toisen maailmansodan aikana taittajan ja päätoimittajan ohella toimitussihteeri. *Kotilieden* pieni toimitus kirjoitti sekä omilla nimillään että nimimerkeillä. Subjektin vaihdettavuus näkyi *Kotiliedessä* selvästi nimimerkkien suosimisessa. Esimerkiksi Wiherheimo salasi identiteettinsä kirjoittamalla useimmat juttunsa nimimerkin suojissa. Wiherheimo mainitsee julkaisemattomissa muistelmissaan (SKS KA: AW, Kaksi leiviskää 1966–1968, 48. K6), että hän itse kirjoitti *Kotilieteen* vain harvoin. Wiherheimo käytti kirjoituksissaan oman nimensä lisäksi nimimerkkejä: -i -o, Oivikki, Rauni ja Kotiliisa.¹³

Kotiliedessä oli toisen maailmansodan aikana kaksi toimitussihteeriä. Sodan alkuvuosina toimitussihteeri Katri Oksanen käytti muun muassa nimimerkkiä Kaupunki-Kaija. Vuodesta 1942 *Kotiliedessä* aloittanut toimitussihteeri Mirja Huuhka (os. Narinen) kirjoitti nimimerkillä Narsku. Toimitussihteerit suosivat nimimerkkien käyttöä kaikissa juttutyypeissä, kirjeen tai keskustelun muotoon puettujen tarinoiden ja pakinoiden lisäksi myös asia-artikkeleissa sekä reportaaseissa. Sotilaskotiliiton puheenjohtaja Katri Bergholmista (os. Ignatius) tuli *Kotilieden* kirjoittaja, kun *Kotiliesi* ja *Oma Koti* -lehti yhdistettiin. Vuonna 1878 syntynyt¹⁴ Bergholm kirjoitti suurimman osan jutuistaan nimimerkillä Isoäiti.

Toimituksen pienuuden takia *Kotiliesi* tilasi merkittävän osan artikkeleistaan avustajilta. Tavallisesti avustajalle annettiin aihe ja määrättiin kirjoituksen pituus sekä esitettiin toiveita kirjoituksen sisällöstä. Valmista kirjoitusta muokattiin ennen julkaisua toimituksessa. Tilatut artikkelit voidaan jakaa karkeasti kolmeen eri kategoriaan: fiktiivisiin, asia-artikkeleihin ja uskonnollisiin kirjoituksiin.

¹³ Päivi Aikasalo on selvittänyt *Uranaisen sydän* -kirjaansa Wiherheimon käyttämiä nimimerkkejä. Kirjan viitteet on tallennettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkistoon: SKS AB3791.

¹⁴ Katri Bergholm – sotilaskotiliiton uranuurtaja, kirjailija ja järjestöihminen. Suomalainen Naisliitto ry. Naisten Ääni -verkkosivu: <http://www.naistenaani.fi/katri-bergholm-1878-1949-sotilaskotitoiminnan-uranuurtaja-kirjailija-ja-jarjestoihminen/>. Viitattu 13.7.2018.

Fiktiivisten juttujen kirjoittajat olivat suurelta osin harrastaja- ja ammattikirjoittajia, kuten maatalonemäntiä, toimittajia ja kirjailijoita. Asia-artikkeleja kirjoittivat etupäässä eri alojen asiantuntijat ja viranomaiset. Uskonnollisia kirjoituksia tilattiin piispoilta, papeilta, kirkkoherroilta ja rovasteilta.

Omalla nimellään kirjoittaneet jakautuivat suhteellisen tasaisesti miehiin ja naisiin, mutta kaikki uskonnollisten artikkelien kirjoittajat olivat miehiä. Asia-artikkelien kirjoittajista noin puolet oli miehiä ja puolet naisia. Suurin osa fiktiivisistä artikkeleista kirjoitettiin nimimerkillä. Tunnistettavista nimimerkeistä suurin osa kuului naisille.

Avustajien ja toimituksen lisäksi kaikki toimituskunnan jäsenet olivat aktiivisia kirjoittajia. He käyttivät asiakirjoituksissaan omaa nimeään. Poliittisina vaikuttajina he toimivat näin *Kotiliedessä* uudistusten puolestapuhujina, mikä tehtävä heille oli lehteä perustettaessa annettukin. Pakinanomaisissa kirjoituksissa he käyttivät myös nimimerkkejä. Esimerkiksi Elsa Enäjärvi-Haavio kirjoitti nimimerkillä Elina (Eskola 2001, 11). Koska suuri osa muista kirjoituksista oli allekirjoitettu nimimerkillä, *Kotiliesi* leimautui sen alkuvuosina toimituskunnan jäsenten toimittamaksi lehdeksi. Tämä oli asiaintila, jota Wiherheimo alkoi kyseenalaistaa *Kotilieden* ilmestyttyä muutaman vuoden.

Kotilieteen tilattiin juttuja myös aikansa tunnetuilta ammattikirjoittajilta. Yksi heistä oli Ensio Rislakki (1896–1977)¹⁵. Hän kirjoitti nimimerkillä *Valentin* huomattavan määrän romaaneja, pakinoita, näytelmiä ja kuunnelmia (Hirvonen 2000, 659, 832). Rislakki työskenteli kustannustehtävissä Yhtyneissä Kuvalehdissä toisen maailmansodan aikana, minkä takia oli luontevaa, että hän kirjoitti myös Yhtyneiden Kuvalehtien omistamaan *Kotilieteen*.¹⁶ Omalla nimellään fiktiivisiä tarinoita kirjoittivat myös kirjailijat Mika Waltari (1908–1979)¹⁷ ja Toivo Pekkanen (1902–1957)¹⁸.

Vaikka juttuja kirjoitettiin *Kotilieteen* omalla nimellä, suurin osa *Kotilieden* kirjoituksista julkaistiin nimimerkillä. Pirkko Leino-Kaukiaisen (1992a, 266–268) mukaan nimimerkkien käytöllä oli erityisesti lehdistön alkuaikoina kahtalainen tehtävä. Niitä käytettiin yleisesti sekä suojaamaan julkisuuden henkilöitä että osittain sen takia, että harvat kirjoittajat eivät täyttäisi nimillään koko lehteä. Nimimerkkien runsaus antoi lukijalle kuvan monilukuisesta kirjoittajajoukosta. (Leino-Kaukiainen 1992a, 266–268.) Monet kirjoittajat toimivat aktiivisesti politiikassa ja järjestöelämässä. Nimimerkin suojissa kirjoittaja pystyi häivyttämään tähän toimintaan liittyvän mahdollisen arvolatauksen. Kirjoittaja sai laajemman vapauden ilmaista omia ajatuksiaan.

¹⁵ Ensio Rislakki. Kansallisbiografia: kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/1656. Viitattu 8.6.2019.

¹⁶ Ensio Rislakki. Kansallisbiografia: kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/1656. Viitattu 3.5.2018.

¹⁷ Mika Waltari. Kansallisbiografia: <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/702>. Viitattu 9.6.2019.

¹⁸ Toivo Pekkanen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: <https://www.finlit.fi/fi/tietopaaketit/toivo-pekkannen-0#.XPzX0Ygzb6Q>. Viitattu 9.6.2019.

Merkittävä osa *Kotilieden* nimimerkeistä muodostui kirjoittajan nimikirjaimista kuten: A.K., H.V. EA, i.a ja I.S. Nimimerkillä A.K. kirjoittanut kansakoulunopettaja ja kirjailija Anna Kaitila (1876–1959) toimi aktiivisesti Marttaliitossa ja kirjoitti avustajana useisiin eri lehtiin (Hirvonen 2000, 52). Aatteellisten kirjoitusten lisäksi Kaitila kirjoitti novelleja ja näytelmiä.¹⁹ Nimimerkillä H.V. kirjoittanut Helvi Vasara (1910–1998)²⁰ (Hirvonen 2000, 278) oli filosofian maisteri ja kirjallisuuden kääntäjä.²¹ Vasara suomensi pääasiassa englanninkielisiä teoksia kuten Wiherheimokin, mutta hän käänsi myös tekstinäytteitä espanjan kielestä. Hän käänsi näytteitä muun muassa Tyyni Tuulion teokseen *Espanjan ja Portugalin kirjallisuuden kultainen kirja* (Tiittula 2018, 10). Kasvutarinoita kirjoittaneen Eanimimerkin takaa paljastuu Tyyni Tuulion sisar, kirjailijana, kääntäjänä ja kansakoulunopettajana toiminut Esteri Paalanen os. Haapanen (Tuulio 1969, 151).

Naiskirjoittajien piiri oli Suomessa toisen maailmansodan aikana pieni. Naiset työskentelivät usein yhdessä ja olivat tekemisissä toistensa kanssa järjestötoiminnan kautta. Esimerkiksi Vasara toimi Wiherheimon tavoin suomentajana WSOY:ssä ja Kaitila liittyi Marttaliiton kautta *Kotilieden* muihin kirjoittajiin. Tämän tyyppisten nimimerkkien taustalta löytyy yleensä naiskirjoittaja. Nimimerkki I.S. on kuitenkin varsin ilmeisesti historiantutkija ja piispa Ilmari Salomies (1893–1973)²² (Hirvonen 2000, 300, 692). Hän kirjoitti *Kotiliedessä* Suur-Suomi aatteesta Suomen luterilaisen kirkon levittäytymispyrkimysten kautta (ks. esim. KL 1/1942, 16–17).

Nimikirjaimien ohella toisen kirjoittajaryhmän muodostivat nimimerkit, jotka kuvastivat kirjoittajan roolia ja asemaa suhteessa lukijaan. Näihin nimimerkkeihin lukeutuvat esimerkiksi Seitsemän lapsen nuori äiti sekä Äiti ja Pikkuäiti. Tämän tyyppisten nimimerkkien voi nähdä ilmentäneen Foucault'n kuvaamaa subjektin paikkaa. Oleellista jutuissa ei ollut se, kuka oli kirjoittaja vaan, mistä roolista kirjoitus kohdistettiin sen oletetulle lukijalle. Esimerkiksi nimimerkillä Äiti kirjoitti kirjailija, suomentaja ja kirjallisuuskriitikko Helmi Krohn (1871–1967) (Hirvonen 2000, 18, 906). Häntä kiinnosti fiktiivisten lasten- ja nuortenkirjojen lisäksi todellisuuteen perustuva kirjoittaminen.²³ Samalla tavoin lukijaa lähestyi ohjeistavan äidin roolista Pikkuäiti-nimimerkillä kirjoittanut Katri Bergholmin tytär Mairi Karvonen (1909–1980)²⁴ (Malmberg 1991, 277).

Edellä kuvattu nimimerkkien ryhmä puhutteli lukijaa ylhäältä äidin roolista. ”Tyttöerien kerho” -palstan tekijät puolestaan kirjoittivat vertaisilleen nuorille naislukijoille. Tätä lähestymistapaa kuvastivat myös nimimerkit Pikkusisar

¹⁹ Kirjailija Anna Kaitilan negrologi. *Etelä-Suomen Sanomat* 19.11.1959.

²⁰ Helvi Vasara. Geni.com: <https://www.geni.com/people/Helvi-Vasara/6000000020649436247>. Viitattu 8.6.2019.

²¹ Helvi Vasara. Kirjasampo: https://www.kirjasampo.fi/fi/kulsa/kauno%253Aper-son_123175927532444. Viitattu 8.6.2019.

²² Ilmari Salomies. Kansallisbiografia: kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilö/3008. Viitattu 8.6.2019.

²³ Helmi Krohn. Lappeenrannan kirjasto: <https://www.lappeenranta.fi/fi/Palvelut/Kulttuuri-ja-liikunta/Kirjasto/Kotiseutukokoelma-Carelica/Etelakarjalaisia-kirjailijoita/Hakemisto-K-O/Krohn-Helmi>. Viitattu 8.6.2019.

²⁴ Mairi Ida Amanda Karvonen (Bergholm). Geni.com: <https://www.geni.com/people/Mairi-Ida-Amanda-Karvonen/5673387848810033538>. Viitattu 8.6.2019.

ja Isosisko. ”Tyttärien kerhoon” kirjoitettiin lisäksi nimimerkeillä Kaarina, Marjatta ja Angelica. Kaarina-nimimerkillä kirjoitti Tyyni Tuulion sisar, kirjailija ja suomentaja Esteri Paalanen (os. Haapanen) (1886–1976).²⁵ Paalanen kirjoitti *Kotilieteen* kirjanakin vuonna 1946 julkaistun ”Irja sai haasteen” -jatkokertomuksen. Marjatta-nimimerkin takana on *Maaseudun Tulevaisuus* -lehden pakinoitsija Maili Laitinen (1892–1958)²⁶ (Hirvonen 2000, 504, 444).

Nimimerkkien Pikkusisar, Isosisko ja Angelica kirjoittajaa en etsinnöistäni huolimatta pystynyt jäljittämään. On hyvin mahdollista, että näiden nimimerkkien takana on jo aiemmin mainitsemiani *Kotilieden* aktiivikirjoittajia. Päätelmääni tukee se, että kirjoittajien määrä oli tuohon aikaan rajallinen. Viittaa myös Pirkko Leino-Kaukiaisen huomioon, jonka mukaan lehdissä haluttiin antaa vaikutelma isosta kirjoittajajoukosta.

Nostan esille vielä yhden nimimerkkityypin, jolla tuotiin esille naisten erilaista elämänpiiriä maalla ja kaupungissa. Maalaisemäntä ja Kaupunkilaisemäntä nimimerkeillä julkaistuilla kirjetyyppisillä jutuilla pyrittiin peilaamaan kaupunkilaisnaisten ja maalaisemäntien elinolosuhteita. Nimimerkit vahvistivat ja tuottivat sodan olosuhteisiin naisia yhdistävää itseidentiteettiä. Nimimerkit eivät ole henkilöön sidottuja, eikä niillä siten ei ole erityisiä kirjoittajaan liittyviä henkilökohtaisia ominaisuuksia. Ne eivät myöskään kiinnity tiettyyn paikkakuntaan, vaan kirjoitukset kuvaavat ajankiertoon liittyviä tapahtumia maalaisemännän ja kaupunkilaisemännän näkökulmasta yleisesti.

4.2 Kalevalan Louhesta Lemminkäisen äitiin – ketä Kotiliesi halusi puhutella?

Toisen maailmansodan jälkeen Alli Wiherheimo katsoi *Kotilieden* varhaisvuosiin ja jäsenteli lehden kolmeen eri temaattiseen jaksoon, joita määrittä ympäröivä yhteiskunnallinen tilanne. *Kotilieden* eri vaiheita kuvatessaan hän käytti metaforisesti *Kalevalan* naishahmoja, ennen sotaa Louhea, sodan aikana Lemminkäisen äitiä ja sodan loputtua Ainoa ja Kyllikkiä. *Kalevala* tarjosi luontevan aatteellisen pohjan Wiherheimon selitysmallille. Juhani Niemen (1980, 62–63) mukaan *Kalevalan* sotaisuus vain vilahtaa kansalliseepoksessa. Keskeiseksi nousee Lönnrotin hegeliläisnellmanilainen näkemys yksilön sovittavista teoista yhteisön hyväksi (Niemi 1980, 62–63). Yhteisön edun asettaminen yksilön etujen edelle nousi esille jo *Kotilieden* perustamisvaiheessa. Näkemys sai vahvistusta myöhemmin Wiherheimon pitämässä esitelmässä, jossa hän vertaa *Kotilieden* toimituskunnan jäseniä *Kalevalan* Louhi-emäntään:

Svvsprimeillä 1922 luonnosteltiin ohjelma itsenäisen Suomen kotien lehdelle. Kun toimituskuntaan tuli kolme kansanedustajaa, on kuin itse Kalevalan Louhi-emäntä olisi

²⁵ Tyyni Tuulio. Biografiasampo: <https://biografiasampo.fi/henkilo/p5809>. Viitattu 9.6.2019.

²⁶ Maili Laitinen. Kirjasampo: https://www.kirjasampo.fi/fi/kulsa/kauno%253Aperson_123176033846883. Viitattu 9.6.2019.

tarttunut ohjaksiin lujin käsin. Louhi-kausi vallitsi lehdessä puolitoista vuosikymmentä. (SKS KA: AW, tervehdys, esitys aika ja paikka tuntematon. K5.)

Wiherheimo onnistui varsin taitavasti yhdistämään *Kotilieden* yhteiskunnassa vallinneisiin naisen asemaan liittyviin muutoksiin ja mytologiseen naiskuvas-
toon. Myyttisten naishahmojen kautta Wiherheimo vahvasti kuvaa naisista leh-
den vahvoina toimijoina, ja samalla hän toisti kalevalaisiin naishahmoihin liitet-
tyjä perinteisiä naisiin yhdistettyjä ominaisuuksia:

Siinä oli sen aikaisen hyvän kodin taitavan ja tarmokkaan emännän henkeä ja määrätietoisuutta. Katsokaapa vain vuosikertoja, niissä eduskunta säätää lakeja, luodaan nykyaikaista kotitalousopetusta ja kodin naiselle annetaan täydet oppikurssit niin paidan ompelusta kuin keittiön sisustamisesta puutarhakeinuun asti. (SKS KA: AW, tervehdys, esitys aika ja paikka tuntematon. K5.)

Wiherheimon tulkinnassa *Kalevan* naishahmoista kuoriutuu esille yhteiskuntaa palveleva nainen. *Kotilieden* alkuvuosien Louhi ponnisteli naisen yhteiskunnallisen aseman parantamisen hyväksi itseään säästämättä.

Louhi vaati kodin naiselle oikeutta ja arvostusta, mutta vaati samalla häneltä tiivistä, pätevää työntekoa. (SKS KA: AW, tervehdys, esitys aika ja paikka tuntematon. K5.)

Ensimmäistä puolentoista vuosikymmenen ajanjaksoa leimasivat *Kotiliedessä* artikkelit, joissa käsiteltiin naisen asemaa koskevien lakien säätämistä, nykyaikaista kotitalousopetusta ja järkipästä kodinhoitoa. Lehti kampanjoi kotitalousopettajaopiston lisäksi Naistenklinikan ja Kätilöopiston perustamisen puolesta. (KL 23/1972, 45.) Sodan sytyttyä määrätietoinen *Kalevalan* Louhi sai antaa tilaa uhrautuvalla Lemminkäisen äidille.

Pohjolan emännän kausi väistyi äkisti syksyllä 1939. Seuraavia vuosia vallitsee *Kotiliedessä* Lemminkäisen äidin hahmo. Koti-Suomen puolesta, ennen muuta poikiensa puolesta tämä äiti ponnisteli yli-inhimillisin voimin, hän uskoi, toivoi ja toimi eikä hänen rakkautensa, kekseliäisyytensä ehtynyt. (Wiherheimo, SKS KA: AW, tervehdyspuhe, esitys aika ja paikka tuntematon. K5.)

Wiherheimon kuvaus vahvistaa *Kotilieden* tapaa esittää äidin ja pojan välistä lähes symbioottista suhdetta, joka vahvistui sota-aikana uhri-sankaruus-käsityksen kautta. Arto Jokinen kuvaa (2000, 62–64), kuinka voimakkaan maskuliininen, äkkipikainen ja kerskaileva Lemminkäinen palaa kerta toisensa jälkeen taiste-
luista äitinsä luo. Lopulta äiti hakee Lemminkäisen tuonelasta ja herättää hänet henkiin. Äidin ja pojan symbioottisessa suhteessa ei tarvita isää (Jokinen 2000, 62–64). Vaikka Wiherheimo ei arvatukaan pohtinut syvemmin Lemminkäisen suhdetta äitiinsä ja isäänsä, kiinnostavaa on Jokisen (2000, 90–92) analyysi, jossa hän kuvaa Lemminkäisen äidin hoivaavaa rakkautta, joka symbioottisuudessaan ylittää perheen muut sisäiset suhteet. Isän tehtäväksi tulee väkivallan perinteen siirtäminen, mikä *Kalevalassa* tapahtuu niin, että Lemminkäinen saa tulisen miehen, jolla jatkaa väkivallan perinnettä (Jokinen 2000, 90–92).

Kalevala tarjosi Wiherheimolle hyvän perustan sekä *Kotilieden* naiskuvan linjanmuutosten hahmottamiselle että sen kuvaamiselle lehden eri vaiheissa. Tämä todentuu vielä myöhemmin, kun esittelen päätoimittajan tapaa hahmotella

naisen roolia *Kalevan* kautta sen jälkeen, kun sota oli jo päättynyt. *Kalevalan* käyttäminen esimerkkinä toimi, koska kansalliseepos ja sen hahmot olivat lehden lukijoille ainakin jossain määrin tuttuja jo kansakoulun lukemistoista. Toiminnan kuvaaminen *Kalevalan* naishahmojen kautta ei kuitenkaan ollut ominaista yksinomaan Wiherheimon retoriikalle.

Anu Koivunen (2003, 146–147) on tutkinut väitöskirjassaan Hella Wuolijoen *Niskavuori*-näytelmien ja -elokuvien hahmojen rakentumista. Hänen mukaansa suomalaisen mytologian kalevalaista tarustoa on käytetty varsin laajasti todistuksena suomalaisten naisten määräysvallasta ja auktoriteetista. *Niskavuoren naisia* kuvattiin 1930- ja 1940-lukujen aikalaislehdissä ja -kirjallisuudessa kertomuksena vahvasta suomalaisesta naistyyppistä, joka työskenteli yhdenvertaisesti miehen rinnalla. Suomalaista naista edustavaksi arkkityypiksi nousi näin maatalon emäntä. Arkkityyppiä mytologisoitiin sodan jälkeen hakemalla viitteitä suomalaisesta kansanperinteestä, missä vaimon ja miehen työskentely tasa-arvoisesti rinnakkain loi suomalaisen modernin yhteiskunnan. (Koivunen 2003, 146–147.)

Hella Wuolijoen *Niskavuori*-sarjassa kuvaama matriarkka vastasi sitä naistyyppiä, jota yhteiskunnallisesti valveutuneet naisvaikuttajat olivat rakentaneet jo 1800-luvulta lähtien. Marttaliiton perustaja Lucina Hagman kuvasi Marttaliiton *Emäntälehd*en näytenumerossa vuonna 1902 suomalaista naista:

On laajempi, on isompi koti kuin perhekoti, ja sen laajemman, isomman kodin nimi on: kylä, pitäjä, kaupunki, yhteiskunta, isänmaa, maailma. Ei riitä, että naiset ovat pelkästään perhekodin äitejä, heidän tulee myöskin olla näiden isompien kotien äiteinä. (*Emäntälehti* 1902, 7.)

Suomalainen nainen oli etevä kotitalouden hoitaja, mutta myös kodin sivistyksen ja siveellisyyden vaalija (*Emäntälehti* 1902, 7). Wuolijoki luonnehti Niskavuoren vanhaa emäntä Loviisaa henkilöksi, jolla oli juuret todellisessa elämässä. Hän liitti Loviisan niihin lukuisiin suomalaisiin kunnioitusta herättäviin vanhempiin koulutettuihin naisiin, joilla oli viisauden lisäksi sydämellisyyttä, ja joiden kiinnostus kohdistui politiikkaan ja kulttuuriin. Hänen kiinnittymisensä maahan erotti hahmon Niskavuoren kontekstissa negatiivisesti värityneestä kaupunkilaisesta yläluokasta ja älykkydestä. (Koivunen 2003, 150.)

Koivunen nostaa analyysissään esille piirteet, jotka ”niskavuorelaisessa” kontekstista näyttäytyvät negatiivisina: kaupunkilainen yläluokkaisuus ja älykkyys. Älykkyys voidaan *Kotilieden* näkökulmasta käsittää miehiseksi ominaisuudeksi, kun taas naisen tuli olla sivistynyt, jotta hän pystyi ylläpitämään kodin sivistystä ja siirtämään sitä lapsille. Toisaalta naisen piti olla myös järkevä, mikä näkyi esimerkiksi vaatimuksena järkevästä taloudenpidosta tai osallistumisesta yhteiskunnalliseen päätöksentekoon. *Kotilieden* nimettömänä julkaistussa artikkelissa (KL 12/1939, 472–473) ”Naiset äänestämään” pohdittiin vuonna 1939 naisten roolia yhteiskunnallisessa päätöksenteossa.

Ios emäntäihmisten järkeä olisi otettu riittävästi huomioon, niin eipä olisi jäänyt esim. kotitalousopetus niin huonolle tolalle, että maamme tyttärinä vain muutama tuhat vuosittain pääsee siitä osalliseksi niin kuin nykyään. Eivät ne miehet ajattele asioita naisten kannalta, heillä on omat harrastuksensa ja näkökohtansa. Ja sen takia

olisi tärkeätä, että eduskunnassa on riittävästi naisia valvomassa siellä nimenomaan kotien etuja, [...] (KL 12/1939, 472.)

Siinä missä sivistys ja järkevyyt suuntautuivat kodin hyväksi, ”naisen älykkyys” oli ominaisuus, joka liittyi itsensä toteuttamiseen ja itsekkyyteen. Kaupunkilaisuus tarkoitti naisen kohdalla itsenäisyyttä, mutta siihen oli *Kotilieden* näkökulmasta sisäänkirjoitettu myös itsekkyyt ja huvittelun halu. Wiherheimon (SKS KIA: AW, muistiinpano 8.9.1936. K7) osoitti kaupunkilaisuuteen liittämäänsä paheksuntaa arvostelemalla *Kotilieden* rinnalle vuonna 1936 luotua kaupunkilaisille naisille suunnattua *Hopeapeiliä*. Myös tutkija Raili Malmberg (1991, 203–206) kuvaa *Kotilieden* kilpailijoita *Hopeapeiliä* ja *Eevaa* kaupunkilaisten naisten lehdiksi. Näin ne erottuivat *Kotilieden* kotikeskeisyydestä.

Kotia ja maatilaa hallitsevan matriarkan samankaltaisuus medioissa ja kirjallisuudessa johtuu käsitykseni mukaan siitä, että kuvaa oli luomassa varsin harvalukuinen naiskirjoittajien joukko. Kirjoittajat olivat suomalaista sivistyneistöä. Yksi erittäin vahva taustavaikuttaja oli naisten kytkeytyminen naisasialiikkeen sekä aktiivinen työ politiikassa ja yhteiskunnallisissa järjestöissä. Kristillisänmaallisten liikkeiden rooli oli vahva. Kirjoittajat myös kirjoittivat samoihin julkaisuihin, esimerkiksi Hedvig Gebhard oli luvannut avustaa *Emäntälehteä* ensimmäisestä näytenuumerosta alkaen ja jatkoi lehteen kirjoittamista *Kotilieden* rinnalla (*Emäntälehti* 1902, 1).

Naisasialiike oli jo 1800-luvulla tiedostanut, että avioliitto asetti naisen epäitsenäiseen asemaan, jossa naisen elämä kulki miehen kautta (Jallinoja 1983, 70). Suomessa ja Ruotsissa tilanne oli 1840-luvulla nostanut keskusteluun vastakkainasettelun yhteisöllisen perhekunnan ja yksilön oikeuksien välillä. Toisin kuin Ruotsissa, Suomessa puhuttiin huomattavasti vähemmän yksilön onnesta. Suomen nouseva miessivistyneistö, johon lukeutuivat muun muassa J. W. Snellman, J. L. Runeberg ja Zachris Topelius, painotti perheen merkitystä ja yhteiskunnan, valtion ja kansakunnan onnea. Samalla perheen ideologiseksi tehtäväksi nähtiin isänmaallisten ja kansallisten päämäärien toteuttaminen. (Häggman 1994, 163.) Yhteiskunnan ja valtion onni riippui naisen kyvystä lastenkasvattajana. Tämän takia naisen ensisijainen tehtävä oli toimia perheenemäntänä. (Häggman 1994, 180–181.)

Kirjailija Minna Canth nosti aviovaimon epäitsenäisen aseman laajempaan keskusteluun vuonna 1885 julkaisemassaan *Työmiehen vaimo* -kirjassa. Canth käsitteli siinä kriittisesti naimisissa olevan naisen turvatonta asemaa miehensä holhouksen alaisena. Epäkohdan esiintuominen tuotti tulosta. Naisen itsenäisyyttä rajoittanutta avioliittolakia pyrittiin muuttamaan vuodesta 1907 lähtien, jolloin ensimmäiset kansanedustavat valittiin eduskuntaan. Uudistus toteutettiin kuitenkin vasta 1929 säädetyssä avioliittolaissa, jolla aviomiehen edusmiehisyyt purettiin ja puoliset saivat tasa-arvoisen aseman.²⁷ Aviomiehen edusmiehisyyden purkamista ajoivat parlamentissa olevat naiset yli puoluerajojen, koska vanhaa

²⁷ Lainsäädäntö. Finlex: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1929/19290234>. Viitattu 28.12.2019.

aviokaarta pidettiin aviovaimon ihmisarvoa alentavana. *Kotilieden* toimituskunnan jäsenistä Kokoomuksen kansanedustaja Hedvig Gebhard kuvasikin vanhaa avioliittolakia täysin ajastaan jälkeen jääneeksi. (Lähteenmäki 1995, 255–265.)

Suomalainen naisasialiike tavoitteli naisen ja miehen tasa-arvoista itsemääräämisoikeutta, mutta päätyi näkemykseen, jonka mukaan naisen luontevin paikka on perhe-elämässä. Myöskään Wiherheimo ja Gripenberg eivät kannattaneet naimattomuutta yleisenä suosituksena omasta naimattomuudesta huolimatta. Gripenberg oli korostanut, että naimattomuus on onnettomuus, jonka varalta naisella tulisi olla koulutus, jotta hän voisi onnettomuuden toteutuessa elättää itse itsensä (Töyry 2005, 235). Toisaalta hän ei omalta kohdaltaan voinut ajatella, että olisi toiminut vain kodin hyväksi (Jallinoja 1983, 79).

Kotiliedessä naimattomuuteen liitettiin myös moraalittomuuden aspekti. Naimaton nainen kuvattiin henkilöksi, joka elää itselleen, eikä hoida yhteiskunnallista tehtäväänsä uuden sukupolven synnyttäjänä ja kasvattajana. Naimattomuus soti näin ollen *Kotilieden* toimintaperiaatetta vastaan. Nimimerkki Kaarina (KL 19/1945, 492–493) kuvaa *Kotilieden* sodanjälkeiseen tavara- ja asuntopulan aikaan sijoittuvassa jatkokertomuksessa ”Irma sai haasteen” naimatonta Irjaa:

Hän tiesi, mikä häntä puki, mikä ei, tiesi jo ennakolta, mistä musiikista, mistä kirjallisuudesta piti, eikä vaivautunut järkyttämään mieltään muunlaisella, oli valinnut itselleen harvoja, mutta taattuja ystäviä – sanalla sanoen hän oli löytänyt elämäntyyliänsä ja kulki sen viitoittamaa tietä yhtä ioustavasti, kevyesti ja rasiintumatta kuin siroilla kengillään ja kapeilla aito silkkisukan verhoamilla nilkoillaan keskikaupungin asfaltilla. Kauniit jalkineet olivat hänelle yhtä välttämättömät ja itsestään selvät kuin ilma, jota hän hengitti. (KL 19/1945, 492.)

Itseensä keskittyvä Irja asui yksin useamman huoneen asunnossa ja edusti naimattoman naisen prototyyppejä. Irja toimi ei-toivottavana toiseuden peilinä yhteiskunnalle ja perheelleen uhrautuvalla aviovaimolle. Tämän peilin tehtävä oli osoittaa kodille uhrautuvan naisen jalous. *Kotiliedessä* naisen asemaa äitinä korostavan ajatusmallin rinnalla kyti kuitenkin vahvasti ymmärrys yhteiskunnassa käytävästä keskustelusta itsenäisten koulutettujen naisten halusta pysyä naimattomina. Nimimerkki Kotikissa kuvaa kertomuksessaan ”Nainen ja kotielämä” vuonna 1923, kuinka nykyajan yhteiskunnassa jo valitetaan itsenäisten ja kehittyneiden naisten haluttomuudesta mennä naimisiin. Kun entisinä aikoina vanhojenpiikojen oli lähes mahdoton tulla toimeen, nyt se kävi jo hyvin päinsä. Niinpä 1920-luvun naimattomat naiset tunsivat Kotikissan mukaan jopa sääliä ja ylemmydentuntoa aviovaimoja kohtaan. (KL 8/1923, 232–234.)

Keskustelu naimattoman naisen roolista jäi *Kotiliedessä* vähäiseksi. Naisen muuttuvasta asemasta huolimatta lehti tarkasteli kotia ennen kaikkea perheenemännän ympärille rakentuvasta yhteiskunnan sydäimestä, eikä naimaton nainen perheettömänä muodostanut *Kotilieden* perhemääritelmissä kotia. Hän ei kuulunut enää lapsuuden kodin piiriin mutta ei perheettömänä myöskään muodostanut aikuisuuden kotia. Tyttären tehtävä oli kasvaa perheenemännäksi. Tätä tukivat *Kotiliedessä* vuodesta 1938 lähtien muun muassa Laimi Leideniuksen kirjoitukset odottaville nuorille äideille sekä *Kotilieden* julkaisemat, Arvo Ylppön toimittamat, *Vauvaikäisten lasten hoito-opas* ja *Pallerokerho* (KL 23/1972, 44).

Kotiliesi oli kohdennettu perheenemännille, mutta naimaton nainen saattoi lunastaa paikkansa, jos hän ”vapaaehtoisesti oman onnensa hinnalla otti kantaakseen taakkoja, joita muut eivät jaksaneet tai halunneet kantaa” (KL 21/1932, 841). Tämä tarkoitti pyyteetöntä vanhusten ja sairaiden auttamista ja turvan tarjoamista lapsille tai ansiokasta yhteiskunnallista tointa (KL 21/1932, 841). Saman yhteiskunnallisen äitiyden ajatuksen oli esittänyt suomalaissyntyinen ruotsalais-kirjailija Fredrika Bremer jo 1850-luvulla. Bremerin kirjoitusten pohjalta yhteiskunnallisen äitiyden katsottiin Suomessa koskevan ammatteja, jotka olivat niin lähellä perhettä ja naisen kutsumusta, etteivät ne menneet julkisen toimijuuden puolelle. Naisen oli soveliasta työskennellä esimerkiksi opettajana tai sairaanhoitajana. (Häggman 1994, 198.) *Kotiliesi* jopa palkitsi naimattomia naisia heidän antamastaan panoksesta kodeille ja yhteiskunnalle (ks. esim. KL 21/1932, 841).

Kotilieden toimituskunnan jäsenistä ainoastaan kansanedustaja Mandi Hannula eli naimattomana. Hän asui yhdessä musiikinopettaja Paula af Heurlinin kanssa. Hannula vaikutti oleellisesti uuden modernin avioliittolain syntymiseen 1920-luvulla (Häggman 2001, 314). Kun laki vuonna 1929 astui voimaan, puolue- toveri Arvo Inkilä kysyi Hannulalta: ”Kyllä kai sinä nyt menet naimisiin, kun saatiin näin hyvä avioliittolaki? Hannula oli todennut kysyjälle, että jäivät vielä liian huonot ulospääsyehdot. (Hagner & Försti 2006, 55.) Hannulan omaa suhtautumistaan avioliittoon kuvastaa vuonna 1942 toimitussihteeriksi tulleen Mirja Huuhkan kuvaus:

Kun ensimmäisenä *Kotilieden* vuotenani menin kihloihin, hän [Mandi Hannula] tuli huoneeseeni, sulki oven jälkeensä ja sanoi: ”En minä nyt ymmärrä, että aiotte mennä naimisiin, kun Teillä on näin hyvä paikkakin.” Sanoin, etten aikonut työtäni jättää, mutta hän pudisteli epäuskoisena päätään. (HYKA, Helsingin yliopiston arkisto: Suomen sanomalehdistön historia (SSLH) tutkimusprojekti, 30.9.1976, 11.)

Naimattomuudesta huolimatta Hannula piti naisen tärkeimpänä tehtävänä äitiyttä ja perheelle omistautumista. Kun hänet kutsuttiin vuonna 1941 perustetun Väestöliiton hallitukseen, hän alkoi puhua innokkaasti väestön lisäämisen tarpeellisuudesta. Hannula oli aluksi ihmetellyt työssäkäyvän Huuhkan naimisiinmenoa, mutta hän piti sitä oikeutettuna, jos naimisiinmenon ensisijainen tarkoitus oli hankkia lapsia. Hannula totesikin vasta-avioituneelle Huuhkalle:

”Kyllä minä nyt ymmärrän, että naisen tärkein tehtävä on solmia avioliitto, varsinkin jos hän synnyttää riittävän monta lasta.” (HYKA, Helsingin yliopiston arkisto: SSLH, 30.9.1976, 11.)

Sotaa oli Suomessa edeltänyt naisasialiikkeen nousun tyrehtyminen ja Marttaliiton sekä Lotta Svärd -yhdistysten kasvu. Yhteiskunnallisen vaikuttamisen sijaan naisliikkeen toiminta kohdistui kodista ja perheestä huolehtimiseen sekä toimimiseen miesten apuna maanpuolustustehtävissä. (Jallinoja 1983, 106.) Riitta Jallinoja (1983, 118–119) arvelee, että naisasialiikkeen nousun esteenä oli aikakautta hallinnut aatteellinen ilmapiiri. Suomeen oli vuonna 1922 perustettu Akateeminen Karjalaseura, joka haki vaikutteita Saksasta. Kansallissosialistisen aatteen ihanteena oli perheelleen omistautunut äiti, mikä oli kaukana naisasialiikkeen emansipatorisesta naiskäsitelmästä. (Jallinoja 1983, 118–119.)

Kuihtuvan naisasialiikkeen rinnalla käsitys naisesta ja naisen roolista avartui kaunokirjallisuudessa. Kirjallisuuteen ilmestynyt niin sanottu ”uusi nainen”, joka matkusteli ja toteutti itseään, ei vain fiktiivisessä kaunokirjallisuudessa vaan myös reaali maailmassa. Naisen toiminnan tilan laajeneminen näkyi merkittävästi *Kotilieden* keskeisten kirjoittajien elämässä, kuten tulen myöhemmin kuvaamaan. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että *Kotiliesi* olisi lehtenä hyväksynyt ”uuden naisen” elämäntavan.

Suomessa, kuten muissakin länsimaissa ja Neuvostoliitossa, sukupuolisolonnaisen roolin rikkoi erityisesti toinen maailmansota. Tuolloin naiset siirtyivät kodeista korvaamaan rintamalla lähteneiden miesten työpanosta. Vuonna 1940 jo 42 prosenttia suomalaisista naisista työskenteli maatalouden ulkopuolella, vaikka he joutuivat samalla vastaamaan suurelta osin myös maataloudesta. (Jalilinoja 1983, 29–30.) *Kotiliesi* pyrki muutosten keskellä yhdistämään vanhaa perheideologiaa ja muuttuneen yhteiskunnallisen tilanteen tuomia vaateita.

Koska lehden kirjoittajakunta koostui aikansa naisasianaisista, sota-ajan *Kotiliedet* piirtävät kuvaa myös siitä, minkälaisen tehtävän naisasialiike otti suomalaisessa yhteiskunnassa. Vastakkain asettuivat naisen oikeus kehittää itseään yksilönä ja hänen tehtävänsä laajennetun yhteiskuntakodin palveluksessa. *Kotiliesi* joutui ratkaisemaan syntyneitä ristiriitaa naisen emansipatorisesta tilasta. Se tehtiin muokkaamalla argumentaatioperusteita uusiksi ja painottamalla kirjoittajien hierarkkista asemaa suhteessa muuttuneisiin arvoihin.

4.3 Kuvien ja tekstin ristiriitoja – visuaalisuuden merkitys *Kotiliedessä*

Kuvilla ja lehden visuaalisella ulkoasulla oli merkitystä *Kotilieden* kokonaisviestin kannalta. Wiherheimo oli tietoinen kuvien arvosta, vaikka vallitsevat olosuhteet eivät mahdollistaneetkaan toivotun visuaalisen ilmeen toteutumista lehden perustamisaikaan.

Vielä 20-luvulla oli kuitenkin lehtivalokuvaus Suomessa niin lapsen kengissä, ettei siitä voi sanoa olleen tarkkaavallekaan lukijalle suurta hvötvä. Osittain tämä johtui siitä, että valokuvaajat mieshenkilöinä eivät pystyneet näkemään esim. näyttelyissä naisia ja kotitalousväkeä kiinnostavia asioita, osaksi myös tekniikan kaavamaisuudesta. Ainoa toimittaja ei myöskään ehtinyt kylliksi liikkua valokuvaajan kanssa. (Wiherheimo, SKS KIA: AW: SSLH, 1.7.1976, 4. K8.)

Tilanne muuttui, kun lehti pystyi myöhemmin käyttämään puolivakinaisia kuvaajia, vaikka painatusmateriaalin niukkuus ja heikko laatu eivät Wiherheimon (SKS KIA: AW: SSLH, 1.7.1976, 4. K8) mukaan edelleenkään mahdollistaneet tyydyttävää kuvallista ilmettä. Ilmiö oli yhteinen suomalaiselle lehdistölle sodan ja jälleenrakennuksen aikana. Painotyön laatua heikensivät vanhentuneet painokoneet sekä pula painoväreistä ja kuvalaattojen valmistukseen tarvittavista metalleista ja kemikaaleista. Tilanne helpottui vasta 1950-luvulla. (Perko 1988, 91–92.)

Kotilieden kuvatilannetta paransi 1940-luvulla merkittävästi Yhtyneiden Kuvalehtien toimitusten uudelleenjärjestämisen yhteydessä avustajien kanssa sovittu tekijänoikeuslain mukainen kuvien ja kirjoitusten käyttöoikeus ja oman Kuvatoimiston kuva-arkisto. (YK vuosikertomus 1940.) Tämä ei kuitenkaan mielestäni näy *Kotiliesien* kuvituksessa. Kuvien määrä pysyi samana eikä kuvien laatu muuttunut oman kuva-arkiston myötä. *Kotilieden* kuvasto koostui henkilöitä, tapahtumia ja kompositioita esittävistä valokuvista sekä erityyppisistä kuvituskuvista, kuten piirroksista ja maalauksista. *Kotiliedessä* kuvitettiin ennen kaikkea pidemmät reportaasit, joissa jutuntekomatkalla oli valokuvaaja mukana. Muiden juttujen kohdalla kuvituksena käytettiin usein asiaa jollain tavalla esittävää valokuvaa. Näin oli esimerkiksi monilapsisuudesta kertovissa jutuissa.

Kuinka *Kotilieden* kuvallista ilmettä ja sen viestejä tulisi tulkita? Gunther Kressin ja Theo van Leeuwenin (2006, 179–193) mukaan visuaalisen viestin merkit ovat aina motivoituja toisin kuin lingvistisessä semiotiikassa, jossa merkitsijän ja merkityksen välinen suhde on sopimuksen varainen. Kuvien tulkinta syntyy kuvan eri elementtien ja symbolien merkityksistä sekä niiden muodostamasta kompositiosta ja elementtien suhteesta toisiinsa. Toisin kuin tekstiä kuvaa voi lukea sen mukaan, miten kuvat ohjaavat katsetta, ja miten kuvan sisältä avautuu uusia merkityksiä. (Kress & van Leeuwen 2006, 179–193.)

Itse en tekisi näin jyrkkää vastakkainasettelua tekstin ja kuvan visuaalisen merkityksen välillä. Teksti voi olla myös graafisesti katseen suuntaamista ohjaava ja tekstissä itsessään, muun muassa sen typografiassa, on aina visuaalinen viesti. Tämä tulee esille, kun tarkastelen Isoäidin kirjoitusten fraktuuratypografiaa. *Kotilieden* visuaalinen viesti rakentui näin ajatellen kuvien ja tekstien muodostamasta kokonaisuudesta, joka oli usein jopa sisäisesti ristiriitainen.

Kuvan ja tekstin muodostamaa ristiriitaa lisäsi kuvien rajaaminen. Kuvissa saattoi olla huomattavan paljon epäoleellisia elementtejä. Ne eivät pyrkinetkään antamaan lisämerkityksiä kyseiseen artikkeliin. Kuvia ei useinkaan rajattu jutun aiheita tukevaksi, vaan rajaukset näyttävät muuttuneen lehden taitossa eneminkin taiton määräämin perustein kuin mahdollisimman optimaalisen tuloksen saavuttamaksi. Lopputuloksena on juttukokonaisuuksia, joissa kuvat viestivät eri asiaa kuin itse teksti. Tämä näkyy erityisesti jutuissa, joissa pyritään esittämään sodat tappiot ja uhraukset sankarillisuutena, eli uhri-sankari-premissiin kiinnittyvät jutut ja juttukokonaisuudet.

Kotilieden valokuvilla pyrittiin tukemaan jutussa esitettyä asiaa, joten kuvien tunnelmat ja niissä olevien ihmisten ilmeet tai kehonkielen viestit eivät näy merkittävästi julkaisupäätöksessä. Koska elämä oli kuluttavaa, nuoretkin äidit näyttivät valokuvissa vanhoilta. Nuorten naisten esittäminen ikäistään vanhempina oli ajalle ominaista ja vahvasti kuvaa pätevistä emännistä. Sota-ajan kuvituksessa vanhat naiset eivät kuitenkaan tukeneet tätä mielikuvaa, vaan he olivat fyysiseltä olemukseltaan ankarien olosuhteiden kuluttamia.

Äitien kuvista välittyy usein ilottomuus, vaikka tyypillinen kuvateksti kertoo kuvan hehkeästä, iloisesta, reippaasta nuoresta äidistä. ”Kaunis nainen” saa näin uuden määritelmän. Hän on ankarien olosuhteiden karaisema, monilapsisen perheen äiti. Ilo tulkitaan sisäisenä sydämeen kätkeytyneenä ilona, joka ei loista

turhamaisuutena ympäristöönsä. (Ks. esim. KL 4/1941, 106; KL 8/1942, 231; KL 16/1942, 462–463; KL 22/1943, 328; KL 3/1944, 69; KL 10/1944, 304.) Samankaltainen ristiriita muodostuu jutuissa, joissa kuvattavana on sankariäiti, joka on saanut antaa poikansa isänmaalle. Surulliset kasvot kuvataan kiitollisuutta heijastaviksi. Näin kuvat sanoitettiin tukemaan *Kotilieden* diskurssijärjestystä, koska kuvan oma viesti ei siihen taipunut. (Ks. esim. KL 16/1942, 445; KL 22/1942, 645.)

Poikkeuksen tähän ilottomuudelta vaikuttavaan kaanoniin tekevät kuvat talkoolaisista ja vauvoista. Reipas iloinen naisjoukko haravat olalla marssimassa kohti viljapeltoa (ks. esim. KL 18/1942, 514) vertautuu naisten asepalvelukseen, mihin se myös *Kotilieden* kirjoituksissa liitettiin. Sama kuva toistui Martta Wendelinin tekemissä kansikuvissa (ks. esim. KL 9/1943). Hyvää mielialaa ja tarmoa kuvastava kuva esiintyi laajasti Suomen armeijan propagandistisessa valokuva-materiaalissa, minkä takia se oli lehtien helposti saatavilla. Myös hyvinvoiva, pyöreäposkinen vauva esiintyi usein mediassa vahvistamassa uskoa tulevaan sukupolveen miestappioiden keskellä. (ks. esim. KL 16/1942, 455; KL 15/1943, 435; KL 8/1943, 229.)

Kress ja van Leeuwen (2001, 5) painottavat, että väreillä on samoja ideationaalaisia merkityksiä kuin kuvan visuaalisilla elementeillä. Esimerkiksi lipun värit kiinnittyvät lipun viestimään kansallisuuteen sekä mahdollisiin muihin lipun tuottamiin merkityksiin (Kress & van Leeuwen 2001, 5). *Kotilieden* värimaailma rajoittui sodan ja jälleenrakennuksen vuosina pitkälti lehden kansikuviin. Painovärien puutteessa käytettiin Wiherheimon (SKS KA: AW, Kaksi leiviskää 1966–1968, 47–48. K6) mukaan monenlaista tervamaista korviketta ja neliväripainatus vaihtui usein kaksiväriseksi, kun mustan lisäksi oli käytettävissä vain yhtä väriä. Kaksivärikuvia suosittiin muun muassa fiktiivisten tarinoiden kuvituksissa luomassa visuaalista kontekstia, eräänlaista tunnelmakarttaa tarinoille. Moniväripainatus säästettiinkin *Kotiliedessä* ennen kaikkea kansikuville. (SKS KA: AW, Kaksi leiviskää 1966–1968, 47–48. K6.)

Lehden kansikuva toimii Ullamaija Kivikurun (1996, 142–143) mukaan näyteikkunana lehden sisältöön. Sen voidaan ajatella antavan ohikulkijalle nopealla silmäyksellä kuvan siitä, mitä tarinoita, viihdettä ja asiaa tämä lehti pitää sisällään, minkälainen tunnelma siinä vallitsee (Kivikurun 1996, 142–143). *Kotilieden* kansien heijastamasta vakiintuneesta arvomaailmasta kertoo se, että lehti on 1930-luvulta näihin päiviin saakka pysynyt täysin suomalaisuutta painottavana (Kivikuru 1996, 145). Kivikurun huomiota tukee se, että *Kotilieden* kansissa kuvattiin maaseudun ja maalaistalojen elämään liittyvää vuodenkiertoa. Kuvissa korostuu työ kodissa ja kodinpiirin viljelyksillä. Aihevalikoima ei oleellisesti muutu sota-aikana, vaikka siihen tuleekin sävyeroja.

Martta Wendelinin *Kotilieteen* tekemät kansikuvat saavat sodan syyttyä suorastaan ikonisen arvon. Tuula Karjalaisen (1993) Martta Wendelinin kuvista tekemän tutkimuksen *Ikuinen sunnuntai: Martta Wendelinin kuvien maailma* pohjalta Karjalainen toteaa, että Wendelinin kuvitus tukee *Kotilieden* sanomaa ja vahvistaa lehden tuottamaa naiskuvaa:

Wendelinin kuvastossa naiset ovat aina vakavia tai hymyilevät vain aavistuksenomaisesti, he eivät koskaan naura ja vain harvoin he avaavat suunsa edes hampaat

paljastavaan hymyyn. Naisten yleisin hymy on äärimmäisen pieni, se näkyy vain suupielten pienenä muutoksena. Hymy on ilmeetön ja persoonaton, se sulkee naisen pois kaikista voimakkaista tunnetiloista. (Karjalainen 1993, 90.)

Wendelinin kuvasto on mielestäni Karjalaisen esittämää analyysiä monisyisempi. Ennen sotaa, 1930-luvun alussa, erityisesti nuoret naiset katsovat kansikuvissa myös suoraan lukijaan (ks. esim. KL 16/1932). Silmissä on hehkua, joka kuitenkin sammuu sodan sytyttyä. Naisten silmät mustuvat tyhjiksi aukoiksi samalla, kun Wendelinin kansien kuvituksen sävyt tummenevat.

KUVA 1 KL 16/1941, kansikuva, nainen niittää viljaa, (kuvan julkaisu oikeudenomistajan luvalla)

Naisten katse kääntyy pois lukijasta kohti työtä, jota he ovat juuri tekemässä. (Ks. esim. KL 5/1940; KL 14-15/1944; KL 22/1944.) Samalla ryhmätilanteissa kontakti perheenjäsenten, myös äitien ja lapsien, väliltä katoaa. Keskittymällä työhön naiset näyttävät vetäytyvän omaan sisäiseen maailmaansa. (ks. myös KL 3/1940.)

KUVA 2 KL 2/1940, kansikuva, naiset ja tyttö käsityön äärellä, (kuvan julkaisu oikeudenomistajan luvalla)

Elämä muuttuu hengissä säilymisen kamppailuksi. Vain leivonnaisten hehkuva lämpö heijastuu silmissä valona. (ks. myös KL 22/1943.)

KUVA 3 KL 23/1940, kansikuva, nainen paistaa leipää, (kuvan julkaisu oikeudenomistajan luvalla)

Karjalainen (1993, 136) osoittaa, että Wendelinin kuvastosta puuttuvat suuria tunteita herättävät tapahtumat. Henkilöt tapahtumien keskiössä eivät näyttäydy vakavina tai vihaisina, eivät iloisina tai avoimina (Karjalainen 1993, 136). Wendelin maalasi naiskuvan kautta kotien henkistä ilmapiiriä, joka vastasi lehden

kirjoituksia erityisesti toisen maailmansodan aikana. Naiseuden normi oli vahvasti määritetty. Se heijastui koteihin ulkoapäin vallitsevista yhteiskunnallisista arvoista ja arvostuksista.

Wiherheimon tapaan Wendelin pysyi naimattomana koko elämänsä. Oman perheen sijaan hän rakensi Karjalaisen (1993, 23) mukaan kuvakertomuksen perheestä, kodista ja maailmasta. Wendelinin kansikuvat tukivat *Kotilieden* määrittämää naiskuvaa. Lasten ympäröimän naisen elämä kietoutuu kodin ja lieden ympärille. Miehen olemassaolo näytetään poissaolevuutena, kirjeenä rintamalta tai kuvaamalla naisia ja lapsia miesten töissä. (Karjalaisen 1993, 23.) Useimmin Wendelin kuvaa naisen kumartuneena tai sivuprofiilista, jolloin nainen välttää lehden lukijan katseen eikä kommunikoi hänen kanssa (Karjalainen 1993, 90).

Wedelinin kuvasto tuki *Kotilieden* sanomaa, vaikka hän ei kuvituksissaan siihen varsinaisesti pyrkinytkään. Wendelinin ilmaisutapa oli hänen omaa käsialaansa ja kulki hänen matkassaan kaikessa kuvitustyössä. *Kotilieden* kansikuvia vastaavaa kuvastoa Wendelin teki myös kaksi vuotta ilmestyneeseen, vuonna 1934 *Kotilieteen* yhdistettyyn WSOY:n *Oma koti* -lehteen (YK vuosikertomus 1934). Wendelinin kuvaston on nähty heijastavan suomalaista mielenmaisemaa. Taava Koskinen (1997, 92) kuvaa tätä arkaaisuuden ja arkisuuden perhealbumikuvaa toistavaa ja kristillistä ikonografiaa heijastavaa arkkityyppiä wendeliläiseksi Suomi-neidoksi.

Martta Wendelinin kuvittamien *Kotiliesien* kansien suomalaisuuden voi nähdä yhtä fiktiivisenä kuin lehden fiktiivisten tarinoiden. Nostalgisen kaunis pinta kätkee tukahdutetut tunteet, kuten Karjalainenkin (1993) tutkimuksessaan toteaa. Näin Wendelinin kuvitukset osaltaan vahvistivat *Kotilieden* luomaa kotirintamanaisideaalia, ja saivat itsekin uuden merkityksen. Tämä on nähdäkseni vaikuttanut siihen, että Wendelinin sota-ajan kansikuvat toimivat nykyään ikonisia kuvina kotirintamanaisesta.

4.4 Alli Wiherheimo - päätoimittaja, joka ei kokenut olevansa toimittaja

Alli Wiherheimo kuvaa päiväkirjamerkinnoissään, kuinka vaikea hänen oli omaksua lehden toimittajan identiteettiä. Ristiriidan taustalla oli muun muassa hänen vahva kristillinen vakaumuksensa. Päiväkirjamerkinnoissa tulee myös toistuvasti esille hänen kokemansa toiseuden tunne perhearvoihin keskittyvässä lehdessä. Wiherheimo ei avioitunut, mutta hän samaistui sivistyneeseen perheenemäntään. Tämä on piirre, joka kulkee punaisena lankana läpi Wiherheimon päiväkirjojen ja muistiinpanojen. Pyrkimys sivistyneen perheenemännän rooliin oli myös päätoimittajan tapa viestiä lehden toiminta-ajatusta *Kotilieden* toimitukselle ja toimituskunnalle.

Kotilieteen toimitussihteeriksi vuonna 1942 tulleen Mirja Huuhkan (1980, 214) mukaan Wiherheimo samaisti itsensä valistusta janoavaan, kodin piirissä

työskentelevään perheenemäntään, jolla oli halu oppia. Wiherheimo halusi tarjota lehdessään aina jotakin uutta. Ideat syntyivät hänen päässään tai hän löysi niitä matkoiltaan ja lukemistaan kirjoista. Wiherheimo ei Huuhkan mukaan kuitenkaan ollut varsinaisesti journalisti. (Huuhka 1980, 214.) Wiherheimon tapa ohjeistaa lukijoita oli kansanvalistusta harjoittaneelle sivistyneistölle tyypillistä, eikä se välttämättä ollut ohjeistajaa itseään velvoittavaa.

Omista pohdinnoistaan ja kollegoiden arvioista huolimatta Wiherheimo kuului Suomen journalistiseen eliittiin perheensä kautta. Wiherheimon veli, taloustieteen professorina ja Kokoomuksen kansanedustajana toiminut, T. A. Wiherheimo oli *Uuden Suomen* pitkäaikainen talouspoliittinen avustaja.²⁸ Veljensä tavoin Wiherheimon erityisalueena olivat talouskysymykset. Hän avasi lukijoille yhteiskunnan toimintaa talouden näkökulmasta sekä käsitteli kirjoituksissaan erityisesti perheiden järkevää rahankäyttöä. Tämä toimittajuuden alue on aivan ilmeisesti jäänyt Wiherheimon kanssa työskennelleiltä huomaamatta, mutta sen sijaan käsitys Wiherheimon toimittajuudesta näyttää muodostuneen Wiherheimon itseään vähättelevän persoonan kautta.

Mielikuvaa on ilmeisesti tukenut myös se, että Wiherheimo kirjoitti itse suhteellisen vähän, eikä hän halunnut ottaa kantaa päiväkohtaisiin kysymyksiin. Toimittajan tehtävänsä Wiherheimo kasvoi *Kotilieden* toimituskunnan, ennen muuta Hedvig Gebhardin ja Mandi Hannulan kanssa työskennellessään. Nämä kaksi vaikuttajanaista myös huolehtivat lehden linjan mukaisista kannanotoista. (Huuhka 1980, 213–214.) Suurimman osan artikkeleista Wiherheimo kirjoitti opintomatoiltaan ulkomaille. Tutkimukseni kannalta merkittävien Wiherheimon kirjoittama artikkelisarja on kuvaus natsi-Saksan kotirintaman toiminnasta. Saksan Reichsfrauenführung kutsui joukon suomalaisia toimittajia tutustumaan perheenemäntien ja perheiden toimintaan osana Saksan sotakoneistoa vuonna 1942 (SKS KIA: AW, päiväkirja 24.10.1942. K3). Käsittelen toimittajien matkaa ja *Kotilieden* yhteyttä natsi-Saksan ideologiseen maailmaan myöhemmin omassa luvussaan.

Kirjoittajana Wiherheimo ei kokenut itseään elävästi tai viihteellisesti ilmaisevaksi toimittajaksi. Hän pohti tätä kirjoittajalaatuaan ajoittain tuskaisestikin päiväkirjamerkinnöissään. Hän näki tehtäväkseen kuitenkin ennen kaikkea palvella perheenemäntiä ja yhteiskuntaa. Wiherheimo kuvaa päiväkirjamerkinnöissään useasti kyvyttömyyttään kirjoittaa lennokkaasti:

[...] joka hetki olisi puristettava lehteen irti jotakin, jolta ei kysytä enää muuta arvoa kuin uutuutta. On ehkä hyvinkin omaa kalkkiutumistani se, että tuo ei minua tyydytä. En suorastaan osaa kirjoittaa sitä lennokasta, suppeata joutavuutta, jota nykyaikainen lehdenlukija vaatii. Asia vaatii minusta aina respektiä. En osaa enkä tahdo kirjoittaa pintapuolisia pakinoita asioista, joita en tunne. (SKS KIA: AW, päiväkirja 24.10.1937. K3.)

Wiherheimo piti vahvuutenaan vakautta ja luotettavuutta. Hän vertaili itseään usein toimituskunnan jäseniin, jotka olivat sekä yhteiskunnallisesti tunnettuja

²⁸ Toivo Antero Wiherheimo. Porvarillisen Työn Arkisto. Kansallisen Kokoomuksen keskusarkisto: <https://arkisto.kokoomus.net/kokoomusbiografia/elamakerta-artikkelit/wiherheimo-toivo-antero/>. Viitattu 31.12.2019.

vaikuttajia että innostavia esiintyjiä. Vuonna 1936 *Kotiliesi* järjesti opintopäivät, joille osallistui yli 900 *Kotilieden* lukijaa. Wiherheimo koki, että hänen johdollaan ei muodostuisi sytyttävää tai leimuavaa tilaisuutta, vaan siitä tulisi ennemmin harrastunnelmainen ja asiallisen antoisa:

Minussa ei ole sitä jumalaista kipinää, joka leimahtaa ja kirkkaalla liekillä palaen sytyttää muita. En omaa suuria ja erikoisia ajatuksia. Olen vain uurastaja, yksi miljoonista, eikä siksi osu kohdalleni mikään joukkojen suitsutus, jollaista Gdin²⁹ tapaiset kansanpuhujat saavat helposti kuulijoiltaan. Julkiseen elämään olen liian arka ja kriittillinen. Mutta ehkä olen vähän juna, joka saapuu aikataulunsa mukaan. Se ei myöhästy moitteista eikä kiihdy kiitoksista, eikä kenenkään mieleen ole koskaan juolahtanut ylistää täsmällistä. (SKS KIA: AW, päiväkirja 6.4.1936. K3.)

Wiherheimolle toimittajuus oli myös identiteettikysymys. Niin sanotut todelliset toimittajat kokoontuivat yhteisiin illanviettoihin, joissa he pohtivat ammattikysymyksiä. Tapaamisiin liittyi kevyttä rupattelua ja usein runsasta alkoholin käyttöä, mikä oli vastoin Wiherheimon kristillistä vakaumusta. Wiherheimo viittaa useammassakin päiväkirjamerkinnässään jättäytymisestään toimittajapiirien ulkopuolelle:

Kun ajattelen sitä, että paraikaa Aikauslehtiväen kerho viettää vuosikokoustaan ja minä minkään estämättä olen sieltä poissa, vaikka muuten harrastaisin alallani edistymistä, on kai todettava, että kerho ei sitä harrasta, vaan mieluummin on ryppyseura. [...] Mutta toisaalta on kai todettava, että olen enemmän aatteen ihminen kuin sanomalehtinainen. Kotien tukeminen on minulle tärkeämpi asia kuin repäisevä menestys. Jumalan ihme, että tätä jälkimmäistäkin on ollut silti. Mutta tuskin huomaan kylliksi toimia lehden journalistisen puolen hyväksi. Toveripiiri voisi siinä paljonkin antaa, mutta tuskin tämä, joka väheksyy ammatin syventämistä edes joskus, tytyy vain alimman tason istuntaan. Totuus on tietysti myös se, etten siinä viihdy, kun olen vanhinta joukkoa ja liian vakavaimainen niiden ilonpitoon sulautuakseni. (SKS KIA: AW, päiväkirja 21.2.1945. K3.)

Kotilieden menestyksestä huolimatta ulkopuolisuus pani Wiherheimon kyseenalaistamaan toimittajuuttaan (SKS KIA: AW, päiväkirja 21.2.1945. K3). Sivullisuuden tunne ei syntynyt yksinomaan jättäytymisestä toimittajapiirien ulkopuolelle. Läpi päiväkirjamerkintöjen Wiherheimo kuvaa kaipuutaan löytää joku jota rakastaa. Haavekuvassa oli rooli sivistysperheen päänä tai kultivoituneena emäntänä. Päivi Aikasalo (2004, 70–71) tulkitsee Wiherheimon päiväkirjoja niin, että Wiherheimo olisi halunnut yhdistää työn ja siihen liittyvän itsenäisyyden äitiyteen, mutta vallitsevan naiskäsitteksen takia se oli tuolloin vielä hyvin hankalaa.

Wiherheimo kirjoittaa päiväkirjoissaan tunteista, joita hän tuntee toimituskunnan jäsentä Mandi Hannulaa kohtaan. Hannula asui yhdessä musiikinopettaja Paula af Heurlinin kanssa. Tuula Juvonen (2002, 171) tuo esille, että Suomessa opettajan ammatti oli mahdollistanut naimattomuuden säätyläisnaisille jo 1800-luvulla. Säätyläisyys ymmärrettiin säädyllisyydeksi, eikä itsenäisten työelämässä olevien naisten yhteisöön liitetty aikalaisten keskuudessa seksuaalisuutta (Juvonen 2002, 171).

²⁹ Wiherheimo käyttää päiväkirjamerkinnössään Hedvig Gebhardista usein lyhennettä Gdi.

Wiherheimo tuo päiväkirjoissaan esille, kuinka Hannula pitää häntä usein eräänlaisena ylimääräisenä seuraneitinä:

Heti opintopäivien mentyä Mandi ja Paula lähtivät Drottningholmilla retkelle Madeiraan ja Marokkoon asti. Oli alkuaan määrä minunkin mennä, mutta en sentään tuntenut sitä oikeaksi. Varani eivät sitä salli, [...] En voi suostua siihen köyhän tulkki-seuralaisasemaan, johon Mandi minut haluaa asettaa ja luulee voivansa koventaa maksamalla puolestani jonkin kahvikupin silloin tällöin. Hänen rahakkaanylpeytensä on nykvisin asteella, jota ei voisi sietää, ellei hyvin tajuaisi, ettei hän itse luule sellaista voivan puhuakaan. Se nyt on hänen neuroosinsa ja maskuliininen protestinsa. En pahene siihen, mutta en katso itseäni velvolliseksi sen kohteena olemaan. Mandi puolestaan ei tajua, ettei minua sovi palkata seuranaiseksi lupaamalla joskus maksaa yhteiset kahvit. No niin, he siis lähtivät ja onnekas olkoon heidän matkansa Madeiran maustamana ja kanarialinnun sulostuttamana. (SKS KIA: AW, päiväkirja 6.4.1936. K3.)

Wiherheimo ihailee ja arvostaa Hannulaa. Hän kuvaa Hannulaa maskuliiniseksi ja itseään ohjailtavaksi seuranaiseksi. Ilmaisus on Wiherheimon sanastossa rohkea. Hänen päiväkirjamerkintänsä olivat muodostaneet kuvaa sivustakatsojasta, jopa persoonattomasta yhteiskunnan palvelijasta. Ympärillä toimivilla ihmisillä oli tunteita ja erilaisia sosiaalisia rooleja. Wiherheimolla ei omien päiväkirjamerkintöjensä pohjalta ollut tarvetta laajentaa sosiaalista rooliaan, mutta hänellä oli ilmeinen rakkauden tarve.

Myös Aikasalo (2004, 54–55) on kiinnittänyt huomiota Wiherheimon ja Hannulan väliseen syvään ystävyyteen, jota Wiherheimo kuvasi päiväkirjoissaan vahvan emotionaalisesti. Aikasalo kuitenkin varoittaa tulkitsemasta Wiherheimon kirjoituksia eroottisiksi. Samankaltaisia kirjoituksia Wiherheimo sai myös ystäviltään. (Aikasalo 2004, 54–55.) Naisten keskinäisen rakkauden ilmaukset olivat yleisiä 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Tämä näkyy esimerkiksi naisten keskinäisessä kirjeenvaihdossa. Ilmauksia on myöhemmissä tutkimuksissa tulkittu eroottisen rakkauden värittäviksi, vaikka itsenäisten naisten elämää 1800-luvun lopulla tutkinut Anne Ollila (1998, 120–121) muistuttaa, että kyseessä voi olla ajalle ominainen naisten tapa ilmaista tunteita keskenään. Rakkautta, mutta myös mustasukkaisuutta ilmaistiin laajasti, ja se kohdistui ystävättärien lisäksi myös perheenjäseniin (Ollila 1998, 120–121).

Naisten keskinäisten rakkaudenosoitusten ei katsottu Ollilan (1998, 128–138) mukaan rikkovan sopivaisuussääntöihin perustuvaa normijärjestystä, koska eroottisuus ja seksuaalisuus liitettiin vain miesten ja naisten väliseen heteroseksuaaliseen suhteeseen. Eroottisia tai seksuaalisia merkityksiä on siten vaikea tunnistaa yksinomaan tekstien perusteella. Ollila painottaakin, että seksuaalisuuden vastapainoksi olisi syytä korostaa naisten tarvetta löytää sielunkumppani. Rakkauden lisäksi juuri tasavertaisen sielunkumppanin kaipuusta Wiherheimo päiväkirjoissaan kirjoitti. (Ollila 1998, 128–138.)

Käsitys naisidentiteetistä ja seksuaalisuudesta sekä näitä säätelevistä arvoista ja normeista koki murroksen 1900-luvun alkupuolella suomalaisten naiskirjoittajien keskuudessa. Suhde omaan ruumiiseen ja seksuaalisuuteen muuttui tärkeäksi. Sääskilahti (2011, 169–170) kuvaa väitöskirjassaan, kuinka naiskirjaili-

jat 1930-luvulla alkoivat käsitellä tyytymättömyyttään seksielämäänsä ja sitä, miten myös naissivistyneistö innostui tästä uudesta rohkeasta kirjallisesta halujen ilmaisusta.

Ilmapiirin muutos voi olla osittain syynä siihen, että Wiherheimo on saatanut paljastaa syvimpiä toiveitaan ja tarpeitaan päiväkirjamerkinnöissään, vaikka julkilausuminen onkin ollut hyvin varovaista ja peiteltyä; kuin itseltä varovasti salassa kuiskattua. Ilmeisesti Wiherheimo ei saanut riittävästi vastakäikua ihailunsa kohteelta. Hän pettyi tilanteeseen ja päätti hillitä tunteensa Hannulaa kohtaan:

Entä vstävvyvssuhteet? Ilokseni olen edes siinä aikuistunut, että entinen suhtautuminen Mandiin on täysin lopussa. Pidän häntä vstävänä, mutta suhde ei ole adoratiota, enkä salli hänen diktatoorisesti hallita mitään kohtaa elämässäni, kuten hän aikaisemmin pyrki tekemään. Vallanhimossaan ja myös yksinäisyytensä vuoksi hän käytti vstävvyvyyttä väärin ja siksi se on nyt laadultaan aivan toista kuin 10 v. sitten. Olen hänelle paljon kiitollinenkin, mutta en ole hänen hallinnassaan mistään kohdin. (SKS KIA: AW, päiväkirja 23.4.1936. K3.)

Saman päiväkirjamerkinnän lopuksi Wiherheimo esittää vielä perimmäisen haaveensa:

Ehkä odotan vieläkin kaikkein syvimmässä salaisuudessa saavani otollisen aviopuolison vanhuuteni kumppaniksi (SKS KIA: AW, päiväkirja 23.4.1936. K3).

Millä tavalla Hannula käytti Wiherheimon ystävyyttä väärin? Mitä kohtia Hannula hallitsi "diktatoorisesti" Wiherheimossa? Kun Wiherheimo samaan aikaan esittää päiväkirjamerkinnöissään toiveensa saada vanhuuden kumppaniksi aviopuolison, olisiko kyseessä ollut kumppanuuteen perustuva suhde? Esitän nämä kysymykset, vaikka en pystykään antamaan niihin vastauksia. Jos Wiherheimon seksuaalisuus oli hänelle itselleen jäsentymätön, rakensiko hän tämän identiteetin kautta korostuneen ihailevaa kuvaa perheenemännästä? Kuvaa, joka vakaavuudessaan ylitti lehden kustantajan toiveen. Huomio kannattaa mielestäni tuoda esille, koska jos näin on, niin *Kotilieden* naisideaalin taustalla oli ainakin osittain päätoimittajan toiseus, jota hän peilasi lehden antamaan naiskuvaan.

Kristillinen vakaumus oli tärkein Wiherheimon elämää ja työtä ohjaava arvo. Sen takia Wiherheimolle oli lähes välttämätöntä, että *Kotiliedessä* työskentelevät jakoivat saman arvopohjan. Tämä käy ilmi muun muassa päiväkirjamerkinnästä, jossa hän kuvaa keväällä 1942 *Kotiliedessä* aloittanutta uutta toimitus-sihtööri Mirja Narista:

Kaikkiaan olen tyytyväinen saatuaani kerrankin ihmisen, joka janoaa saada tehdä paljon työtä. Ja tärkeintä on, että hän on kristitty ihminen, joka periaatteessa on kanssani samaa mieltä. (SKS KA: AW, muistiinpano 3.5.1942. K7.)

Wiherheimo pohti Raamatun kysymyksiä päiväkirjoissaan ja haki Raamatusta vastauksia omaan työhönsä ja elämäänsä. Sodan päätyttyä Wiherheimo tunsu entistäkin suurempaa väsymystä toimitustyötä kohtaan. Toimituskunta oli vanhentunut. Suurin osa oli mummoiässä, toimituskunnan puheenjohtaja Gebhard olisi

voinut olla jopa isomummo. Oikeastaan vain toimituksen toimitussihteeri Narienen (nimimerkki Narsku) oli nuori emäntä. Raskasta Wiherheimolle oli myös se, että Hannulastakaan ei ollut enää seuraa eikä tukea:

Toimituskunta on murheen krivni. GB on sankarillinen taistelussa sairautta ja vanhuutta vastaan, mutta on alakynnessä. Mandin elinvoima hupenee Paulan hoivaamiseen ja siinä on myös ressentimentin sävy eduskunnasta svriään jäätvä. [...] Ei tajuta, että avioliitto on muuttumassa, että koti elämänvhteisönä on ankarassa kriisikaudessa, että nainen yhteiskunnassa ja kodissa on siirtymässä toiseen kauteen, että kotidylli on vaihtunut kamppailevaan kotiin. Minäkin tajuan tästä kovin vähän, aavistan vain, mutta kaipaen toisia selventäjiä. Nyt ei minulla ole ketään, jonka kanssa puhuisin Kotilieden asioista, kun Mandikin on torjuvalla kannalla ja mieluummin muistelee entisen idyllin aikoja. (SKS KIA: AW, päiväkirja 17.6.1945. K3.)

Luen sitaattia niin, että siinä tulee esille Wiherheimon kyky haistella yhteiskunnan ilmapiiriä, sen muuttuvia rakenteita ja ideaaleja. Wiherheimolla oli varautunut suhde omaan toimittajuuteensa tai hankaluus asettua hänelle annettuun rooliin, mutta hän pyrki täyttämään paikkansa *Kotilieden* päätoimittajana pohtimalla, mikä oli paitsi hänen, myös *Kotilieden* tehtävä kulloisessakin yhteiskunnallisessa tilanteessa. Asettuminen toimittajan roolin ulkopuolelle haastoi Wiherheimoa jatkuvasti määrittämään työskentelyään suhteessa persoonaansa: oman elämän valintoihinsa, uskonnolliseen vakaumukseensa ja seksuaalisuuteensa. Joulukuussa 1945 Wiherheimo pohti jälleen rakkauskokemuksen puutetta ja kohdisti katseensa Jumalaan, joka vain voi hänet puhdistaa:

Kulien aina tuntosarvet värisevinä: mitähän ihmiset nyt minusta ajattelevat? Säälän itseäni naimattomuuteni ja rakkauskokemuksen puutteeni takia. Leikin kuoleman ajatuksilla [...] En omista sellaista uskottua, mutta Jumala voi sen antaa, jos Hänen tahtonsa on kuljettaa minut tätä tietä perille. Nyt tahdon luoda katseeni pois itsestäni ja sanoa Kristukselle: "Herra, jos Sinä tahdot, niin voit minut puhdistaa." [...] En voi määrätä, millainen kokemus minun on saatava, mutta uudelleen antaudun Kristukselle, luovutan elämäni tänään, niin täydelleen kuin se ihmiselle on mahdollista, Hänen johtoonsa Hänen käyttöönsä. (SKS KIA: AW, päiväkirja 15.12.1945. K3.)

Kristillisten päiväkirjamerkintöjen määrä lisääntyi sodan aikana ja sen jälkeen. Wiherheimon harkitsi kuitenkin jo ennen sotaa, kuinka *Kotiliesi* voisi korostaa kristillistä arvopohjaa karkottamatta uskontoon kielteisesti suhtautuvia:

Jonkinlainen Lydia Wahlströmin³⁰ tapainen aikakauslehtiin kirjoittelu ehkei sentään olisi meilläkään joutavaa. Sivistyneen, kristinuskolle ainakin myötämielisen naiskirjoittajan hyviä tyyppisiä meillä ei ole monta. Tilaa varmaan ei puuttuisi eikä aiheita. (SKS KIA: AW, päiväkirja 2.10.1932. K3.)

Wiherheimon kristilliskonservatiivinen arvomaailma ei välttämättä ollut ristiriidassa naisasialiikkeen kanssa eikä mitenkään poikkeavaa sotien välisenä aikana Amerikassa ja Euroopassa. Naisten oikeuksia ajanut suffragettioliike oli voimissaan 1900-luvun alussa, mutta toiminta loppui ensimmäisen maailmansodan jälkeen, jolloin läntisessä maailmassa maltillinen feministinen liike alkoi arvostella miesten rinnalla työskentelevää housuihin pukeutuvaa itsenäistä "uutta naista"

³⁰ 1800-luvun lopulla filosofian tohtoriksi väitellyt naisasianainen Lydia Wahlström käsittelee kirjoituksissaan muun muassa uskonnollisia kysymyksiä.

moraalittomaksi. Kristilliset naisliikkeet kokosivat voimiaan taistelussa sosialismia ja ateismia vastaan. Monet naiset taantuivat takaisin ensimmäistä maailmansotaa edeltävään kulttuuriseen ja sosiaaliseen kotirooliin. (LeGates 2012, 285–291.) Wiherheimo seurasi amerikkalaisia ja eurooppalaisia lehtiä, joten hän oli hyvin tietoinen läntisen maailman virtauksista. Sodan jälkeen vuonna 1945 Wiherheimo haki päiväkirjassaan *Kotiliedelle* mallia *Christian Science Monitor* -lehdestä:

[...] jos työ lehdessä tehostuisi siksi, että kannamme sen yhdessä Jumalan siunattavaksi, on väärin olla sitä tekemättä. Ehkä lehti, muuttumatta sen nimenomaisemmin uskonnolliseksi, voisi siitä paljonkin parantua, tulla niin mielenkiintoiseksi, että kielteinen koti ei kaikesta huolimatta maltaisi olla sitä tilaamatta. Jospa siitä voisi juuri tätä tietä tulla hyvistä toimitustavastaan kuulu, kuten *Christian Science Monitor*. (SKS KIA: AW, päiväkirja 1.12.1945. K3.)

Kristillinen vakaumus näkyi vahvasti *Kotilieden* linjauksessa toisen maailmansodan aikana. Papit saivat silloin merkittävän roolin lehdessä. Kuten toimitussihteerinä Mirja Huuhka (os. Narinen) kuvasi, Wiherheimo pidättäytyi lehden linjan mukaisista kannanotoista. Pappien kirjoittamien artikkelien tehtäväksi tuli sodan aikana sodan oikeutuksen, tässä väitöskirjassa esitetyn keskeisen diskurssin, vahvistaminen.

Kotiliedessä ei Wiherheimon aikana ollut varsinaista kantaa ottavaa pääkirjoitusta, vaan sen korvasi alkusivulla oleva artikkeli. Yleensä artikkeli tilattiin ulkopuoliselta kirjoittajalta. Ennen sotaa ja myös sen jälkeen artikkeli käsittelee yleensä ajankohtaisia käytännön asioita, kuvasi Mirja Huuhka (HYKA: SSLH, 30.9.1976, 13. K8) lehdessä tuolloin vallinneita toimintaperiaatteita. Sodan aikana pääkirjoitussivun artikkelin kirjoittaja oli usein pappi ja aiheena sodan oikeutuksen ja merkityksen selittäminen.

Sodan syttyminen pakotti Wiherheimon pohtimaan omaa osaamistaan ja rooliaan lehden päätoimittajana. *Kotiliesi* oli siirtymässä sankaruutta ja uhrimielialaa propagoivalle linjalle. Tämä pani Wiherheimon arvioimaan itseään suhteessa lehden linjaan.

Kertomukseni sodan ajasta eivät tule koskaan sisältämään sankarillisuuden piirteitä, vain pienten velvollisuuksien täyttämistä. [...] Elämä on oudosti kyllä asettanut minulle johtajan tehtäviä, joista selviydyn miten kuten, sydän hurjasti läpättäen, mutta omasta puolestani olen rakenteeltani vain vähäpätöinen rivinainen, joka pelkää vastuuta ja mieluummin toimisi joukossa, vain toisten selän takana. (SKS KIA: AW, päiväkirja 24.12.1939. K3.)

Puutteistaan huolimatta Wiherheimo piti itseään sopivana päätoimittajana *Kotiliedelle* 1930-luvun pula-aikana sekä toisen maailmansodan keskellä, kun perheenmänniltä vaadittiin suuria uhrauksia. Sodan syttyessä hän arveli voivansa sodan ajan jatkaa *Kotiliedessä*, koska ankara aika vaati yksinkertaisuutta ja elämän vakavuutta. (SKS KIA: AW, päiväkirja 14.5.1945. K3.) Hän pohti jo vuonna 1941, että sodan päätyttyä *Kotiliesi* tarvitsee suureellisempaa ja elegantimpaa otetta. Tähän hän ei pystyisi, vaan lehdelle pitäisi nimittää uusi päätoimittaja. (SKS KIA: AW, päiväkirja 28.5.1941. K3.) Oleellisena syynä omaan soveltumattomuuteensa

Wiherheimo näki kristillisen vakaumuksensa, jonka hän liitti lehden vakavamielisyyteen. Koska lehti oli vahvasti Wiherheimon hallinnassa, hän koki, että myös toimitussihteeri Mirja Narinen (Huuhka) joutuu lähtemään sodan loputtua:

[...] omaa vaikutusaikani lehdessä tuskin jatkuu sitten, kun sota on lopussa ja on saatutettu entinen hyvinvoinnin ja ulkonaisen hienostuksen kausi. Jumala soi minulle lisätvöajan juuri sodan kautta. Kun nyt Narinenkin on samaa tyyliä [selvennys: kristitty] kuin minäkin, en tietysti voi toivoa meidän yhdessäkään pystyvän aikaansaamaan loistoaikojen Kotiliettä. (SKS KA: AW, muistinpäätös 3.5.1942. K7.)

Pari vuotta sodan päättymisen jälkeen, vuonna 1947, Wiherheimo (SKS KIA: AW, päiväkirja 5.2.1947. K3) arvioi toimintaansa ja tunnettavuuttaan päiväkirjassaan. Hänen mukaansa vain *Kotilieden* avustajat, naisjärjestöt sekä maatalous- ja kotiteollisuusalan tekijät tuntevat hänet. Sen sijaan teollisuuden ja talouden vaikuttajille sekä lukijoille hän oli täysin tuntematon. Wiherheimo kuvasi omaa toimintustyötään yhteistyöksi monien ihmisten kanssa. Hänen tehtävänsä oli oman arvionsa mukaan "antaa impulsseina alitajunnasta suoraan nousevia, sangen vähän harkinnanvaraisia virikkeitä." (SKS KIA: AW, päiväkirja 5.2.1947. K3.) Uutta päätoimittajaa ei kuitenkaan nimitetty toisen maailmansodan jälkeen. Wiherheimo jatkoi toimissaan aina vuoteen 1963 asti.

4.5 Wiherheimo vahvistaa valta-asemaansa – neuvottelukunta perustetaan päätoimittajan tueksi

Kotilieden ja *Oma Koti* -lehden yhdistymisen yhteydessä vuonna 1934 *Kotilieden* toimituskunnan rooli muutettiin. Se ei ohjannut enää sisältöä, vaan muuttui neuvoa-antavaksi elimeksi. Toimituskunnan tuli tehdä ehdotuksia lehden hankittavista artikkeleista sekä niiden tekijöistä ja kuvituksesta. Sen tehtävä oli arvostella toimituksen sille tarkastettaviksi jättämiä kirjoituksia ja tarkistaa jokaisen numeron korrehtuuri. Toimituskunnan velvollisuus oli lisäksi valvoa tarkkaan vastaavanlaisia koti- ja ulkomaisia lehtiä ja esittää niistä huomioon otettavia seikkoja sekä tehdä kaikkensa lehden sisällön kohottamiseksi. (SKS KA: AW, YK johtokunnan pöytäkirja 4.7.1934. K7.) Wiherheimo kuvaa toimituskunnan roolin muutosta päiväkirjassaan:

Toimituskunta on neuvoa-antava elin, joka päätoimittajan kutsusta saapuu arvostelemaan valmista työtä ja ilmaisemaan eri piireissä liikkuvia virtauksia. Lehden ohjelmaa ja suuntaa se ei määrää; *Kotilieden* on omaksuttava enemmän Oman Kodin erikoislaatua. (SKS KA: AW, päiväkirja 19.8.1934. K3.)

Wiherheimo oli arvostellut toimituskunnan työskentelyä, mutta hänen ensireaktionsa toimituskunnan roolin kaventamiseen heijasteli tyrmistystä. Muutos tehtiin WSOY:n ja Otavan muodostaessa Yhtyneet Kuvalehdet:

Sen tässä voi todeta, että 12 vuoden henkinenkin panokseni ja panoksemme *Kotiliedestä* on tehnyt lehden, jolla nyt on suuri kaupp-arvo ja joka myydään varmasti

melkoisesta nimellishinnasta uudelle yhtiölle. Mutta suorastaan kuohuttavalta tuntuu, että juuri se piiri, Kotilieden toimituskunta, joka tämän henkisen pääoman on osaltaan kerännyt, aiotaan ilman muuta passittaa tiehensä. Se on huutava vääryys! (SKS KIA: AW, päiväkirja 5.6.1934. K3.)

Wiherheimon reaktio heijasteli hänen omaa pelonsekaista suhtautumistaan lehtien yhdistämiseen. Wiherheimo jatkoi *Kotilieden* päätoimittajana, mutta häntä arvelutti *Oma Koti* -lehden päätoimittajan paikalta *Kotilieteen* siirtyneen Ida Pekarin rooli. Vahvasta asemastaan huolimatta Wiherheimo koki, että myös hänet voitiin syrjäyttää, jos uusi toimittaja osoittautuisi häntä pätevämmäksi. Wiherheimon huoli ei ollut turha. Pekari käytti hyväkseen toimituskunnan tuohtumusta roolinsa muutoksesta oman etunsa ajamiseen. Näin Wiherheimo kirjoittaa:

Kuulin sekä suoraan että välillisesti Pekarilta, miten GD³¹ on ollut kuohuksissaan toimituskunnan muuttamisesta neuvottelukunnaksi lehden otsikossa, puhunut kaupungilla katkerasti, kun hän on tahtonut aina esiintyä Kotilieden päätoimittajana. Merkillisen suurena kunniana tuota toimituspaikkaa näkyy pidettävän. Joutavana kertomuksena tulkoon tähän sekin, että Pekarin juorun mukaan ulkoministeriössä ja lehden ilmoittajien taholta on kysely, mihin nyt joutuu M.O., joka tähän asti on ollut Kldn päätoimittaja? (SKS KIA: AW, päiväkirja 3.8.1934. K3.)

Kaupungilla kiersi juoruja, että Wiherheimo olisi syrjäyttänyt toimituskunnan ja sen johdossa olleen Hedvig Gebhardin. Tilanne oli Wiherheimolle raskas ja lisäksi hänen epäuskoaan omiin kykyihinsä:

En ole taistelija vaan ahertaja. En pysty juonittelemaan, koska älyni ei riitä, en ole kasvatettu siihen. Niitä linjoja en siis voi kulkea, enkä haluakaan. Pyydän vain palvelulla Suomen koteja sillä millä voin ja pyydän rauhassa suorittaa työtä, joka suo minulle jokapäiväisen leipäni. (SKS KIA: AW, päiväkirja 14.10.1934. K3.)

Wiherheimon mukaan toimituskunnan asema ei tosiasiallisesti muuttunut vielä lehtien yhdistämisen aikaan. Hän arveli, että tuohtumusta herätti ennemminkin pelko menetetyistä kunniaista, kun toimituskunnan nimi päätettiin muuttaa neuvottelukunnaksi. Yhtyneiden Kuvalehtien johto perääntyi arvovaltakiistassa ja päätti palauttaa toimituskunnalle sen entisen nimen. Samalla yhtiön johto siirsi toimituskunnan lehteä linjaavan roolin päätoimittajaksi nimetylle Wiherheimolle. Uusi järjestelmä asetti Wiherheimon mukaan päätoimittajan suoraan toimitusjohtajan alaisuuteen, ja hänelle tuli henkilökohtainen vastuu lehdestä. (SKS KIA: AW: SSLH, 1.7.1976, 2. K8.)

Lehden perustamisen alkuvuosina Wiherheimon titteliksi oli merkitty ”toimitussihteeri ja vastaava”. Wiherheimo oli naimattomana lain edessä vastuukelpoinen hallitessaan itseään ja omaisuuttaan toisin kuin rouvat, joiden piti toimia aviomiehensä yhteisvastuulla. Vuonna 1934 Yhtyneissä Kuvalehdissä havaittiin, että laki vaatii lehden otsikkoon tiedon päätoimittajasta. Wiherheimo (SKS KIA: AW: SSLH, 1.7.1976, 2. K8) arvioi, että tittelin vaihto ei tuonut tosiasiallista muutosta hänen asemaansa tai tehtäviinsä.

³¹ GD tarkoittaa Hedvig Gebhardia.

Lehtien yhdistyminen selkeytti työnjakoa ja asetti Wiherheimolle uusia vaateita. Wiherheimo (SKS KIA: AW, päiväkirja 19.8.1934. K3) kuvaa päiväkirjamuistiinpanoissaan vuonna 1934, kuinka toimitusjohtaja Jalmari Jäntti velvoitti päätoimittajaa kehittämään *Kotiliettä Oma Koti* -lehden suuntaan. Jäntti edellytti, että Wiherheimo kykenee arvioimaan toimituskunnan ehdotuksia kriittisesti. (SKS KIA: AW, päiväkirja 19.8.1934. K3). Wiherheimo oli itsekin nähnyt *Kotilieden* muutostarpeen, joten uuden yhtiön vaade ei tullut yllätyksenä:

Kotiliesi on nyt 12 vuonna pannut toimeen perusteellisen svvämuokkauksen kotitalouden alalla. Nyt on korpia perattu, maita kynnetty ja kylvetty. Jossakin määrin onkin aika siirtävä kotitalouden kompendiumista kotitalouden edistäjäksi ahtaassa mielessä, tuomaan esille vain sitä, mikä on kulloinkin uutta. Ammattikirjallisuus on luotu, se antaa perusteet, jolle Kotiliesi voi rakentaa. Kotien hyväksi, kotikulttuurin hyväksi on työ joka tapauksessa tehtävä. Siihen voi liittyä paljon virkeätä yhteiskunnan, kirjallisuuden, taiteen, uskonnon elämänaloilta. Jospa vain löytäisi taitavat, ajattelevat ja hyvätyyliset avustajat! (SKS KIA: AW, päiväkirja 19.8.1934. K3.)

Uuden sisällöllisen linjan löytäminen ja varsinkaan siitä kiinni pitäminen ei ollut helppoa. Marraskuussa 1934 Wiherheimo kieltäytyi julkaisemasta Hedvig Gebhardin "Näköpiiri"-palstalle kirjoittamaa artikkelia, koska se käsitteli Wiherheimon mielestä "amatöörin kannalta asiaa, jossa amatöörillä ei ole mitään sorkkimista", ja lisäksi se oli tarkoitettu "persoonalliseksi makeiluksi Juho Jännekelle".³² Jorma Reenpää piti Wiherheimon toimintaa oikeana. Hän totesi naurah taen Wiherheimolle, että "nyt te rupeatte käyttämään valtaanne." (SKS KA: AW, muistiinpano 5.11.1934. K7.) Yrityksistä huolimatta Wiherheimo ei saavuttanut täysin Yhtyneiden Kuvalehtien johdon eikä varsinkaan toimituskunnan hyväksyntää:

Kotiliesi ilmestyy vähän vain entisensä kaltaisena, ja joka numerosta on R:n³³ arvostelu: ei kelpaa ollenkaan! Uutta, uutta ja repäisevämpää tarvitaan. Tyydytä siinä siten molempia. (SKS KIA: AW, päiväkirja 14.10.1934. K3.)

Lehden muutostyötä ei helpottanut se, että toimituskunta oli menettänyt asemansa. Wiherheimo koki, että hän joutui palvelemaan montaa eri herraa, joilla kaikilla oli eri tahto. Jorma Reenpään ja Jalmari Jäntin edustaman Yhtyneiden Kuvalehtien omistajan tahdon lisäksi Wiherheimo joutui ottamaan huomioon *Oma Koti* -lehdestä *Kotilieteen* siirtyneen Ida Pekarín ehdotukset sekä kuuntelemaan edelleenkin toimituskuntaa:

Toimituskunta käärivtyv loukkaantumukseensa kuin kuningattaren mantteliin ja antaa ymmärtää, etten ole uskollinen enkä keisarin ystävä, ellen pane jyrkästi vastaan

³² Professori Juho Jännes (1880–1964) oli Maataloustuottajain Keskusliiton puheenjohtaja ja Suomen keskeisimpiä maatalouspoliitikkoja. Hänen vaimonsa oli Suomen Sosialiskotiliiton puheenjohtaja Toini Jännes, joka kirjoitti työnsä ohella *Kotilieteen*. <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/4950/>. Viitattu 4.5.2016.

³³ Jorma Reenpää toimi Yhtyneet Kuvalehdet Oy:n toimitusjohtajana vuosina 1934–1960.

jokaista Kotilieden muuttamisyritystä. Se puhuu yliolkaisesti ja ilmeisesti ivaten lehdestä, joka on sen omaan sulatettu ja josta sen on muka otettava mukaansa sen ole-mattomat parhaat puolet. (SKS KA: AW, muistiinpano 21.8.1934. K7.)

Wiherheimo piti kiinni asiallisesta linjastaan. Myös Yhtyneiden Kuvalehtien johto hyväksyi linjauksen. Lehtien yhdistymistä kuvattiin Yhtyneiden Kuvalehtien vuoden 1935 vuosikertomuksessa onnistuneeksi. *Suomen Kuvalehti ja Kotiliesi* voisivat ylläpitää korkeaa tasoa ja kehittyä ajan vaatimusten mukaisesti. Wiherheimo oli onnistunut kasvattamaan *Kotilieden* levikin *Suomen Kuvalehteäkin* suuremmaksi. Se oli vuonna 1935 vähän päälle 125 000 kpl. *Suomen Kuvalehden* levikki oli vajaat 3000 pienempi. (YK vuosikertomus 1935.)

Koska Wiherheimo ei suostunut viihteellistämään *Kotiliettä*, Yhtyneet Kuvalehdet Oy:n johtokunta katsoi, että Suomessa olisi taloudelliset edellytykset kaupunkilaisille naisille suunnatulle kuukausijulkaisulle. Tätä varten perustettiin *Hopeapeili* vuonna 1936. Sen päätoimittajaksi valittiin Ida Pekari. (YK johtokunnan kokous 3.9.1936.) Näin Wiherheimo pohti tapahtunutta muutosta päiväkirjassaan:

Työssä suuria muutoksia. Pekari saa oman uuden lehden - Uuden Eevan, näytenu-
mero marraskuussa.³⁴ (Wiherheimo, SKS KIA: AW, päiväkirja 9.9.1936. K3.)

Wiherheimo koki Yhtyneiden Kuvalehtien markkinoille tuoman uuden *Hopeapeilin* kovin toisenlaiseksi kuin toimittamansa *Kotilieden*. Wiherheimo kuvaa *Kotilieden* rinnalle syntyvän uuden naistenlehden luonnetta päiväkirjassaan. Kuvauksen rivien välistä voi lukea Wiherheimon ja Pekarín välisen linjaerimielisyyden. Pekari oli kokenut *Kotilieden* turhan asiapainotteiseksi ja maaseudun perheenemäntiä puhuttelevaksi:

Pekari lähtee perustamaan omaa Poikain kustantamaa lehteä, jolla ei vielä liene nimeä, ja sen on tarkoituksena koota ympärilleen ne nuorehkot, ulkonaista hienostusta tavoittelevat ja kaupunkilaistuneet piirit, jotka OK:ssa³⁵ näkivät oman taloutensa kuvastimen. Erona on vain se, ettei ole nyt tarkoitukseen raskauttaa lehteä millään kotitalousammattilaisella sisällöllä eikä millään asiasisällöllä yleensääkään, vaan toimia pikemminkin naisten kuvalehtenä Eevan ja Helsingfors Journalenin malliin. (SKS KIA: AW, muistiinpano 8.9.1936. K7.)

Wiherheimo oli helpottunut Pekarín lähdöstä. Lehti uudistuksen yhteydessä hän päätti olla välittämättä toimituskunnasta ja ryhtyä toden teolla kehittämään *Kotiliettä*. Wiherheimo laatii suuntaviivoja työhönsä:

1. Oksaselle³⁶ paljon ja itsenäistä työtä, ei surkutellen ”nuorempaa” vaan vaatii häneltä täyttä panosta.
2. Paljon ja kaikkeen apuvoimaa ulkoa.

³⁴ Wiherheimo viittaa tässä päiväkirjamerkinnässään *Kotiliettä* huomattavasti viihteellisempään ja kaupunkilaisille suunnattuun *Eeva*-lehteen.

³⁵ OK tarkoittaa Ida Pekarín 1930-luvulla toimittamaa *Oma Koti* -lehteä.

³⁶ Katri Oksanen oli *Kotilieden* toimitussihteeri.

3. Vasten tahtoa ja taipumusta mukaan joka paikkaan, joka kerhoon, joka kisanristiäisiin, kutsuihin, koteihin.
4. Edellistä varten varattava hyvä puvusto. Vaikka jäisi säästöt tekemättä yhtenä vuonna, se on ehdoton välttämättömyys.
5. Suhtauduttava ystävällisesti mutta lyhyemmin tkuntaan.
6. Käytävä (vastoin omaa luontoa!) hellittämättä ihmisten kimppuun kirjoituksista, myötävaikutuksesta.
7. Luotettava siihen, että Jumala antaa voimat ja viisauden tässä yrityksessä. Hän suo terveyteni ja hermojeni kestää sen, hän antaa menestyksen, jos se kuuluu suunnitelmiin, Hän yksin johdatuksen ja inspiraation. "Lean heavily upon God for your help!" (SKS KIA: AW, päiväkirja 9.9.1936. K3.)

Suuntaviivojen viimeinen seitsemäs kohta luonnehti kristillisen arvopohjan merkitystä Wiherheimon toimitustyössä. Se tuli myös viitoittamaan *Kotilieden* toimituspolitiikkaa, kun toinen maailmansota syttyi.

Muihin naisille ja kodeille suunnattuihin lehtiin verrattuna *Kotilieden* erityisasemaa yhteiskunnallisena toimijana vahvisti sen laaja kirjoittajakunta. Huomattavan suuren osan lehden sisällöstä kirjoittivat eri viranomaiset ja asiantuntijat. Heidän roolinsa korostui entisestään, kun *Kotiliedelle* perustettiin viranomaisista ja päättäjistä koostuva vaihtuvajäseninen kaksi kertaa vuodessa kokoontuva neuvottelukunta vuonna 1941 (SKS KIA: AW: SSLH, 1.7.1976 2. K8; SKS KIA: AW, KL:n ensimmäinen neuvottelukunnan kokous 3.3.1941. K8.)

Neuvottelukunnan ensimmäinen kokoonpano esiteltiin maaliskuussa 1941. Samalla korostettiin neuvottelukunnan jäsenten edustavan useampia eri ryhmiä ja toimivan ulkoisena merkkinä siitä, että lehti tahtoo palvella erotuksetta kaikkia suomalaisia koteja. Neuvottelukunnan anniksi kuvattiin "yhä osuvampia ohjeita ja yhä kirkastuvampi tietoisuus siitä, että hyviin koteihin perustuu Suomen onni". (KL 6/1941, 169, 176.)

Ajatus päättävässä roolissa olevien viranomaiskirjoittajien lisäämisestä *Kotilieteen* tuli päätoimittaja Wiherheimolta. Hänen mielestään toimituskunta oli tehnyt tehtävänsä jo 1930-luvun alkupuolelle tullessa ja tilalle tarvittiin laajempi ja paremmin lukijakuntaa edustava elin, joka sekä linjaisi lehteä että tuottaisi siihen sisältöä. Uusien jäsenten tuli edustaa eri asiantuntija-aloja. Heidän piti tuntea teollisuustyöläisten ja maalaisväestön olot. Yhden tuli olla ruokatalouden erikoistuntija ja toisen käsityöalaan perehtynyt. Wiherheimo pohti sopivia ehdokkaita päiväkirjassaan jo vuonna 1936:

Vaikein hankittava on tälläkin kertaa tietysti maalaisolojen tuntija, ellei puraista Gdin suuttumukselta päättä pois valitsemalla Maiju tilalle.³⁷ Hän voisi samalla edustaa joltistakin puutarhapuolen tuntemusta. [...] Sittenkin on henkinen sisältö vielä osattomana. Ehdokkaita olisi kyllä siihenkin, esim. Helmi Helminen tai Elsa Enäjärvi-Haavio. Viimeeksimainittu tuskin kuitenkaan ottaisi tehtävää vastaan. (SKS KIA: AW, muistiinpano 8.9.1936. K7.)

³⁷ Lyhenne Gdin tarkoittaa Hedvig Gebhardia. Maiju oli hänen tyttärensä.

Alli Wiherheimon epäilyistä huolimatta Elsa Enäjärvi-Haaviosta tuli yksi ensimmäisen neuvottelukunnan jäsenistä. Wiherheimon vuonna 1936 laatimalta listalta neuvottelukuntaan valittiin myös muun muassa Ella Kitunen, Tyyni Tuulio ja Kaisu Antila (SKS KIA: AW, muistiinpano 8.9.1936. K7; KL 6/1941, 169). Toimituskunnan jäsenten oli vaikea hyväksyä lehden uutta toimielintä. Erityisesti toimituskunnan jäseniä harmitti päätoimittajan operoima vallansiirto, totesi Wiherheimon päiväkirjamuistiinpanoissaan (SKS KA: AW, muistiinpano 14.1.1941. K7).

Samaan aikaan Wiherheimolla oli erimielisyyksiä toimituslinjasta toimitussihteerin Katri Oksasen kanssa. Oksanen ilmoitti toimitusjohtaja Reenpäälle, että hänen nimeään ei saa laittaa juttujen alkuun eikä loppuun, koska hän ei hyväksy lehden suuntaa, eikä siksi halua olla yhteisvastuussa siitä. Wiherheimon arveli, että Oksanen pyrki hänen paikalleen *Kotilieden* päätoimittajaksi. Reenpää asetui tässäkin valtakamppailussa Wiherheimon taakse ja Oksanen siirrettiin vuonna 1940 toimitussihteerin paikalta arkistonhoitajaksi. (SKS KIA: AW, päiväkirja 13.9.1936. K3.)

Neuvottelukunta kokoontui ensimmäisen kerran maaliskuun alussa vuonna 1941. Esityslistalla oli muun muassa *Kotilieden* sosiaalinen tehtävä ja lehden sisältö. Pohdittavana oli, mikä toimi sota-ajan oloissa, mikä oli puutteellista tai väärää, ja millä tavoin aseveljeyden henki voisi ilmetä paremmin lehdessä. Lisäksi neuvottelukunnan jäseniltä pyydettiin ehdotuksia uusista kirjoittajista. (SKS KIA: AW, KL:n neuvottelukunnan kokous 3.3.1941. K8.) Ensimmäisessä puheessaan neuvottelukunnan jäsenille Wiherheimon painotti lehden tehtävää vahvistaa sankarimieliä kodeissa:

[...] lehden ohjelmaan kuuluu arvokkaana tehtävänä kotien henkinen huolto, mielialan ylläpito. Mitä voimme siinä tehdä kotien voimistuttamiseksi? Sodan pitkittyminen meidän kohdaltamme kauas vli optimistien arvioiman kestoajan on vähitellen hälventänyt sen toiveajattelun, joka antoi leimansa sodan alkuvuikoille. Vakaviinkin yllätysten ja pitkäaikaisen sodan mahdollisuus on opittu ottamaan tosissaan lukuun. On ehditty myöskin jo kokea sodan tuoma holtittomuuden ja siveellisen lövhtymisen seurauksia siksi ilmeisinä, että sodan herättämä sankarimieli sekä kotona että rintamalla on muuttunut sisukkaaksi velvollisuudentähtäytämiseksi ilman korkealentoisia kuvitelmia [...] Kotien mieliala vaikuttaa myöskin hyvin välittömästi rintamaan, sillä joka suhteessa toivottava kotien ja rintaman välinen kirjeenvaihto kuvastaa kotien mielialoja ja heijastuu välittömästi rintamalle. (SKS KIA: AW, KL:n neuvottelukunnan kokous 3.3.1941. K8.)

Seuraavassa kokouksessa marraskuussa esityslistalla oli käytännön aiheiden lisäksi *Kotilieden* keskeisiä moraalisia kysymyksiä: yhteisvastuun henki ja sala-kauppa, raittiuskysymys, siveellisyysskysymys, leskiäitien lisääntyvä määrä, so-taorpojen kasvatusta, koulukysymykset, naisten asevelvollisuus, mielialan ylläpitäminen, uskonnollisen vaikutelman syventäminen elämäkatsomukseksi, sodanjälkeisen kotien rikkoutumisen torjuminen sekä sota ja väestökysymys (SKS KIA: AW, KL:n neuvottelukunnan kokous 24.11.1941. K8). Neuvottelukunnan toinen kokous loi toimituksellisen agendan, jota *Kotiliedessä* noudatettiin koko sodan ajan (SKS KIA: AW, KL:n neuvottelukunnan kokous 24.11.1941. K8).

Väestökysymys nousi yhä tärkeämpään osaan *Kotiliedessä*. Neuvottelukunnan jäsenen Elsa Enäjärvi-Haavion rooli muodostui väestökysymyksen kohdalla

keskeiseksi. Hän toimi vuonna 1941 perustetun Väestöliiton varapuheenjohtajana ja kirjoitti liitolle ohjelmaluonnoksen kuuden lapsen väestöpoliittisesta tavoitteesta.³⁸ Tästä tavoitteesta tuli keskeinen ohjeistus myös *Kotiliiteen*. Käsitte- len monilapsisuuden ideaalia ja siihen liittyvää vasta-argumentaatiota myöhemmin tässä väitöskirjassa.

Toinen vakioaihe neuvottelukunnan kokouksissa oli siveellisyyskysymys. Se liittyi sota-ajan poikkeusolosuhteissa syntyneisiin irtosuhteisiin sekä moraalihölymiseen mutta myös soteleskien lisääntyvään määrään. Koulukysymys nousi esille jo talvisodan päätyttyä kun haluttiin varmistaa, että nuoret miehet saavat korkeakoulu- ja yliopistopaikat. Neuvottelukunta nosti keskustelun uudelleen esille *Kotiliedessä* jatkosodan päätyttyä miesten palatessa rintamalta siviilielämään. Myös uskonnollisen sanoman tuominen *Kotiliiteen*, ja sen rooli sodan kulun selittäjänä oli Wiherheimon toimituksellinen periaate talvisodan syttymisestä lähtien. Sen sisällyttäminen neuvottelukunnan työskentelyyn voidaan katsoa Wiherheimon ansioksi.

³⁸ Elsa Enäjärvi-Haavio. Klassikkogalleria. Feministisiä tutkijoita 1600–1950 -luvulta: <http://www.helsinki.fi/sukupuolentutkimus/klassikkogalleria/enajarvi/index.htm>. Viitattu 29.7.2015.

5 KOTILIESI SODAN NÄYTTÄMÖLLÄ

Sodan yksittäiset tapahtumat eivät niinkään näkyneet *Kotiliedessä* tuotetun diskurssin muodostuksessa, vaan diskurssit kiinnittyivät sodan laajempiin kaariin ja ilmiöihin. Kuvaan tässä luvussa, mihin diskurssia tuottaviin sodan vaiheisiin lehti kiinnittyi, millä tavoin tätä kiinnittymistä tehtiin, ja miten luotiin perustaa varsinaisen diskurssin muodostukselle.

Wiherheimo oli jo syyskuussa 1938 pohtinut sodan mahdollisuutta päiväkirjassaan:

Meillä olisi hyvin, mutta maailma väentelehtii uuden sodan kouristaessa. Tshekkoslovakia – Saksa. Tällä hetkellä seisovat kansat toisiaan vastassa hampaihin asti aseistettuna ja vain Jumala tietää, kauanko Eurooppa malttaa seisoa. Ranska ja tshekit on mobilisoitu, meillä reservit pidätetty palvelukseen. Saksassa voimat on tarkkaan koottu. Chamberlain yrittää parastaan Hitlerin kanssa, mutta nyt riippuneet tshekeistä, miten käy rauhan. Jos tulee yleissota, hyvästi, Euroopan kulttuuri, hyvästi ihmiset! Meistä tulee jäämään vain kourallinen. (SKS KIA: AW, päiväkirja 25.9.1938. K3.)

Päätoimittajana Wiherheimo olisi voinut käyttää *Kotilieden* pääkirjoitussivua tilanteen analysointiin. Sitä hän ei kuitenkaan tehnyt. Toukokuun viimeisen numeron alkusivulla on kuva tammasta varsansa kanssa ja teksti: Kukkivilla kevätlaitumilla. Alkusivu viestii kevään heräämisestä ja kasvusta – äiti ja lapsi, uuden alku, lämpö ja valo. Pitkä pimeä talvi on takana. Kuva vahvasti *Kotilieden* perheideologiaa ja etabloi nuoria perheenemäntiä lehden kohderyhmänä. Kesäkuun ensimmäisessä numerossa 1939 malli poseeraa leninki päällään ja teksti kertoo: ”Kesä 1939 alkaa”.

Kotiliedessä muoti ja pukeutuminen olivat 1930-luvulla saaneet enemmän tilaa toimituskunnan ajamilta yhteiskunnallista uudistuksilta. Lehti oli näin liukunut yhteiskunnallisesta painotuksestaan lähemmäs perinteistä naistenlehteä, eikä sota Wiherheimon aavisteluista huolimatta vielä ollut *Kotilieden* todellisuutta. *Kotiliesi* jatkoi samalla 1930-luvun linjalla.

Talvisodan alla *Kotiliesi* toisaalta viesti, että sota ei koske Suomea, mutta samalla se valmisti perheenemäntiä kohtaamaan lähestyvää myrskyä. Luontoa ja luonnonvoimia käytettiin metaforisesti sodan ja rauhan kuvaukseen. Hedvig

Gebhard (KL 18/1939, 663) kuvaili artikkelissaan ”Mennyt suvi” sotaista Eurooppaa ja rauhanomaista Suomea luontometaforilla:

Se alkoi äkisti sateisena, pilvisenä ja myrskyisenäkin. Ehkä silmämme eivät saakaan enää nauttia siitä viehättävästä näytelmästä, mitä kaunis syvskuu pvstyy meille tarjoamaan: aurinkoisena päivänä kultaan kellastuvia lehtipuita ja väririkkaita syvskukia, pimeinä iltoina kirkkaan tähtitaivaan, missä juuri nyt alkaa uusi kuu ja jonka kaakkoisosaa paraikaa hallitsee kaksi loistavaa kiertotähteä Juppiter ja Saturnus. Mutta jo suuressa maailmassa rauhallisen kotipiirimme ja maamme ulkopuolella ihmiset paraikaa taistelevat henkensä puolesta. (KL 18/1939, 663.)

Ihmiskunta oli suurten mullistusten keskellä. Enää kysymyksessä ei ollut vain yksittäisten ihmisten elämänkaari ja siihen liittyvät arkiset tapahtumat. Myrskyn laajuutta kuvattiin viittaamalla avaruuteen. Gebhard käytti Jupiterista roomalaisten sille antamaa nimeä Juppiter, jolloin se vertautuu kreikkalaisten ylijumalaan Zeukseen. Se on taivaalla samaan aikaan Saturnuksen, sadonkorjuun jumalan kanssa. Seuraavassa *Kotilieden* numerossa nimimerkillä Tuulia kirjoittanut Tyyni Tuulio katsoo myös taivaalle. Siellä näkyy tarujen linnunrata ja Orion, Kalevalan miekka eli Väinämöisen viikate, jonka loistoa hämmästyimme. Tuulian (KL 19/1939, 708–709) kirjoituksessa ”Tähdet” eletään elokuun loppua. Perheet palaavat kesäaasunnoiltaan kaupunkikoteihin:

Elokuun loppuun melkein päättävkin kesämökkiläisten tähtien katselu. Kaupunki vaatii palaamaan luokseen, ja sen maiset valot himmentävät näkyvistä taivaan kauniit kappaleet. Linnunratakin jää kovin etäiseksi neonvalojen kirjavan mainosvälkkeen rinnalla. [...] Tätä kirjoittaessa ei vielä tiedetä, onko Suomenkin kaupunkien kohta pakko sammuttaa tai peittää valonsa ja jättäytyä vain taivaan valojen varaan. Niin on jo laita Keski-Euroopan suurissa kaupungeissa. (KL 19/1939, 708.)

Avaruus, taivaankappaleet ja luonnonilmiöt olivat sekä Gebhardin että Tuulion kirjoituksissa myyttisiä aihiota, jotka antoivat mahdollisuuden käsitellä sodan tapahtumia. Ne muodostivat metaforia, joiden kautta kerrottiin miltä tilanne näyttää, mutta niihin myös projisoitiin tunteita. Lehtonen (1996, 39, 42) muistuttaa, että metaforilla on keskeinen rooli, koska ne pystyvät tekstien sisällä analogioiden avulla luomaan uusia näkökulmia ja tulkintoja kuvaamastaan kohteesta. Erityisesti tämän tyyppinen metaforien käyttö näkyi Tuulion tavassa kuvata sotaa ja sen herättämiä tuntemuksia. Diskurssin muodostusta käsittelevässä osassa kuvaan syvemmin, kuinka metaforat tarjosivat keinon ulkoistaa *Kotilieden* diskursisjärjestyksessä kiellettyjä tunteita.

Kotilieden toimituskunnalle, kuten muullekin lehdistölle, talvisodan syttyminen tuli lopulta odottamattomana yllätyksenä. Marraskuun 28. päivä 1939 Neuvostoliitto irtisanoi hyökkäämättömyyssopimuksen ja pakotti Suomen puolustustaisteluun, joka veti maan mukaan toiseen maailmansotaan. Vaikka Suomea poliittisesti jakaneesta sisällissodasta oli kulunut vasta 21 vuotta, talvisota sai yleisen hyväksynnän. Samalla käsitys suomalaisten uhrivalmiudesta synnytti käsitteen ”talvisodan henki”. (Julkunen 1989b, 124; Soikkanen 1984, 61; Vehviläinen 1989b, 121, 124; Vehviläinen 2002, 40–41, 46, 55.) Edellytykset syntyneelle yhteisöllisyydelle luotiin Tuomas Teporan (2011b, 133–134) mukaan 1930-luvun lopulla, kun sisällissodan uhrit nähtiin kansakunnan kehityksen sijaiskärsijöinä

ja isänmaasta muotoutui tavoittelemisen arvoinen asia. Samalla uhrin jakamattomuuden ihanteesta tuli kansakunnan jatkuvuuden kannalta ratkaiseva tekijä (Tepora 2011b, 251–253).

Tutkijat korostavat, että talvisodan henki oli kansan pariin levinnyt velvoittava ideologia, mutta myös todellinen tunne, joka yhdisti laajoja ihmisryhmiä yli aatteellisten ja poliittisten rajojen. Lyhyeen talvisotaan kiinnittyvän talvisodan hengen voi nähdä eräänlaisena ryhmäkokemuksena, hetkellisenä tunteena risti-riidattomasta ihanneyhteiskunnasta ennemmin kuin poliittisena yksimielisyytenä. (Turtola 1989, 228–232; Tepora 2011b, 262–264, 239–240.)³⁹ Wiherheimo kuvaa päiväkirjamerkinnässään vuonna 1939, miltä kansakunnan yhdistyminen ryhmäkokemuksena tuntui:

Jokainen suomalainen hehkuu isänmaanrakkautta, olipa hän 20 vuotta sitten sininen tai punainen, juopa on vihdoin parantunut, yksimielinen kansa kääntyy puoltamaan vapauttansa syvädyttävän nuorena, voimakkaana, intomielisenä. Tämäkin polvi sai elää suuren nousun ajan. (SKS KIA: AW, päiväkirja 9.11.1939. K3.)

Kotiliedessä kansakunnan yhtenäisyyden teemaa rakensivat papit, joiden tehtäväksi muodostui sodan aikana myös sodan oikeutuksen perusteleminen luki-joille. Pappi ja runoilija Lauri Pohjanpää enteili suomalaisten edessä olevaa kohtaloa marraskuussa 1939 artikkelissaan ”Meidän on kestettävä myrsky”:

Kansa, joka kuvitteli olevansa rikkinäinen ja riiteli turhista asioista, voi vaaran hetkenä herätä huomaamaan olevansa luja ja ehyt ja kokonainen. Vaara yhdistää ja osoittaa todelliset ystävät, joille ei ehkä ole osattu antaa oikeata arvoa. (KL 22/1939, 811.)

Pappien rinnalla kansakunnan yhtenäisyyttä korosti Isoäiti. Vuoden 1939 viimeiseen numeroon sodan syttyminen ei ollut vielä ehtinyt, vaan Isoäiti (KL 24/1939, 22, 2) tarkasteli suomalaisten yhtenäisyyttä rauhanajan näkökulmasta suhteessa Euroopassa käytäviin taisteluihin artikkelissaan ”Rauha maassa”:

Yksimielinen, vapaa, järkkymätön Suomen kansa! Eikö se ole jo omalta osaltaan kertomassa, että joulun kellot eivät olekaan meidän kohdallamme turhaan kajahtaneet! Kun veli on löytänyt veljensä, sisar sisarensa, se jo on alkua suureen rauhaan, jota joulun sanoma meille tarjoaa. (KL 24/1939, 2.)

Suomi joutui sotaan 30.11.1939, mutta kesti noin kuukauden ennen kuin *Kotiliesi* pystyi reagoimaan siihen, koska käsikirjoitukset oli toimitettava latomoon

³⁹ Tuomas Teporan tavoin myös Timo Soikkanen (1984) pohtii väitöskirjassaan, sitä syntyikö talvisodan henki yksimielisyydestä vai oliko se ylhäältä johdettua yhtenäistämiskäsitteitä? Hän päätyy siihen tulokseen, että ilmiössä ei ollut kyse talvisodan ihmeestä, vaan yksimielisyys oli sisäpolitiikan tulosta, johon johti Suomen tilanne kansainvälisessä politiikassa. (Soikkanen 1984.) 2000-luku on tuonut lisää näkökulmia käsitykseen kansallisesta yhtenäisyydestä talvisodan alla. Teemu Keskisarja (2012, 292) toteaa tutkimuksessaan, *Raaka tie Raatteeseen*, että talvisodan myytti ei ollut sepitetty mutta se ei myöskään syntynyt isänmaallisuudesta. Erityisesti Suomen itärajalalla oli neuvostojärjestelmälle myötämisiä ihmisiä. Keskisarja pitääkin talvisodan ihmeenä sitä, että vaikka nämä ihmiset tekivät eriasteisia maanpetoksiksi luokiteltavia rikoksia, varsinaisia puhdistuksia ei suoritettu toisin kuin sisällissodan aikana. (Keskisarja 2012, 292.)

neljä viikkoa ennen ilmestymispäivää (SKS KIA: AW: SSLH, 1.7.1976, 2. K8). Lehti joutui muokkaamaan sisällöllistä linjaansa, koska sota muutti käsityksen naisen perinteisestä roolista. Maalaistaloissa tämä näkyi muun muassa miesten lähdettyä rintamalle ja maatilan töiden siirryttyä naisille.

Wiherheimo (SKS KA: AW, Kaksi leiviskää 1966–1968, 47–48. K6) määritteli *Kotilieden* tehtäviksi sodan aikana rohkaisun, opastuksen ja elämänuskon tarjoamisen kotien piirissä. Merkittävä osa *Kotilieden* artikkeleista oli Wiherheimon mukaan opastusta, ohjeistusta ja kirjoituksia siitä, kuinka tulisi toimia yhä pahe-nevassa työvoima-, tavara- polttoaine- ja elintarvikepulassa. Wiherheimo kuvaa, kuinka tekstistä häipyivät hyvät ruokareseptit, joita *Kotiliesi* tarjoi vielä 1930-luvulla. Tilalle tulivat korvikkeiden ohjeet. Sota-ajalle leimalliseksi sisällöksi nousivat naisten arjen toimintaa opastavat ja ohjeistavat artikkelit, esimerkiksi talkoot ja säännöstely. (SKS KA: AW, Kaksi leiviskää 1966–1968, 47–48. K6.)

Jatkosodan sytyttyä agronomi Rauha Hakola (KL 18/1941, 554–555) kirjoittaa artikkelissaan ”Vartiossa mekin olemme”, kuinka pienviljelijäemäntä näkee muuttuneen tilanteen:

”Vartiossa mekin olemme, kun koetamme kykviemme mukaan huolehtia siitä, ettei pelloilla, navetassa ja keittiön liedenkään ääressä pääse nyt muodostumaan ”rakoi-lua”. Koetamme saada isännän ohjokset kunnialla hallituksi”, [...] (KL 18/1941, 554.)

Hakola luonnehtii pienviljelijäemäntien tarmoa ja tinkimätöntä velvollisuuden-tuntoa heidän kylväessään ja korjatessaan satoa muiden töidensä ohella:

[...], pienviljelijäkotien naiset seisovat vartiopaikallaan toimintatarmoisina, valmiina äärimmilleen jännittämään voimavaransa, jos niin tarvitaan. Ei viitettäkään siitä, että lamaannus hetkeksikään saisi herpaannuttaa työn otteita. (KL 18/1941, 554.)

Hakola jatkaa, että kotien ja emäntien innoittajina toimivat Suomen puolesta tais-televat aviomiehet ja pojat:

Viestit ”sieltä jostakin” kertovat poikiemme rohkeista urotöistä, voitokkaista saavu-tuksista, Suomemme eheytymisestä. Ne ovat kannustaneet meitä kotoisissa tehtä-vissä, antaneet voimaa kestämaan murheen viestitkin, joita niin moneen kotiin on jo täytynyt vastaanottaa. (KL 18/1941, 554.)

Kotirintamaa aktivoitiin tuotantokamppailuun järjestämällä talkoita muun muassa ravinnon ja energian hankkimiseksi.⁴⁰ Talkootyön⁴¹ puolesta propagoinnissa kuvan asema oli merkittävä, vaikka valokuvaa pidettiin sodan aikana toisarvoisena sanaan verrattuna (Juutilainen 1999, 278). Kuvissa työtä tekevä nainen näyttäytyi vahvana ja luonnollisella tavalla kauniina (Karunki, Rislakki & Vuorelainen 1943; Leiponen 1987), mikä vastasi myös *Kotilieden* hyväksymää naiskauneuden käsitystä. *Kotilieden* talkookuvissa korostuu naisten iloisuus ja ryhmässä toimiminen (ks. esim. KL 8/1942, 242–243; KL 11/1942, 326, 327; KL 13–14/1942, 392–393).

Wiherheimo (SKS KIA: AW, päiväkirja 2.8.1942. K3) kuvasi elokuussa 1942 kesänviettoaan talkootöissä työtyttönä. Tehtäviä oli paljon, heinien haravoinnista käsitöihin ja marjojen keruuseen. Wiherheimo nimitti talkookesää lomaksi ja kuvasi 14 tuntisia työpäiviä rauhoittaviksi, jolloin ei tullut ajatelleeksi omiaan. (SKS KIA: AW, päiväkirja 2.8.1942. K3.) Marraskuussa 1942 Yhtyneiden Kuva-lehtien työntekijät osallistuivat mottitalkoisiin.

Raikas ilma ja raskas työ tuulettivat keuhkot kerrankin. Ja oli hyvä nähdä, miten luua työtä metsässä on tehtävä, ennen kuin siitä leipä lähteen. Kirvesmerkki saatiin muistoksi ja kipeytyneet lihakset, [...] (SKS KIA: AW, päiväkirja 5.11.1942. K3.)

Kotiliesi nosti muun lehdistön rinnalla esille kaupungeissa asuvien virkanaisten heikon osallistumisen talkoisiin. Sisko Puolanne (KL 8/1942, 242–243) kirjoitti vuonna 1942 artikkelissaan ”Talkooleirille loman-ajaksi, nyt on naisten vuoro lähteä” ongelman johtuneen siitä, että kaupunkilaisilla ei ollut tiedossa maalaistaloja, joissa tehdä työpalvelua, ja toisaalta maalaistalot eivät mielellään ottaneet ”täysihoitolaisia”, joiden työtehosta ei ollut varmuutta. Samana kesänä kaupunkilaisnaisille järjestettiin useita talkooleirejä, joissa naiset saivat *Kotilieden* mukaan kokea osallistuvansa yhteiseen ponnistukseen Suomen hyväksi. Näin Puolanne jatkaa kuvaustaan talkootyöstä:

[...] se antaa ulkona oloa, aurinkoa, tervevettä ja reippautta, sekä ennen kaikkea tunteen siitä, että on saanut olla oikein omin kourin mukana työssä, joka on renkaana

⁴⁰ Pienviljelijöiden rooli ruuantuotannossa oli jatkosodankin aikana keskeinen, vaikka ulkomaankaupan käynnistyminen kesällä 1940 Saksan, Neuvostoliiton ja Ruotsin kanssa, helpotti kotitalouksien elintarvike- ja tavarapulaa. Taloudelliset voimavarat olivat tiukasti valtion määräysvallan alla ja säännöstelystä tuli väline, jolla valtio ohjasi talouden toimintaa. (Seppinen 1999, 890–891.) Ulkomaankauppa pystyi tyydyttämään vain rajallista osaa suomalaisten tarpeista. Pienviljelijöiden rooli ruuantuotannossa oli jatkosodankin aikana keskeinen, vaikka ulkomaankaupan käynnistyminen kesällä 1940 Saksan, Neuvostoliiton ja Ruotsin kanssa helpotti kotitalouksien elintarvike- ja tavarapulaa. Taloudelliset voimavarat olivat tiukasti valtion määräysvallan alla ja säännöstelystä tuli väline, jolla valtio ohjasi talouden toimintaa. (Seppinen 1999, 890–891.) Ulkomaankauppa pystyi tyydyttämään vain rajallista osaa suomalaisten tarpeista.

⁴¹ Talkootoimintaa organisoitiin Suomessa vuosina 1940–1941 Suomen talkoot ry. Jatkosodan ja jälleenrakennuksen aikana vuosina 1942–1946 toimintaa johti Suurtalkoot ry. (Leiponen 1987, 144–147.) Talkoot koskettivat kaikkia kansanryhmiä viimeistään jatkosodan aikana. Suomessa astui vuonna 1942 voimaan työvelvollisuuslaki, joka velvoitti jokaisen 18–69-vuotiaan suomalaisen ottamaan vastaan viranomaisen hänelle osoittaman työn (Kemppainen 2005, 460–461).

niissä ponnistuksissa, joiden avulla Suomen kansa selviää yli vaikean ajan (KL 8/1942, 243).

Talkootoiminnan edistämisen lisäksi konkreettisin kotirintamalle kohdennettu propaganda oli taistelu pulaa ja keinottelua vastaan. Perheenemäntiä opastettiin esimerkiksi marjojen kuivaamisessa, sienten käytössä ja teeaineksien keräämisessä. Yleisradio⁴² esitti vuonna 1941 radiosarjan kalastuksesta ja kalan käytöstä ravinnoksi. Kalapropagandasta huolimatta kalastuksen tuotto jäi alle puoleen sotaa edeltävien vuosien tuotosta. (Vihavainen 1996, 241–242.) Samankaltainen huomio asiapohjaisen radiopropagandan heikohkosta tehosta tehtiin myös Britanniassa. Tilanne johti siihen, että BBC joutui linjaamaan uudelleen propagandansa sisältöä. Ratkaisuna nähtiin propagandan sisällyttäminen suosittujen populaariohjelmien väliin. Johtoajatukseksi muodostui: ”laatu on määrää oleellisempaa”. (Hajkowski 2002, 140–142.)

Syitä kotirintamalle suunnatun, käytännön toimiin ohjaavan propagandan tehottomuudelle on varmasti useita. Muutos arjen toimissa ei välttämättä ollut riippuvainen propagandasta, vaan ennemmin vallitsevista olosuhteista ja ruoka-aineiden saatavuudesta. Lisäksi esimerkiksi monet *Kotiliesien* opastavien artikkelien taidoista, kuten sienten ja marjojen käyttö tai lihan oikea-aikainen hyödyntäminen, olivat jo ennen sotaa tuttuja suomalaisemännille. Sotapropaganda pyrki kuitenkin vaikuttamaan kaikilla elämänalueilla, joilla oli merkitystä sekä sodassa selviytymiseen että sodan voittamiseen. Käsittelen propagandan luonnetta vielä tarkemmin kappaleessa ”Sota-ajan Kotiliesi – faktaa ja fiktiota” -kappaleessa.

Sensuuri⁴³ esti sodan tappioiden yksityiskohtaisen käsittelyn mediassa. Uutisointi painottui talvisodan aikana omien sotilaiden voitokkaaseen taisteluun ja kotirintaman vahvuuden korostamiseen. Tämän takia uutiset sankarivainajista jäivät yksittäistapauksiksi, vaikka helmikuussa 1940 rintamalla kärsittiin jo suuria miestappioita. (Julkunen 1989a, 152.) *Kotiliedelle* sotasensuuri ei tuottanut ongelmia. Wiherheimo (SKS KIA: AW: SSLH, 1.7.1976, 12. K8) muistelee, että vain kerran juttu jouduttiin sensuurin takia laittamaan uusiksi.

Suurempi ongelma oli tietojen saaminen lehteen. Ulkomaiseen ammattikirkallisuuteen pääsi käsiksi lähinnä Ruotsin lehdistön kautta tai matkoilla. Matkat olivat sodan oloissa harvinaisia. Varsinaista uutishankintaa ei Wiherheimon (SKS KIA: AW: SSLH, 1.7.1976, 3. K8) mukaan sota-aikana ollut, vaan tietoa hankittiin henkilökohtaisten suhteiden kautta. Lisäksi virastojen virkamiehet toimi-

⁴² Yleisradion toimintaa johdettiin Päämajan propagandaosaston alaisesta radiotoimistosta. Vaikka huomattava osa ohjelmistosta tuli valtiovallan propagandaosaston kautta, radio lähetti myös viihteellisiä ohjelmia toiveikkaan mielialan ylläpitämiseksi. Kaiken lähetystoiminnan tuli kuitenkin ylläpitää taistelutahtoa ja torjua lamaanusta, pakokauhua ja toivottomuutta. (Vihavainen 1996, 144, 147–148; Salminen 1976, 86.) Vaikka kuuntelulupien määrä oli vuonna 1939 noin 330 000, ja se kaksinkertaistui vuoteen 1949 mennessä, radio ei horjuttanut lehdistöä mielipiteen muokkaajana (Perko 1988, 15).

⁴³ Suomessa sananvapautta sääteli lokakuusta 1939 lokakuuhun 1947 tasavallan suojelulain nimellä toiminut sensuurilaki. Sen tehtävä oli estää yleistä turvallisuutta vaarantavan materiaalin julkaiseminen, mikä koski kirjojen ja lehtien lisäksi myös elokuvia ja radiota. (Vihavainen 1996, 151–155; Rusi 1982, 41–42; Sedergren 1999, 260–261.)

vat sekä tiedonlähteinä että avustajina. *Kotiliesi* käytti myös jonkin verran kansanhuollon laatimaa materiaalia, mutta se oli Wiherheimon mukaan aina toimituksen uudelleen käsittelemää. Vuonna 1941 Wiherheimo pohti aiheita, jotka liittyivät kiinteästi valtiolliseen propagandaan, ja joita lehden tulisi käsitellä. Väestökysymys oli tuolloin yksi keskustelluista aiheista. Wiherheimo linjasi väestökysymyksen käsittelyä *Kotiliedessä* sota-ajasta sodan jälkeiseen aikaan:

[...] "Turmeleeko koulunkäynti tyttöjen terveyden," on sodan jälkeen aktueli kysymys, myös väestöpolitiikan kulmakiviä. "Miksi nuoret eivät mene naimisiin" sopii kirjoittaa väestöpropagandan väitteiden johdosta. "Eläkö kaksi halvemmalla kuin yksi" voisi vastata epäröiville kodinperustajille. "Millainen on kodikas koti" nuorille vastanaineille. "Kannattaako hankkia oma asunto" on kaikkina aikoina ajankohtainen, nyt jos koskaan. (SKS KA: AW, muistiinpano 14.1.1941. K7.)

Talvisota päättyi 13. maaliskuuta 1940 Moskovan rauhansopimukseen. Rauhan ehdot olivat kovat. Suomi menetti Moskovan rauhansopimuksessa keskeisiä kaupunkejaan, Viipurin, Käkisalmen ja Sortavalan. (Turtola 1999, 843.) Samalla kun elintarvikkeista ja tarve-esineistä alkoi olla pulaa, edessä oli luovutetuilta alueilta evakkoon lähteneiden asuttaminen. Se tarkoitti muun muassa viljelysmaan raivaamista uusille asukkaille. (Vehviläinen 2002, 74–75.) Kesällä 1940 säädetyllä pika-asutuslailla pyrittiin ratkaisemaan luovutetuilta alueilta evakkoon lähteneiden majoitusongelma. *Kotiliedessä* käsiteltiinkin välirauhan aikana laajasti asuntorakentamista. (Haikari 2006, 269.) Wiherheimo kuvaa ajan ankaruutta päiväkirjassaan:

Rauhan työ on alkanut. Kausi, jossa ei ole ilon kimallusta eikä suurten toiveitten huumaamaa tuoksua. On sarkatakkista työtä kivisellä konnalla ja on pettua muistutava tyhjyys eloaitoissa. Mutta on vuorenluja päättäväisyys elää Suomessa, itsensä Suomessa. On järkkymätön luottamus Jumalaan. (SKS KIA: AW, päiväkirja 17.4.1940. K3.)

Miestappiot olivat talvisodan aikana merkittävät. Yli 20 000 miestä katosi tai menetti henkensä ja yli 16 000 haavoittui vakavasti. Tämän lisäksi lievästi haavoittuneita oli yli 27 000. (Juutilainen & Lentilä 1999, 821.) Suuri uhriluku kosketti koteja eikä *Kotiliesi* talvisodan jälkeen voinut enää perustaa sisältöään vain kansakunnan yhtenäisyydelle. Lehti alkoi korostaa toimituksellisessa sanomassaan naisten uhrivalmiutta.

Uhrin jakamattomuutta vahvisti Mannerheimin talvisodan loputtua tekemä päätös, jonka mukaan luovuttiin vapaussodan päättymisen muistoparaatista. Se korvattiin toukokuussa pidettävällä talvisodan sankarivainajien muistojumalanpalveluksella ja paraatilla. (Hietanen 1989, 228–229.)

Teporan (2011a, 245) mukaan talvisodan henki muuntui sodan päätyttyä yhteiseksi olemassaolon ehdoksi. Sen perustana oli ulkoinen vihollinen, joka toimi yhdistävänä tekijänä, toisin kuin vuoden 1918 sisällissodassa. Tuolloin sisäinen väkivalta johti kulttuuriseen traumaan ja uhrikriisiin. (Tepora 2011a, 245.) Myös Yhtyneissä Kuvalehdissä oivallettiin sankarivainajien "markkina-arvo". Yhtiö päätti julkaista sodan 1939–1940 sankarivainajien kuvat erikoisteoksena ja jakaa se *Kotilieden* ja *Suomen Kuvalehden* yhteistilaaajille. Päätöksen jälkeen tilaus hankinta onnistui yli odotusten. (YK vuosikertomus 1940.)

25. kesäkuuta 1941 alkanut jatkosota päätti 15 kuukautta kestäneen Moskovan rauhan, joka tunnetaan myös välirauhana. Rauhan ehdot olivat olleet raskaat ja Suomi valmistautui salamasotaan. Uskottiin, että menetetyt alueet valloitetaan nopeasti takaisin. (Leskinen 2005, 11–12; Vehviläinen 2002, 74.) *Kotiliesi* pystyi painoaikataulunsa takia reagoimaan jatkosodan syttymisiin vasta vuoden 1941 heinä-elokuun kaksoisnumerossa. Sodan puhkeaminen otettiin *Kotilieden* pääkirjoitussivulla vastaan talvisodasta tutulla retoriikalla. Kirjoittajaa ei mainita, mutta pääkirjoituksenomainen teksti viittaa siihen, että kirjoittaja olisi ollut päätoimittaja Wiherheimo.

Svdänkesällä nostettiin Suomen lippu uudelleen koko maailman nähtäviin. Liittven siihen valtavaan taisteluun, johon Saksan armeija ryhtyi bolsevismien kielteisiä, tuhoavia voimia vastaan, Suomi kutsui miehensä aseisiin turvaamaan ja omistamaan sitä, mikä vuosisatojen tvön ja taistelun oikeutuksella on meidän. Suomen nainen asettui uskollisena jo tutulle paikalleen, yksin hoitamaan kotia ja kontua, tukemaan aseveljiä eri tehtävissä ja pitämään yllä velvollisuuden täyttämisen rohkeata henkeä. (KL 14–15/1941, 457.)

Suomi ryhtyi jälleen *Kotilieden* retoriikan mukaisesti esimerkiksi taistelemaan länsimaisen sivistyksen puolesta bolsevismia vastaan. Samalla naiset asettuivat talvisodasta totuttuihin aseisiin kotirintamalla. Wiherheimo kuvaa jatkosodan syttymisen herättämää tunnetta päiväkirjassaan:

On ihmeellistä, käsittämätön onni saada kuulua tähän kansaan, joka on juuri sankariensa kaltainen: vaitelias ja murahteleva, tuskin kaunis, mutta loppumattoman kestävä ja neuvokas juuri vaikeissa tilanteissa. Merkillinen, vaikka juro, yksimielisyys sitoo kansan yhteisiin päämääriin [...] (SKS KIA: AW, päiväkirja 27.9.1941. K3.)

Heinäkuussa 1941 Mannerheim antoi niin sanotun miekanttuppipäiväkäsken, josta voitiin lukea viesti Itä-Karjalan liittämisestä Suomeen (Häikiö 2005b, 149; Laine 1990, 75). Elokuussa suomalaisjoukot ylittivät vanhan rajan ja syksyllä Petroskoi ja Karjalan kannas oli vallattu (Vehviläinen 2002, 93–95). Alkoi asemasota, joka kesti kesäkuun alkupuolelle 1944 (Juutilainen 2005a, 341). *Kotiliedessä* korostui jatkosodan hyökkäysvaiheen ja asemasodan aikana uhrimielialan kasvattamisen ja ylläpitämisen lisäksi Suur-Suomi aate, johon kytkettiin sekä Itä-Karjalan asuttaminen että sen suomalaistaminen.

Itä-Karjalan miehittämistä käsiteltiin *Kotilieden* artikkeleissa laajasti. Kirjoitukset pohjasivat näkemykseen, että suomalaiset ja Itä-Karjalan asukkaat ovat samaa kansaa, ja miehityksellä Suomi saattaa tämän kalevalaisen kansan yhteen. Wiherheimo tilasi Elsa Enäjärvi-Haaviolta syksyllä 1941 kirjoituksen siitä, kuinka naisten tulisi sijoittua Itä-Karjalan hallintoon ja johtotehtäviin. Enäjärvi-Haavio päätti kuitenkin kirjoittaa Karjalasta poliittisaatteellisessa hengessä. Kirjoituksessaan hän pääsi toteuttamaan isänmaalliskansallismielistä heimoaatetta. (Eskola 2002, 283.) Suomi pyrki osoittamaan maailmalle, että Itä-Karjala liittyi elimellisesti Suomeen. *Kotiliesi* käytti valloitus sodan perustelujen pohjana *Kalevalaa*. Ester Liikkanen (KL 4/1942, 106–107) kysyi kirjoituksessaan helmikuussa 1942 ”Luetaanko kodissanne Kalevalaa?”:

Mutta juuri nyt, jolloin miehemme ja poikamme verellään lunastavat meille suomalaisen suvun asuma-alueita ja erikoisesti runojen Karjalaa, se on meille lähempänä kuin konsaan. [...] Ehkä koti voi varata pohjan, mille koulu myöhemmin Kalevala-opetuksensa rakentaa: luoda, hellän kiintymyksen henkiseen perintöömme, osoittaa, että kodissa annetaan arvoa sille, että on jotakin, joka yhdistää meidät kaikki suomalaiset, yhteinen, tarunhohteinen, suuri menneisyys, jolta nousee kallisarvoinen tulevaisuus. (KL 4/1942, 107.)

Suomalaisten ja itäkarjalaisten heimoyhteydelle haluttiin myös tieteellinen selitys. Suomalaiset tiedemiehet saivat tehtäväkseen osoittaa valloitetujen Itä-Karjalan alueiden kansallinen ja historiallinen yhteenkuuluvuus Suomen kanssa. Valmistelut tutkimukselle oli aloitettu hyvissä ajoin. Suomalaistutkijoiden työn tulokset julkaistiin jo vuonna 1941 teoksessa *Idän kysymys*, jossa todistettiin, että etnografiset seikat ja Länsi-Suomesta Itä-Karjalaan vaeltanut kalevalainen runous osoittivat, ettei miehitettävän alueen henkisellä perinteellä ollut mitään yhteyttä slaavilaiseen kulttuuriin tai maailmankatsomukseen. (Pimiä 2009, 30–31.)

Käsitys Karjalan pelastamisesta pohjasi jo 1800-luvun lopulla eläneiden tiedemiesten ja taiteilijoiden synnyttämän romanttisen Karjala-kuvan luomaan karelianismiin (Tepora 2014, 74–75). 1800-luvun puolivälissä syntyneet karelianistit saivat innoituksensa *Kalevalasta*, jonka perustalle rakentui suomalainen kulttuuri. Se yhdisti suomalaisen suvun kalevalaiseksi kansaksi. Kalevalaisen kulttuurin katsottiin ilmenevän puhtaimmillaan Venäjän Karjalassa. Ajattelun taustalla oli ollut poliittinen intressi kiinnittää Karjala Suomen vaikutuspiiriin sortokauden ja siihen liittyvän venäläistämisen alkaessa. (Sihvo 2003, 272–277.) 1800-luvun lopulla karelianismia muuttui ohjelmalliseksi. Kun Itä-Karjalan ”kalevalaisuutta” oli 1800-luvun alussa käytetty suomalaisuuden rakentamiseen, vuosisadan lopulla karelianismi tarkoitti Itä-Karjalan suomalaistamista venäläisistä ja ortodoksisista piirteistä. Tässä tehtävässä *Kalevalasta* tuli Tuomas Teporan (2014, 73) sanoin ”karelianismin pyhä kirja”.

Kotiliesi alkoi julkaista artikkeleita, jotka kiinnittyivät 1800-luvun lopun karelianismiin. Kirjoituksissa kuvattiin ihanteelliseen sävyyn karjalaisia perinteitä ja kirjontaohjeita. Lehti painotti suomalaisten ja venäläisten kulttuurista ja rodullista eroa. Kastehelmi Karjalainen (KL 4/1943, 104) kuvasi artikkelissaan ”Antakaa meille kätenne...”, kuinka ”ylväs juurensa tunteva karjalainen nainen erosi ryssän maatuskasta, joka niiasi syvään ja vuodatti ylenpalttisia tervehdyksiä suomalaisille isännille”.

Venäläinen koti kuvattiin kauhistuttavan pimeäksi ja likaiseksi – henkiseksi elintilaksi, joka oli ikuisen yön ympäröimä. Suomalaisten naisten tehtäväksi nähtiin tämän lian pois peseminen eli Itä-Karjalan suomalaistaminen. Impi Aronaho kuvaa pakinassaan ”Vänrikki on kauhistunut” suomalaisnaisen jaloa tehtävää:

Älä pelkää Vienan nainen, kaikki käy hyvin! Suomen tyttö, joka osaa työntää kuuriharian vaikka ihmissielun svvimpiin sopukoihin saakka, tuntee kyllä tylsistytävän kohtalosi. Hän auttaa sinua eikä pännätä päähäsi mitään tylsiä hokemia. Näes kolhoosi on enää paha uni vain – ja sinä olet emäntä omassa taloudessasi, johon ei Stalinin enää tule viittä penniä! Aamusii sarastaa. Hankaa vain sillä harjalla, päivän astua puhtoisein, valoisein nurkkiin. Et kuulu enää kolhoosihomeeseen! (KL 23/1941, 721.)

Aronaho kertoo pakinassaan keskustelua Itä-Karjalassa sotineen vänrikin kanssa. Vänrikki kertoo antaneensa suomalaisen kuuriharjan eräälle Aunuksen emännälle:

Varmaa on, että aasialaisuus, pakko, pelko, saasta ja hengenalemmuus hangataan sillä ainoalla kappaleella pois siitä töllistä – vai oliko se ihan talo, sano?!

En tiedä mikä se oli – sanoo vänrikki – naisia oli, lapsia oli, kaksi likapartaista ukkoa ja teräväselkäinen, takkuinen lehmä. Toinen ukoista höpisi alituisen, jotakin stalinlitanian – kai hengen uhalla päähän pönttöä. Säälitti niin. Annoin kuuriharjan. (KL 23/1941, 721.)

Kotiliesi esitteli suomalaisen naisen karjalaisen naisen ja karjalaisen kodin vapauttajana ja pelastajana. Kuuriharjalla hän pystyi puhdistamaan ”ryssän piirteet” pois alun perin jalosta kalevalaisesta kansasta. Teporan (2014, 100) mukaan epähygieenisyyden kuvauksilla korostettiin itäkarjalaisten sosiaalista alempiarvoisuutta ja kulttuurista vierautta. Myös Isoäiti (KL 4/1942, 115, 123) haki *Kalevalasta* selitystä Suomen kansan erityisyydelle helmikuussa 1942 artikkelissaan ”Kansallinen perintömme” Suomen käydessä laajenemistaisteluja Itä-Karjalassa:

[...] kaiken näyttäessä pimeältä ilmestyi Kalevala kuin valon soihtuna kertomaan ensin omalle kansallemme ja vähitellen koko maailmalle, että Suomen kansa oli jotakin aivan erikoista ja omintakeista. [...] Miten on ollut mahdollista, että tällainen pieni kansa hiljaisuudessa on voinut luoda niin korkeatasoista henkistä elämää, jota Kalevassa kuvataan? (KL 4/1942, 115.)

Jo 1900-luvun alussa taiteilijoiden luoma kuva Karjalasta ja sen kalevalaisesta kansasta perustui enemmän mielikuviin kuin todellisuuteen. Koska useimmat taiteilijat eivät edes käyneet Itä-Karjalassa, Karjala oli ennen kaikkea Suomessa syntynyt mielentila, joka tuki kansallista identiteettiä. (Tepora 2014, 76.) Itä-Karjalan suomalaistamiseen liitettiin myös naisten tehtävä uusien kansalaisten synnyttäjänä. Nimimerkki I.S.:n (KL 1/1942, 16–17) kirjoittama ”Syttyviä tähtiä” -artikkeli kuvasti näitä miehityspoliittisia tarkoituksia:

Suur-Suomea luomassa mukana ollut isä oli sinetöidyissä pulloissa tuonut vettä Syvärinjoesta ja Äänisjärvestä ja tällä vedellä oli Suur-Suomen uusi kansalainen nyt kastettava (KL 1/1942, 16).

Suomalaistamiseen kuului muun muassa nimistön suomentaminen, joten pappi ja opettajat pyrkivät antamaan lapsille suomalaisia nimiä (Laine 1990, 78). Myös *Kotiliedelle* viranomaisista ja asiantuntijoista jatkosodan alkupuolella koottu neuvottelukunta käsitteli Itä-Karjala kysymystä. Esityslistalla oli marraskuun 1941 kokouksessa uusien puutarhojen perustaminen vallatulle alueelle ja Karjalan naispuolisen nuorison kotitalousopetus (SKS KIA: AW, KL:n neuvottelukunnan kokous 24.11.1941. K8).

Asemasodan pitkittyessä rintamalla alkoi esiintyä fyysisistä ja psyykkistä väsymistä. Suur-Suomi-propaganda ei jaksanut innostaa lyhyeen taisteluun valmistautuneita miehiä Itä-Karjalan valloittamiseen. Lisäksi vihollisen propaganda oli nakertanut uskoa sodan voittoon. Tämä heijastui kirjeiden ja lomalla käyvien

sotilaiden välityksellä myös kotirintamalle. (Salminen 1976, 165–166; Vehviläinen 1989a, 327–328.)

Kotirintamaan oli *Kotiliedessä* valettu uskoa voitokkaasta sodasta, jonka edellytyksenä oli naisten omistautuminen kodin ylläpitoon ja sotaa käyvien miesten tukemiseen. Kun usko sodan mielekkyyteen heikkeni, myös kotirintaman tahtotila laski. *Kotiliesissä* tämä näkyi siten, että naisten moraalia, tai paremminkin moraalittomuutta, käsitteleviä artikkeleita oli lehdessä yhä enemmän. Erityisen huolissaan lehti oli nuorten naimattomien naisten moraalista. Nimerkki Isoäiti käsitteli usein nuorten naisten moraalittomuutta artikkeleissaan ja kirjeenvaihtopalstallaan. (Ks. esim. KL 1/1942, 24; KL 3/1942, 86; KL 5/1942, 151; KL 3/1943, 82, KL 5/1943, 142, 160; KL 7/1943, 204, 222.)

Kotiliesi huolestui erityisesti nuorten naisten halusta kaunistautua miehiä varten ja tähdätä työelämään suorittamalla loppututkinnon sen sijaan, että he olisivat omistautuneet lasten tekoon ja kodinhoitoon. Wiherheimo (SKS KIA: AW, päiväkirja 1.1.1943. K3) pohti päiväkirjassaan, että talkootyötä tekevän ”graduoidun ja permanentatunkin” naisen oli mahdollista saada moraalinen hyväksyntä. Talkootyön uskottiin jalostavan kaupunkilaistyttöjenkin luonnetta. Narsku (Mirja Narinen) (KL 13–14/1942, 392–394, 404–406) kuvasi nuorten naisten elämää työleirillä vuonna 1942 reportaasissaan ”Maalaistyön ja elämän oivallisessa opissa”:

Sunnuntai on leirille tulojen ja lähtöjen päivä. Silloin saapuu aina leirille joukko silkisukkaisia, varsin vaaleita, hentoja, jopa sievästi kaunistettujakin kaupunkilaisneitejä. Viikon tai kahden kuluttua on sama joukko lähdössä ruskeana, pyöreäposkisena, terveyttä ja voimaa uhkuvana. (KL 13–14/1942, 405–406.)

Siellä ei kitketä vain juolavehnää, savikkaa ja vesiheinää porkkanapenkeistä. Siellä kitketään tyttöjen luonteesta haitallisia rikkaruohoja. (KL 13–14/1942, 405.)

Moraalikysymyksiin liittyi *Kotiliedessä* myös elintarvike- ja tavarapulan synnyttämä keinottelu. Suomi oli jatkosodan aikana riippuvainen Saksan kaupasta. Ulkomaankaupan rajallisuus ja viljelyspinta-alan riittämättömyys johtivat siihen, että vuonna 1943 elintarviketilanne oli muuttunut väestön ruokinnan kannalta kriittiseksi. (Saraste 1990, 296.) *Kotiliesi* päivitti pula-ajan ruokaohjeita ja *Kotilieden* kummikerho pyrki helpottamaan köyhien monilapsisten perheiden ahdingkoa lahjoittamalla vaatteita ja lypsylehmiä. Lehti esitteli myös ulkomailla kehitettyjä ratkaisuja tavarapulaan. Yksi tällainen oli Ruotsin ja Saksan mallin mukainen turvepehkuvuode (KL 11/1943, 334–335), jonka ansiosta vauva voitiin nukkuttaa ilman vaippoja. Niitä oli kangaspulan takia yhä vaikeampi saada. Artikkelit tukivat ankarissa olosuhteissa selviytymistä ja pyrkivät samalla pitämään yllä naisten uhrivalmiutta ja moraalia.

Tepora (2011a, 239) päätelee, että valtajulkisuudessa uhrautumisesta tehtiin ehdoton välttämättömyys vasta jatkosodan loppuvuosina sodan pitkittyessä ja sotaväsymyksen vallatessa alaa. Tämä ei kuitenkaan pidä paikkaansa *Kotilieden* kohdalla. Lehti perusti toiminta-ajatuksensa talvisodan syytymisestä lähtien uhrautumisesta eetokselle. Mahdollista on, että Tepora viittauksellaan valtajulki-

suuteen sulkee pois aikakauslehdistöä tai ainakin naistenlehdet. Siinä tapauksessa Teporan käsitys ei tee oikeutta laajemmin lehdistössä esitetyille ajatuksille uhrin välttämättömyydestä.

Kotiliedessä sodan menetyksiin kiinnittyvä uhrimieliä alan tukeminen väistyi, kun Suomi solmi Neuvostoliiton kanssa välirauhansopimuksen 19. syyskuuta 1944. Saksalaiset tuli rauhan täyttymisen ehtojen mukaan karkottaa Lapista, mutta vapaaehtoisena alkanut vetäytyminen muuttui tuhoisaksi Lapin sodaksi, ja viimeiset saksalaiset poistuivat maasta vasta huhtikuussa 1945. Suomi joutui luovuttamaan Neuvostoliitolle Petsamon sekä vuoden 1940 rauhan rajan taakse jääneet alueet. (Häikiö 2005c, 1093–1094; Vehviläinen 2002, 147–151.) Taistelu bolsevismia vastaan oli päättynyt ja alkoi rauhan rakentamisen kausi, jonka luonnetta Wiherheimo kuvasi päiväkirjassaan:

[...] koko Suomen kansan täyttää nyt merkillisen tvyni päättäväisyys: jos vain inhimillisesti on mahdollista, me täytämme tuon rauhan vaatimukset. Me ponnistamme kaikkemme voidaksemme elää naapurimme kanssa sovussa ja keskinäisessä luottamuksessa. Jos Venäjä tätä todella toivoo, se on löytävä Suomesta luotettavan naapurin. (SKS KIA: AW, päiväkirja 8.10.1944. K3.)

Kotiliedessä sodan käsittelystä siirryttiin kuin leikaten jälleenrakennuksen aikaan, vaikka Lapin sota kosketti vielä pohjoista Suomea. Lapin sodan ”unohtaminen” koski laajasti muutakin lehdistöä. Marja Tuominen ja Mervi Löfgren (2018, 27) toteavat, että suomalaisessa historian muistissa Lapin sota haihtui talvi- ja jatkosodan tieltä. Jälleenrakennuksen aikana ja myöhemmässä historiantutkimuksessa Karjalan evakkojen asuttaminen nousi keskeisesti esille Lapin tuhojen sijaan (Tuominen & Löfgren 2018, 27).

Naisilta edellytetty uhrimieliä kohdistui jatkosodan päätyttyä rintamalta kotiutettavien miesten paluuseen. Naisten tuli työmarkkinoilla ja oppilaitoksissa antaa tilaa miehille. *Kotiliesi* alkoi jo jatkosodan loppuvaiheessa käsitellä naisten koulutuskysymystä eli sitä, mitkä ammatit sopivat nuorille naisille. Lehden mukaan yliopistokoulutus oli vain poikkeustapauksissa naisille tarpeen, koska nuoren naisen tähtäimeen oli asetettu ihannevaimon roolimalli. Tavoitteena tuli olla maanviljelyksestä ja kotitaloudesta vastaava runsaslukuisen lapsikatraan äiti. (Ks. esim. KL 9/1943, 268; KL 20/1943, 582–583; KL 22/1943, 652–653.)

Oman haasteensa toivat sodassa invalidisoituneet miehet. *Kotiliesi* kohotti sodassa haavoittuneen miehen kärsimyksen kautta vapauden hinnasta muistuttavaksi sankariksi, jonka hoitaminen oli vaimolle kunnia-asia. Nuorten naisten velvollisuudeksi tuli hyväksyä sotainvalidi aviomieheksi. *Kotiliesi* valmisteli naimattomia naisia tähän tehtävään fiktiivisillä kasvutarinoilla. Näitä olivat Tyyni Tuulion, Tuulia-nimimerkillä, kirjoittama ”Marja-Liisa harjoittelee” -jatkokertomus vuonna 1943 ja syyskuussa 1944 alkanut ”Seitsemännän kerroksen nuori pari”.

5.1 Naistenlehdet toisen maailmansodan aikana

Sodan sytyttyä naistenlehdet joutuivatkin asemoimaan itsensä uudelleen suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan ja naistenlehtien perinteisiin aiheisiin. Sota oli lähtökohtaisesti vieras aihe naistenlehdille, mutta merkittävä osa naistenlehdistä täydensi ainakin joltain osin sodan propagandakoneistoa. Sota-ajan *Kotilieden* analysoimiseksi on hyödyllistä kiinnittää huomiota muiden maiden vastaaviin lehtiin ja niiden toimintatapaan toisen maailmansodan aikana, jotta piirtyisi selkeämpi kuva *Kotilieden* painotuksista naistenlehtien sota-argumentaatiossa. Naisen rooliin liittyvät painotuserot eri maiden naistenlehdistön välillä muodostuivat ennen kaikkea yhteiskunnassa vallinneista käsityksistä kotirintamasta ja valtion enemmän tai vähemmän suorasta ohjauksesta.

Saksassa lehdistö oli täysin propagandaministeriön alaisuudessa, joten kansanvalistus- ja propagandaministeri Joseph Goebbels pystyi erottamaan ja nimitämään lehtien päätoimittajat (Kirk 2007, 127). Saksassa propaganda suunnattiin eliitin sijaan ennen kaikkea kansalle. Käytössä olivat emotionaalisen argumentoinnin keinot, joilla vahvistettiin yhteisiä symboleja ja merkityksiä. Tätä toimintaa varten Saksa perusti vuonna 1939 jokaiseen armeijakuntaan propagandakomppaniat. Niiden toimintaa ei kuitenkaan pidetty riittävänä, joten propagandaministeriö järjesti niiden rinnalle siviilipropagandavirkailijat. (Zeman 1964.) Naisille propagandaa välitti natsi-Saksan naisjärjestö NS-Frauenschaft (Kirk 2007, 27). Järjestö julkaisi kaksi kertaa kuukaudessa ilmestyvää *Frauen-Warte* -naistenlehteä.⁴⁴ Lehti toimi natsi-Saksan organisaation alaisuudessa ja välitti sen propagandaa tukevat viestit ilman toimituksellista arviota tai editointia. (Kirk 2007, 127.)

Saksalainen sotapropaganda painotti muuta Eurooppaa ja Yhdysvaltoja enemmän naisen roolia nimenomaan uuden, rodullisesti puhtaan kansakunnan synnyttäjänä sekä kodin ja lasten hoitajana. *Frauen-Wartessa* (nr. 1, heinäkuu 1942, 3) kuvattiin vuonna 1942, kuinka miehen tai pojan kaatuminen rintamalla sitoo perheen osaksi niin sanottua luonnollista sodan kulkua. Vaimo ja äiti löytävät entistä syvemmin elämäntehtävänsä omistamalla kotinsa, puutarhansa ja lapsensa Saksan hyväksi. Lasten kautta Saksa elää eteenpäin. Ilman tätä uhria suuret ajat eivät olisi saavutettavissa. (*Frauen-Warte* nr. 1, heinäkuu 1942, 3.) Saksalainen sotapropaganda pyrki myös saamaan naisia rintamalle lähteneiden miesten tilalle työelämään, mutta se ei koskaan onnistunut täysin tehtävässään (Rupp 1978, 107–108). Koska *Kotiliesi* haki mallia natsi-Saksan naisten organisoitumisesta, kuvaan tarkemmin natsi-Saksan naisiin kohdistamaa propagandaa luvussa ”Moraalisia arvoja ja ihanteita natsi-Saksasta”.

Britanniassa lehdistöä valvoi tiedotusministeriö (Ministry of Information), mutta tiedotusvälineet vastasivat itse journalistisesta sisällöstään. Marjorie Fergusonin (1985, 18) mukaan brittilehdistön propaganda muodostui näin eräänlai-

⁴⁴ *Frauen-Warte*. German Propaganda Archives: <http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/fw.htm>. Viitattu 3.3.2014.

sen itsesääätelyn pohjalta. Britanniassa naistenlehtien toimittajat muodostivat yhteensä yhden, jonka kautta he toimivat tiiviisti yhdessä viranomaisten kanssa sodan aikana. Toimittajat ottivat tehtäväkseen viranomaisten päätösten ja menettelytapojen välittämisen kotirintamalle. Sotauutisoinnilla pyrittiin samalla perustelemaan sotarintaman uhrausten merkitystä ja tätä kautta valaa uskoa kotirintaman naiseen, jotta he jaksaisivat ponnistella yhteiskunnan tuotantokoneiston ylläpitämiseksi. (Ferguson 1985, 18.)

Sodan pitkittyessä yhdeksi propagandan aiheeksi naistenlehdissä muodostui yleisesti naisten työssäkäynti. Amerikkalainen *Ladies' Home Journal* käynnisti kampanjan, jossa se propagoi vahvasti sen puolesta, että naiset työskentelisivät kodin ulkopuolella ja korvaisivat näin rintamalla taistelevien miesten työpanoksen. Lehti loi käsitteen Women in National Service Campaign eli WINS. Se alkoi kutsua naisia, jotka katsoivat, että kotityö riittää heidän panokseen kotirintamalla, nimityksellä "mrs stay-at-home". Yhdysvalloissa oli jo toisen maailmansodan alkaessa huomattava määrä keskiluokkaisia valkoisia kaupunkilaisnaisia, jotka hoitivat kotona paria lastaan. (Kimble 2006, 351.)

Yhdysvalloissa Office of War Information (OWI) kehotti naistenlehtiä julkaisemaan kuvia työssäkäyvistä naisista ja kysyi: "Onko hyvä vaimo vain äiti?" Naisten työssäkäyntikampanja kulki tunnuslauseella: "The More Women at Work, the Sooner We'll Win." (Rupp 1978, 96–97.) Sodan naisille asettamat uudet vaatimukset pakottivat naistenlehdet laajentamaan toiminta-ajatustaan. James J. Kimblen (2011, 60, 89) mukaan *Ladies' Home Journal* luopui sodan aikana alistuvasta kotiäitiroolimallista ja toi sen tilalle aktiivisen kotirintamanaisen mallin. Naisen uutta roolia kuvattiin sotaan liittyvällä kuvastolla: naiset tekivät 24 tunnin palvelusta kotiyksikössään ilman iltalomia (Kimble 2011, 60, 89).

Neuvostoliitossa naistenlehdet pystyivät vielä 1920-luvun alussa kuvaamaan ympäröivää todellisuutta ilman valtion ohjailua, mutta Stalinin valtaantumisen jälkeen vuonna 1922 lehdet kytkettiin hallituksen alaisuuteen (Attwood 1999, 170). Neuvostolehdistön luoma naiskuva oli huomattavasti eurooppalaista lehdistöä sotaisampi. Vuonna 1942 neuvostoarmeijan palveluksessa oli 520 000 naista, joista 120 000 toimi taistelutehtävissä, vaikka hallitus ei erityisesti kannustanut naisia sotilasuralle (Berkhoff 2012, 53).

Lynne Attwoodin (1999, 126–128, 170) mukaan Neuvostolehdistössä rakennettiin kuvaa sankarillisesta, fyysisesti voimakkaasta ja rationaalisesta naisesta, jonka tehtävänä ei ollut vain työskentely kodin ulkopuolella, vaan myös miehensä ja lastensa tarpeista huolehtiminen. Leninin lähipiirissä vuonna 1914 perustettu *Rabotnitsa*-naistenlehti pyrki vahvistamaan käsitystä miesten ja naisten henkistä ja fyysistä yhdenvertaisuudesta luomalla kuvastoa sotatehtäviä suorittavista naisista. (Attwood 1999, 126–128, 170.)

Japanissa isänmaalliset naisjärjestöt olivat vuonna 1942 liittyneet yhdeksi organisaatioksi nimeltään Dainihon fujinkai. Se painotti naistenlehtien tavoin kotirintamanaisen roolia perheen ylläpitäjänä ja lasten synnyttäjänä. Japanilaiset naiset eivät vuoden 1941 jälkeen olleet saaneet osallistua sotatoimiin, eikä heitä velvoitettu ansiotöihin. (Miyake 1991, 272, 278; Orbaugh 2007, 256; Takeda 2005, 93.) Erityisesti *Kotilieteen* vertautuva, kaupallinen *Shufu no Tomo* -lehti tähdensi

naisen roolia sodassa taistelevan miehen tukena (Frederic 2006, 3; Sato 2003, 83; Takeda 2005, 55–56). Maaseudun naisille suunnattu, valtion sponsoroima *Ie no Hikari* otti kaupallista sisartaan aktiivisemmän roolin patrioottisessa propagandassa. Voitontahtoa kohottaakseen se järjesti muun muassa isänmaallisen laulun kilpailun. (Kushner 2006, 31.)

Saksalaisen lehdistön tavoin japanilaiset naistenlehdet yhdistivät väestön lisäämiseen tähtäävän propagandan rodunjalostuksen periaatteeseen. Japanissa naistenlehdet olivat ennen sotaa painottaneet syntyvyyden säännöstelyä eugeenisista syistä (Takeda 2005, 59–66). Vuonna 1940 säädetty laki kansallisesta rodunjalostuksesta kirjasi tavoitteeksi nostaa japanin väkiluku, rotupuhtautta vaaalien, 73 miljoonasta 100 miljoonaan kahdessakymmenessä vuodessa (Orbaugh 2007, 341). Samalla avioliittoikää laskettiin kolmella vuodella ja jokaisen parisunnan odotettiin saavan vähintään viisi lasta (Miyake 1991, 278).

Naistenlehtien käsitys sota-ajan ”kauniista naisesta” vaihteli sen mukaan, mitä pidettiin naisen ensisijaisena tehtävänä. Brittiläisessä naistenlehdistössä omistautuminen fyysisen kauneuden tavoitteluun säilyi vahvana koko toisen maailmansodan ajan (Ferguson 1985, 94). Myös amerikkalaisen naisen hyve oli kaunistautua kotiaan ja miestään varten. Syntyi käsite Patriotic fashion (Kimble 2011, 87–88; Rupp 1978, 66).

Naisten työssäkäynnin yleistyttyä amerikkalaisissa naistenlehdissä nousi kauneusihanteeksi fyysistä, yleensä miehistä työtä tekevä nuori kaunis nainen (Kimble 2011, 88–89). Saksalainen *Frauen-Warte* painotti naisen kehon vahvuutta ja kauneutta. Lehden kuvasto viesti naisen roolia uuden kansakunnan synnyttäjänä. (Rupp 1978, 45–46.) Naisten asemaa tutkineen Hiroko Takedan mukaan sota ei Japanissa muuttanut vaimon velvollisuutta kaunistautua aviomiestään varten. Tämä näkyi sekä maaseudun naisille suunnatussa *Ie no Hikarissa* että kaupunkilaisessa ssaressaan *Shufu no Tomossa*.⁴⁵

Fyysinen Kauneus oli tavoiteltava naiseuden arvo vielä 1930-luvun *Kotiliesissä*. Muutos kauneuden naiseutta määrittävänä tai vahvistavana määreenä katosi toisen maailmansodan käynnistyttyä. Suomalaisen naisen hyveiksi muodostuvat *Kotiliedessä* käytännöllisyys ja koreilemattomuus. Kauneuden tavoittelua ei liitetty äidin eikä vaimon rooliin. Naisen tehtävä oli hoitaa kotia, ei koreilla aviomiehelle. Kaunistautuminen yhdistettiin naimattomiin, usein moraalisesti arveluttaviin naisiin.

⁴⁵ Professori Hiroko Takedan kanssa käyty keskustelu vuonna 2014. Takeda (2005) on kirjoittanut japanilaisiin naisiin kohdistuneista vaatimuksista Japanin Kiinan valloituksen aikana 1937–1945.

5.2 Hopeapeilin ja Eevan tapa käsitellä sotaa suhteessa Kotilieteen

Toisen maailmansodan aikana Suomessa ilmestyi naisille suunnattujen järjestölehtien lisäksi kolme kaupallista lehteä, joista *Kotilieden* asema oli levikkinsä puolesta huomattavasti vahvempi kuin sen kahden kilpailijan, *Hopeapeilin* ja *Eevan*. *Hopeapeilin* levikki pysyi sodan ja jälleenrakennuksen ajan noin kolmanneksen *Kotilieden* levikkiä pienempänä, *Eevan* levikki oli lähes sama kuin *Hopeapeilin*. (Leino-Kaukiainen 1992a, 222.) *Kotilieden* keskimääräinen painos oli talvisodan syttyessä 121 826, mikä teki siitä painokseltaan Suomen suurimman aikakauslehden. Levikki oli vielä tuolloin *Suomen Kuvalehteä* korkeampi. *Suomen Kuvalehden* levikki oli 113 964 vuonna 1939, mutta se ohitti sodan aikana painokseltaan *Kotilieden*. Yhtyneet Kuvalehdet julkaisi *Kotilieden* ja *Suomen Kuvalehden* lisäksi koko perheelle suunnattua *Seura*-lehteä. Sen levikki oli näistä kolmesta matalin. Sodan syttymisvuonna *Seuran* levikki oli 42 100. (YK vuosikertomus 1939.)

Kotiliesi säilytti toisen maailmansodan ajan paikkansa toiseksi suurimpana aikakauslehtenä ja suurimpana naistenlehtenä. Sen levikki kasvoi koko sodan ajan ja kasvu jatkui vielä jälleenrakennuksen vuosina. Sota-ajan levikkiluvut eivät kerro, kuinka paljon lehdillä olisi voinut olla lukijoita. Paperipulan takia lehtien julkaisumääriä jouduttiin vähentämään vuodesta 1942 lähtien ja lehtien sivumäärää supistamaan. *Kotiliesi* ja *Suomen Kuvalehti* olivat Yhtyneiden Kuvalehtien päätuotteet. Niitä pyrittiin julkaisemaan kysynnän mukaan, toisin kuin *Seuraa*, jonka 50 000 painos vuonna 1943 ei vastannut läheskään kysyntää. (YK vuosikertomus 1942–1944.)

Eevan ja *Hopeapeilin* *Kotiliettä* matalampien levikkilukujen selityksenä voi olla se, että ne tavoittelivat samaa lukijakuntaa. *Eevan* lukijaksi ajateltiin kaupunkilaista naista, joka ei viihdy hellan äärellä. Sen toiminta-ajatus oli: ”Nykyaikaisen naisen lehti”. Sisältö haettiin virastoissa ja konttoreissa työskentelevien naisten maailmasta. *Hopeapeili* pyrki puhuttelemaan *Eevan* rinnalla samaa kohderyhmää keskittymällä kuitenkin vahvasti kirjallisuuteen, teatteriin ja balettiin. (Malmberg 1991, 204, 206.) *Hopeapeili* ei ulkoasultaan ollut Pirkko Leino-Kaukiaisen (1992a, 222) mukaan aivan yhtä loistelas kuin *Eeva*, mutta sen sisältö koostui pitkälle samoista aineksista.

Toisen maailmansodan aikana sodankäyntiä tukevan propagandan määrässä ja propagandististen viestien vahvuudessa *Kotiliesi* ja *Eeva* sijoittuivat ääri-laitoihin. *Hopeapeili* haki paikkaansa näiden kahden lehden väliltä. *Kotilieden* sisältö painottui näistä kolmesta naistenlehdessä vahvimmin perheiden arkeen selviytymiskamppailuna. Lehti oli siinä osallisena neuvojen antajan ja moraalisen normittajan roolissa.

Eevan vähäinen propaganda keskittyi virkanaisten työvelvollisuuteen. Näissä jutuissa kirjoittajina olivat viranomaisten lisäksi usein kokemuskirjoittajat. Tämän voidaan nähdä kuvastavan *Eevan* toimituksellista linjaa pitää naisiin kohdistuva propagandistinen sisältö ainakin osittain erossa toimitetuista artikkeleista. *Eevan* näkökulma painottui romantiikkaan ja toimijoina jutuissa olivat

yleensä kodin ulkopuolella työskentelevät naiset. Erityisesti suosittiin aikansa muotiammatteja, kuten liikeapulaisia.

[...] nyt istuu nuori rouva puoli tuntia päivässä miehensä vuoteen vieressä – mikä aika monen rauhanoloissa kuherruskuukautensa viettäneen mielestä on varmasti onnettoman lyhyt. Rouva Nyberg on liikeapulainen kuten miehensäkin siviilioloissa, [...] Ja niin saa nuori rouvakin viettää avioliittonsa ensimmäisen joulun so-tasairaalassa, [...] Käsi kädessä elämäntoverinsa kanssa istuen, hiljaa puhellen, uutta, onnellisena edessä kangastelevaa tulevaisuutta suunnitellen. (*Eeva* 10/1941, 3.)

Toisen maailmasodan aikana *Eeva* irtautui pitkälle suomalaisesta todellisuudesta kuvaamalla amerikkalaisten, eteläeurooppalaisten ja eksoottisten maiden naisten kauneutta ja loisteliasta elämäntapaa. Artikkelit kertoivat usein elokuvatähtien ja kuninkaallisten elämästä. Seurapiireilämä oli kuihtunut säännöstelyn ja tanssikiellon takia olemattomaksi, mikä teki tarinoiden sijoittamisen suomalaiseen arkitodellisuuteen lähes mahdottomaksi. Maarit Niiniluodon (2007, 540) mukaan vuosien 1939–1948 tanssikielto vaikutti keskeisesti jopa suomalaisen iskelmäsa-noituksen kehitykseen. Syntyi myyttinen kaukokaipuukuvasto, mikä näkyi analogiana myös *Eevan* artikkeleissa, mutta toisin kuin iskelmissä, *Eevassa* eksoottisen kaipuun kohde oli suomalaisenkin naisen saavutettavissa.

Seurapiireissä liikkuneen kaupunkilaisen naisen tilalle *Eevassa* nousi itse-näinen ja seikkaileva nainen. Tätä muutosta voi analysoida filosofi Judith Butle-rin (2006) mukaan niin, että sukupuoli ei ole naisena tai miehenä olemista, vaan sukupuolta tuotetaan teoilla sosiaalisissa käytänteissä ja eri instansseissa. Koska sukupuoli muodostuu vakiintuneesta koodistosta, sillä on taipumus ylläpitää olemassa olevia valta-asetelmia. Tämä pitää sisällään myös mahdollisuuden muutokseen vallan asetelmissä esittämällä sukupuoli toisin. (Butler 2006.)

Eeva alkoi rakentaa eskapistista naiskuvaa esittämällä naisia miehisinä seikkailijoina, valtameripurjehtijoina, vakoojina ja purjelentäjinä. Lehti julkaisi vuonna 1940 sarjan naisvakoojista (ks. esim. *Eeva* 1/1940, 17; *Eeva* 9/1940, 18–19; *Eeva* 10/1940, 4–5, 23). Vuonna 1942 *Eeva* esitteli suomalaissisarukset, jotka lähti-vät seikkailumielessä piikomaan Brasilian presidenttiparin perheeseen (*Eeva* 4/1942, 4–5, 32). Sota laajensi näin naisen roolia ja toimijuutta miehiselle alalle vähentäen naisiin liitettyjä odotuksia. Tyylipuhdas esimerkki tästä on ”Naisia laivalla” -artikkeli joulukuun *Eevassa* vuonna 1940 (*Eeva* 12/1940, 28–29, 33). Siinä sankarin rooliin nousee nuori suomalaisnainen, vapaamatkustaja Leoni. Tämä suomalaisella sisulla varustettu uhkarohkea seikkailija selviytyi unelmien maahan, Australiaan.

Ida Pekarín päätoimittama *Hopeapeili* asettui propagandististen kirjoitusten määrää katsottaessa *Kotilieden* ja *Eevan* välille. *Hopeapeili* kirjoitti naisen roolista kotirintaman töissä ja lasten synnyttäjänä, (ks. esim. HP 11/1939, 6; HP 1/1940, 21; HP 2/1940, 4; HP 9/1941, 8–9; HP 2/1942, 15) mutta samalla se argumentoi tätä propagandistista tehtävää vastaan. Lehdellä oli ristiriitainen suhde naisen velvollisuuteen lasten synnyttäjänä. Lehden pääkohderyhmä, työssä käyvä vir-kanainen, oli lähtökohtaisesti naimaton ja hänen oli mahdollista suorittaa työvel-vollisuutensa palkkatyön ohella.

Naisen valjastaminen usean lapsen synnyttäjäksi olisi tehnyt mahdottomaksi kulttuurista nauttivan kaupunkilaisen elämäntyylin. Ristiriita näkyi lehdessä artikkeleina, joissa kyseenalaistettiin naimisiinmenoa ja kuvattiin naimattoman kaupunkilaisen naisen elämän ihanuutta (ks. esim. HP 4/1942, 14–15). Toisaalta sekä *Hopeapeili* että *Eeva* esittelivät myös vihkipareja. *Eevassa* kuvat painottuivat kauniisiin hääpukuihin sonnustautuneisiin morsiamiin. Kuvat viestivät ennen kaikkea romantiikkaa. Erotuksena *Eevaan*, *Hopeapeilissä* esiintyi enemmän arkisiin vaatteisiin sonnustautuneita naisia. *Kotiliedessä* romanttisia vihkikuvia ei julkaistu. Seurustelu ja häät olivat näkymätön elämänalue *Kotiliedessä*.

Talvisodan jälkeen virinnyt keskustelu sota-avioliitoista, jatkosodan aikana puhuttanut moraalien höllentyminen ja monilapsisuuden ideaali loivat yhteiskunnallisen kehikon myös *Eevan* ja *Hopeapeilin* naiskuvalle. Niissä lapsen saaminen nähtiin naisen henkilökohtaisena valintana, eikä sitä saanut muuttaa ”julkiseksi ja arkiseksi väestönlisäysjutuksi”, jolla turvattaisiin väestön kehitys sodan aikana (HP 2/1942, 15). Vaikka *Eeva* ja *Hopeapeili* kuvasivat muun muassa häiden odotusta ja viettoa sekä häämatkoja, naisideaalina oli itsenäinen nainen, mikä käytännössä tarkoitti yleensä naimattomuutta. Lehdet olivat tietoisia myös siitä, että sisällissota oli vähentänyt ja toinen maailmansota vähensivät entisestään naimaikäisten miesten määrää niin, että kaikille naisille ei riittäisi aviopuolisoa. Näin nimimerkki Mielikki kirjoitti *Hopeapeilissä* vuonna 1942:

Muistan sen ensimmäisen sodan, vapaussodan, jossa kaatuivat oman ikäluokkani valiomiehet, heidän joukossaan mahdollisten lasteni isä. Silloin jäi kylmän tilastotiedon mukaan parikymmentätuhatta naista ilman elämäntoverin mahdollisuutta. (HP 11/1942, 14.)

Naimattomien naisten joukossa oli merkittävä osa kaupunkien koulutetuista työssäkäyvistä naisista, joiden oletettiin olevan *Eevan* ja *Hopeapeilin* lukijoita. Naimattomuuden lisäksi *Eeva* ja *Hopeapeili* pitivät avioeroa täysin oikeutettuna, jos mies ja nainen eivät jostain syystä sopineet toisilleen (*Eeva* 7/1940, 8, 24). Sota-avioliitosta tuli näissä lehdissä jopa hyväksytty syy purkaa avioliitto. *Hopeapeili* kysyi vuonna 1942 muutamalta asianosaiselta, miksi he ovat eronneet (HP 9/1942, 14–15, 30–31). Näin kysymykseen vastasi nimimerkki Erosin lasteni takia:

Aluksi olin päättänyt purra hampaani yhteen ja kestää lasten takia, sillä juuri heidän takiaan avioeroajatus oli minusta kauhea. Mutta lopulta minusta alkoi tuntua, että juuri lasten takia minun on se tehtävä. En usko, että lapsille on hyvä elää epäsopuisassa ja riitaisassa perheessä. (HP 9/1942, 14.)

Hopeapeilin diskurssijärjestyksessä annettiin tilaa mielipiteelle, jonka mukaan lasten takia ei tarvitse pysyä avioliitossa, jos liitto on riitaisa. Vaimon ei myöskään edellytetty omalla toiminnallaan pystyvän poistamaan perheen epäsopua eikä naisen oletettu alistuvan piinalliseen tilanteeseen. Yleinen moraalikäsitelmä 1940-luvulla ei tukenut avioeroa kevyin perustein, joten *Hopeapeilin* tarjoamia avioeroselityksiä voidaan pitää hyvinkin liberaaleina. Näin nimimerkki Olimme henkisesti liian eritasoisia:

Ensiksikään ei entisellä miehelläni ja minulla ollut lainkaan sama henkinen aaltopi- tuus, toiseksi sanoisin, ettei tasomme muutenkaan ollut sama. [...] Kyllästyin mie- heni velkojen maksuun. Kyllästyin koko avioliittoon. Ja tässä nyt istun ylhäisessä yk- sinäisyydessäni, ah, niin tyytyväisenä... (HP 9/1942, 31.)

Eeva ei sodan missään vaiheessa tukenut uhrivalmista naiskuvaa, joka olisi vah- vistanut kansakunnan moraalialaa ja yhtenäisyyttä. *Hopeapeilissä* ei vielä talvi- sodan aikana propagoitu naisten uhrimielialan kohottamiseksi, mutta asemaso- dan aikana lehti julkaisi neljä fiktiivistä kertomusta, joilla on selvä uhrimielialaa tukeva tehtävä. *Hopeapeilissä* julkaistiin lisäksi vuonna 1942 kaksi kertomusta, jotka muistuttavat *Kotilieden* naimaikäisille naisille suunnattuja kasvutarinoita. Kasvutarinat kuvaavat nuoren naisen kasvua vastaanottamaan sodassa invalidi- soituneen miehen. Elsa Maaharjun kirjoittamassa ”Elämä valkenee” -kertomuk- sessa Armi kokee, että hän ei ole onnellinen, koska avioliitto on muuttunut sietä- mättömäksi. Kun Armin mies vastaa Armin tuskaiseen pohdintaan, että hän ei halua pakottaa Armiä elämään yhdessä invalidin kanssa, Armi oivaltaa tehtä- väänsä, joka ylittää hänen omat tarpeensa:

Ja äkkiä, kuin salamanvälähdyksessä, hän tajusi oman sokean itsekkyytensä ja katke- ruutensa kohtaloa kohtaan. Eero oli palannut sodan infernosta, sen tuhansien kauhu- jen keskeltä, hän kaipasi hellyyttä, huolenpitoa, rakkautta. Hän, Armi, ei saanut sitä vaatia, hänen oli itsensä sitä annettava oman rakastavan sydämensä pohjattomista rikkauksista. (HP 8/1942, 32.)

Kiirastulen kautta syntynyt oivallus tuottaa suuren ymmärryksen:

Sumenevin silmin hän kietoi kätensä miehensä kaulaan ja nvyhkytti vapauttavaa, helpottavaa itkua. Ja täydellinen, anteeksiantava ymmärrys täytti heidän mieltänsä. (HP 8/1942, 32.)

Erna Aron kirjoittamassa ”Heidi ja Eljas” -kertomuksessa Heidi purkaa kihlauk- sensa, koska on kuullut, että tuttu nuori mies Eljas on invalidisoitunut haavoitut- tuun rintamalla:

[...] en usko, että sinä terveenä olisit minulle niin loputtoman rakas kuin olet nyt. Tämä on minusta niin kaunista, että maailmassa ei ole mitään niin kaunista. [...] se pitää minun rakkauteni hereillä, koko elämäni. Jos hetkeksikään unohtaisin, että ra- kastan sinua, niin ihailu ja sääli tulvisivat heti koskenä sydämeeni ja herättäisivät mi- nut. (HP 3/1942, 35.)

Kertomusten tehtävä oli valmistella nuoria naisia ottamaan paikkansa sotainva- lidin vaimona. Propagandalle ominaiseen tapaan ne puhuttelevat tunteen tasolla. Oivalluksen tai kiirastulen kautta nainen saavuttaa onnen tai täyttymyksen saa- dessaan toteuttaa niin sanottua suurta tehtävää. *Hopeapeilin* kertomuksissa, toisin kuin *Kotilieden* vastaavissa kasvutarinoissa, ei kuvata tehtävän yhteiskunnallista luonnetta. Onni syntyy *Hopeapeilin* kertomuksissa siitä, että nainen saa tukea in- validisoitunutta miestänsä. Yhteiskunnallinen konteksti kertomusten taustalla on nuorten sotainvalidimpien saattaminen avioliittokelpoisiksi ja sen kautta kyke- neviksi perheen perustamiseen.

Myöskään työ isänmaan hyväksi ei ollut *Hopeapeilin* eikä varsinkaan *Eevan* vakituista sisältöä. Lottien ja talkoolaisten työn kuvaukset jäivät yksittäisiksi artikkeleiksi, joissa ei painotettu uhrautuvuutta vaan ennemminkin erityisesti *Eevassa* työn jännitystä. (Ks. esim. *Eeva* 2/1940, 3; *Eeva* 3/1940, 4–5; HP 7/1942, 14–15; HP 9/1942, 13.) Naisten itsenäisyyden toteutumisen edellytyksenä pidettiin naisen omia ansioita. Miesten siirtyminen rintamalle lisäsi naisten työmahdollisuuksia. *Hopeapeili* yhdisti naisten työssäkäynnin ja naimattomuuden. Lehti (HP 4/1942, 12–13, 34–36) kysyi vuonna 1942 työelämässä olevilta naisilta, miksi he eivät menneet naimisiin. Näin nimimerkki, Piirtäjä vastaa:

[...] siihen tulokseen olen kuitenkin tullut, että jos naimisiin menisin, saisin sellaisen pehmeän, hieman naisellisen lallukan, jota saisin laahata perässäni [...] Sitä paitsi on älykkäällä naisella aina tiettyjä vaatimuksia, jotka koskevat miehen henkistä että ulkonaista olemusta. (HP 4/1942, 12.)

Kun *Kotiliedessä* naisen roolin jatkuvuutta perheenemäntänä tuettiin naissukupuolvelta toiselle, *Hopeapeili* esitteli toisenlaisen mallin. Näin nimimerkki Filosofian maisteri pohtii naimattomuutensa perussyitä:

Minua ei kertakaikkiaan kasvatettu avioliittoa silmällä pitäen. Sen sijaan, että äidit usein tekevät parhaansa järjestääkseen ainakin siihen mahdollisuuksia, minun äitini melkein pä esteli. Ja niin vartuin ja kehitvin täysin tottuneena ajatukseen, etten milloinkaan mene naimisiin. (HP 4/1942, 12.)

Filosofian maisterin kirjoitus on kahdellakin tapaa täysin vastakkainen *Kotiliedessä* jatkosodan aikana vahvistuneelle käsitykselle nuoren naisen roolista. Kuten myöhemmin tulen osoittamaan, *Kotiliesi* alkoi vahvistaa diskurssijärjestyksessään vaatimusta, että nuorten naisten tulisi avioitua yhä nuorempina. Tämä johti osaltaan argumentointiin pidempään kestävästä akateemista kouluttautumisesta vastaan.

Kotiliesi piti naisen tehtävänä ennen kaikkea kotona ja maatilalla viljelyksillä työskentelyä. *Kotiliesi* ei *Eevan* ja *Hopeapeilin* tavoin tarjonnut unelmia vaan ohjeita ja vinkkejä kodinhoitoon yli yhteiskuntaluokkien. Sodan synnyttämän tavara- ja elintarvikepulpan aikana *Kotiliesi* toimi suorastaan perheiden hengissä selviytymisoppaana. Wiherheimo (SKS KIA: AW, Kaksi leiviskää 1966–1968, 47–48. K6) pohti sodan jälkeen, että esille nostettiin isoäitien opit saippuan valmistuksesta tallukoiden tekoon. *Kotiliesi* osallistui myös yhteisiin talkoisiin ja tuotantokampanjoihin. Naisten talkootyöstä raportoitiin säännöllisesti. Ero lehtien välillä oli ilmeinen. Erityisesti *Eevassa* talkootyötä seurattiin filmitähtien kautta, kun taas *Kotiliedessä* kirveen- ja haravanvarteen tarttuivat niin sanotut tavalliset naiset (Turunen 2011, 351, 354).

5.3 Sota-ajan Kotiliesi – faktaa ja fiktiota

Propagandan näkökulmasta fiktio on tehokasta, koska se puhuttelee ihmisiä tunteen tasolla. Ensimmäiseen maailmasotaan liitettyä ”vuoden 1914 henkeä” saksalaisten mobilisoinnin näkökulmasta analysoinut Jeffrey Verhey (2000, 135–136) tuo tutkimuksessaan esille myytinrakentajien roolin kansalaisten identiteetin muokkaajina. Sota-aikana ihmisillä oli normaalioloja suurempi alttius hakeutua sankaritarinoiden pariin, minkä myös kirjoittajat ja lehdistö oivalsivat. Peter Buitenhuis (1987, 102–105) osoittaa, että jo ensimmäisen maailmansodan aikana fiktiiviset propagandatarinat lainasivat teemoja klassisista tarinoista, minkä jälkeen syntyneitä tarinoita varioitiin ja toistettiin edelleen. Heikki Luostarisen (1994, 45) mukaan taitava propagandisti tietää, että ihmiset päättävät toiminnastaan oman käsitteellistetyn maailmansa rajojen sisällä, joten propagandisti pyrkii säätelemään ilmiöiden käsitteellistämistä suhteessa vallitseviin yhteiskunnallisiin tilanteisiin. Propagandan vaikutusmekanismit ovat historian saatossa toteutuneet tehokkaimmin erityyppisissä fiktiivisissä sisällöissä. (Luostarinen 1994, 45.)

Fiktion voima sanoman välittäjänä tulee *Kotiliedessä* esille lehden sotaan kiinnittyvissä fiktiivisissä tarinatyypeissä. Lehdessä oli aina julkaistu fiktiivisiä tarinoita, mutta sodan sytyttyä nämä tarinat jakautuivat hyvin selkeästi kahteen eri tarinatyyppiin, jotka olen nimennyt uhritarinaksi ja kasvutarinaksi. Niiden, kuten pakinoidenkin, voima perustui affektiiviseen vaikuttamiseen. Wiherheimon päiväkirjoista tai muista dokumenteista en pysty päättelemään, oliko moraali-ohjeistuksen kiteyttävien ja diskurssijärjestystä vahvistavien tarinatyyppien julkaiseminen lehdessä päätoimittajan tai toimituksen tarkoituksellinen päätös.

”Elämänvalaistuskirjoitusten” laatua sekä kaunokirjallisen sisällön tehtävää virkistykseen ja rohkaisun tuojana käsiteltiin ensimmäisen kerran neuvottelukunnan kokouksessa vuonna 1942 (SKS KIA: AW, KL:n neuvottelukunnan kokous 20.4.1942. K8). Tähän kategoriaan luettiin myös Isoäiti ja ”Tyttärien kerho”-palstalla julkaistut jutut (SKS KIA: AW, KL:n neuvottelukunnan kokous 22.2.1943. K8). Elämänvalaistukseen viittaava aihe näyttäytyy myöhemminkin asialistalla, mutta artikkelityypin sisältöä ei kuvata tarkemmin kokouspöytäkirjoissa, eikä Wiherheimo käsittele kirjoituksia myöskään päiväkirjoissaan.

Kotilieden toimituskokouksista ei ole tallennettu dokumentteja kansallisiin arkistoihin, joten ei ole tiedossa, käsiteltiinkö ”viihdytyspuolen” kategoriaan luokiteltujen artikkelien välittämää sanomaa laajemmin toimituskokouksissa. Vaikka fiktiivisten tarinoiden tehtävä oli neuvottelukunnan näkemyksen mukaan viihdyttää lukijaa, tämä ei sulje pois sitä, että ne sisälsivät myös propagandistisen päämäärän. Kirjoitukset tarjosivat usein vertaistarinan muodossa ratkaisua naisen kohtaamaan kriisiin eli siihen, kuinka vaikea tilanne kääntyy kuin ihmeen kautta hyväksi, ja naisen on jälleen mahdollista elää tyytyväisenä arkeaan. Tämän rohkaisevan ratkaisun elementit oli otettu vallitsevasta kansallisesta sotapropagandasta, vaikka sitä ei neuvottelukunnan pöytäkirjoissa mainitakaan, eikä välttämättä edes tiedostettu.

Kotilieden kirjoittajat ammensivat tarinoita yhteisestä ympäröivän todellisuuden sammiosta muodostaen siitä *Kotilieden* suuren tarinan. Fiktio ei Foucault'n (2014, 11) esittämän käsityksen mukaan liity vain fiktiiviseen kirjallisuuteen, vaan fiktio tuottaa kielen avulla näkyväksi sen, mitä ei ole sanottu. Kirjallisuus rakentaa yhteiskunnassa vallitsevaa kulttuuria kielen kautta. Foucault vertaakin kirjallisuuden suhdetta kieleen analogiana ajattelun suhteelle tietoon. (Foucault 2014, 11.) Fiktio on siten samanaikaisesti sekä totta että epätodellista (O'Leary 2009, 6). Diskurssijärjestystä tuottavassa merkityksessä fiktio ei heijasta todellisuutta vaan hahmottaa sitä ja antaa sille muodon (O'Leary 2009, 39).

Talvisodan jälkeen Päämajan yhteyteen perustetun tiedotusosaston yhtenä tehtävänä oli tuottaa kotirintamalle suunnattua tiedotustoiminnan nimellä kulkevaa propagandaa. Esimerkkinä toimi saksalainen propagandakoneisto. Tiedotustoimiston alaiset tiedotuskomppaniat kuvasivat kotirintaman suuntaan armeijan toimintaa. Erittäin oleellinen osa sotapropagandaa oli yleisen mielialan ylläpitäminen. (Syrjö 2005, 561–566.) Tämä näkyi *Kotiliedessä* esimerkiksi helmikuun 1943 neuvottelukunnan kokouslistalle kirjatussa naisten kestämistä käsittelevässä kappaleessa. Keskusteluun oli tarkoitus tuoda naisten mahdollinen uupuminen sodan ankarissa olosuhteissa. Aihe oli kuitenkin pyyhitty yli, ja sen sijaan kokouksessa pohdittiin, miten *Kotiliedessä* voitaisiin tukea naisten ja kodin jäsenten positiivista mielialaa sekä lisätä työtehoa. (SKS KIA: AW, KL:n neuvottelukunnan kokous 22.2.1943. K8.)

Vaikka fiktio ja tunteisiin vetoava viihdyttäminen olivatkin hyvä perusta sotapropagandalle, liiallisen viihteellisyyden välttämiseksi tuli sota-aikana lehdille hengissä säilymisen ehto. Viihdelehdiksi luokiteltujen julkaisujen painosmääriä supistettiin paperipulan takia, muistelee Wiherheimo julkaisemattomissa muistelmissaan (SKS KA: AW, Kaksi leiviskää 1966–1968, 47–48. K6.) Paperin säännöstely leikkasi ajanvietelehtien käyttämästä paperikiintiöstä 30 prosenttia vuonna 1942 (Perko 1988, 55–56). Vaikka säännöstely ei koskenut tässä laajuudessaan vielä *Kotiliettä*, Wiherheimon (SKS KA: AW, Kaksi leiviskää 1966–1968, 47–48. K6) mukaan lehti laihtui ja kalpeni ulkonaisesti, kun painatustöissä paperinkäyttöä rajoitettiin ankarasti. Paperin säännöstely kosketti *Kotiliettä* vasta syksyllä 1945, kun kansanhuoltoministeriön päätöksellä lehden saamaa paperin määrää leikattiin 40 prosentilla (SKS KA: AW, päiväkirja 25.10.1945. K3). Vuoden 1946 alusta lehdistön käyttämää paperin määrää leikattiin vielä 40 prosentilla, mikä *Kotilieden* kohdalla merkitsi numeroiden yhdistämistä (SKS KA: AW, päiväkirja 1.1.1946. K3).

Wiherheimo joutui tasapainoilemaan viihteellisen ja asiasisällön välillä jo ensimmäisen paperisäännöstelyn yhteydessä, koska hän ymmärsi viihdyttävien tarinoiden arvon sota-ajan ankean todellisuuden torjumisessa. Toisaalta hän piti arkitodellisuudesta irrotettua päiväunelmointia jopa vaarallisena. Wiherheimo pohti vääränlaisen päiväunelmointiin johtavan viihteen turmiollisuutta naisten sielunhoitajakurssilla pitämässään esitelmässä vielä sodan jälkeenkin vuonna 1948:

[...] väärinkäytettynä se vie monet kerrassaan epätoteen elämään: päiväuneksintaan, joka saa lukijan ehkä katkeruuden vallassa väheksymään omaa elämänosaansa ja

olojaan ja sen sijaan toimettomasti kuvittelemaan pilventakaisia. Sillä on suuret vaaransa siksi, että se toisaalta suhteettomasti korostaa varsinkin rikkauden ja ulkomuodon merkitystä ihmisen kohtalolle, ja siksi, että se kiihdyttää tunne-elämää epäterveellä tavalla. Moni lukija tietien tahtoen etsii ”novelleista” juuri tätä elämystä. Arvoton kirjallinen tuote voi monelta lisäksi sekoittaa siveellisen tajun ja esittää tahraisen elämän tai jopa rikoksiakin viekoittelevassa valossa.⁴⁶

Syyskuusta 1943, mahdollisesti juuri viihdelehdistöä koskevan paperisäännöstellyn takia, kaunokirjallisuus ja pakinat käsiteltiin *Kotilieden* neuvottelukunnan kokouksissa lehden yleissivistävänä sisältönä. *Kotiliedessä* tunnistettiin mahdollisesti, että kaunokirjalliset tarinat eivät enää vastanneet lukijoiden virkistystarpeeseen. Niiden ei ollut tarkoitus toimia enää viihdyttävinä elementteinä vaan pikemminkin yleistä mielialaa rauhoittavina.

Sodan päättyttyä *Kotiliedessä* haluttiin Wiherheimon (SKS KIA: AW, KL:n neuvottelukunnan kokous 16.10.1944. K8) sanoin ”jälleen vahvistaa tunne-elämän kosketusta ja tuoda toiveajattelun esikuvia sekä esteettistä nautintoa”. Kaunokirjallinen sisältö linjattiin tyyliltään rohkaisevaksi ja virkistäväksi, ja siihen tuli sisällyttää romantiikan pilkahduksia (SKS KIA: AW, KL:n neuvottelukunnan kokoukset: 12.2.1945; 8.10.1945; 14.10.1946. K8). Vuonna 1947 neuvottelukunta pohti ovatko yksittäiset novellit vai jatkokertomukset suositumpia kaunokirjallisena luettavana (SKS KIA: AW, KL:n neuvottelukunnan kokous 20.10.1947. K8). Jatkokertomukset olivat yleistyneet lehdessä jo sodan lopulla ja linja jatkui sodan päättyttyä.

Lopuksi voi kysyä, kuinka tietoisia lukijat olivat *Kotilieden* harjoittamasta propagandasta? Pertti Hemánus (1975, 18) erottaa toisistaan propagandan ja indoktrinaation. Propagandassa vastaanottaja tiedostaa olevansa vaikuttamisen kohteena. Jos hän ei tätä tiedosta, kyseessä on manipulaation ilmenemismuoto eli indoktrinaatio. (Hemánus 1975, 18.) Propaganda on toimintatapa, jonka tehtävä on ohjata mielipidettä tiettyyn suuntaan viestimällä määrättyä näkökulmaa, katsomusta tai aatetta (Miettunen 1976, 13).

Propaganda voidaan sen esittäjän ja sisällön täsmällisyyden mukaan jakaa lisäksi valkeaan, harmaaseen ja mustaan propagandaan. Valkoisen propagandan lähettäjän ja viestin sisällön vastaanottaja mieltää luotettavaksi. Musta propaganda koetaan täysin valheelliseksi, jopa niin valheellisiksi, että sota-aikana valtioiden toisilleen harjoittama propaganda koettiin ylilyönteineen viiheelliseksi. (Jowett & O'Donnell 2012, 19–20; Miettunen 1976, 37–43.) Harmaa propaganda asettuu mustan ja valkoisen propagandan välille. Siinä tiedon lähde on vaikea identifioida oikeaksi ja tiedon tarkkuus on epävarmaa. (Jowett & O'Donnell 2012, 21.)

Wiherheimo oli taitava oivaltamaan, kuinka propagandistinen sisältö kerrotaan niin, että asioita tarinaksi kytkemällä rakennetaan ympäröivää todellisuutta propagandapäämäärien mukaiseksi. Lisäksi *Kotiliettä* voidaan viran-

⁴⁶ SKS KA: AW, Naisten harrastukset ja henkinen taso aikakauslehtien valossa, Esi-
telmä naisten sielunhoitajakurssilla Helsingin NNKY:n talossa 26.10.1948, pidetty uudelleen Töölön seurakunnan naisten illassa 9.11.1948. K5.

omaiskirjoittajineen pitää luotettavana toimijana. Tämän kautta myös lehden välittämää viestiä voitiin lukijanäkökulmasta pitää virallisesti oikeana, vaikka se ei aina vastannutkaan lukijoiden todellisuutta. Keskeiseksi kysymykseksi *Kotilieden* kohdalla nousi se, miten kirjoittaa kotirintamanaisen elämää koskettavista asioista, jotka lähtökohtaisesti olivat kauheita ja surullisia. Kuinka kuvata miesten kuolemaa tai invalidisoitumista, kodin menettämistä ja ääretöntä pulaa kaikesta, kun näitä aiheita ei voinut käsitellä realistisesti lehdessä muodostuneen diskurs-sijärjestyksen takia.

Kotilieden näkökulmasta ratkaistavaksi muodostui se, miten nämä menetykset tulisi kääntää myönteisiksi. Pyrkimys kuvata todellisuutta ei olisi palvellut tätä tehtävää. Näkemykseni mukaan *Kotiliesi* valitsi, tai toimituskunnan sisällä valikoitui julkaisuperiaate, jossa asia-artikkelit painottuivat kotitalouksien ohjeistamisen lisäksi *Kotilieden* sotapropagandistisen agendan tukemiseen. Samalla lehdessä korostuivat fiktiiviset ja puolifiktiiviset sisällöt, koska ne pystyivät paremmin luomaan sotamyönteistä ilmapiiriä sekä ”kohottamaan mielialaa” kotirintamalla.

Wiherheimon ensimmäisenä työnä oli jo *Kotilieden* palvelukseen tullessaan laatia lista henkilöistä, joita hän ja toimituskunta pitivät sopivina lehden avustajiksi. Oleellista oli, että nämä henkilöt ymmärsivät lehden merkityksen kotien kehittämistyössä myös sodan sytyttyä. (SKS KIA: AW: SSLH, 1.7.1976, 4. K8.) Juuri nämä avustajat kirjoittivat suurelta osin ne *Kotilieden* artikkelit, joissa tutkimiani kotirintamaa ohjeistavia moraalisia diskursseja ilmenee.

5.4 Moraalisia arvoja ja ihanteita natsi-Saksasta

Saksalaiset hyödynsivät ensimmäisestä maailmansodasta tehtyjä propagandanalyysyjä 1930-luvun alusta lähtien. Propagandaministeri Joseph Goebbels otti propagandan lähtökohdaksi ”raa’an massan” muuttamisen kansakunnaksi. (Levyatan 2009, 60.) Tätä varten saksalaiset kehittivät yliopistoissa testausjärjestelmiä, joilla propagandan vaikutusta pystyttiin arvioimaan. Suomessa vastaava menetelmä ei ollut, vaan suomalaiset hakivat mallia Saksasta. *Kotilieden* vakituinen kirjoittaja L. Arvi Poijärvi⁴⁷, kouluneuvos ja kouluhallituksen pääjohtaja vuosina 1942–1945, matkusti Päämajan aloitteesta Saksaan helmikuussa 1941. Hän kuvasi propagandaministeriössä käytyjä keskusteluja hedelmällisiksi. Vaikka saksalaista propagandamallia ei jäljennettykään, matkalta saatuja kokemuksia pyrittiin soveltamaan myös Suomessa. (Rusi 1982, 45.)

Wiherheimo oli käyttänyt jo vuonna 1937 estetiikan laudaturtyössään Saksan kansanvalistus- ja propagandaministerinä vuosina 1933–1945 toimineen Joseph Goebbelsin ajatuksia aikakauslehden tehtävästä kansanvalistajana. Aikakauslehti voi Wiherheimon (SKS KA: AW, estetiikan laudaturtyö 1937, 47. K6)

⁴⁷ Lauri Arvi Pellervo Poijärvi. Kansallisbiografia: <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/8149/>. Viitattu 11.3.2017.

mukaan olla mitä tehokkain jatkuvan kasvatuksen, opetuksen ja neuvonnan väline, kun se kohdisti toimintansa jollain tavoin rajoitetulle yleisölle ja pysytteli itse luonnehtimansa ohjelman puitteissa. Wiherheimo oli poiminut esimerkiksi Goebbelsin vuonna 1933 pitämän puheen, jonka mukaan aikakauslehden ei kuulu metsästää viimeisimpiä uutisia vaan keskittyä opettamisen ja tietämyksen syventämiseen, jotta viestin teho tunkeutuisi paljon syvemmälle kansaan kuin muiden orgaanien. Wiherheimon (SKS KA: AW, estetiikan laudaturtyö 1937, 47. K6) mielestä Goebbelsin luonnehdinta piti paikkansa sellaisissa aikakauslehdissä, jotka todella asettuivat aikansa ”orgaanisen ajattelun palvelukseen”.

Wiherheimo oli tehnyt laudaturtyön julkaisua edeltävänä vuonna opintomatkan Saksaan. Kyseessä oli saksalaismielisen kirjailija Maila Talvion ehdotuksesta järjestetty talonpoikaisateria Lyypekissä vuonna 1936. Wiherheimo kuului siihen suomalaiseen sivistyneistöön, jota Talvio ehdotti kutsuttavan matkalle. (Hiedanniemi 1980, 95; Jokisipilä & Könönen 2013, 91.) Wiherheimo ei ollut itsensä varma, mitä matkalta odotti.

Kansanmusiikintutkija Armas Otto Väisänen oli laatinut tilaisuuteen kalevalamittaisen menyyän, missä esiteltiin kaikkien Suomen maakuntien ruokia. Saksaan matkusti lisäksi *Kalevalan* runojen ja musiikin esittäjiä. Kalevalaisen teeman käyttö kuvastaa käsitystä kansallispiirteistä, joiden voitiin katsoa vastaavan niin sanottua puhdasta suomalaisuutta. Natsi-Saksan kulttuurivaikuttajat käyttivät *Kalevalaa* kuvaamaan ihmissielun ja -hengen kauneimpia ilmauksia. (Jokisipilä & Könönen 2013, 136–137.)

Tämän takia ei ole yllättävää, että Maila Talvion saksalaismielisessä kulttuuripiirissä liikkunut Wiherheimo käytti vielä sodan päätyttyäkin juuri *Kalevalan* naishahmoja metaforisesti kuvatessaan *Kotilieden* vaiheita ennen sotaa, sen aikana ja sodan jälkeen. Suureellisista järjestelyistä huolimatta vaikutelmat Lyypekin tilaisuudesta olivat ristiriitaisia. Toisaalta Wiherheimo viehättyi intohimoisesta kansallishengestä, joka kannatteli nyky-Saksaa, mutta samalla hän pani närkästyksellä merkille kansallissosialismin tuomia negatiivisia piirteitä:

En voi olla täällä siksi, että saan kalliilla hinnalla huonoa ruokaa, tai että luen kaupungin porteista sanat: ”Juden nicht erwünscht” (SKS KIA: AW, päiväkirja 25.6.1936. K3).

Lyypekissä Wiherheimo vieraili pormestaritar Drechslerin⁴⁸ luona. Drechsler tiedusteli Wiherheimolta eikö Suomessa ole laajoja aloja viljelemätöntä, minne voitaisiin lähettää muutamia satoja tuhansia saksalaisia asuttamaan maata? Tähän Wiherheimo totesi: ”Oma etu on niin likellä ystävyysden silkkihansikkaan alla.” (SKS KIA: AW, päiväkirja 25.6.1936. K3.) Wiherheimo koki vieraaksi Heil Hitler -asenteen, joka kuvastui hänen mukaansa kaikkialta:

Ei, saksalainen on minulle vieras kansa, kieli ja mielenlaatu. Viimeeksi mainittu ehkä ei sentään kokonaan, mutta sitä vääristää se kiihko, joka kuvastuu esim. sanomalehdistä ja puheista julkisuuteen. Heil Hitler -asenne oli varsinkin Lübeckissä kaikkialla esillä, täällä [selvennys: Alli Wiherheimo viittaa Harzburgiin, jossa hän oleskeli] sitä

⁴⁸ Pormestarittaren aviomies Otto-Heinrich Drechsler vastasi vuosina 1941–1944 Saksan Latviaan perustamista keskitysleireistä.

vähemmän huomaa. Tajuan kyllä, että tämän kaiken alla on syvälinen Saksa, jossa-kin näkymättömissä ne suuret ajatukset ja tunteet, jotka ovat ihmiskuntaa ruokki-
neet, mutta niitä en ole tässä maassa vielä kohdannut muualla kuin keskiyönkonser-
tissa. (SKS KIA: AW, päiväkirja 25.6.1936. K3.)

Wiherheimon vastenmielisyys kansallissosialismia kohtaan tukee sitä käsitystä, että suuri osa saksalaismielisistä suomalaisista koki natsismin piirteet vieraiaksi ja häiritseviksi. Saksalaissympatioita on selitetty maan saavutuksilla taiteen ja kulttuurin saralla sekä erityisesti vuoden 1918 sisällissodalla, jonka yhteydessä Saksa järjesti jääkärien koulutusta ja antoi sotilaallista apua Suomelle. (Jokisipilä & Könönen 2013, 21–22.) Nostalginen ideaalikuva vanhasta kulttuuri- ja sivistysvaltiosta eli vahvasti Wiherheimon mielessä natsismin häiritsevistä piirteistä huolimatta. Wiherheimo ei tunnistanut, että hänen esimerkkinään pitämä Goebbel oli natsipropagandan takana, eikä hän analysoinut tai pohtinut saksalaisten uutta asennetta. Hän oli ainoastaan närkästynyt sen röyhkeydestä, päällekyvyydestä ja epäkristillisyydestä.

Wiherheimo liikkui opintomatkoillaan päättäjien ja eliitin keskuudessa. Tietoa maasta suodattui usein poliitikkojen ja eri kulttuurihenkilöiden rouvien tapaamisissa. Tästä näkökulmasta Eurooppa ja edelleen myös Saksa näyttäytyivät kulttuurin ja sivistyksen kautta. Wiherheimo surikin sodan alla vuonna 1938, että jos sota alkaa, niin saamme jättää hyvästit eurooppalaiselle kulttuurille (SKS KIA: AW, päiväkirja 25.9.1938. K3). Suomea Hitlerin Saksan vaikutuspiirissä tutkineet Markku Jokisipilä ja Janne Könönen (2013, 23) kuitenkin kyseenalaistavat sen, että suomalaiset eivät olisi ymmärtäneet vanhan sivistysvaltion muuttuneen antisemitismia ja rotuideologiaa harjoittaneeksi Kolmanneksi valtakunnaksi.

Kesäkuussa 1942 Hitler tuli yllättäen Suomen marsalkka Mannerheimin 75-vuotissyntymäpäiville (Häikiö 2005a, 356–357). Saman vuoden lokakuussa suomalaiset naistoimittajat saivat vierailukutsun Saksaan (Jokisipilä & Könönen 2013, 351). Saksan naisjärjestö Reichsfrauenführung kutsui yhdeksän suomalaista naistoimittajaa tutustumaan 12 päivän ajaksi saksalaisen kotirintaman organisoitumiseen, ensin Danzigiin ja Thorniin, sitten Müncheniin ja Innsbruckiin. Matkalle lähti myös *Kotilieden* toimittajia, muun muassa päätoimittaja Wiherheimo, joka toimi suomalaisryhmän johtajana ja tulkkina. Vieraita opastivat paikalliset NS-frauenschaftin siviilipropagandavirkailijat. Matkaohjelma oli tiivis, retkikunta tutustui viiteen-kuuteen kohteeseen päivittäin. (SKS KIA: AW, päiväkirja 24.10.1942. K3.) Toisin kuin vuonna 1936, nyt Wiherheimo oli syvästi vaikuttunut näkemästään:

Itse asiassa Saksan kansa ja sen nykyinen suunta on meille sukua. Tehdään työtä olan takaa, autetaan lähimmäistä joka tavalla, mitä voidaan, suhtaudutaan vakavasti väestökäytömyykseen ja maailmankatsomuskäytömyyksiin, halutaan nostaa terveet elintavat kunniaan, etsitään taiteelle ja muulle luomistavölle kansallisia esikuvia, mukaudutaan melko siivosti ankaraankin säännöstelyyn, kannetaan kipeät menetkset valittamatta, uskotaan tulevaisuuteen nykyhetken ankaruudesta huolimatta, alistutaan kuriin, nuoret ja vanhat, etäisten suurten päämäärien hyväksi. (SKS KIA: AW, päiväkirja 24.10.1942. K3.)

Wiherheimo kuvaa Saksaa, jossa vuoden 1941 tehdyn niin sanotun lopullisen ratkaisun pohjalta oli käynnissä juutalaisten joukkomurha (ks. Parker 2001, 8). Saksan propaganda oli siis varsin onnistunutta suhteessa *Kotilieteen*. Sitä voidaan tarkastella propagandatutkimuksessa käytetyllä klassisella kommunikaatioprosessin kaavalla: kuka sanoo, kenelle, mitä, koska, millä tarkoituksella, miten ja millä vaikutuksella? (ks. esim. Kulha 1972, 4–7.) Vaikka Osmo A. Wii (1993, 75) arvostelikin tätä alun perin Lasswellin 1946 julkaisemaa kaaviota viestinnän kuluista liian suoraviivaiseksi, se soveltuu kuvaamaan hyvin *Kotilieden* viestinnän mallia. Saksalainen propagandakoneisto kertoi suomalaisille aseveljille ja sisarille, miltä todellinen Saksa näyttää sillä tarkoituksella, että suomalaiset toimittajat jakaisivat tämän tiedon Suomessa suomalaisiin koteihin.

Saksa ei tarvinnut *Kotilieden* toimittajien vakuuttamiseen suostuttelukeinoja. Suostuttelukeinoja käytetään erotuksena propagandaan tilanteessa, jossa pyritään tyydyttämään sekä vakuuttajaa että suostuteltavaa (Jowett & O'Donnell 2012, 1–2). Natsi-Saksan propagandan perillemeno vahvasti Suomessa vallitseva käsitys Saksan ja Suomen yhteisestä tehtävästä taistella bolsevismia vastaan. Näin Wiherheimo kirjoittaa päiväkirjaansa:

Nykvinen NS Saksa on ainoa Saksa, joka voi taistella menestven bolshevismia vastaan. Vähempi ei riitä kuin tuo raudanluja systeemi, johon kansa antaa jo kuusivuotiaansa kasvatettaviksi ja jossa heihin iskeytyy velvollisuudentäyttämisen ja isänmaan palvelemisen tinkimätön henki. (SKS KIA: AW, päiväkirja 24.10.1942. K3.)

Wiherheimo ei arvioinut Saksan tilannetta kriittisesti, mutta hän hahmotteli päiväkirjassaan Suomen ja Saksan erilaista asemaa ja maiden sisäisiä mentaliteettieroja. Suomi oli vuonna 1941 valloittanut Vian ja Aunuksen (Vehviläinen 2002, 94–97). *Kotiliesi* propagoi Suur-Suomi-aatteen puolesta, mutta Saksan matkan valossa Wiherheimo (SKS KIA: AW, päiväkirja 24.10.1942. K3) piti Suomen valloituspolitiikkaa suomalaisasutuksen yhdistämisenä, kun taas Saksan toimia hän luonnehti julmaksi miehityspolitiikaksi:

Saksa tuntee itsensä kutsutuksi hallitsemaan Eurooppaa, sen erikielisiä kansoja, me tvydymme suomalaisasutuksen alueeseen. Saksa ihailee sankaruutta, me vaatimantonta növryvyyttä. Saksa asettaa vlemmäksi hyväksi Saksan menestyksen, me oman tunnon, oikeuden ja lainalaisuuden. Saksa haluaa kohdella alistamiaankan karasti, jopa julmastikin, me pyvdämme vain elämisen ja työn rauhaa omassa Suomessa. Suuri osa eroavaisuuksista johtuu dimensioerosta: heillä on paljouden, meillä vähyyden probleemat. Jos Triolin talonpoika on eristettynä vuoristokylässä korkeuksissa, ovat probleemat miltei samat kuin meikäläisen korvenasukkaan elämässä. (SKS KIA: AW, päiväkirja 24.10.1942. K3.)

Mentaliteettieroista huolimatta Saksa nähtiin vuonna 1942 Suomen aseveljenä. Aivan kuten suomalainen, myös saksalainen nainen kävi urheaa taistelua perheen jokapäiväisen ruuan ja vaatteiden sekä voitontahdon ylläpitämiseksi. Wiherheimo (KL 21/1943, 608–610) kirjoitti Saksan matkalta yhden artikkelin, joulukuussa 1942 julkaistun ”Saksan naiset tervehtivät suomalaisia osasisariaan”. Siinä hän kuvasi saksalaisen äidin arkea ja aseveljeyttä suomalaisten kanssasisar-
tensa kanssa:

Siinä taistelussa tunnemme aseveljiemme vaimot ja tyttäret sisariksi, yhteisen vihollisen ahdistamiksi. Mutta näemme samalla heidän määrätietoisien, sisukkaan taistelunsa tuottavan tuloksia, joita kautta maailman pidetään merkillisinä ja ainutlaatuisina. Ja ne sydämellisen kunnioittavat ja lämpimät sanat, joita Saksassa kaikkialla kuulemme Suomen naisten osuudesta omaan taisteluunne, osoittavat, että meidän ainoalaatuista kamppailuamme oman isänmaamme hyväksi siellä ymmärretään ystävällisin mielin. (KL 21/1942, 610.)

Saksan matkan aikana Wiherheimo puhui Saksan radiossa ja myöhemmin, Docky Hammer, yksi saksalaisista matkanjohtajista, käytti Wiherheimon kirjettä puheensa osana (SKS KIA: AW, päiväkirja 24.10.1942. K3). Suomessa Wiherheimo piti Porvoon Naisopiston pyynnöstä esitelmän tytöille Saksan tyttöjen kasvatuksesta. Näin Wiherheimo muistelee tilaisuutta päiväkirjassaan:

Tytöt kuuluvat ihastuneina kuunnelleen ja katselleen kuva-aineistoani, joka heijastettiin seinälle. Koetin esittää asian parhaat puolet tekemättä propagandaa saksalaisuuden puolesta, vaan tehostaen suomalaisen erikoislaadun tärkeyttä meille. (SKS KIA: AW, päiväkirja 6.12.1942. K3.)

Osa Porvoon Naisopiston johtajista oli myös tutustunut Saksan naisten työpalveluun. Wiherheimo tiedosti, että hänen tietonsa kotitalouden alalta olivat heikommat kuin Naisopiston opettajilla. Sen takia hän halusi painottaa esitelmässään hänelle keskeistä kristillisen periaatteen arvoa suomalaisessa kasvatuksessa vastapainona Saksan uskonnottomuudelle.

Matkan pohjalta *Kotilieden* toimittajat kirjoittivat lehteen kaikkiaan neljä artikkelia, joissa Saksan esimerkit näyttäytyivät toiminnan ideaaleina suomalaisille kodeille (KL 2/1942, 38–40; KL 12/1942, 360–361; KL 21/1942, 608–610; KL 6/1943, 168–169). *Kotiliedelle* kirjoittanut Agnes Müller-Brockhusen⁴⁹ (KL 2/1942, 38–40) kuvasi artikkelissaan ”Palvelemalla äitejä rakennetaan kansan tulevaisuutta”, kuinka retkikunta pääsi tutustumaan saksalaiseen äitiyshuoltoon, joka koulutti ruumiillisesti ja sielullisesti tasapainoisia äitejä, jotka olivat vakavasti tietoisia äitiyden ylevistä velvoituksista, kykenivät hoitamaan sekä kasvattamaan lapsiaan ja pystyivät suorittamaan kotitaloustehtävänsä:

Ahtaassa mielessä on tähän äitienhuoltoon keväästä 1934 kuulunut äitien kouluttaminen, joka ottaa huomioon saksalaisen perheenemännän ja äidin kaikki velvollisuudet ja jonka päämäärä on pysynyt vuosien kuluessa samana. Tämä valtion äitien huolto pitää nykyään, kuten ennenkin, päätehtävänä ruumiillisesti ja sielullisesti tasapainoisten äitien kasvattamista, jotka ovat vakavasti tietoisia äitiyden ylevistä velvoituksista, jotka kykenevät hoitamaan ja kasvattamaan lapsiaan ja jotka pystyvät suorittamaan kotitaloustehtävänsä. (Müller-Brockhusen KL 2/1942, 38.)

Saksan sodankäyntiä tukemaan perustettua uudenlaista äitikoulua esiteltiin Kansallissosialistien *Frauen-Warte* -naistenlehdessä (*Frauen-Warte* 1/1942, 5, 15)

⁴⁹ Agnes Müller-Brockhusen (1893–1968) oli henkilövaakoja Suomen rautatieasemille valmistaneen Ab Libran toimitusjohtaja. Lisäksi hän toimi tuntiopettaja Helsingin saksalaisessa koulussa vuosina 1930–1939 ja kirjoitti artikkeleita lehtiin sekä käänsi kirjallisuutta suomesta saksaksi. Vuodesta 1944 lähtien Müller-Brockhusen asui Saksassa. Neuvostoliitolle pakkoluovutetut saksalaisomisteiset yhtiöt Suomessa. Pörssitieto: <https://www.porssitieto.fi/kirjoitus/saksalaisyhtiot.html>. Viitattu 7.9.2015.

heinäkuussa 1942 artikkelissa ”Das neue Mutterschutzgesetz” (Uusi äitikoululaki) eli samana vuonna, kun suomalaiset toimittajat kutsuttiin natsi-Saksan naisjärjestön vieraaksi. Artikkelissa painotettiin äitien tehtävää lasten kasvattamisessa isänmaan palvelukseen, kansallissosialististen arvojen mukaan.

Saksa oli Leila J. Rupp (1978, 51) mukaan tietoinen siitä, että saksalaisen naisen asemaa kuvattiin ulkomailla kolmella sanalla: Kinder, Küche und Kirche. Naisten rooli nähtiin natsi-Saksan organisaatiossa erityisesti puhdasveristen lasten synnyttäjänä ja kasvattajana. Naista vähättelevän mielikuvan muuttamiseksi Saksa pyrki propagandassaan luomaan ulospäin kuvaa naisten vahvasta ja keskeisestä asemasta. (Rupp 1978, 30.) Otollinen kohderyhmä oli muun muassa asevelimaan Suomen naistoimittajat.

Wiherheimo pani merkille, että Saksassa toimi joka paikkakunnalla vain yksi naisjärjestö, kun Suomessa niitä oli viisi tai kymmenenkin. Wiherheimo (KL 21/1942, 610) kuvasi ihaillen kansallissosialistisen naisliiton NS-Frauenschaftin johtajan Gertrud Scholtz-Klinkin järjestöä:

Heidän järjestönsä muodostaa koko Saksan käsittävän todellisen sisarkunnan, joka toimii koko kansan naisellisenä sydämenä ja hoiavaavana kätenä, nimeä vaatimattomina, uskollisina vaalijoina. [...] Suunnittelutö ja laajat näköalat valmistellaan keskuksessa, viimeistellään aluejohtajien neuvotteluissa, ja tehokkaasti saatetaan jokaisen pikku piirin johdon tietoon. (KL 21/1942, 610.)

Scholtz-Klink esitteli natsi-Saksan naisten organisoitumista suomalaiselle retkikunnalle. Hän kuvasi äidin merkitystä kansalle ja valtiolle. Hän kertoi, kuinka juuri äitien koulutus kannattelee kansankokonaisuuden aatetta. Suomalaiset naistoimittajat saivat kattavan kuvan järjestelmästä morsiankouluista ansioäiti- ja työläisäitikouluihin. (KL 2/1942, 38–40.) Suomalaistoimittajat omaksuivat hyvin saksalaispropagandan. Müller-Brockhusen kirjoittaa Berlin-Wellingin mallikoulusta:

Se suorittaa rakkauden palvelustaan kansalleen siinä osassa Berliiniä, jossa Saksan puutevuosina luokkaviha kiivaimmin leimusi. Se on valtakunnan muiden koulujen ohjeena ja esikuvana ja kokoaa sitä paitsi kokemuksia, jotka välittää muille. Mutta tämä koulutus- ja harjoittelupaikka, jossa työläiskotien äidit iloisena joukkona heräävät henkiseen valveutuneisuuteen, on samalla äitienhuollon opettajavoimien pääasiallinen koulutuskeskus. [...] Kun käväisee Berlin-Weddingin äitikoulussa, voi selvästi havaita, että tälle paikalle on luonteenomaista vilkas, voimia elähdyttävä lämpö. Tarkoituksenmukaiset koulu-, asuin- ja makuuhuoneet on hauska sisustettu kotimaisesta puusta valmistetuin huonekaluin ja kotimaisin kudoksin, jotka täten painetaan kansan tajuntaan. (KL 2/1942, 39.)

Berlin-Weddingin äitikoulu oli tarkoitettu erityisesti työläisäideille, joiden kouluttamisella pyrittiin Saksassa yhtenäistämään kansakuntaa yhteiseen taisteluun. Kansallisuustunne ja kotiäitiyden ihanne olivat vastanneet enemmän konservatiivisten naisten maailmankuvaa kuin työläisäitien. (Rupp 1978, 49.)

Saksassa työtytöt, arbeitsmaiden, suorittivat puolen vuoden työpalvelun, joka kaupunkilaistyöillä jatkui vielä puolen vuoden sota-apupalveluna. Suomalaiset toimittajat pääsivät tutustumaan nuorten naisten koulutusjärjestelmään. Vieraille kerrottiin työtyttöpalvelusta ja heidät perehdytettiin leirinjohtajan tehtäviin. Else Parviainen (KL 12/1942, 360–361) kuvasi artikkelissaan ”Oppimassa

ja auttamassa Saksan emäntien luona”, kuinka perheenäidin ja työtytön yhteinen työ satoi eri olojen naisia yhteenkuuluvuuteen ja toveruuteen samalla kun se kasvatti nuoria terveeseen elämäntapaan. Retkikunnalle esiteltiin myös mallitaloja, jotka tekivät naistoimittajiin syvän vaikutuksen.

Köyhyyttä ei näe missään, puhumattakaan kurjuudesta. Kodit ovat pieniä ja siistejä, usein kivitaloja, ja täälläkin voi huomata, miten ilmeinen on perheenäitien mieltymys kukkiin ja ruukkukasveihin. Lapset ovat vilkkaita ja hyvin hoidettuja; jos missä niin täällä näkee, että todella ymmärretään, mikä rikkaus kansalla lapsissa on. Miltei joka kodissa näkee sotilaspukuisen miehen kuvan kunniapaikalla. ”Hän on itärintamalla.” ”Hän palasi viikko sitten Afrikkaan.” Ja joskus hiljaa, silmät kosteina: ”Hän kaatui kuukausi sitten.” (Parviainen KL 12/1942, 361.)

Wiherheimo (KL 21/1942, 608–610) kokosi artikkeliinsa ”Saksan naiset tervehtivät suomalaisia osasisariaan” matkan vaikutelmia. Naistoimittajille esitelty maa edusti ideaalia, jollaisena Wiherheimo halusi Suomenkin näyttäytyvän:

Saksan naisen asema kotirintaman nurkkapylväänä on juuri yhtä merkitsevä kuin omammekin. Häneltä vain on jo kauan aikaisemmin kuin meiltä vaadittu mukautumista säännöstelyyn ja muuhun yksityiselämää rajoittavaan valtion toimintaan. Sodan syttyessä hän oli kerrassaan perehtynyt korttijärjestelmään, valtion antamiin talousohjeisiin ja valtion ohjaamaan nuorison kasvatukseen. Sodan aikana hänen tehtävänsä kodin koossapitäjänä ja voimanlähteenä on käynyt entistä tärkeämmäksi, mutta samalla häneen kuten suomenkin naiseen on yhä enemmän vedottu tuotantoelämän tekijänä. (KL 21/1942, 609.)

Wiherheimon kirjoitus on hyvin samankaltainen kuin Gertrud Scholtz-Klinkin vuonna 1936 pitämä puhe Saksan naisille. Naisen tuli luopua itsekkyydestään ja toteuttaa hänelle ominaisinta tehtäväänsä lasten synnyttäjänä ja kasvattajana. Jokaisen naisen velvollisuus oli nousta kansakunnan äidiksi.⁵⁰ Näin Wiherheimo kuvasi saksalaisen naisen perimmäistä tehtävää:

Avioliitto on tietenkin naisen elämänurista tärkein. Sota hävittää kansan elävää voimaa niin nopeasti, ettei runsainkaan avioliittoisuus ehdi sen tuhojen jäljessä, mutta tulevaisuuden nimessä Saksa toivoo jokaiselta puhdasveriseltä naiseltaan saksalaisia lapsia. Kaatuneiden kohdalta eivät avioliittotoiveet toteudu, sitä tärkeämpää on, että eloonjäävät miehet muodostavat perheitä. (KL 21/1942, 609.)

Sodan edetessä myös Saksassa naiset joutuivat korvaamaan rintamalla taistelevien miesten työpanosta. Müller-Brockhusen (KL 6/1943, 168–169) kuvaili artikkelissaan ”Iloisia, reippaita ansioäitejä ja lapsia nykypäivien Saksassa”, kuinka valtio tuki naisten kaksoistehtävää. Artikkelin korosti saksalaisen naisen velvollisuutta iloisesti palvella, ei vain kotiaan ja työpaikkaansa, vaan suurta kansainyhteisöä. Artikkelin esitteli sotilaallisen järjestelmän, jossa nuoret naimattomat naiset työtyttöinä ottivat harteilleen osan liikaa kuormitettujen kaksoistehtävää tekevien äitien taakasta. (KL 6/1943, 168–169.) Toimittajaseurueen saksalainen matkaopas myönsi, että naimattomien naisten tilanne oli vaikea. Wiherheimo (KL 21/1942, 608–610) kuvaa artikkelissaan ”Saksan naiset tervehtivät suomalaisia

⁵⁰ To Be German Is to Be Strong, Gertrud Scholtz-Klink. German Propaganda Archives: <http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/scholtz-klink2.htm>. Viitattu 15.4.2014.

osasisariaan”, kuinka naimattomat naiset pyrittiin ensisijaisesti sijoittamaan huoltotoimiin, sairaan- tai terveydenhoitajaksi, lastentarhaan tai neuvojaksi.

Saksan johtava propagandateema oli ristiretki bolsevismia ja juutalaisuutta vastaan (Salminen 1976, 30–31). Myös *Kotiliesi* muun suomalaisen lehdistön tavoin propagoi ennen kaikkea bolsevismin vastaisella taistelulla (Hanski 2006, 293). Suomessa juutalaiset olivat lunastaneet paikkansa taistelemalla talvisodassa. Lisäksi Suomi oli julistanut Saksalle vuonna 1942, että maassa ei ole juutalaiskysymystä. Juutalaisvastaisuutta ilmeni kuitenkin erityisesti vuosina 1942–1944, jolloin kahdeksan juutalaispakolaista luovutettiin Saksaan ja lehdistön kirjoittelu sai vaikutteita Saksasta. (Hanski 2006, 290–291.)

Kotiliedessä juutalaisvastaisuus ilmeni vain yhdessä artikkelissa. Nimimerkki Sielunpaimen (KL 5/1942, 131–132) yhdisti vuonna 1942 artikkelissaan ”Poissa silmistä, poissa sydämestä” moraalin rappioon kristinuskonvastaisen virtauksen, jota hän piti juutalaisten aiheuttama:

Vanha pohjoismais-kristillinen käsitys avioliiton loukkaamattomuudesta ja perhesiteiden pyhyydestä on uudelleen saatava kaikissa piireissä eloon herätetyksi. Uskottomuuden myrkkä toikin kansamme koteja tärvelemään se kristinuskonvastainen virtaus, jonka kärkimiehinä pohjoismaissakin oli tunnettuja ja vaikutusvaltaisia juutalaisia. Kirjallisuus ja elokuvat, jotka jatkavat tätä käsitystä, on leimattava suoraan siksi, mitä ne ovat, isänmaan tulevaisuuden vaaraksi ja kansalliseksi häpeäksi. (KL 5/1942, 132.)

Sielunpaimen-nimimerkki viittaa kirkonmieheen tai sillä halutaan luoda lukijalle kuva kirkollisesta auktoriteetista. 30 vuotta Saksan matkan jälkeen Wiherheimo (SKS KA: AW, Kaksi leiviskää 1966–1968, 49. K6) arvioi Gertrud Scholz-Klinkin puheita julkaisemattomissa muistelmissaan. Omien sanojensa mukaan Wiherheimo oli ollut tietoinen Saksan harjoittamasta propagandasta:

[...] rouva Gertrud Scholz-Klinken vieraillessa Suomessa oli pakko kuunnella hänen puheitaan ”rikkumattomasta yhteistyöstä olka olkaa vasten”, toivoin aina mieluummin kuolevani kuin joutuvani hänen aatteidensa lumoihin. Jo noihin aikoihin Saksassa iti ajattelevissa ihmisissä tappiolla joutumisen varmuus, vaikka siitä ei juuri puhuttu [...] (SKS KA: AW, Kaksi leiviskää 1966–1968, 49. K6.)

Vuodet olivat tehneet *Kotilieden* entisestä päätoimittajasta sokean harjoittamaansa toimituspolitiikkaa kohtaan samalla tavalla kuin hän oli sokea Saksan harjoittamalle sotapropagandalle vuonna 1942.

6 KOTIRINTAMANAISIDEAALIA MÄÄRITTÄVÄT DISKURSSIT MUODOSTUVAT

6.1 Sodan oikeutus, hengissä säilyminen ja yhteinen kokemus – kolme toisiinsa kiinnittyvää diskurssia

Diskurssit ovat puhe- ja ajattelutapoja, jotka tuottavat merkityksiä ja tietoa. Niillä on kykyä vaikuttaa sosiaalisiin käytäntöihin representoidessaan kohdettaan. Diskurssit toimivat näin aina suhteessa valtaan ja ovat osa vallan levittäytymisen mekanisme. (Hall 1999, 105.) Missä diskurssit sitten ilmenevät? Michel Foucault (2014, 21) tyrmää ajatuksen, että tekstin diskursiiviset merkitykset voisi löytää yrittämällä selvittää, mitä kirjoittaja on oikeastaan halunnut sanoa. Diskursiivisia käytäntöjä voidaan sen sijaan tutkia lähestymällä tekstiä tai tekstejä kuin erilaisen osatekijöiden sammiota, joka pitää sisällään toisiinsa suhteessa olevia erilaisia kielellisiä ilmaisuja ja kertomuksia. (Foucault 2014, 21.)

Tähän Foucault'n esittämään käsitykseen tukeutuen olen muodostanut käyttämäni aineiston pohjalta analyysin perustaksi kolmiportaisen diskursiivisen mallin. Tarkastelen, kuinka *Kotilieden* sisällä valta määrittyy yhteiskunnallisen ja moraalisen aseman mukaan mutta myös sisäisten valtasuhteiden pohjalta. Olen jaotellut diskurssit kolmeen verkostomaisesti suhteessa toisiinsa kiinnittyvään, *Kotilieden* naisideaalia tuottavaan, määrittävään ja muokkaavaan diskurssiin: sodan oikeutuksen diskurssiin, kansakunnan säilymisen diskurssiin ja yhteisen kokemuksen diskurssiin. Esitän diskurssit sodan kulkua myötäillen rakentuvana, yhä kirkkaammin ja tarkemmin rajautuvana, *Kotilieden* naisideaalia muodostavana prosessina.

Kotilieden lausumien jaottelu kolmeen diskursiiviseen tasoon kuvaa lehdessä tuotettujen argumentaatioiden verkostomaista, hierarkkista suhdetta. Ylin taso luo perustan seuraavalle, alemmalle tasolle, jolla ei muodostuneessa diskurssijärjestyksessä voinut kyseenalaistaa ylemmän hierarkkisen tason luomaa

diskurssia. Esittämäni hierarkkinen rakenne ei kuitenkaan tarkoita sitä, että ylimmän tason argumentit muodostaisivat vahvemmin *Kotilieden* naisideaalia kuin alimman tason, vaan näissä kolmessa diskursiivisessa tasossa tapahtuva argumentaatio muodostaa kokonaisuudessa naisideaalia määrittävän lausumien verkoston. Diskurssijärjestys ei muodosta suljettua rakennelmaa kuten Hall (1999, 100) muistuttaa, vaan diskurssit ovat ylijärjellisiä ja lainaavat omaan merkitysten verkkoonsa sitä vahvistavia ja täydentäviä diskursseja.

Tarkastelen hierarkkisten tasojen sisällä muodostuvaa naisideaalia tuottavien toimijoiden toiminnan mallia eräänlaisena todellisuuden konstruktiona. Analysoin naisideaaliin kiinnittyvien uusien sosiaalisten käytänteiden ilmenemistä diskursiivisissa tasoissa sekä kirjoittajien dialogista suhdetta hegemonisen diskurssin luomisen prosessissa. Tätä kautta osoitan, kuinka sota-aikana omaksettua käsitys naisesta ja naisen tehtävästä ottaa eroa *Kotilieden* sotaa edeltävään naiskuvaan muodostuen osittain jopa sen vastakohtaksi.

Foucault'n (1986, 104) ajatukseen tukeutuen diskurssi ei vain sisälly valtaan, vaan on myös yksi niistä järjestelmistä, joiden kautta valta leviää. Näin diskurssin tuottama tieto luo perustan tietynlaiselle vallalle, jota harjoitettaessa vallan kohteista tulee vallan alaisia (Foucault 1986, 104).

Yhteiskunnassa vallitsevien diskurssijärjestykseen kytkeytyvien diskursiivisten käytäntöjen ymmärtäminen edellyttää Foucault'n (2014, 46) mukaan sitä, että hahmottaa diskursiivisia käytäntöjä muodostaviin lausumiin kiinnittyvät ehdot ja sen, miten ne liittyvät vallitseviin käytäntöihin ja käyttäytymistapoihin. Lausumat kantavat arvoja, ne kytkeytyvät toisiinsa ja muodostavat institutionalisoituneita järjestelmiä. Järjestelmän sisällä vaikuttavat valtasuhteet, jotka muokkaavat yksilöitä vallitsevan järjestelmän edellyttämiin rooleihin. (Foucault 2014, 46.) Foucault'n keskeinen kysymys kuuluu: kuinka tässä valtasuhteiden verkostossa jotkin subjektit saavat oikeuden harjoittaa valtaa ja toiset ovat valmiita alistumaan siihen ja muokkautumaan sen esittämien vaatimusten mukaan? (Kusch 1993, 111–112.)

6.2 Kuinka naisen ja miehen ideaalit näyttäytyivät *Kotilieden* sivuilla sodan syttyessä

Aavistus Suomen yhtenäisyyttä vaativasta ajasta ja naisiin kohdistuvista uusista vaatimuksista alkoi näkyä *Kotilieden* joulukuun ensimmäisessä numerossa vuonna 1939. Alkusivulla otsikolla ”Uusi vuosi lähestyy” korostettiin, että juuri nyt kodin naisten oli kestettävä kokeensa (KL 23/1939, 839). Naisten tehtävä oli luoda kodin henki, joka tukee kansan yhtenäisyyttä. Sotilassanasto alkoi ulottua kotirintamalle.

Pikku alokas-emäntä perehtyy *Kotilieden* ohjaamana vähitellen todelliseksi ammatintensa taitajaksi, ja kokeneelle perheenemännälle lehti tuo aina uutta ja arvokasta, syventävää tietoa, samalla kun se luo yhteistuntoa kodinvaalijain kesken (KL 23/1939, 839).

Alkusivun teksti viittaa siihen, että kirjoittaja olisi päätoimittaja Wiherheimo. Artikkelissa kerrataan uuden tilauskauden alkaessa *Kotilieden* toiminta-ajatus kotien onnen puolestapuhujana ja muistutetaan, että lehteä toimittavat maamme parhaat ja vastuullisimmat koteja koskevien asioiden tuntijat (KL 23/1939, 839).

Sodan syttyminen muutti yhteiskunnallista tilannetta Suomessa perustavanlaatuisesti. Sen vaikutus miesten rooliin oli ilmeinen, koska asevelvollisuusikäisistä miehistä tuli sotilaita. Lausumien kohde, sotilas, kantoi valmiiksi sotilaaseen liittyviä yleviä moraalisia arvoja. Jo J. L. Runeberg oli *Vänrikki Stoolin tarinoissa* vuonna 1860 kuvannut suomalaisen sotilaan uhrimielialaa, isänmaallisuutta ja sankaruutta. Idealistisessa teoksessaan Runeberg maalasi kuvan sotilaasta, joka uhrautumalla kansakunnan edestä vahvisti sen identiteettiä. (Niemi 1980, 71; Jokinen 2019, 33–36.)

Sodan oikeutuksen ideologinen selitysmalli sopi täydellisesti *Kotilieden* eetokseen, kun siihen lisätään vielä Runebergin tapa esittää suomalaisen miehen heroistinen kasvu ylvääksi sotilaaksi täysin odottamattomista ja vaatimattomista lähtökohdista. Isoäiti (KL 18/1941, 558) viittasi artikkelissaan *Vänrikki Stoolin tarinoihin* rinnastaessaan talvisodassa taistelevia suomalaisia sotilaita ”vänrikkien sankarihahmoihin”. Vänrikki Stoolin henki nousi esille myös jatkosodan aikana Irja Kilpeläisen kirjoituksessa ”Mistä saamme lohdutusta? Ajatuksia sankarivainajien omaisten parissa”:

’Ei, poikani, minä en valita!’ Me paljastamme päämme tällaisten sankariäitien edessä, mutta me ymmärrämme heitä ja tiedämme, että Saarijärven Paavon ja Vänrikki Stoolin henki tukee meitä surussamme. (KL 20/1942, 576.)

Erityisesti Katri Bergholm satoi Isoäiti-nimimerkillään sodan osaksi suomalaisten kansallista tarinaa. Stuart Hallin (1999, 48) mukaan historiallisista tapahtumista ammentavat fiktiiviset kertomukset vahvistavat kansallisia symboleja ja rituaaleja antaen kansakunnalle merkitystä. Representoidessaan yhteisiä kokemuksia kertomukset pyrkivät kiinnittämään yksilöä osaksi suurempaa tarinaa, kansallista kohtaloa (Hall 1999, 48). *Kotiliedessä* prosessi meni niin, että lehti tarjosi idealisoitua mieskuvaa sotilaasta, joka pyyteettömästi taistelee kodin ja isänmaan puolesta. Yhteiskunnallisen kodin idea ja kansallinen identiteetti kietoutuivat näin toisiinsa.

Naisten roolin muutos oli miehen sotilasroolia monisyisempi ja sitä käsittelevät kirjoitukset muokkasivat naiskuvaa huomattavasti enemmän kuin sotilaskertomukset käsitystä miehestä. Tämän kaltaisen uuden diskursiivisen muodostelman rakentuminen ja muuntuminen kiinnittyvät lähtökohtaisesti yhteiskunnassa tapahtuviin muutoksiin ja murrokseen (ks. Foucault 2005, 90–91). Tulkitsemme Foucault’n esitystä niin, että murroksen suunta tai luonne muodostuu tiedon ja todentamisen suhteesta siihen, kuinka sen nähdään palvelevan tai tukevan käsitystä ihmisestä. Murros edellyttäisi siten sekä yhteiskunnassa tapahtuvaa todennettavaa tai mitattavaa muutosta että käsitysten ja asenteiden tasolla tapahtuvaa kuvattavaa muutosta.

Naisideaalin murrosta toisen maailmansodan aikana voidaan tarkastella edellä esitetyn mallin mukaisesti niin, että todennettavana muutoksena on *Kotilieden* ohjeistavien lausumien kautta muodostuva käsitys naisideaalista. Naisten tuli ottaa tehtäväkseen miesten työt maataloilla miesten lähdettyä aluksi linnoitustöihin ja myöhemmin sodan sytyttyä rintamalle. Joulukuun 1940 ensimmäisessä numerossa Maili Laitinen (KL 23/1939, 842–843) kirjoittaaakin, kuinka ”Pelot vetoavat naisiin”:

Naiset ovat vmmärtäneet tilanteen vakavuuden ja velvoituksen ja tarttuneet ehkä vahtelevin, mutta sitä alttiimmin käsin miesten remmiin. [...] Nainenhan on maanviljelyksen alkuunpanija ja tämän elinkeinon ensimmäinen harjoittaja. (KL 23/1939, 843.)

Maanviljelys on kirjoituksen mukaan perinteisesti kuulunut naiselle, koska mies on metsästänyt ja sotinut. Naisella nähdään olevan synnynnäinen halu ja tahto elämän vaalimiseen. Sota siis palauttaa luonnollisen, ikiaikaisesti vallinneen käytännön. Laitinen tarkasteli kirjoituksessaan naista objektina. Hän listasi naisen ominaisuuksia ja arvotti niitä:

Nainen on vielä korvauskykyisempi kuin mies sen vuoksi, että luonto on antanut naiselle suuremman mukautumiskyvyn ja monipuolisuuden kuin miehelle – ehkä korvaukseksi hänen vähäisemmistä ruumiinvoimistaan. Johan naisen peruskutsumus – äitiys – asettaa hänelle nämä vaatimukset, [...] (KL 23/1939, 842.)

Kirjoitus esitti naisen prototyypin, eräänlaisen perusnaisen. Hänessä on jo ammoisista ajoista lähtien tunnistettavissa tietynlaiset perusominaisuudet ja rajoitukset, joiden mukaan hän pystyy toimimaan, ja joiden mukaan hän toimii. Lehtosen (1996, 178) mukaan kirjoitukset voivat näyttäytyä lukijalle uskottavina ja luonnollisina, kun lukija asetetaan tarkastelemaan niitä tietystä näkökulmasta ja niiden diskurssit kiinnittyvät todellisuuteen. Näillä representaatioilla on, Hallin (1999, 190–191) mukaan, valtaa kiinnittää stereotyyppisiä ominaisuuksia yksilöryhmiin sekä tämän kautta merkitä ja luonnollistaa vallitsevia kulttuurisia uskomuksia. Nämä ”luonnollisuuden” käsitykset ovat, kuten Antonio Gramsci painottaa, tiukasti niiden synnyinpaikkaan ja -aikaan sidottuja, vaikka ne voidaan mieltää universaaleiksi (Koivisto, J. & Lahtinen & Mäntylä 1992, 34).

”Pelot vetoavat naisiin” -kirjoituksessa Laitinen ei asetu perheenemäntien kanssa samalle tasolle, vaan hän arvioi naisia ulkopuolisen tarkkailijan roolista. Laitinen rinnastuu artikkelissaan viranomais- ja asiantuntijakirjoittajiin, jotka hänen tapaansa tarkastelivat naista tietyillä ominaisuuksilla varustettuina objekteina. Viittausten kohteena määrittyvä nainen muodostui siten poliittisia ja yhteiskunnallisia intressejä sisällään pitävien lausumien kautta. Kirjoitukset ammensivat sisältönsä kirjoittajan intressipiiristä, mikä vastasi *Kotilieden* näkemystä naisesta ja naisen roolista yhteiskunnassa.

Maili Laitisen artikkeli naisten roolista osoittaa, kuinka uuden diskurssijärjestyksen muotoutumisen alussa *Kotiliesi* määritteli lausumiensa kohteet, kotirintamanaisideaalin ja sen rinnalle isänmaan puolesta taistelevan aviomiehen tai pojan. Idealisoidun sotilaan rinnalle syntyi *Kotilieden* diskurssijärjestyksessä maanviljelyksen pariin ja perheenemännän tehtävään palautettu nainen. Vaikka

Kotiliesi kuvasi naisen perustehtäväksi ennen sodan syttymistäkin perheenemännyyden, se salli ja jopa tuki vielä silloin naisten laajempaa itsensä toteuttamista ja toimintamahdollisuuksia.

Maaseudun tulevaisuus -lehden pakinoitsija Laitisen, toimituskunnan puheenjohtaja Gebhardin ja päätoimittaja Wiherheimon kirjoitukset voidaan johtaa laajemman yksilöryhmän valtakurssin kentälle. Oleellisempaa kuin kirjoittajien henkilöllisyys oli heidän edustamansa institutionaalinen vallankeskittymä: lääkäri, armeija, maaseudun äänenkannattaja ja lehden edustama aate- ja arvo-maailma, jota vahvistettiin sekä toimituskunnan puheenjohtajan että päätoimittajan äänellä. Yksilön valtaa keskeisempää onkin avainryhmien rooli valtakurssin muodostamisessa (Foucault 2005, 92).

Kirjoittajat saivat *Kotiliedessä* edustamalleen aatteelle suoran julkaisukanavan muodostaen eräänlaisen linkin valtaeliitin ja ”tavallisen kansan” välille. Näin valtaa pitävät yksilöryhmät tuottavat kokemukseen ja havaintoihin perustuvaa uutta käsitystä siitä, mikä mielletään kulloinkin vallitsevaksi tietokäsitykseksi (ks. Foucault 2010, 145; Foucault 2014, 68–71, 77–78; Gutting 2005, 53). Diskurssiteorian näkökulmasta tässä tutkimuksessa esitellyt keskeiset toimijat esittivät kirjoituksissaan ennen kaikkea edustamaansa aatetta. Heidän esittelynsä on kuitenkin perusteltua, jotta on mahdollista saada kokonaiskuva siitä, minkälainen kotirintamaa ohjeistava toimijoiden verkosto *Kotilieteen* muodostui, ja kuinka se toimi limittäin yhteiskunnan eri instansseissa.

Kotiliedessä tämä diskursiivisten käytäntöjen muodostumisen institutionaalinen henkilöön kiinnittymätön luonne näkyi erityisesti artikkeleissa, jotka oli julkaistu ilman nimeä tai nimimerkkiä. Varsinkin osa käytännön toimintaohjeita sisältävistä kirjoituksista julkaistiin ilman kirjoittajan nimeä. *Kotilieden* marraskuun 1939 numerossa nimetön kirjoittaja käsittelee Laitisen tavoin naisen työroolin muutosta artikkelissaan ”Kotityön avulla parempiin aikoihin”:

Kotien on siis jälleen turvaututtava vanhaan koettuun keinoon: pyrittävä käyttämään omaa työvoimaansa omassa kodissaan valmistamalla hyödykkeitä suoraan omaa kulutusta varten. [...] Tämäntapainen omavaraisuuteen päin kääntyvä talouden uudelleenjärjestely, joka tapahtuu aivan kuin itsestään ja vaistomaisesti, mutta jota me tietysti myös järjellämme suunnittelemme ja ohjaamme, se on meidän apunamme ja turvanamme tänäkin aikana, jolloin vaihdantatalous järkkyy liitoksistaan. (KL 21/1939, 781, 799.)

Artikkelin kirjoittajaa ei ole kerrottu, mutta ohjeistuksen sisällöstä ja muodosta voi päätellä, että kysymyksessä on viranomainen tai kotitalousalan asiantuntija. Artikkelin kuvastaa *Kotilieden* näkemystä kodin roolista tuotannollistaloudellisena yksikkönä. Kodin tulee ennen kaikkea järjeistää toimintansa niin, että perheenjäsenet saavat jatkossakin syötävää ja kulutustarvikkeita. Käsitys perheestä ja perheen roolista palautuu 1700-luvulle, jolloin taloa tai ruokakuntaa painotettiin taloudellisena ja sosiaalisena kokonaisuutena (Häggman 1994, 135). Tämä ei kuitenkaan sulkenut pois sitä *Kotilieden* perusoletusta, että perheellä oli edelleenkin tehtävä kasvattajana ja sivistyksellisen perustan luojana tuleville sukupolville.

Sodan sytyttyä lehden toiminta-ajatus ”Koti on yhteiskunnan sydän” sai osittain uuden tulkinnan. Keskeisessä asemassa oli ollut koti, joka muodostui

perheenemännän kotia muokkaavista arvoista, mutta sodan oloissa keskiöön nousi perheenemännän rationaalinen ja yhteiskuntaa tukeva toiminta. Viranomaisten ja asiantuntijoiden ohjeistavat artikkelit loivat pohjan sille, mikä lukijan tuli mieltää objektiiviseksi ja neutraaliksi, siis järkeväksi toiminnaksi. Rationaalisen toiminnan painottaminen näkyi lehden tavassa kirjoittaa perheenemännille. Se ei aina tarkoittanut asioiden loogista ja yksinkertaista esittämistä. Abstrakteilla käsitteillä pystyttiin esittämään vaikeasti hyväksyttäviä asioita niin, että perheenemännän ei ollut helppoa argumentoida niitä vastaan. Kirjoitukset olivat näennäisen rationaalisia, eräällä tavalla loogisen aukottomia. ”Kotityön avulla parempiin aikoihin” -artikkelin kirjoittaja toteuttaa tätä kirjoittamisen tapaa. Hän ei puhuttele perheenemäntää, eikä kuvaa mitä muutokset arjen tasolla tarkoittavat, vaan käyttää käsitteellistä kieltä.

Kun meillä Suomessa elinkustannustutkimusten nojalla viime vuosikymmenellä arvioitiin koko kansan kodeissa harjoitetun tuotannon arvo, laskettuna mukaan ainekset ja tvö, niin tästä saatiin ainakin yhtä suuri summa kuin koko teollisuuden brutto (KL 21/1939, 799).

Tekstin sisään oli rakennettu oletus, että lukija tietää mitä tarkoitetaan talouden uudelleenjärjestelyllä, elinkustannuksilla ja teollisuuden brutolla. Toisaalta artikkelin tarkoitus ei välttämättä ollut se, että lukija ymmärtäisi täysin, mitä tekstissä sanotaan. Kun kirjoittaja ja lukija eivät kommunikoi samalla tasolla, kirjoittajalla on mahdollisuus asettua lukijan kokemus- ja ymmärryspiirin ulkopuolelle.

Foucault'n esittämän käsityksen mukaan valtaa ei omisteta, vaan sitä harjoitetaan. Mekanismit, joilla valtasuhteita harjoitetaan vaikuttavat syntyneeseen vallan diskurssiin. Valtasuhde ei siten ole enää vain vuorovaikutusta vallan harjoittajan ja vallan kohteen välillä. (Kusch 1993, 108–109.) Analyysin kohdistaminen vallan mekanismeihin ja niiden sisällyttämiin prosesseihin tukee Foucault'n esittämää käsitystä siitä, että valta ei ole tietyn instituution tai ryhmän harjoittama valtaa (Lynch 2011, 16). Gramscin (1979, 129–130) mukaan tätä ei-selkeä-rajasta vallan harjoittajaa voidaan kutsua sivistyneistöksi, joka toimii eräänlaisena hallitsevan ryhmän ”asiamiehenä” toteuttaessaan yhteiskunnallisen hegemonian ja poliittisen hallituksen alaisia tehtäviä.

Artikkelia ”Kotityön avulla parempiin aikoihin” voidaan *Kotilieden* ja lukijoiden välisen vuorovaikutuksen sijaan tarkastella yhteiskunnassa käytyä päätöksentekoon ja talouden toimijuuteen liittyvänä keskusteluna. Se ei sanoman kohdentamisen, puhuttelun ja tyyliinsä puolesta ollut *Kotilieden* kohdeyleisön mukaista sisältöä. Artikkelin imaisi lukijansa yhteiskunnan mekanismeihin, jossa häntä ei varsinaisesti pakotettu mihinkään, vaan luotiin perusta sille, että naisiin kohdistuvia ohjeistuksia voitiin jatkossa perustaa artikkelissa esitetyille ajatuksille ja ohjeille. Lukija ei välttämättä ymmärtänyt niitä, mutta hyväksyi ajatukset *Kotilieden* lukijalle annettuna todellisuutena, koska *Kotilieden* kautta lausumat auktorisoituivat.

Joulukuun 1939 ensimmäisessä numerossa *Wiherheimo* (KL 23/1939, 840) avasi talouden käsitteitä perheenemännille kysymys-vastaus-tyyppisessä artikkelissaan ”Säästäväisyyden vaatimus tällä hetkellä”:

Kun taas ulkomaisten tavarain tuonti on maksettava viennistä saaduilla varoilla, on selvää, että meidän on määrätietoisesti supistettava ulkomaisten tavarain käyttöä; niitä on säästettävä. [...] Tämä on helppo oivaltaa, mutta monimutkaisempi on kysymys, onko meidän ryhdyttävä rajoittamaan myös kaikkien kotimaassa valmistettujen tavarain kulutusta. (KL 23/1939, 840.)

Wiherheimo asettuu perheenemännän tasolle kirjoittaessaan lukijalle. Artikkeleissa hän käy vuoropuhelua, jossa lukija kysyy ja Wiherheimo vastaa ymmärtäväisesti. Hän käyttää selventäviä lauseita, kuten: ”niitä on säästettävä”. Sanaumuodoillaan hän osoittaa, että kysymys on vaikeasta asiasta mutta ymmärtäväisesti selitettynä ne ”on helppo oivaltaa”. Vastaavanlainen lukijan puhuttelu näkyy hyvin marraskuun 1939 numerossa, jossa kirjailija ja kansakoulunopettaja Esteri Paalanen (KL 22/1939, 818) kirjoittaa nimimerkillä Ea. kirjemuodossa Rakkaalle ystävälle, lukijalle, otsikolla ”Piilopirtissä”:

Käsittänet, että tuntui ensin haikealta jättää suuremmat työmaat ja painautua tänne korpeen. Isä haki esille vanhat vapaussodan aikaiset vehkeensä, jos mihin tarvittaisiin, iso tytär oli korvia myöten lottahommissa ja sotapoika kirjoitti joukko-osastotaan lähtevänsä jonnekin. (KL 22/1939, 818.)

Perhe oli siirtynyt pommituksia pakoon maaseudulle. Kaikilla perheenjäsenillä oli rooli yhteiskuntaperheessä, iso tytär oli lottana ja poika rintamalla. Perheenemännän rooli oli nyt asettua perheen palvelukseen. Kirje jatkuu:

Oikeastaan olen tilapäinen isoäitikin, koska nuorin evakoiduistamme on kaksiviikoinen vauva hyvin nuorine äiteineen. Vauva antaa koko täälläolollemme kahta suuremman sisällön ja tärkeyden. (KL 22/1939, 818.)

Kirjoittaja oli yksi evakoista. Hän oli äiti mutta myös isoäidin tehtävissä, koska kesämökillä jonne perhe oli paennut, oli myös vauva. Hän ymmärsi lukijoiden todellisuutta. Ajat olivat kovat, kaikkien tuli luopua vaatimuksistaan ja tyytyä vallitseviin olosuhteisiin:

Syksyinen kosteus ja kylmyys oli jo oikein mukavasti asettunut sinne talvituloilleen ja oli sitkeä vihollinen. Mutta kuuluisa suomalainen sisumme, jota täälläkin jonkin verran tarvittiin, varsinkin aluksi, oli yhtä sitkeä, ja vauvan huone ainakin oli ensimmäisinä päivinä kuin pätsi. (KL 22/1939, 818.)

Kirjoituksen ydinsanoma alkoi rakentua vauvan ympärille. Vauva antoi evakossa ololle suuremman sisällön ja tärkeyden. Kesämökki oli kylmennyt, mutta vauvan huone lämmitettiin nopeasti; se olikin kuin pätsi heti alkupäivinä. Poika oli taistelemassa rintamalla, jossa hän voi myös menettää henkensä, niin kuin muutkin sotilaat. Perheen tehtävä oli nyt huolehtia siitä, että Suomeen syntyi uusia kansalaisia. Artikkelin päättyy tervehdykseen:

Lähetämme lämpimät tervehdykset kaikille niille äideille, jotka kuluneina vaativina viikkoina ovat antaneet Suomelle uusia, virkeitä pikku kansalaisia! (KL 22/1939, 818.)

Artikkeli oli kirjoitettu minämuodossa, mutta lopun tervehdyksen kirjoittaja on monikko: me lähetämme lämpimät tervehdykset. Tämä viittaa siihen, että artikkelin kirjoittaja haluaa osoittaa edustavansa *Kotilieden* kollektiivista toimitusta, ja tervehdyksen lähettäjänä toimii näin *Kotiliesi*. Toimitus lähestyi perheenemäntää olettaen hänen toimivan *Kotilieden* esittämän mallin mukaisesti. Sen takia Paalalla oli mahdollisuus asettua perheenemännän asemaan, ja toimitus pystyi lopuksi esittämään tervehdyksen, johon oli sisäänrakennettu velvoite uusien kansalaisten synnyttämisestä.

Paalanen kirjoitti nimimerkillä Ea. myös naisten kasvutarinoita kuten nimimerkki H.V.:kin. Molemmille kirjoittajille oli ominaista tilojen ja tunnelmien kuvaus sekä se, millä asenteella muuntuviassa olosuhteissa tuli toimia. Joulukuussa 1939 H.V. (KL 23/1939, 847) kuvaa ”Virkeinä viikkoina” -kertomuksessa elämää Mikkolan tuvassa, missä lieden äärellä työskentelevän emännän ympärillä häärii joukko taloon evakuoitujen perheiden lapsia:

- Lupasin vähän katsoa näitä lapsia. Äidit ovat sokerijuurikasmaalla töissä. Tulevat kohta illalliselle. Nuo meidän omat tytöthän voisivat kyllä tehdä tätä työtä, mutta heillä on kummallakin kiireellinen neuleensa, kun pikkulottien pää ilmoitti, että reserviläisten sukat on saatava valmiiksi tällä viikolla [...] (KL 23/1939, 847.)

Naisten vuorokauden täytti työ. Jokaisella oli oma paikkansa ja velvollisuutensa. H.V. kuvasi pikkulottien työtä, joka oli tasavertaista aikuisten naisten rinnalla. Aikuisuuden raja oli laskenut. Lapsuuteen ei enää kuulunut leikki vaan työ:

- Nyt mennään nukkumaan, tytöt, sanoi emäntä vihdoin. Tehän teette maanpuolustustyötä silläkin tavoin, että jaksatte aamulla hoitaa lehmät kunnollisesti, niin että älkää väsyttäkö itseänne liikaa, [...] (KL 23/1939, 847.)

Tyttöjen nopea kasvu aikuisiksi naisiksi ja sen kautta perheenemänniksi kiteytyi myös nimimerkin H.V. kirjoittamissa kasvutarinoissa, joita käsittelen omassa luvussaan.

Wiherheimo ei yleensä ilmaissut *Kotiliedessä* päätoimittajan näkemystä, mutta joulukuun 1939 numerossa hän kiinnittää lehden toiminta-ajatuksen syntyneeseen sotaan kirjoituksessaan ”Joulunkelloja odottaessamme”:

Nyt jos koskaan tarvitsemme sitä tietoa, ettemme ole taistelussa yksin. [...] Juuri yhdessä muodostamme sen elävän voiman, jonka kautta Suomen historian on Suomen kodit vienyt läpi raskaiden aikojen, kasvattanut lapset tulevaisuutta varten, ylläpitänyt viljelyksen ja säilyttäneet sukupolvien perinnön nousevalle kansalle. (KL 24/1939, 866.)

Koti oli nyt *Kotilieden* alkuperäisen toiminta-ajatuksen mukaisesti yhteiskunnan sydän. Sen tehtävä oli kasvattaa, ylläpitää ja säilyttää. Koti-ideaalin vaaliminen oli perheenemännän tehtävä. Wiherheimon esittämä näkemys pohjaa 1800-luvun snellmanilaiseen siveelliseen naiseuskäsitteeseen, jota Anu Koivusen (2003, 151) mukaan edusti *Niskavuori*-näytelmien moraalisesti lahjomaton Loviisa. Hänelle olemisen perusta oli konservatiiviseen nationalismiin perustuva ihmisen sisäinen ryhti, joka kannatteli agraariyhteiskuntaa ja varmisti sen säilymisen seuraaville sukupolville (Koivunen 2003, 151).

Perheenemännän perustehtävän korostamisen lisäksi Wiherheimo kuvaa vuoden 1939 viimeisessä lehdessä *Kotilieden* omaksuman diskurssijärjestyksen mukaisen ”oikeanlaisen olemisen” tavan:

Siitä, miten kotien rintama, Suomemme sydän, jaksaa vaikeutuneissa oloissa uskollisesti, rohkeasti ja luottavaisesti, riippuu koko isänmaamme tulevaisuus (KL 24/1939, 866).

Wiherheimo kiteytti kotirintamaa ohjeistavan moraalisen diskurssijärjestyksen perustan ja auktorisoi sen päätoimittajana. Perheenemännän tuli sen mukaan olla uskollinen, rohkea ja luottavainen. Kuvaus edusti Wiherheimon tulkinnessa länsimaista naisideaalia:

Kun jouluvirtemme ja rukouksemme nousee korkeuteen, tiedämme saman ajatuksen täyttävän kodin luojien mielen kaikkialla maailmassa, saman rauhan anomuksen kohoavan jokaisen sydäimestä (KL 24/1939, 866).

Uskollisuus piti sisällään uskollisuuden isänmaata ja Jumalaa kohtaan. Wiherheimon sanoin: rukouksemme nousee korkeuteen, kohti Jumalaa ja samalla kaikkialla maailmassa sama ajatus täyttää kodin luojien mielen. ”Kaikkialla” tarkoittaa tässä argumentaatiossa länsimaista yhteiskuntaa. Se muodostui kodin luojista, joita vastassa oli vihollisen hajottava voima. Suomalainen perheideaali rinnastettiin näin länsimaiseen perheideaaliin, mikä samalla tarkoitti länsimaisia kulttuuri- ja sivistysarvoja.

Toimituskunnan lehteen sen alkuvaiheessa tuoma tapa puhutella naisia yhteiskunnan täysivaltaisina jäseninä murtui sodan sytyttyä miesten ja naisten roolin eriytyessä. Antonio Gramsci (1979, 52) kuvaa kirjoituksessaan, miten kansanjoukot saadaan muuttamaan maailmankatsomustaan yhteiskuntaa vavisuttavassa murrostilanteessa. Prosessi on hänen mukaansa mahdollista järjellisellä muodolla, loogisesti johdonmukaisella täydellisellä päättelyllä, joka ei sivuuta mitään vähänkään arvokasta kielteistä tai myönteistä väitettä (Gramsci 1979, 52).

Foucault (2010, 66) kutsuu tämän kaltaista murtumaa epäjatkuvuudeksi. Murros edellyttää laajaa objekteihin liittyvää ilmaisumuotojen sekä strategioiden ja käsitteiden muutosta (Kusch 1993, 87). Judith Butler (1999, 4-5) esittää Foucault'n vallan tuottamisen diskursiivisen mallin pohjalta, että vallan juridiikka tuottaa rajoituksia, kieltoja, sääntöjä ja kontrollia. Vallankäyttäjillä on siis hegemonia sekä määrittää että tuottaa säätelyä (Butler 1999, 4-5). Jos juridinen valta ja vallan ylläpitämiseen liittyvän säätelyn tuottamisen subjekti on maskuliininen, mahdollisuuden naisen emansipaatiosta voi romuttaa (Kirby 2006, 110-113).

Kotilieden sisälle muodostui kotirintama, jossa ”sukkapuikkoarmeija” taisteli sankarillisesti uhrinsa isänmaalle antaen. Jokainen korpimökin äiti piti saada taisteluun mukaan, ja jokaisen kotirintamanaisen tuli ymmärtää, hyväksyä ja ottaa oma paikkansa taistelussa suomalaisen kodin puolesta. Maskuliiniset valtasuhteet kopioituivat *Kotilieteen*, jolloin vastakkain asettuivat maskuliinisuus ja vastapoolina feminiinisyys, naiseus, naisena oleminen. Butler (1999, 19-21) ehdottaakin, että maskuliinisuutta ja feminiinisyyttä tai naiseutta tarkasteltaisiin tekoina, joita tuotetaan sosiaalisissa käytännöissä. Näin binaarinen maskuliinisuus

- naiseus -määritelmä muodostuisi aina uudelleen eri kulttuureissa, aikakausina ja yhteiskuntajärjestyksissä (Kirby 2006, 96–96).

Kun katsoo *Kotilieden* toimittajien argumentointia hieman laajemmasta historiallisesta kontekstista voi nähdä, että sota vahvisti jo 1800-luvulla syntyynyttä perheideologista ajattelua snellmanilaiseen valtiollissiveelliseen näkemykseen pohjautuvana käsityksenä avioliitosta valtion olemassaoloon ja tulevaisuuteen sitoutuneena instituutioon (Häggman 1994, 12). Perheellä nähtiin vahva ideologinen merkitys vuorovaikutussuhteessa yhteiskunnan muutosten kanssa. Sen tehtävä oli luoda kansallisvaltion moraalinen perusta ja huolehtia lasten kasvatamisesta siveellisiksi kansalaisiksi. Perhe oli yhtä kuin isänmaa pienoiskoossa. (Häggman 1994, 176–179, 180–181; Nevala-Nurmi 2012, 40.) Lotta Svärd -liikettä perheideologian kautta tutkinut Seija-Leena Nevala-Nurmi (2012, 40) tuo väitöskirjassaan esille, että perheideologiaa korostaneen J. V. Snellmanin ajattelussa siveellisyys ymmärrettiin pyrkimykseksi yleisesti hyvään ja oikeaan, ei vain perheen moraaliseen siveyteen. Näin ollen yhteiskunnan onni oli riippuvainen perheen keskushenkilöstä eli naisesta ja äidistä (Nevala-Nurmi 2012, 40).

6.3 Uhri ja sankaruus – naisideaalin keskeiset premissit

Nuku, lapsi, laulelmiin – isä uupui Inkeriin lumilakanalle. Tähdet loistaa, paistaa kuu, ristin kuva heijastuu tuvan lattialle. [...] Isän vaon katkenneen kerran, lapsi, päätökseen kyynät voimin nuorin. Isäkin on synnyinmaan lunastanut uhrillaan. – Kulje katsein suurin. ”Kehtolaulu sankarin lapselle”, Hilja Toiviainen (KL 1/1942, 5.)

Sankaruus ja uhri muodostivat *Kotiliedessä* käsiteparin, joka toimi kivijalkana lehden kotirintamanaisideaalia määrittävän diskurssin muokkautumiselle. Sankaruuden mahdollistava uhri tarkoitti *Kotiliedessä* antamista; aktiivista tekoa - ei passiivista uhriksi jäämistä. Tepora (2011a, 237–238) vahvistaa, että toisin kuin passiivinen uhri, vapaaehtoinen aktiivinen uhri oli kansakunnan identiteettiä ja yhtenäisyyttä ruokkiva. Baltian maiden kykenemättömyys puolustaa omia rajojaan nostettiin Suomessa esimerkiksi passiiviseksi uhriksi joutumisesta (Tepora 2011a, 237–238).

Suomen kieli ei englannin kielen tapaan erottele uhriksi joutumista *victim* ja uskonnollista uhrin antamista *sacrifice*. *Kotilieden* käsittämä uhrin antaminen vastasi englannin käsitettä *sacrifice*. Jo ensimmäisen maailmansodan tarinoissa pojan kuolema taistelussa rintamalla oli Jumalalle ja isänmaalle annettu uhri, joka glorifioi äidin (Evans 2007, 78). Toisen maailmansodan aikana uhrin antajia *Kotiliedessä* olivat naiset, jotka olivat valmiita antamaan miehensä ja poikansa uhrina isänmaalle.

Sodan oikeutuksen diskurssiin kiinnittyvien pappien ja Isoäidin kirjoitusten mukaan Suomi taisteli kristillisen sivistyksen etuvartiassa. Vain antamalla uhrin isänmaalle Suomi säilyi vapaana kristillisenä maana. Uhraamisen voi tässä muodossa tulkita uskonnollisena uhrin antamisena, jolla haettiin sovitusta uskontoon liittyvin rituaalisin keinoin (Halbertal 2012, 2). *Kotiliesi* toi lukijat pappien kirjoitusten avulla yhteiseen hartaushetkeen. Piispa Aleksi Lehtonen kehotti

lukijoita vuoden 1940 alussa alkusivun kirjoituksessa kiittämään Jumalaa siitä, että hän on kuullut monet rukouksemme: ”Kiitos, että rukoukset, monet, monet kuulit sä...”:

Olemme Jumalan tvötovereita tässä taistelussa. Olemme Hänen säätämällään uhrin ja kärsimyksen tiellä, jolla yksin kansalle ostetaan tulevaisuus. Tällainen jalo, puhdas taistelu ei ole mikään huono osa. Siksi ovat kristityt isät ja äidit näinä aikoina saattaneet kiitosmielin sanoa olevansa onnellisia, kun ovat voineet lähettää monta poikaa isänmaata puolustamaan, vaikka nämä pojat ovat olleet heille sanomattoman rakkaita. Siksi ovat niin monet sankarivainajat antaneet empimättä elämänsä isänmaan vapauden lunnaiksi. (KL 3/1940, 59.)

Mitä suurempi sodan uhri oli, sitä suurempi yhdistävä vaikutus sillä oli. Sodan uhriluonteeseen liittyy Teporan (2011a, 46) mukaan sisäänrakennettu ajatus uhrin vapaaehtoisuudesta. Näin se erottuu muusta väkivallasta. Uhrattavaksi valitaan viattomuutta ja ihanteellisuutta symboloivat nuoret miehet, joiden tehtävä on kaatua isänmaan puolesta. Sodan väkivaltaan osallistuneet eloonjääneet veteraanit ovat epäilyttäviä, koska he voivat paljastaa totuuden kansakunnasta, joka uhraa omiaan. (Tepora 2011a, 46.)

Uhrin antaminen ja sankaruus toimivat vuorovaikutuksessa niin, että sankaruus mahdollistui uhrin antamisen kautta, joten ilman uhria ei ollut sankaruutta. Sekä uhri että sankaruus olivat yksilöiden ominaisuuksia, mutta niiden kontekstina toimi sotaa käyvä Suomi. Ilona Kemppaisen (2006, 54) mukaan sotasankaruus liittyi Suomessa ennen kaikkea yhteisön puolesta taistelemiseen.

Käsitys naisen sankaruudesta muodostui *Kotiliedessä* suhteessa sotilaaseen liitettyihin ominaisuuksiin. Voimistelunopettaja Liisa Orkon (KL 5/1940, 120) artikkelissa ”Ahkerat kädet ansaitsevat lomankin” sukkapuikoin ”aseistettu” nainen sotii menestyksellä kotirintamalla:

Sukkapuikkorintamamme sotii menestyksellisesti. Toivottavasti yksikään nainen ei liiku ”aseistamattomana”, ts. ilman neulepuikkoa ja lämmintä villalankaa, [...] Kotirintamalla ei saisi nyt hetkeäkään hukata toimettomuuteen. Kuinka monta työtuntia menee yhä hukkaan pommisuojuissa? (KL 5/1940, 120.)

Kotirintamanaisen aseena ovat sukkapuikot, ja aivan kuten rintamallakin, tottumaton ”kotirintamasotilas” uupuu, ellei hän opi käyttämään aseitaan. Orko jatkaa:

Sekä tottuneilla että tottumattomilla on usein *väärä tekniikka*. Tuhlataan voimia puristamalla puikot melkein puolikaariksi. [...] Pois siis jännitys ja voimantuhlaus. Heitelkää puikkojanne irtonaisesti, melkein rennosti. Pitäkää salaa silmällä varsinkin kahta pienintä sormeanne, etteivät liikaa rutista puikoista. [...] Ja vielä: Kavahtakaa *terävö-päisiä puikkoja!* (KL 5/1940, 120.)

Orkon kirjoituksessa kotirintama yhdistyy sotarintamaan ja miesten taistelu naisten taisteluun. Yhteinen taistelu loi yhteisen perustan uhrin ja sankaruuden muodostumiselle.

6.3.1 Kuka saa puhua ja mistä?

Sankaruuden diskurssia vahvistettiin erityisesti maaliskuussa 1940 ”Isoäidin (KL 6/1940, 156) kirjeenvaihto” -palstalla, joka on nimetty alaotsikolla ”Lastenlasteni kirjeitä”. Siinä Isoäiti kertoo tahtovansa julkaista lukijoiden, lastenlasten, kirjeitä, jotka sisältävät ”niin paljon uljasta ja rohkaisevaa, että ne kaikki ansaitsivat tulla julkaistuksi”. Isoäiti kiinnittää *Kotilieden* sankaruus käsitystä yhteiskunnassa valitsevaan käsitykseen isänmaan velvoittamasta sankaruudesta. Kun lasketaan *Kotilieden* painatusviive, talvisotaa oli palstan julkaisuun mennessä käyty noin kolme kuukautta.

Edustavathan kirjelapseni kaikkia eri yhteiskuntaluokkia ja eri-ikäisiä ihmisiä, moni kuuluu elämän varjopuolella eläviin ja kuitenkin ovat omat surut ja murheet jääneet varjoon ja yhteinen asia, *isänmaa*, on pohjasävelenä kaikissa. Olkoot nämä otteet muille rohkaisuna ja nekin osoituksena siitä, että kotirintama kestää, että se vaaran tultua on entistäkin lujempi. (Isoäiti KL 6/1940, 156.)

Isoäiti kuvaa, kuinka ”kirjelapsien” omat murheet ovat jääneet varjoon, kun tilalle on tullut uusi asenne, joka toimii rohkaisuna muille lukijoille ja vahvistaa kotirintamaa. Samalla kun Isoäidin esipuhe toistaa *Kotilieden*, valtahegemonian luomia käsityksiä, se myös vakiinnuttaa niitä osaksi diskurssijärjestystä. Valta-diskurssin asettaminen lukijan kokemaksi vahvistaa diskurssin affektiivista luonnetta. Jennifer Harding ja Deidre E. Pribram (2004, 871) painottavat, että affektiivisia merkityksiä tuottavat emootiot ovat sosiokulttuurisesti merkittäviä operoidessaan ja peilattaessaan yhteiskunnan valtarakenteita. Yhteiskunnan sosiaaliset ja kulttuuriset käytännöt ruumiillistuvat emootioiden kautta (Harding, J. & Pribram 2004, 871).

Isoäidin tapaa kiinnittää ”oikeanlaista” asennetta lukijoihin voi tarkastella identifikaation kautta. Kenneth Burken (1969, 57–58) mukaan identifikaatioprosessissa pyritään identifioimaan idealisoidut piirteet vastapuoleen niin, että niistä tulee yhteisiä piirteitä. Identifikaatiossa väitteillä ja niiden antiteeseillä pyritään vakuuttamaan lukija niin, että hän kokee ja ajattelee samalla tavoin kuin argumenttien esittäjä (Burke 1969, 57–58). *Kotiliedessä* vastaava identifikaatioprosessi ilmenee Isoäidin kuroessa umpeen eroa valtaeliitin ja tavallisten kansalaisten välillä jalostamalla vastauksissaan hänelle lähetetyissä kirjeissä esitettyjä ajatuksia lehden diskurssia vahvistaviksi. Isoäidin palstalle pääsivät vain ehdoitta sodan uhriluonnetta tukeneet kirjeet:

Tänään sain viestin ensimmäisen omaiseni kuolemasta. Hän kaatui, nuori, vasta pari vuotta sitten ylioppilaaksi tullut poika, Karjalan rintamalla. Olisi päässyt kuntoisuuslomalle, mutta ei ole malttanut poika lähteä. Nyt ovat kiireet loppuneet. Onneksi hän ei ole tätini ainoa poika, vaan on heillä vielä kolme siellä rintamalla. (KL 6/1940, 156.)

Tätinsä uhrauksesta kertova kirjoitus kuvaa pojan urhoollisuutta ja tämän äitiä, jolla on vielä kolme poikaa uhrattavaksi. Kommentissaan Isoäiti liittyy kirjoituksen kohteena olevaan äitiin tunteen, jota hän *Kotilieden* diskurssin mukaan tuntee voidessaan täyttää diskurssijärjestyksen mukaista tehtäväänsä: ”’Onneksi!’ Eikö

se ole suomalaisen naisen iloista antamista! Se on onnellisin ja rikkain, joka saa eniten nyt uhrata isänmaalle.” (KL 6/1940, 156.) Seuraavaksi nuori kirjailija kertoo, mitä pohtii hänen sairas äitinsä, jonka kaikki pojat ovat rintamalla.

”Vaikka olkoon Suomen joukko kuinka pieni ja vihollinen suunnattoman suuri, niin me kyllä voitamme, sillä Jumala ja oikeus on meidän puolellamme! – Kun meillä on sellaisia äitejä – ja niitähän on jokainen suomalainen äiti nyt – niin ei ole syvää hätää eikä pelkoon Suomen puolesta, ei nyt eikä tulevaisuudessa!” Liisa (KL 6/1940, 156.)

Johon Isoäiti vahvistaa:

Aivan niin Liisa, ei nyt eikä tulevaisuudessa. Suomen äidit ovat kestäneet tulikokeen. On usein vaikeampaa jäädä kotiin odottamaan annettuaan kaikkensa, kuin itse saada ase kädessä maataan puolustaa. Mutta juuri tällaisten äitien pojat taistelevat meidänkin puolestamme. (KL 6/1940, 156.)

Isoäiti käy lukijoiden kanssa keskustelua, johon on valittu *Kotilieden* diskurssin mukaiset lausumat ja suljettu pois siitä poikkeavat tai valtakurssia kyseenalaistavat lausumat. Puhuttelemalla ja vakuuttamalla lukijoitaan Isoäiti muodostaa kuvaa yhteisestä vapaasta isänmaasta, jonka puolesta taistelemisen jalostaa suomalaiset sankarikansaksi. Isoäiti poimii katkelman kirjeestä, jonka on lähettänyt ”muuan kaupunkilaisrouva”: ”Me elämme niin suurta aikaa, että vallan vapisen. Etkö usko, että meistä suomalaisista kehittyä tämän jälkeen melkein mallikansa?” (KL 6/1940, 156.)

Kirjoitus liittyy käsitykseen talvisodasta kansaa yhdistävänä ja sen kautta vahvistavana taisteluna, joka *Kotilieden* diskurssijärjestyksessä edellytti naisen uhrivalmiutta. Äitien uhrivalmiutta vahvisti 10. toukokuuta 1942 marsalkka Mannerheimin Suomen äideille antama vapaudenristi kunnianosoituksena mittaamattomasta uhrista sekä taistelusta oman maan hyväksi. *Kotiliesi* julkaisi Mannerheimin puheen lehden alkusivulla:

Te olette paljon antaneet tälle maalle. Te olette kehdosta alkaen kasvattaneet sen polven, jonka ansiosta maa on vapaa. Parhaillaan käytävän vapaustaistelumme aikana – miesten taistellessa rintamalla – te kasvatatte kodeissa isänmaalle uutta polvea, jonka sallittakoon viljellä ja rakentaa tätä maata rauhallisemmissa oloissa kuin mitä nykyinen polvi on saanut tehdä.

Töin ja rukouksin te olette näinä taistelun vuosina tukeneet puolustusvartiosta seisovia poikianne ja tyttäriänne. Näistä rakkaistanne on ollut luovuttava maan hyväksi kansamme koettelemuksen ajaksi. Teidän siunauksenne on seurannut lapsianne taistelukentille ja antanut heille sankariuden voimaa isänmaan pelastamiseksi ja kestäväen rauhan turvaamiseksi. Tahdon tänä päivänä erikseen lausua tervehdykseni ja syvän osanottoni niille Suomen äideille, joiden rakkaimmat sankareina ovat uhranneet henkensä isänmaan ja tulevaisuuden puolesta.

Kaikkien teidän työnne on ja on ollut kansamme taisteluissa arvioimattoman suuri ja uhrinne mittaamaton.

Suomen armeijan nimissä, suuren kiitollisuuden ja kunnioituksen osoituksena annan tänä päivänä Isänmaamme äideille yhteisesti omistetun Vapaudenristin.

Olkoon se tulevillekin sukupolville tunnuskuva äidin pyhästä kutsumuksesta kasvattaa tämän kansan lapsiin palava vapaudentahto, joka ikuisiksi ajoiksi on turvaava

maallemme kalliisti lunastetun itsenäisyyden ja kansallemme sisäisen suuruuden. (KL 9/1942, 261.)

Mannerheim kietoi uhrin annon sankaruuteen, jonka äiti saavutti ”antaessaan” poikansa isänmaalle. Äidin lisäksi myös vaimon oli mahdollista saavuttaa sankaruus sankaripuolisona hoitaessaan perheenemännän tehtävää kunniakkaasti suuren lapsikatraan äitinä aviomiehen kaaduttua. *Kotiliesi* julkaisi reportaasimuotoisia artikkeleita, jotka varioivat tätä uhri-sankaripuoliso-teemaa. Tyypiesimerkki sankaripuoliso-tarinasta on kymmenen lapsen äidistä ja kansanedustajana toimineen kirkkoherran puolisoista Saimi Havaksesta kertova Sylvi Kauhasen artikkeli ”Elämän rikkaudesta kiittää Saimi Havas, sankaripuoliso”.

6.3.2 Sankaripuoliso

Sankaripuolison peruspilarit rakentuvat äitiydelle ja kunniakkaalle kristilliseen arvomaailmaan kiinnittyvälle tehtävälle kirkkoherran puolisona (KL 15/1942, 424–425, 437, 439). Artikkelin julkaistiin vuosi sen jälkeen, kun Saimi Havaksen puoliso Väinö Havas kuoli (Kemppainen 2007). Artikkelissa painottuu lapsiluvun suuruus. Kirjoituksen alussa kerrotaan, että pienin lapsista oli vasta vuoden vanha, kun tieto aviopuolison kaatumisesta saapui pappilaan (KL 15/1942, 424). Lehti kertoi kirjoituksen avulla, että kirkkoherran puoliso on tehnyt tehtävänsä äitinä viimeiseen asti. Tärkein rooli naisena on täytetty ja Saimin elämää voidaan katsoa taaksepäin toteutuneena elämänä. Vaikka viesti puolison kuolemasta oli raskas, Saimi ymmärsi, että uhri oli ollut välttämätön.

Elämän painissa koeteltu Saimi Havas otti iskun vastaan tyvnenä ja voimakkaana. Hän on itsekin isänmaan edestä vertaan vuodattanut, lienee maassamme ainoa nainen, joka on haavoittunut kaksi kertaa. Hän, jos kuka, ymmärsi, että vapautemme on lunastettava kiirasportin takaa, veren ja kyynelten läpi. (KL 15/1942, 424.)

Saimi ymmärtää uhrin merkityksen isänmaan vapauden kannalta, koska hän on joutunut vuodattamaan verta sen edestä jo aikaisemmin sisällissodassa, jota artikkelissa nimetään vapaussodaksi. Saimilla oli siis omakohtaista kokemusta uhrin annosta. Vapaussodan taistelijana hän kiinnittyy vapaussodan sankareiden ketjuun. Ville Kivimäen (2013, 187–188) mukaan toisen maailmansodan tuomille menetyksille haettiin merkitystä kytkemällä ne kansalliseen menneisyyteen. Propaganda pyrki vahvistamaan käsitystä, jonka mukaan sukupolvi toisensa jälkeen oli noussut puolustamaan urhoollisesti Suomen vapautta (Kivimäki 2013, 187–188).

”Elämän rikkaudesta kiittää Saimi Havas, sankaripuoliso” -kertomuksessa Saimi kuvataan yhtä sankarillisena kuin Suomen vapauden puolesta taistelleet miehet. Taisteluun lähtö oli vaatinut häneltä oikeanlaista asennetta ja toimintaa.

Ensimmäisemme vapaussotamme alkaessa lähti 17-vuotias Saimi mukaan, vaikka naisten mukaanlähtö oli silloin ylen harvinaista. Kun Kavantsaaren kylässä taisteltiin, oli Saimi silloin mukana. Vasta viimeisellä hevosella hän pakeni ja haavoittui silloin jalkaan joutuen pitkäksi aikaa sairaalaan. Mutta miten iloinen hän olikaan ehtiesään vielä mukaan isänmaan lopulliseen vapauttamiseen. (KL 15/1942, 424.)

Taistelussa haavoittuminen ja pitkä sairaalassa olo eivät poistaneet Saimin iloa siitä, että hän sai osallistua vapaustaisteluun. Uhri oli ollut sen arvoinen. *Kotilieden* naisideaalin diskurssijärjestys salli nuoren, ei vielä naimaikää saavuttaneen naisen kuvaamisen mieheen rinnastuvana taistelijana. Saimin sankaruus vertautuu miehen sotilassankaruuteen. Tämän poikkeuksellisen miessankaruusdiskurssin piiriin kuuluvan roolin saattoivat toisen maailmansodan sytyttyä saada *Kotilieden* diskurssijärjestyksessä vain riittävän korkealla hierarkkisella tasolla maanpuolustustyössä toimivat naiset. Tätä kuvaa Wiherheimon (SKS KIA: AW, päiväkirja 2.8.1942. K3) päiväkirjamerkintä elokuulta 1942 Suomen sotilaskotiliiton puheenjohtaja Toini Jänneksen kaaduttua virkatehtävissä saman vuoden heinäkuussa:

Vihlaisevin tämän kesän muisto on Toini Jänneksen poismeno, sankarikuolema Kuusamossa virkamatkalla. Ei kenenkään Suomen naisen kaatuminen ole siten vavahduttanut mieltä ja nostanut sellaista myötätunnon tulvahdusta spontaanisesti: Ketään naista ei ole saatettu haudata sellaisin sotilaallisina loistomenoin kuin suloinen rauhantekijä Toini ja hänen kaksi osatoveriaan.

Mutta parhaat annetaan uhreiksi.

Toini itse ei ole menettänyt mitään. Hänen sankarikuolemansa on loistava kruunu suurenmoisen elämäntyön vllä. Hän sai siirtyä kuten Kvösti Kallio suoraan työpäivästä tulivaunuissa taivaaseen. Hänellä on siellä valmiina sija esikuvallisten esiäitien rinnalla, työ valmiina, esirukouksen ja jalojen inspiraatioiden ikiarkoihin ulottuva työ. (SKS KIA: AW, päiväkirja 2.8.1942. K3.)

Toini Jännes kuoli neuvostoliittolaisten partisaanien väijytyksessä Kuusamossa sotilaskotikanttiinien tarkastusmatkalla.⁵¹ Wiherheimon asemoi sotilaskotiliiton puheenjohtajan kuoleman miessankaruusdiskurssin piiriin. Wiherheimon kirjoitti Toini Jännekselle myös muistokirjoituksen. Hän ei mainitse kirjoituksessaan sitä, että Jänneksellä oli kolme lasta, vaan äidin roolin sijaan Wiherheimon tuo muistokirjoituksessa esille Jänneksen äidillisyyden ominaisuutena, jota hän käytti sekä yhteiskunnallisessa tehtävässään että *Kotilieden* kirjoittajana. Kuolema miessankaruusdiskurssin piirissä nostaa Jänneksen perinteisestä naisen roolista kykeneväksi suurimpaan uhripalveluun – sankarikuolemaan rintamalla.

Isänmaamme tie on taistelujen tie, joka kysyy kalleimmat uhriksi. Äideistäänkin Suomen on luovutettava sankarikuolemaan kaikkein parhainta. Kiitollisina ja syvästi kunnioittaen muistamme Toini Jänneksen omassa persoonassaan elävöittämää suomalaista naisihannetta, joka vaatimattomasti keskittymällä ensin läheisimpiin tehtäviinsä kasvaa kykeneväksi suurimpaan uhripalveluun.

Aserintaman sankarivainajien rinnalla esikuvallisten suomalaisten äitien muisto säteilee velvoittavana, rohkaisevana ja polvesta polveen siunausta tuoden. (Wiherheimon KL 15/1942, 416.)

⁵¹ Toini Jännes (1884–1942). Kansallisbiografia: <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/7715>. Viitattu 15.9.2015.

Kirjoitus kuvaa naisen asemaa miessankaruusdiskurssin kautta, mutta se osoittaa samalla naisen paikan sotaa käyvässä Suomessa – nainen toimii vaatimattomasti lähipiirinsä hyväksi. Kirjoitus näyttää myös naisten hierarkkisen aseman suhteessa rintamalla taisteleviin miehiin. Taistelussa menehtynyt mies on sankarivainaja, jonka rinnalle Jännes yhteiskunnallisen roolinsa kautta kuolemansa jälkeen nousee. Samalla Jännes liitetään yhdessä kaatuneiden sotilaiden kanssa sankarivainajien ketjuun, joka velvoittaa tulevia sukupolvia.

Saimi Havas selvisi hengissä kansalaissodan taistelusta ja hänen tehtäväkseen tuli nyt ottaa paikkansa naissankaruuden piiristä *Kotilieden* diskurssissa, kirkkoherran puolisona, laajennetun yhteiskuntakodin perheenemäntänä.

Aunuksen sotaretken alkaessa lähti Saimi Arne-veljen keralla. Tällä retkellä hän haavoittui selkään ja tällä retkellä hän tapasi tulevan puolisonsa merkillisessä tilanteessa. Siitä kirkkoherra Havas on kertonut seuraavaa: ”Riehui tulinen taistelu. Haavoittui paljon, mutta sanittäärejä ei kuulunut. Soitin esikuntaan. [...] Tuli nuori tyttö, jolla oli suuret, taivaan siniset silmät, svvät hymykuopat ja palmikot lanteille asti. [...] Ja siitä työstä tuli parin vuoden kuluttua Väinö Havaksen suuresti ihailema puoliso. (KL 15/1942, 425.)

Nuori, henkisesti ja fyysisesti täydellinen suomalainen nainen, Saimi, taistelee tiensä vapaussodasta kirkkoherran puolisoksi. Todellisen sankaruuden Saimi saavuttaa kuitenkin vasta antaessaan miehensä uhrilahjana isänmaalle. Hän oli moraalisesti tahraton ja ehdottoman uhrivalmis isänmaan hyväksi. Siten hän saattoi lunastaa paikkansa naissankareiden joukossa.

Kaksi kuukautta myöhemmin kokoontui äiti kymmenen lapsensa kanssa pappilan portille ottamaan vastaan isää, joka oli taistelunsa loppuun taistellut ja joka nyt palasi viidenneltä sotaretkeltään hiljaisena sankarina. [...] Sama elämän katsomus ja lämmin isänmaan rakkaus sekä luja usko Suomen nousevaan päivään ovat ne voimat, jotka kantavat nykävien sankariperheiden äidit niiden vaikeuksien läpi, jotka on heidän kannettavakseen asetettu. (KL 15/1942, 439.)

Artikkeli päättyy Saimin osaan olla sankariperheen äiti. Saimin ikoninen tarina kotirintamanaisen uhrista ja sankaruudesta toimi esimerkkinä Martta Haatasen vuonna 1943 kirjoittamalle suosituille teokselle *Kirkastettu sydän*, josta tehtiin elokuva samana vuonna. Vaikka kirja ei Haatasen mukaan kuvannutkaan Havaksen pariskuntaa, elokuva käsikirjoitukseen pyydettiin palautetta Väinö Havaksen sukulaisilta. (Kemppainen 2007, 18, 23, 25–26.)

Ilona Kemppainen (2007, 26) on analysoinut *Kotilieden* tosipohjaista kirjoitusta Havaksen pariskunnasta ja siitä inspiraationsa saaneen *Kirkastettu sydän* -kirjan esittämää Helpin pariskuntaa. Hän poimii esille kiinnostavan eron liittyen pariskunnan viimeiseen yhteiseen yöhön. Dokumenttien mukaan Saimi ja Väinö nauttivat viimeisenä yönä ehtoollisen, kun taas kirja kuvaa Helpin pariskunnan lemmonyötä. Kirjaan pohjautuva elokuva käyttää melodraaman keinoja vahvistakseen vaimon kokeman menetyksen suuruutta. Elokuvassa esittää vaimon idealisoidun äidin lisäksi seksuaalisena puolisona. (Kemppainen 2007, 26.)

Kotiliedessä puolisoitten välisen seksuaalisen tunnesuhteen esittäminen oli poissuljettua. *Kotilieden* kuvaamat puolisoitten väliset suhteet perustuivat aina

pelkästään kumppanuuteen tai toistensa arvostamiseen, mikä korostui myös kirjoituksessa ”Elämän rikkaudesta kiittää Saimi Havas, sankaripuoliso”.

Kun uusi sota puhkesi, oli Saimi taas uhrivalmis. Lähtöhetki oli mieleenpainuva. Suvivönä pappilan suuressa salissa kumpikin puoliso polvistui ottamaan piispan kädestä herran ehtoollisen. Nämä tunnit olivat heidän viimeiset yhdessäolonhetkensä. (KL 15/1942, 439.)

6.3.3 Sotalesken moraalidilemma

Naisen roolin muutos vaimosta sotaleskeksi ei *Kotilieden* diskurssissa ollut risti-riidaton aihe. Erityisen hankalaa lehden oli suhtautua nuoriin sotaleskiin, joilla ei ollut yhtään tai vain pari lasta. Koska he eivät olleet pystyneet täyttämään paikkaansa täyden tehtävän suorittaneina äitinä, heidän odotettiin antavan panoksensa yhteiskunnalle muulla tavoin. Suomessa oli toisen maailmansodan päätyttyä noin 30 000 sotalesken huoltoeläkettä saavaa naista (Salonen & Harju 1995, 14), joten sotaleskeys kosketti myös *Kotilieden* lukijoita.

Sotaleskien muistitarinoita tutkinut Jaana Loipponen (2008, 20–21) muistuttaa väitöskirjassaan, että vain osa sotaleskistä sai valtiolta leskeneläkettä, joten määrä on ollut suurempi. Sotaleskien asemaa määritti *Kotiliedessä* ennen kaikkea Isoäiti, joka omalla kirjeenvaihtopalstallaan ohjeisti puolisonsa menettäneitä. Isoäidin lausumat objektivoivat varsin tarkasti *Kotilieden* diskurssijärjestyksen mukaisen sotaleskeyden. Yhden lapsen äiti oli kyllä antanut uhrinsa isänmaalle miehen kuoleman kautta, mutta hän ei voinut Saimin tavoin saavuttaa sankaripuolison asemaa. Näin Isoäiti vastaa nuorelle leskelle kirjeenvaihtopalstallaan huh-
tikuussa 1940:

Sinäkin olet joutunut antamaan rakkaimpasi, antamaan kalliin, pyhän uhrin isänmaalle. Miten raskaalta se tunteneekin, olet sittenkin onnellinen, kun miehesi on maamme sankareita ja on jättänyt sinulle ja pienokaisellesi kunniakkaan ja velvoittavan nimen perinnöksi. (KL 7/1940, 180.)

Kaatuneen sankarivainajan nimi velvoitti leskeä sekä kunnioittamaan miehensä muistoa että huolehtimaan pienokaisestaan. *Kotilieden* diskurssissa yhden lapsen äiti jäi eräänlaiseen välitilaan. Hän ei ollut täyttänyt monilapsisuuden velvoitetta, eikä hän siten ollut pystynyt antamaan täyttä panostaan yhteiskunnan hyväksi. *Kotilieden* tapa tarkastella sotaleskiä ei vastannut yhteiskunnassa vallitsevaa moraalista asennetta sotaleskiä kohtaan. Suomessa sotalesket nähtiin yleisesti so-tainvalidien tavoin eräänlaisina kunniakansalaisina (Salonen & Harju 1995, 27).

Yhden tai kahden lapsen äiti oli usein vielä nuorehko ja naimaiässä. *Kotilieden* diskurssijärjestyksessä korostui kuitenkin nuoren lesken ensisijaisena moraalisenä tehtävänä kaatuneen miehensä muiston vaaliminen. Jatkosodan päätyttyä lokakuussa 1945 Narsku (Mirja Narinen) (KL 19/1945, 490) kirjoitti artikkelissaan ”Eteenpäin vaikeuksista huolimatta ” kahden lapsen sotaleskestä. Äiti ja kaksi tytärtä ovat vetäneet salkoon Suomen lipun, jonka kaatuneen isän asetoverit ovat lahjoittaneet kaatuneen isän nimipäivän kunniaksi.

Talvisodan raskaista päivistä on jo pitkä aika, silloin melkein vauvaksi jäänyt Terttu on nyt reipas koululainen ja kymmenen vuotias Tuula on puuhakas pikku emäntä, mutta isän muisto ei ole näinä vuosina himmentynyt. Kuinka olisi voinut himmetä, sillä kaikki he ovat tahtoneet pitää lujasti koossa sitä kotia, minkä isä heille juuri ennen lähtöään ehti rakentaa. (KL 19/1945, 490.)

Isän rakentama koti voidaan nähdä metaforana kotimaalle, jonka puolesta isä taisteli. Ja aivan kuten isän kaatuminen talvisodan aikana katkaisi hänen työnsä kesken, myös kodin rakentaminen oli jäänyt kesken.

Tosin koti ei ehtinyt aivan valmiiksi, maalaaminen jäi suorittamatta, kattopeite oli hiukan hatara ja velkaakin jäi, mutta äiti ei tahtonut edes ajatella kodin myymistä, vaan kiirehti pian ansiotyöhön voidakseen säilyttää lapsille oman kodin isän perintönä. (KL 19/1945, 490.)

Vaimo jatkaa näin miehensä kesken jäänyttä työtä kodin ja isänmaan hyväksi. Narskun artikkeli kuvaa jälleenrakentamisen aikaa. Lapsettomaksi aviomiehensä kaatumisen jälkeen jääneet nuoret naiset palautetaan *Kotilieden* diskurssi-järjestyksessä avioliittoa edeltävään lähtötilanteeseen. Näin Isoäiti ohjeistaa puolisonsa menettänyttä *Annaa* kirjeenvaihtopalstallaan toukokuussa 1941:

Kuinka kovin surullista, että kelpo sulhasesi kaatui. Miten hyvin ymmärränkään, että elämällä ei nyt tunnu olevan samaa sisältöä, kun koko tulevaisuuden suunnitelmat ovat jääneet valkoisen ristin alle. Onneksi olet sentään niin viisas ja tarmokas tyttö, että elämälläsi on nytkin tarkoituksensa ja olet todellakin hyödyllinen ihminen, et vain kodissasi, vaan myös yhteiskunnassa. Mahtaa olla kovin kiintoisaa keräillä tieteelliseen työhön tarinoita ja erikoisia sanontatapoja. Siinä todellakin oikein erikoinen ja hyvä harrastus ja kudonnallasi ansaitset itse oman elatuksesi ja siinä työssä samalla hyvä makusi ja kauneusaistisi kehittyä. (KL 10/1941, 348.)

Koska Anna ei ole äiti, hänen menetyksensä ei ole uhriluontoinen eikä Anna voi ilman moninkertaista äitiyttä yltää sankaripuolison asemaan. Hän palautuu Isoäidin kirjoituksessa perheenemännän roolista takaisin tarmokkaaksi tytöksi, joka voi ja jonka tulee antaa panoksensa yhteiskunnalle. Kirjoituksen mukaan Anna tekee tieteellistä työtä, jota Isoäiti kuvaa ”todellakin oikein erikoiseksi ja hyväksi harrastukseksi”. Isoäiti ymmärtää Annan harrastusta ja antaa sille hyväksyntänsä. Harrastuksella ei kuitenkaan ole mitään tekemistä sen roolin kanssa, mikä Annan tulisi ottaa yhteiskunnassa. Isoäiti jatkaakin heti seuraavassa lauseessa, että kudonta on se, jolla Anna ansaitsee elatuksensa. Annan taipumus kulttuuriin suuntautuneeseen työskentelyyn tulee huomioiduksi, kun Isoäiti toteaa, että kudonnassa Annan maku ja kauneusaisti kehittyvät. Anna olisi ollut potentiaalinen sivistyskodin äiti, mutta nyt hänen tehtäväkseen tuli yhteiskuntakodin palveleminen.

Lapsettomaksi jääneillä kaatuneiden sotilaiden nuorilla morsiamilla oli kaikesta huolimatta mahdollisuus päästä osaksi suurta kansallista sankaritarinaa, vaikka heidän roolinsa todellisena uhrinantajana jäi saavuttamatta. Isoäiti (KL 12/1942, 366) kirjoittaa kirjeenvaihtopalstallaan vuonna 1942 sulhasensa menettäneelle Kyllikille ja samalla kaikille Kyllikin asemassa oleville nuorille morsiamille:

Sinä ja te monet muut, jotka nyt surette kaatunutta sulhastanne, saatte olla onnellisia ja ylpeitä siitä, että sellainen mies, todellinen suomalainen sankari, on teitä rakastanut ja kaatunut puolustaessaan tätä kallista maata ja sen tuhansia koteja (KL 12/1942, 366).

Kaatuneen sotilaan sankaruus vahvisti Isoäidin diskursiivisessa puheessa naisen yhteiskuntakelpoisuutta. Samalla kun Isoäiti avasi nuorelle lapsettomalle leskelle oven yhteiskunnan palvelukseen, hän sulki oven uudelleen avioitumiselta. Nimimerkkiä, Ystäväänsä sureva, Isoäiti ei kirjoituksessaan tammikuussa 1942 halunnut nähdä ”iäti surevana” morsiamena. Jotta nuori leski tulisi hyödyksi yhteiskunnalle, hänen tulisi luopua haaveesta valmistua ylioppilaaksi ja sen sijaan pyrkiä sairaanhoitajattareksi lastensairaalaan. Opiskelu sairaanhoitajaksi antaisi Isoäidin (KL 1/1942, 24) mielestä elävämpää kiinnostusta kuin luvut, jotka ovat olleet keskeytyneinä. Isoäidin diskursiiviset lausumat sulkevat pois naisen roolin kodin ulkopuolella akateemisessa tai korkeasti koulutetussa työssä.

Sotaleskeyden käsittelyn *Kotiliedessä* teki moraalisesti vaikeaksi se, että sotalesket kilpailivat avioliittomarkkinoilla, joilla oli sodan jatkuessa yhä vähemmän miehiä. Wiherheimo pohti sotaleskien tilannetta päiväkirjassaan vuonna 1943:

Tosiseikkahan on, että leskelläkin tai eronneella on parempi naimamenekki kuin ikänsä yksin olleella. Jonkin verran on naisia, joita sodan ja kuoleman kouraisu on jalostanut aina pyhimyskehään asti, mutta paljon on myös auttamattomaa pintapuolisuutta, joka tajuaa vain ajan ja oman verensä kohinan. Mutta kun katsoo äitejä, sururistit rinnassa, näkee missä on Suomen naisten vankin selkäranka. (SKS KIA: AW, päiväkirja 1.1.1943. K3.)

Wiherheimon päiväkirjamerkinnässä kiteytyy ajatus siitä, kuinka kaatuneen miehensä muistoa vaalimaan jääneet sotalesket muodostavat Suomen vankimman selkärangan. Tämän takia erityisen paheksuttavana ja moraalittomana pidettiin sankarivainajan muiston likaamista menemällä naimisiin pikaisesti aviomiehen kaaduttua. Nimimerkki Sielunpaimen (KL 5/1942, 132) kauhisteli leskien luonnottoman pikaista kiiruhtamista uuteen avioliittoon kirjoituksessaan ”Poissa silmistä, poissa sydäimestä”, joka julkaistiin maaliskuussa 1942:

Usein myös satunnainenkin ero esim. puolisoitten välillä voimakkaasti kirkastaa toisen olennon. [...] Mutta samalla kuin tämä kaikki on totta, sattuu otsikkomme sana ”poissa silmistä, poissa sydäimestä” täysiosumana moniin pintapuolisiin ja heikkoihin luonteesiin. Tavallisissa elämänoloissa todistavat tämän sanan totuudesta esim. nopeasti ruohottumaan lasketut omaisten haudat, leskien luonnottoman pikainen kiiruhtaminen uuteen avioliittoon [...] (KL 5/1942, 132.)

Hautausmaiden valkoinen risti oli velvoittava. Sen muistoa lesken ei kuulunut tahrata. Äitiin kohdistui lastensa takia vieläkin suurempi vaade vaalia miehensä, sankarivainajan, muistoa. *Kotilieden* kirjoituksissa sankarivainajan lasta kutsuttiin yleisesti sankarin lapseksi tai sankarilapseksi, joka kantoi itsessään kaikkia niitä odotuksia, joita tulevaisuuden Suomelle oli asetettu. Äidin tehtävä oli katkeä oma surunsa ja omat tarpeensa sekä omistautua lapsilleen, tulevaisuuden kansalaisille. Tätä velvoittavaa tehtävää Hilja Toiviainen kuvasi runossaan ”Kehotolaulu sankarin lapselle”:

Äiti jaksaa, pienoinen, surunpäivät elleehen, uskon liekki palaa. Lapsi, et sä tiedäkään: Joskus iltaan himmeään häipyä nyyhke – salaa –.

Äiti jaksaa sittenkin, lohdun suru katkerin saa jo lahjan lailla. Sun on, pieno, vastaisuus, Sun on Suomen päivä uus ahdistusta vailla. (KL 1/1942, 5.)

Moraalinen vaade oli niin suuri, että uudelleen avioituminen puolison kaatumisen jälkeen ei ollut varauksettoman sallittua *Kotilieden* diskurssissa edes lasten ja perheen elatustarkoituksessa. Näin Isoäiti ohjeistaa nimimerkki Leskivaimoa kirjenvaihtopalstallaan huhtikuussa 1941:

Uutta naimista ei sinun pidä ajatella noin umpimähkään vain jonkinlaisena elatusmahdollisuutena, vaan jos joku oikein kelpo mies tahtois sinut vaimokseen ja samalla lupaisi todellakin olla hyvä isä pikku pojillesi, vasta silloin voisit tätä mahdollisuutta pohtia. Paras on mielestäni siis vakavasti valmistua omaan ansiotyöhön. (KL 8/1941, 266.)

Isoäidin vastaus uudelleenavioitumiselle on huomattavan ehdollinen: jos leskivaimo löytäisi oikein kelpo miehen, jos mies tahtois naida leskivaimon, ja jos hän lupaisi olla todella hyvä isä, vasta silloin avioliittoa voisi pohtia. Kirjoituksen perimmäinen sisältö on kuitenkin se, että leskivaimon tulee pidättäytyä uudesta avioliitosta sekä valmistautua elättämään itsensä ja poikansa.

Anu Koivusen (1995, 10, 137, 140–145) mukaan naisen rooli sotaa käyvässä Suomessa oli ristiriitainen. Ensisijaisesti naisen ruumis liitettiin isänmaahan kansallidentiteettiin kytkettynä symbolina. Toisaalta nainen nähtiin seksuaalisena olentona, joka oli uhka kansakunnalle. Naisen roolin ristiriitaisuus ilmeni erityisen hyvin toisen maailmansodan jälkeisissä elokuvissa, joissa purettiin hävityn sodan aiheuttamaa traumaa. Kunniakkaasti alkaneen puolustustaistelun häviötä selitettiin naisen moraalin pettämisellä ja äidin lankeamisella syntyin. (Koivunen 1995, 10, 137, 140–145.) Myös *Kotiliedessä* moraalin höltyminen ja syntyinlankeemus toimivat sodan häviön selityksenä. Tämä ei kuitenkaan koskenut vain naisia. Syyllisiä olivat sekä naiset että miehet, mutta naisten moraalittomuutta korostettiin samalla, kun miehen moraalittomuuteen haettiin selittäviä, anteeksiantavia tekijöitä.

6.3.4 Elämää sotainvalidin rinnalla

Sotainvalidi kuvattiin *Kotiliedessä* fyysisesti vammautuneeksi. Sotatraumaa ei tunnustettu, vaan sen sijaan lehdessä kirjoitettiin mielen heikkoudesta, rintamalta palanneiden miesten alkoholi-ongelmista ja vaikeuksista, joita miehillä oli koti-elämään asettumisessa. Ville Kivimäki (2013, 376–384) kuvaa tutkimuksessaan, kuinka mieleltään järkkyneet sotilaat koettiin hyödyttömiksi ja jopa haitallisiksi. Yhteiskunnassa käytiin keskustelua siitä, tulisiko sodassa traumatisoituneita sotilaita kohdella sotainvalideina, vai olivatko he vain mielenvikaisia pelkureita, jotka eivät ansainneet muuta kuin halveksuntaa (Kivimäki 2013, 376–384).

Näiden miesten ongelmien ratkaisemiseksi *Kotiliedessä* painotettiin vaimon ymmärtävää roolia. Henkisesti vammautunut sotilas murensi *Kotiliedessä* miesten sankaruuteen perustuvaa käsitystä, koska siihen liittyi diskurssijärjestyksen

vastaisia tuntemuksia, kuten pelko, lannistuminen ja masennus. Fyysisesti vammautuneeseen sankarisotilaaseen verrattuna henkisesti vammautuneesta miehestä tuli taakka yhteiskunnalle ja siten taakka myös kodille. Isoäiti (KL 2/1942, 46) kuvasi kirjoituksessaan ”Järkkynyt tasapaino” tammikuussa 1942, kuinka sankarillinen sotilas eroaa epäsankarillisesta miehestä:

Näemme miten samassa joukkueessa, samalaisissa oloissa ja samoissa taisteluissa olleet miehet aivan erilailla suhtautuvat elämyksiinsä. Toinen on entistä voimakkaampi, karaistunut vaikeuksien kiirastulessa, toinen lannistunut ja masentunut. Toinen kertoo hieman vlvästellen seikkailuistaan, toinen tahtoo täysin vaieta kokemuk-
sistaan. (KL 2/1942, 46.)

Kirjoituksen mukaan molemmat miehet ”ovat täyttäneet kunniakkaasti tehtävänsä suomalaisina sotilaina”, mutta vain mieleltään järkkymätön sotilas kuvataan karaistuneena sankarina. Isoäiti jatkaa:

Tietysti tuo ensimmäinen on meille läheisempi. Hän on suomalainen sankari sellaisena, kuin historiamme ja nykyiset kunniamme päivät ovat hänet meille kuvanneet. (KL 2/1942, 46.)

Henkisesti vammautuneen sotilaan stigmatisaatio asetti myös vaimon toisenlaiseen rooliin kuin ruumiillisesti vammautuneen sotasankarin puolison. Naisen uhrivalmiuden katsottiin perustuvan vapaaehtoisuuteen. Vaimolta odotettiin lopputonta ymmärtämystä, ja samalla miehen henkisen kuntoutumisen katsottiin olevan vaimon tehtävä. Todellinen uskollisuus ja rakkaus pystyivät ”ehyttämään” miehen. Tällä nähtiin *Kotilieden* diskurssijärjestyksessä laajempaa merkitystä koko kansa yhtenäisyyden säilyttämiselle. Henkinen vammautuminen kuvattiin kodin ilmapiirin rikkoneeksi epäharmonian tilaksi, jonka metaforisesti nähtiin heijastavan kansakunnan tilaa.

Fyysisesti vammautuneiden sotainvalidien odotettiin rintamalta palattuun jatkavan sukua. Tämän takia nuoria naisia kannustettiin avioitumaan sotainvalidien kanssa. Vaatimus kasvoi jatkosodan aikana sodassa vammautuneiden sotilaiden määrän lisääntyessä. Sodan edetessä *Kotiliedessä* oltiin yhä enemmän huolissaan siitä, että vammautuneiden joukossa oli paljon nuoria miehiä, jotka olivat vaarassa jäädä naimattomiksi ja sen kautta lapsettomiksi. Sotainvalidin kanssa avioituminen tuki *Kotilieden* esittämää naisideaalia, jossa vaimo oli positiivinen ja aktiivinen toimija. Nimimerkillä M.N. kirjoitetussa ”Sotasokean vaimo” -jutussa kuvataan reippaan sotasokean vaimon elämää.

Reipas, iloinen, vain vähän yli 20-vuotias Maija liikkui vaivattomasti aivan oudossa ympäristössä ohjaten sokeaa miestänsä. Hänen kasvoillaan ei huomannut aavistustakaan masennuksesta, ei jälkeäkään raskaalta tuntuneista menetyksistä niillä asui tyyni levollisuus ja hiljainen palvelemisen ilo, ja miehen kasvot loistivat hänen saadessaan tukea vaimonsa käsivarresta. Olisipa jokaisella invalidilla, jokaisella sotasokealla, tällainen tuki elämässä, iloinen, elämänuskoinen vaimo, [...] (KL 16/1942, 452.)

Vuonna 1942 *Kotiliesi* oli sisällyttänyt diskurssijärjestykseensä jo käsityksen, että nuorten naisten toivottiin avioituvan mahdollisimman nuorina, jotta he ehtisivät

synnyttää monta lasta. Kertomuksen Maijakin avioitui jo ennen kuin hän oli täyttänyt 18 vuotta. Varhaista avioitumista oli toivonut kuolemansairas äiti, joka pyysi tytärtään avioitumaan ennen äidin kuolemaa. Isän kuoleman jälkeen kuuliainen tytär toteutti äitinsä toiveen ja avioitui naapurikylän rehdiksi tunnetun Santeri Kotilaisen kanssa.

Sotainvalidipuolison rooliin liittyi *Kotiliedessä* annettua kohtalonomaisuutta. Se oli naiselle määrätty, eikä sitä näin ollen tarvinnut arvioida tai kyseenalaistaa. Koska mieheltä oli vaadittu sankaruutta rintamalla, tämä johti *Kotilieden* päätelyketjussa siihen, että samaa sankaruutta vaaditaan myös terveytensä menettäneen sotainvalidin vaimolta. Näin Maijan tarina jatkuu:

”En minä ole hetkeäkään ajatellut, etteikö minun paikkani olisi juuri tämä”, nuori vaimo vakuutti, ”sillä kvllä meille on niin selvästi osoitettu, että me kuulumme yhteen” (KL 16/1942, 453).

Nuori Maija ei vielä avioliittonsa alussa täyttänyt *Kotilieden* asettamaa naisideaalia, vaan hän kasvoi siihen vastoinkäymisten myötä. Kuvauksella nuoren tytön kasvuprosessista vahvistettiin uhrivalmiin sankarinaisen diskurssia. Tarinat piirsivät näkyville nuoren huolettoman tytön, joka erilaisten sotaan liittyvien tapahtumien kautta kasvoi todelliseen kotirintamanaisen rooliin. *Kotilieden* diskurssijärjestyksen mukaista sotainvalidin vaimon roolia vahvistettiin asettamalla vastakkain nuoren naisen halu toteuttaa itseään ja rooli sotainvalidin vaimona. Näin Isoäiti vastaa nimimerkki Katille kirjeenvaihtopalstallaan helmikuussa 1942:

Etkö ymmärrä, että sulhasesi hienotunteisuudesta tahtoo antaa sinulle takaisin vaputesi, niin että et olisi sidottu invalidiin. Tämä on suurenmoinen teko ja osoittaa hänen jalo luonnettaan. Sinä yksin voit arvostella, jaksatko jakaa hänen kohtalonsa vai tahtoisitko jatkaa opintojasi? (KL 3/1942, 86.)

Isoäiti asettaa vastauksen ensimmäisessä lauseessa kyseenalaiseksi ymmärtääkö nuori Kati sodassa invalidisoituneen sulhaskandidaatin jaloa tekoa, kun tämä haluaa antaa opinnoista haaveilevalle Katille vapauden. Isoäiti painottaa, että sotainvalidiin sitoutuminen tarkoittaa asettumista osaksi suurempaa yhteiskunnallista tehtävää, toisin kuin oma henkilökohtainen vapaus. Isoäiti jatkaa:

Jos rakkautesi olisi ehdoton silloin isänmaan puolesta kärsinyt sankari olisi sinulle vain entistäkin rakkaampi [...] Hän ei pyydä sinulta uhria. Jos rakkautesi on todellista, et tuntisikaan yhteistä elämää uhriksi, vaan onneksi. (KL 3/1942, 86.)

Sotasankari ei pyydä Katilta uhria, vaan hänen tulee itse ymmärtää uhrin vapaaehtoisuus, joka tuottaa onnen ja sen kautta elämän täyttymyksen. Vammautunut mies oli kuitenkin *Kotilieden* kohderyhmän eli maaseudun perheenemäntien näkökulmasta katsottuna myös ongelmallinen. Mieheltä edellytettiin osallistumista maatilän töihin, mutta vammautuminen oli usein esteenä tai ainakin vaikeutti huomattavasti työskentelyä tilalla. Kuollessaan mies olisi ottanut paikkansa sankarivainajien joukossa, mutta vammautuessaan mies jäi *Kotilieden* diskurssissa eläväksi uhriksi. Näin sodassa vammautuneen miehen sankaruus siirtyy sotainvalidin puolisoon.

Maija Kotilainen, pienen karjalaiskodin emäntä, on omalla paikallaan sankari. Hänen sankaruutensa on siinä, että hän iloisena täyttää sen uuden tehtävän, mikä hänelle on invalidin puolisona uskottu. Hän on eräs heistä, invalidien sankarivaimoista ja heitä on tässä maassa varmasti monta. Heidän elämänuskoista, rohkeaa, valoisaa elämäntavastaan tarvitaan nyt ja vielä vuosikymmeniä, niin kauan kuin sodan ankaria jälkiä on näkyvissä. (KL 16/1942, 453.)

6.3.5 Sankariäiti

Sankarinaisen ideaali kiertyi *Kotiliedessä* yleensä äitiin. Kemppaisen (2006, 234–237) mukaan äidin ja pojan väliseen suhteeseen liittyi pyyteettömyys, joka ei toteutunut samalla tavalla vaimon ja aviomiehen välisessä suhteessa, koska vaimon katsottiin saavan mieheltä toimeentulon. Miehen ja vaimon välinen suhde perustui myös seksuaalisten tarpeiden tyydyttämiseen. Äidin ja pojan välinen suhde taas nähtiin puhtaan pyyteettömänä. (Kemppainen 2006, 234–237.) Tämä näkyi myös Mika Waltarin (KL 3/1940, 60–61) kertomuksessa ”Kirje suomalaiselle äidille”, jossa maalataan tuokiokuva äidin ja pojan suhteen syvyydestä:

Ja unissa tulet Sinä heidän luokseen, äiti, unissa he usein sanovat ääneen sanan Äiti maatessaan havuvuoteillaan vierä vieressä. Siellä kaukana hän, varhinkin, jolla jo on oma kotinsa, kutsuu unissaan Sinua, äiti, vaikka valveilla hänellä olisi useammin mielessään Sinuakin rakkaampi nimi. (KL 3/1940, 61.)

Waltarin kertomuksessa ”Sinä” ja ”Äiti” on kirjoitettu korostetusti isolla kirjaimella. Äitiin ollaan yhteydessä unessa eli yhteys toimii reaali maailman toisella puolella. Tämän voidaan ymmärtää tarkoittaneen äidin ja pojan yhteyttä, joka säilyy, vaikka äiti antaisi poikansa sankariuhrina isänmaalle. Kuoleman ylittävää äidin ja pojan välistä kohtalonyhteyttä kuvastaa myös kertomus ”Kirje joka sitenkin tuli perille”.

En voi tätä kirjettä henkilökohtaisesti tuoda, mutta aiatuksissani tulen sen mukana luoksesi sinne kotiin. [...] Nousen autosta tutussa tienristeyksessä ja astelen hiljalleen kohti kotoista pihaa. [...] Pian seison tutulla pihamaalla ja suoraan edessäni, pöyreän kukkamaan takana seisoo rakas, tvvni kotoinen rakennus. Keittiön ikkunasta näen hämmästyneitten kasvojesi vilahtavan, kuulen huudahduksesi ja samassa hetkessä saan sulkea syliini Sinut, äiti-kulta. – Olen kotona. (KL 9/1940, 212.)

Kertomuksen aluksi kerrotaan, että kyseessä on ”Erään kaatuneen sankaripojan kirje, joka oli viime vuonna jäänyt pöytälaatikkoon”. Kirjeen voi nähdä kuvaavan sitä, kuinka sankaripoika saapuu kuoleman jälkeen sankariäidin luo kotiin, jonka puolesta poika oli taistellut. Pojan tehtävä oli *Kotilieden* diskurssijärjestyksessä ennen kaikkea taistella isänmaan puolesta ja täyttää paikkansa sankarina, siksi äidin ei kuulunut surra kuollutta poikaansa. Näin rintamalla taisteleva poika ohjeistaa äitiään Waltarin kertomuksessa ”Kirje suomalaiselle äidille”:

Ja äiti, älä anna heidän rohkeutensa, heidän horjumattoman uskonsa ja taistelutahtonsa joutua häpeään Sinun kohdaltasi. Ole Sinä niiden poikien arvoinen, jotka olet Suomelle synnyttänyt. [...] Siksi, äiti, jos sana saapuu, että myös Sinun on täytyväntä kantaa raskain uhri, jos saat tietää poikasi kaatuneen kunnian tiellä, älä silloin petä hänen muistoaan heikkoudellasi. Tiedä silloin, että juuri se on ollut t a r k o i t u s. (KL 3/1940, 61.)

Pojan sankaruus ja sankarikuolema loi äidin sankaruuden, mutta myös velvoitti äitiä. Waltarin kertomuksessa poika käytti *Kotilieden* diskurssin mukaista naista ohjeistavaa lausumaa pyytämällä, että äiti ei näyttäisi suruaan. Pojan lähettämä rintamakirje muodostui *Kotiliedessä* omaksi artikkelityypikseen. Sen kautta rintamalla taisteleva poika toimi *Kotiliedessä* subjektina, joka kirjeiden välityksellä ohjeisti ja muodosti kotirintamanaisideaalia. Näin Valentin-nimimerkillä kirjoittanut Ensio Rislakki (KL 9/1941, 285) kuvaa sankariäidiksi kohoamista kirjeenmuotoon puetussa kertomuksessaan ”Poika kirjoittaa äidilleen. Rakas äiti”:

Mutta vläpuolella toisten äitien kohoavat sankaripoikien äidit, joiden uhri oli oleva niin suuri, ettei äiti enää suurempaa voi antaa. Nämä surupukuiset äidit ovat lunastaneet itselleen ja pojalleen ikuisen kunnian ja ikuisen oikeuden olla suomalainen. (KL 9/1941, 285.)

Äiti oli joko sotilaan äiti tai tulevan sotilaan äiti, koska pojat nähtiin isänsä jalanjälkiä astuvina tulevaisuuden sotilaina. Tässä viitattiin Suomen historiaan, jossa pojat olivat aina nousseet isiensä jälkeen taistelemaan rintamalle vihollista vastaan. *Kotiliesi* käytti esimerkkeinä myyttisiä sotasankareita. Näin Isoäiti kirjoittaa artikkelissaan ”Sankaruus velvoittaa”:

Eikö totta, kun äännittveinä kuuntelemme radiomme kertomuksia nuorten sankariemme urotöistä, silloin Tapani Löfvingin partioiretket jäävät varjoon, tai oikeammin, saavat luonnollisen jatkonsa seuraavissa, nyt elävissä sukupolvissa vlväämpinä, päämäärästään tietoisempina, kokonaisuuteen kuuluvina. Jokainen on mies paikallaan. Jokainen on suomemme vartija, joka valvoo. (KL 3/1940, 75.)

Isoäiti viittaa artikkelissaan isovihan ja pikkuvihan aikaiseen huimista seikkailuista tunnetuksi tulleeseen sissipäällikkö Tapani Löfvingiin.⁵² Toisen maailmansodan sankaruuden piirteet liitettiin aiempiin suomalaista sotasankaruutta kuvaaviin ominaisuuksiin. *Kotilieden* retoriikassa toinen maailmansota ja erityisesti talvisota oli eräänlainen toisinto vapaussodasta, jolla nimellä lehti kuvasi sisällissotaa. Isänmaallisen sankarisotilaan ikonisena mallina pidettiin lehdistössä yleisesti kuvaa nuoresta jääkäristä, joka uhrasi elämänsä Suomen itsenäisyyden puolesta (Ahlbäck 2014, 71–72). Sankarit olivat taistelleet Suomen vapauden puolesta, ja nyt nämä sankarien perilliset taistelivat jälleen vapauden ja itsenäisyyden puolesta. Isien sankaruus oli velvoittavaa, kuten *Kotilieden* alkusivulla vainajienpäivänä 1941 kirjoituksessa ”Kohotetuin katsein teitä muistamme” muistutetaan.

Rakkaat vainajamme puhuvat meille: ”Jos me emme olisi lähteneet luotanne kymmeneentuhansin vapaan maan vapaina sotilaina Suomen armeijan voittoteillä, meidän olisi täytynyt lähteä sadointuhansin, räkäkättynä vankilaumana, tai menehtyä pakko-työleirien orjina kylmään, nälkään ja saastaan”. (KL 21/1941, 647–648.)

⁵² Stefan (Tapani) Löfving. Riksarkivet: <http://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=10065>. Viitattu 16.9.2015.

6.3.6 Sankarihautausmaat – yhteisen sankaruuden pyhätöt

Sankaruus kiinnittyi *Kotiliedessä* sankarihautausmaahan. Suomessa vallitsi yksimielisyys siitä, että oli ensisijaista saada rintamalla kaatuneet pojat ja aviomiehet kotipaikkakunnan hautausmaahan. Talvisodan alkaessa jalkaväen ohjesääntö mahdollisti sekä kaatuneen kenttähautauksen että lähettämisen kotipaikkakunnalle. Suomalaisten keskuudessa vallitsi kuitenkin vahva tahtotila kuljettaa vainajat kotiseudun multa vaikkeissakin olosuhteissa. Varsinkin sodan alussa useimmat vainajat pystyttiin kuljettamaan rintamalta kotipaikkakunnalle, mutta sodan edetessä ja kaatuneiden määrän lisääntyessä rintamalla kärsittiin sekä vainajien käsittelijöiden että arkkujen puutteesta. Kaatuneiden toimittamista kotipaikkakunnalle tuki päämajan ilmoitus, että kaatuneet tuodaan kotiseudulle aina kun se on mahdollista. (Saario 1980, 166–167; Salonen & Harju 1995, 139.) Kaatuneiden tuomisen kotipaikkakunnalle arvellaan liittyneen sekä nationalistisiin pyrkimyksiin vahvistaa kansakunnan identiteettiä että talvisodan yhtenäisyyttä korostaneeseen henkeen (Kormano 2014, 61–62).

Kirjoitukset sankarihautausmaista antoivat *Kotiliedelle* mahdollisuuden irrottaa sotilaan kuolemaan liittyvät tunteet yksilön suruprosessista ja koteloida ne sankarihautausmaan käsitteeseen. Sankarihautausmaan perustamista ja hoitoa käsittelevien artikkelien tehtäväksi muodostui menetykseen liittyvien negatiivisten tunteiden, kuten surun ja ikävän muuntaminen sankarihautausmaahan liittyväksi toiminnaksi. Kun sodassa kuollut sotilas käsitettiin kuoleman jälkeen sankarivainajaksi, hän muuntui kuoltuaan kansakunnan yhteiseksi omaisuudeksi. Sankarihautausmaa tuki tätä yhteisen sankaruuden ideaa siirtämällä hautojen hoidon omaisilta seurakunnille ja maanpuolustusjärjestöille (Salonen & Harju 1995, 140).

Riitta Kormano (2014, 63) siteeraa tutkimuksessaan Kotijoukkojen esikunnan vuonna 1939 julkaisemaa vihkosta ”Ohjeita sankarihautajaisia varten kotiseudulla”. Siinä suositetaan, että kaikki sankarivainajat haudataan sankarihautaan ja sankarihautaa hoidetaan tasa-arvoisesti veljeshautana. Sankarihaudan tuli näyttää arvonsa mukaiselta eikä varattomien joukkohaudalta. (Kormano 2014, 63.)

Kotiliesi käsittelee ensimmäisen kerran sankarihautoja talvisodan päätyttyä toukokuussa 1940. Artikkelissa ”Ensimmäinen kesä sankarihaudoilla” Anni Kirjalainen kuvaa sankarihautausmaan periaatetta:

Tärkeätä on saada koko sankarihaudalle yhtenäinen, ehyt leima, eikä missään tapauksessa saa jättää jokaisen vainajan haudan hoitoa omaisten asiaksi. Silloin joku hauta voisi jäädä hoitamatta ja monet erilaiset istutukset rikkoisivat yhteisen sankarihaudan ajatuksen. (KL 9/1940, 230.)

Kotilieden diskurssijärjestyksessä sankarihautausmaa katkaisi omaisten henkilökohtaisen suhteen rintamalla kuolleeseen läheiseen. Äitejä ja vaimoja ei *Kotiliedessä* kuvattu suremassa miehen tai pojan persoonallisia piirteitä tai muistelemassa yhteistä menneisyyttä. Sankarihautausmaa oli rituaalinen pyhiinvaellus-

paikka, jonka tehtävä oli vahvistaa omaisten roolia uhrin antajana. Sankarihautausmaa toimi Aino Lahden (KL 21/1941, 657) kirjoituksessa ”Talvinen leposija” näyttämönä, joka esitettiin lukijalle sankariäidin ajattelun ja toiminnan mallina.

Sankarihaudat ovat seurakunnan yleisessä hoidossa. Omaisilla on kuitenkin tilaisuus henkilökohtaisiin tervehdyksiin. Valkean ristin juurella saamme seppeleen laskea. Sankarihauta on omaisille rakas. Se on pyhiinvaelluspaikka meille kaikille. Kaikin me tahdomme heitä muistaa, heitä kiittää uhrista, elämästä joka on annettu, jotta meillä olisi rauha ja vapaus. On suurta saada mennä valkeiden ristien luo, joista jokainen elää kuin sankari itse ja kertoo enemmän kuin tuo vaitelias sankari olisikaan kertonut. (KL 21/1941, 657.)

Lahden kirjoitus vuoden 1941 vainajien päivänä ajoittuu jatkosodan hyökkäysvaiheen loppuun, jolloin lähes 24 000 sotilasta kaatui taistelussa (Salonen & Harju 1995, 21). Lahti kuvasi sankarihautausmaata yhteiseksi valkeiden ristien peittämäksi pyhiinvaelluspaikaksi. Omaiset saattoivat tuoda haudalle vain seppeleen, jotta pyhiinvaelluspaikan kiinnittyminen kansalliseen, kansakunnan edestä annettuun uhrin ideaan ei särkyisi. Sankarihaudan tehtävä oli kiinnittää sankarivainaja ja uhrin antanut sankariäiti isänmaahan, jonka puolesta uhri oli annettu. Valkoisten yhdennäköisten ristien rivit kytkivät suomalaiset sankarihautausmaat 1900-luvulta alkaneeseen länsimaiseen sotilashautausmaaperinteeseen, jossa ristit tulkittiin sankarikuoleman ja uhrautumisen merkeiksi (Marjomaa 2000, 339). Sankarihautausmaa vahvisti sekä isänmaallisuutta että yhteyttä omaan maakuntaan myös Anni Kirjalaisen kirjoituksessa:

Suomen lipun värit sininen ja valkoinen johtavat heti mieleen sen, minkä edestä vainajat ovat henkensä antaneet. [...] Maakuntien värit antavat myös ohjeita kukkien valintaan. *Karjalaisten* on helppo saada punaisia kukkia (pegonia, pelargonia, pentastemon), sen sijaan mustien valinnassa on orvokki melkein ainoa mahdollinen. [...] *Uusmaalaisien* väriyhdistelmä vaikuttaa pienissä ryhmissä laimealta, mutta sankarihaudan pitkissä kukkaistutuksissa näyttää se aivan toiselta. (KL 9/1940, 230.)

Kotiliesi esitteli sankarihaudan kukkasuosituksukset myös toukokuun lehden takakannen monivärikuvassa. Värien käyttö oli niiden heikon saatavuuden takia harvinaista sota-ajan *Kotiliesissä*, mutta sankarihautoista kertova ensimmäinen artikkeli oli arvioitu niin tärkeäksi, että sankarihaudan periaate haluttiin esittää värikuvalla.

Pitkälle haudalle on kylvetty nurmi, joka kattaa joka kummun yhtenäisenä vihreänä mattona. Koko riviä reunustaa sininen lobelia- ja valkoinen begoniarivi ja niiden taakse istutetaan pensasrivistö. Niin kauan kuin yhteistä muistomerkkiä ei ole, on jokaisella kummulla erikseen nimitaulu. (KL 9/1940, takasivu.)

Kaatuneiden sotilaiden omaiset asetettiin sankarihautausmaalla vierailijan rooliin. Sankarihautausmaasta muodostettiin kansallinen pyhäntö, pyhä puisto, johon omaisten oli sopivaa tulla vierailemaan esimerkiksi lauantai-iltaisain. Useilla sankarihautausmailla oli omaisia varten erillinen kukkamaljakko, johon he saattoivat jättää tervehdyksen sankarivainajalle. (ks. KL 9/1942, 263.)

Valkoiset ristit, kukkien Suomen lipun värit ja maakuntien värit tekivät sankarihautausmaasta fyysisen paikan lisäksi henkisen tilan, jossa kävijällä oli mahdollisuus tarkastella sielunelämäänsä. Tohtori Sisko Wilkama (KL 17/1941, 521) kuvaa syyskuussa 1941 artikkelissaan ”Kodit ja suuri aika” sankarihaudan symbolista merkitystä sielunelämän ilmentäjänä:

Seisomme nyt parhaillaan heimomme historian valtavalla näköalakukkulalla avautu-
koon sisäiselle silmällemme uusia näköaloja myös oman sielumme maailmoihin.
Sankarihautojen partaalta tuokaamme koteihimme entistä syvempää sisäistä elämää.
Korvamme herkistvessä kuuntelemaan isänmaan suuren taistelun ääniä herkisty-
käämme kuuntelemaan myös omantuntomme ääntä, joka puhuu syyllisyydestä ja
synneistä ja sovituksen alaisuudesta. (KL 17/1941, 521.)

Sankarihautausmaa oli näköalakukkula, jolta avautui näkymä sisäiseen elämään. Se kätki alleen suomen heimon sankaruuden. Sankarihautausmaa liitti meidät esiaikaisiin sankareihin avaamalla sielumme kuulemaan suuren taistelun. Taistelu ymmärrettiin sekä reaaliaikaisena että historiasta kumpuavana Suomen vapauden edestä käytyä kamppailuna, mutta myös omastatunnosta kantautu-
vana taistelun äänenä. *Kotilieden* diskurssissa sisäisen taistelun korostaminen oli ensisijaista, koska se liittyi uhrin ja sankaruuden diskursseihin. *Kotilieden* dis-
kurssijärjestyksen mukaan taistelu kotirintamalla käytiin mentaalitasolla. Lehti antoi paljon käytännön ohjeita, mutta sen ydinsanoma perustui oikean ajattelun ja asenteen tuottamiseen lukijoille, aivan kuten päätoimittaja Wiherheimo ku-
vauksessa Lemminkäisen äidistä.

Uhrin merkityksen vahvistamiseksi *Kotiliesi* kertoi huhtikuussa 1940, että se alkaa julkaista ”vapaussodan jatkoon kuluessa annettujen kalliitten uhrien” muisto-
toksi sodassa surmansa saaneiden lottien ja sotilaiden äitien kuvia (KL8/1940,
194). Tämä ”Kodeista isänmaalle” -palsta julkaistiin yhdeksässä vuoden 1940 *Ko-
tiliedessä* niin, että vuoden 1940 viimeinen palsta ilmestyi marraskuun toisessa
numerossa. Vuonna 1941 palsta ei ilmestynyt, mutta vuonna 1942 ”Kodeista isän-
maalle” -palsta julkaistiin neljässä lehdessä. Vuonna 1943 palsta julkaistiin vain
kerran, mikä kuvaa jatkosodan pitkittymisen vaikutusta uhrimieliälään. Ensim-
mäisellä lähes kaksi kuukautta talvisodan päättymisen jälkeen julkaistulla ”Ko-
deista isänmaalle” -palstalla esiteltiin kuvien kanssa viisi kaatunutta lottaa ja viisi
sodassa poikaansa menettänyttä äitiä.

Toiset näistä naisista ovat antaneet ilomielin oman henkensä taistelussa maamme va-
pauden ja itsenäisyyden puolesta. [...] Kaikkien heidän työnsä on täytetty viimeiseen
asti ja heidän antamansa uhri ollut täysin, minkä ihminen voi isänmaalleen antaa.
[...] Toisena ryhmänä tapaamme näissä kuvissa niitä äitejä, jotka rohkein mielin, siu-
nauksin ja rukouksin, saattelivat oman poikansa taistelun tielle, mutta joiden osana
oli vastaanottaa hänet takaisin kotiin sankarivainajain hiljaisessa saatossa. (KL
9/1940, 213.)

Sodassa kuolleet naiset katosivat myöhemmin ”Kodeista isänmaalle” -palstalta ja tilalle jäivät sankariäidit. Samalla äitien sankaruutta alettiin korostaa eri tavoin. Äidin sankaruuden arvoa kasvatti kaatuneiden poikien lukumäärä (ks. esim. KL 13/1940, 320). Uhrin suuruutta kuvattiin äidin moninkertaisena uhrina isänmaalle:

Emäntä Linda Heikkilä Hauholta antoi kolminkertaisen uhrin isänmaalle. Hänen viidestä Kannaksella taistelleesta pojastaan saivat siellä soturikuoleman res. kers. Väinö Heikkilä, res. korpr. Oiva Heikkilä ja ratsumies Kalle Heikkilä. (KL 14-15/1940, 346.)

Muistokirjoituksissa vahvistettiin uhrin antamisen vapaaehtoista luonnetta. Eriytyisen arvokas äidin uhri isänmaalle oli silloin, kun kaatunut oli äidin ainoa poika (ks. esim. KL 11/1940, 278; KL 12/1940, 302). Toinen ”Kodeista isänmaalle” -palstan diskurssijärjestystä tukenut ilmaisu oli sodan tarkoitusta kuvaava luonnehdinta siitä, minkä puolesta uhri oli annettu. Palstalla toistuivat sanat: ”uhriksi kaiken sen puolesta, mikä meille on pyhää ja kallista” (KL 10/1940, 248) sekä ”isänmaan vapauden puolesta” (KL 14-15/1940, 346).

Kun ”Kodeista isänmaalle” -palstaa alettiin jälleen vuonna 1942 julkaista, muistokirjoitusten luonne oli muuttunut. Teksteissä ei korostettu enää vapaaehtoisen uhrin antamista. Isänmaallisen ja hurmoksellisen uhrimieliä alan tilalle tulivat pelkistetyt ilmoitukset kaatuneista pojista. (Ks. esim. KL 5/1942, 135; KL 8/1942, 235; KL 16/1942, 447; KL 9/1943, 262.) Esimerkiksi marraskuun 1942 ”Kodeista isänmaalle” -palstalla julkaistiin kirjoitus emäntä Alma Lehtisen kokemista menetyksistä. Neljäntoista lapsen äidin viidestä pojasta ”neljä oli saanut antaa henkensä isänmaan edestä”, lisäksi Lehtiseltä oli kuollut kolme tyttäret, mies ja tyttären mies. Kirjoituksessa ei kuitenkaan enää korostunut uhrin antaminen ja sankaruus vaan surun tyyne kantaminen ja kohtaloon alistuminen:

Luulisi, että näin raskaat koettelemukset olisivat jo käyneet yhdelle äidille ylivoimaisiksi. Ihmeellisellä tyvneydellä ja vaatimattomuudella hän kuitenkin kantaa taakkansa yhtä uskollisesti ja vakaasti kuin hän on elämänsä varrella suorittanut pitkän ja raskaan työnsä kotinsa piirissä. Häneltä on riittänyt vielä lohdutuksen ja osanoton sana lähimmäiselleenkin vaikeuksien aikana. Suomalaisen äidin suuruus tulee näin kauniisti esiin siinä voimassa millä hän kantaa surunsa. (KL 22/1942, 645.)

Kohtaloon alistumisen korostuminen ei poistanut äitien antaman uhrin ja siihen liittyvän sankariäitiyden keskeistä teemaa *Kotiliedessä*. Talvi- ja jatkosodan aikana noin 50 000 äitiä menetti yhden tai useamman poikansa taistelussa (Salonen & Harju 1995, 16). Elokuussa 1942 *Kotilieden* alkusivulla ”Suomen äitien kasvot” -kirjoituksessa esiteltiin kaksi uhrin antamiseen liittyvää ikonista äitimallia: viidennen lapsensa ristiäisiä viettävä nuori äiti ja vanhempi, rintamalla kaatuneen sotilaan äiti:

Toinen äiti on sankarien äiti. Hänen körttipukunsa rinnassa neljä Vapaudenristiä surunauhoineen todistaa, että hän on antanut isänmaalleen sanomattoman kalliin lahjan, neljä nuorta, voimakasta poikaansa. Eikä näinkään suuri uhri ole tuonut äidin kasvoille katkeruuden häivettä, vain pohjattoman, rakastavan kaipauksen: ”Herra antoi, Herra otti, kiitetty olkoon Herran nimi.” (KL 16/1942, 445.)

Körttiäidin kuvauksessa korostuu kiitollisuus siitä, että hän on saanut täyttää tehtävänsä isänmaan hyväksi. Sankarien äitinä hän kantaa surunsa kauniisti, ilman katkeruutta. Toinen ikoninen sankariäiti on lapsensa ristiäisiä ja rintamalla kaatuneen miehensä hautajaisia samanaikaisesti viettävä ”nuori ja heleä” äiti.

Hänen nuori puolisonsa vihitään sankarihaudan lepoon samana päivänä, jona hänen pikku poikansa ristitään seurakunnan jäseneksi. Voivatko ihmiselämässä suru ja ilo,

kaipaus ja toivo ihmeellisemmin värähdyttää mieliä yhtäaikaa kuin tällaisessa juhlassa? (KL 16/1942, 445.)

Kuvaus kiinnittyy *Kotilieden* fiktiivisen uhritarinan ydinteemaan äidin havahtumisesta uhrivalmiuteen. Vaimo käy läpi affektiivisen prosessin, jossa hän ymmärtää suuren tehtävänsä ja hyväksyy uuden roolinsa yhteiskuntakodissa. Sankariäidin kuvauksessa siihen liittyvät tunteet, ilo ja suru sekä kaipaus ja ilo, jotka ”värähdyttävät” mieliä. Kirjoituksen kuvatekstin mukaan isä ei ole nähnyt lasta, joten vastasyntynyt poika asettuu kuvauksessa sankarina kaatuneen isän paikalle, mikä muodostaa myös oleellisen osan äidin sankariprosessia. Sankarien ketjun katkeamattomuutta tukee kirjoituksessa se, että poika ristitään isänsä mukaan.

Jatkosodan pitkittyminen antaa *Kotilieden* diskurssijärjestyksessä hieman tilaa surun tunteelle. Suru oli vielä talvisodan aikana tunne, joka aiheutti *Kotilieden* argumentaation mukaan lamaannusta ja kyseenalaisti uhrimieliä. Tämän takia suru oli teksteissä ei-sallittu tunne. Sodan pitkittyessä kirjoittajat tunnustivat surun olemassaolon ja kuvasivat sitä, mutta he eivät argumentoineet sen kautta sotaa ja sen vaatimaa uhrimieliä vastaan. Äärimmilläänkin vasta-argumentaatio oli tasapainottelua ”todellisen” tunteen ja ohjeistavien diskurssin välillä. Nimimerkki Elli Sofia (KL 4/1942, 107) tasapainottelee surun tunteen sallittavuuden kanssa asemasodan aikaan julkaistussa jutussa ”Suru”:

Surua ei voi unohtaa, mutta mahdollisesti siihen voi tottua. [...] Ja Surun päälle voi tulla muuta – ilojakin, koska elämä kulkee eteenpäin. Mutta sitten se on taas tuossa edessäsi, ympärilläsi, itsessäsi. Et tiedä, mikä sen herätti, [...] Jokin esine ehkä, joka oli hänen. [...] ja Suru on siinä yhtä tuskaisena, yhtä valtavana kuin sinä päivänä, jona näit hänet kylmänä ja hiljaisena. (KL 4/1942, 107.)

Elli Sofia kertoo jutun alussa, että hän aikoo kirjoittaa Surun isolla kirjaimella, koska se on kuoleman tuottama, väistämätön, peruuttamaton, suuri Suru. Kirjoittaja käyttää yleisnimiin kuuluvaa substantiivia kuten erisnimeä, mikä yksilöi tunteen erotukseksi muista tunteista.⁵³ Suru on näin persoonallinen toimija, joka astuu kotiin, kun perheenjäsen on kuollut sodassa.

Joskus se lankeaa ylitsesi kuin lämmin kevätsade: Se puhdistaa, se hedelmöittää, se tekee ihmeitä. [...] Mutta toisella kerralla tuleekin Suru ylitsesi kuin hirmumyrsky, joka tuhoaa ja hävittää, se tukahduttaa ja painaa maahan. (KL 4/1942, 107.)

Suru on murskaava mutta sen kestää, koska tulevaisuus on ympärillä olevissa lapsissa. Jutun alun tasapainottelu Surun kanssa kääntyy kirjoituksen lopussa kohti *Kotilieden* uhritarinoita, joissa vaimo kokee katharttisen tunteen ymmärtäessään antamansa uhrin merkityksen. Elli Sofia puhuttelee itseään ja samankaltaisessa tilanteessa surun kanssa kamppailevia naisia:

⁵³ Kotimaisten kielten tutkimuskeskus: http://kaino.kotus.fi/cgi-bin/julk1/termit.cgi?h_id=eCHEBHJGE. Viitattu 10.1.2014.

Oma rakkautesi on edessäsi kuin kirkastettuna ja ylösnousseena. Se elää ja kasvaa. Se on nyt vain vapautettu kaikesta arkisesta ja mitättömästä, joka aina on hämmentämässä ja himmentämässä kaikkea maallista. Ja sinä tunnet itsesi niin äärettömän rikkaaksi. (KL 4/1942, 107.)

Nimimerkki R.T. (KL 7/1942, 194) kuvaa, keväällä 1942, surua lapsen kautta kertomuksessa ”Kevätpäivä”. On kevät, mutta surutalossa on syksy:

Mutta täällä sisällä oli kolkkoa ja surullista. Kaikilla oli musta puku ja he kulkivat hiljaa, heidän silmänsä olivat punaiset ja he karttoivat toisiaan. Täällä ei huomattu, että oli kevät ja linnut lauloivat, sillä täällä oli syksy, jolloin kaikki kuolee ja linnut liitävät pois. Oli pimein ja raskain syksy, jolloin usko tulevaisuuteenkin jo horjuu. (KL 7/1942, 194.)

Poika kulkee surutalossa ja näkee ihmisten surun mutta ei ymmärrä sitä. Jotain outoa oli tapahtunut, äiti oli poissa. Ihmiset itkivät ja nimittivät poikaa pikku raukaksi, kun hän kulkee talossa isän pukema kankea musta puku päällään. Ympäröivät ihmiset ymmärtävät surun, joka on koskettanut heitä. Kun kertomusta luetaan sodan kontekstissa, surutalo vertautuu Suomeen, jossa moni on jo menettänyt omaisensa sodassa. Vasta menetyksen kokenut tietää, mitä suru on. Kertomus kuvaa pienen pojan kautta, miten havahtuminen tapahtuu:

Samalla tuli isä ottaen hänet mukaansa ja vieden hänet pihalle. Siellä oli valkoinen laatikko, jonka merkitystä poika ei ymmärtänyt. Isä vei hänet laatikon viereen – ja äiti oli laatikossa. Poika otti äitiä kaulasta, mutta – äiti oli niin kylmä ja kankea. Nyt hän ymmärsi. Hän ymmärsi, että äiti ei tulisi enää takaisin hänen luokseen. Pojan sydämeen tuli jotain tyhjää ja hänen ajatuksensa sekosivat. [...] Ensimmäistä kertaa hän tunsi sitä tuskaa ja kärsimystä, jota tunnetaan, kun rakkaimpamme otetaan meiltä pois. Suru oli syvää ja raskasta. Itse Kuolemakin painoi päänsä. (KL 7/1942, 194.)

Aivan kuten Elli Sofian artikkelissa Suru on kirjoitettu isolla alkukirjaimella, R.T.:n kertomuksessa myös Kuolema on muutettu erisnimeksi. Suru on kertomuksessa niin raskas, että Kuolemakin painaa päänsä. Surun ja kuoleman muuttaminen kertomuksissa erisnimiksi kuvaa jotain erityistä ja harvinaista, jotain joka vierailee, mutta ei ole osa sodan tunnemaista. Tavallaan kyse on etäällä pitämisestä sekä kuoleman ja surun teemojen erityisyyden korostamisesta.

6.3.7 Sankaruus katoaa – huoli naisen moraalista

Jatkosodan pitkittyessä asemasodaksi usko voitokkaaseen sotaan hiipui ja kotirintama alkoi väsyä. Samalla huoli yleisestä moraalin höltymisestä kasvoi. Huoli oli todellinen, sillä avioerojen määrä nelinkertaistui jatkosodan alusta vuoteen 1945. Tuolloin 6500 avioliittoa päättyi eroon. Yleinen moraalin heikkeneminen oli vahvasti esillä ja *Kotilieden* lisäksi myös muu lehdistö kantoi huolta naisten moraalin höltymisestä. (Kemppainen 2005, 469; Malinen 2018, 113–114.) *Kotiliesi* alkoi Isoäidin johdolla epäillä naisten moraalisesta selkärangan kestävyttä. Koska naisen moraalin peilinä toimi miehen sankaruus, Isoäiti (KL 2/1943, 45) marssitti vuonna 1943 Runebergin *Vänrikki Stoolin* sankarit moraalisesta argumentaationsa pohjaksi ”Itsekasvatuksesta”-kirjoituksessa.

Rajaton alttius, sankaruus ja uhrimieli on nykyään ominaista Suomen kansalle ja kiitollisin ja növrin mielin tunnemme joka solullamme kuuluvamme tähän kansaan, missä Runebergin Vänrikit niin ilmielävinä uudestaan astuvat eteemme kumpujen yöstä. [...] Samoin tulisi jokaisen kunnioittaen lähestyä sotilaan vaimoa ja auttaa häntä muistamaan, miten suuri kunnia on olla maanpuolustajan vaimo, niin ettei kukaan antautuisi hänen kanssaan arvottomaan rakkausleikkiin. [...] On välttämätöntä, jos tahdomme kansana elää, että kotien henki säilyy puhtaana ja koskemattomana perintönä lapsille ja lapsenlapsille. (KL 2/1943, 45.)

Neuvottelukunta käsitteli naisten moraaliin ja avioeroihin liittyviä kipeitä aiheita ottamalla ”avioliittoprobleemat” asialistalleen syksyllä 1943 (SKS KIA: AW, KL:n neuvottelukunnan kokous 27.9.1943. K8). Aiheesta kirjoittivat eri viranomaiset ja ”kirkonmiehet”, mutta eniten moraalikysymyksiä pohti kirjoituksissaan Isoäiti. Hänen kirjoituksensa toistivat sotaa edeltävän ajan arvo- ja moraalimerkityksiä. Sota ei muuttanut niitä, vaan moraalinen arvoprinsiippi pysyi muuttumattomana. Eräänlaisena moraalin ylituomarina hän vastasi naisten pohdintoihin avioerosta. Näin Isoäiti (KL 3/1943, 82) ohjeistaa vuoden 1943 alussa nimimerkkiä Kärsittäväkö?:

Luulen, että kirjeesi on hetken raskaan tunnelman sanelema, sillä itse asiassa elämänne on sangen onnellista. Miehesi ei juo, vaan on kaikessa kunnollinen joskin hiukan ärtyisä, ja lapsesi ovat kultaisia ja hyviä lapsia. Siinä on jo paljon ilonaiheita. Te kisit äärettömän väärin lapsiasi kohtaan, jos ajattelisitkaan eroa, mutta uskonkin, että se oli vain hetken hermostuneisuutta. (KL 3/1943, 82.)

Vastauksessaan Isoäiti asettui tukemaan vahvasti avioliiton rikkomattomuutta ja edellytti vaimolta loputonta kärsivällisyyttä ja perhehengen ylläpitämistä. Isoäidin tarjoaman perhekäsityksen mukaan esimerkiksi miehen uskottomuus ei antanut syytä avioeroon, vaan uskottomuuden syy piili yleensä aviovaimon käytöksessä. Ainoastaan miehen kohtuuton alkoholinkäyttö saattoi olla hyväksyttävä syy avioeroon, jos vaimo ei useista yrityksistään huolimatta ollut pystynyt hillitsemään miehensä juomista.

Käsitys vaimon roolista ylläpitää aviorakkautta ja rakastavaa ilmapiiriä perheessä vahvistui Arja-Liisa Räisänen (1995, 103–106) mukaan jo 1800-luvun puolivälin jälkeen. Naisen tehtävä ei ollut vain huolehtia lapsista vaan myös luoda kodista paikka, jonne mies saapui työpäivän jälkeen saamaan rakkaudellista virkistystä ja lohdutusta. Jos vaimo onnistui tehtävässään, mies ei sortunut juopotteluun eikä avioliiton ulkopuolisiin suhteisiin. (Räisänen 1995, 103–106.)

Tämä ”romanttinen ratkaisu” lisäsi naisen velvollisuuksia perheessä. Vaimon tehtäväksi lankesi miehen tarpeista huolehtiminen ja avioelämän ylläpitäminen, mikä oli edellytys perheen koossapysymiselle. Naiseen kohdistuvat paineet perheen pitämiseksi koossa kasvoivat, kun miehet palasivat rintamalta kotiin. (Räisänen 1995, 108.) Kristillisen Palveluskeskuksen avioliittoneuvonta kehotti naisia olemaan vaikeissakin olosuhteissa kärsivällisiä, ystävällisiä, suvaitsevaisia ja hiljaisia, jotta asiat perheessä voisivat parantua (Malinen 2018, 124).

Naisen rooli perheen moraalin kannattelijana ei ollut *Kotiliedessä* sota-aikana syntynyt uusi ajatus. Jo ennen sotaa lehti oli vahvistanut käsitystä, jonka mukaan miehen moraalinen ja sen kestävyys oli yhteydessä vaimon moraaliseen selkärankaan. Vaimon kyvyttömyys toimia aviovaimona näyttäytyi ennen kaikkea

miehen äksyilynä ja hakeutumisena pois perheen parista. Naisen moraalista kyvykkyyttä osoitti miehen pysyminen raittiina ja uskollisena aviomiehenä.

Miesten kohtuullinen ”mielialaa ylläpitävä” alkoholin käyttö oli yhteiskunnassa lähtökohtaisesti hyväksyttyä. Rintamalla miehille jaettiin pieni alkoholiansanos joulu- ja juhlapyhinä. Alkoholia annettiin myös miehistön virkistämiseksi talvisodan raskaiden taisteluiden aikana. Merkille pantavaa on, että alkoholia ei saanut vuodesta 1942 eteenpäin jakaa rintamalla naisille. (Pranttila 2006, 125.) Naisten alkoholin käyttö nostettiin *Kotiliedessä* esille, koska sen katsottiin rapauttavan kotirintaman moraalialia. Nimimerkki T.H. (KL 9/1944, 270) kuvaa artikkelissaan ”Autammeko tyttöjä vai moitimmeko heitä?”, kuinka naisten moraalityton alkoholin käyttö oli sota-aikana levinnyt jo akateemisiinkin piireihin:

Naiset juovat – juovat yksin ja seurassa, vieraskutsuilla, ensiluokan ravintoloissa ja hämärimmissä kapakoissa. Sota, joka on avannut naisille tien moniin ennen miehille kuuluneisiin paikkoihin yhteiskunnassa, on antanut heille myös rohkeuden käyttäytyä kuin miehet – vieläp vapaammin kuin miehet. (KL 9/1944, 270.)

Myös nuoria miehiä varoitettiin liiallisesta alkoholin käytöstä, koska sitä pidettiin epäsankearillisena. Alkoholin lisäksi miesten moraalialia koettelivat ”turmiolliset” naiset. Isoäiti (KL 9/1943, 288) muistuttaa poikansa maailmalle lähettäviä äitejä viekoittelevien naisten houkutuksesta artikkelissa ”Kun pojat lähtevät kotoa”:

Aina, mutta varsinkin näin sota-aikoina tulee heidän tielleen kiusauksena useinkin naisia, jotka ovat kadottaneet oman puhtautensa, elämänsä onnen mahdollisuudet. He saattavat esiintyä varsinkin viattoman ja kokemattoman nuorukaisen silmissä hyvinkin tenhoavina, mutta he ovat yhteiskunnan surkuteltavaa pohjasakkaa, myrkyä, joka salakavalasti vie nuorukaisen himojensa orjaksi, särkee hänen omat onnen mahdollisuutensa ja jättää usein kauhean taudin synnin seurauksena. (KL 9/1943, 288.)

Turmiollinen nainen vei viattomalta nuorukaiselta ”oman onnen mahdollisuuden” eli kunniallisen avioitumisen ja perheen perustamisen. Katri Bergholmin Isoäiti-nimimerkillä maalaama kuva oli uhka *Kotilieden* perusajatusta vastaan – perheen perustamisen tuli olla nuoren naisen ja miehen keskeinen päämääränä.

7 ISOÄITI JA PAPPIEN KRISTILLINEN ARGUMENTAATIO - SODAN OIKEUTUS

7.1 Isoäiti vastaa lukijoiden kysymyksiin

Katri Bergholm oli laaja-alainen toimija suomalaisessa yhteiskunnassa. Kirjoitusten lisäksi hän piti esitelmää myös radiossa. Bergholm kertoi 70-vuotishaastattelussaan vuonna 1948, kuinka hän pyrki kirjoituksissaan ja puheissaan valamaan nuoriin uskoa onnen mahdollisuuteen. Sillä hän tarkoitti avioliiton rikkomattomuutta, mikä oli perusta koko kansakunnan onnelle, kuten edellisessä luvussa kuvattiin. Näin Bergholm pohtii aihetta 70-vuotishaastattelussaan:

Minun välistä koskee svdämeeni, kun kuulen jonkun sanovan, että no jos ei sovita niin voihan sitten aloittaa uudestaan toisen kanssa, mutta ei sitä voi. Vaan jos todellakin tahtoo löytää ehjän onnen, niin kvllä se on vain yhden ihmisen kanssa elämistä. Ja sitä kasvaa juuri siinä, kun saa koittaa kaikkein parastaan tehdäkseen toisen onnelliseksi.⁵⁴

Bergholmin kirjoitukset perustuivat ajatukseen, että naisen tehtävä oli luoda perheonni. Käsityksen perheonnesta Bergholm perusti lapsuudenkotiinsa, omaan kokemukseensa pitkästä avioliitosta ja kristilliseen vakaumukseen. Bergholm kasvoi helsinkiläisessä säätyläis- ja kulttuurikodissa, eikä hänellä ollut erityistä kosketusta työläisperheiden elämään.⁵⁵ Tietty etäisyys kansan todellisuuteen säilyi koko hänen elinikänsä, mikä kuului myös 70-vuotishaastattelusta:

Tahtoisin sanoa, kuinka sanomattoman rakkaita ne tuhannet pienet, tuntemattomat kodit ympäri Suomen niemen ovat minulle ja niitten vaatimattomat asukkaat, joitten kanssa minä olen joutunut kirjeellisesti tai henkilökohtaisesti kosketukseen, ja jossa

⁵⁴ Professorin rouva Katri Bergholm täyttää 70 vuotta, haastattelu Yle Areenassa: <https://areena.yle.fi/1-1348640>. Viitattu 10.7.2018.

⁵⁵ Katri Bergholm - sotilaskotiliiton uranuurtaja, kirjailija ja järjestöihminen: <http://www.naistenaani.fi/katri-bergholm-1878-1949-sotilaskotitoiminnan-uranuurtaja-kirjailija-ja-jarjestoihminen/>. Viitattu 13.7.2018.

minä olen nähnyt niin paljon sitä suomalaista luonteen kultaa, joka antaa niin uskoa tämän maan ja kansan tulevaisuuteen.⁵⁶

Bergholm pääsi *Kotilieteen* tulleiden kirjeiden kautta tutustumaan kotien arkeen ja loi niiden pohjalta idealisoidun kuvan suomalaisesta perheestä. Merkittävästä roolistaan huolimatta *Kotilieden* toimituskunta suhtautui Katri Bergholmiin aluksi jyrkän vieroksuen, eikä hänestä koskaan tullut toimituskunnan jäsentä. Wiherheimon ja Bergholmin välille virisi kuitenkin vähitellen yhteisymmärrys, ja Wiherheimo (SKS KA: AW, Kaksi leiviskää 1966–1968, 38. K6) kuvasi 1970-luvulla, kuinka hän oppi oivaltamaan Bergholmin tavoitteita ja ajatuksia.

Päätoimittajalta saamansa luottamuksen ansiosta Bergholm sai lehdessä keskeisen moraalisen opastajan tehtävän. Tämä ”Suvun vanhimman” rooli *Kotiliedessä* näyttäytyi erityisesti ”Isoäidin kirjeenvaihto” -palstalla, jolla Isoäiti oli suorassa kosketuksessa lukijoihin. Hän ohjeisti ja arvotti heidän kysymyksiään ja ajatuksiaan. Palstan alaotsikko olikin ”Isoäiti vastaa elämäkysymyksiin”. Bergholmin Isoäiti-nimimerkin voidaan katsoa viittaavan kirjoittajan korkeaan ikään, mutta myös suvun sisäisen auktoriteetin asemaan. Isoäiti oli ohittanut hedelmällisen iän, eikä hän ollut enää perheessä toiminnan keskiössä. Hän oli tarkkailija ja neuvojen antaja.

”Isoäidin kirjeenvaihto” -palstalla Bergholm vastasi lukijoiden kysymyksiin, jotka käsittelivät etupäässä elämän valintoja, seurustelua ja perhe-elämään liittyviä ongelmia. Palstalla ei julkaistu lukijoiden lähettämiä kysymyksiä, vaan Isoäidin referaatteja kysymyksistä ja vastauksia niihin. Näin ollen lukijoilla ei ollut mahdollisuutta nähdä alkuperäisen kysymyksen todellista luonnetta. Vaikka Wiherheimo suhtautui kysymys-vastaus-palstoihin hyvin kriittisesti, ”Isoäidin kirjeenvaihto” -palsta ilmestyi säännöllisesti lähes jokaisessa lehdessä. Wiherheimo ymmärsi, että lukijoiden ajatusten näkyminen oli tärkeätä, vaikka hän arvosteli tämän tyyppistä osallistamista estetiikan laudaturtyössään:

[...] hänen itsetuntoaan hivelee sekin, että hänen yksityiset probleemansa joko esiin-tyvät painettuina lehden kyselyosastossa tai antavat aihetta salanimelle osoitettuun ”svdänystävän” neuvoon. Jokaisen ihmisen kokema aiheellinen tai aiheeton huonommuuden tunne saa hyvitystä siitä, että hänen arkielämänsä pulmat esitetään kiintoisina ongelmina, joita viisaaksi otaksutut henkilöt tosissaan miettivät ja jotka muutkin voivat todeta suurpiirteisiksi kokemuksiksi. Itsekeskeisen lukijan onnistuu vain hyvin harvoin saada käsiinsä kirjateosta, jossa yhtä nimenomaisesti ja lukijaa mairitellen otetaan hänen omat asiansa puheeksi. (SKS KA: AW, estetiikan laudaturtyö 1937, 36. K6.)

Vaikka Wiherheimo ei erityisesti arvostanut lukijakirjeiden julkaisemista *Kotiliedessä*, Bergholmin ”Isoäidin kirjeenvaihto” -palsta oli Kysymysoaston lisäksi ainoa lehteen julkaistava materiaali, jonka sisältöä Wiherheimon ei omien sanojensa mukaan tarvinnut tuntea etukäteen (SKS KIA: AW, muistiinpano, syksy 1934. K7).

⁵⁶ Professorin rouva Katri Bergholm täyttää 70 vuotta, haastattelu Yle Areenassa: <https://areena.yle.fi/1-1348640>. Viitattu 10.7.2018.

Kirjeenvaihtopalstan lisäksi Isoäiti kirjoitti säännöllisesti artikkeleita, jotka käsittelivät naisten moraalista ja velvollisuuksia. Kirjoitukset tukivat pappien tekstejä muodostaen yhdessä niiden kanssa argumentaatioperustaa sodan oikeutukselle. Samalla kirjoitukset kiinnittivät kotirintaman naiset osaksi sotakoneistoa. Tämä diskurssi rakentuu lausumista, jotka muodostavat kuvaa naisen ja miehen rooleista sodassa. Diskurssi kiinnittää naiset osaksi sodan koneistoa ja rakentaa kotirintamanaisen identiteettiä.

Vaikka diskurssiin identifioituminen perustuu ”näennäiseen” vapaaehtoisuuteen, niin Hallin (1999, 53) mukaan tämän kaltaisessa prosessissa kysymyksessä on kulttuurisen vallan rakenne, jossa kansallinen kulttuuri ei ole vain uskollisuuteen, sitoutumiseen ja symboliseen identifioitumiseen perustuvaa. Isoäidin patriarkaalisuus näyttäytyy diskurssin muodostuksessa identtisenä papiston patriarkaalisuuden kanssa. Selitystä tähän sukupuoliseen arvolausumaan voi hakea muun muassa kirjallisuudessa esiintyneestä suomalaisesta naisemäntätyypistä.

Anu Koivunen (2003, 166–168) kuvaa, kuinka Hella Wuolijoen luoma arkityyppiseksi noussut Niskavuoren Loviisa representoi vanhana patriarkkana patriarkaalista perheen ja talon hallitsijaa. Matriarkka ilmentää patriarkaalisia piirteitä ja kuvastaa Loviisan asemaa perheen päänä sekä ylisukupuolisia cross-gender-arvoja. (Koivunen 2003, 166–168.) Isoäidin kirjoituksissa korostuu matriarkan tehtävä säilyttää suvun perintö ja suvun maat seuraaville sukupolville.

Maskuliiniset arvot pitävät sisällään positiivisen arvolatauksen: uuttera, vahva, rauhanomainen ja kärsivällinen. Ne olivat myös maatilän emäntään liitettyjä positiivisia arvoja. Koivunen tunnistaa Loviisassa myös valtaan liittyvän negatiivisen käyttövoiman ja valtaan käpertymisen. Tilan emäntä on itsekeskeinen katkera matriarkka, joka on mieltynyt valtaan. (Koivunen 2003, 166.)

Matriarkaalinen hahmo, jota Isoäitikin edustaa, koostuu Laura Sjöbergin ja Sandra Vian (2010, 3) kuvaamista vakiintuneista maskuliinisista määreistä: vahvuus, suojelunhalu, rationaalisuus ja johtajuus mutta myös aggressiivisuus. Aggressiivisuus näyttäytyy Isoäidin argumentaatiossa sodan oikeutuksen selittämisenä ja lannistumattomaan taisteluun yllyttämisenä.

Perinteiseen sukupuolijakoon perustuvassa, jo antiikin tarustoon pohjautuvassa sodan selittämisessä mies kuvataan urheaksi sankariksi, joka taistelee vapauttaakseen viattoman naisen. Naisen, jonka feminiiniset ominaisuudet ovat haavoittuvuus, tunteellisuus, passiivisuus, yksityisyys ja alistuminen. (Sjöberg & Via 2010, 3–4.) Näitä piirteitä Isoäiti ei salli itselleen eikä kirjoitustensa kohteille. Jopa feminiinisyteen liitetty ominaisuus, lasten hoivaaminen, katoaa kuvauksista, koska *Kotilieden* näkökulmasta lapset nähtiin ensisijaisesti osana perheen työvoimaa. Nancy Hartsock (1987, 157–180) kuvaa sukupuoleen liitettyjen ominaisuuksien ja kytkösten purkamisen ja uudelleenrakentamisen prosessina. Siinä maskuliinisuus ja feminiinisyys määrittyvät materialististen ja abstraktien ominaisuuksien kautta sekä suhteessa toisiinsa (Hartsock 1987, 157–180).

Sisällön, artikkelien määrän ja julkaisupaikkojen perusteella voidaan sanoa, että *Kotilieden* sisäisessä valtahierarkiassa Isoäidillä oli sama asema kuin viranomaisilla ja papistolla. Pappien kirjoitukset lisääntyivät lähestyttäessä sotavuosia.

Ennen sotaa pappien ja kirkonmiesten kirjoituksia julkaistiin yleensä pääkirjoitussivulla vuosittain kahdesta neljään kappaletta. Kirjoitukset liittyivät usein kirkolliseen pyhään tai käsittelivät uskonnolliseen elämään liittyvää kilvoittelua. Vuonna 1938 lukumäärä oli noussut viiteen. Myös vuonna 1939 kirkonmiesten kirjoituksia julkaistiin *Kotiliedessä* viisi ja vuonna 1940 jo kahdeksan, joista kuusi oli piispa Aleksi Lehtosen kirjoittamia. Vuonna 1941 kirkonmiehiltä julkaistiin viisi kirjoitusta, vuonna 1942 kuusi, vuonna 1943 neljä ja vuonna 1944 kahdeksan. Kirjoitukset painottuivat talvisodan ja jatkosodan päättymiseen.

7.2 Sota mielen sisäisenä kiirastulena

Sodan sytyttyä Isoäiti ja papit alkoivat kirjoituksillaan yhdessä muodostaa sodan oikeutuksen diskurssia. Mikko Lehtosen (1996, 160) mukaan merkitykset muodostuvat tekstikokonaisuuksista, jotka liittyvät kon-teksteiksi. Ne muodostavat yhdessä merkityskokonaisuuksia. Yhteen liittyvät tekstit ovat osa tekstin sisältöä mutta ne rakentavat samalla laajempaa kontekstia. (Lehtonen 1996, 160.) *Kotilieden* tapauksessa Isoäidin ja pappien tekstit muodostavat kontekstia sodan oikeutuksen diskurssille. Hallin (1999, 105) mukaan oleellista ei ole onko jokin diskurssi tosi vai epätosi, vaan miten diskurssit muodostuvat ja minkälaisia vaikutuksia niillä on valtasuhteisiin, eli miten ne luovat uutta totuusjärjestystä.

Uutta ylimmän diskursiivisen tason totuusjärjestystä luodessaan Isoäidillä ja papeilla oli heidän asemaansa liittyvä keskeinen ero. Papisto katsoi lukijoita heidän kokemuspiirinsä ulkopuolelta, mutta Isoäiti kirjoitti tapahtumien keskeltä, vaikka hän ei ollutkaan tapahtumien kokija. Pappien ja Isoäidin kristillisen argumentaation diskursiivinen päämäärä oli sama, mutta tapa puhutella ja suhde puhuteltaviin eli lukijoihin erosi toisistaan.

Kristillinen argumentaatio kiinnittyi *Kotiliedessä* sotaan heti sen puhjettua. Toimituskunnan puheenjohtaja Hedvig Gebhard kirjoitti syyskuussa 1939 otsikolla ”Mennyt suvi”, kuinka pohjoinen maamme on nauttinut harvinaisesta, ihanteellisesta, suorastaan jumalaisesta kesästä. Toisaalla, suuressa maailmassa, rauhallisen kotipiirin ulkopuolella, ihmiset paraikaa taistelevat henkensä puolesta. Suomen edelleen nauttima rauha kirjoitti Gebhardin (KL 18/1939, 633) ylistämään luojaa Suvivirren sanoin:

”Myös eikä herran kansa luojaansa kiittäisi? Mun sieluni, sa liitä Myös äänes´ kuorohon. Ja armon Herraa kiitä, kun laupias hän on.” (KL 18/1939, 663.)

Lämpimän kesän ylistäminen Suvivirrellä ei ollut ainutlaatuaista *Kotiliedessä*, mutta se aloitti lehdessä syksyllä 1939 toisen maailmansodan kattavan jakson, jonka aikana kristillisillä lainauksilla viitattiin sotaan ja selitettiin sodan oikeutusta. Jumalaan turvattiin, mutta Jumala oli myös se, joka lopulta päätti kohtalomme. *Kotiliedessä* Jumalan tahtoon alistuttiin. Kun Gebhardin artikkelissa Jumalaa kiitetään, saman *Kotilieden* pääkirjoitussivulla turvattiin Jumalaan vuoden 1886 virsikirjan virren numero 488:n sanoin:

Ei ole yhtään päällä maan, Ken sodat estää taitaa. Sä Jumalamme, yksin vaan Rauhalla siunaat maita, Ah, armahda ja auta! (KL 18/1939, 661.)

Kotilieden alkusivulla oli pääkirjoitukseen vertautuva palsta. Tällaisella palstalla päätoimittaja tai pääkirjoitustoimittajat tuovat yleensä esille lehden linjaa. *Kotiliedessä* tilanne oli toinen. Päätoimittaja Wiherheimo kirjoitti vain harvoin pääkirjoituksia. *Kotilieden* pääkirjoitus koostui vaihtelevasta sisällöstä, usein vuodenvuorokiertoon liittyvistä kuvista ja runoista. Alkusivulla julkaistiin kirkollisina juhlapyhinä virren säkeistöjä ja raamatunkappaleita. Sodan sytyttyä alkusivun sisältö muuttui suurelta osin kristilliseksi. Sota näytti mahdollistavan uskonnollisten tulkintojen liittämisen yhteiskunnallisten muutosten selittämiseen. Saksalainen sosiologi Max Weber havaitsi 1900-luvun alkupuolella yhteyden uskonnon ja kulttuuristen elämäntapojen välillä (Sumiala-Seppänen 2001, 21). Weberin tulkinnan mukaan uskonnollinen elämä tämänpuoleistui puritaanisprotestanttisessa uskontulkinnassa. Uskovan tehtävä oli toimia Jumalan työkaluna ja muuttaa maailmaa Jumalan käskyjen mukaan. (Sumiala-Seppänen 2001, 25–26.)

Kotilieden retoriikassa sota oli hyvän ja pahan välinen taistelutanner, jolla Jumalan armoa koeteltiin. Ponnistelua Jumalan palveluksessa, joka tehdään arjen toiminnoissa voi Weberin ajatuksiin tukeutuen kutsua ”pelastustietoisuudeksi”. Tämän kaltainen arvorationaalisuuden mukainen toiminta edellytti selkeästi määriteltävää periaatetta, kuten tiettyjen velvollisuuksien täyttämistä (Aro & Jokivuori 2014, 113). Sota määritteli velvollisuudet kilvoittelulle. Erityisesti pappien mutta myös muiden luottokirjoittajien tehtäväksi tuli esittää ja tulkita, kuinka ponnistelua piti toiminnan ja ajattelun tasolla toteuttaa.

Samankaltainen lähestymistapa Jumalan sanoman levittämisessä on nähtävissä Wiherheimon ajattelussa. Päiväkirjamerkinnoissään Wiherheimo pohti koko päätoimittajakautensa ajan, kuinka kristillistä sanomaa voisi välittää lukijoille ilman varsinaista julistusta niin, että he kokisivat sanoman omakseen. Wiherheimon pyrkimyksenä oli ilmeisesti saavuttaa lukijoiden keskuudessa ainakin osittain samankaltainen henkilökohtainen usko ja suhde Jumalaan, kuin mikä hänellä itsellään oli.

Sodan sytyttyä *Kotiliesi* alkoi julkaista yhä enemmän pappien kirjoituksia pääkirjoitussivulla ja lehden muilla artikkelipaikoilla. Koska alkusivulla julkaistuista kirkonmiesten teksteistä tuli toistuva tapa, ja koska Wiherheimo kirjoitti itse vain harvoin pääkirjoituksia, voidaan perustellusti sanoa, että päätoimittaja oli ulkoistanut *Kotilieden* arvomaailmaa papistolle.

Kirkollinen retoriikka vahvisti käsitystä, että sota yhdistää hajanaisen kristikunnan ja hävittää yhteisen vihollisen. Teeman keskeisenä julistajana toimi Tampereen piispa Aleksis Lehtonen. Käytännöllisen teologian professorina ennen piispaksi nimitystä toiminut Lehtonen painotti saarnoissaan sodan merkitystä taistelussa länsimaisen sivistyksen ja kristillisen uskon puolesta idän demonista bolsevismia vastaan. Lehtonen korosti taistelun tuottavan väistämättä väliaikaista kärsimystä ennen lopullista voittoa. (Tilli, 2014, 51–52.) Lehtonen oli yksi keskeisistä pappiskirjoittajista *Kotiliedessä* sodan aikana.

Syyskuussa 1939 Isoäiti nimeää ensimmäiseksi naisilta vaadittavaksi omiksi itsekuriksi. Merkillepantavaa ”Itsekuri” -artikkelissa (KL 18/1939,

665, 682) on se, että otsikko on kirjoitettu fraktuuralla eli samalla goottilaisella kirjaintyyppillä, kuin mitä natsi-Saksa käytti julkaisuissaan. Mikko Lehtonen (1996, 79) tuo esille, että poikkeava kirjaintyyppi viestii lukijalle yleensä aina jotakin tekstin intentiosta. Fraktuura liitetään tyyppillisesti saksalaisuuteen ja tekstistä riippuen se voidaan yhdistää myös fasismiin. Fraktuura -kirjaintyyppi oli poikkeuksellinen *Kotiliedessä*. Fraktuuraa käytettiin suomalaisessa lehdistössä 1900-luvulle asti. 1800-luvun puolesta välistä lähtien latinalaisiksi kirjaimiksi kutsuttu kirjaintyyppi antiikva tuli kuitenkin fraktuuran rinnalle, kunnes se 1800-luvun lopulla syrjäytti fraktuuran.⁵⁷

Vanhalla kirjaintyyppillä on mahdollista korostaa aiheen kiinnittymistä menneeseen aikaan tai jutun sisällyttämiä ikuisia arvoja. Tällaista sanomaa Isoäidin artikkelista ei ole löydettävissä. Sen sijaan normaalista poikkeava kirjaintyyppi vahvistaa kirjoituksen ydinsanomaa, kehotusta sisäiseen herpaantumattomaan taisteluun moraalin rappiota vastaan. Isoäiti toteaa, että näin suomalaisista kasvaa ”elämänkelpoisia ihmisiä ja entistä voimakkaampi tulevaisuuden kansa”. Ydinsanoma on siis taistelu kohti jalompaa ihmistyyppiä.

Esimerkiksi natsi-Saksan naistenlehti *Frauen-Warte* kirjoitettiin fraktuuralla. *Frauen-Warte* korosti ruumiillista vahvuutta ja periksi antamatonta sitkeyttä, mikä liitettiin arjalaiseen rotuun. Nämä hyvää tai paremminkin voittamatonta kansakuntaa kuvaavat piirteet toimivat myös peilinä ei toivotuille ominaisuuksille. Sodan asetelmassa oma kansa nähtiin sekä ruumiillisesti että henkisesti ylivertaisena verrattuna heikkoon ja henkisesti moraalittomaan vastapuoleen. Samaa asetelmaa Isoäitikin alkoi muodostaa:

Itsekuri on välttämätön ominaisuus, jotta jokaisessa pääsisivät kehittymään hänen omat parhaimmat mahdollisuutensa. Ja kuitenkin tänä ankarana aikana, jolloin juuri tätä ominaisuutta suorastaan vaaditaan niin kansoilta kuin yksilöiltä, näemme ympärillämme myös paljon velttoutta, holtittomuutta, välinpitämättömyyttä. Voisimmepa melkein erottaa kansojakin, joissa on ihan tunnusomaista toisissa itsekuri, toisissa velttous. (KL 18/1939, 665.)

Isoäiti tarkastelee yksilöä kansan kuvana. Hän esittää ideaalikansalaisen kuvaamalla millainen ideaalikansalainen ei ole - veltto, holtiton, välinpitämätön. Itsekuri määrittyy siten poissulkevien määreiden kautta. Argumentointi noudattaa kotirintamaa ohjeistavia diskursseja. Itsekurin edellytys on, että osaa luopua omasta tahdostaan ja alistuu kohtaloonsa. Isoäiti jatkaa:

[...] kurittomuus, jota itse häpeämme ja koetamme peitellä jopa itseltämme, on vähemmän tarttuvaa kuin se, jolle annetaan sumuverhoksi kauniit ja korkeat aatteet kuten vapaus, ihmisen itsemääräämisoikeus, oikeus elää omaa elämäänsä, ja mitä koristeluja kukin keksiikään. Varsinkin nuoriso joutuu tässä vaaraan. Sen sijaan, että se edes tuntisi velvollisuudekseen taistella heikkouksiaan vastaan, sitä opetetaan antamaan näille heikkouksille kauniit nimet, jotka peittelevät alastoman, ruman totuuden. (KL 18/1939, 665.)

⁵⁷ Sanomalehtien liitto: <http://www.sanomalehdet.fi/?s=2344>. Viitattu 18.1.2015.

Ihmisen vapaus ja itsemääräämisoikeus on Isoäidin kuvauksessa sumuverho, jolla peitetään kurittomuus. Vaarallisinta olisi Isoäidin mielestä, että kuriton sukupolvi mielletäisiin joksikin hienoksi, oikeutetuksi ja asiaankuuluvaksi. Isoäiti tiedostaa itsekin, että aina nuorten tapojen höltyminen on herättänyt paheksuntaa, mutta kun sitä aiemmin sitä pidettiin häpeänä ja heikkoutena, niin nyt moni näki sen oikeutettuna. Isoäidin sanoin:

Monen mielestä on muka parempi, että kaikki näyttäytyy räikeästi omassa valaistuksessaan. Se on muka totuudellisempaa, ei ole muka mitään vääriä sumuverhoja sitä peittämässä. (KL 18/1939, 665.)

Marraskuussa 1939 Lehtonen ja Isoäiti nostavat esille pelottomuuden vaatimuksen, josta muodostuu ydinsanoma heidän kirjoituksissaan. Pelottomuus on tila, jota edellytettiin perheenjäseniltä sodan uhan kasvaessa, selittää Lehtonen lehden alkusivulta alkavassa artikkelissaan ”Eläkäämme turvallisin mielin!”:

Turvallisen mielen vastakohta on turvattomuuden tunne ja tästä johtuva epävarmuus siitä, miten tulee käymään. Tässä tilassa pitää pelko asuntoaan. Pelko taas vaikuttaa suuresti heikentävästi, se synnyttää sielullisia ja ruumiillisia tuskantunteita ja se tarttuu ympäristöön. Tämän takia on sellaisina aikoina, joiden lävitse kansojen täytyy nyt käydä, taisteltava pelkoja vastaan määrätietoisesti. (KL 21/1939, 779.)

Lehtonen kuvaa alkusivulla pelottomuutta negaation avulla. Mitä tapahtuisi, jos emme tuntisi oikein, eli jos olisimme pelokkaita? Hallin (1999, 251) esittämässä ajatuksessa identifikaatiosta painotetaan, että yksilö vahvistaa omaa identiteettiään sulkemalla pois tietyt asiat elämänpiiristään. Lehtonen ei suostuttele lukijaa tuntemaan tai toimimaan ohjeistuksen mukaan, vaan hän esittää kauhuskenaarion: mitä tapahtuisi, jos emme toimisi oikein? Taustalla on *Kotilieden* tuottama käsitys, että pelkoa aiheuttaa tiedotusvälineiden, radion ja sanomalehtien viimeisimpien tietojen seuraaminen (ks. esim. KL 21/1939, 779). Ajatuksen taustalla voi nähdä sisäänrakennettuna käsityksen siitä, mihin kotirintamanaisen tulee keskittyä. Sodan kulun seuraaminen tiedotusvälineiden kautta ei *Kotilieden* diskurssi-järjestyksessä vahvista oikeanlaista rohkeata kotirintamanaiseutta.

Perheenemäntien aika oli rajallinen, koska heidän tehtäväkseen tulivat myös rintamalle lähteneiden miesten työt. *Kotilieden* mukaan perheenemäntien toimeliaisuuden piti kuitenkin suuntautua perheen ja kodin ylläpitoon. Aktiivinen radion kuuntelu ja sanomalehtien lukeminen olisi saattanut johtaa siihen, että perheenemäntä olisi suunnannut aktiivisuuttaan yhteiskunnallisiin asioihin, jotka eivät olleet enää samalla tavalla *Kotilieden* määrittämän naiseuden piirissä kuin ennen sotaa. *Kotiliesi* oli painottanut sisällössään ennen sodan syttymistä naisten yhteiskunnallista aktiivisuutta, mutta vain naiseuden piiriin kuuluvissa kysymyksissä. Tiedotusvälineiden ”liiallinen” seuraaminen merkitsisi myös sitä, että nainen saattaisi tehdä omia päätelmiään vallitsevasta tilanteesta ja mahdollisesti toimisi näiden havaintojen mukaan.

Jumalaan turvaaminen taas tarkoitti Lehtosen kirjoituksissa kristinuskoon perustuvaa ajattelu- ja toimintamallia. Pelottomuuden tilakin saavutetaan turvautumalla Jumalaan, kuten Lehtonen edellä kirjoituksessaan jatkaa:

Turvaisan mielen saamiseksi on vietävä oma ja rakkaitten elämä ainoaan varmaan talteen, Jumalan käsiin. Älä ajattele, ettei sitä voi tehdä, koska tunnet syntisi, laiminyöntisi, häpeäsi, itsekkyytesi, ja hitautesi niin mittaamattoman suureksi tähänastisessa elämässäsi. [...] Ei pidä ikään kuin omalla ajattelemisellaan tai tahdonponnistuksellaan koettaa masentaa pelkoa ja epävarmuuden tunnetta. Se saa sellaisesta tahdonponnistuksesta ehkä vain lisää iskuvoimaa. Paljon parempi on mennä Jumalan eteen ja antaa sekä ahdistuksen aihe että ahdistettu mieliala Jumalan käsiin. (KL 21/1939, 779.)

Lehtosen esittämässä argumentaatioketjussa pelkoa ja epävarmuudentunnetta ei tule käsitellä omalla ajattelulla, vaan ahdistettu mieli pitää antaa Jumalan käsiin. Tahdon ponnistuksesta luopuminen avaa oven oikeanlaiselle alistumiselle. Lehtonen ei kehoita alistumaan kohtalolle, koska se on määreenä liian laaja eikä pidä sisällään arvopohjaa. Kohtaloon liittyy sisäänrakennettu mahdollisuus, että ihminen ottaisi kohtalon omiin käsiinsä. Alistuminen tarkoittaa Jumalan tahdolle alistumista.

Lehtonen puhuttelee kirjoituksessaan myös lukijoita, joilla ei ole uskonnollista vakaumusta. Jumalan käsiin saavat antautua kaikki, nekin jotka tuntevat itsensä kelvottomiksi Jumalan edessä. Pappien retoriikkaa jatkosodan aikana tutkinut Jouni Tilli (2012, 11) toteaa, että raamatun käyttö sodan argumentaatiossa oli mahdollista, koska Raamatun sanoma ja kuvasto oli kaikille suomalaisille tuttua. Yleinen yhteiskunnallinen tietoisuus kansan keskuudessa kasvoi, koska kaikki saarnat ja opetukset tuli kääntää suomeksi 1800-luvulta lähtien. Tilli (2012, 61) jatkaa, että kirkonmiehistä tuli kirkollisen ja yhteiskunnallisen sanoman sanaan saattajia. Näin luterilainen identiteetti ja kansallinen identiteetti yhdistyivät toisiinsa. (Tilli 2012, 61.)

Se, että kirkonmies saattoi puhua yhteiskunnallisena toimijana, ei siten ollut uutta eikä *Kotilieden*kään lukijoille outoa. Lehtonen argumentoi kristillisen retoriikan avulla sen, minkä Wiherheimo sanoi päiväkirjassaan syyskuussa 1939:

[...] ennen kaikkea muuta on turvamme Jumala, jonka käden jälkiä on Suomen historia täynnä. Hänen hallussaan on ja olkoon iäti Suomen asia, Hän on sen vievä perille. (SKS KIA: AW, päiväkirja 9.11.1939. K3.)

Jumalan tahtoon alistumista käsittelevää Lehtosen kirjoitusta tukee Isoäidin artikkeli ”Rohkeutta” samassa marraskuun 1939 numerossa. Kun Lehtonen on alkusivulla kuvannut, kuinka lukijan tulee tuntea ja toimia, Isoäiti (KL 21/1939, 785, 794) vahvistaa Jumalaan turvaamisen keskeistä merkitystä kansan tulevaisuudelle:

[...] maailma on niin suuri ja me olemme niin pieniä. Näin kuiskaa usein epäilyksen ääni sydämessämme. Silloin emme saa unohtaa, että meillä on Jumala, Jumala, joka auttaa, ja Herra, Herra, joka kuolemasta vapahtaa. Meidän uskomme oman kansamme tulevaisuuteen ei perustukaan vain yksin omien miestemme voimaan ja sankaruuteen, joka kyllä on uskomme välttämätön perusta, vaan perustuu vielä korkeammalle, siihen, että Jumala, joka niin ihmeellisesti on johdattanut Suomen kansaa läpi vaikeuksien ja pimeitten aikojen, niin pimeitten, että sellaisia tuskin voimme kuvitellakaan [...] (KL 21/1939, 785.)

Isoäidin kirjoituksessa miesten sankaruuden yläpuolella on Jumala. Myöhemmissä kirjoituksissa tämä ajatus Jumalan voimasta ilmenee Jumalan kaikkivoipaisuudella legitimoida sankaruus. Jumala antaa suomalaisille taistelutehtävän. Miehet rintamalla ja naiset kotirintamalla ovat tämän tehtävän suorittajia ja sen kautta meritoituvia sankareita.

On perusteltua kysyä, oliko papiston ja Isoäidin kirjoitusten sijoittelu Kotiliedessä sisällöllisesti tarkoitushakuista? Edellä kuvatut piispa Lehtosen kirjoitus ”Eläkäämme turvallisin mielin!” ja Isoäidin artikkeli ”Rohkeutta” julkaistiin siten, että piispan alkusivulla alkavan kirjoituksen jälkeen kolmannella aukeamalla alkaa Isoäidin kirjoitus. Piispan ja Isoäidin kirjoitusten loppuosat julkaistiin lehden lopussa samalla sivulla allekkain, ensin piispan kirjoitus ja sitten Isoäidin.

Kirjoitukset sijoitettiin Kotilieteen niin, että ainakin jutun alku sijaitsi lehden rakenteessa sille kuuluvalla juttupaikalla. Pääkirjoituksenomaiset ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen liittyvät artikkelit julkaistiin alkusivulla. Yksi juttu saatettiin pilkkoa kolmellekin sivulle, eikä välttämättä kronologisessa järjestyksessä. Näyttää kuitenkin siltä, että papiston ja Isoäidin kirjoitukset julkaistiin toistensa yhteydessä niin, että ne muodostivat eräänlaisia merkityskokonaisuuksia. Oli ratkaisu harkittu tai ei, niin lukijalle siitä muodostuu tiettyyn argumentaation liittyvä lehden läpäisevä lukukokemus.

Kirkonmies puhutteli lukijaa isällisesti sielunpaimenen roolista. Hän oli Jumalan sanansaattaja, puhemies. Kirkonmies tiesi, että Jumalaan voi luottaa, siksi hän pystyi myös kertomaan, millä ehdoin ja millä tavoin Jumalaan tuli turvata. Isoäiti taas edusti lukijaa. Hänellä oli vahva usko, mutta hän ei ollut Jumalan edustaja. Tästä syntyi kirkonmiehen ja Isoäidin erilainen tapa puhutella lukijaa. Kun kirkonmies neuvoi, ohjeisti ja vakuutti, niin Isoäiti turvasi Jumalaan ja huusi apua: Jumala, Jumala... ja Herra, Herra, joka kuolemasta vapahtaa. Piispa Lehtonen toi kirjoituksessaan esille myös Suomen tehtävän taistella länsimaisen sivistyksen etuvartiassa. Hän jatkoi velvoittavaa kuvaustaan artikkelissa ”Eläkäämme turvallisin mielin!”:

Seisomme täällä äärimmäisellä etuvartiolla puolustamassa vapautta, järjestyä, uskoa ja länsimaisia kristillisen sivistyksen kalleimpia arvoja. Meille on uskottu suuri historiallinen tehtävä. (KL 21/1939, 794.)

Pappien rooli voidaan nähdä eräänlaisena yhteiskuntaperheen isänä, joka opasti ja ohjeisti *Kotilieden* lukijoita. Kai Häggmanin (1994, 136) mukaan jo 1600-luvun luterilaisen kolmisäätyopin mukaan isännän johtama perhekunta oli myös maallisen ja hengellisen esivallan vallankäytön väline. Tässä mallissa pappien rooli korostui, koska perhekunnan tehtävä oli toimia maallisen epäjärjestyksen lisäksi syntiä vastaan. (Häggmanin 1994, 136.)

Kolmisäätyoppiin kiinnittyvät lausumat nostivat *Kotiliedessä* esille sukupuoli- ja yhteiskuntajärjestelmää, joka oli murentunut jo 1800-luvulla. Arja-Liisa Räisänen (1995, 36–37) kuvaa, kuinka sääty-yhteiskunnan hajoamisen myötä kolmisäätyopin tilalle oli noussut uusi käsitys perheestä ja sukupuolten välisestä suhteesta. Siinä vanhaluterilaisen perhekunta-ajatuksen korvasi käsitys miehen

ja naisen muuntuvista rooleista ydinperheen sisällä. (Räisänen 1995, 36–37.) *Kotiliedessä* sota vahvisti jälleen käsitystä perheestä osana kirkon moraaliohjeistusta. Siinä synty kytkeytyi kotirintaman moraaliiin. Se oli pappien retoriikassa sodan perimmäinen syy ja lopulta häviön selittäjä. Jumalan tahdon mukaisesti eläminen tarkoitti siten pappien ohjeistuksen mukaista elämää. Se edusti myös *Kotilieden* moraalista arvomaailmaa.

7.3 Sota idän barbariaa vastaan

Jouni Tillin (2012, 97–98) mukaan pappien retoriikassa yksi sodan oikeutuksen argumentaatioista oli sota länsimaisen sivilisaation etuvartiossa bolsevismia ja idän kaaosta vastaan. Bolsevismi oli ruumiillistunut demoni, pahan ilmentymä, jonka Jumala oli nujertanut mutta, joka nousi jälleen taistoon ihmissieluista. Vihollinen oli näin enemmän kuin konkreettinen taistelun osapuoli, se oli kristillisessä mielessä paholainen, jota Suomen tehtävä oli pappien retoriikan mukaisesti torjua. (Tilli 2012, 97–98.) Myös kotirintamaan kohdistuva radiopropaganda maalasi kauhunäkymiä bolsevistisesta Suomesta, jossa koti ja uskonto oli tuhottu. Sota-ajan kielikuvana käytettiin Uno Kailan runoon pohjaavaa kuvausta Suomesta Euroopan etuvartiossa Aasian barbariaa vastaan. (Vihavainen 1996, 158–159.)

Riitta Kormanon (2014, 26) mukaan toiseen maailmansotaan liitetty kuvaus perustui antiikin Kreikan tarustoon taisteluista idän barbariaa vastaan. Suomessa tätä retoriikkaa oli käytetty nationalistisissa tarkoituksissa jo valkoisten kuvauksissa sisällissodasta vapaussotana. Toisen maailmansodan sotatarinoilla kerrattiin tätä sankarimyyttiä. Niillä kiinnitettiin sisällissodan uhrin ja Suomen erityisyys käytävän sodan oikeutukseen. (Kormano 2014, 26.) Ville Kivimäki (2013, 189) vahvistaa, että sama argumentaatio toistui Mannerheimin retoriikassa, jota toistettiin ja mukailtiin rykmenttien päiväkäskyissä. Niissä maalailtiin kuvaa raamatullisesta ”pyhästä sodasta”, jossa vihollinen edusti idän barbariaa. Uhrit selitettiin kansakuntaa vahvistavina, uutta sukupolvea vahvistavina veriuhreina. (Kivimäki 2013, 189.)

Sodan yhtenä perusteluna oli siis kansallisen identiteetin puolustaminen. Kansallinen identiteetti perustuu Hallin (1999, 49–50) mukaan usein symboliseen ajatukseen jonkinlaisesta alkuperäisestä kansasta, joka on säilynyt puhtaana vierasta vaikutteista. Kansalliseen identiteettiin liitetään ikaikaisiksi miellettyjä ominaisuuksia, joita tulee varjella, jotta kansa säilyy hengissä. Kansalaisilla olisi näin yhteisesti jaettu käsitys kansakunnasta. (Hall 1999, 49–50.) Tähän myös Isoäiti ja papit nojasivat.

Kansakunnan hengissä säilymiseen liittyi pyhä sota ja idän barbarian vastaiseen taisteluun perustuva argumentaatio, joka otettiin *Kotiliedessä* käyttöön talvisodan aikana. Isoäiti rakensi papiston tapaan kuvaa yksimielisestä kansakunnasta, jolla oli jumalan uskoma tehtävä taistella pakanallista itää vastaan. Tässä tehtävässä Isoäidillä oli jopa laajempi merkitys kotirintamaa ohjeistavien diskurssien tuottajana ja muokkaajana kuin esimerkiksi toimituskunnan jäsenillä.

Raatteen taistelun jälkeen helmikuussa 1940 Isoäiti kiteytti artikkelissaan ”Sankaruus velvoittaa” arvot, joiden puolesta suomalainen sotilas taisteli:

Ja kun tiedämme, minkälainen vihollisemme on, armoton, julma, hirvittävä. Se ei vain hävittäisi kotejamme ja viljelyksiämme, vapauttamme ja sivistystämme, vaan se koettaisi samalla riistää meiltä uskontomme ja omantuntonne rauhan. Kun sellaista vihollista vastaan taistellaan, silloin itse taivaan Jumala on kanssamme. (KL 3/1940, 75.)

Saman lehden pääkirjoitussivulle kirjoituksessa ”Kiitos, että rukoukset, monet, monet kuulit sä...” piispa Aleksi Lehtonen käyttää Isoäidin kanssa lähes identtistä kuvausta:

Mitä rauhaan tulee, on jotain paljon kallisarvoisempaa kuin pelkkä sodasta säästyminen. Kalliimpaa on taistelu vääryyttä, sortoa ja sitä saatanallista pahuutta vastaan, joka pyrkii valtaan ja jonka nyt näemme vrittävän tuhoa kansamme elämän ja vöyryä täältä länteen päin. Olemme Jumalan työtovereita tässä taistelussa. (KL 3/1940, 59.)

Kuten Lehtonen oli julistanut, voittoa ei saavuteta ilman kärsimystä ja kuolemaa. ”Sankaruus velvoittaa” -artikkelissa Isoäiti tuo *Kotilieden* retoriikkaan ensimmäisen kerran Raamatusta kuvattua metaforan vehnäniyvästä, joka rinnastuu tekstissä henkensä isänmaalle antaneeseen sotilaaseen. Metaforan ydinajatuksena on, että vain kuoleman kautta syntyy elämän jatkuvuus:

”Jos ei vehnäniyvä putoa maahan ja kuole, ei se voi kantaa hedelmää.” (KL 3/1940, 75.)

Isoäidin käyttämä sitaatti on palmusunnuntain tapahtumista kertova osa Johanneksen evankeliumia, jossa Jeesus puhuu omasta kuolemastaan.

Totisesti, totisesti: jos ei vehnäniyvä putoa maahan ja kuole, se jää vain yhdeksi jyväksi, mutta jos se kuolee, se tuottaa runsaan sadon. (Raamattu Joh. 12:12.)

Isoäiti rinnastaa sankarillisen sotilaan Jeesukseen, joka kuolemallaan pelastaa ihmiset pimeydestä valoon. Tehtävä oli ennalta määrätty, ja vaikka Jeesus aluksi pyysi Jumalalta pelastusta, niin hän alistui tehtävänsä, koska se oli hänelle Jumalalta annettu. Vastaavasti suomalaisten sotilaiden tehtävä oli kuolemallaan lunastaa seuraaville sukupolville vapaus eli kristilliseen moraalisiin perustuva valtakunta. Isoäiti jatkaa:

Tässä on uhrin, sijaiskärsimyksen, suuri salaisuus. Ne nuoret miehet, jotka nyt antavat henkensä maamme edestä, he ovat se vehnäniyvä, josta Suomen vapaus versoo ja uusi ja onnellisempi tulevaisuus koittaa maallemme. (KL 3/1940, 75.)

Suomi nähtiin kansakuntana eräänlaisena elävänä kokonaisuutena, jota tuli ruokkia uhrilla asetetun ideaalin saavuttamiseksi. Ajattelu pohjaa Teporan (2014, 106) mukaan 1920–1930-luvuilla äärioikeiston piirissä valinneeseen uhrin ihanteeseen. Siinä kansakunta sai elinvoimansa sen jäsenten uhrivalmiudesta (Tepora

2014, 106). Vastaava analogia on luettavissa maaliskuun 1940 ensimmäisestä numerosta, jossa Lehtonen vahvistaa lukijoiden uskoa käytävään sotaan. ”Isän käsissä” -kirjoitus julkaistiin talvisodan lopulla, kun suuri määrä *Kotiliedenkin* lukijoiden poikia ja aviomiehiä oli menehtynyt rintamalla:

Itse asiassa elämme nyt syvemmin ja voimakkaammin kuin konsanaan rauhallisina elämän aikoina. Mehän tiedämme olevamme mukana taistelussa, joka on suurin, mitä Suomen kansa koskaan on käynyt. [...] Jumalan käsissä ollessamme olemme antaneet itsemme ja rakkaamme Jumalan hoitoon ja hallintaan, [...] (KL 5/1940, 115.)

Isoäiti kysyy saman lehden kirjoituksessa ”Mitä meille nyt opetetaan”, ja vastaa otsikossa esittämäänsä kysymykseen samalla tavoin kuin piispa Aleksis Lehtonen (KL 5/1940, 123, 136):

Ryssähän juuri tahtoi meitä peloittaa ja lannistaa, mutta me emme tee hänelle mieliksi, me emme itke ja vaikeroida, vaan uskomme, että itsehillintä on nykyinen tappamme auttaa armeijaamme ja kohtalomme on Jumalan kädessä (KL 5/1940, 123).

Tammikuussa 1940 Lehtonen käytti pappien retoriikkaan vakiintunutta ”pyhä sota” argumentaatiota artikkelissa ”Kiittäkää joka tilasta” kuvatessaan sotaa barbariaa vastaan:

Tämä on Suomen kansan suurta aikaa, jolloin suoritamme maailmanhistoriallista kutsumusta panemalla sulun kauhistuttavan raanalle bolshevismille, joka lähetti vihaisen hyökynsä rakkaille ja rauhallisille rannoillemme aikoen täältä edetä kauemmaksi. Kiittäkäämme vain joka tilassa antaen uskolliselle, suurelle Jumalalle kunnian. (KL 1/1940, 4.)

Isoäiti vahvasti Lehtosen sanomaa artikkelissa ”Juuri nyt”. Isoäidin kirjoituksessa suomalaisilla on Jumalan antama koko ihmiskuntaa koskeva tehtävä:

Me tunnemme, että me nyt olemme omalla paikallamme, johon ei mikään sokea satuma ole meitä vienyt, vaan me täytämme kutsumustehtävämme. Meistä tuntuu, että Jumala on juuri Suomen kansalle uskonut luottamustehtävän, joka meidän on suoritettava rohkeina ja nurkumatta. (KL 1/1940, 14.)

7.4 Sota - Jumalalta saatu tehtävä

Sodan oikeutuksen selittäminen Jumalan antamaksi tehtäväksi toimia oikeiden pyhien arvojen puolesta kohotti taistelun valtioiden välisen aseellisen konfliktin yläpuolelle ja antoi taistelulle syvemmän merkityksen. Samalla taistelua pystytettiin perustelemaan useammilla selitysmalleilla, joihin voitiin kiinnittää erilaisia arvolauselmiä.

Uskonnon käyttäminen sodan oikeutuksen perusteluna ei edellyttänyt kristinuskoa, vaan suomalaisten tapaan myös esimerkiksi japanilaiset perustelivat omaa rooliaan toisessa maailmasodassa Jumalalta saatuna tehtävänä. Japanin valtionuskonnoksi oli 1800-luvun lopulla säädetty animistinen šintolaisuus, jossa

keisaria pidettiin elävänä jumalana. Šintolaisuuden nousun myötä Kiinasta saapuneen Buddhalaisuuden piirteitä karsittiin. Samalla šintolaisuuteen kiinnitettiin nationalistisia selitysmalleja, joiden mukaan Japani on Jumalten maa ja japanilaisten tehtävä on taistella kiinalaisiin ja venäläisiin liitettyä barbariaa vastaan. Taistelukäskyn antoi keisari, joka oli suoraan jumalan jälkeläinen. (Doak 2007, 93–95, 110; Large 1992, 28, 31; Kisala 2009, 92–93.) Oleellista sodan oikeutuksen perustelussa ei siis näytä olevan se, mistä uskonnosta on kysymys vaan uskonnon tuottamat selitysmallit ja ohjeistukset.

Kotiliedessä kristillisyyteen pohjaava sodan oikeutuksen selitysmalli perustui päätoimittaja Wiherheimon kristilliseen vakaumukseen. Uskonnollisuutta kyllä tuotiin esille varsinkin oikeistokonservatiivisessa lehdistössä ja erityisesti naisjärjestöjen lehdissä, mutta se ei ollut ominaista kaupallisille naistenlehdille. Wiherheimo oli varsin tietoinen tästä. Hän näki, että *Kotilieden* suuntaaminen vahvasti kristilliselle perustalle erottaa lehden entisestään *Hopeapeilistä* ja *Eevasta*. Hän myös pelkäsi, että kristillinen sisältö saattaa karkottaa lukijoita. Wiherheimo oli yksityiselämässään kuitenkin vakuuttunut siitä, että Jumalaan turvautuminen oli oikea ratkaisu sodan sytyttyä. Päiväkirjassaan hän kuvasi, kuinka koko Suomen kansa yksimielisesti rukoilee apua Jumalalta:

Olen vihdoinkin kokenut senkin, että kun avaan raamattuni ja tuttuja psalmeja lukiesani koen, miten herra lupaa olla ”minun” auttajani, niin vaistomaisesti ”käänän” nämä lupaukset monikkoon ja rukoilen häntä olemaan ”meidän” koko kansamme auttaja sen ahdingon hetkellä (SKS KIA: AW, päiväkirja 24.12.1939. K3).

Wiherheimo koki, että talvisodan synnyttämä kansan yhtenäisyys liitti suomalaiset yhteisen uskon äärelle. 2000-luvun raamattupiirien keskusteluja tutkineen Riitta Nissin (2010, 35) mukaan uskonto on ymmärrettävissä kulttuurisidonaiseksi ja sosiaalisesti rakentuneeksi järjestelmäksi. Yhtenäisyyden perustana on yhteisen ulkopuolisen vihollisen lisäksi myös yhteinen uskonnollinen vakaus. (Nissi 2010, 35.) Kivimäki (2013, 187) vahvistaa, että sotilaiden taistelumotivaatiota pyrittiin kohottamaan isänmaallisuususkonnollisia teemoja toistamalla. *Kotilieden* retoriikassa Jumala mahdollisti suomalaisten taistelun ylivoimaista vihollista vastaan. Wiherheimo kuvasi, kuinka juuri Jumalan mahti mahdollistaa ihmeteat:

Tuskin koskaan on Suomen kansa niin yksimielisesti rukoillut hänen apuaan kuin nyt. Ei varmaan ikinä ennen ole kuultu toivotettavan siunausta niin usein kuin tämän sodan kestäessä. Ja aivan ihmeellisesti olemme saaneet nähdä, miten Hän on antanut vähille voimillemme menestystä, on suojellut meitä nostamalla pyryt ja sun muut vainoojiamme hämäämään ja on ohjannut heidän pomminsa lentämään niin usein metsiin ja kivikkoihin. (SKS KIA: AW, päiväkirja 24.12.1939. K3.)

Jouni Tillin (2012) mukaan pappien retoriikan päämäärä oli toisen maailmansodan aikana yksilön itsekontrollin vahvistaminen. Saarnoilla pyrittiin saamaan aikaan mielen perinpohjainen muutos, *metanoia*. Käsite, jota Tilli käyttää kuvaamaan nationalistiseen tai valtion ajamaan päämäärään liittyvää valtaa. Sitä käytetään esimerkiksi sodan aiheuttamassa epäjärjestyksen tilassa. (Tilli 2012.)

Kotiliedessä keskeiseksi nousi aluksi jalon sankariluonteen korostaminen. Sodan pitkittyessä sen tilalle nousi vaatimus, että yksilön tulee ennen kaikkea kamppailla oman pahuutensa kanssa. Argumentaation muutos tapahtui *Kotiliedessä* asteittain sodan edetessä ja kaatuneiden määrän lisääntyessä. Sota alkoi näyttää kaikkea muuta kuin voittoisalta eivätkä ylevät argumentaatiot jaksaneet enää välttämättä pitää yllä kotirintaman uhrimielialaa.

Talvisodan jatkuessa keväällä 1940 pappien retoriikkaan alkoikin sisältyä *Kotiliedessä* yhä enemmän yksilön sisäiseen kilvoitukseen kohdistuvaa argumentaatiota. Vihollinen ei ollut enää vain Suomen rajojen ulkopuolella, vaan nyt punnittiin yksilön uskoa. Maaliskuussa 1940 piispa Lehtonen kirjoittaa pääkirjoitussivulla "Isän käsissä", että tällainen aika koettelee itse kunkin elämän perustaa:

Nyt koetellaan, oliko kristillisyyden harrastuksemme ainoastaan näköä ja tavanomaisuutta, vai oliko sen pohjana omatunnon salattu elämänyhteys Jumalan kanssa. (KL 5/1940, 115.)

Yksilöt jakautuivat niihin, jotka uskovat Jumalaan ja sen kautta vallitsevaan pappien harjoittamaan retoriikkaan, ja toisaalta epäuskoisiin, joiden mieli täyttyi pelosta ja kauhusta. Lehtonen kirjoittaa vuoden 1940 pääsiäisnumeron pääkirjoitussivulla otsikolla "Voiton juhlanan" Raamatun Kuningasten kirjaan (2 Kun. 6:16) viitaten:

Mutta toiset saavat ajatellessaan Suomen kansan taistelua ylivoimalla uhkaavaa vihollista vastaan noita samoja ylhäisiä ja kohottavia näkyjä kuin oli profeetta tyyni rohkaisu vihollisen häntä ja hänen omiaan piirittäessään: "Älä pelkää, sillä niitä, jotka ovat meidän kanssamme, on enemmän kuin niitä, jotka ovat heidän kanssaan". (KL 6/1940, 139.)

7.5 Hävitty sota – Jumalan kuritus

Talvisodan päättyminen maaliskuussa 1940 oli *Kotilieden* mukaan opettanut suomalaiset tekemään ahkerasti työtä ja rukoilemaan palavasti. "Rauha"-nimellä otsikoidussa kirjoituksessa todetaan, että "väkivaltarauha" on kestettävissä vain siten, että "hellittämättä taistelemme vaikeuksiemme kanssa Jumalaan luottaen" (KL 7/1940, 165). Jutun kirjoittajaa ei ole mainittu, mutta hän on todennäköisesti Wiherheimo. Juttu on sijoitettu pääkirjoitussivun jälkeiselle aukeamalle. Alkusiivulla on kuvia evakoista ja asuntorakentamisesta, joten pääkirjoitussivua seuraava aukeama on omistettu talvisodan päättymistä käsittelevälle arviolle.

Kotiliedessä vallitsevan näkemyksen mukaan talvisota opetti suomalaiset tekemään työtä ja rukoilemaan. Talvisodan päätyttyä huhtikuussa 1940 Lehtosen ja Isoäidin selitysmallit erkautuivat toisistaan. Isoäiti perusti sotaa selittävän argumentaationsa edelleen siihen, että Jumala on valinnut suomalaiset aseeseen jumalattomuutta vastaan kirjoituksessaan, "Hävitä sinä, minä rakennan" (KL 8/1940, 191), kun taas Lehtonen kuvasi suomalaisten taivallusta otsikolla "Pimeässä laaksossa" (KL 8/1940, 190). Lehtonen kuvaa, kuinka pahuus on meissä itsessämme ja talvisodan häviö on Jumalan kuritus:

Tähän asti on herra meitä auttanut ja meistä kiinni pitänyt kaikista meidän synneistämme, suruttomuudestamme ja uskottomuudestamme huolimatta. [...] Kun kuritus on tehnyt tehtävänsä, Hän vie jälleen ulos ahdingosta. (KL 8/1940, 190.)

Moskovan rauhan aikana pappien retoriikka kääntyi ulkoisesta vihollisesta entistä voimakkaammin sisäisen vihollisen korostamiseen. Retoriikassa esitettiin huoli siitä, että pahuus saa uusia muotoja kansakunnan sisällä. Suomen sodassa kärsimä tappio näytti *Kotiliedessä* jättävän pahan kodittomaksi, ja nyt tällä uutta kotia etsivällä pahuudella oli mahdollisuus luikerrella suomalaisiin koteihin. Lehtonen kirjoittaa heinäkuussa 1940 artikkelissaan ”Arvoituksellinen pahuus”, kuinka pahuuden tarkastelu tulee kohdistaa itseensä:

Meidän on varottava, ettemme ole salaisessa liitossa pahan kanssa. Meidän ei tule käydä kärsimättömiksi nähdessämme pahan maailmassa rehottavan, sillä sen tuomion aika kyllä tulee. Juuri kun korskea ihminen on täynnä omaa mahtavuuttaan kuin täyteen puhallettu pallo, lausuu Luther – juuri silloin on hetki lähellä, jolloin se pamahtaa rikki omasta korskeudestaan. (KL 13/1940, 315.)

Lehtonen vetoaa lukijoihin, että he pitäisivät huolta siitä, ettei ”pahan loiskasvi rehota omassa elämässämme, koska paha saa helposti vallan ajatuselämässämme, missä kaikkalainen epäpuhtaus, pintapuolisuus, katkeruus ja viha voivat vuosi vuodelta yhä väkevämmin ruveta rehottamaan”. Lehtonen vertaa sisäistä pahuutta ”iljettävään loiskasviin, joka voi kodissamme ruveta elämään ja syömään elinvoimaa Jumalan istutukselta”. (KL 13/1940, 315.)

Lehtosen retoriikassa korostuu ”me” suomalaiset. ”Meidän” pitää vaikuttaa siihen, kuinka asiat tapahtuvat nyt ”meidän” elämässämme. Jatkosotaa lähestyttäessä, huhtikuussa 1941, rovasti Hannes Anttila tarkastelee talvisodan jälkeisen rauhanajan vaikutusta suomalaisiin artikkelissa ”Etsikkoaika”. Talvisota oli Anttilan mukaan ollut Jumalan aura, joka oli kyntänyt suomalaisten mielialaa otolliseksi Jumalan sanomalle:

Jumalan täytyi saada kansamme sanansa vaikutuksen alaiseksi, vaikkapa Hänen täytyikin käyttää niin ankaraa keinoa. Miehetkin, nuo kylmät ja kovat, joutuivat Jumalan hengen vaikutukselle alttiiksi. Ja nyt odotetaan kasvua! (KL 7/1941, 205.)

Pappien määrittämä itsekontrollin laatu edellytti siis taistelujen tauottua perinpohjaista mielenmuutosta, jossa oman toiminnan aktiivisuus ei enää kohdistunut ulkoiseen pahaan vaan oman itsen sisällä kasvavan pahuuden nujertamiseen. Retoriikka nosti esille suomalaisten mielissä itävän pahuuden potentiaalin. Tämä näkyi siinä, miten *Kotiliesi* kuvasi miestä. Talvisodan aikana mies oli pyyteetön, urhoollinen ja kansakunnan perhettä turvaava, nyt hän oli kylmä ja kova. Mielessä oli kasvualusta pahuudelle, jos ihminen ei pystynyt kontrolloimaan itseään. Sekä talvisodan että Moskovan rauhan uskonnollinen retoriikka pyrki ohjailemaan ihmisten käyttäytymistä valtion tarpeiden mukaisesti vetoamalla itsekontrolliin.

Talvisotaa seurannut rauha koettiin epäoikeudenmukaiseksi. Tämä tarjosi papistolle mahdollisuuden siihen, että jatkosotaa perusteltiin oikeutetuksi ristiretkeksi ja pyhäksi sodaksi. Taistelua Saksan rinnalla selitettiin niin, että maa toimii eräänlaisena välikappaleena raamatullisessa taistelussa sortajaa vastaan.

(Salminen 1976, 89.) Ristiretkiteema vahvistettiin propagandan ohjeeksi myös armeijan piirissä, kun marsalkka Mannerheim antoi ensimmäisen päiväkäskynsä 29.6.1941, jossa hän kutsui suomalaisia pyhään sotaan kansakuntamme vihollista vastaan. (Rusi 1982, 102.)

Ristiretkiteemaan sisältyi myös uskonnollinen konflikti. Itä-Karjalan väestö oli melkein kokonaisuudessaan ortodokseja. Paikallinen ortodoksikirkko edusti luterilaiselle papistolle bolsevismia ja ryssäläisyyttä. Luterilaisen papiston ristiretkiteema bolsevismia vastaan synnytti ristiriitatilanteen Itä-Karjalan miehitysalueella kesäkuusta 1941 lähtien. Paikallinen väestö oli hämmennyksissään eikä sillä ollut juurikaan tietoa näiden kahden uskontokunnan eroista. Tilanteen kärjistymisen takia Mannerheim määräsi alueelle tunnustuksettoman kristillisen sananjulistuksen tilan ja kastekiellon kunnes uskonnolliset olot olisi selvitetty. Poikkeustila päättyi keväällä 1942. Suurin osa itäkarjalaisista pysyi ortodoksikirkon jäsenenä ja vuoden 1943 lopulla vain muutama prosentti väestöstä oli liittynyt luterilaiseen kirkkoon. (Laine 1990, 77–78; Laine 1982, 205–218.)

7.6 Uhriluku kasvaa – fiktio nousee faktan rinnalle

Sodan jatkuessa ja miestappioiden kasvaessa sodan merkitystä alettiin *Kotiliedessä* selittää yhä enemmän metaforien ja symbolien avulla. Vehnänjyvä-metforasta muodostui arkkityyppinen kuvaus sotilaan kuoleman merkityksestä Suomelle. Vehnänjyvän eli sotilaan kuolemalla ei olisi ollut tarkoitusta, jollei se olisi tapahtunut isänmaan ja tulevien sukupolvien hyväksi. Isoäiti käytti vehnänjyvään liittyvää vertausta syyskuussa 1941 julkaistussa ”Kevätmietteitä” -kirjoituksessaan. Suomi oli tuolloin valloittanut Itä-Karjalasta Sortavalan ja Käkisalmen:

[...] koskaan ei uhria ole annettu ihanammin lupauksin, koskaan emme yhtä selvästi ole tajunneet vehnänsiemenen pyhää tehtävää kuolla ja muuttua maaksi jälleen, jotta syntyisi uusi ja onnellisempi huomen kokonaiselle kansalle. (KL 18/1941, 558.)

Vehnänjyvä-metfora oli naisia velvoittava. Antaessaan miehensä uhrina isänmaalle naisten velvollisuudeksi tuli synnyttää uusia kansalaisia, jotka pystyvät astumaan sankarin paikalle. Näin metafota vehnänjyvästä kiinnittyi ja osaltaan vahvisti *Kotilieden* uhri-sankari-premissiä. Kirjailija Toivo Pekkasen kertomuksessa ”Ellei vehnänjyvä kuole” ekstradiegeettinen kertoja selittää pienelle isänsä menettäneelle pojalle, miksi juuri hänen isänsä oli yksi sodassa kaatuneista.

Nyt kasvetaan nopeasti, ja korret, jotka nyt kaatuvat, kantavat latvassaan raskasta ja kypsää tähkää. Isät, jotka nyt kuolevat, eivät jätä jälkeensä turvattomia orpoja, vaan voittonsa perillisiä. He kuolevat, että te, heidän jälkeläisensä saisitte puida heidän ajatustensa ja tekojensa sadon aittoihinne. (KL 24/1941, 760.)

Pekkasen fiktiivinen kertomus pyrkii muuntamaan menetyksen emotionaalisesti hyväksyttäväksi. Sotilasisän kuolema Isänmaan hyväksi synnyttää jälkeläisten kautta jotain suurta, kansakunnan tulevaisuudelle merkityksellistä. Fiktio astui *Kotiliedessä* sodan pitkittyessä yhä selvemmin faktan tilalle, koska järkiperaisilla

argumenteilla pystyttiin entistä heikommin perustelemaan kuoleman jaloa merkitystä. Meneillään olevaa taistelua alettiin verrata aikaisempiin raskaisiin sodan vuosiin. Erotukseksi menneeseen meneillään oleva sota pyrittiin kohottamaan uskonnollisessa retoriikassa erityislaatuiseksi, viimeiseksi taisteluksi matkalla kohti valoisaa tulevaisuutta. Näin Pekkasen kertomus jatkuu:

[...] suomalaisten tyttöjen ja poikien isät eivät nyt ensimmäistä kertaa kuole nuorina ja jätä jälkeensä pieniä orpoja vailla isän suojaa. Se on päinvastoin tapahtunut täällä liiankin usein. Mutta sodan ukkonen ei ole koskaan ennen tuonut tänne muassaan virvoittavia toivon sateita ja sellaista uskon huumaa ja kypsytävää aurinkoa kuin nyt. Se on svössyt maahan hyvtäviä epätoivon rakeita, jotka ovat kaataneet kalliin viljan keskenkasvuisena ja tuhonneet jyvät, ennen kuin ne ovat ehtineet kypsyä. [...] Mutta nyt tapahtuu toisin. Nyt meillä on suuri ja kuuma suvemme. (KL 24/1941, 760.)

Pekkasen kertomuksessa ekstrapadiegeettinen kertoja sovittaa sotilaan kuoleman laajempaan yhteiskunnalliseen merkitykseen. Kertomus alkaa lauseella: ”Isäsi on kaatunut”. Kertoja osoittaa fokalisoijan, joka on kuolleen sotilaan lapsi. Alkulause johdattaa lukijan katsomaan maailmaa orvon lapsen kautta:

Kun katson mykkinä kysyviin silmiisi, aavistan, miltä tuntuu pieni sydän. Missä äsken oli niin paljon lämpöä, rakkautta, voimaa ja turvaa, siinä on nyt vain tyhjiyttä ja hiljaisuutta. Isän paikka ruokapöydässä on tyhjä, hänen tuolissaan ei istu ketään. Hän on poissa, mennyt kerta kaikkiaan sinne mistä kukaan ei palaa, ja ajatellessasi päiviä, jotka sinun on elettävä ilman häntä, näet edessäsi kuin loputtoman jonon tyhjiä huoneita, joissa kukaan ei asu. (KL 24/1941, 760.)

On aika ennen ja jälkeen isän kuoleman. Menneessä ajassa lasta ympäröi lämpö, rakkaus ja turva. Nyt sen paikalla oli tyhjiyttä ja hiljaisuutta. Tilan muutos oli tapahtunut ajassa väkivaltaisen nopeasti. Sitä tukee myös tapa, jolla Pekkanen kuvaa isän kuoleman: ”...tulee mies viikatteineen ja kaataa maahan kalliin ja kauniin viljan”. Isä on poissa ja koti on autio. Lapsi näkee edessään ”vain loputtoman jonon tyhjiä huoneita”. Tyhjä huone voidaan tässä yhteydessä nähdä metaforana elämälle ilman elämää, kodin onttona kuorena ilman perhettä.

Kertomuksen keskeinen sanoma on tyttöjen ja poikien valmius kasvaa nopeasti isien tekojen arvoiseksi ja niiden jatkajaksi. Aivan kuten isät kasvoivat nopeasti sotilaisiksi, jotka ”kantavat latvassaan raskasta ja kypsää tähkää”, niin myös tyttärien ja poikien tuli kasvaa nopeasti ottamaan paikkansa vaimoina, äiteinä ja maata rakentavina ja sen puolesta taistelevina isinä. Kertomus muodostuu yhteiseksi tarinaksi. Se hahmottaa, ymmärtää ja hyväksyy olemassa olevan ankaran todellisuuden ja sen asettamat raskaat ehdot.

Jatkosodan pitkittyessä papit eivät *Kotiliedessä* enää tukeutuneet pyhä sota- ja ristiretki -teemaan. Katse oli käännetty suomalaisten omaan sisäiseen kilvoitteluun. Itsekontrollia painottava argumentaatio pohjasi nyt lähes ainoastaan yksilön omiin ominaisuuksiin. Kristilliset kirjoitukset rajoittuivat *Kotiliedessä* tästä eteenpäin kirkollisiin pyhiin. Niitä julkaistiin sotaa edeltävän ajan tapaan pääsääntöisesti pääsiäisenä, helluntaina ja jouluna. Tekstit rakentuivat kyseisten pyhiin perussanomaan. (Ks. esim. KL 1/1943, 5; KL 7/1943, 198–199; KL 10/1943,

293.) Sota ei kuitenkaan ollut loppunut ja sen armottomuus tunnustettiin edelleen. Näin kirkkoherra A. E. Jokipii kirjoituksessa ”Eläväksitekevän hengen juhla”:

Sota hävittää sitä mitä on ollut. Mutta me toivomme, että hävityksen, kärsimyksen ja kuoleman keskellä luovat voimat samalla herättävät uutta ja parempaa elämää (KL 9/1942, 262).

Kirkkoherra Jokipiin viestin ytimessä on ajatus sodan hävityksen tuottamasta uudesta ja paremmasta elämästä. Tämä edellytti henkilökohtaisen uskon vahvistamista:

Helluntai on syntisen ihmisen kohdalla uusisyntyminen, elämän riemuvoitto kuolemasta. Kun kristitty saa tätä kokea, niin hän ei enää halua palata uneliaisuuteen ja puolinaisuuteen, [...] (KL 9/1942, 262.)

Kirjoituksissa siirryttiin sodan menetysten perustelemisen sijaan tukemaan yksilöiden toimintaa yhteisön hyväksi. Kristillinen argumentaatio haki retoriikan muutokseen kaikupohjaa talvisodan hengestä. Kirjoitukset vahvistivat jälleen kansakunnan yhtenäisyyden aatetta. Näin kirkkoherra Jokipii jatkaa:

Kansa löysi itsensä ja olemuksensa, ihmiset löysivät toisensa luokkavastakohtien ylitse, köyhyys väheni, siveellinen elämä ja ahkeruus vahvistuivat ja kansan elämä kirkastui ihmeellisesti (KL 9/1942, 262).

Jatkosodan päätyttyä syyskuussa 1944 *Kotiliesi* keskittyi käsittelemään sodan jälkeistä tilannetta ja sodan vaikutuksia kodeissa. Pappien aika sodan oikeutukseen liittyvien lausumien esittäjänä oli *Kotiliedessä* lopullisesti ohi, eikä sotaa pyritty perustelevaan enää lehden muissakaan kirjoituksissa. Päätoimittaja Wiherheimo kirjoittaa syksyllä 1945 Lapin sodan päätyttyä:

Sodan ivlisevät aseet ovat vaienneet, ihmisiä ei enää raadella tahallisesti, koteja ei enää tuhota tulella ja pommeilla. Kiitämme Sinua rauhasta, Jumala. (KL 17-18/1945, 453.)

Wiherheimo sanoi sodan jälkeen *Kotiliedessä* sen, mitä hän oli kirjoittanut päiväkirjoissaan. Sota on tuhoava ja se on tahallista ihmisten raatelua. Ajatuksen esittäminen oli *Kotiliedessä* poikkeuksellista ja mahdollista vasta sodan päätyttyä. Lehden päätoimittajana Wiherheimo ei sodan aikana kyseenalaistanut taistelua missään muodossa kuten ei lähtökohtaisesti muukaan lehdistö. Wiherheimon kirjoituksessa heijastuu sodan raadollisuuden lisäksi jo asemasodan aikana virinnyt voimakas epäily kotirintaman moraalien kestävydestä. Artikkelissa tuodaan esille pelko siitä, että alkoholin käyttö repii perheitä hajalle, kun miehet palaavat rintamalta koteihinsa. Wiherheimo jatkaa:

Suo mieliimme rauhasi, Jumala, ettemme itse tuhoaisi koteja uskottomuudella ja päihtymyksellä, ettemme raatelisi toisiamme sanan repivin ja kavalin aseihin, [...] (KL 17-18/1945, 453).

Wiherheimon kirjoituksessa on rukouksenomaisia uskonnollisen kielen piirteitä, muun muassa uskonnollisia kollokaatioita eli yhdessä esiintyviä sanapareja sekä vanhan kirjasuomen tyylistä sanajärjestystä (ks. Nissi 2010, 36). Tämän lisäksi Wiherheimo puhui kirjoituksessa Jumalalle, mikä on evankelisluterilaisessa uskossa rukouksen perusominaisuus.⁵⁸ Päiväkirjakirjoittamista tutkinut Sääskilahti (2011, 268) toteaa, että kristillisessä diskurssissa ajan määrää viime kädessä Jumala, ei yksilö, minä. Oma elämä nähdään näin Jumalan laatimana kertomuksena (emt. 2011, 263), mitä se olikin *Kotiliedessä* talvisodan syttymisestä jatkosodan päättymiseen.

⁵⁸ Suomen evankelisluterilainen kirkko: <http://www.evl.fi/kappeli/ruletti.html>. Viitattu 10.1.2015.

8 ENEMMÄN LAPSLIA SUOMELLE! – KANSAKUNNAN SÄILYMINEN

Väestökysymys oli noussut yhteiskunnalliseen keskusteluun jo 1930-luvulla, mutta vaatimus usean lapsen synnyttämisestä kasvoi talvisodan päätyttyä, kun kaatuneiden suuri määrä uhkasi Suomen tulevaisuutta. Poliittisen keskustelun käynnisti ulkoministeri Väinö Tanner, kun hän totesi talvisodan päättymispäivänä pitämässään radiopuheessaan, että ”meidän ainoa vikamme oli, että meitä oli liian vähän”. Perheiden lapsiluvusta tuli näin ennen kaikkea yhteiskunnallinen, pronatalistinen, kysymys eikä lapsien määrää sanellut julkisessa keskustelussa enää perheiden omat resurssit ja tarpeet. (Rauttamo 1980, 2.) Pronatalistisen väestöpolitiikan tavoitteena on syntyvyyden nostaminen joko ehkäisyvälineitä tai abortin saatavuutta rajoittamalla tai perheiden kannustaminen lasten hankintaan muun muassa taloudellisesti tukemalla.

Helene Laurent (2017, 154) toteaa väestöpolitiikkaa ja neuvolalaitosta käsittelevässä väitöskirjassaan, että 1930-luvulla käynnistyneestä pronatalistisesta väestöpolitiikasta tuli viimeistään presidentti Risto Rytin vuonna 1941 pitämän uudenvuoden puheen yhteydessä valtiollinen asia. Ryti totesi, että väestön lisääntyminen on kansamme olemassaolon peruskysymys, ja yhteiskunnan tulee tehdä kaikkensa syntyvyyden esteiden poistamiseksi (Rauttamo 1980, 10–11).

Laurentin (2017, 155) mukaan pronatalistista keskustelua käytiin maassamme 1930–1940-luvuilla monella eri tasolla. Keskeisinä henkilöinä toimivat lääkärit. He nostivat yhdeksi tärkeimmistä tehtävistä syntyvyyden turvaamiseksi terveydenhoidolliset näkökulmat, kuten neuvoloiden ja synnytys sairaaloiden perustamisen sekä hoidon saatavuuden parantamisen. Myös perheiden taloudellinen tukeminen sai eri poliittisissa piireissä kannatusta. Varsinkin vasemmistopuolueet pyrkivät parantamaan perheiden taloudellista tilannetta. (Laurent 2017, 155.)

Kotilieden toimituskunnan jäsenistä erityisesti Edistyspuolueen Mandi Hanula ajoi useita lapsiperheiden asemaa parantavia uudistuksia, jotta perheillä olisi paremmat mahdollisuudet lapsiluvun lisäämiseen. Pronatalistiselle ajattelulle muodostuikin *Kotiliedessä* hedelmällinen maaperä. Ensimmäiset kirjoitukset

lapsiluvun lisäämisestä kiinnittyivät argumentaatioperusteiltaan sodan oikeutuksen diskurssiin – lapsia tarvitaan, jotta he kasvaisivat puolustamaan rajojamme vihollisilta. Vaatimuksen esitti *Kotiliedessä* ensimmäisen kerran kesällä 1940 nimimerkki Sielunpaimen artikkelissaan ”Enemmän lapsia Suomelle!”:

Kansamme nostaa rohkeasti tunnuslauseen: enemmän lapsia Suomeen! Kansamme on tultava lujaksi ja voimakkaaksi. Sen on tvöllään pantava maa kukoistamaan, niin ettei tänne vierasta väkeä tarvita toteuttamaan niitä mahdollisuuksia, joita viljelyksellä on tässä pohjoisessa maassa. Täällä tarvitaan taajoja rivejä, jotka puolustavat rajojamme. (KL 14–15/1940, 343.)

Kotiliedessä pronatalistinen keskustelu sai heti sen alkuvaiheessa jyrkän morali-soivia piirteitä. Laurent (2017, 155–156) pitää Sielunpaimenen kirjoitusta malliesimerkkinä keskustelun saamasta militantista luonteesta. Ideologisena taustana hän näkee sille Suomessakin jo vuonna 1924 luennoineen saksalaisen historioitsija Oswald Spenglerin ajatukset länsimaisen kulttuurin perikadosta. Spenglerin ajatteluun tukeutuen väestön vähenemisen pelättiin jättävän maahan tyhjän tilan, joka Suomessa yhdistettiin tuolloin Venäjän vallankumoukseen ja sen kautta hiipivään kommunismin pelkoon. Myöhemmin, talvisodan sytyttyä, Spenglerin ajatukset liitettiin Venäjän tuottamaan ”idän uhkaan”. (Laurent 2017, 155–156.)

Laurent ei avaa syvemmin, mitä hän tarkoittaa pronatalistisen keskustelun saamalla militanttisella luonteella. Mielestäni militanttisen⁵⁹ toiminnan määrittäminen taistelunhaluiseksi ja sotaintoiseksi kuvaa varsin osuvasti ei vain Sielunpaimenen vaan laajemminkin *Kotilieden* pronatalistista kirjoittelua. Kirjoitukset ovat pohjasävyltään vaativia ja isänmaallisuuteen velvoittavia. Naisten tehtävä lasten synnyttäjänä vertautuu kirjoituksissa miesten taisteluun rintamalla.

Kuten olen aiemmin sodan oikeutusta käsittelevässä kappaleessa kuvannut, pappien argumentaatio pyrki *Kotiliedessä* vahvistamaan naisten isänmaallista uhrimieliä, joka tarkoitti vallitsevien olosuhteiden ja niiden kautta menetysten hyväksymistä. Se oli luonteeltaan passiivinen tila, kun taas lasten synnyttäminen vaati aktiivista tekoa. *Kotiliedessä* aivan ilmeisesti huomattiin, että kansakunnan puolustaminen oli kaukainen ja heikosti motivoiva argumentaatioperuste useamman lapsen hankkimiselle sodan vaikeissa olosuhteissa. Pappien retoriikka toimi uhrimielialan luomisessa kotirintamalla, mutta se yksinomaan ei riittänyt argumentaatioperustaksi perheiden lapsiluvun kasvattamiselle.

Argumentaatioperusteet piti löytää lähempää, perheiden arkitodellisuudesta. *Kotiliesi* valjasti lääkärit tähän tehtävään. Tohtori Martti Siirala kirjoitti *Kotilieden* aloitteesta lokakuussa 1940 artikkelin ”Enemmän lapsia Suomelle”. Siinä hän perusteli suuren lapsikatraan etua sillä, että monilapsisessa kodissa lapsista hioutuvat turhat särvät ja he kehittyvät paremmiksi yksilöiksi kuin vähälapsisessa kodissa:

Tosiseikkanahan pysynee, että useampilapsisen perheen vaalimista yhteiskunta yleensä saa käyttökelpoisimmat yksilönsä. Silloin jo kodin lapsiparvessa hioutuu

⁵⁹ Suomi Sanakirja: www.suomisanakirja/militantti. Viitattu 16.2.2020

pois jokapäiväisessä elämässä paljon vähemmän suotavaa särmiikkyyttä. Eikä suinkaan liene liioin sanottua, että nerot syntyisin ovat vähälapsisista kodeista. Eihän asia liene juuri päinvastainen? (KL 19/1940, 455.)

Lääkärit ja viranomaiset pyrkivät argumentaatioissaan sekä perustelemaan monilapsisuuden etuja että torjumaan ajatuksen monilapsisuuden perheille tuomista haasteista. He pyrkivät sodan varjolla tuomaan esille monilapsisuuteen liittyviä myönteisiä piirteitä, vaikka kotien asuinolosuhteet olivat puutteelliset ja taloudellinen tilanne heikko. Ankaria olosuhteita perusteltiin jopa niiden kasvatavalla vaikutuksella, kuten esimerkiksi tohtori Mauno Rauramo artikkelissaan ”Miksi meillä ei ole enemmän lapsia?”:

Taloudelliset svyt eivät ole riittävä peruste vähälapsisuuteen. Useinkaan ei ole lapsille eduksi, että he kasvavat liian mukavissa ja huolettomissa oloissa. Voidaan sanoa, että kuta useampia lapsia perheessä on, sitä käyttökelpoisempaa ainesta voidaan heistä monessa suhteessa ajatella kansakunnalle kehittyvän. Paitsi sitä, että suurissa perheissä lapset jo omalla tavallaan kasvattavat ja kehittävät toisiaan elämän taistelussa, tulee heistä vähemmän edullisissa ulkonaisissa olosuhteissa paljon sitkeämpää, kestävämpää ja karaistuneempaa jälkipolvea, joka ei ole käynyt veltostuneeksi ja vaateliaaksi liian mukavissa ja helppoissa oloissa. (KL 16/1940, 379.)

Laurent (2017, 157) näkee syntyneessä pronatalistisessa keskustelussa eugeniikkaan liittyviä piirteitä. Esimerkkiä otettiin Saksasta, jossa keskeiseksi periaatteeksi muodostui väestön ”laadullinen parantaminen”. Julkisessa kirjoittelussa myös lapsiluvun lisäämisen kuvattiin tukevan laadullisia päämääriä, koska lapsiryhmällä oli yksilöä kasvattava vaikutus. Samalla lapset nähtiin yhä vahvemmin yksilöiden sijaan persoonattomana aineksena, jota tarvittiin yhteiskunnan isänmaallisiin tarpeisiin. (Laurent 2017, 157.)

Vastaavaa eugenistista keskustelua ei käyty *Kotiliedessä* edes 1930-luvulla, jolloin rotuhygieniaan liittyvä argumentaatio oli pinnalla Suomessakin. Esimerkiksi teologian professori Eino Sormunen toteaa vuonna 1937 ”Elämän arvo”-kirjoituksessaan *Kotilieden* pääkirjoitussivulla:

[...] hän pudistaa päätään mvöskin nykvaikaiselle saksalaiselle tunnuslauseelle: saksalaisen naisen korkein kutsumus on synnyttää terveitä germaaneja. Tarvitaan muitakin kuin biologinen elämän alku. Tarvitaan p e s ä, jossa herännyttä elämää vaalitaan. Tarvitaan vanhemmat, koti, kasvatus – kaikki se herkkä ja hieno eetillisyyys, joka herää vain kehdon ääressä. (KL 7/1937, 258.)

Lähtökohtaisesti kaikki vanhemmat olivat *Kotilieden* arvomaailmassa riittävän ”laadukkaita” hankkimaan lapsia, ja kaikki lapset olivat toivottavia. Tämä näkyy hyvin erityisesti sota-ajan kirjoituksissa, joissa kuvataan lapsirikkaita perheitä. Kirjoituksissa korostetaan, että heikoistakin lähtökohdista ja puutteellisista aineellisista olosuhteista huolimatta äidit jaksavat kasvattaa isoa lapsikatrasta. *Kotiliedessä* äidit ja lapset kuvataan poikkeuksetta iloisiksi, reippaiksi ja terveiksi. (esim. KL 5/1941, 144–145; KL 11/1943, 328–329, 348; KL 10/1944, 304–305; KL 11/1944, 334; KL 24/1944, 720–721, 730.) Kuitenkin Laurentin huomio lasten näkemisestä yksilön sijaan persoonattomana massana pätee pitkälti myös *Koti-*

lieteen. Lapsia kuvataan usein perheiden lapsijoukkoina, poikkeuksena ”Tyttären kerhon” jutut. Niissä sankarilliset yksilöt, varhaisteinit, toimivat isänmaan hyväksi.

Vaikka Saksassa vallinnut eugenistinen ajattelu ei siirtynyt suoraan Suomeen, käytännön mallia kotirintamatoiminnalle haettiin Saksasta. Esimerkkiä saatiin toimittajille vuonna 1942 järjestetyllä matkalla natsi-Saksan naisorganisaation vieraaksi. Matkaan osallistui myös *Kotilieden* keskeisiä kirjoittajia. Toimittajia puhutteli erityisesti natsi-Saksan kyky organisoida naiset jo varhaisnuoruudesta lähtien osaksi kotirintamajärjestelmää, joka tähtäsi perheen perustamiseen. Samalla matka vahvisti toimituksen sisällä *Kotilieden* valitseman pronatalistisen kirjoittelun merkitystä, koska myös Saksassa kansakunnan säilymisen edellytyksenä pidettiin usean lapsen synnyttämistä.

Kotiliedessä ei annettu tilaa monilapsisuuden vastaisille ajatuksille, vaan lehti pyrki aktiivisesti argumentoimaan yhteiskunnassa esitettyä monilapsisuuden arvostelua vastaan. Isoäiti-nimimerkillä *Kotilieteen* kirjoittanut Katri Bergholm kirjoitti Väestöliiton toivomuksesta lehdille kirjeen, jossa kehoitettiin lehtiä tukemaan kirjoittelullaan lapsiluvun kasvattamista. Toisin kuin *Kotiliedessä*, muissa naistenlehdissä oli Väestöliitolle tulleiden kirjeiden mukaan julkaistu juttuja, jotka ”tartuttivat kansan tulevaisuudelle haitallisia ajattelutapoja”. (Rauttamo 1980, 25.) Tällä Rauttamo viittaa lapsiluvun säätelyä puoltaviin kirjoituksiin.

Kotiliedessä edes äidin jaksamista ei pidetty perusteltuna syynä lapsiluvun rajoittamiselle. Äitien loman tarve kyllä nousi esille lehden kirjoituksissa sodan lopulla, mutta sen merkitystä korostettiin vain, jotta äidit jaksaisivat hoitaa perheen ja suuren lapsikatraan. Äitien jaksamisesta kirjoittivat myös kirkonmiehet, koska kansakunnan säilyminen perustui kotirintamanaisten varaan. Näin nimi-merkki Sielunpaimen:

Sodan aikana kuulin lääkärin vlistävän odottavien äitien rohkeutta ja iloa. Kuuluisa vliopistomies kuvaa eräässä tätä alaa koskevassa teoksessa lausuen, että monen vaimon hermot nykyaikana ovat kärsineet paljon enemmän tahallisesta lapsettomuudesta kuin lasten saamisesta. (KL 14-15/1940, 343.)

8.1 Äitiys – naisten asevelvollisuus

Perheen rooli ja suuri lapsiluku osana maapuolustusta oli alkanut vahvistua jo 1920-luvun lopulla. Elina Martikaisen (2013, 133–134) mukaan 1930-luvulle tultaessa isänmaallisissa aatteissa korostettiin väkiluvultaan pienen Suomen sotilaallisen voiman riippuvan perheiden hedelmällisyydestä. Tämä väestöpoliittinen näkemys vaikutti oleellisesti naisen asemaan. Äitiys oli naisen asevelvollisuutta, joten heidän tehtävänsä oli ennen kaikkea synnyttää uusia terveitä jälkeläisiä. Ajattelu johti siihen, että naimattomat ja lapsettomat naiset koettiin yhteiskunnan kannalta vähempiarvoisina. (Martikainen 2013, 133–134.)

Näkemyksien naisten asevelvollisuudesta uusien kansalaisten synnyttäjänä nostettiin muun lehdistön ohella esille myös *Kotiliedessä*. Lääkäri ja voimistelunopettaja Kaarina Kari kuvasi vuonna 1940 naisten asevelvollisuuden tärkeintä tavoitetta artikkelissaan ”Keskustelua naisten puolustusvalmiudesta”:

Ensinnäkin nuorille tytöille on selvitettävä, että heidän korkein elämäntehtävänsä on kehittää ja kasvattaa itsestään terveitä ja kelpo aiteja tulevalle polvelle. [...] Ruumiin vahvistamiseksi on eritoten kaupunkilaisten totuttava tekemään ruumiillista työtä samalla kehittääkseen ns. ”käytännöllistä järkeä”, jota lueskelevilla on usein liian niukasti. (KL 22/1940, 536.)

Nimimerkki Talon emäntä esitteli Karin artikkelin yhteydessä ohjelmaluonnoksen ”naisten puolustusvalmiuskasvatukseksi”. Alkukasvatukseen sisältyi muun muassa moraalikasvatusta, arvostelukyvyn ja edesvastuun kehittämistä sekä naimattoman kodinhoitoa. Puolustusvalmiuskasvatuksella oli tarkoitus koulua naisia ”korviketyövoimaksi”. Täydennyskasvatusjaksolla naisille opetettaisiin myös lasten- ja kodinhoitoa. (KL 22/1940, 537.) Väestöliitto nosti vastaavanlaisen nuorille naisille suunnatun pakollisen työpalvelun asialistalleen vuonna 1941. Työpalvelussa oli tarkoitus keskittyä kodin ja äitiyden vaatimien tehtävien ja lastenhoidon opettamiseen. (Rauttamo 1980, 17.)

Naisten ”asevelvollisuus” tarkoitti siis ennen kaikkea kouluttautumista kotirintamanaiseksi, mikä tarkoitti äitiyttä ja perheenemännyyttä. Sota ja kiristyvä aineellinen pula asettivat kuitenkin haasteita perheen perustamiselle. Välimatkat maaseudulla olivat pitkät ja heikon äitiyshuollon takia raskaudet ja synnytykset johtivat varsinkin tietyillä salomailla äitien kuolemaan. Tämä ”hävikki” pyrittiin luonnollistamaan vertaamalla sitä miesten sotarintamalla antamaan uhriin. Nimimerkki Sielunpaimen toteaa:

Miesten kohdalla tasaa isänmaanpuolustuksen sisältämä hengenvaara kuitenkin kärsimyksiä, joita rakkaus ei laske, kun kansan tulevaisuus on kysymyksessä (KL 14-15/1940, 343).

Vaatusuuresta lapsimäärästä perustui *Kotilieden* ajattelussa vapaaehtoisuuteen. ”Koteja, joihin mahtuu lapsia” -jutussa tavataan seitsemän lapsen äiti, joka kertoo lasten tuomasta tyydytyksestä:

Ymmärrän kyllä niitäkin, joilla on vain kaksi lasta. Silloin minäkin olin ehkä kaikkein väsynein. Sitten se ikään kuin alkaa käydä – milloin helpommin, milloin vähän vaikeammin ja kuuluu elämänmenoon. [...] Kahdeksan vuotta pikkulapsen hoitoa on samaa kuin kahdeksan vuotta aina valmiina vötä päivää, se on pitkä asevelvollisuus-aika. Mutta kun sen läpäisee raikkaan näköisenä, ja kun tämän toimeliaan pikku joukon kesken kuitenkin onnistuu luomaan järjestyksen, puhtauden, ilon ja lämmön kehän, niin minkä tyydytyksen se antaaakaan ja kuinka runsas voiman lähde tuollainen piiri onkaan. (KL 22/1940, 538.)

Elämä lapsiperheen äitinä on naisen asevelvollisuus. Mitä pidempään se kestää, sitä jalostavammaksi kokemus muuttuu. Kotirintamanaisen asevelvollisuuden kunnialla läpäissyt äiti on kuin taistelusta sankarina selvinnyt sotilas.

8.2 Naisten kouluttautuminen monilapsisuuden esteenä

Naisten asevelvollisuus nähtiin *Kotiliedessä* laajemmin naisten kasvatuksena hyväksi äideiksi. Näkemys vahvistui sodassa kaatuneiden määrän kasvaessa. Jotta perheiden lapsiluku nousisi mahdollisimman suureksi, naisten toivottiin avioituvan nuorina. Pitkä koulutus olisi viivästyttänyt naisten avioitumista. Tämä johti *Kotiliedessä* merkittävään asennemuutokseen. Kun ennen sotaa lehti kirjoitti naisten koulutuksen puolesta, sodan aikana se alkoi vähätellä koulutuksen merkitystä. Myös ajatus naiselle sopivasta koulutuksesta kapeni entisestään.

Toukokuussa 1940 *Kotiliesi* julkaisi kolmen artikkelin kokonaisuuden otsikolla ”Nuorisollemme”. Artikkelikokonaisuudessa kolme naiskirjoittajaa loi pohjan lehden uudelle kouluttautumisen vastaiselle diskurssijärjestykselle. Valtion tiedotuslaitoksen virkamies ja järjestöaktiivi Armi Hallsten-Kallia⁶⁰ kuvaa artikkelissaan ”Uraa valitessa”, kuinka korkea kansansivistys oli ollut naisille tehokkain apuneuvo kodin töissä ja isänmaanpalveluksessa sekä suojamuurina menneissä taisteluissa itää vastaan. Aika oli nyt kuitenkin muuttunut, ja tässä muuttuneessa tilanteessa naisten korkeampaa kouluttautumista oli vaikea perustella. Näin Hallsten-Kallia jatkaa:

Meillä on jokaisella muistissamme tapauksia, jolloin nimenomaan nuoret työtöt ovat lähteneet ylioppilastutkinnon ja yliopistolukujen teille ilman varsinaista kutsumusta opin uralle. Ylioppilastutkintoa on ”tarvittu” avaimena, joka sopii aukaisemaan monen monet työalat, joihin se ei kuulu. Ja opintojakin on harjoitettu, kun ei muutakaan ole tarjoutunut, sen vuoksi usein heikolla menestyksellä. (KL 10/1940, 246.)

Sota esitetään argumentaatioperusteissa uuden selkeän elämänjärjestyksen tuottajana. Sotaa edeltävä aika näyttäytyy nuorten naisten elämänvalintojen kohdalla päämäärättömänä ajalehtimisena. ”Ajanhenki” oli johdatellut naisia korkeampiin opintoihin, jopa yliopistoon. *Kotilieden* uudessa diskurssijärjestyksessä kouluttautuminen ei ollut enää toivottavaa yhteiskunnan eikä naisen itsensä kannalta. Sota toi naiselle uuden päämäärän kodin piirissä, ja se oli saavutettavissa lyhyellä käytännönläheisellä koulutuksella. Käsitys nuorille naisille sopivasta käytännönläheisestä koulutuksesta näkyy hyvin maaliskuussa 1940 julkaistussa ”Ei niin paha, ettei jotain hyvääkin” -jutussa, jonka kirjoittajaa ei mainita.

Nuori ylioppilasneitonen sanoo olevansa onnellinen, kun joutui siirtoväen pariin hoitamaan 2-vuotiaista lasta ja auttamaan keittiössä. Hän oli huomannut, miten ”kaikki työ vaatii taitoa”, ja oman mahdottomuutensa tunnossa vakaasti päätti heti korjata eräitä aukkoja sivistyksessään. Täten meillä onkin koko maa täynnä tilapäisiä ”morsiankouluja”, jollaisia on paljon kaivattu. (KL 5/1940, 128.)

Keskeistä jutussa on, että omaan taidottomuutensa herää juuri ylioppilasneitonen, jolle on jäänyt ”eräitä aukkoja sivistykseen”, kun hän on keskittynyt opintoihinsa. Kirjoituksessa korostuu opiskelevan nuoren naisen todellisuudesta vieraantunut elämäntapa. Ylioppilasneitonen ryhtyy paikkaamaan näitä aukkoja ja

⁶⁰ Kuka kukin on 1954, 173–174: <http://runeberg.org/kuka/1954/>. Viitattu 26.8.2018.

ottaa vastaan tehtävän, jota olisi aiemmin vieroksunut. Hän ymmärtää tosielämän realiteetit.

Moni nainen on nyt sisulla ja hyvällä tahdolla oppinut ompelemaan jopa ennen kauhistelemansa miesten paidankin tuntemattoman sotilaan lämmikkeeksi, mutta muodin vaatimuksia ei sen sijaan kukaan muistakaan (KL 5/1940, 128).

Artikkelissa tuodaan esille naisten kollektiivinen työ isänmaan hyväksi. ”Morsiuskoulua” ei vaadittu yksinomaan nuorille aviovaimoille, vaan naisen palauttaminen kotityön piiriin koski myös naimattomia naisia. Kuten Hallsten-Kallia toteaa, useimmilla naisilla on sekä lahjoja, että halua käytännön aloille:

Meillä on paljon tyttöjä, joilla lahjat ja oma halu viittaavat käytännön maailmaan. Tehtäköön sinne pääsy heille entistäkin helpommaksi. Usein nämä urat vaativat lyhyempää valmistumisaikaa kuin puhtaan henkisen työn. Ne ovat siis taloudellisestikin monesti helpommat vanhempien kantaa. (KL 10/1940, 246.)

Hallsten-Kallia luonnollistaa naisen kotityön piiriin. Vaade ei tullut yhteiskunnan suunnalta, vaan muutoksen puolesta puhuivat erityisesti *Kotilieteen* kirjoittaneet naiset. Samaan aikaan kun *Kotiliedessä* puolustettiin naisten lyhyempää koulutusta, yhteiskunnassa kannustettiin kaikkia kansanryhmiä kouluttautumaan osana isänmaallista eheytymistä. Tämä näkyi esimerkiksi oppikoulussa opiskelevien määrässä, joka lähes tuplaantui sodan aikana. Vuosina 1945–1946 oppikouluissa opiskeli jo yli 20 000 nuorta (Näre 2010, 225).

Kotiliedessä työuraa suunnitteleville nuorille naisille esitettiin, että sopiva koulutus tuli hakea käytännön alalta. Nuoret naiset nähtiin työmarkkinoilla perinteisten ”naistentöiden” tekijöinä tai miesten käytännönläheisten töiden paikkaajina. Ida Pekari esitteli keväällä 1940 naisille sopivia töitä artikkelissaan ”Uusia ’aloja’”:

Eiköhän käsintehtävä kenkä ja ainakin kengän puolipohjaaminen synny naiselta siinä missä mieheltäkin? Traktorin ja niittokoneen ajajana nainen tänä kesänä saa pakostakin varmasti monin paikoin olla miehen sijaisena. (KL 10/1940, 247.)

Pekari muistutti kirjoituksessaan lisäksi, että nuorten naisten ei tulisi hyvään onneen luottaen tarjoutua ainakaan konttorialalle, koska alalla on työttömyyttä. Työttömyys ei kuitenkaan ollut *Kotilieden* varsinainen syy konttorialan karttamiseen. Taustalla oli ”konttoristielämänmuodon” kiinnittyminen itsellisen kaupunkilaisen naisen elämään, joka soti lehden diskurssijärjestystä vastaan – naisen ensisijainen paikka oli kotona perheenemäntänä.

Nuorten naisten kouluttautumista käsittelevän kirjoituskokonaisuuden päätti *Kotilieden* toimituskunnan jäsen, kotitaloustieteen uranuurtaja *Laura Harmaja*⁶¹. Hän nosti esille kotitalousopetuksen puutteellisuuden oppikouluissa artikkelissaan ”Tyttöille lyhyitä kotitalouskurseja!”:

Onhan meillä niin paljon oppikouluja, joissa tytöille ei anneta minkäänlaista kotitalousopetusta. Ja sen vuoksi on usein kysely tilaisuutta tällaiseen opin saantiin sekä

⁶¹ Kuka kukin oli 1961: https://fi.wikisource.org/wiki/Kuka_kukin_oli:_H. Viitattu 26.8.2018.

joululomalla että varsinkin kesälomalla. [...] Tämän kouluttoman talven jälkeen voisivat tytöt hyvin uhrata osan kesästään tällaiseen opiskeluun. Monet äidit ovat huolissaan siitä, että tyttäret jäävät ilman järjestelmällistä opetusta tällä alalla. Ja tytöt itsehän yleensä ovat kovasti innostuneita talousopetukseen, joka on aivan toista kuin kuivan kirjatieiden päähän pönttääminen. (KL10/1940, 247.)

Kotilieden arvoihin oli lehden perustamisesta lähtien kuulunut naisen tehtävä kodin hoitajana, mutta vasta sota asetti kodinhoidon ja naisen kouluttautumisen vastakkain. ”Järkevä” nainen ymmärsi paikkansa kodin ja perheen ylläpitäjänä sekä sodassa taistelevien miesten huoltojoukoissa toimijana. Harmaja jatkaa:

Viime talvi on monella tavalla osoittanut, että kova aika panee ihmiset entistä enemmän turvautumaan siihen työhön, mitä kodeissa suoritetaan ja mihin kodin ihmiset pystyvät. Ajatelkaa vain, mitä jo armeijalle merkitsevät ne lukemattomat sukkaparit, alushousut ja muut vaatekappaleet, joita talven kuluessa Suomen perheissä valmistettiin, [...] Mitä kireämmäksi elintarviketilanne käy, sitä enemmän vaaditaan taitoa ja ymmärrystä kotien naisilta. Ja sitä tärkeämpää olisi, ettei kellään naisella jäisi ”peukalo keskelle kämmentä” enempää käsitöiden kuin ruuanlaiton tai muiden kodin töiden suhteen. (KL10/1940, 247.)

Koulutusvastaista argumentaatiota vahvistettiin *Kotiliedessä* yhteisen kokemuksen diskurssin kautta. Nimimerkki Seitsemän lapsen nuori äiti kuvasi naisten kouluttautumista esteeksi monilapsisten perheiden syntymiselle. Hänen kirjoittamaansa ”Enemmän lapsia Suomelle” -artikkelia voi luonnehtia monilapsisen nuoren äidin kannanotoksi tai kommentiksi vallitsevaan keskusteluun:

Kolmas pääsyyllinen kansamme kasvun pienenemiseen on tyttöjen koulukasvatus, joka on vieroittanut liian monta nuorta naista pois kotitalouden piiristä jättäen heidät vaille korvaamattoman arvokkaita taitoja, joiden puute vie pian sekä perheen että kansakunnan vararikkoon. Koko sivistysnaisen ihanne on meillä ollut aivan väärä. Tähänkin asiaan on jo kansan herännyt mieliala kohdistanut valonheittäjän. Pelastuvatko edes nyt vielä aakkosia opettelevat tyttäremme tulema äitiensä tavalla monella turhalla oppiaineella liian laajasti ja voimakkaisesti valistetuiksi, mutta kuitenkin talousarvion teossa, yleisessä kansalaistaidossa, lasten hoidossa ja kasvatuksessa, yksinkertaisen puvun ompelussa, jopa toriostoksissakin taitamattomiksi perheenäideiksi. (KL 3/1941, 78.)

8.3 Naisen tila - miehen tila

Nuoren tytön paikka muodostui *Kotilieden* diskurssissa monilapsisen perheen sisällä. Tytöt ottivat kirjoituksissa luonnostaan perheen pikkuäidin roolin. Kasvu kohti äitiyttä piti sisällään käytännön taitojen lisäksi henkisen kasvun. Tätä prosessia kuvattiin niin, että tytön intressit kohdistuivat kodin piiriin ja kiinnostus ympäröivään yhteiskuntaan väheni. ”Pikku koti, pikku äiti JA 7 eloisaa lasta” -jutussa kuvataan, kuinka esikoistyttö asettuu henkisesti rooliinsa perheen ”toisena äitinä”. Jutun kirjoittajaa ei mainita.

Vanhin on 17-vuotias Edith, pitkä, sorja 7-luokkalainen. Vaikuttaa ujoilta ja vakavalta. Kuuluu olevan lapsille kuin toinen äiti. Vähän kuuluu Edithillä olevan haluja huvitteluihin. Läksyt vaativat suuren osan ajasta, ja lopun vievät askareet, pienet sisaret ja veljet. (KL 5/1941, 145.)

Edith asettuu monilapsisessa perheessä luonnollisesti äidin paikalle, kun taas perheen pojille mahdollistetaan tila itsensä toteuttamiselle.

[...] Esko on niin vakava, täsmällinen ja tunnollinen 12 ikävuodestaan huolimatta, että sekä äiti että monet vieraatkin pitävät itsestään selvänä, että Eskosta kerran vielä tulee pappi (KL 5/1941, 145).

Doreen Massey (1994, 179) mukaan tila ja paikka vaikuttavat siihen, kuinka naisen rooli ymmärretään. Identiteetti ja tila kietoutuvat toisiinsa, ja tila saa sukupuolijakoa vahvistavia symbolisia merkityksiä. Naisen liikkumatilan rajoittaminen kytkeytyy siten naisen identiteetin rajaamiseen. (Massey 1994, 179.) Miehille sallittu itsensä toteuttamisen tila säilyi *Kotiliedessä* sota-ajan. Tämä näkyi välillisesti myös naisten roolia koskevissa artikkeleissa. Jutussa "Koteja, joihin mahtuu lapsia" kuvataan konkreettisesti perheen asumisjärjestelyillä miehen omaa tilaa seitsenlapsisessa perheessä.

Suurin huone on heti eteisestä, sen tuossa päässä on ruokahuone kalusteineen kalusto ja tässä päästä aukeavat ovet muihin huoneisiin. Näistä on 2 "lastenkamareina". Toisessa asustaa myös itse äiti vauvan kanssa sekä perheen vanhimmat lapset, 2 koulutyttöä, toisessa kaksoset hoitajineen. Palvelijahuoneen on ottanut hoiwiinsa hyvä mummo, äidinäiti, kaksosten edellisen pojan kanssa. "Rauhoitettu" huone on isän, mutta joskus tietysti sinne hänen ja tieteen pariin pääsee joku lapsista nukkumaankin, [...] (KL 22/1940, 538.)

Kun naisen rooli kutistui *Kotilieden* diskurssijärjestyksessä kodin piiriin, mies säilytti mahdollisuuden myös tieteelliseen uraan. Miesten kohdalla ei kyseenalaistettu opiskelua kuten nuorten naisten kohdalla tehtiin. Miesten naista laajempaa elintilaa ja mahdollisuutta toteuttaa itseään kodin ulkopuolella kuvaa "Pikku koti, pikku äiti JA 7 eloisaa lasta" -jutussa haastateltu äiti:

Toivoisin hartaasti, että nyt kun rakennetaan uusia taloja, niiden alakertaan järjestettäisiin tilava askarteluhuone koko sen talon pojille. Siellä he saisivat rauhassa nikkaroida ja askaroida. Sillä sitä juuri varsinkin murrosiässä olevat pojat kaipaavat, jolle heille anneta tätä mahdollisuutta, he tovereineen jäävät seurustelemaan kadulle ja siitä seuraavat sitten monet surulliset edesottamukset, [...] (KL 5/1941, 145.)

Siinä missä tyttöjen odotettiin siirtyvän lapsuudesta suoraan aikuisuuteen, pojille siirtymään kuului nuoruus ja siihen liittyvä murrosikä. Käsitys miesten laajemmasta mahdollisuudesta toteuttaa itseään ei kuitenkaan syntynyt sota-aikana, eikä se ollut vallitsevana ajatusmallina vain *Kotiliedessä*, vaan käsitys oli yleisesti hyväksytty. *Kotiliedessä* sota kuitenkin rajasi naisilta itsensä toteuttamisen mahdollisuuksia niin, että ne kapenivat lähes yksinomaan monilapsisen perheen ja kodin piiriin. Muutos oli merkittävä, koska *Kotiliesi* oli ennen sotaa profiloitunut kannustamaan naisia yhteiskunnalliseen toimijuuteen ja puhunut naisten koulutuksen puolesta.

8.4 Elsa Enäjärvi-Haavio ja kuuden lapsen ideaali

Väestö- ja lapsikysymys tuli entistäkin keskeisemmäksi osaksi *Kotilieden* sisältöä, kun lehteen perustettiin neuvottelukunta loppuvuonna 1941 (SKS KA: AW, muistiinpano 14.1.1941. K7; SKS KIA: AW, KL:n neuvottelukunnan kokous 24.11.1941. K8). Monilapsuuden etuja olivat *Kotiliedessä* perustelleet viranomaiset, asiantuntijat ja suurperheiden äidit, mutta monilapsisuuden varsinaiseksi pääarkkitehdiksi nousi neuvottelukunnan ensimmäisen kokoonpanon jäsen, Väestöliiton varapuheenjohtaja Elsa Enäjärvi-Haavio⁶² (SKS KIA: AW, päiväkirja 8.9.1936. K7; KL 6/1941, 169). Hänelle muodostui tehtävänsä kautta ja yhdessä viranomaisten kanssa *Kotiliedessä* oikeus määrittää vallitsevaa monilapsisuuden diskurssia ja samalla vaientaa siihen kohdistuneet vasta-argumentit.

Kuinka akateemisten naisten kannattama modernin ”uuden naisen” ideaali sitten muuntui sodan aikana kapeaksi naisten äitiyttä korostavaksi monilapsisuuden ideaaliksi? Elsa Enäjärvi-Haavion tytär Katarina Eskola (2001, 43) kuvaa tätä prosessia osuvasti äitinsä kautta. Naimaton Elsa Enäjärvi puolusti 1920-luvulla tasa-arvoista opiskeluun ja julkiseen toimintaan osallistuvaa modernia naista. Mentytään naimisiin ja tultuaan äidiksi Enäjärvi-Haavio puhui naisten oikeudesta työhön ja naisten kokemuksen tuomisesta julkiseen päätöksentekoon. (Eskola 2001, 43.) Naisten kouluttautumisen ja julkiseen päätöksentekoon osallistumisen teemat näkyivät myös 1920–1930-lukujen *Kotiliesissä*, vaikka äitiys oli lehden arvomaailmassa naisen ensisijainen rooli.

Eskola (2001, 43) kuvaa Enäjärvi-Haavion järkyttyneen valtavista miestappioista talvisodan jälkeen. Tämä sai hänet pohtimaan yhteiskunnallisen äitiyden uutta luonnetta ja siihen liittyvää väestöpoliittista ohjelmaa. Sen perustavoitteeksi tuli perheiden lapsiluvun kasvattaminen. Enäjärvi-Haavio sai tehtäväkseen laatia vuonna 1941 perustetun Väestöliiton toiminnalle tavoitteet. Väestöliiton varapuheenjohtajana Enäjärvi-Haavio pääsi luonnostelevaan ohjelmaan, jossa hän hahmotteli, että neljä lasta pitää väkiluvun ennallaan, mutta suomalaisen ihanneperheeseen kuuluu kuusi lasta. (Eskola 2001, 49; Rauttamo 1980, 11; Sievänen-Allen 1993, 289–292.)

Enäjärvi-Haavion ohjelmajulistus nojasi sosiaalipolitiikan professori Armas Niemisen (1941, 83) laskelmiin, joiden mukaan neljä lasta perheessä riittäisi väestön pysyttämiseen ennallaan. Nieminen esitti arvionsa ennen Talvisodan miestappioita. Ajatuksen kuuden lapsen ideaalista toi esille Severi Savonen Maaseudun terveydenhoitokomitean mietinnössä vuonna 1939. Savolainen syytti *Uudessa Suomessa* lapsilukua rajoittavia pariskuntia itsekkäiksi ja mukavuudenhaluisiksi. Hän kuvasi näin toimivien avioparien potevan elämänpelkoa (Laurent 2017, 157–158.) Samoilla itsekkyyden ja pelkuruuden argumenteilla vähälapsia perheitä kohtaan hyökättiin myös *Kotiliedessä*.

⁶² K lassikkogalleria. Feministisiä tutkijoita 1600–1950-luvuilta: <http://www.helsinki.fi/sukupuolentutkimus/kllassikkogalleria/enajarvi/index.htm>. Viitattu 29.7.2015.

Enäjärvi-Haavio ei kuitenkaan tyytynyt ainoastaan kirjoittamaan ja puhumaan julkisesti. Kytkiessään monilapsisuuden ideaalin omaan elämäänsä, Enäjärvi-Haavio teki itsestään eräänlaisen propagandamallin. *Hopeapeilin* vuoden 1941 ensimmäisessä numerossa esiteltiin lukijoille Haavioiden ”moderni suurperhe”, jossa oli neljä lasta. Artikkelissa kuvaillaan, kuinka toimittaja odottaa tapaavansa rasittuneen äidin, mutta vastaan tuleekin säteilevän tyytyväinen, punaposkinen ja kirkassilmäinen nuori nainen. Lukijalle kerrotaan, kuinka perhe järjestää aikaa lapsilleen ja vakuutetaan, että se on lopulta vain järjestelykysymys. Tohtori Enäjärvi-Haavion hoitoapu kuitataan jutussa lyhyellä toteamuksella. (Eskola 2001, 449; Sievänen-Allen 1993, 289–291.) Enäjärvi-Haavio puhui monilapsisuuden ideaalista myös Yleisradion sarjassa ”Suomen nainen vartiopaikallaan” elokuussa 1941:

Mutta nyt ja aina, sodan ja rauhan aikana, valtavimman osan Suomen naisia vartiopaikkana on *koti*. Niin on ja niin tuleeikin olla. Miksi? Luonnollisesti siksi, että *elämä* isänmaassamme jatkuisi, että kansallemme kasvaisi terveitä lapsia, että saataisiin elintarpeita maasta ja karjasta, että meillä olisi viihtyisyyttä, rakkautta ja uskoa Jumalaan. (Eskola 2002, 157.)

Väestöliiton mainostauluihin Enäjärvi-Haavio halusi julistuksen: ”Sinäkin olet vastuussa siitä, kasvaako Suomen väkiluku vai surkastuuko se” (Eskola 2002, 437). Kuuden lapsen ideaalista muodostui Enäjärvi-Haaviolle niin intohimoinen päämäärä, että jopa hänen tyttärensä omaksuivat sen leikkeihinsä. Siitä tuli Enäjärvi-Haavion henkilökohtainen missio. Hän kehotti miestänsä Martti Haaviota antamaan miehille rintamalla määräyksen, että jokaisen pitää saada neljä lasta, kuten komppanian päälliköllä on, tai mieluummin kuusi, koska se on suomalaisen ihanneperheen luku. (Eskola 2002, 366.) Enäjärvi-Haavion ”väestöpoliittisen kamppailun” tavoitteena oli, että Suomen väkiluku kaksinkertaistuisi (Eskola 2001, 289, 302). Tätä varten hän muotoili kuuden lapsen tavoitteen myös Väestöliiton ensimmäiseen ohjelmaluonnokseen. Enäjärvi-Haavio pyrki toteuttamaan kuuden lapsen ideaalia omassa elämässään, mutta ”väestöpoliittinen tavoite” ei toteutunut, vaan lapsiluku jäi viiteen. (Eskola 2003, 36; Eskola 2001, 298–299.)

Kotiliedestä Väestöliiton varapuheenjohtaja Enäjärvi-Haavio sai keskeisen areenan sanomansa levittämiseen. Enäjärvi-Haavion ensimmäisen kirjoituksen ”Kasvava kansa vaiko surkastuva?” voi lukea monilapsisuuden ohjelmajulistuksena:

Väestön kasvun merkitystä voidaan perustella maanpuolustuksellisilla, kansantaloudellisilla ja – ennen kaikkea – inhimillisillä svillä. Mainitsen maanpuolustuksen ensimmäiseksi vain siksi, että sen asian merkitys viime talvena meille niin kouriintuntuvalla ja voimakkaalla tavalla selkeni, ja sen vuoksi, että asia sen kannalta on ilmeisin. Sodassahan meillä oli riittämättömästi, ei ainoastaan aseita, vaan myöskin aseitten käyttäjiä. Ja vaikka meillä tulevaisuudessa olisi kuinka hyvät varustukset tahansa, niiden takana täytyy myös olla eläviä ihmisiä ja ihmisten taistelumieltä. (KL 6/1941, 170.)

Sodan miestappiot muokkasivat asenneilmapiiriä otolliseksi Enäjärvi-Haavion monilapsisuuden sanomalle. Antonio Gramscin (1979, 22, 52) ajatukseen tukeutuen kansanjoukot on mahdollista saada muuttamaan käsitystään ympäröivän

todellisuuden lainalaisuuksista historian murroskohdissa, kun vanhat selitysmallit eivät enää vastaa käsitystä vallitsevasta todellisuudesta. (Gramsci 1979, 22, 52.) Sota muodosti murroskohdan, jossa suurelle lapsiluvulle oli mahdollista antaa kansakunnan olemassaoloa turvaava merkitys, jota sillä ei vielä ennen sotaa samassa laajuudessa ollut.

Enäjärvi-Haavio voidaan nähdä monilapsisuuden ideaalin edustajana ja sen julkilausujana, mutta kansakunnan säilymisen diskurssin tuottaminen jakautui laajasti koko yhteiskunnan viranomaistasolle. Vallalle on ominaista, että sitä on kaikkialla, mutta se on varattu yksilöryhmille, joilla on puheoikeus sekä päätösvalta yhteiskunnassa. Foucault (2005, 70) liittää vallan erityisesti tietystä asemasta tai ammatissa toimivien henkilöiden oikeudeksi määrittää yhteiskunnassa vallalla olevia diskursseja (Foucault 2005, 70; Mills 2003, 15). Valta ei ole yksilöiden ominaisuus tai etuoikeus, vaan valta saadaan vallan paikan ja aseman kautta (Foucault 2005, 126–127; Gutting 2005, 34).

Kotiliedessä Enäjärvi-Haavion saattoi korvata ja korvasikin monilapsisuuden puolestapuhujana useita eri viranomaisia ja asiantuntijoita. Sama korvaavuuden periaate koski muitakin kirjoittajia. Keskeisestä roolistaan huolimatta Enäjärvi-Haavio vaikutti monilapsisuuden ideaalin levittämiseen ennen kaikkea yhdessä *Kotilieden* neuvottelukunnan jäsenten kanssa.

8.5 Kokemuskirjoittajat monilapsisuuden puolestapuhujina

Viranomaisten kannustamisen ja ohjeistamisen rinnalla monilapsisuuden ideaalia pyrittiin juurruttamaan naisten keskuuteen kokemuskirjoittajien avulla. Heitä olivat muun muassa Seitsemän lapsen nuori äiti ja Pikkuäiti. Kirjoittajat puhutelivat naisia vertaisinaan. Kirje tarjosi artikkelimuotona hyvän tavan kuvata lukijalle naisen roolia monilapsisen perheen emäntänä. Näin nimimerkki Maija kuvaa elämäänsä ystävälleen Irjalle:

Rakas Irja!

Kun minä nyt neljättä kertaa odotan pienokaista, voit olla varma, että olen myös itse halunnut näin olevan. Itsehän olin käytännöllisesti katsoen ainoa lapsi – veljeni syntyi ollessani kahdeksanvuotias, joten tiedän yksinäisen lapsen surkean kohtalon, enkä missään tapauksessa haluaisi omalle pienokaiselleni yhtä ikävää elämää. (KL 19/1942, 565.)

Uuden lapsen odottaminen vahvisti perhettä ja toi siihen lisää sisältöä. Monilapsisuutta käsittelevissä kokemuskirjoittajien jutuissa ei tuotu esille naisten elämän raskautta, tai jos tuotiin, niin myös raskaus kuvattiin elämään sisältöä tuovana asiana. Elannon hankinta ja lapsista huolehtiminen kuvattiin kertomuksissa naisen elämän täyttymyksenä. Täyttymyksen tila jäi saavuttamatta perheettömiltä naisilta, jotka työskentelivät kodin ulkopuolelle. Näin Maija jatkaa kirjettä:

[...] Kuvaavaa nykyiselle ololleni on, että tapasin entisen konttoripäällikköni ja hän oli jälkeensä ihmetellyt tytöille, että näytän paljon terveemmältä ja reippaammalta kuin neitona konttorissa ollessani! [...] (KL 19/1942, 565.)

Lapsiperheen arjesta kertoi edellä kaupunkilaisemäntä. Kirjoitus vahvistaa *Kotilieden* näkemystä naisen keskeisestä roolista perheenemäntänä myös kaupungissa. Samalla artikkeli asettaa jälleen vastakkain perheelle omistautuvan äidin ja konttorityötä tekevän itsenäisen naisen. Billie Melman (1988, 27–29) tuo esille, kuinka moraalittomuus liitettiin maailmalla jo 1920-luvulla muodikkaisiin ja itsenäisiin naisiin, jotka valitsivat kodin ja perheen sijaan työn konttorissa tai palvelualalla. ”Moderni nainen” oli vahvasti myyttinen käsite, johon liitettiin myös lapsenomaista riehakkuutta ja arveluttavaa seksikkyyttä. (Melman 1988, 27–29.)

Konttorityöhön, jota Maija kuvaa kirjeessään, liittyi *Kotilieden* kirjoituksissa ”modernin naisen” moraalittomuuden ja turhamaisuuden ominaisuus. Konttorityö näyttäytyi *Kotiliedessä* yleiskäsitteenä työlle, jolla ei ollut merkitystä, ja josta todellisen elämän tarkoituksen löytänyt nainen haluaa päästä eroon. Maija kuvaa kirjeessään olleensa neitona konttorissa. Neito ja siitä johdetut nimitykset, esimerkiksi neitokainen, kuvastivat epämääräistä välitilaa rehdin ja reippaan lapsuuden sekä äitiyden ja siihen liittyvän perheenemännyyden välillä.

Naisen siirtymävaihe lapsuudesta aikuisuuteen oli hankalasti käsiteltävä aihe *Kotiliedessä*, koska nuoruuteen liittyi lehden näkökulmasta moraalitonta elämää parin hakemisineen ja seurusteluineen. Tämän takia lehden kirjoituksissa kuvattiin, kuinka tyttö siirtyi lapsen roolista lähes suoraan äidin ja perheenemännän rooliin. Naisen paikka monilapsisen perheen äitinä oli *Kotiliedessä* jatkosodan aikana jo niin vakiintunut, että sillä jopa leikiteltiin pakinoissa. Nimimerkki *Ora* haastattelee pakinanomaisessa jutussaan ”Ei pihvi eikä porsas” vanhaapoikaa siitä, minkälaisen vaimon ylioppilasmies haluaisi vuonna 1943:

”Onko ylioppilassivistys nykyään rouvakandidaateille ansioksi?”

”Ei mitenkään erikoisesti. Nykvoloissa on irtaannuttu pakostakin osakunnista ja yliopiston seminaareista. Nuoret tapaavat muissa merkeissä. Lotta ja luutnantti, sehän se tietenkin on nykyajan yhdistelmä.”

[...] Muuten: terve, vahva nainen, joka hoitaa talouden, kuusi lasta, elättiporsaan ja palstaviljelyksen ja osaa tehdä lujia ja makeita kenttäpostipaketteja, sepä vasta on ihanne vaimo!” (KL9/1943, 268.)

Myös Isoäiti vahvisti nuoriin naisiin kohdistuneita uusia rooliodotuksia. Hän opasti kirjeenvaihtopalstallaan syksyllä 1943 nuoria naisia valitsemaan opintojen sijaan elämän maalaistalon emäntänä. Isoäidin vastaus ”Isoäidin kirjeenvaihto”-palstalla toimittajan ammatista haaveilevalle maalaistalon työlle Hilja-Tuulikille kuvaa naisen liikkumatilan kapeutumista:

Eikö silloin ole voimien tuhlausta jos sinä, jolla jo on tvömahdollisuudet, jätät ne antautuaksesi epämääräiselle kirjalliselle alalle? Jos vielä suunnittelet omaa kotia, niin silloin tarvitsisit etusijassa käytännöllistä tietoa ja oppia. Sitten, kun saamme miehet taas takaisin maatöihin, silloin voit, jos vielä halua riittää ja varoja on, vrittää päästä Yhteiskunnallisen Korkeakoulun sanomalehtiosastolle. (KL 18/1943, 538.)

Isoäidin vastauksessa nuoren naisen odotettiin siirtävän omat tulevaisuudenhaaveensa sodan jälkeiseen aikaan sillä varauksella, että jälleenrakennusaikana kirjoittajalla olisi vielä voimavaroja haaveiden toteuttamiselle ja varat sen sallisivat. *Kotiliesi* ei kuitenkaan tukenut naisten kouluttautumista sodan loppuvaiheessa, koska koulutuspaikat tuli antaa rintamalta palaaville nuorille miehille. Lehden diskurssijärjestyksessä he olivat uhranneet nuoruutensa isänmaan puolustamiselle, ja nyt oli heidän aikansa saada jälleen paikkansa yhteiskunnassa. Naisilla tämä paikka oli jo lapsiperheen äitinä.

Väestöliitto tuki *Kotilieden* näkemyksiä. Sen vuonna 1941 luonnosteleman ensimmäisen ohjelmajulistuksen keskeisenä kohtana oli esittää toimia, joilla henkilöt voisivat suhteellisen nuorina solmia avioliiton ja saada ainakin kuusi lasta. Koska pientiloja pidettiin tehokkaimpana tapana kasvattaa suurta lapsikatrasta, nainen nähtiin ensisijaisesti pienviljelijämäntänä. Naisen ansiotyötä pidettiin ohjelmajulistuksessa toissijaisena, vaikka naistyövoimalle uskottiin tulevan tarvetta jälleenrakennustyössä. (Rauttamo 1980, 14–15.) Myös Armas Nieminen (1940, 100–101) kuvasi väestöongelman eli syntyneisyyden vähenemisen syyksi naisten ansiotyötä, joka sekä vei naisten ajatukset pois kodinhoidosta että vahingoitti heidän fyysisiä edellytyksiään saada monta tervettä lasta. Toiseksi perussyyksi perheiden harjoittamalle lapsiluvun rajoittamiselle Nieminen (1940, 100–101) esitti vanhempien yhteiskunnallisen nousun tavoittelua.

Kotirintamanaisen keskeinen tehtävä lasten synnyttäjänä kiinnittyi *Kotiliedessä* niin tiukasti sekä sodan oikeutuksen diskurssiin että yhteistä kokemusta tuottavaan diskurssiin, että teema kulki lehdessä lähes kyseenalaistamatta läpi koko sodan ajan. Tämä on ymmärrettävää, koska kirjoittajat oli tarkkaan valittu, ja lehden julkaisuprosessissa suodattuivat pois mahdolliset vasta-argumentaatiot. Luottokirjoittajiin saattoi luottaa, kunnes yksi heistä kääntyi *Kotilieden* diskurssijärjestyksestä vastaan.

8.6 Elisabet Tuomaantytär ja korpiäidin tapaus - kritiikki, joka vaiennettiin

Kotiliedellä oli tiukka julkaisulinja eriävien mielipiteiden suhteen. Tämän takia useamman lapsen synnyttämisen vaatimusta ei arvosteltu lehdessä. Poikkeuksena pienviljelijämäntä Elisabet Tuomaantytären monilapsisuuden ideaalia ke-sällä 1941 arvosteleva kirjoitus ”Korpiäidin väestökysymys”. Otsikon ironisella sanaparilla Tuomaantytär pääsi osoittamaan, että useimpien naisten elinolot olivat sota-aikana kaukana usean lasten synnyttämisen puolesta propagoineen Elsa Enäjärvi-Haavion todellisuudesta. Moni suomalainen äiti asui hyvin vaatimattomissa oloissa pitkien vaikeakulkuisten taipaleiden takana. Tuomaantytär nosti esille tämän lehdessä vaietun todellisuuden.

Tuomaantytären kirjoitusta ei julkaistu lähtökohtaisesti kritiikkinä monilapsisuudelle, vaan sen kautta haluttiin nostaa esille synnytystupien puute kor-

piseuduilla. Artikkelissaan Tuomaantytär kuitenkin arvostelee ankarasti monilapsisuuteen tähtäävää väestökysymystä kertomalla Törrösen perheen tragedian. Kertomus alkaa perheen isän yrityksestä saada lupaa käyttää kylän ainoata puhelinta hälyttääkseen apua kovissa synnytystuskissa makaavalle vaimolleen.

Törrönen on Karjalan pakolainen, asuu vaimon ja neljän lapsen kanssa salotorpassa, noin kolmen kilometrin päässä puhelimesta. Nyt kelirikko on pahimmillaan. Törrösen torppaan kulkee vain talvinen halkotie, joka on jo miltei sula. Pitäisi olla siivet, että pääsisi suuren, hyhmäisen suon ylitse. (KL 12/1941, 400.)

Tilanne osoittautuu entistäkin epätoivoisemmaksi, kun perheenisä lopulta pääsee puhelimen äärelle. Kätilö on pitäjän toisessa päässä avustamassa vaikeassa synnytyksessä, eikä lääkärikään pääse paikalle vaan pyytää soittamaan parin tunnin kuluttua uudelleen.

Törrönen juosta lippaa kotia lohduuttamaan vaimoa ja auttamaan. Sillä välin on pieni poika jo syntynyt, mutta äiti on yhä tuskissa. Ei ole käynyt niin kuin pitäisi. Neljän lapsen äiti tietää jo kokemuksesta, että nyt on hätä. (KL 12/1941, 400.)

Törrönen lähtee uudelleen etsimään lääkäriapua vaimolleen. Hän saa hevosen lainaksi ja lähtee kymmenen kilometrin päähän, jossa on sotilastohtoreita tehtävissään. Aneltuaan apua hän saa lopulta yhden lääkäreistä mukaansa.

Kun mies ja lääkäri tulevat perille, on Törrösen vaimo kuollut. Äsken syntynyt poikanen elää. Neljä vanhempaa lasta, vanhin kahdeksannella, ihmettelee pikkuveljeä, joka itkee ensimmäistä nälkäänsä, emon kuolemaa. (KL 12/1941, 400.)

Perheenisän kohtaloksi jää vaimon hautaaminen ja kuopuksen kuljettaminen seitsemän kilometrin päähän maantien laitaan, josta linja-auto vie orvon Mannerheimin lastensuojeluliiton lastenseimeen. Tuomaantytär kuvaa, kuinka Törrösen perheen tapaus on vain yksi monista tragedioista, jotka liittyvät lasten synnyttämiseen. Lääkärin ja kätilön apua yritetään epätoivoisesti saada tietttömiin salomökkeihin usein liian myöhään, jos silloinkaan.

Mutta Suomen kansan tulevaisuus vaatii, että saamme lisää lapsia. Isänmaa tarvitsee enemmän lapsia. Synnyttäkää, naiset, urhoollisesti. Kyllähän siihen tarvitaan urhoollisuutta siellä kaupungeissakin, missä on sairaalat ja spesialistilääkärit ja sairaanhoitajattaret. Sen hyvin ymmärtää jokainen äiti. Mutta verratkaapa kaupungin naisia Törrösen vaimoon, joka nyt makaa kirkkomaan ruumishuoneessa odottaen maahanpanoa. Hän synnytti viisi lasta ja antoi henkensä. Kuka tietää, kuinka monta niistä lapsista pääsee täyteen ikään ilman äitiä? (KL 12/1941, 400.)

Tuomaantytär osoittaa kritiikkinsä kaupungissa asuvalle valtaa pitävälle eliitille, joka on esittänyt vaatimuksen lastentekotalkoista. Eliitillä itsellään on sairaaloiden ja lääkäreiden turvaverkosto. Tuomaantytär kuvaa maata, jossa naisilla on täysin erilaiset mahdollisuudet toteuttaa monilapsisuuden ideaalia. Lisäksi kaupunkieliitillä, tämä koskee myös *Kotilieden* kirjoittajia, ei ole ymmärrystä Suomen todellisuudesta. Tuomaantytär jatkaa:

Törrösen vaimo ei ole ainoa emo, joka kuolee yrittäessään synnyttää uutta kansalaista isänmaalle. Niistä ei vain tule tietoa kansan johtajien maailmaan. Sen vuoksi on helppoa pitää puheita ja esitelmiä lapsiluvun lisäämisestä. (KL 12/1941, 400.)

Kritiikki kohdistuu suoraan Enäjärvi-Haavion kesäkuussa 1941 *Kotilieteen* kirjoittamaan monilapsisuuden julistukseen ”Kasvava kansa vaiko surkastuva?” ja sitä seuranneisiin kirjoituksiin. Tuomaantytären kirjoitus paljastaa, kuinka itsekin kuuteen lapseen tähtäävä Enäjärvi-Haavio ei kyennyt herättämään vastakaikua naisten keskuudessa. Hänen todellisuutensa oli erilainen kuin Tuomaantytären kuvaamien korpiäitien. Tämä näkyi myös Enäjärvi-Haavion tavassa kuvata monilapsisen perheen elämää kirjeissään rintamalla taistelevalle miehelleen Martti Haaviolle.

Enäjärvi-Haavio oli synnyttänyt lapsensa sairaalassa ja hänellä oli Samatkan kesähuvilalla apunaan sekä keittäjä että lastenhoitaja (Eskola 2002, 51–53). Kotiapu oli mahdollistanut synnytysten jälkeisen toipumisen ja taloudenpidon. Näin Enäjärvi-Haavio pystyi heti synnytysten jälkeen keskittymään kirjallisiin töihinsä kuten puheisiin ja esitelmiin, joihin Tuomaantytär kirjoituksessaan viittaa. Haavion perheellä oli tutut lääkärit, joilta he saivat tarvittaessa apua. Lisäksi elämä apulaisten kanssa mahdollisti lepäilyn ja itsensä hemmottelun. Elsa kuvaillee miehelleen kesällä 1941 kuinka: ”Täällä (Samatkan kesähuvilalla) on lämmintä ja kaunista. Kaikki lapset ja minä otamme aamupäivisin aurinkokylpyjä yläverannalla”. (Eskola 2002, 59.)

Tuomaantytär yrittää herätellä valtaeliittiä ”Korpiäidin väestökysymys” -kirjoituksensa lopuksi vetoomuksella, joka on verhottu ironiseksi kritiikiksi.

Maaseutulaisille ei tarvitse lukea kehoituksia, luonto tekee täällä kyllä tehtävänsä. Täällä tarvitaan sairaaloita, kunnollisia teitä ja puhelin-yhteysvälineitä. Niitä odotellessa on väestökysymyksen propaganda kohdistettava heitä siellä synnytyslaitoksissa ja specialistien hoidossa täyttämään isänmaan lapsilla. (KL 12/1941, 400.)

On hyvin mahdollista ja oletettavaakin, että Elisabet Tuomaantytären kriittinen kirjoitus julkaistiin, jotta *Kotiliesi* sai tuotua lasten synnytysvaadetta kohtaan ilmenneen keskustelun lehden palstoille. Samalla kertomus nosti esille heikon äitiyshuollon, joka tunnistettiin lehdessä korjausta vaativaksi epäkohdaksi. Kirjoitukset monilapsisuuden autuudesta olivat ilmeisesti etäännyttäneet lehteä lukijakunnan todellisuudesta. Kritiikin esittäjäksi sopi luontevasti lukijoiden kanssa samaa todellisuutta elävä kokemuskirjoittaja Tuomaantytär, joten juttu läpäisi *Kotilieden* julkaisukynnyksen.

Tuomaantytären kirjoituksen lopuksi todetaan, että lääkäri on kiinnostunut tästä artikkelista, ja että hän oli lupautunut käsittelemään kysymystä lehdessä lääkärin kannalta. Tuomaantytären kirjoitus toimi näin ikään kuin asiantuntijalle esitettynä kysymyksenä. Korpiäidin kirjoitukseen vastasi Enäjärvi-Haavio otsikolla ”’Korpiäidin väestökysymys’ uudelleen”:

Jokainen Kotilieden lukija varmaan järkyttynein mielin luki tämän kuvauksen ajattelun: Juuri niin, näin on tapahtunut lukemattomia kertoja Suomen salomailla ja vauraammissakin pitäjissä ja tapahtuu yhä uudelleen. Hyvä, että asia taas näin vaikuttavasti tuodaan esille; juuri tämä on tehokkainta väestöpropagandaa. Mutta kirjoituksen lopussa tulikin töksähdys. Kirjoittaja teki asiastaan aivan väärät johtopäätökset.

Sen sijaan, että hän olisi todennut, että tällaiset tapaukset osoittavat, kuinka elintärkeää ja kiireellistä on väestökysymyksen osalta se, joka koskee äitien ja lasten elämän ja terveyden pelastamista, sen sijaan hän suuntasi nuolensa väestöpropagandaa vastaan. (KL 14–15/1941, 455.)

Enäjärvi-Haavio jatkaa, että tällainen väärinymmärrys ”ajatuksellinen kuperkeikka” johtuu siitä, ettei olla selvillä, mitä väestökysymyksellä tarkoitetaan, ja mitä asioita väestöpropaganda ajaa. Enäjärvi-Haavio tuo Korpiäidille osoittamassaan vastineessa esille, että monilapsisuuden ideaalia tukevien kirjoitusten kohteena eivät ole vain yksityiset ihmiset ja artikkelien tehtävänä pelkkä syntyvyyden lisääminen, vaan tarkoitus on parantaa äitien ja lasten elämää niin, että lapsiluku voi nousta. Enäjärvi-Haavio jatkaa:

Väestöpropagandan tarkoituksena on juuri herättää kansalaiset huomaamaan ja *korjaamaan* ne räikeät epäkohdat, joista kansamme lukumääräinen surkastuminen johtuu. Nämä epäkohdat ovat 1) äitien ja lasten terveyteen liittyviä, 2) monilapsisten perheiden toimeentuloa koskevia ja 3) väärä suhtautuminen lapsiin ja perheisiin. (KL 14–15/1941, 455.)

Listauksen lopuksi Enäjärvi-Haavio viittaa omaan kirjoitukseensa ”Kasvava kansa vaiko surkastuva?”. Enäjärvi-Haavio esittää artikkelissaan parannusehdotuksia äitiyshuoltoon mutta vahvistaa samalla, että Itä- ja Pohjois-Suomessa ei ole lainkaan synnytyslaitoksia eikä naistensairaaloita (KL 6/1941, 171). Juuri tätä todellisuutta Tuomaantytär kirjoituksessaan kuvasi, mutta Enäjärvi-Haavio väisti Tuomaantyttären kritiikin, joka kohdistui kaikille naisille yhtäläisesti osoitettuun vaatimukseen usean lapsen synnyttämisestä. Enäjärvi-Haavio toteaa kirjoituksensa lopussa, kuinka kritiikin esittänyttä Tuomaantytärtä ja hänen kaltaisiaan tulisi tarkastella:

Ja koska tällaista epäselvyyttä siis vielä ilmenee valistuneellakin taholla, huolimatta siitä, mitä asiasta on esitetty kirjoitetun ja puhutun sanan, radion jne. avulla, on hyvä, että tulee yhä uudelleen esille ja keskustelun alaiseksi (KL 14–15/1941, 455).

Tuomaantytär edusti Enäjärvi-Haaviolle tahoja, joka kritisoi ja pyrki mitätöimään lehden synnytysvaadetta. Enäjärvi-Haavio tarkasteli kritiikin kirjoittaneen Tuomaantyttären kirjoitusta eräänlaisena nimettömän intressipiirin lausumana. Enäjärvi-Haavio toteaa, että väestökysymyksestä on puhuttu ja kirjoitettu huomattavan paljon, mutta tämä kyseinen ”taho” ei ole ymmärtänyt propagandan todellista luonnetta. Kirjoitukseen liittyy sisäkirjoitettu viittaus kirjoittajan kyvyttömyyteen ymmärtää *Kotilieden* luomaa naisia koskevaa ”oikeanlaista” diskurssijärjestystä. Synnytysvaateen arvostelu päättyy *Kotiliedessä* Enäjärvi-Haavion kirjoitukseen ja monilapsisuuden ideaali vahvistui *Kotilieden* keskeiseksi kotirintamanaisideaalia määrittäväksi teemaksi. Monilapsisuuteen liittyviä perusteluja jatkoivat Enäjärvi-Haavion rinnalla eri asiantuntijat ja viranomaiset sekä lääkärit.

Synnytysvaade liittyi *Kotiliedessä* täysin sota-aikaan. Naisen rooli uhrautuvana monilapsisen perheen äitinä ei *Kotilieden* diskurssissa ollut enää tavoiteltavaa sodan loputtua. Elsa Enäjärvi-Haavion elämäkerran kirjoittanut Ritva Sievä-

nen-Allen (1993, 359–360) kuvaa, kuinka Enäjärvi-Haavion sanoma muuttui sodan jälkeisinä vuosina. Enäjärvi-Haavio puhui vielä vuoden 1947 äitienpäivän valtakunnallisessa juhlassa, kuinka äidit synnyttäessään ja kasvattaessaan uutta sukupolvea ovat olleet ”liitossa elämän kanssa”. Tämän roolin kautta he pääsevät toteuttamaan tärkeintä tehtäväänsä ja saavat sen kautta myös tarvittavat voimat. (Sievänen-Allen 1993, 359–360.)

Seuraavan vuoden äitienpäiväjuhlassa ”marttyyriäidin” ihanne ei ollut Enäjärvi-Haavion puheessa enää toivottava, koska äidistä voi siten kehittyä lii-
karasittunut ja nääntynyt. Tästä epäterveestä ihanteesta oli Enäjärvi-Haavion mukaan päästävä eroon ja tunnustettava naisen työn arvo yhteiskunnassa. (Sievänen-Allen 1993, 359–360.) Enäjärvi-Haavio päätti itsekin toteuttaa tätä uutta naisenideaalia ja omistautua sodan päätyttyä tutkimustyölle. Lisäksi hän halusi pitää jälleen kesät vapaana, mikä ei ollut onnistunut sotakesinä.

9 TYINY TUULIO, IMPI ARONAHO JA KOTILIEDEN SISARPIIRI – YHTEINEN KOKEMUS

Kotiliedessä yhteisen kokemuksen vahvistaminen oli alusta lähtien kuulunut lehden strategiaan. *Kotiliesi* pyrki tuomaan maalaisemännät ja heidän kaupunkilaisisarensa yhteiseen sisarpiiriin. Sisarpiiritunteen vahvistaminen, ja sen kautta lukijoiden puhuttelemine, oli *Kotilieden* keskeistä sisältöä. Sisarpiiri kavensi koulutuseroja, koska siinä korostuivat maalaisemännän käytännön taidot. Tätä yhteisen kokemuksen tunnetta vahvistettiin kirjetyyppisillä jutuilla. Näin maalaisisaret Helmi ja Aino kertovat maalaisemännän kuulumisia kaupunkilaissisar Marjalle maaliskuussa 1942 julkaistussa kirjoituksessa ”Maalaissisar kirjoittaa kaupunkilaisemännälle”:

Rakas Marja!

Kaikin mokomin olisi pitänyt saada äkkiä lähetetyksi sinne edes perunoita ja juureksia. Mutta menepäs nyt avaamaan perunakuoppasi paukkuvassa pakkasessa! Ja jäätyneinä perunat olisivat asemalle tulleet. Tie on paha ja matka pitkä. [...] Olin vallon kuulevinani, kuinka minua ja muita maalaisia siellä kaupungissa manattiin: eivät muka vähääkään välitä kaupunkilaisten hädästä, kun itse ovat perunakuoppien ja aittojen ääressä. [...] Sillä välin oli meillä vähän muutakin ”välittämistä”. Eri puolilta alkoi naapureilta kuulua uutisia, että kaivot kuivuvat, ja rannat ovat pohjaa myöten jäässä. Moni emäntä sai itse vetää kaukaa avannosta vettä kariaalleen ja talouteensa. Miehiä ei ole siihenkään työhön, näetkös. [...] (Helmi KL 5/1942, 142.)

Rakas Marja!

Parhaat kiitokset jo kuukausi sitten saadusta kirjeestäsi. Vaikka se olikin Helmille osoitettu, otin siitä heti ”itseeni”, ainahan meidän sisaruspiirin kirjeet ovat kiertäneet. [...] kirjeesi tuloaikana porsi sika. Sattuivat niin kovat pakkaset, siinä 30 asteen korvilla, että emme millään olleet saada pysymään porsaita hengissä. Ne jähmettyivät aivan synnyttävään. Ja montahan niistä kuolikin, vaikka kuinka niitä yritimme pitää uunin kiukaalla tai omien vaatteittemme sisällä. 3 vuorokautta vötä päivää vahdimme niitä, ennen kuin uskalsimme jättää sikaemon yksikseen niiden kanssa. Tämä on sitä maalaisten ”jonotusta”. [...] (Aino KL 5/1942, 142.)

Kirjeissä korostetaan maalaistalon emännyyttä yhteiskunnan selviytymisen perustana. Maalaistalon emännän arkea kuvataan työteliääksi mutta antoisaksi,

koska kova työ tuo elämään sisältöä ja merkitystä. Kirjoitukset pyrkivät tuottamaan kokemusta yhteisestä arjesta, samalla kun ne sulkevat pois uupumuksen, epätoivon ja turhautumisen tunteet. Jakamalla samaan todellisuuteen kiinnittyviä piirteitä lukijoiden kanssa kirjoitukset vahvistavat yhteisen kokemuksen diskurssin kautta ymmärrystä ”oikeanlaisena” naisena olemisesta.

Kirjoituksissa sisaruus yhdistää kaiken, myös kirjeet. Aino kirjoittaa, että ”ainahan meidän sisaruspiirin kirjeet ovat kiertäneet”. Tämän voi tulkita lukijalle lähetettyinä viestinä. Lukija kuuluu samaan sisarpiiriin kuin kirjeenvaihdon Helmi, Aino, Marja ja laajennetusti koko *Kotilieden* lukijakunta. Sisarpiirin taustalla oli laajempi naisia yli yhteiskuntarajojen yhdistävä ilmiö. Marjo-Riitta Antikaisen (2006, 139) mukaan naisjärjestöt olivat sisällissodan jälkeen linnoitautuneet omien aatteidensa taakse arvostelemaan toisiaan mutta löysivät toisen maailmansodan aikana yhteisen aatepohjan kotirintamanaisen ideaalista. Tämä yhteisen aatteen ympärille muodostunut sisarpiiri oli kuitenkin *Kotiliedessä* enemminkin tapa tuottaa yhteistä kokemusta kuin yhteisen todellisuuden jakamista. Kirjoittajien esittämät vaatimukset eivät koskeneet samassa määrin kirjoittajia, joilla oli paremmat elinolosuhteet ja mahdollisuudet valita omaa elämänpolkuaan, kuin pienten maalaistalojen tyttäriä ja emäntiä.

Tämä hierakkinen sisaruus rakentui Irma Sulkusen (1989, 165–167) mukaan jo ennen toista maailmansotaa. Se muodostui luokkasuhteita myötäileväksi. Sivistryneistö edellytti naisille laajoja oikeuksia koulutukseen, tasa-arvoon ja yhteiskunnalliseen asemaan. Keskiluokkaiset sisaret painottivat puuhakkaan, sivistyneen ja siveellisesti ryhdikkään perheenemännän roolimallia. Vain alimpiin ryhmiin kuuluvat naiset haluttiin sitoa kotiin täysipäiväisen emännän rooliin. (Sulkunen 1989, 165–167.) *Kotiliedessä* argumentoitiin kuitenkin vahvasti sen puolesta, että naisen paikka on aina ensisijaisesti kotona emännän roolissa.

Neuvottelukunnan kokouksissa nämä kokemuskirjoittajien kirjoittamat kertomukset, pakinat ja henkilökuvat määritettiin kodin henkeä tukevaksi viiheteelliseksi luettavaksi (esim. SKS KIA: AW, KL:n neuvottelukunnan kokous 28.9.1942. K8). Keskeisimpiä kokemuskirjoittajia olivat pienviljelijäemäntä Impi Aronaho ja kirjallisuudentutkija, kirjailija Tyyni Tuulio. Aronaho ja Tuulio kuvaavat kokemuksiaan kahdesta hyvin erilaisesta todellisuudesta. Tuulio⁶³ tarkastelee naista yläluokkaisesta sivistyneistön näkökulmasta, kun taas

⁶³ Vuonna 1892 Karvialla syntyneelle filosofian tohtori Tyyni Tuuliolle (os. Haapanen, Tallgren) aukesi mahdollisuus toimittajantöihin veljensä Toivo Haapasen kautta samoihin aikoihin kuin Tuulio vuonna 1916 valmistui filosofian kandidaatiksi. Uudessa Suomettaressa musiikkiarvostelijana toiminut musiikintutkija Haapanen toimitti Tuulion ”tekeleiksi” kutsumat pakinat lehteen, jossa ne myös julkaistiin. Myöhemmin Haapanen siirtyi musiikkiarvostelijaksi Iltalehteen, jonne Tuulio toimitti veljensä kautta pakinoita nimimerkillä Jeannette. (Tuulio 1969, 129.) Varsinainen sanomalehtityö alkoi Suomen Naisten toimittajana Tuulion valmistuttua filosofian maisteriksi vuonna 1927. Tuuliota arvellutti aluksi se, että lehti oli kokoomuksen naisjärjestön äänenkannattaja, koska hänen oma puoluekantansa oli omien sanojensa mukaan heikko. Tuuliota kuitenkin houkutti ”pieni kokeilu” sanomalehtityössä, ja kun hänelle vakuutettiin, että hänen ei tarvitse kirjoittaa politiikasta, niin Tuulio otti paikan vastaan. (Tuulio 1969, 129.)

Aronaholla on kouluttamattoman mutta sivistyneen korpimökin emännän näkökulma⁶⁴. Vaikka tarkastelukulmat ovat hyvinkin vastakkaiset, niiden intentio on sama. Aronaho ja Tuulio avaavat ikkunan samaan suomalaiseen kotiin, jota emännöi uuttera vaimo ja äiti. Monilapsisuuden vaade ei koskenut Aronahoa ja Tuuliota, koska he eivät olleet enää hedelmällisessä iässä. Näiden kahden kirjoittajan kohtaloksi koitui sen sijaan oman pojan antaminen uhrina isänmaalle. Näin Tuulio ja Aronaho kiinnittyivät osaltaan *Kotilieden* "Kodeista isänmaalle" -palsatan äiteihin.

Oman pojan kuolema asetti pakinoitsijoille raskaan haasteen – kuinka kirjoittaa kotirintamanaisideaalia tukien? Kirjoituksissaan Aronaho ja Tuulio jouduivat luomaan kokemuksellista tekstiä, jossa he saattoivat käyttää vain kotirintamaa ohjeistavien diskurssien mukaisia ilmaisuja. Keskeiseksi nousi kysymys, kuinka tunteiden välttämisen ja uudelleen sanoittamisen strategia muodostui heidän kirjoituksissaan, ja minkälaisia keinoja he käyttivät projisoidessaan "kiellettyjä" tunteita pois itsestään.

Naisten pyrkimys tuottaa "yhteiskuntakelpoisia" kirjoituksia sodan olosuhteissa näkyi jo ensimmäisen maailmansodan aikana. Ensimmäisen maailmansodan kotirintamakirjoittajien romaaneja tutkineen Debra Rae Cohenin (2002, 48–49) mukaan naiskirjoittajien teoksissa näkyi ensimmäisen maailmansodan aikana itsesensuuri verbaalisesti säädyllyisiin kiertoilmauksiin puettuna eräänlaisena propagandasuostutteluna. Esimerkiksi fantasiaelementtejä käytettiin metaforisesti todenmukaisen narraation sisällä. Niiden avulla romaanin sisällä käytiin neuvottelua vallitsevan todellisuuden kanssa. (Cohen 2002, 48–49.) Itsesensuuri ja siitä johtuvat kiertoilmaukset eivät sodan propagandistisissa raameissa siten vain kaventaneet ilmaisua vaan myös rikastivat sitä.

Myös viranomaiset, papisto ja Isoäiti projisoivat kirjoituksissaan ei-toivottavia tunteita. Kotirintamanaisideaalin kannalta kielteisiä piirteitä kiinnitettiin moraalisesti kyseenalaisiin ryhmiin: kaupunkilaisnaisiin, nuoriin naisiin, lapsettomiin naisiin ja nopeasti naimisiin meneviin leskiin. *Kotilieteen* kirjoittaneiden viranomaisten ja asiantuntijoiden tarkastelun kohteena ei ollut yksittäinen henkilö vaan ryhmä, toisin kuin Aronaholla ja Tuuliolla, jotka havainnoivat ympäristöään yksilötasolta. Kuvatut tunteet olivat omakohtaisia. Negatiiviset tunteet projisoitiin yksilöihin tai asioihin ja ilmiöihin, jotka olivat kirjoittajan kokemus-

⁶⁴ Ruovedellä 1880 syntynyt Impi Aronaho muutti Vihantiin, Alpuan myymälään apulaiseksi, vuonna 1914 (Mirja Huuhka, HYKA: SSLH, 30.9.1976, 14). Aronaho osallistui nuoruudessaan vilkkaasti kylän kulttuurielämään. Hän perusti nuorisoseuran, soitti viulua, piti puheita, näytteli ja harrasti kirjallisuutta. Aronahon miehen, Antti Aronahon, mukaan Impi oli vuosia kirjeenvaihdossa näyttämötaiteilija, kirjailija Elli Tompurin kanssa. (KL 9/1945, 267.) Anttiin Impi oli tutustunut nuorisoseurassa, ja näin myymäläapulaisesta tuli velkaisen maatalon emäntä. Elämä oli haasteellista, koska reumatisminsa takia Aronaho oli lähes täysin vuodepotilas pitkälti toistakymmentä vuotta eikä pystynyt tekemään maatalon töitä. (KL 20/1932, 805; KL 9/1945, 267.) Vihannin Alpuan-kylän korpimökin vaikeasti sairas emäntä alkoi taloudellisen pakon sanelemana kirjoittaa lehtiin. Aronaho menehtyi sairauden riuduttamana 65-vuotiaana maaliskuussa 1945. Kirjastolinkit, *Kaleva*: <http://kirjastolinkit.ouka.fi/kaleva/joulu17/alpuan.htm>. Viitattu 12.11.2018.

piirissä. Kirjoittajien projisoinnin kohteet ja kuvaustavat ilmentävät heidän taustansa ja elinpiiriään. Heidän voi nähdä täydentäneen viranomaisten ja papiston jättämät ”tyhjätkokemusrivit”. Aronahon ja Tuulion kirjoitusten moraalista arvomaailmaa *Kotilieden* toimituksen ei tarvinnut kyseenalaistaa, koska kirjoittajat olivat keskeisiä diskursiivisen moraalinormiston muokkaajia.

Impi Aronahon ja Tyyni Tuulion kirjoitusten jälkeen tarkastelen fiktiivisiä kasvu- ja uhritarinoita. Kun Aronaho ja Tuulio pakinanomaisissa kirjoituksissaan kuvasivat poikansa menettämistä äidin näkökulmasta, uhritarinat syvensivät fiktion keinoin sotaleskeksi jäämisen kokemusta. Aristoteleen tragedian kaavan mukaan rakentuneet uhritarinat vahvistivat sekä *Kotilieden* uhri-sankari-premissiä että kansakunnan säilymisen diskurssia.

Toisessa tarkastelemassani fiktiivisessä tarinatyyppissä, kasvutarinassa, kuvattiin nuorten naisten kasvuprosessia huolettomasta perheen työstä rintamalta palaavan vammautuneen sotilaan vaimoksi. Ennen kasvutarinoita ”Tyttärien kerho” -palstan vertaiskirjoittajat valmistelivat *Kotiliedessä* kouluiässä olevia tyttöjä kotirintamanaisen roolin. Nämä kirjoittajat vertautuvat kokemuk kirjoittajiin, koska he ohjeistivat ja puhuttelivat tyttöjä omien kokemustensa kautta.

9.1 Impi Aronaho – korpimökin emäntä sodan kokijana

Kotiliedessä oli joukko avustajia, jotka tarjosivat itse lehdelle pakinoitaan. Näistä merkittävin väitöskirjani kannalta on *Suomen Kuvalehteen*, *Aamulehteen*, *Perjantaihin* ja *Nyyriikkiin*⁶⁵ kirjoittanut Impi Aronaho. Hän lähestyi *Kotilieden* päätoimittajaa 1930-luvulla. Päätoimittaja Wiherheimolle tämän pienviljelijämännän kirjoitukset tulivat positiivisena yllätyksenä:

Muistan Impi Aronahon – muihin lehtiin m.m. Pauliina Mäkelä nimellä kirjoittaneen. Kun hänen ensi yrittensä 1930-luvun alkuvuosina saapuivat toimituspöydälleni postitse kaukaa Vihannista, ei ainakaan ulkoasu häikäissyt. Paperi oli halpaa käärepaperia, tosin valkoista, kynänä oli käytetty timpermannin lyijykynää ja kirjaimet olivat tavallista isompia. Mutta lauserakenne ja oikeinkirjoitus olivat moitteettomat, sisältö tuore, lyhytsanainen ja eloisa. Siitä alusta kehkeytyi sydänmailla asuva pienviljelijän vaimo, jonka sivistystarve oli saanut monenlaista ravintoa ajan edistysrienoista ja joka hiljaiseloon asetuttuaan ilmaisi itseään verrattomissa lyhyissä pakinoissa. (SKS KIA: AW, SSLH, 1.7.1976, 4-5. K8.)

Aronahon ensimmäiset jutut julkaistiin *Kotiliedessä* vuonna 1933. Wiherheimolla ei Aronahon aloittaessa *Kotilieden* avustaja ollut täysin selkeää kuvaa Aronahon kirjoituksista. Wiherheimon (SKS KIA: AW, SSLH, 1.7.1976, 4-5. K8) luonnehti niitä päiväkirjassaan ”yritteiksi”, joissa kirjoittaja kuvasi vaikutelmiaan. Tekstien luonne oli Wiherheimollekin hieman hämärä. Kaunokirjallisuuden ja asia-proosan välimaastoon sijoittuvan luonteensa puolesta Aronahon kertomukset voidaan lukea esseistisiksi ajankohtaispakinoiksi.

⁶⁵ Kirjastolinkit, *Kaleva*: <http://kirjastolinkit.ouka.fi/kaleva/joulu17/alpuan.htm>. Viitattu 12.11.2018.

Yrjö Varpion (1982, 88–90) määritelmän mukaan esseistiselle pakinalle ominaista on sen tapa pyrkiä vaikuttamaan lukijoiden asenteisiin suostuttelun keinoin. Aronahon jutut täyttävät myös pakinan tunnusmerkit ja haluttaessa ne voidaan lehden tekstityyppinä luokitella pakinoiksi. Pakinalle on Jyrki Pietilän (2008, 79–80) mukaan leimallista sellaisten aiheiden käsitteleminen, jotka eivät mahdu journalismin käsitteen sisään. Pakina pyrkii rikkomaan kielen normeja. Sille on määritelmien mukaan tunnusomaista: suppeus, ironia, ajankohtaisuus ja poleemisuus sekä jatkuvuus ja nimimerkin tuoma anonymiteetti, vaikka nimimerkillä ei aina pyritäkään kätkemään kirjoittajaa. (Pietilä 2008, 79–80.)

Wiherheimon nimeämien Aronahon ”yritteiden” päätyminen julkaisuun johtui ainakin osittain siitä, että Wiherheimo ei lähtökohtaisesti hakenut *Kotilieteen* tiettyjä juttutyyppejä vaan pikemminkin juttuja tai tekstejä, jotka palvelisivat sisältönsä puolesta lukijoita. Erittäin tärkeää Wiherheimolle oli se, että kirjoittaja Aronaho osoitti ”sivistyksen kaipuuta” (SKS KIA: AW, SSLH, 1.7.1976, 4–5. K8). Aronaho oli myös lahjakas maaseudun kuvaaja. Näin toimittaja Eila Jokela (KL 9/1945, 266–267, 286) kuvaa Aronahon kykyjä *Kotiliedessä* hänen kuolemansa jälkeen vuonna 1945:

Impi Aronaho sai pakinoillaan meidät tuntemaan kulottuneen heinän hauraan tuoksun ja hengittämään nokisaunan kirpeätä katkua. Hänen kynänsä toi elämän riihen eteen lojumaan jätettyihin silppuihin, ja nahjustelevan Joosepin ja työtaakkansa alle riutuvat emännät hän piirsi niin tarkoin, että voisimme tuntea heidät tuhansien joukosta. Ja kaiken hän valeli sovittavalla huumorilla. (KL 9/1945, 286.)

Vaikka Aronaho kirjoitti muihin lehtiin nimimerkeillä, *Kotilieteen* hän kirjoitti vain omalla nimellään. Aronaho oli kirjoittajana poikkipuolinen, kylän elämää kärkevästi ironisesti kommentoiva emäntä. Useat hänen pakinoistaan ovat dialogimuotoisia kirjoituksia, joissa implikoitu tekijä, eräänlainen Aronahon rooli-hahmo, käy keskustelua yleensä kylään tulleen toisen emännän kanssa. Osa kirjoituksista on muisteluksia tapahtumista, joihin liittyy jokin kielteinen tai epämiellyttävä piirre. Aronahon asennetta ja tyyliä leimaa hänen vaikea sairautensa, jonka takia ulkomaailma näyttäytyy usein sairastuoteelta katsottuna synkkänä. Kirjoituksessaan ”Ihmeellinen näky” Aronaho kuvaa raskasta elämänkohtaloaan:

On mustahikisen lokakuun valottomat päivät. Harmaata pilveä ja tihkusadetta ollut vhtenään, kärsimystä ja huokailua, toivottomuutta ja kvynelten nielemistä – kyllä taitaa olla tuttu monelle, mitäpä niistä luetella – Olen tuijotellut viheriäksi maalattua sohvan karmia ja kiitellyt mielessäni, että joskus voimaini päivinä vetelin siihen viheriää väriä, enkä punaista. Jos olisi punaista, en jaksaisi sitä katsella voimatta pahoin. Silmäluomien lävitsekin se tuossa kuumottaisi ja lisäisi tätä maallista vaivaa. (KL 19/1939, 710.)

Kärkevyys ei katoa sodan syttyä, vaan se kohdistuu yhä selkeämmin samanlaisiin sota leimaaviin oman elinpiirin tapahtumiin. Impi Aronaho kuten muutkin *Kotilieden* kokemuskirjoittajat ja lukijat elivät samojen yhteiskunnallisten tapahtumien värittämää reaaliaikaista todellisuutta. Heillä oli tämän kautta yhteinen ymmärrys siitä, mitä oli tapahtunut, ja miten mennyt asettui heidän elä-

määnsä. Sota-aika teki elämästä arvaamatonta. Heillä ei ollut tietoa siitä, mitä tulevaisuus toisi tullessaan. Tässä mielessä Aronahon pakinoiden tuottamaa luku-kokemusta voi verrata päiväkirjan lukemiseen.

Päiväkirjakirjoittaminen on luonteeltaan yllätyksellistä ja prosessinomaista. Siinä kirjoittaja ei suunnittele, kuinka kertomus etenee, ja mitä sen henkilöille tapahtuu, vaan ennakoimattomat tapahtumat kuljettavat tarinaa prosessinomaisesti. Kirjoituksella ei näin ole tarinan kaarta eikä päätöstä, jota kohti se etenisi. (Morson 2013, 103–106; Morson 2003, 71–72; Säaskilahti 2011, 216.) Säaskilahti (2011, 194) kuvaa päiväkirjakirjoittajan ja päiväkirjan lukijan suhdetta niin, että molemmilla on ymmärrys siitä, mitä on tapahtunut ja heillä on odotuksia tulevan suhteen. Lukija ei aavista, mitä päiväkirjan kirjoittajalle tapahtuu, mutta tietää millaisessa yhteiskunnallisessa todellisuudessa hän elää. Lukija pystyy sen pohjalta muodostamaan jonkinlaista käsitystä siitä, mikä on kirjoituksessa jatkossa mahdollista tai oletettavaa. (Säaskilahti 2011, 194.)

Aronaho (KL 1/1940, 27) kirjoittaa sodasta ensimmäisen kerran tammikuussa 1940 pakinassaan ”Tiiliskivi”. Yö on laskeutunut ja ikkunaa peittää pimennysverho:

Uni ei tule. Miksi vrittäisinkään vötelöilleni? Istahdan – kun talo on hiljentynyt – vuoteeni laidalle miettimään ja kysymään tuota ikuista kysymystä: miksi – miksi – miksi? Kysyn sitä ikkunan peitteeltä, kysyn pöydältäni, jonka ääressä olen kilometreittäin kynäniälkeä paperille pudottanut; [...] miksi en saa ikkunani yläruuduista katsella iltatähteä – missä on levollinen uni päivän rasituksen jälkeen? (KL 1/1940, 27.)

Aronahon pakinassa intradiegeettinen kertoja kysyy ja epäröi uuden tilanteen sodan keskellä. Kertoja toteaa, että hän ei ryhdy kirjoittamaan, koska jos korpien naisilla olisi jokin pieni valonkipinä sielunsa pohjalla, se sammuisi hänen kirjoituksensa johdosta. Kertoja jatkaa kuitenkin pohdintaansa ja toteaa, että synkimänkin yön jälkeen lopulta aamu saapuu:

Havahdun siihen, että pesään tuodaan puita. Riennän ikkunaan. Mitä? Päivä alkaa jo tuolta niityn takaa häämöittää. Vielä muutakin ilahduttavaa keksii silmä; keksii sen, että *liiteri* on vielä paikoillaan! [...] Ja kun päivä valkeammaksi käy, huomaan, että sataa lunta, oikeata suomalaista rauhallista lunta, suurina, kauniina toivontähtösinä murheisen maan ylle. (KL 1/1940, 27.)

Aronahon kirjoituksessa aamu koittaa yhtä vakaana kuin ennenkin. Sitä kuvaa *liiteri*, jota mitkään imperiumit eivät liikuta. Pimeän yön jälkeen päivää valaisee mustan maan peitoksi rauhallisesti laskeutuva valkoinen suomalainen lumi. Maa on vielä meidän ja tuntuu siltä kuin yön sotaa enteilevä painajainen olisi pyyhkiytynyt pois, mutta sota jatkuu.

Tammikuussa 1940 Aronaho (KL 2/1940, 49) kuvaa jo kotirintamanaisten esimerkillistä toimintaa sodan keskellä. ”Nainen ja hillopurkki” -pakinassa pommitusten alta pakenemaan lähtevä emäntä joutuu jättämään kellarinsa aarteet viholliselle:

Hilta, uskollinen talonapumme ne muisti juuri lähteissämme. Viime työmme olikin, että plitkoimme pirstaleiksi joka purkin. Siellä ovat kivillä. Hilta sekoitti niihin vielä sahanpuruja. (KL 2/1940, 49.)

Hilta toimii sankarillisesti ja rikkoo hillopurkit ennen kuin pakenee vihollista. Aronaho havainnollistaa näin ”vertaissisartensa” toimintaa sodan olosuhteissa. Aronahon pakinassa on tyypillisesti fokalisoitavana tuttu emäntä. Sisäinen fokalisaatio tapahtuu Aronahon roolin tai implikoidun henkilö-fokalisoidun näkökulmasta.

Seuraavassa, helmikuun ensimmäisen numeron ”Voidetta”-pakinassa Aronaho (KL 3/1940, 81) kuvaa korpisisarta, joka joutuu jättämään joulukinkun vihollisille paetessaan pommituksia:

Panin soosin päälle. Löin äkkiä haavoja kirveellä niihin, sitten valelin voiteella, että kai tehosi. Meillä oli runsaasti paloöljyä. Näin ja laskin, että voittavan armeijan pojat ei ehdi niitä korjata, siksi en suonut niille voittamattomillekaan niitä. Enkä suo ikinä! (KL 3/1940, 81.)

Aronahon pakinassa ihmetellään ja ihaillaan ”uusia naisia”, joihin hän on saanut tänä ”korkeana aikana” tutustua. ”Uusi nainen” toimii, kuten Isoäitikin kuvaa, rohkeasti ja pelottomasti isänmaan asia päällimmäisenä mielessään. Näin Aronahon pakina jatkuu:

Emme olekaan pelkkiä parsivia, kutovia, ompelevia, paistavia, tiskaavia kyyhkysii. Me olemme *voittavan* armeijan äitejä! Ja petroli ei ole kortilla, se soosi. Vaikka kyllä me nyt kudomme kovasti. Sukkaa, housua, vantutta tulee kuin tuskassa! ”Akoilla näillä maailmankin voittaa!” (KL 3/1940, 81.)

Aronaho ei enää kyseenlaista sotaa vaan kiinnittää argumentit uhri-sankari-premissin kautta sodan oikeutuksen diskurssiin. Äidin uhrivalmius vertautuu *Kotilieden* ”Kodeista isänmaalle” -palstan äiteihin. He ovat uhrivalmiita jo ennen kuin kuulevat poikansa kuolemasta. Helmikuussa 1940 pakinassa ”Hopea – huoleksi” (KL 4/1940, 104) kertoja käy keskustelua Sampakan emännän kanssa. Sampakan emäntä on yksi Aronahon keskeisiä pakinahenkilöitä. Emäntä pohtii, mitä hän tekisi merkkipäivälahjalleen, hienolle hopeakauhalleen, kun hän ei arvaa laittaa sitä säröiseen kulhoonkaan. Pakinassa keskustelua Sampakan emännän kanssa käyvä kertoja muistuttaa, että jäähän kauha aikanaan Sampakan emännän pojalle:

- Se on hämää jäämistä, kun hänkin - on - siellä-

- Hän palaa -

- Ei. Minulla on tunne, ettei hän palaa - Kuule, ei hän palaa -

- Oletko - itkenyt?

- Miksi minä nyt itkisin. Olen hänet valmiiksi siunata itkenyt pienestä asti. Rauhallisesti, iloiten, ja varmana maan voitosta erosimme. Jos uhri on Annettava - on se annettava - (KL 4/1940, 104.)

Sampakan emäntä on Aronahon pakinassa arkkityyppinen uhrivalmis äiti, joka on synnyttänyt poikansa isänmaalle. Sisällissodan päättymisestä on "Hopea - huoleksi" -pakinan julkaisun aikoihin kulunut hieman yli kaksikymmentä vuotta. Aronahon pakinassa tarkastellaan maailmaa sisällissodan voittaneen valkoisen armeijan näkökulmasta. Sampakan emännän ikäisillä lukijoilla on kokemus sisällissodan vaatimista uhreista. Sotilaat, kuten Sampakan emännän poikakin, ovat Aronahon pakinassa vapauden ja isänmaan puolesta taistelevia sankareita. Kertoja kysyy, onko pojalla ketään hyvää ystävää, joka surisi pojan kuolemaa? Emäntä arvelee näin olevan, jolloin kertoja kehottaa Sampakan emäntää ajattelemaan selvää asiaa. Emäntä ymmärtää kirjoittajan vihjeen ja vie hopeakauhan lipaston laatikkoon:

Se on oleva pysyvä muisto suuresta sodasta, suuresta voitosta, surusta ja ilosta ja siitä, että minäkin sain elää tänä korkeana aikana. Kuule, eihän liene väärin, jos luovutan tämän heti, kun kuolinsanoma saapuu?

- Heti - heti. Mutta voihan olla, ettei sanaa tule - toivotaan -

- Tulee. Kyllä minä sen tiedän. Olen tiennyt aina - (KL 4/1940, 104.)

Samalla kun Sampakan emäntä on valmis antamaan poikansa uhrina isänmaalle, hän on kypsä siirtämään merkkipäiväksi saamansa arvokkaan hopeakauhan kuin viestikapulana eteenpäin - poikaa suremaan jäävälle. Sampakan emäntä on kiitollisin mielin tehnyt tehtävänsä isänmaan hyväksi. Maaliskuussa 1940 Aronaho (KL 5/1940, 118) tuo pakinaansa "Hipiä" rintamalla vapaaehtoisena sotivan poikansa kaltaisen nuorukaisen. Poika, kolmikyynäräinen "monni", on nyt jumaloimiensa miesten, sankareiden, luona. Poika, joka on tähän asti lukenut kevyitä romaaneja, lukee nyt sankaritarua, jossa ei ole ainuttakaan hempeätä "pusalukua":

Nyt hän on kypsymässä - siellä. Sankarien parissa tuleentumassa. Osaa varmasti lukeakin, jahka kurssi käyty on. (KL 5/1940, 118.)

Kauan Aronahon oma Aaro-poika ei ehdi "sankarien parissa tuleentua". Maaliskuussa 1940 Aronahon poika kaatuu 23-vuotiaana talvisodan viimeisissä taisteluissa. Aronahosta tulee yksi äideistä "Kodeista isänmaalle" -palstalle kesäkuun ensimmäisessä *Kotiliedessä* 1940.

Kaikkien lukijaimme tuttavain, Impi Aronahon, ainoa poika kaatui 6/3-40 lähdettyään vapaaehtoisena rintamalle (KL 11/1940, 278).

Aronahon (KL 11/1940, 278) pakina "Viisitoistatuhatta ja yksi" julkaistaan "Kodeista isänmaalle" -palstan alapuolella. Kirjoitus on suunnattu poikansa menettäneelle Moision Hetalle, jota kertoja oli aikoinaan lohduttanut puhumalla uhrista, isänmaasta, velvollisuudesta ja antamisen ilosta:

- Ja sinä katselit pöydänjalkaan. Mutta et itkenyt. Ja se oli mielestäni sentään pääasia, että et itkenyt. Pidin itseäni jonakuna; noinhan sitä, kun osaa tyyliellä sanansa vai-

kuttaviksi, voi auttaa toista. Eipähän kuolemakaan sentään loputtomasti itkeä kannattanut. Vieläpä tarjosin sinulle niinkin valistuneen opinkappaleen, että rakkaita vainajiamme vaivaavat kyvnelemme. Emme saisi itkeä heitä, jotta heidän vapautumisensa kuoleman esikartanoista autuuden maille kävisi joutuisammin. (KL 11/1940, 278.)

Aronaho muistuttaa pakinan kertojaa kuvatessaan Hetalle aiemmin esittämiään "lohdutuksen" sanoja nyt ainoan poikansa menettäneenä. Pakinan fokalisoija tekee subjektiivisia havaintoja oman psykologisen havaintofasettinsa kautta. "Viisitoistatuhatta ja yksi" -pakinnassa kertoja tarkastelee "entistä" itseään ironisesti. Ottamalla etäisyyttä *Kotilieden* vallitsevaan diskurssiin pakina samalla vahvistaa sitä. Kuolemaa ei kannattanut itkeä, vaan surun ja kyynelten sijaan Hetan olisi pitänyt vapauttaa vainaja joutuisasti autuuden maille, mutta niin hän ei kuitenkaan tehnyt. Pakinan kertoja jatkaa:

Mutta et antanut ilmi, että kotiin päästyäsi heittäyt poikkiteloin sängyllesi ja – itkit ääneesi (KL 11/1940, 278).

Aronaho oli ollut tietoinen Hetan kaltaisten poikansa menettäneiden surusta, mutta ei ollut halunnut käsitellä sitä kirjoituksissaan ennen kuin vasta nyt, kun oma tilanne oli muuttunut. Heta oli kysynyt pakinan kertojalta, Aronahon alter egolta, kuinka hän suhtautuisi, jos hänen ainokaisensa otettaisiin pois? Kertoja oli vielä tuolloin todennut pakinnassa, että "koittaisi kait tyytyä tilanteeseen, koska ei saa olla lapsellinen". Paljastaessaan Hetan oikeat tunteet ja tunteenilmaisut sekä tarkastellessaan ironisesti aikaisempaa suhtautumistaan, Aronaho sijoittaa itsensä kuitenkin jo poikansa menettäneiden surevien naisten joukkoon:

Eräänä valjuhämäräisenä iltana saapui korpikotiin kirje. Outo käsiala ja sana "kenttäposti" teki meidät vaiteliaksi; vapisutti kättä ja löi silmiin hämärän. Hetkistä myöhemmin itkettiin siinä talossa ääneen – ja elämän Herran kallis lahja, kyvneleet, virtasivat vuolaasti, eikä niitä koetettukaan hillitä – ei edes Hetakaan, päinvastoin näytti, että hän itkee itsensä tyhjäksi ihan sillä kertaa – Jumalan kiitos, Heta, että sinä taas tulit – sanoin hänelle eilisenä iltana – samoin kuin monena muuna iltana tämän kulu-neen kevään aikana. (KL 11/1940, 278.)

Aronaho asettuu samaan sodassa poikansa menettäneiden äitien sisarpiiriin. Hän jakaa yhteisen surun ja itkee yhdessä muiden äitien kanssa. Pakinnassaan Aronaho antaa tilaa surulle mutta se ei merkitse epätoivoa, vihaa tai katkeruutta. Äitien suru ja itku ilmentää heidän sankaruuttaan. Näin keskustelu jatkuu:

– Lapsethan itkevät – eikö se ole lapsellista tämä –?

– Vaiti. Ellette tule kuin lapsi, ette voi sitä valtakuntaa nähdä. Äläkä nyt, hyvä ystävä, muistuta minua enää, että olen tärkeintä asiaa sanonut lapselliseksi. Ellei kansamme äidit olisi tänä talvena itkeneet niin lapsen lailla, emme näkisi välähdyksiä autuaitten kentiltä. Katsopa surevaa sankari äitiä, missä hänet tapaatkin. Koko olennosta huokuu varmuus siitä, että hän näkee taivaanvaltakunnan kaikkialla lähestyvän – ja voi osoittaa meille sen ihanan tulon. Ja hän näkee, että kaksi ja yksi ja viisitoistatuhatta on yksi. Yksi. (KL 11/1940, 278.)

Vaikka Aronaho kiinnittää menetyksen tuottamat tunteet, surun ja itkun, sankariäitiyteen, kirjoitus on normipoikkeama kirjoittajan asenteesta. Aronahon

pakinoihin ei kuulu myötäeläminen eikä myötätunnon ilmaisu. Nyt pakinan kertoja kehottaa Hetaa itkemään ja kiittää vielä Hetaa siitä, että hän on ollut tukena koko kevättalven. Lukijoiden kanssa yhteiseen sisarpiiriin asettumista tukee Aronahon lause, ”Ystävien kauniit sanat ovat kuin kantava ruso pilvi ne ovat valaisseet monta pimeätä hetkeä” (KL 11/1940, 278).

9.1.1 Ulkopuolisesta tarkkailijasta sodan menetysten kokijaksi

Aronaho on tähän asti tarkastellut kotirintamanaisten elämää heidän todellisuutensa ulkopuolelta Isoäidin ja viranomaiskirjoittajien tavoin. Oman pojan menetyks on kuitenkin imaissut hänet samaan sodan kokijoiden affektiiviseen prosessiin. Aronahon pakinoita oli julkaistu lähes jokaisessa lehdessä, mutta kesäkuun ”Viisitoistatuhatta ja yksi” -kirjoituksen jälkeen seuraava pakina ilmestyi vasta syyskuussa 1940. ”Imellystä”-pakinan (KL 18/1940, 428) kertoja kulkee Kopun emännän kanssa ruispellon piennarta. Naiset katsovat nuokkuvia, itäneitä rukiintähkiä.

Kuhilas on kuin leveähameinen vanha nainen, kuin kumartunut etsimään jotakin maasta. Jotakin tärkeätä. [...] Katsovat sitä maata, josta kesän mittaan nousivat, että mitäs tämä? – Mitä meille on tehtykään? – Onko meidät iäksi erotettu? Me suremme, että teräase tehlasi meidät irti maa emosta, siksi kumarassa tuijotamme sen puoleen. (KL 18/1940, 428.)

Teräase on leikannut väkivalloin kuhilaan maasta. Kuvaus on vahva sotaan viittaava metafora elämän väkivaltaiselle katkeamiselle. Pakinassa voi nähdä myös viljanjyvämetaforan, mutta tässä jyvä ei putoa maahan ja synnytä uutta sukupolvea. Se on jäänyt kiinni kuhilaaseen, jota kirjoittaja kuvaa vanhaksi naiseksi. Varsinaisessa viljanjyvämetaforassa vilja on elävää ja antaa maahan vahvan siemensä, josta syntyy seuraava sukupolvi. Kertojan ja Kopun emännän keskustelu jatkuu:

Ylistetty maamiehen elämä. Katso noita nuokkuvia ruisjalkoja!

– Olen katsellut – enkä saa tarpeeksi vuodatetuksi ylistystä niiden runollisuudelle!

– Hassu nainen! Etkö tunne, miten ne lemahtavat tunkalta? Kaukana runo niistä. Ei ole ilo leipoa valmiiksi itänyttä viljaa. [...]

– Mmh – onhan se vähän huononmakuista ja liklaskosta tulevan talven leipä, mutta syödään ilolla vain ja kiitetään, ettei hullummin käynyt. (KL 18/1940, 428.)

Tulevan talven leipä ei kohoa ja maistuu pahalle, mutta leipää on ja sitä syödään kiitollisina. Elämä jatkuu, koska sen on jatkuttava, vaikka ”maku” ei ole enää sama. Kuvauksen voi tulkita metaforaksi Aronahon pojan kuoleman jälkeiselle syksylle. Vaikka vilja on huonoa, sitä kuitenkin on, mikä on parempi kuin täydellinen kato – Suomen häviäminen sodassa. Kertoja jatkaa:

– Kato! – Näet. En ollenkaan osannut näin hyvää syksyä odottaa, vaan katoa vain. (KL 18/1940, 428.)

Kopun emäntä pohtii kertojan ajatuksia:

- Kato - oh - olisiko sitä - en ole ajatellut, ettäkö vallan kato - eihän sitä nyt sentään Luojammekaan kehtaisikaan, että kaiken päälle (KL 18/1940, 428).

Kertoja liittää pettuleivän, ankaruuden ja vaatimattomuuden suomalaiseen sankaruuteen. Viljanjyvämetaforan voidaan tulkita liittyvän Aronahon oman naimattoman pojan kuolemaan sotilaana, joka ei hedelmöittänyt maata. Pettuleipä kiertyy pakinassa symboliseksi kuvaukseksi talvisodasta takaisin vapaussotaan:

- Kvllä kehtaa, jos hyväksi näkee! On sitä ollut ennen meidän kansallamme puunkuortakin pöydässä. [...] Myös maailmansodasta johtuneen pulan aikana oli erään naapurimme leivässä enin osa puunkaarnaa. Heidän poikansa, petun pureksinut mies, oli vapaussodan urhoja ja jälleen viime talvena tulilinjilla. (KL 18/1940, 428.)

Kertoja käy pakinassa keskustelua Kopun emännän kanssa ja suostuttelee häntä hyväksymään uuden sodan tuottaman asiointilan. Keskustelussa voi nähdä Gramscin hegemonian käsitteen mukaista, ei-pakottamiseen perustuvaa, muuttuneen yhteiskunnallisen tilanteen hyväksyttämistä. Pakinan kertoja, Aronahon alter ego ja Kopun emäntä ovat asemaltaan samanvertaisia, mutta *Kotilieden* valtakurssissa Aronaholla on valta-asema ohjeistavan diskurssin etabloijana. Pakinan kertoja kuvaa tätä asemaa toteamalla, että hän aikoo kerrankin ylittää viisaan Kopun emännän. Kertoja osoittaa argumenteillaan, että hän ymmärtää "todellisen" asiointilan ja pystyy lausumillaan perustelemaan sen Kopun emännälle ja samalla myös lukijoille.

Vaikka Aronaho "Imellystä"-pakinassaan ottaa etäisyyttä sodan tuomaan suruun, se ei vie pois hänen omaa menetyksen tuskaansa. Rintamalla kuollut poika oli ollut Aronaholle kaikki kaikessa. Toimittaja Eila Jokela (KL 9/1945, 266-267, 286) kuvasi Aronahosta kirjoittamassaan muistoartikkelissa lasten merkitystä korpimökin emännän elämässä. Aaron lisäksi Aronaholla oli ollut myös tytär, Armi:

He näyttävät ruokkineen äidin rikasta tunne-elämää syntymisensä mysteeriolla ja viattomuutensa sulolla: millä hellyydellä äiti olikaan kirjoittanut Raamattuun jokaisen vaiheen heidän lyhyestä elämästään. Ja heidät kutsuttiin pois, Armi 5-vuotiaana 1920-luvulla ja Aaro talvisodan sankarina. (KL 9/1945, 286.)

Aaron kuvan yhteydessä julkaistussa tekstissä kerrottiin, että poika oli ollut äidin ainoa ymmärtävä ystävä. Äidin ja pojan välille rakentuu Jokelan muistikirjoituksessa läheisempi ja vahvempi suhde kuin Impin ja hänen miehensä Antin välille. Tämä näkyy myös Aronahon pakinoissa, joissa Aaro kasvaa pojankoltiaisesta sankariksi, kun taas aviomies näyttäytyy "miehen tössykkänä", joka on kaukana isänmaata puolustavasta sankarista. Jokela vahvistaa Aronahon miehestään antamaa kuvaa:

Ja avonaisella kuistilla seisoo hieman kumaraksi painunut, likinäköinen ukko, joka on kuin osa tästä harmaasta ympäristöstä. Tassuttelevat askeleet ja kasvojen lauhkea ilme tuovat mieleen uskollisen kotitontun. [...] mitenkäpä hän, ukkopaha, olisi saanut hautajaisia hommatuksi, elleivät naapuritalojen vaimot olisi tulleet apuun. (KL 9/1945, 266.)

Kotona tössyttelevään ukkopahaan Aronaho peilasi, yleensä narkästyneenä, omia voimattomuuden tunteitaan. Näin hän teki myös Aaron kuoleman yhteydessä. Jokelan kirjoituksesta paljastuu millaisen tunnevyöryn Aronaho joutui pautamaan pojan kuoltua:

Sen iskun päälle äidin käsi ei jaksanut enää muuta kuin vaivoin piirtää Raamattuun sanat 'jälleennäkemisestä Kristuksen kasvojen edessä'. Niin pois he menivät. Ja pojan kuoleman jälkeen Impi Aronaho kadottaa otteen elämäänsä. Kirjoittamisen ilo kalpee. (KL 9/1945, 286.)

Kun Aronaho poikansa kuoleman jälkeen aloittaa pakinoiden kirjoittamisen, hän projisoi surun, menetyksen, tuskan ja vihan tunteet mieheensä. Lokakuussa 1940 julkaistussa pakinassa "Kun ei ole kolmatta" (KL 19/1940, 459) aviomies Antin alter ego, Jooseppi, tuntee syvää surua pojan kuolemasta, eikä jaksaisi elää kipeiden muistojen kanssa – toisin kuin pakinan kertoja, Aronahon alter ego, joka on pistänyt pannun tulelle ja kattanut kuistille värikkään liinan päälle kahvit.

Jooseppi tulee ulkoa ja jää ällistyneenä tuijottamaan pöytään.

- Kahdet kupit -

- Niin on, mutta pitää vain tyytyä. Lopulta tyytyä.

- Ei jaksa, kun kaikki niin muistuttaa - kuule, myydään tämä.

- Pojan kotiko? Ja muistot? Ei. En tuumaakaan siirry.

- Taakka helpottuisi -

- Ei suru pakenemalla jätä, suurempi keino pitää olla -

- Ei ole keinoa.

- Juo kahvisi, jäähtyy siinä -

- En tiedä, ei sekään maita, kun ei ole kolmatta -

- Ei. Ei ole kolmatta. Mutta kaksi on. Juo kuppisi. Ja kiitä aina ylhäistä isää siitä, että sinun suotiin kaksikymmentäkaksi vuotta pitää häntä, sitä kolmatta. Kiitä siitä onnesta! Älä napise - (KL 19/1940, 459.)

Jooseppi kuvaa kahvipöydän ääressä tuntemuksiaan. Hän kokee, että elämän yllä on taakka, joka ei helpota. Lopulta kahvikaan ei maistu. Kertomuksessa vaimo kuvaa Joosepin tunteita voimakkaan kehollisiksi. Vaimo katselee Jooseppia tuomitsevasti kattamansa kahvipöydän toiselta puolelta ja käskee miestä kiittämään ylhäistä isää, että tämä sai pitää poikansa 22 vuotta. Aronaho pääsee kuvaamaan menetyksen tuottamat tunteet "turvallisesti" projisoimalla ne kaatuneen pojan isään Jooseppiin.

Pakinoiden sisältämä psykologinen projektio on Aronahon defenssimekanismi, minän puolustuskeino, jolla hän pystyy hallitsemaan ahdistavia tuntei-

taan. Tyypillisesti psykologinen projektiio toimii tilanteessa, jossa ihmisen on vaikeaa tai mahdotonta hyväksyä omia ajatuksiaan, motiivejaan, toiveitaan ja tunteitaan. Tunteet projisoidaan, ulkoistetaan, sijoittamalla ne johonkin toiseen henkilöön. (ks. määritelmä esim. Joseph 1988, 15; Sandler & Perlow 1988, 2-4.) Aronaho projisoi surun ja epätoivon tunteet Jooseppiin, joka ei ole enää siinä iässä, että hän voisi kaatua sankarina rintamalla. Jooseppi on siten *Kotilieden* sankaruutta korostavassa diskurssijärjestyksessä "vaaraton" kohde heikkoutta osoittavien tunteiden projisoinnille.

Joosepin kaltaisia vanhempia asevelvollisuusiän ylittäneitä miehiä ei esiintynyt *Kotiliedessä*. Vanhemmat miehet näyttävät jääneen lehdessä vaille (sankari)roolia, joten Aronaho saattoi projisoida negatiiviset tunteensa vanhaan Jooseppiin. Negatiivisia tunteita ei olisi voinut projisoida vanhoihin naisiin, isoäiteihin, koska heidän tehtävänsä oli huolehtia jälkikasvusta äitien hoitaessa tilan työt. Isoäidit olivat arvokkaita kansakunnan hengissä säilymisen projektissa.

Wiherheimon muistiinpanoista tai päiväkirjamerkinnöistä ei ole nähtävissä, että hän tai toimituskunta olisivat kieltäneet tai edellyttäneet Aronaholta tietynlaista tapaa käsitellä tunteita pakinoissaan. Todellisten tunteiden ilmaisut jätettiin yksityisiin muistiinpanoihin. Esimerkiksi Wiherheimo (SKS KIA: AW, päiväkirja 15.3.1942. K3) purkaa päiväkirjassaan omia järkytyksen tunteitaan suru-uutisten tullessa rintamalta:

Tänään järkytti mieltäni erikoisesti opettaja Peipon kaatumisilmoitus. Aune Vuorisen kuulemma niin herttainen, jalo, uskova mies, neljän peiponpojan isä, joiden kotia Elli aina mainitsee niin harvinaisen iloiseksi ja onnelliseksi peiponpesäksi. Miksi juuri parhaat on välttämättä annettava kaikki? Mistä saa nuori polvi edes jalon ihmisen esikuvan? (SKS KIA: AW, päiväkirja 15.3.1942. K3.)

Wiherheimon päiväkirjamerkintä kuvaa todellisten tunteiden ja lehden valitsemman toimitusstrategian välistä kuilua. Ihmiset kyllä surivat ja olivat epätoivoisia, mutta *Kotiliedessä* tätä ei tuotu esille edes pakinoissa tai muissa kirjoittajien omaa elämää kuvaavissa jutuissa. *Kotilieden* kokemuskirjoittajat olivat jo lähtökohtaisesti sisäistäneet lehden arvot ja toimituskulttuurin. Näin he sekä loivat että vahvistivat lehden kotirintamanaisideaaliin liittyvää uhri-sankari-premissiä. Taustalla oli myös sota-aikana vallinnut lehdistön itsesätelyyn perustuva sensuuri. Siinä kirjoittajat eivät vain pidättäytyneet käsittelemästä kiellettyjä aiheita, vaan he tuottivat kirjoituksillaan Aronahon tavoin idealisoitua todellisuutta.

Vuodenkiertoon kuuluvat juhlapäivät ja niihin liittyvät perinteet kadottivat Aronahon pakinoissa pojan kaaduttua vanhan merkityksensä. Ensimmäinen kiihastuli kirjoittajalle tuli eteen jouluna 1940. "Kaninaa"-pakinassa (KL 23/1940, 578) lukija astuu joulun alusaikaan vanhan pariskunnan torppaan, jossa vaimo valmistautuu ensimmäiseen pojan kaatumisen jälkeisiin jouluun.

- Kun kävt halolla, niin katsopa valmiiksi joulukuusi, on sitten hyvä kaapata aattoaamuna, kun ei ole hakemisessa, sanon erälle miehelle.

- Sitä ei tarvita.

- Vai niin. Tiedätkö varmasti?

- Tiedän - kun en tuo, niin ei tu'. Ja mitä sillä enää, kun yksi on poissa? [...]
- Joulun tähden. Ja hänen, sen yhden tähden. Muistot, näet. (KL 23/1940, 578.)

Aviomies kieltäytyy tuomasta joulukuusta, koska ainoa poika on lopullisesti poissa. Suru on ottanut paikan miehen ajatuksissa eikä hän kykene enää viettämään perinteistä joulua. Vaimo ei tätä hyväksy. Hän vaatii, että surulle ei tule antaa tilaa ja joulua pitää viettää kuten ennenkin. Joulun perinteitä ylläpitämällä kertoja pyrkii vaalimaan rintamalla kaatuneen pojan muistoa. Surun ja menetyksen tunteiden sijoittaminen miehen kokemusmaailmaan, naisen noustessa sankarillisesti tunteiden yläpuolelle, oli Aronahon pakinoihin liittyvä kerronnan keino.

Kotilieden muissa kirjoituksissa ei esiintynyt samankaltaista toivottomuuden tilaan vajonnutta surevaa miestä, koska se olisi lähtökohtaisesti ilmentänyt miehisen sankaruuden puutetta. Aronaho onnistuu rakentamaan poikansa menettäneestä vanhasta isännästä hahmon, johon surun ilmaisut on mahdollista sijoittaa ilman, että kuvaus murentaisi *Kotilieden* sankaruuteen liittyvää diskurssia.

Vaimo toteaa pakinan lopussa, että jouluja pitäisi olla kaksi, jotta ihmisiin juuttuisi Hyvä Tahto pysyvästi.

- Hy-y-vä tahto - ja maassa rauha - tiämmäs jaa'a!
- On se. Hyvällä ihmisellä on maassa rauha, vaikka...
- Talot pölynä ilmaan lentelee, niinkö?
- Älä keskeytä. Ja muistakin se, ettet päättömillä luuloillasi tee ketään levottomaksi. Ajatusmyrkky se leviää ja on kaiken pahan alku, sodankin. (KL 23/1940, 578.)

Keskustelu muuttuu riitaisaksi, kun mies härnää vaimoan sodan ja joulun sanoman välisellä ristiriidalla - rauha maassa ja ihmisillä hyvä tahto. Vaimo kääntää ajatuksen rauhan tilasta ihmismielen sisäiseksi tilaksi. Maassa vallitsee kirjoittajan mukaan rauha, jos ihmiset eivät levitä ajatusmyrkkyä, joka on kaiken pahan alku. Käsitys kiinnittyy pappien retoriikkaan, jossa sodan oikeutuksen kyseenalaistaminen ja arvostelu oli pahan aiheuttaja. Vaimo kiteyttää pakinan loppuksi yksittäisten ihmisten roolin sodan menetysten keskellä:

Me olemme kaikki valtio ja meidän pitää hoitaa asiamme. Kun annetaan kuorma, kasvaa voimakkin. Katsele kuusi, pieni vain nyt, semmoinen, joka sopii pöydälle. Muuten ei yli pääse... (KL 23/1940, 578.)

Vaimon kommentti vahvistaa ajatusta, että kansakunnan voima muodostuu sen yksilöistä. Perinteistä kiinni pitämällä päästään koettelemusten yli ja turvataan valtion toimivuus. Aronaho vahvistaa pakinoissaan sekä isänmaan puolesta sankarina kaatuvan pojan että uhrina poikansa isänmaalle antavan äidin vapaaehtoisuutta. Aronahon (KL 14-15/1941, 462) pakinassa "Pojat" äiti hyvästelee taisteluihin lähtevän poikansa eleettömästi: " - sillä lähdettiinhän nyt uhraamaan sille alttarille, jonka nimi on: Isänmaa". Pidättäytymällä tunteiden ilmaisemisesta äiti irrottaa otteen pojastaan, päästää irti ja luovuttaa isänmaalle.

Kun kaikki oli valmista, ojensi pitkä monni suuren kouransa ja sanoi mutkattomasti:
- Näkemiin.

Yhtä mutkattomasti laskin minä käteni hänen miehen kouraansa ja värähtämättä virkoin: - Näkemiin! Ole mies!

- Olen minä - kuului vankka vastaus.

- Muistitko saapasrasvan?

- On, repussa.

- Kai sinä kirjoitat pian?

- Kyllä. (KL 14-15/1941, 462.)

Muistutus saapasrasvasta ja kysymykseen kätkeyty toive kirjeestä sisälsivät äidin kiitoksen siitä, että hän oli saanut pitää poikansa tähän asti.

Sana näkemiin riitti suuren eronhetken ainoaksi tulkiksi. Näkemiin, siis. Ja kiitos kaikesta. Minä jään vartiopaikalleni. Jos maailma sinua pettää, en petä minä. En. Eikä petä - maa, jonka kutsun kuulit - (KL 14-15/1941, 462.)

Elsa Enäjärvi-Haavio ja muut *Kotilieden* viranomaiskirjoittajat korostivat, että koti oli naisen vartiopaikka. Kuvaus vertautui miesten tehtävään rintamalla. Niin kauan kun naiset jaksoivat olla vartiopaikallaan, Suomi oli voittamaton. Pakinan äidin jäädessä vartiopaikalleen hän jäi samalla pitämään yllä yhteiskuntakotia. Tähän viittaa pakinan loppu. Siinä äiti liittää itsensä maahan, jonka itsenäisyyden puolesta poika taisteli.

Aronaho projisoi poikansa menettämisen surua, vihaa ja pettymystä miehensä, mutta kirjoittaja tarvitsi toisenlaisen kohteen sille tunteelle, että hänellä ei enää ollut lasta, jolle olla äiti. Näiden tunteiden projisoinnin kohteeksi Aronaho (17/1941, 528) otti "Murheen koru" -pakinassaan anopin, jonka luona pakinan kertoja kyläilee. Anoppi on menettänyt nuoremman poikansa sodassa, mutta toinen naimisissa oleva poika on vielä elossa.

Surupuku, musta valkokirjävaa "pumpulia" oli tämän tukevan mummon yllä ja minhin katseeni usein osui, oli hänen pääläellaan pieni koppa, surutyllistä tehty. Se oli uutuus. Ei sitä ennen siellä ollut ollut ja hyvin pukeva se oli. Kyllä arvasin, kenen käsialaa - minian tietysti, tuon rakastetun minian. (17/1941, 528.)

Suru on näkyvästi läsnä perheessä ja se on yhteisesti jaettua. Rakastettu miniä on tehnyt anopilleen suruhatun, jota tämä nyt pitää päässään istuessaan ruokapöydän ääressä. Anoppi naurahtelee aterioinnin keskellä. Pakinan kertoja tuohuu: "Todellisesta itkumerestä lienee kotoisin tuo naurahtamiseen liittyvä sydämellinen nyyhkäisy - joka on kuin itkuakin, mutta samalla kuin riemuisaa kiihostakin" (17/1941, 528).

Aronaho rakentaa omalle kirjoitustyyliilleen tyypillisesti henkilöistä ja tilanteista toden kaltaisia. Kirjoitustyyli "luonnollistaa" kirjoituksen tapahtumat. Fiktionaalinen kerronta näyttäytyy näin reaalisena, luonnollisena kertomuksena. (ks.

esim. Fludernik 2010, 268–269; Steinby 2013a, 62.) Näin Aronaho jatkaa pakinaansa, jossa perheen huomio keskittyy kaiken surun keskellä nuorenparin vauvaan:

Siihen jää leveä, lämmin, voissa käännelty ahven, kun kuoleman vaaroissa ollut isä hyökkää ensimmäisenä esikoisensa luo. Sitten juoksee äiti äännettömästi. sipsuttelevin askelin – ja – anoppi, iosta minä jo ennätän ajatella, että hän näköjään on yhtä kouho kuin nuo nuoretkin, astelee arvokkaasti perässä. Ja – kehtaankopa minä yksin jäädä syömään? Eihän toki. Menen katselemaan penaa. Kaikki nauravat sille. Mitähän nau-ramista tuossa kädenheilautuksessa nyt sitten on? Ja sille leperrellään niin käsittämätöntä kieltä, että olen kvsymäisilläni talon herralta, että siellä Laatokan takanako tuota on opittu, noin kummallista puhetta, jota huulet supussa söpötetään. (17/1941, 528.)

Arvostelu ja nälviminen olivat Aronahon pakinoiden ominaispiirre jo ennen so-taa. ”Murheen koru” -pakinassa Aronahon arvostelun kohteena on vauvalle hel-lyyttä osoittava anoppi. Hän on saanut menetetyn pojan tilalle uuden lapsen, jonka kasvua seurata. Kertoja pohtii kehtaisiko hän jäädä yksin syömään muiden poistuessa lapsen luo. Kuvauksen voi nähdä metaforana Aronahon omalle me-netykselle. Hän on menettänyt sekä poikansa että toivon lapsenlapsista. Aronaho on jäänyt yksin vanhan aviomiehensä kanssa ilman elämän jatkuvuutta:

Palaamme vähitellen vanhan rouvan kanssa ruoan ääreen, jossa kuiskaten ihmette-len, että hän noin makeasti saattaa nauraa ja että kuinka itse olen tullut kivettyneen totiseksi menetettyäni ainoan poikani sotatanterella – ja – että – (17/1941, 528).

Aronaho tuomitsee pakinassaan naurun ja ilon osoitukset. Pakinan kertoja kuvaa kivettyneensä totiseksi pojan kuoltua – tunteet ovat kuolleet. Anoppi pitää ker-tojan reagointia sopimattomana ja ojentaa tätä:

S u r u a e i s a a r u o k k i a – kuuletko, sinä ruokit sitä ja pilaat ilman ympärilläsi kanssaluoduiltasi. Sellainen tarttuu – ja kuule, nyt neuvon sinua: tee murheestasi koru, kallis, joka ei katoa, ei himmene, ei murene – ja jonka muistaessasi lankeaa ih-meellinen valo kaikkeen elämässä; näet syvälle; ymmärrät kaiken; suvaitset – (17/1941, 528.)

Koska anoppi alkaa ohjeistaa kertojaa Aronahon tavalla, syntynyttä keskustelua voidaan hyvin tulkita Aronahon omaksi sisäiseksi monologiksi. Pakinassa kitey-tyy ajatus, että tunteet tulee koteloida pois tajunnasta, jotta on mahdollisuus olla kiitollinen antamastaan uhrista:

– Ja tuommoinen koppa pään pääläelle sen säilytyspaikaksi, juu-u! Vanha rouva vai-keni ja katsoi minua pitkään, katseellaan, jolle tahtoisin antaa nimeksi: s e i t s e m ä n k y m m e n t ä k e r t a a s e i t s e m ä n – (17/1941, 528.)

Anoppi kertoo lopuksi katseellaan ja raamatunlauseella (Matt. 18:15–22.), että hän haluaa antaa vieraille kärsivällisesti anteeksi tämän katkerat ajatukset:

Iloitsen, että näppärät ilkeytesi alkavat jälleen. Se on merkki, että olet suuren surusi kanssa ahkerasti tehnyt takomatyötä! Nouseva on tänäpäivänä pitsikotelo pääläel-lesi. Takaan sen. Kunhan tuo leperryks tuolla lapsen ääressä asettuu, tekee minä sen. (17/1941, 528.)

Käydyn dialogin jälkeen kertoja saavuttaa jälleen itselleen ominaisen ilkeyden ja suru koteloidaan pitsikoteloon päälaelle. Kotelon tekee vauvalle lepertelevä miiniä. Kertomus voidaan nähdä Aronahon mielen sisäisenä matkana surun täyttämästä kodista toiseen surutaloon, jossa vallitsee *Kotilieden* diskurssijärjestyksen mukainen oikeanlainen mielentila. Anopilla ei kirjoituksessa ole nimeä, hän ei ole yksi Aronahon tuntemista emännistä, vaan enemminkin Aronahon omatunto, joka palauttaa kirjoittajan "raiteilleen".

9.1.2 Ihana kaipausta?

Puolitoista vuotta Aaro-pojan kuoleman jälkeen vainajien päivänä 1941 Aronaho (KL 21/1941, 649) prosessoi menetykseen liittyvää kaipausta kirjoituksessaan "Ihana kaipausta". Pakina julkaistiin "Kodeista isänmaalle" -palstan kanssa vierekkäin vuoden 1941 lopulla. Siinä kolme rintamalla kaatuneen pojan äitiä istuu hämärässä kamarissa. Bahtinilaisittain ilmaistuna kertomuksessa yhteen keskustelemaan kokoontuneet henkilöt tuovat Aronahon pakinoihin moniäänisyyttä kontrolloidusti, kun niissä muuten on lähinnä vastakkaisia mielipiteitä esittävien henkilöiden dialogeja (ks. Bahtin 1979, 119).

Kertomuksen naiset ovat menettäneet poikansa sodassa. Huoneessa ei ole yhtään valoa. Hyllyllä paperipussissa on kaksi kynttilänpalaa viime joulun kuuhesta, mutta ne säästetään pahimman varalle. Kustaa nimisen pojan äiti huutaa: " – Mutta, mikä on sota?! – miksi pitää sotia?" Hiljainen Riikka vastaa hänelle hämärän kammarin nurkasta:

- Sinäkö kysyt miksi soditaan? Siksi nytkin soditaan, ettei tarvitsisi sotia.
- En ymmärrä sinua. Kun näyttää, että sinne lähdetään ihan riemulla. Kustaata en olisi päästänyt, meni vaan.
- Olisitte molemmat kokeneet elämän pituisen onnettomuuden – toisten valmiina – jos yllytykseksi olisi kuultu. –
- Niin kyllä ymmärrän sen nyt – ja rohkaisinhan minä poikaa sittemmin paljoin – mutta – (KL 21/1941, 649.)

Riikka muistuttaa miksi he, kolme naista, ovat kokoontuneet yhteen, ei suremaan vaan muistelemaan sankareitaan.

Manta oli jälleen hukkuu kyyneliin. Riikka laski kätensä hänen olalleen ja sanoi:

- Nukkuvat maan sylissä. Heitä on niin ihana kaivata – lunastetussa maassa. (KL 21/1941, 649.)

Talvisodan jälkeinen vainajien päivä omistettiin *Kotiliedessä* vahvistamaan sodan oikeutuksen diskurssia. Lehti korosti, että maa oli edelleenkin vapaa, koska sankariäitien pojat ovat taistelleet ja menettäneet henkensä vapauden puolesta. Pääkirjoituksessa sankarihautausmaan ristien kuvan yhteydessä, saate-

teksti vetoaa lukijoihin: ”Todistakaa rakkautenne meihin kaipaamalla meitä ilman valituksia” (KL 21/1941, 649). Sanomaa vahvistettiin myös Aronahon ”ihana kaipausta” -kertomuksessa.

Sankaruudesta kirjoittaminen muuttui kuitenkin Aronaholle yhä vaikeammaksi. Tästä kertoi myös toimittaja Jokelan Aronahosta kirjoittama muistokirjoitus. Jokela kuvaa, kuinka Aronaho oli jo poikansa kuoleman jälkeen menettänyt otteen elämään ja kirjoittamisen ilo oli kalvennut.

Kun Aronahon alter ego vielä ”Kaninaa”-pakinassaan vaati aviomiestä pitämään kiinni joulun perinteistä, niin seuraavana vuonna Aronaho (KL 24/1941, 771) kuvaa jo joulun viettämisen vaikeutta. Pakinassa ”Ilta” rintamasotilaan äiti uhkaa syövänsä jouluaterian saunan takana ollakseen ainakin mielikuvissaan rintamalla taistelevan poikansa luona. Samalla kun kertomuksen kertoja tuomitsee poikaansa kaipaavan äidin suunnitelman, Aronaho saa sanoitettua oman tulle joulunsa tyhjyyttä.

- Kaunista! - Ettäkö koko perhe oppisi osanottoa ja luulisi sinun menettäneen järkesi? Tuommoista! - Ikäihminen! Temppejuja ne on. Mieti mieluummin lisää sukkaa rintamalle!

- Hm - kyllä arvasin sen. Kun on tunteeton, niin on tunteeton.

- Ettäkö sillätavoin olisit poikaasi lähempänä? Ja miksi astian pitäisi olla vanha kattila?

- Muistuttaisi soppapakkia. Paljaan taivaan alla kai Eemelikin siellä...

- Tiettykin - ja kaikki Eemelimme; kun kerran koko huusholli on olojen pakosta metsässä, niin mikäs auttoi. Eikä ne sitä ruikuta! Ne on isänmaallisia miehiä. Uljaat! (KL 24/1941, 771.)

Aronaho käyttää pakinassaan huutomerkkejä. Hän huutaa käydessään keskustelua sotilaan äidin kanssa, joka haluaisi olla lähellä rintamalla taistelevaa poikaansa. Pakinan äiti kuvaa, kuinka hän ulkona paljaan taivaan alla alkeellisissa oloissa pääsisi mielikuvissaan lähelle poikaansa. Aronaholle tätä mahdollisuutta ei enää suoda. Kuvaamalla rintamasotilaan äidin kaipuuta Aronaho pystyy kirjoittamaan myös omasta kaipuustaan, vaikka hän samalla nimittää poikaansa kaipaavaa äitiä järkensä menettäneeksi ikäihmiseksi, jonka tulisi ymmärtää, että uljaat ”Eemelimme” eivät ruikuta.

Joulun 1941 ”Ilta”-pakinan jälkeen Aronaho käsittelee poikansa menetykseen liittyviä tunteita varsinaisesti enää kahdessa pakinassa. Elokuussa 1942 Aronahon Aaro-pojan kuolemasta oli kulunut lähes kaksi ja puoli vuotta. Pojasta oli jäljellä vain hauta sankarihautausmaalla, joka tarkoittaa oman yksityisen antamista yhteisön omaisuudeksi. Sankarihautausmaa ja siihen liittyvä veljeshaudan periaate on aiheena äitienpäivänä vuonna 1942 julkaistussa Aronahon (KL 8/1942, 242) pakinassa ”Kylläpä on tunteeton”.

Riksin poika Arttu on kaatunut ja ”nukkuu” nyt sankarihaudassa. Kopun emäntä ja Riksin emäntä menevät hautajaisia seuraavana päivänä sankarihau-

dalle. Riksi katselee poikien hautoja, lukee muistosanoja seppelenuhoista, ja irrottelee Arttu-pojan seppelenuhoja viedäkseen ne kotiin muistoksi. Pakinan kertoja toteaa aluksi, kuinka Kopun emäntä kelpaisi esimerkiksi koko maailmalle. Kopun emännän tilanne on kuitenkin toinen kuin poikaansa kaipaavan Riksin emännän. ”Sota ei ollut hänelle valmistanut samaa (kohtaloa) kuin muille äideille”. Kopun emäntä alkaa ojentaa Riksin emäntää:

- Ei, muoriseni! Solmiamme ne heti takaisin. Autan sinua. Sehän olisi tavallaan pyhän loukkausta sillä ne kuuluvat kalmiston rauhaan - ja kaikille täällä käyville eläville ihmisille.

- Vaikkako Artun nimi...

- Vaikka - vaikka, hän on nyt siellä mihin seppelten sanat viittaavat. Täällä käysken-televät lukevat niitä - - saavat virvoittavaa rauhaa mielelleen - jopa vahvistavaa he-rätystäkin, veisitkö tahallasi pois sen, mikä tärkeintä meille on? Katsos nämä nauhat, nämä säkeet, valkoiset ristit, hiljainen kirkkomaa - ja kaikki, kaikki täällä tekevät kulttuuria. (KL 8/1942, 242.)

Kopun emäntä muistuttaa, että sankarihautausmaalla kaikki tekevät kulttuuria. Se muodostuu Suomen lipun värein kukitetuista yhtenäisten valkoisten ristien riveistä ja hautaseppeleistä seppelenuhoineen. *Kotiliesi* oli jo aiemmin kuvannut sankarihautausmaan periaatetta, joka ei sallinut kovin paljon henkilökohtaisen surun ilmaisuja (ks. esim. KL 17/1941, 520-521; KL 21/1941, 657; KL 9/1942, 263). Arttu-pojan haudalle tuotu seppele saattoi olla Riksin perheen laskema, mutta sekään ei enää kuulunut perheelle, vaan oli osa yhteistä sankarihautausmaata. Sankarihautausmaasta vastasivat seurakunnat tai isänmaalliset järjestöt. Perheet eivät saaneet tuoda haudalle useampia seppeleitä tai kukkalaitteita, jotta sankarihautausmaan yhtenäinen ilme ei rikkoutuisi.

Koska Kopun emäntä ei ollut menettänyt poikaansa sodassa, hän ei jakanut yhteistä surun kokemusta. Kopun emännän asenne kuitenkin edustaa tai tulee lähelle *Kotilieden* kirjoittajakollektiivin kaltaista arvojen ilmentäjää. Pakinan lopuksi kertoja toteaa, että ”kaikkein kunnioittavin myötätuntoni jäi taasen, kuten miltei aina, Kopun emännän puolelle” (KL 8/1942, 242).

9.1.3 Uhrivalmius koetuksella - sankaruus karisee

Kolmantena jouluna Aaro-pojan kuoleman jälkeen Aronaho ei kirjoita enää *Kotilieden* uhri-sankaruus-premissiin tukeutuen ja sitä vahvistaen. Jouluna 1942 julkaistussa ”Murheenlaakson joulu” -pakinassaan (KL 23/1942, 697) *Kotilieden* luottokirjoittaja Aronaho näyttää lipuvan pettyneiden ja surullisten äitien joukkoon. Ajatus joululahjan antamisesta aviomiehelle tuntuu tylsältä ja ilottomalta:

Nämä sukat ja kaljuista päätä lämmittävä völakki huoneenhaltijalle ovat mielestäni niin tylsää tavaraa, että ne ei tuo iloa antajalle eikä saajalle, muuta kuin ovat vain että: tuoss’ on. Ei millään taivaan voimalla niihin saa mahtumaan iloa - jota ilman joulu ei mikään joulu ole. (KL 23/1942, 697.)

Kirjoituksessa hyväntahtoinen Sampakan emäntä yrittää ehdottaa pakinan kertojalle, että hän ilahduttaisi tänä jouluna muita ihmisiä, jos lahjan antaminen miehelle ei tuo joululiloa. Salomailla on paljon lapsia, jotka tarvitsisivat kipeästi ruokaa:

Valkeain ristien rivit – joita tiedän sinun joka päivä raskain mielin ajattelevan – velvoittavat meitä. Mene ja verota ruokavarastojasi. (KL 23/1942, 697.)

”Valkoisten ristien rivit” eivät enää jaksaa koskettaa pakinan kertojaa. Aronaho kääntää sodan oikeutuksen diskurssiin viittaavan vaatimuksen ilkeäksi ironiaksi:

Kyllä kuuntelen hiljaa, jahka taas olette Kopun emännän kanssa samassa vireessä ja jakelette puolestanne muille valistusta. Nyt olet yksin ja sinua pitää auttaa. Eikös niin? (KL 23/1942, 697.)

Kertoja kääntää Sampakan emännän yleistä hyvää tarkoittavan pyynnön emännän oman edun tavoitteluksi:

– Olkoon niin, vaikka vmmärränkin pienen pilkan sanojesi takaa. Kiitos kumminkin, että olet juuri se, mikä olet. Kyllä lupaan sinulle, että vietän oikean joulun ja oikean ilon merkeissä, vaikka ei olekaan kynttilöitä ja marsipaania. (KL 23/1942, 697.)

Kokemuskirjoittaja ei enää vahvasta *Kotilieden* sankaruutta ja uhrivalmiutta korostavaa sota-ajan diskurssijärjestystä. Tämä viimeinen sodan menetystä kosketeleva pakina maalaa kuvaa murheen laaksosta, jonka täyttää tyhjyys ja merkityksettömyys. Vuosien 1943 ja 1944 *Kotiliesissä* julkaistuissa pakinoissa Impi Aronaho ei enää käsitellyt sodan menetyksiä.

9.2 Tyyni Tuulion ”Tuulia” – akateeminen nainen sodan kokijana

Oli luontevaa, että Tyyni Tuuliosta tuli yksi *Kotilieden* keskeisistä kirjoittajista. Lehtiin kirjoittavien koulutettujen naisten piiri oli 1900-luvun alkuvuosikymmeninä pieni ja naiset tunsivat hyvin toisensa. Wiherheimo ja Tuulio olivat sekä naapureita että osakuntatovereita. Heistä tuli läheisiä ystäviä jo yliopistolla. Lisäksi Wiherheimo ja Tuulio jakoivat saman kristilliskonservatiivisen arvomaailman. (Tuulio 1969, 75). Vuonna 1922 Tuulio liittyi vastaperustettuun Suomen Akateemisesti sivistyneitten naisten liittoon, johon myös Wiherheimo kuului (Tuulio 1969, 131). Tuulio ei kokenut olevansa yhteiskunnallisesti aktiivinen mutta nousi Akateemisten naisten johtokuntaan (Tuulio 1969, 132).

Tuulion kaltaiselle koulutetulle naiselle aukesi 1900-luvun alkuvuosikymmeninä Suomessa mahdollisuus aktiiviseen naisyhdistystoimintaan perinteisen perheenemännyyden rinnalla. Tuulio ei kokenut kumpaakaan erityisesti omakseen. Ennen naimisiinmenoa hän oli äitinsä painostamana käynyt keittokurssin (Tuulio 1969, 60–61). Varsinaiselta perheenemännyydeltä hänet pelasti omien sanojensa mukaan avioliiton alkuaikojen asumisratkaisu – kerrostalo, jossa ei ollut

asuntokohtaista keittiötä vaan ruokapalveluja tarjoava yhteiskeittiö (Tuulio 1969, 89–90). Tuulio ei työskennellyt kodin ulkopuolella. Tämän takia hän koki olevansa etuoikeutetussa asemassa, kun perheeseen palkattiin kotiapulainen ensimmäisen lapsen synnyttyä. Tuulion edustaman yhteiskuntaluokan ajattelua kuvaa osuvasti se, että lähipiiri oli jo oudoksunut, miksi Tuulioiden perhe oli ollut niinkin kauan ilman kotiapulaista. (Tuulio 1969, 105–106.)

Tuulion intohimo liittyi matkustamiseen. Se mahdollistui yhdistystoiminnan kautta ja jo 1920-luvun alussa mahdollisuutena osallistua miehensä Oiva Tuulion tutkimusmatkoihin Etelä Eurooppaan. Tuulio kirjoitti Espanjaan, Ranskaan ja Italiaan suuntautuneista matkoista kirjan *Me lähdimme Ranskaan ja Espanjaan, matkakirjeitä* (Tuulio 1927). Tuulion ennen sotia tekemät matkat olivat seikkailuja, joiden kaltaisia julkaistiin *Eeva*-lehdessä erityisesti toisen maailmansodan aikana. Itsenäinen naimaton seikkaileva nainen edusti *Eevan* naisideaalia, modernia naista. Ritva Hapulin (2003, 11–12) mukaan osa naisista kirjoitti, jotta voisi matkustaa ja osa matkusti, jotta voisi kirjoittaa. Tuulio kuului tähän joukkoon. Hapuli (2003, 71–72) kuvaa Tuuliota kulttuurimatkaajaksi, jolle keskeistä oli paikkojen kulttuurihistoriallinen merkitys.

Maailmalla matkusteleva seikkaileva nainen, varsinkaan äiti, ei kuulunut *Kotilieden* maailmaan. Esimerkiksi Elsa Enäjärvi-Haavio ei tuonut *Kotiliedessä* esille maailmaa nähneen naisen näkökulmaa, vaikka hän oli matkustanut Helsingin yliopiston apurahan turvin 1920-luvun lopulla Englantiin opiskelemaan kieltä ja keräämään materiaalia väitöskirjaansa. Matkan jälkeen vuonna 1928 Enäjärvi-Haavio kirjoitti matkakirjan *Vanha iloinen Englanti*. Matka avarsi Enäjärvi-Haavion näkemystä ”uudesta naisesta”, joka oli itseään toteuttava leikkotukkainen, savuketta polttava, black bottomia tanssiva moderni nainen (Eskola 2005).⁶⁶ Enäjärvi-Haavion tavoin myös Tuulio oli matkakirjoissaan aktiivinen toimija ja seikkailuihin heittäytyvä kokija. *Kotilieden* kirjoituksissa hän sitä vastoin tarkkailee maailmaa kodistaan.

Kotilieteen Tuulio kirjoitti sekä omalla nimellään että pakinoitsijana nimimerkillä Tuulia (SKS KIA: AW, SSLH, 1.7.1976, 5. K8). Tuulio avusti *Kotiliettä* ensimmäisestä numerosta alkaen ja jatkoi kirjoittamista lehdessä 1940-luvulle (Leino-Kaukiainen 1992a, 266). Tuulio hyödynsi omia kokemuksiaan kirjoituksissa, mutta piti etäisyyttä lukijoihin, toisin kuin Aronaho. Tuulio ei tuonut kirjoituksiinsa omia sisäisiä tunteitaan. Kirjoituksista puuttui myös Aronahon sisällöllinen ja ilmaisullinen yllätyksellisyys.

Tuulion nimimerkillä Tuulia kirjoittamia juttuja voi Aronahon kirjoitusten tapaan kutsua pakinoiksi, vaikka niissä onkin esseen- tai kolumninomaisia piirteitä. Pakinan ja kolumnin raja on häilyvä. Jyrki Pietilä (2008, 81–86) kuvaa kolumnia pakinaa vakavammaksi, omalla nimellä kirjoitetuksi, minä-näkökulmasta asioita tai ilmiöitä tarkastelevaksi ja usein analysoivalla otteella kirjoitetuksi tekstiksi. Vesa Sisättö ja Jukka Halme (2013, 138–139) nimeävät Tuulion yhdeksi keskeisistä suomalaisista pakinoitsijoista. Tuulia-nimimerkillä julkaistuja

⁶⁶ Elsa Enäjärvi-Haavio (1901–1951). Klassikkogalleria. Feministisiä ajattelijoita 1600–1950-luvuilta: <http://www.helsinki.fi/sukupuolentutkimus/klassikkogalleria/enajarvi/index.htm>. Viitattu 12.3.2018.

kirjoituksia he kutsuisivat pakinan sijaan kuitenkin mielummin esseiksi (Sisättö & Halme 2013, 138–139). Tuulion lyhyitä proosamuotoisia fiktiivisiä kirjoituksia voisi mielestäni kutsua myös kertomuksiksi. Niissä näkyy Tuulian ominaislaatu fiktiivisen tarinan kertojana, mikä tulee esille myös hänen kirjoittamisensa kasvutarinoissa.

Tuulio alkoi nimimerkillä Tuulia käsitellä sodan syttymisen mahdollisuutta ensimmäisen kerran kirjoituksissaan kesällä 1939. Uskonnollisävytteisessä kirjoituksessaan ”Ja nythän on taaskin juhannus...” Tuulia (KL 12/1939, 471) kohottaa Suomen lipun velvoittavaksi kansalliseksi symboliksi myrskyn edessä:

Rakas siniristiviiri, joka alkuaikoinaan oli silmissämme niin oudon svkähdyttävä, miltei liian ihana ollakseen totta, on jo ehtinyt muuttua tutuksi ja ikään kuin ilman muuta luonnolliseksi. Sitten viime juhannuksen ovat ukkospilvet taivaalla tihentyneet ja suuri rajuilma on väliin tuntunut tulevan hyvinkin lähelle. Entistäkin kauniimpana ja velvoittavampana hohtakoon ajan tummaa taustaa vastaan lippumme ja ”koroittakoon kotimme” sanan parhaassa mielessä. (KL 12/1939, 471.)

Tuulia viittaa kirjoituksessaan sinivalkoisen Suomen lipun asemaan, joka vahvistui sisällissodan jälkeen kansalliseksi symboliksi. V. A. Koskenniemi kiteytti 1920-luvulla sanoittamassaan Lippulaulussa siniristilipun velvoittavan eetoksen ja sen uhrisymbolisen luonteen (Tepora 2011b, 14).

[...] Kuin taivas ja hanki Suomen ovat värisi puhtahat. Sinä – mielemme nostat ja kotimme kohotat.

Isät, veljet verellään vihki sinut viiriksi vapaan maan. Ilomiellä sun jäljessä käymme teit' isäin astumaan. [...] ⁶⁷

Punaisen värin yhteiskunnallinen merkitys oli 1800-luvulla muuttunut sodan ja vallan väristä vallankumouksen ja myöhemmin sosialismin väriksi. Suomessa väri liitettiin Venäjän vallankumoukseen. Lisäksi punaiseen väriin yhdistetyt veri-konnotaatiot vertautuivat lehdistössä sinivalkoiseen puhtauteen. (Tepora 2011b, 88–90.)

Tuulia toivoo sinivalkoisen Suomen lipun hohtavan tummaa myrskyävää taivasta vasten. Hohtava lippu on symboli kansakunnan puhtaudelle, jota rajuilma jälleen uhkaa. Tuulia nimeää lipun koteja yhdistäväksi symboliksi. Tämä pitää sisällään oletuksen, että sisällissodan jälkeinen oikeisto-vasemmisto-jako on laantunut. Ajatus ennakoi talvisodan hengeksi nimettyä kansakunnan yhtenäisyyttä, mikä sittemmin näkyi myös *Kotilieden* retoriikassa. Sisällissota oli ollut monille lukijoille verinen ja katkera sukupolvikokemus, josta Suomi oli selvinnyt. Tuulia (KL 23/1939, 841) vetää historiallisen kaaren toista maailmansotaa edeltävästä uhkaavasta tilanteesta runsaat kaksikymmentä vuotta aiemmin riehuneeseen sisällissotaan joulukuussa 1939 julkaistussa kertomuksessaan ”Kahden”:

Oli kerran svksv – siitä on tarkalleen ottaen kaksikymmentäkaksi vuotta – jolloin he istuivat tällä tavoin kahden, hiljaisuuden humistessa ympärillä. [...] Tiheät verhot olivat silloinkin ikkunain edessä ja katuvalaistus niin huono, ettei suotta tehnyt mieli

⁶⁷ Suomalaisuudenliitto: http://www.suomalaisuudenliitto.fi/?page_id=306. Viitattu 24.9.2015.

ovesta ulos pimeään tullen. [...] Euroopassa raivosi silloinkin sota, eikä voinut olla toteamatta, että olot kotimaassa alkoivat näyttää yhä huolestuttavimmilta... (KL 23/1939, 841.)

Ekstradiegeettinen kertoja katsoo pariskunnan kotona menneeseen ja kuvaa ensimmäisen maailmasodan aikaista tilannetta. Fokalisaatio tapahtuu pariskunnan aisteihin perustuvan aikaa ja tilaa havainnoivan fasetin kautta. Kertomuksessa ei mainita sisällissotaa, eikä siten avata sisällissodan traumaa, vaan se jätetään lukijan muistojen varaan. Näin kertomuksessa ei myöskään ilmaista, mistä näkökulmasta sotaa katsotaan. Jo sodan nimeäminen – sisällissota, kansalaissota, veljessota, vapausota – määrittäisi tässä yhteydessä tarkastelukulman.

Kotilieden kirjoittajat erityisesti Katri Bergholm nimimerkillä Isoäiti käyttivät sisällissodasta yleisesti vapausota-nimitystä. Toisaalta näkökulma sisällissotaan ei ole Tuulian kertomuksen varsinainen viesti, siksi siinä viitataan Euroopassa riehuvaan sotaan. Mahdollinen vihollinen ei nyt ole kansaa sisältä repivä aatteellinen ristiriita vaan ulkoinen uhka. Tuulian ydinsanoma on se, miten sisällissodan aikana luotiin *Kotilieden* vaalima perheidylli. ”Kahden”-kertomus perustuu ilmeisen vahvasti Tuulion omaan kokemukseen. Hän kertoo muistelmissaan talvisodan syttymisestä vertaamalla tilannetta ensimmäisen maailmasodan loppuvaiheeseen:

Ja niin jäimme kahden, me kodin perustajat, niin kuin olimme olleet ensimmäisen maailmansodan loppuvuosina, niin kuvittelimme olevamme sitten kun pojat ehtivät aikamiehiksi (Tuulio 1969, 384).

Tuulio kuvaa tilannetta, jossa hän on jäänyt miehensä Oiva Tuulion kanssa kahden, kun perheen kuopus Mauri on evakuoitu maaseudulle ja esikoinen 18-vuotias Jaakko on lähtenyt vapaaehtoisena Kannakselle. Tilanteen samankaltaisuudesta huolimatta ”Kahden”-kirjoitus on analysoitavissa ennen kaikkea fiktiivisenä kertomuksena. Tarinan kertoja tarkastelee pariskunnan elämää osana Suomen historiaa. ”Kahden”-kertomuksen fokalisoijaksi tarkentuva keski-ikäinen perheenäiti herättää muistelussaan henkiin vastaperustetun kodin tunnelman:

Tuo uusi, yhteinen elämänmuoto vastaluodussa kodissa tuntui joskus luvattoman ihanalta. Silloinkin – oi, kuinka se oli lapsellista! – kun nuori emäntäihminen ensimmäisen kerran täysin omin päin oli leiponut piparkakkuja. Mistä lieneekin saanut huonoa siirappia ja joitakin jauhontapaisia. Kun nuo ruskeat, lämpimät luomukset valmiina ja onnistuneina koreilivat kaapin päällä ja luonnostaan kylmä pieni keittiö kerrankin oli oikein lämmin ja kodikkaan tuoksuinen, silloin leipojasta tuntui melkein samalta kuin olisi päässyt tentistä tai kuin olisi ollut joulu. (KL 23/1939, 841.)

Maailmalla riehui sota, mutta nuori perheenemäntä pystyi loihtimaan vähäisistä ja huonoistakin tarpeista kotiin lämmön. Leipominen kuvaa perheenemännän perustehtävää, jonka kautta hänellä on valtuudet, mutta myös velvollisuus täyttää tehtävänsä yhteiskuntakodin rakentajana. Rakennusaineet tähän tehtävään ovat huonot, mikä luo kollektiivisen ymmärryksen vallitsevasta yhteiskunnallisesta tilanteesta. Ei ole hyväosaisia ja huono-osaisia vaan tasavertainen suomalaisten emäntien joukko.

Perheenemännällä on käytössään huonoa siirappia, jotain jauhontapaista ja kylmä pieni keittiö. Huonoista aineksista huolimatta perheenemäntä valmistaa jouluksi piparkakkuja, mikä on suora analogia perinteisiin kiinnittyvään ja vuoden kiertoon liittyvään perheyhteyden vahvistamiseen. Leipominen lämmittää kylmän keittiön ja tuo sinne kodikkaan tuoksun. Kodin elementit piparkakut, lämpö ja kodin tuoksu ovat valmiina. Kertomus maalaa kuvaa nuoren naisen kasvusta perheenemännäksi: ”tuntui melkein samalta kuin olisi tentistä päässyt” (KL 23/1939, 841). Akateemiselle uralle tähdännyt tai sillä ainakin aloittanut nuori nainen meritoituu kotitaloustyön avulla perheenemännäksi. Kertomuksen perusolettamuksena on, että nuori nainen luopuu omasta urastaan.

Nuoren naisen kasvutarina oli myöhemmin myös Tuulian fiktiivisten tarinoiden perusjuoni. Niissä nuori nainen havahtuu ymmärtämään oman tehtävänsä yhteiskunnassa ja kasvaa perheenemännän rooliin. Tarinoissa henkinen kasvu on samalla tavalla tuskallista kuin fyysinen kasvu lapsuudesta aikuisuuteen. Se pakottaa naisen muuttiiin, johon hän ei lähtökohtaisesti ole valmis.

Talvisodan alun ”Kahden”-kertomuksessa nuoren perheenemännän kasvua muistelee kaihoisasti sama nainen, joka on siirtymävaiheessa äidin roolista isoäidiksi. Muistelijalla on usko ja kokemus siitä, että tästäkin taas selvittäään:

Tämä odottamaton kahdenolo ei ole luonnollinen, se on ankea, mutta samalla sisällö-
käs. Se tuo kodin alkuhistorian omituisen lähelle. Ja se ennakoi sitä, mikä kerran hy-
vässä tapauksessa on edessä. Jos elämää jatkuu, jos koittaa se ihana päivä, jolloin
nuoriso palaa kotiin takaisin, jos saadaan viettää rauhan vuosia, joiden aikana per-
heen nuorinkin ehtii kasvaa täyteen mittaan, tulee aikanaan päivä, jolloin joku lap-
sista jättää *tämän* iloisen, hällisevän perheen ja muuttaa uuden toverin kanssa pieneen
uuteen kotiin. (KL 23/1939, 841.)

Perheenemännän pohdinta on ehdollista: jos saadaan rauha, jos elämä jatkuu, jos nuoriso palaa kotiin. Talvisota oli syttynyt jo joulukuun 1939 ensimmäisen numeron ilmestyessä, mutta tieto siitä ei ollut vielä ehtinyt lehteen, jossa ”Kahden”-kertomus julkaistiin. Sota ei kirjoituksessa vielä koskettanut Suomea, se oli vasta teoreettinen mahdollisuus. Jos sotaa edeltävän Tuulian kertomuksen ehdot toteutuvat, seuraava sukupolvi saa jälleen kasvaa aikuiseksi ja muuttaa omaan kotiinsa. Tuulia on kirjoittanut kursiivilla *tämä*-sanana. Mihin *tähän* hän viittaa, kun hän kirjoittaa *tämän* iloisen hällisevän perheen? Suomalaiseen perheeseen, oikeaan perheenemännän emännöimään ydinperheeseen, joka selviytyy maailman myrskyistä?

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen modernisoituvassa Suomessa kansan kasvattaminen isänmaalliseksi nostettiin voimakkaasti esille korostamalla suomalaisen kodin ja perheen arvoa. Sisällissodan jälkeen porvarillinen perheihanne vakiinnutettiin kansakunnan yhtenäisyyden nimissä. Tämä näkyi esimerkiksi Lotta Svärd -liikkeen ideologiassa. Toisaalta käsitys ei ollut leimallista yksinomaan Suomelle. Nationalistisessa ajattelussa koti, perhe ja yhteiskunta nivottiin yhteen. Kansakunta esitettiin usein metaforisesti kotina ja perheenä. (Nevala-Nurmi 2012, 14; Nätkin 2003, 18; Valenius 2004, 57.) ”Kahden”-kertomuksessa Tuulia on halunnut korostaa lukijalle tämän erityisen ideaaliperheen merkitystä.

Kertomuksen lopuksi pariskunta hyväksyy asiointilan. Sota näyttää väistämättömältä.

Niinpä erota heidät, sotaverho, taaskin muusta maailmasta! He jaksavat olla kahden nämä odotuksen pitkät vuodet! (KL 23/1939, 841.)

Tarinan ekstradiegeettinen kertoja tietää, että pariskunta jaksaa odottaa, vaikka eteen tulisi koviakin koettelemuksia. Kertomus ilmentää *Kotilieden* arvoja, minkä perusteella voidaan päätellä sen implisiittisen tekijän, sisäistekijän, olevan *Kotilieden* kirjoittajakollektiivin kaltainen. Wayne C. Booth (1961, 67–68, 74–75) kuvaa sisäistekijää kirjoittajan toiseksi minäksi, ”second self”, joka näyttäytyy lukijalle kertomuksen moraalisten arvojen ilmentäjänä silloinkin, kun kertojan suhtautuminen kuvattaviin asioihin on näennäisesti neutraalia.

Kesäkuun 1939 tulevaa myrskyä enteilevän ”Ja nythän on taaskin juhanus...” -kirjoituksen ja joulukuun numerossa sisällissotaan analogisesti viittavan ”Kahden”-kertomuksen välissä Tuulia (KL 16/1939, 590–591) kirjoittaa metaforisen tarinan ”Kädet”. Siinä aavistellaan jo sodan tuhoisuutta. Elokuussa 1939 julkaistussa kertomuksessa minäkertoja tekee aistihavaintoja linja-autossa:

Kuljettajan edessä oleva kuvastin heijastaa silmiini kaksi pientä, elävää kättä. Ne kuuluvat tietenkin tuolle keltapukuiselle pikku pojalle, joka suruhattuisen äitinsä sylissä jokin aika sitten nousi autoon. He istuvat edessäni, siinä on äidin suruhattu, pojan haiveninen pää ja pullukkaposki, joka joskus kääntyy näkvyviini. Oikea käsi nousee niinikään usein näkvyviin, etusormi erkanee päättäväisesti toisista ja näyttää jotakin. Ja kaiken aikaa näen peilistä nuo lihavat, pienet kädet, joissa joka sormen kohdalla on kuoppa ja jotka liikehtivät omien lakiensa mukaan. (KL 16/1939, 590.)

Intradiegeettinen kertoja ei näe fokalisaation kohteena olevaa poikaa, vaan peili heijastaa lapsen kädet. Näkyä halutaan korostaa heijastuksena. Kertoja ei näe suoraan mitä tapahtuu. Onko kuvastimen heijastus se, josta katsotaan tulevaisuuteen? Kuvakulma on rajattu, hän näkee lapsesta vain osan. Pojan kädet ovat pienet ja lihavat. Kertoja viestii niiden viattomuudesta ja voimattomuudesta. Jotain on kuitenkin pojan elämässä jo tapahtunut. Kertoja tulkitsee pojan istuvan suruhattuisen äitinsä sylissä. Jokin on aiheuttanut aviomiehen, pojan isän, ennenaikaisen kuoleman. Kertoja jatkaa:

Minun ei tarvitse toivoa noita käsiä omiini, ilmankin tiedän tarkalleen, miltä ne tuntuvat. Lievä rusketus on ehkä tehnyt päällispuolen hiukan karheammaksi, mutta sisäpinta ja sormienvälit ovat vielä taatusti sitä hyvin uutta, hyvin puhdasta ja pehmeudessaan melkein tahmeata pikkulapsen ihoa, joka on lähellä elämän alkua. [...] ne ovat kuin hvhmää, vaikka kiinteyttä, ja niiden harittavaa, huoletonta, pentumaista liikehdintää olisi aikaihmissen mahdoton jäljitellä. (KL 16/1939, 590.)

Lukijalle kerrotaan lapsen käsiä havainnoiden, miltä tämä ohi kiihtävä hetki, heijastus peilissä, näyttää. Hetkeksi pysäytetty tuokio liikkuvassa linja-autossa, jonka voi nähdä symboloivan aikaa. Aurinko on kuivattanut pojan kädet karheaksi. Aika, elämä, on jo koskettanut poikaa. Hän ei ole enää viaton vauva vaan matkalla kohti aikuisuutta. Poika on äitinsä kanssa ilmeisesti hautajaismatkalla. Mistä kertoja on tulossa ja minne menossa, sitä lukijalle ei kerrota. Kertoja ja äiti

lapsineen, nämä toisilleen tuntemattomat henkilöt, kohtaavat ajan virrassa hetken ajan. Lapsen kädet ovat ilmeisesti samanlaiset kuin lapsen kädet ovat kautta aikain olleet. Ajassa on kuitenkin jotakin, joka laittaa kertojan tulkitsemaan lapsen käsien kautta, mitä tapahtuu kun lapsi kasvaa. Kertoja tunnistaa uhkaavan tilanteen:

Mitä uinuu sinun nukkuviissa käsissäsi, pieni matkalainen? Osaatko luoda ja rakentaa, vai täytyykö sinun repiä ja hajottaa. [...] Ehkä maailma tarvitsee juuri teidän hyvyttänne. Teissä uinuvat myös kaikki saalistamisen, ahnaan tarttumisen, tylyn torjunnan mahdollisuudet. Te voitte tehdä kauhean paljon paha, lyödä, tappaa, tuhota. (KL 16/1939, 590–591.)

”Kädet” on monikko mutta monikolla voidaan myös viitata poikiin, poikajoukkoon. Täytyykö heidän lyödä, tappaa ja tuhota? Pojat eivät voi itse sitä päättää, vaan jokin ulkopäin ohjaa heitä – rakentavatko ja luovatko vai hajottavatko ja repivätkö? Kertoja ei osaa antaa vastauksia, hän esittää kysymyksiä. Kenelle, ja kuka tietää vastauksen? Kertomuksen loppu paljastaa, että vastauksen aavistaa poika itse.

Nyt äiti kurottaa kättään ja painaa sähkökelloa. Lyhyt taival linja-autossa on päättynyt. Äiti nousee, ottaa pojan lujemmin syliinsä ja alkaa pyrkiä ulos. Kun linja-auto vihdoin taas on valmis jatkamaan matkaa, näen vielä vilauksen pienistä käsistä, jotka nyt ovat hereillä, etusormi viittaamassa johonkin, mitä minä en käsitä. (KL 16/1939, 591.)

Yhteinen matka on ollut lyhyt. Poika on käsillään tuonut viestin kertojalle. Kun poika ja äiti ovat astuneet ulos linja-autosta, he ovat samalla astuneet ulos kertojan ajasta. Viesti on kerrottu, viestin tuoja voi poistua. Linja-auton ulkopuolella kädet antavat vielä vihjeen, jota kertoja ei ymmärrä. Kädet viittaavat johonkin. Kertoja ei ilmaise, että hän ei näe vaan, että hän ei ymmärrä. Kertoja voi siis nähdä, mihin kädet viittaavat, mutta hän ei ymmärrä näkemäänsä. Onko myös vastaus kertojan tarinassa esittämiin kysymyksiin kertojan havainto- tai käsityskyvyn ulkopuolella? Kertoja ei paljasta ikäänsä, mutta hän on joko pojan äidin kanssa samaa sukupolvea tai vielä äitiä edeltävää, jolloin hän olisi isoäidin ikäinen. Lukija asemoidaan kertojan kanssa samaan hämmentyneeseen kysyjän rooliin, jolle tulevaisuus jää mysteeriksi. Heijastus peilissä on kertonut, että poikien kädet toteuttavat sen, mikä ulkopuolelta päätetään. Ketkä päättävät ja mitä päättävät, sitä lukijakaan ei käsitä.

Tuulion sotaa edeltävissä kertomuksissa tarinoiden naiset elävät usein menneisyydessä tai ovat ympäristönsä tarkkailijoita. He eivät vielä ajattele, reagoi tai toimi kansakunnan yhteisen hyvän nimissä. Tämä tukee käsitystä, että luottokirjoittajat, joihin Tuulio kuului, alkoivat käyttää kirjoitusten sisäänrakennettuja, naisten asenteeseen vaikuttamaan pyrkiviä diskursseja vasta sen jälkeen, kun viranomaiset, asiantuntijat, papisto ja Isoäiti olivat niitä luoneet. Ensimmäinen tämän tyyppinen Tuulian (KL 5/1940, 116–117) kirjoitus ”Murheell’ ei saa muistoanne viettää” julkaistiin maaliskuussa 1940.

Viestejä tulee, satumaisia voitonviestejä poikamaisen reippaan urheilija mielen ja suuren tyynen sankaruuden viestejä, ihmetarinoita, jotka menevät kaikkeen maailmaan herättäen ihmetystä ja ihailua, sydämemme värisee, olemme ylpeitä ja onnellisia siitä, että olemme suomalaisia ja että saamme elää tänä raskaana, ihmeellisenä aikana. (KL 5/1940, 116.)

Kertoja maalaa adjektiiveilla sodan ylevöitetyn sankaruuden tunnemaailman. Jotain suurta ja ihmeellistä on tapahtumassa ja me kaikki olemme osallisina siinä. Sota leikkautuu tai irtoaa sitä edeltävästä rauhanajasta kuin Foucault'n (2010, 66) kuvaama historian murtuma, joka aiheuttaa syvän muutoksen vallitsevaan diskursiiviseen muodostelmaan. Kertomuksessa voi nähdä analogiaa Tuulion omaan perhetilanteeseen, jossa 18-vuotias poika Jaakko oli jo lähtenyt vapaaehtoisena talvisotaan.

Tuulion ja pojan suhde oli kiinteä, mikä ilmenee tiiviistä kirjeenvaihdosta rintaman ja kodin välillä. Sodan alussa keskustelu heidän välillään keskittyi vielä arkisiin rauhan ajan toimiin. Tuulio (SKS KIA: TT: Jaakko Tuulion kirjeet 1939. Kirjeet 502:18:3,4; SKS KIA: JT: Tyyni Tuulion kirjeet ja kirjekortit 1939–1940. Kirjeet 1004:22:25–43) tukee muun muassa poikansa valokuvausharrastusta ja odottaa häntä innokkaasti kotiin. Tuulio jatkaa ”Murheell’ ei saa muistoanne viettää” -kirjoituksessaan, kuinka lehdissä on ilmoituksia, joista tunnistamme tutun pikkupojan nimen, joka on ehtinyt jo rintamalle tai tuttavan, joka on soittanut juuri samaisena aamuna ennen menehtymistään. Sankaruus ei kuitenkaan syntynyt ilman uhria.

Mutta tämä on hintaa, suurta ja kallista hintaa, joka nyt korottaa mieltämme. Eikä se pääty vielä. Tällä hetkellä meillä nähtävästi ei saa olla mitään niin omaa, ettemme oli valmiita antamaan sitä isänmaan käytettäväksi, kenties uhriksi. (KL 5/1940, 117.)

Tuulio ei ole vielä sodan menetysten kokija, mikä asettaa hänet ulkopuoliseksi tarkkailijaksi pappien ja Isoäidin rinnalle. ”Minä” olen nyt ”me” – Tuulion sanoin: ”meillä ei nähtävästi saa olla mitään omaa”. Pienen minän katoaminen ja korvautuminen käsityksellä ”meistä” näkyi lehdistössä laajasti talvisodan alkuvaiheessa. Tuomas Tepora (2015, 148–149) vertaa tätä propagandan tuottamisen tapaa sulauttamiskokemukseksi, jossa oman identiteetin rajat muodostuvat siitä, mikä tulkittiin yhteiseksi hyväksi. Tuulian ”Murheell’ ei saa muistoanne viettää” -kertomus jatkuu:

”Suomalaiset ovat taistelullaan herättäneet uskon ihmisen omaantuntoon.” Niinhän on sanottu, ja tällainen tehtävä tuntuu *vielä* suuremmalta, myönteisemmältä kuin bolshevismien heikentäminen ja kukistaminen. Uhreiksi tulevat parhaat, että me muut tulisimme paremmiksi. (KL 5/1940, 117.)

Kuvaus tukee ylevöitettyä uhri-sankaruus-premissiä kiinnittäen sitä sodan oikeutuksen diskurssiin. Kuvaus viittaa pappien tuottamaan retoriikkaan suomalaisten taistelusta länsimaisen sivistyksen eturintamassa idän barbariaa vastaan. Tulkinta on lähes identtinen Isoäidin ja viranomaisien esittämän käsityksen kanssa. Sodan edetessä ymmärrys kaatuneiden suuresta määrästä kasvaa. Jouluna 1940 Tuulia (KL 24/1940, 610) kirjoittaa ”Vainajien kynttilät jouluna 1940” -

artikkelissaan, kuinka moni sotilas on kuollut ja jäänyt rajan taakse, ja miten hautarivit ovat lisääntyneet hautausmailla. Tämän takia meidän ei nyt kannattaisi tuhjata viimeisiä kynttilöitämme haudoille vaan lievittää surua valaisemalla niillä kotejamme.

Muistissamme he sitä paitsi ovat vielä niin elävinä. Kuulemme ystävä äänen, hänen naurunsa helähdynsä. Miksi emme kuuntelisi sitä? Kätemme ja poskemme muistavat vielä miltä tuntui isän takinrintamus ja leuka, kun lapsina istuimme hänen sylissänsä. (KL 24/1940, 610.)

Muistot ovat yhtä eläviä kuin todellisuus. Ajatus auttaa irrottautumaan menetyksen tuskasta ja surusta. Se kaikki mikä oli täällä, on edelleenkin, jos vain haluamme nähdä asian niin.

Ja ne vainajat, joiden hauta on jossakin saavuttamattomissa, varmaan kieltävät meitä liiaksi ajattelemasta juuri hautaa. Ei se ole heidän todellinen olinpaikkansa. Täällä maankin päällä he elävät teoissaan, pyrkimyksessään rakkaudessaan. Eivätkä he jätä meitä yksin. Heidän voimansa voi olla paljon suurempikin nyt kuin heidän eläessään. Kiitollinen, muisteleva rakkaus olkoon se kynttilä, jonka sytytämme vainajillemme tänä jouluna. (KL 24/1940, 610.)

9.2.1 Kuolema astuu kotiin

Tyyni Tuulion tuberkuloosiin sairastunut mies kuolee kesäkuussa 1941.⁶⁸ Poika Jaakko taistelee samaan aikaan jatkosodan rintamalla. Mieheensä kuolemaa Tuulio ei kuitenkaan kuvaa päiväkirjamerkinnöissään, vaan niissä painottuu tiivis suhde ja huoli pojasta sekä kirjeiden odotus rintamalta:

1.1.1941: Herään hyvin onnellisena, kun tiedän, että Jaakko on kotona..., 2.1.1941: Jaakko tulee hakemaan minut Nissenille..., 4.1.1941: Työstä päästyä Jaakon kanssa ostoksilla..., 13.1.1941: Jaakolta kortti. 14.1.1941: Jaakolta toinen kortti. 20.1.1941: Jaakon syntymäpäivä, 3.7.1941: Postia tulee, mutta ei Jaakolta. 4.7.1941: Vaikea ilta. Kirjeitä, mutta ei Jaakolta. 5.7.1941: Postia ei vielääkään Jaakolta. (SKS KIA: TT, päiväkirjat 1.1.1941–5.7.1941. Kotelo 8.)

Mieheensä kuoleman jälkeen Tuulio asettuu kirjoituksissaan yhä enemmän sodan kokijan rooliin. Vierailut hautausmaalla miehensä haudalla muistuttavat samalla sodan menetyksistä:

11.7.1941: Mannerheimin päiväkäsky. Kirje Jaakolta, päivätty 8. VII. Tilanne tuntuu keveämmältä. Hälytyksiä en muista. Käyn hautausmaalla. Hyvin kuuma. (SKS KIA: TT, päiväkirja 11.7.1941. Kotelo 8.)

Tuulio kirjoittaa alleviivatun päiväkirjamerkinnän jokaisesta Jaakolta saamastaan kirjeestä ja tekee pienen merkinnän sekä tuskaisen kuvauksen niistä päivistä, jolloin kirjettä ei tule:

⁶⁸ 375 Humanistia – Tyyni Tuulio, lähes sata vuotta kirjallisuudelle. Helsingin yliopiston humanistinen tiedekunta. 375 humanistia: <https://375humanistia.helsinki.fi/tyyni-tuulio/lahes-sata-vuotta-kirjallisuudelle>. Viitattu 14.12.2018.

15.7.1941: Jaakon kirjeitä, 17.7.1941: Jaakolta taas kirje, 21.7.1941: Kenttäpostikirje Jaakolta odottaa pöydällä., 25.7.1941: Jaakonpäivä. Saan vihdoinkin Jaakolta kirjeen. (SKS KIA: TT, päiväkirjat 15.1.-25.7.1941. Kotelo 8.)

Elokuun 1941 alussa Tuulion Jaakolle osoittama kirje palautetaan lähettäjälle:

Illalla kotiin tultua suuri säikähdys: saan takaisin viikon vanhan kirjeeni Jaakolle. "palautetaan lähettäjälle". Huomaan sitten, että Jaakolla jo edellisessä kirjeessä oli uusi osoite ja helpotun hiukan. Kirjoitan Jaakolle uudella osoitteella. (SKS KIA: TT, päiväkirja 1.8.1941. Kotelo 8.)

Elokuussa 1941 Tuulio (KL 16/1941, 498) kirjoittaa kertomuksen "Pieni sininen kukka". Siinä on ilmeinen metafora hänen aikoinaan heikkona syntyneestä pojastaan (Tuulio 1969, 103), joka nyt ponnistelee rintamalla. Fokalisaation kohde muistuttaa "Kädet"-kertomuksen viatonta herkkää pikkupoikaa, jota uhkaa ympärillä levittäytyvä julmuus:

Huomasimme kai jo lapsina, ettei näistä kaikkein pienimmistä kissankelloista juuri olekaan maljakkoon. Ne ovat liian nuokkuvia ja vähäpätöisiä ja lyhytaikaisia. Ei auta muu kuin jäädä hetkeksi katselemaan pientä kukkaa, joka kohta kuolee. (KL 16/1941, 498.)

Intradiegeettinen kertoja kuvaa, kuinka pieni hento kukka ei selviydy maljakossa, kun se on irrottu maasta. Kertoja tietää, että kukan elo on lyhyt, mutta tilanteelle ei voi tehdä mitään muuta kuin jäädä katselemaan kohta kuolevaa kukkaa. Samalla tavoin Tuulio voi vain seurata kirjeiden kautta "kodista irrotetun" poikansa elämää rintamalla. Kertomuksen kukka piiryy täydellisen puhtaana, lempeänä ja kauniina:

Onko kissankello aina ollut näin kaunis? Puhdas, lempeä, upottava väri, jossa ei ole mitään virhettä, eikä tahraa, jokin hieno tummempi vivahtus terälehtien keskivaiheilla. Syväällä kellon uumenissa on lujalta näyttävä, vaalea emiö, josta kellertävä varsi nousee hienosti jakautuvana, herkkänä kellon kielenä. Mitä merkitsee, että kukka on pieni? Kello suurenee katsojan silmissä, siihen sisältyy kokonainen maailma kauneutta, täydellisyyttä, se sulkee sisäänsä ja upottaa. (KL 16/1941, 498.)

Kukka kuolee: "Ja hetkessä kukka on kuollut, kadonnut kulottuneeseen maahan". Taistelurintama on muuttunut kertomuksen metaforisessa kuvauksessa kulottuneeksi maaksi. Tuulio päättää kertomuksen papin sanoihin haudan äärellä: "Maasta sinä olet tullut, maaksi sinun on jälleen tuleva..." Kertomuksen kukka on muuntunut konkreettisesti ihmiseksi:

Ajatus käväisee välillä jossakin muualla, hetken päästä kukkaa ei ole enää kädessäni. Siinä olikin niin vähän vartta jäljellä, että se vaivoin pysyi hyppysissä, jonnekin se katosi tuohon kulottuneeseen nurmeen, eikä sitä kohta enää ole. Maasta se on tullut, maaksi se on jälleen tuleva... Kaikki tämän kesän sinikellot ovat pian eläneet aikansa. (KL 16/1941, 498.)

Kertomuksessa luodaan kuva viattoman olennon kuolemasta ja hänen siunaus-tilaisuudestaan haudan äärellä. Teporan (2011b, 69) mukaan Sankarihautauksissa papit siteerasivat yleisesti raamatuntekstiä, jossa nuorten miesten kaatumi-

nen liitettiin viattomuuteen. Vanhemmat olivat antaneet poikansa isänmaan palvelukseen ja pojat olivat sankarikuolemallaan täyttäneet velvollisuutensa (Teppora 2011b, 69).

Sodan jatkuessa Tuulion elämä täyttyy epätietoisuudesta, koska hän ei tiedä missä Jaakko kulloinkin taistelee. Tuulio on nyt yksi niistä äideistä, joiden uhrivalmiuden puolesta hän oli kirjoittanut maaliskuussa 1940. Muuttuneen tilanteen takia hän ei enää kirjoita *Kotiliiteen* uhrin antamisesta ja siihen liittyvästä sankaruudesta. Kasvava huoli pojan kohtalosta näkyy hänen päiväkirjamerkinnoissään:

Jaakolta kortti. ”Joensuu, läpimatkalla. Kaikki hyvin.” Minne hän mahtaa joutua? (SKS KIA: TT, päiväkirja 12.9.1941. Kotelo 8.)

Tyvynpäivä. Saan Jaakolta 3 kirjettä Aunuksesta! (SKS KIA: TT, päiväkirja 18.9.1941. Kotelo 8.)

Jaakolta tullut kirje, mutta hiukan kuitenkin huolestuttavaa. Hän toivoo kuitenkin pääsevänsä lomalle pian. (SKS KIA: TT, päiväkirja 12.11.1941. Kotelo 8.)

Kunnes...

Kun tulen työstä, sanoo Olga, että eräs sotapukuinen herra on käynyt tapaamassa. Aavistan pahaa. Päivällisen jälkeen, kun meidän juuri piti lähteä kuulemaan muistopuhetta virasta tiedeakatemiaan. (SKS KIA: TT, päiväkirja 14.11.1941. Kotelo 8.)

Tuulion paha aavistus käy toteen. Vapaaehtoisena jatkosotaan lähtenyt Jaakko kaatuu 20-vuotiaana marraskuun 8. Karhumäellä⁶⁹:

Illalla kuulen ... kirjeestä: Osunut otsaan, kuollut silmänräpäyksessä. Tästä tiedosta saan jonkinlaisen rauhan. Kukkia. Työssä aamulla hetki. (SKS KIA: TT, päiväkirja 15.11.1941. Kotelo 8.)

Virallinen tieto tulee, se kirje, jota olen pelännyt koko kesän (SKS KIA: TT, päiväkirja 17.11.1941. Kotelo 8.)

Ilmoitus lehdessä. Olen jo vähän kauemmin työssä. Kukkia määrättömästi. (SKS KIA: TT, päiväkirja 18.11.1941. Kotelo 8.)

Samantapaista, mutta vähän ennen päivällistä soitetaan, että Jaakko on tullut Hietaniemeen. Koko suku täällä illalla neuvottelemassa. (SKS KIA: TT, päiväkirja 19.11.1941. Kotelo 8.)

Jaakon hautajaispäivä. ... Lövdän Jaakon valkoisen, vaatimattoman arkun, koristamme sen. Sankarihautajaiset klo 14. Seppeleet, Porilaisten marssi, kunnialaukaukset, ”Oi kallis Suomenmaa, sun haltuus rakas isäni”. ... Kotona. Luen viimeisen kirjeeni Jaakolle. (SKS KIA: TT, päiväkirja 22.11.1941. Kotelo 8.)

Hietaniemessä, vien havuja ja sepeleen Jaakolle (SKS KIA: TT, päiväkirja 14.12.1941. Kotelo 8.)

⁶⁹ Sotapolku: https://www.sotapolku.fi/henkilot/tuulio_jaakko-marcus-ilmari_1921-01-20_helsinki/. Viitattu 15.12.2018.

Tuulio oli kirjoittanut Jaakon syntymän innoittamana runon vuonna 1921. Muistelmissaan Tuulio pohti runon viimeistä säkeistöä, joka jälkikäteen luettuna näyttää enteilevän pojan tulevaa kohtaloa. Viimeinen säkeistö liitettiin Jaakko Tuulion kuolinilmoitukseen. (Tuulio 1969, 103.) Runo julkaistiin kokonaisuudessaan *Kotilieden* joulukuun 1941 numerossa.

Syntynyt piltti on pieni, uinuu umppuna vielä, virpinä hentona vain, taimena talvisen yön. Aamu jo koittaa kohta ja alkaa matkasi mainen, kulkija kaukainen, taivahan lintuni mun. Alkaos retkesi, oi, elon suurten tähtien alla, tähtien turvaisain, tyyninä viittoavain. Taattosi miehuustvö, unet kirkkaat äitisi nuoren, kaikki ne, kaikk' ovat sun, iatkaja haaveen ja työn. Siunaa, oi pyhä luonto, sa siunaa kasvua piltin, polkuhun pienoisen päiväsi lämpöä luo. Siunaa äityen rinnat ja hellyys vaalija kätten, riemu ja kirkkaus suo ympäri kätkyen tään.

Korkea taivas, huomaas ottaos pilttini pieni, virpini vienoinen, taimeni talvisen yön, että se miehenä vois elon taistossa seisoa kerran joukossa sankarien, paahteessa päivän ja työn. Tammikuun lopulla 1921. "Pojalleni 20.1.1921-8.11.1941" (KL 24/1941, 21.)

Tuuliosta (1969, 103) säkeet tuntuivat oudon enteellisiltä, vaikka hän ei myöhemmin muistelmissaan kokenut niiden tarkoittaneen sotasankaruutta. Hän kirjoittaa, että "kuka olisi 20-luvun alussa kuvitellut sotaa". Tuulio kuvaa Jaakkoa ennen aikojaan syntyneeksi laihaksi ja ryppyiseksi lapseksi, joka ei alussa jaksanut oikein edes syödä. Jaakko-poika ei syntyessään näyttäytynyt "sankarina sankarien joukossa" runon kirjoittaneelle äidille. (Tuulio 1969, 103.) Heiveröinenkin poika oli lähtökohtaisesti sankari, joka taisteluissa kuoltuaan sai paikkansa sankarien joukossa.

"Pojalleni" -runo julkaistiin "Kodeista isänmaalle" -palstan keskellä. Tuuliota ei kuitenkaan mainita palstalla poikansa menettäneenä äitinä toisin kuin Aronaho, jonka pakina "Viisitoistatuhatta ja yksi" (KL 11/1940, 278) julkaistiin "Kodeista isänmaalle" -palstan yhteydessä. Syy siihen, että Aronaho mainittiin palstalla mutta Tuuliota ei perustuu mahdollisesti siihen, että palsta oli omistettu erityisesti sodassa poikansa menettäneille maatalojen emännille. Tämä vahvistii *Kotiliedessä* yhteisen kokemuksen diskurssia keskeisen kohderyhmän eli maaseudun emäntien keskuudessa.

Lähes kolmekymmentä vuotta poikansa kaatumisen jälkeen Tyyni Tuulio (1969, 103) muodosti muistelmateoksessaan pojan syntymästä ja kuolemasta tarinan, joka asettaa menetyksen laajempaan kontekstiin:

Ensimmäisinä päivinä sairaalassa olin hyvin onnellinen. Katselin kuuta, joka paistoi sisään ikkunasta ja ajattelin, mitä kaikkea se on nähnyt ylhäisellä kiertomatallaan. Ymmärsin että ihmisen ilo ja suru on pientä jonkun korkeamman kannalta katsottuna. Syntyminen ja kuoleminen, mikä sen tavallisempaa, [...] (Tuulio 1969, 103.)

Avaruus ja taivaankappaleet tuovat Tuulion kertomuksiin merkitysulottuvuuden, joka pienentää ja normalisoi ihmiselämän surullisetkin tapahtumat ja asettaa ne ajan pitkään jatkumoon. Tuulion käsittämä "korkeampi voima" ei ole aktiiviseen toimintaan kehottava tai tuomitseva, kuten Isoäidin ja pappien retorikassa. Ikkunasta paistavalle kuulle ihmisten ilot ja surut ovat pieniä. Tapahtumilla on jokin suurempi merkitys, joka ihmisen tulee hyväksyä.

Wiherheimo (SKS KIA: AW, päiväkirja 28.12.1941. K3) jakoi Tuulion surun. Hän oli Tuulion hyvä ystävä ja toivoi, että olisi pystynyt olemaan ystävänsä tukena tänä raskaana hetkenä:

Lähipiirissä on Tyvni se jolle toivoisi jotenkin voivansa olla apuna. Jaakon kuolema oli hänelle ylen raskas isku, hän ei jaksa ajatella siitä palaamista status quo´hon, vaan aikoo muuttaa kokonaan maalle... (SKS KIA: AW, päiväkirja 28.12.1941. K3.)

Eila Jokela kuvasi Impi Aronahon lamaannusta Aaro-pojan kaatumisen jälkeen, päätoimittaja Wiherheimo puolestaan kuvasi Tuulion henkistä tilaa Jaakon kuoleman jälkeen. Kumpikaan nainen ei kirjoitusten mukaan kyennyt enää elämään normaalia elämää, vaikka molemmat jatkoivatkin kirjoittamista. Tuulio otti Wiherheimon mukaan etäisyyttä tilanteeseen muuttamalla Jaakon kuoleman jälkeen maalle Järvenpäähän. Tuulio oli nyt yksi tuhansista poikansa sodassa menettäneistä äideistä. Näin Wiherheimo jatkaa päiväkirjassaan:

...Niin paljon on Tyvillä nyt sotatovereita, on leskiä, on kaatuneitaan surevia äitejä. Suomen täytyy parina lähivuosikymmenenä tulla toimeen tyttäriensä tyvöllä siinä, missä ennen oli poikien paikka. Viisi-, ehkä seitsemänkymmentätuhatta leskeä ja ainaseksi yksinäisyyteen tuomittua naimatonta naista vaeltaa elämäntaipaleensa miehittä tuetta, ansiotvötä tehden ja orpojen parvia vaalien. Se tulee merkitsemään paljon meidän kansassamme ja sen jälkiä nähdään syntyneisvsluvuissamme vielä sadan vuoden päästä. SKS KIA: AW, päiväkirja 28.12.1941. K3.)

Wiherheimo tuo esille, kuinka pohjattoman surullinen on niiden naisten tilanne, jotka ovat menettäneet sodassa miehensä tai poikansa. Hän toteaa, että sotallesket ovat tuomittuja vaeltamaan elämäntaipaleensa yksinäisyydessä kuten myös ne monet naiset, jotka jäävät naimattomiksi, koska niin moni mies on kuollut sodassa. Wiherheimon todelliset ajatukset sotivat siten *Kotilieden* keskeistä uhri-sankaruus-retoriikkaa vastaan. Tuulion ajatukset kulkevat samaa polkua Wiherheimon pohdintojen kanssa. Tuulio ei tunne oloaan ylpeäksi ja onnelliseksi siitä, "että olemme suomalaisia ja että saamme elää tänä raskaana, ihmeellisenä aikana", kuten hän kirjoitti maaliskuussa 1940 "Murheell' ei saa muistoanne viettää" -jutussaan. *Kotilieden* luottokirjoittajan viimeinen päiväkirjamerkintä vuonna 1941 on lyhyt ja ytimekäs: "Hirveän vuoden viimeinen päivä" (SKS KIA: TT, päiväkirja 31.12.1941. Kotelo 8).

Seuraavana vuonna Tuulio (SKS KIA: TT päiväkirjat, ei päivämäärää. Kotelo 8) patistaa itseään eteenpäin. Hänellä on miehensä ja esikoispoikansa kuoleman jälkeen hoivattavanaan kehitysvammainen poika Hannu ja perheen kuopus Mauri:

Totisesti ovat viime vuoden tapaukset nujertaneet minut "tasalle maan". Mutta minä aion, minä vritän nousta uudestaan, Maurin tähden, Hannun tähden, Oivan ja Jaakon tähden, itseni tähden. Samalla, kun koetan saada oman - erittäin puolivalmiin ja epäselvän - elämäntvöni päätökseen, koetan kasvattaa Maurista kunnan miehen, hoivata Hannua, vaalia Oivan henkistä perintöä ja tehdä työtä Jaakonkin puolesta. Siinä on tavoitteita, joiden vuoksi kannattaa elää! (SKS KIA: TT päiväkirjat, ei päivämäärää. Kotelo 8.)

9.2.2 Tunteiden projisointia luontoon ja avaruuteen

Esikoispojan kuoleman jälkeen Tuulion kertomuksissa on nähtävissä kaksi pääteemaa: ikuisesti pysyvä laajempaan todellisuuteen, avaruuteen ja taivaankappaleisiin liittyvä teema sekä luonnon kasvien ja eläinten herkkyydestä ammentava teema. Nämä teemat pitävät sisällään johtomotiivin, joka kiertyy vahvistamaan sodan oikeutuksen diskurssia. Avaruutta ja taivaankappaleita symbolisesti hyödyntävien kertomusten motiivi kuvastaa, kuinka ihmiselon surut ja murheet eivät häviävissä pienuudessaan liikuta suurempaa maailmanjärjestystä. Luontoon ja eläimiin liittyvien kertomusten motiivi viittaa väkivaltaisesti kuolleen nuorukaisen palauttamiseen takaisin viattoman varhaislapsuuden tilaan. Tähän motiiviin sisältyy kaksoismerkitys: ensinnä viattomana kuollut nuorukainen säilyy ikuisesti viattomana, toiseksi viattoman sankarikuolema on erityisen kohottava ja esimerkillinen.

Aronaho ja Tuulio asettuvat poikiensa kuoleman jälkeen erilaiseen positioon *Kotilieden* diskurssijärjestyksessä. Aronaho vertautuu suoraan saman kohtalon kokeneisiin kanssasariinsa käydessään pakinoissaan dialogia naapurin emäntien kanssa. Aronahon luomat tilanteet luonnollistuvat todellisuuden kaltaiseksi, kun kirjoittaja kuvaa henkilöhahmojensa reagointia, asenteita ja eleitä. Tuulio taas siirtyy enemmän tarkkailijan rooliin. Samalla hän asettuu asenteensa ja kirjoitustyyliinsä puolesta lähelle sodan oikeutuksen diskurssia vahvistavia Isoäitiä, pappeja ja viranomaiskirjoittajia.

Aronaholle ja Tuuliolle muodostuu toisistaan poikkeavat tavat ilmaista ja prosessoida menetyksen tunteita. Aronahon projisoidessa pojan menettämisen herättämiä tunteita pakinoidensa henkilöihin Tuulio kiinnittää tunteensa ympäröivään luontoon ja maalaa niistä metaforisia tunnelmia. Maaliskuussa 1942 Tuulian (KL 6/1942, 186) ”Iltahetki navetassa” -kertomuksen intradiegeettinen kertoja kuvaa, kuinka hän on hälytyksen takia palannut tilapäiseen maalaiskotiinsa, jossa hän pistäytyy navettaan. Eläinten keskellä navetan rauhallisessa hämyssä nousee ymmärrys ympäröivästä sodan maailmasta:

Laivoja uppoaa ehkä juuri nyt jossakin, suuria pommeja pudotetaan, elämää ja arvoja tuhotaan. Jossakin suorittaa Suomen armeija raskasta tvötään, ja suuri on kirkkomaitten hiljainen armeija. Taistelua, murhetta, kärsimystä kaikkialla. (KL 6/1942, 186.)

Taistelut tapahtuvat jossakin, elämää ja arvoja tuhotaan, ja kaiken ympärillä leijuu murhetta ja kärsimystä. Kertomuksessa kärsimys ulkoistuu, kun asiat tapahtuvat ”siellä jossakin” eikä niihin voi vaikuttaa. Tunteet, murhe ja kärsimys täyttävät tilan, jossa kirjoittaja on lukijoiden kanssa. Ulkopuolinen maailma näyttää kaoottiselta. Navetta ja sen eläimet ovat kuitenkin jotain konkreettista, ymmärrettävää ja inhimillistä. Lammais on saanut kaksi karitsaa, vasikat makaavat karinsassaan vierekkäin ja kaniinit liikahtelevat pehmeinä kerinä ahtaassa valtakunnassaan. Kertomus jatkuu:

Kun tulemme ulos on taivas vielä vaalea, ja vanhat tuttavamme Juppiter, Sirius ja Orion hohtavat korkeudessaan melkein keväisinä, vaikka paljon tarvitaankin re-

huselluloosaa, ennen kuin ruoho kasvaa. Lumi narahtelee jaloissa, maatahti elää raskasta sota-aikaa, mutta kaikki tähdet pysyvät järkkymättöminä radoillaan, ja lumen alla, huurteisten puiden silmuissa, piilee kevät. (KL 6/1942, 186.)

Tuulian kertomuksessa yhdistyy kaksi johtomotiivia: pieniin viattomiin eläimiin liittyvä lämpö ja inhimillisyys sekä ihmisen pienuutta peilaava avaruus. Johtomotiivit konstruoivat todellisuuden, jossa murhe ja kärsimys on kuin työnnetty varovasti piiloon. Raskaita tunteita ei kielletä, vaan ne hiipuvat taka-alalle käsitämättömän suuren loistavan avaruuden vaikutuspiirissä ja inhimillistä lämpöä ympärilleen valavien eläinten parissa. Tuulia kuvaa johtomotiivit niin vaikuttaviksi, että ne kykenevät sammuttamaan surua mielestä.

Tuulion ja Aronahon erilainen tapa käsitellä menetyksen tunteita näkyy myös jouluna, jolloin perhettä kohdanneen tragedian jälkeen vakiintuneet tavat viettää perhejuhlia murenevät. Tuulio hakee ratkaisua muuttuneeseen tilanteeseen joulunsanomasta. Näin Tuulio kirjoittaa ensimmäisenä jouluna Jaakko-pojan kuoleman jälkeen julkaistussa ”Enkelin paikka” -kertomuksessa:

Ja melkein kaikissa kodeissa on tyhjä paikka – tyhjiä paikkoja. Muutamilla on jonakin seuraavana jouluna se suuri ilo, että poissaolijat pitkien sotavuosien jälkeen taas pääsevät omille paikoilleen joulupöytään. Mutta kovin monissa kodeissa tyhjat paikat pysyvät tyhjinä peruuttamattomasti. Onko pöydässänne ”enkelin paikka”? (KL 23/1942, 680.)

Kysymys enkelistä liittyy Tuulian kertomuksessa Runebergin runoon ”Jouluilta”, jossa köyhän metsämökin isä löytää ulkoa hangesta vilusta kohmettuneen pojan. Hän tuo pojan sisälle ja tarjoaa vähistä jouluantimistaan pienokaiselle. Kuinka ollakaan leipä ei lopu, vaikka siitä leikataan koko perheelle. Enkeli on näyttäytynyt perheelle ”koko verrattomassa kauneudessaan”, ja ”yksinkertainen hyvyys on saanut palkkansa”. Johtomotiivin viaton lapsi on kertomuksessa metsämökkiin tuotu pieni poika. Enkeliksi paljastuessaan viaton lapsi kasvaa laajemmaksi hyvyyden symboliksi. Kertoja kuvaa, että heitä on kaikkialla. ”Enkelisyys” levittäytyy ja täyttää kodin samalla universaalilla ylivertaisuudella kuin Tuulian kertomusten toinen johtomotiivi avaruus, ja siellä kiertävät ihmisten elämästä tietämättömät taivaankappaleet.

Johtomotiivina viaton lapsi on Tuulian kertomuksissa muistutus siitä, miksi sodimme. Viattomuutta tulee vaalia, ja sen säilyttämisen eteen täytyy taistella. Kertomukset vahvistavat vaatimusta, että kansakunnan tulevaisuus pitää turvata. Uusien kansalaisten synnyttämisestä muodostuu yhteinen projekti ja sota-ajan vauvasta kansakunnan yhteistä omaisuutta. Näin Tuulia kirjoittaa jutusaan ”Sota-ajan vauva”:

Oi sota-ajan vauva, näen sinut kaikkialla, kotona ja kylässä, kaduilla ja maanteilla, junassa, busseissa ja pommisuojoissa, ja aina olet sama ilmiömäisen kiltti ja onnistunut lapsi. [...] sinun tehtäväsi tällä hetkellä, oi sota-ajan vauva, on olla juuri kansakunnan toivelapsi, se pieni keväinen sirkkalehti, se toivo ja tulevaisuus, sen raskaan taistelun pohjimmainen syy ja samalla keventäjä. ”Sota-ajan vauva” (KL 15/1943, 435.)

Äidin velvollisuus on synnyttää ja kasvattaa lapsi ja lapsen, pojan, kasvettua luovuttaa hänet isänmaalle. Fokalisoinnin kohteessa eli viattomassa lapsessa itää jo

sankaruus. Tuulia vahvistaa tätä käsitystä jutussaan, josta muodostuu *Kotilieden* uhri-sankaruus-premissiä vahvistava kuvaus. Näin kertomus jatkuu:

Oli aika, jolloin meidänkin kyynärtaivettamme lämmitti untuvainen pieni pää, oli aika, jolloin saimme käsivarsillamme kantaa rakasta kääröä, jolloin verraton vauvan suu hamuili rintaamme ja pikkuruiset sormet puristelivat omiamme. Silloin oli vauva ainakin omanamme ja luonamme – sittemmin näimme noiden avuttomien käsien kasvavan suuriksi ja koviksi, ranteet lujittuivat, jalat saivat verhokseen raskaat sotilassaappaat – ja meidän oli luovutettava lapsemme isänmaalle, omalle kohtalolleen. Emmekä voi olla kaipaamatta tuota mennyttä aikaa. (KL 15/1943, 435.)

Tarina muistuttaa, että ”kansakunnan toivelapset” kasvavat sankareiksi, jotka edellyttävät äideiltään uhrivalmiutta. Taisteluun lähtevä poika puhuttelee äitiään rennosti aikansa nuorisokieltä käyttäen. Kertomuksen jatkuessa kollektiivinen kertoja, ”me äidit”, hyvästelee rintamalle lähtevän nuorukaisen ja lupaa olla ”hoopoilematta” – pysyä urheana:

”Älkää hoopoilko, mutsit, ettehän toki tahtoisi, että pysyisimme ikuisina vauvoina.” Äänenmurrosääni syvenee lopulliseen sointiinsa, saamme lujan ja luotettavan kädenpuristuksen ja tiedämme, että poikamme lähtevät juuri sinne, missä heidän tällä hetkellä pitääkin olla, miesten ja sankarien joukkoon. Kiitos lahjoistasi elämä. Emme hoopoile enää. Koetamme olla miehiksi kasvaneiden poikiemme arvoisia. (KL 15/1943, 435.)

Tuuliolla oli toverillinen suhde poikaansa. Tämä näkyi erityisesti hänen päiväkirjamerkinnöissään. Asenne heijastui myös pakinoissa, joissa äiti kuvataan välittömän rennosti poikaansa puhuttelevana. Päiväkirjamerkintöjä ja pakinoita ei voi suoraan verrata keskenään, mutta sukupolvien välinen ero näyttäytyy kaipaampana Tuulion ja hänen Jaakko-poikansa välillä kaupunkilaisessa kulttuuri-perheessä kuin Aronahon ja Aaro-pojan välillä maaseudun korpimökissä.

Aronahon pakinoissa suhde poikaan kuvataan lämpimänä mutta kommunikatiivisesti niukempana ja muodollisempana kuin Tuulian kuvauksissa. Aronahon positio korpimökin emäntänä tarjosi hänelle kuitenkin luonnollisemman mahdollisuuden projisoida enemmän pojan menetykseen liittyviä tunteitaan lähipiirin ihmisiin kuin Tuulion, joka asemoitui päätoimittaja Wiherheimon ja Enäjärvi-Haavion edustaman isänmaallisen sivistyneistön rinnalle. Aronahon kuvaamista tunteista tuli enemmän ihmisten kokemia kuin Tuulion tunteista. Tämä johtui siitä, että Tuulion kirjoitukset rakentuivat yhteiskunnan ylärakenteen positiosta.

Toisena jouluna Jaakon kuoleman jälkeen Tuulia (KL 23–24/1943, 18–19) kuvaa ”joulukutsuja” -kertomuksessa, kuinka serkuspoikien esikoisen paikka on nyt tyhjä:

Talvisodan jouluun kutsujen sarja katkeaa, ”eikä paluuta entiseen ole”, ainakaan aivan samanlaiseen entiseen. Väli rauhan joulukutsuissa nähtiin jo vanhimmat serkukset Suomen uljaan armeijan univormuissa. Silloin olit mukana Sinäkin, serkuspoikien esikoinen – hiukan ahtaassa eikä oikein hyvin istuvassa asetakissasi, mutta sorjana ja iloisena, vaikka melkein suoraan kutsuista oli taas lähdeittävä itäänpäin. Seuraavana jouluna paikkasi oli tyhjä. (KL 23–24/1943, 19.)

Tuulia kirjoittaa "Sinä" -sanon suurella alkukirjaimella, mikä painottaa persoonapronominin roolia erisnimenä. "Sinä" on tietty nimetty henkilö, jonka nimeä ei kuitenkaan lausuta. "Joulukutsuja" -kertomuksen loppu muodostuu *Kotilieden* perusarvojen "koti, uskonto ja isänmaa" julkilausumaksi ja kiteyttää lehden ylevöitetyn näkemyksen sota-ajan joulusta:

Emmekä unohda niitä, jotka ovat poissa, ei miehiksi ehtineitä poikia, joiden paikka on siellä, missä suojellaan "kotia, uskontoa ja isänmaata", siis myös vanhaa joulumme, eikä niitä, jotka hymyilevät meille ehkä paljon suuremmasta kirkkaudesta ja rauhasta (KL 23–24/1943, 19).

Keväällä 1944 kaksi ja puoli vuotta Jaakko-pojan kuoleman jälkeen Tuulia (KL 10/1944, 297) kiinnittää pojan kuolemaan liittyvät luontoaiheiset johtomotivit "Kevät kukkien sanoma" -kertomukseen. Nuoren pojan takin rintamusta koristanut hento kukkanen "keväämme esikoinen" murskautuu maantielle. Tuulion kertomukselle tyypillisesti fokalisointi muodostuu tarinan kertojan aistihavainnoista:

Sinun teräsi on loistanut nuoren pojan takin rinnusta vasten, olet runsaina kimppeinä viipynyt viluisten, mutta hurmioituneiden lasten kohmettuneissa käsissä ja sitten virunut maantien raitilla, minne poimijasi hyvinkin pian ovat viskanneet sinut, ja joskus olet päässyt koristamaan juhlapöytää, et niinkään paljon kauneutesi vuoksi, joka on vähäinen kuin siksi, että olet keväämme esikoinen. (KL 10/1944, 297.)

Tuulia maalaa metaforisen kuvan viattoman olennon kuolemasta, hauraasta kukasta, joka "on joskus päässyt koristamaan juhlapöytää". Kuvaus tulee lähelle Tuulion (1969, 103) luonnehdintaa pojastaan ennen aikojaan syntyneenä laihana ja ryppyisenä lapsena omaelämäkerrassaan.

"Kevät kukkien sanoma" -kertomuksen julkaisuajankohtana Suomessa elettiin jatkosodan viimeisiä vaiheita ja usko voittoon hiipui kotirintamalla. Sankaruus oli hiipunut Tuulian kertomuksen fokalisoinnin kohteesta, ja myös avaruus sekä planeetat olivat menettäneet metaforisen merkityksensä sankaruutta vahvistavana johtomotivina. Maa-tähti on muuttunut haavoittuvaksi. Kertoja anoo huudahtaen uskonvahvistusta "maan kukkasilta" Maa-tähden elpymiseksi:

Te uljaat ja nöyrät karun maan kukkasat, puhukaa meille tänäkin sodan ja vainon keväänä! Todistakaa, että Maa-tähti elpöy, että kevät ja nuoruus ovat yhtä ikuisia kuin itse elämä ja että puhdas, itsetiedoton kauneus on jaloimpia taivaan lahjoja. [...] Ja sinä kukkanen, joka lakastut maantien raitille viskattuna, olet ehkä jo ehtinyt täyttää elämäntehtäväsi. (KL 10/1944, 297.)

Ekstradiegeettinen kertoja jättää auki sen, mikä on ollut hauraan kukan "elämäntehtävä". "Ehkä" -pohdinnallaan kertoja paljastaa oman epäilynsä siitä, onko tämä tehtävä tullut täytettyä. Aivan kuten Aronahon, myös Tuulion kirjoituksissa oman pojan kaatumisen tuottama suru ja menetyksen tunne heikentää lopulta uskoa sankarikuoleman jaloon merkitykseen. Tuulio pyrkii kuitenkin vielä jatkosodan päätyttyä valamaan uskoa siihen, että rakkaiden kuolemalla on ollut erityistä merkitystä. Hän siteeraa 1800-alkupuoliskolla eläneen saksalaisen fysio-

login Johannes Müllerin teosta: Elämästä ja kuolemasta. ”Surun päivinä” -kirjoituksellaan Tuulio (KL 21/1944, 616–617, 636) sinetöi omalta kohdaltaan uhri-sankaruus-premissiin liittyvän sodan käsittelyn:

Kuollessaan ihminen vapautuu taistelusta, kaatuu kentälle, mutta me toiset, ioiden rinnalla hän taisteli, emme voi jäädä kaatuneen vierelle, vaan meidän on riennettävä eteenpäin. Jos koskaan, pitää tämä paikkansa Suomen kansan suuressa kamppailussa. Rakkaittemme kuolema ei saa jäädä hedelmättömäksi. ”Ainoa elävä muistomerkki, jonka voimme heille pystyttää, on, että kannamme niitä hedelmiä, joita heidän poismenonsa tulee meissä kypsyttää. (KL 21/1944, 636.)

Kirjoituksen jälkeen *Kotiliedessä* julkaistaan vielä kansakunnan säilymisen diskurssia vahvistavat Tuulion Tuulia-nimimerkillä kirjoittamat kaksi jatkokertomusmuotoista kasvutarinaa, joita käsittelen omassa luvussaan.

10 FIKTIIVISET UHRITARINAT UHRI-SANKARI-PREMISSIN SYVENTÄJÄNÄ

Viihdekirjallisuudessa naiseen kohdistuva propaganda alkoi lisääntyä ensimmäisen maailmansodan aikana. Englannissa propagandistinen puhetapa korosti erityisesti naisen tehtävää rintamalla taistelevien miesten kannustajana. Naiset nostettiin kirjallisuudessa kodin ja kansakunnan symboleiksi. Sota esitettiin moraalilla kohottavana, kansakuntaa puhdistavana ja uudistavana tapahtumana. Ensimmäisen maailmansodan aikana Englannin lehdistössä julkaistiin naisten kirjoittamia isänmaallisia runoja, joiden perusviestinä oli naisen rooli ylpeänä sotilaan äitinä ja kansakunnan ideologisena selkärankana. (Martikainen 2013, 21.)

Fiktio sai poikkeusajan olosuhteissa faktaa suuremman merkityksen sodankäyntiä tukevana mielialojen muokkaajana. Foucault'n (1986, 193) mukaan juuri fiktiolla on erityinen kyky saada aikaan totuusvaikutuksia. Fiktiivinen kirjallisuus synnyttää tai valmistaa jotain, jota ei vielä ole olemassa; "sepittää" uutta todellisuutta (Foucault 1986, 193). Toisen maailmansodan aikana sotaa kuvaavan kaunokirjallisuuden ideologinen pohja alkoi pirstaloitua, vaikka fiktiivisissä tarinoissa ja viihdekirjallisuudessa nähtiin edelleen mahdollisuudet muokata ja käsitellä sodan herättämiä tunteita (Martikainen 2013, 27). Lukijat kykenivät yhdistämään fiktiivisiä ja todellisia tapahtumia toisiinsa, toteaa Elina Martikainen (Martikainen 2013, 10–16) viitatessaan Väinö Linnan Pohjantähti-trilogian herättämään kirjasotaan, jossa kirjan historiallisesta totuudesta käytiin kiivasta keskustelua.

Fiktion teho ymmärrettiin myös *Kotiliedessä*, jossa fiktiivisillä tarinoilla pyrittiin syventämään uhri-sankari-premissiä ja vahvistamaan sodan oikeutuksen sekä kansakunnan säilymisen diskurssia. *Kotiliedestä* on tunnistettavissa neljä fiktiivistä uhritarinaksi nimeämääni kertomusta, joissa käytetään affektiivisiä vaikuttamisen keinoja naisten uhrivalmiuden vahvistamiseen. Tarinoiden julkaiseminen lehdessä alkoi jatkosodan sytyttyä ja miestappioiden lisääntyessä.

Uhritarina on arkkityyppinen kertomus, jonka eri variaatioita on nähtävissä talvi- ja jatkosodan aikana julkaistuissa kaunokirjallisissa teoksissa. *Kotilieden* uhritarinoiden mallia kuvastaa hyvin lehden vakituisen avustajan kirjailija Mika Waltarin vuonna 1940 julkaistu teos "Antero ei enää palaa". Kirja kertoo nuoresta

Anterosta, joka kokee rintamalla tovereidensa keskuudessa oman tehtävänsä tärkeyden osana isänmaan hyväksi käytävää taistelua. Antero saa rintamalla aavistuksen lähestyvistä kuolemastaan, joka kirjan kerronnassa rakentuu matkaksi kohti sankarikuolemaa. Kirjan toinen päähenkilö, Anteron vaimo Annikki, on teoksen alussa lapsellinen ja itseks mutta kasvaa tarinan kuluessa uhrivalmiiksi kotirintamanaiseksi.

Annikki ymmärtää miehensä kuolleen, kun hän kohtaa tehtaalla pommitusten aikana unenomaisen näyn. Perhe on kesämökillä, kun Antero huomaa haukan nousevan ilmaan. Hän huudahtaa: "Ei, me emme koskaan kuole!" Tästä Annikki ymmärtää miehensä kuolleen ja hän kokee antaneensa uhrin isänmaalle. (Kemppainen 2006, 196–200.) Paul Ricouer esittää, että symbolilla on ei-semanttinen, alitajuinen merkityksensä, joka viittaa unenomaiseen kuvitelmaan (Kaplan 2003, 20–21; Kearney 1996, 135) kuten "Antero ei enää palaa" Annikin kokemuksessa.

Waltarin kirjan päähenkilön aavistus tai paremminkin vahva usko omaan kuolemaansa liittyy Sari Näreen (2014, 219–222) mukaan sota-ajan korsuperinteeseen. Kertomuksissa kuolemaa ei pyritty välttämään, vaan se nähtiin vääjäämättömänä kohtalona. Oma kuolema luettiin ennusmerkeistä, jotka olivat usein uskonnollisävytteisiä, mikä auttoi hyväksymään sodan olosuhteet ja antoi taistelussa kohdatulle kuolemalle merkityksen (Näre 2014, 219–222). Vääjäämättömän muuntaminen hyväksyttäväksi arkitodellisuudeksi loi maaperää propagandistiselle kaunokirjallisuudelle. Tästä esimerkkinä Waltarin teos, joka herätti ihastusta aikalaiskriitikoissa, koska hän pystyi taitavasti yhdistämään sotapropagandan omaan tuotantoonsa (Martikainen 2013, 163).

Toinen keskeinen jo aiemmin esillä ollut uhritarinan tyyppinen teos on Martta Haatasen vuonna 1942 julkaistu romaani *Kirkastettu sydän*, jossa yhdeksän lapsen äiti menettää miehensä sodassa. Sankarikuolemaa tutkineen Kemppaisen (2006, 200–201) mukaan yliopisto-opintonsa keskeyttäneen Lea Helpin hahmo edustaa äitiydelle vihkiytynyttä madonnahahmoa. Annikin tavoin Lea kokee ennakkoaavistuksen miehensä kuolemasta. Lea ymmärtää surunsa kautta, että Jumalalla on omat tarkoituksensa. Lean sydän kirkastuu surusta ja samalla vapautuu siitä. (Kemppainen 2006, 200–201.)

Romaanin sisällä on toinen Lean tarinaa voimakkaampi uhritarina. Romaanin kirjoittanut Haatanen kuvaa Lean rinnalla miehensä menettänyttä nuorta Liisa Laaksoa, joka synnyttää lapsen samaan aikaan, kun hänen miehensä kuolee rintamalla. Liisa ei osoita surua vaan kokee kirkastuneensa ja saavansa voimaa lapsestaan. (Kemppainen 2006, 200–205.) Liisan tarina kytkeytyy jatkosodan aikana vahvistuneeseen propagandaan naisen tehtävästä synnyttää kaatuneiden tilalle uusia kansalaisia. Haatasen *Kirkastettu sydän* -romaani sai lukijoiden keskuudessa innostuneen vastaanoton. Teoksen pohjalta tehtiin vuonna 1943 kriitikoiden kiittämä elokuva, josta tuli romaanin tavoin erittäin suosittu. (Kemppainen 2006, 200.)

Kotiliedessä ensimmäinen uhritarina-tyyppinen kertomus julkaistiin tammi-kuussa vuonna 1941. Se oli Tuomi Elmgren-Heinosen (KL 2/1941, 56–57) kirjoit-

tama ”Suuri kokemus”. Elmgren-Heinonen työskenteli rintamalottana ja sotakirjeenvaihtajana, ja tästä kokemuksestaan hän kirjoitti vuonna 1940 nuortenkirjan ”Lotta-tyttö komennuksella” (Heikkilä-Halttunen 2000, 132, 370). *Kotiliedessä* julkaistussa ”Suuri kokemus” -kertomuksessa rintamalla puurtava lotta Hellin Airas kokee työskentelevänsä sekä mielitiettyensä Esko Veirilän että kaikkien taistelevien sotilaiden hyväksi. Hellin pohtii tähtikirkkaana yönä kävellessään rintamalla kanttiinista majapaikkaansa, kuinka vasta nyt 18-tuntisia työpäiviä tehdesään ja kapealla lavitsalla lyhyet yöt unensa nukkuessaan hän oli todella oppinut elämään.

Jokainen palveleva teko, jonka hän suoritti ”poille” täällä jossakin, oli vain murto-osa siitä, mitä hän tunsi jaksavansa tehdä heidän puolestaan sydämensä suuren rakkauden voimalla. Jokainen heistä oli ikään kuin Eskon veli, osa Eskoa, hänen kaltaisensa tai hänen sukuaan. Niin Hellin tiesi, että hän olisi rakastanut jokaista näistä miehistä veljinään muutenkin, hän olisi palvellut heitä ja auttanut, mutta tämä hänen elämänsä suuri kokemus antoi jokaiselle teolle uuden merkityksen. (KL 2/1941, 57.)

Hellinin rakkaus Eskoon rinnastuu kertomuksessa rakkauteen, jota tunnetaan veljiä kohtaan. Hellin ei ajatuksissaan suunnittele tai edes haaveile yhteisestä tulevaisuudesta tai perheen perustamisesta.

Hellin ei milloinkaan ajatellut Eskoa omanaan. Hänen kiintymyksensä oli paljon korkeampaa kuin pelkkää omistamisen halua. (KL 2/1941, 57.)

Avioliittoon liittyvän rakkauden sijaan tunteen jalompi päämäärä oli rintamakumppanuus. Tunnustaessaan rakkautensa ja lähtiessään rintamalle Eskolla oli aavistus, että he eivät enää koskaan tapaa. Muistellessaan Eskon sanoja rintamalla lentokonesaattue yllättää Hellinin.

Hellin tajusi äkkiä koko olemustaan puistattavan värähdyksen ja sitten vain valoa, valoa. Oli samassa kuin jokin näkymätön kuori hänen ympärillään olisi särkynyt ja jokin ennen aavistamaton säteily tulvehtinut häntä vastaan. Hän oli menehtyä kirkkauteen. Se ottaa hänet, täyttää hänet, kantaa häntä. (KL 2/1941, 57.)

Hellin menehtyy pommituksessa. Valon kirkkaus täyttää myös Eskon, kun hän lukee Hellinin kuolemasta. Ihmeenomainen, selittämätön, koko mielen ja ruumiin täyttävä kokemus on uhritarinoiden keskeinen avainkokemus.

Sanattomana, hieman jävkistynein askelin Esko Vierilä nousee, astuu maaliskuun vööhön, jonka vllä palaa tähtitaivas. Äkkiä hänen olemuksensa täyttää valon heijastus, kirkkaus, jota hän ei milloinkaan ennen ollut kokenut. (KL 2/1941, 57.)

Kertomuksessa on uhritarinan keskeinen ajatus oman elämän uhraamisesta isänmaan puolesta ja ymmärrys tämän tehtävän suuruudesta. Muotonsa puolesta ”Suuri kokemus” rakentui uhritarinan mallin mukaan. Se noudattelee Aristoteleen esittämää tragedian juonta (ks. Aristoteles 1982, Hiltunen 2005, 42, 45). Hellin tajusi elämänsä perustuksia myöten uudella tavalla (anagnorisis), kun Esko sanoi rintamalle lähtiessään rakastavansa Helliniä ja aavistavansa, että he eivät enää koskaan tapaa. Kertomuksen äkkikäänne (peripetia) tapahtuu, kun

Hellin ei kulkiessaan kuule kaukaa saapuvan lentokonelaivueen kumeeaa moottorin surinaa ennen kuin se on hänen päänsä yläpuolella. Lukijan tunteisiin vaikutetaan (pathos) kuvaamalla Hellinin puistattavaa värähdystä kuin ”jokin näkymätön kuori” hänen ympärillään särkyisi. Tarinan päämäärään (telos) pyritään pelon ja säälin kautta aiheutetulla väkivaltaisten tunteiden puhdistumisella eli katharsiksella (käsitteiden määritelmät: Aristoteles 1982; Hiltunen 2005, 42).

”Suuri kokemus” oli *Kotiliedessä* ensimmäinen uhritarinan piirteitä sisältävä kertomus. Siinä ei kuitenkaan ole uhritarinan keskeistä sanomaa miehen sankarikuolemasta rintamalla ja siihen liittyvästä vaimon uhrivalmiudesta. ”Suuri kokemus” jäi lajissaan ainoaksi fiktiiviseksi kertomukseksi naisen kuolemasta sodassa.

10.1 Elokuun ilta

Ensimmäinen varsinainen kotirintamanaisideaalia vahvistava uhritarina, Yrjö Kaijärven (KL 17/1941, 534) kirjoittama ”Elokuun ilta”, julkaistiin syyskuussa vuonna 1941. Jatkosota oli käynnistynyt 25. kesäkuuta, ja suomalaiset olivat aloittaneet Itä-Karjalan valtauksen. Monessa perheessä oli jo talvisodan aikana itketty sankarivainajan arkun äärellä. *Kotilieden* toimituksessa oli täysi ymmärrys siitä, että yhä useampi vaimo ja äiti menettävät puolisonsa nyt käynnistyneessä jatkosodassa. ”Elokuun ilta” maalaa aluksi kuvan turvallisesta kotipiiristä, joka on täysin erotettu sodan kauhuista.

Pihamaan kukat oli kasteltu. Aitat olivat lukossa ja avaimet sisällä kamarin naulassa. Lapset nukkuivat rauhallisesti vuoteissaan ja talon muukin väki hankkiutui jo levolle. Elokuun ehtoon lämmin, pehmeä hämärä laskeutui hiljalleen talon ja peltojen ylle. Lauantai-illan rauha huokui maisemasta kuin siunaus. (KL 17/1941, 534.)

Kertomus alkaa lauseella ”Pihamaan kukat oli kasteltu”, joka kuvastaa vahvasti elämän jatkuvuutta. Kukat antavat elämään väriä ja tuoksua, niiden ei anneta kuihtua pois. Aitta voidaan nähdä symbolina hengissä säilymiselle. Elintarvikkeet on suljettu aittaan, joka on lukossa ja avaimet turvallisesti sisällä. Päivän taittuessa hämärään iltaan ulkopuolinen paha ei päässyt kotipiiriin, vaan lapset ja talonväki saattoivat rauhassa vaipua levolle. Heitä ympäröi lämmin, pehmeä, hämärä, kuin äidin pehmeä ja turvallinen syli. Metaforinen kuva, jota vahvistetaan vielä kuvaamalla, kuinka lauantai-illan rauha huokui kuin siunaus. Samaan aikaan kun talon väki vaipuu rauhaisaan uneen, talon nuori emäntä katselee saunan jälkeen pihapiirissä avautuvaa maisemaa ajatuksiinsa vaipuneena. Hän on saunonut viimeisenä jo hämärtyvässä saunassa ja uinut kesäyön tyynessä, pilviä heijastavassa vedessä.

Hän seiso siinä kuin osana kesäyötä, siihen unohtuneena, hiljaisen suviyön rytmisissä hengittävässä liikkumattomana kohtana, ja hämärä kietoi hänet samoin kuin talon ja puut, kukat ja pensaat yhä tiiviimmin tuoksuvaan syliinsä (KL 17/1941, 534).

Fokalisaation kohde eli nuori emäntä voidaan kertomuksessa nähdä sekä perheen äitinä että laajemmassa merkityksessä ei-subjektiivisena äiti maana, joka suojelee ja valvoo muiden unta. Fokalisoinnissa korostuu aisteihin liittyvä havainnoinnin fasetti. Ei-subjektiivista vaikutelmaa vahvistetaan kuvaamalla, kuinka nuori emäntä hengittää ympäröivän luonnon tahdissa osana kodin piiriä. Samalla kertomuksen äiti on ideaaliamäntä, joka saunoo viimeisenä tehtyään päivän työt. Hän on kotirintamanainen, joka tyyneenä asettuu omaan rooliinsa.

Pirjo Lyytikäisen (2016, 49) mukaan tarinan semanttisesta kontekstista voidaan irrottaa sanoja ja tuoda niihin uusia merkityksiä. Syntyneellä arvolatauksella eli valenssilla voidaan luoda tarinaan uusia tunnetiloja (Lyytikäinen 2016, 49). "Elokuun ilta" -kertomuksessa keskeisillä sanoilla ja ydinlauseilla vahvistetaan lukijoiden keskuudessa jaettuina yhteisiä kokemuksia: lauantai-ilta, sauna järven rannalla, kesäyön hämärä ja kotiin laskeutuva rauha. Muodostuva kuva on arkkityyppinen kuvaus suomalaisesta kesäillan idyllistä. Tarina vahvistaa, että tältä kuvan tulee näyttää, kun asiat ovat niin kuin niiden tulee olla, mutta tyyneys on vain pintaheijastusta. Nuori emäntä on kävellyt ilta illan jälkeen yksin viljelyksillä sen jälkeen, kun hän oli saanut tiedon miehensä kaatumisesta rintamalla. Hän kulkee tiluksilla miehensä jalanjäljillä muistellen yhä uudelleen ja uudelleen miehensä viimeistä lähtöiltaa ja tuntee tuon jäähyväishetken kipeyden ja hartauden.

Liikkuessaan näin hiljaa hämärtyvässä illassa, talon jo vaivuttua uneen, nuori emäntä tunsu miehensä kuoltuaankin viipyvän tuossa maisemassa, tuon talon lähettyvillä, noiden viljelysten keskellä. Eikö taivaan sineen ollut jäänyt hänen silmiensä sineä ja kirkkautta? Eikö tummiin metsiin hänen ripsiensä varjoja? Eikö heinäpellolle häivähdyistä hänen ruskeasta ihostaan? Eikö hänen rauhallista hmvään ollut ilmassa ruiskuhilaiden vllä? Yhä selvemmin hän tunsu ja näki tuon kaiken ja hänen surunsa lieveni ja hänen voimansa kasvoivat. Hän tunsu täällä olevansa aina, elämänsä loppuun asti, lähellä miestään. (KL 17/1941, 534.)

Nuori emäntä tuntee näynomaisesti miehensä läsnäolon kaikkialla tiluksilla. Esille nousevat vanhat muistot ja tunteet. Kävellessään hämärtyvässä illassa nuori emäntä oivaltaa tilanteen ja asioiden todellisen luonteen. Fokalisoija ei ole tässä tarinan kertoja, vaan tarinalla on ekstrapadieettinen kertoja, joka on fiktiivisten henkilöiden yläpuolelle. Koska kertoja ei ole sidottu aikaan, paikkaan eikä tilaan, hän voi nähdä tulevaisuuteen ja paljastaa henkilöiden sisäistä elämää ja ajattelua.

Jatkosota oli käynnistynyt kesäkuussa 1941, minkä takia sodassa kaatuneiden määrä kasvoi nopeasti syksyä kohti. "Elokuun ilta" -kertomus tukeutuu jälleen vehnänjyvä-metaforaan, jossa sotilas kuolemansa kautta hedelmöittää isänmaan antaen kasvualustan pojilleen, joiden tehtävä on seuraavaksi ottaa sankarin paikka. Kuolleesta sotilaasta tulee osa isänmaata. Ymmärrys oman surun ylittävistä tehtävistä lieventää nuoren emännän surua ja hänen voimansa palautuvat.

Vaikka nuoren emännän silmissä kiilsi kyvnel, hänen sydämensä oli täynnä ihmeellistä paisuvaa tummaa onnea: astuivathan hänen jalkansa rakasta, vapaata maata, jonka hänen miehensä oli lunastanut verellään hänelle ja heidän lapsilleen. Tälle

maalle, tälle talolle hänen oli antava elämänsä ja voimansa ja jätettävä pellot heidän poikiensa kynnettäväksi. (KL 17/1941, 534.)

Nuoren emännän affektiivinen ymmärrys oman kuoleman merkityksestä tuottaa voimakkaan katharttisen kokemuksen, joka kulkee yhtenä johtoteemana läpi kaikkien uhritarinoiden. Katharttinen tunne irrottaa nuoren emännän kodin piiristä näkemään oman tehtävänsä laajemmassa yhteiskuntakodissa.

Fiktiivisten uhritarinoiden vaikutusmekanismit perustuivat vaikuttamispyrkimykseen – tai Roman Jakobsonin termein, kielen konatiiviseen funktioon (ks. Kovala 2005). Uhritarinoiden ja myöhemmin käsittelemieni kasvutarinoiden dominantti funktio on *Kotilieden* diskurssissa ennen kaikkea lukijan asenteseen vaikuttaminen. Tarinat ovat viihdekirjallisuudelle tyypillisesti rakenteeltaan kaavamaisia ja henkilöhahmoiltaan kliseisiä. Niissä emotionaalisen mielialan muokkaus perustui tarinoiden sisäänrakennettuun suostutteluun. Aristoteles määritteli lukijaan vaikuttavan tunteeseen vetoamisen, eläytymisen ja samaistumisen retoriikan päätökseksi (Wiio 1993, 52–53). Emotionaalinen vaikuttaminen kiinnittyi *Kotilieden* fiktiivisissä tarinoissa yhteisen kokemuksen diskurssiin vahvistaen kollektiivista ymmärrystä kotirintamanaisena olemisesta.

”Elokuun ilta” -kertomuksessa nuoren emännän täyttää paisuva onni hänen astellessaan pitkin rakasta vapaata maata, jonka hänen miehensä oli lunastanut verellään. Kuolema isänmaan vapauden puolesta vahvistaa sodan oikeutuksen diskurssia. Yksityinen menetys kääntyy *Kotilieden* diskurssissa yhteisön yhteiseksi hyväksi ja sen kautta suru onnen tunteeksi. Nuori emäntä siirtää isän ”hedelmöittämän” maan ajatuksissaan jo pojilleen, seuraavalle sukupolvelle.

Ja hän aavisti rakkaana muistona kantavansa alkavaa elämää, antavansa vielä tälle maalle ihmislapsen, jolle hänellä oli paljon kerrottavaa isästä (KL 17/1941, 534).

Kertomus päättyy uhritarinan keskeiseen johtomotiiviin. Kansakunnan säilymisen diskurssiin kiinnittyvä johtomotiivi kuvaa nuoren emännän viimeistä tehtävää monilapsisuutta velvoittavan ideaalin täyttäjänä – leskeksi jäänyt vaimo synnyttää lapsen miehensä kuoleman jälkeen. Samalla isän sankaruus siirtyy lapsen syntymässä seuraavalle sukupolvelle velvoittavana hyveenä. Isä jäi elämään tälle sankarilapselle myyttisenä sankaritarinana.

10.2 Eteenpäin

Seuraava uhritarina, nimimerkki -i -a:n (KL 21/1941, 658) kirjoittama ”Eteenpäin”, julkaistiin marraskuussa 1941. Se on rakenteeltaan samantyyppinen kuin ”Elokuun ilta”. Nuori emäntä Laila, kertomuksen fokalisoija, leipoo leipää sanomattoman väsyneenä. Leivinuunin hehkuva kuumuus väreilee ikkunan edessä, ja muuttaa syyskesän rehevydessä kukkivan monivuotisen penkin sekavaksi, ääriviivattomaksi rykelmäksi. Laila oli suunnitellut kukkapenkin mentyään naimisiin Martin kanssa ja muutettuaan hänen kotitaloonsa. Nyt ei ollut enää Marttia, oli vain vanha sairas emäntä.

Hän tunsi joskus olevansa niin äärettömän vanha ja ikään kuin hänellä olisi koko elämä jo elettynä. Hän ei enää käsittänyt elämän tarkoitusta – jos oli sitä koskaan käsittänytkään. (KL 21/1941, 658.)

Lailan elämän raskaus ja tarkoituksettomuus saa vahvistusta peilautuessaan Lailan muistoon häistä, joista oli vasta toista vuotta.

Silloin oli helluntai ja tuomet kukassa. Hän, Laila, oli ollut niin onnellinen, että oli sydämeen koskenut, Martti oli katsonut häntä nauravin, ruskein, silmin, he olivat tanssineet tanssimistaan, eikä kukaan olisi voinut aavistaa tällaista, tällaista kauheata tapahtuvaksi – ei vielä silloinkaan kun Martti kesällä lähti. (KL 21/1941, 658.)

Häät, kevät ja uuden alku olivat muuttuneet kuin yhdessä hetkessä syksyksi ja saapumattomien kirjeiden odotukseksi. Kertomus palaa takaisin alkukesään. Lukijaa kuljetetaan kukkivien tuomien äärelle hääjuhlaan, jossa rakastunut Laila tanssii tanssimistaan. Kuvaus on voimakkaan kehollinen – nuori morsian on niin onnellinen, että sydämeen sattuu. Lukija imaistaan hääjuhlan pyörteisiin, joka on irrotettu sodan leimaaman arjen todellisuudesta.

Häiden jälkeen nuoripari palautuu sodan arkeen. Muiden miesten tavoin Martti lähtee rintamalle. Heinäntekoaikaan nuori isäntä pääsee lomalle, mutta vanha emäntä, Martin äiti, katseli poikaansa jo silloin ”kummallisim kirkkain silmin”. Ekstradiegeettinen kertoja tietää vanhan emännän kyvyn aavistaa poikansa tuleva kohtalo, jonka vanha emäntä on jo hyväksynyt. Kun vanha emäntä sitten saa viestin poikansa kuolemasta ja kertoo suru-uutisen Lailalle, nuori emäntä ei tahdo uskoa tapahtunutta todeksi.

”Se on kauheata, se on valhetta, se on mahdotonta, ihmiset puhuvat niin paljon, Martti ei ole voinut – ei, ei, ei –! Hänestä oli tuntunut, että lattia liukui hänen jalkojensa alta pois, hän oli kaatunut ja muisti vain hämärästi, miten vanhaemäntä oli pitänyt hänen päätään sylissään ja toistanut: ”Rakas lapsiparka, lapsiparka!” (KL 21/1941, 658.)

Laila ei pysty ymmärtämään eikä halua hyväksyä miehensä kuolemaa. Hän ei kuitenkaan pysty pakenemaan todellisuutta, kun asemalta soitetaan ja kerrotaan, että Martin ruumis on tullut.

Laila oli kuin herännyt eloon uudestaan, hän oli itse valjastanut hevosen ja lähtenyt matkaan, eikä tallimies ollut uskaltanut tarjoutua mukaan. Ja yhtä yksin Laila oli pällannut rattailla hätäisesti kyhätty laatikko, joka sisälsi hänen kaikkensa – Tuo matka oli muuttanut Lailan kokonaan ja sillä matkalla hänelle oli yht’äkkiä ja kuin ilmestyksessä selvinnyt, että jotain oli vielä tuleva, ettei Martti sittenkään ollut kokonaan kuollut eikä lopullisesti poissa. (KL 21/1941, 658.)

Kuljettaessaan yksin hevosen rattailla miehensä arkkua Laila kokee voimakkaasti, että Martti ei olekaan kokonaan kuollut. Ihmeellinen kokemus, joka muuttaa Lailan perin pohjin, toimii kertomuksen johtomotiivina. Fiktiivisten tarinoiden myyttinen ulottuvuus sodan kauhujen keskellä antaa, Virginie Renardin (2013, 60) mukaan, mahdollisuuden muodostaa sodalle ylevämpi ja merkityksellisempi ideologinen taso. Roland Barthes (1990, 128) tuo lisäksi esille näkemyksen, että myyttisiä aineksia sisällään pitävien kertomusten avulla voidaan raken-

taa yhteiskunnassa vallitsevaa ideologiaa, joka luo perustan vallitsevalle käsitykselle siitä, mikä on "terveen järjen" mukaista hyväksyttyä todellisuutta. Tämä yhteinen ymmärrys johtaa siihen, että ihmiset luovat käsityksen omasta asemastaan vallitsevan ideologian pohjalta, eivät niinkään vallitsevien todellisten olosuhteiden pohjalta. (Barthes 1990, 128; Ribière 2008, 16.)

Lailan arkun hakumatka muuttuu mielen matkaksi. Tämän todellisuuden taakse kurottavan kokemuksen jälkeen Laila päättää olla luja. Hän saa voimia järjestää hautajaiset ja tukea vanhaa emäntää, kun he menivät laskemaan seppeleen valkoiselle sankarin arkulle. Uhrin antamisen tuottama kiitollisuuden motiivi toistuu hautajaisissa.

Ja kun pitkä arkkujono oli sitten sotilaspukuisten miesten kantamana hitaasti kulkenut hautausmaan mäkeä ylös, oli Laila läpi surunsa tuntenut, miten isänmaa kaikesta huolimatta oli jotakin niin suurta ja pyhää, että sen ajattelu kohotti ihmisen oman itsensä, oman menetyksensä, oman onnensa tai onnettomuutensa yläpuolelle (KL 21/1941, 658).

Katharttisessa kokemuksessaan Laila valaistuu ja jalostuu ymmärtämään isänmaan suuruuden, joka ylittää hänen oman onnensa tai onnettomuutensa. Laila on antanut uhrinsa isänmaalle. Martti on nyt sankarihaudassa, yhteisessä veljeshaudassa muiden isänmaan puolesta kaatuneiden rinnalla. Aviomiehestä on tullut sankarikuolemansa jälkeen osa kansakunnan yhteistä tarinaa.

Nuori leski ja vanha emäntä jatkavat tilanpitoa. Laila ei ole viitsinyt seurata sotauutisia radiosta tai lehdistä. Hän kokee, että hänen kohdallaan kaikki oli jo ratkaistu. Kuvaus tukee *Kotilieden* torjuvaa asennetta sotauutisten seuraamiseen. Niiden nähtiin levittävän naisten ja heidän kauttaan kotien keskuuteen turhaa levottomuutta ja pelkoa. Levottomuus ja pelko edustivat tunteita, jotka heikensivät uhri- ja sankarimieliä. Laila jatkaa emännöintiä, kunnes...

Hän tunsi kummallisen värähdyksen sisimmässään ja vaipui penkille. Nytkö siis -? (KL 21/1941, 658.)

Laila laahautuu hitaasti pihan poikki vanhan emännän kamariin ja vanha emäntä kiiruhtaa puhelimeen. Aamunkoitteessa kaikki oli ohitse.

Ja korissa Lailan vuoteen vieressä makasi pikkuinen, ruskeatukkainen käärö, joka oli äskettäin avannut pohjattoman tummat silmänsä ja katsonut Lailaan aivan samalla tavoin kuin Martti ennen - Laila oli yht'äkkiä niin onnellinen, että hänen sydämeensä koski. Hän liikahti, ja samassa olivat molemmat toiset hänen luonaan. "Nyt se nuori isäntä sitten on talossa", sanoi kättilö hymyillen. "Niin -" vastasi Laila hitaasti. Muuta ei sanottu. (KL 21/1941, 658.)

Rintamalla kuolleen sotilaan tilalle vaimo on synnyttänyt pojan, nuoren isännän, jolla on isänsä tummat silmät. Toinen johtomotiivi rakentuu kertomuksessa vastasyntyneen lapsen avatessa silmänsä ja äidin kokiessa itsensä "yht'äkkiä niin onnelliseksi, että hänen sydämeensä koski". Leskeksi jäänyt äiti on tehnyt tehtävänsä - kansakunnan jatkuvuus on turvattu. Kuvaus pyrkii vahvistamaan yhteisen kokemuksen diskurssin lisäksi kansakunnan säilymisen diskurssia.

Poikansa kuoleman aavistanut vanha emäntä toimii kertomuksessa ylisukupolvisena näkijänä. Hän on kokenut sisällissodan, saanut pojan ja menettänyt hänet toisessa maailmansodassa. Hän ei koe katharttista täyttymystä vaan hyväksyy poikansa kuoleman ja pojanpoikansa syntymän osana maailmanjärjestystä.

Mutta vanha emäntä seisahtui korin viereen ja siveli peitettä jävkällä kädelään. ”Pieni, pieni resukka – suokoon Jumala, että saisit rauhassa kasvaa mieheksi ja että me osaisimme hoitaa hyvin sitä, mikä on kerran oleva sinun –” (KL 21/1941, 658.)

10.3 Herääminen

Sota pitkittyi ja vuoden 1942 alkuun mennessä siinä oli menehtynyt jo yli 80 000 sotilasta (Kurenmaa & Lentilä 2005, 1152). Yhä useampi vaimo sai varautua siihen, että aviomies ei koskaan palaa kotiin. Maaliskuussa 1942 *Kotiliedessä* julkaistiin kolmas uhritarina ”Herääminen” (KL 5/1942, 141, 158). Sen oli kirjoittanut Tyyni Tuulion sisar, kirjailijana, kääntäjänä ja kansakoulunopettajana toiminut Esteri Paalanen os. Haapanen nimimerkillä Ea. Kertomus rakentuu nuoren vaimon Maijan kasvavan epätietoisuuden varaan. Maija odottaa lamaantuneena miehensä Eeron palaavan rintamalta.

Hän oli juuttunut paikoilleen, ja hänellä oli mielessään siihen täysi oikeus. Hän odotti niin kiihkeästi sitä hetkeä, jolloin rauha tulisi ja sen mukana Eero ja hyvä aika, että odotus oli muuttunut kuin samaan kohtaan tuijottamiseksi. Tämä oli aika kummallista välitilaa, epätodellista painajaista. Hän ei halunnut ottaa sitä vastaan. (KL 5/1942, 141.)

Fokalisoinnin kohteena olevan Maijan mielessä tunteet ja muisti muodostavat painajaisen ja toden välisen tilan, joka on epätodellinen. Talvisodan päättyminen oli tuonut Maijalle lupauksen sodan päättymisestä ja perheen olojen helpottumisesta varsinkin, kun Eero oli saanut uuden hyvän viran. Jatkosodan puhkeaminen pyyhki pois tämän lupauksen.

Eero oli lähtiessään poikamaisen toivorikkaana luvannut palata pian, ja siitä Maija piti kiinni itsepintaisesti kuin lapsi. Eeron täytyi sieltä rintamalta alituisesti häntä rohkaista – Maijan kirjeet olivat paljon apeampia! (KL 5/1942, 141.)

Eero tyytyy ajatukseen, että hän joutuu palaamaan rintamalle, mutta Maijan on vaikea hyväksyä miestänsä odottavan kotirintamavaimon roolia. Omien apeiden ajastustensa keskeltä Maijan tajuntaan alkaa kuitenkin nousta uusi ymmärrys, joka suistaa vanhat ajatukset radaltaan.

Maijan ei enää kannattanut kääntää kylkeä, koska nämä uudet ajatukset eivät suoneet hänelle rauhaa. Hän nousi ja veti ylös pimennysverhon jääden ihmeissään ikkunan eteen seisomaan. Joko hänen kellonsa nävtti väärin, tai sitten oli päivä pidennyt aivan huimaavasti! Vastapäisen puiston puut punersivat auringossa, kuin ei sotaa ja ankeutta olisi olemassakaan. (KL 5/1942, 141.)

Ekstradiegeettinen kertoja kuvailee Maijan ajatusmaailmaa metaforisesti pimenysverhojen peittämäksi kodiksi. Muodostuu kuva, jonka voi nähdä Maijan miinuden symbolina. Kun Maija avaa pimennysverhon, hän poistaa verhon silmiensä edestä ja katsoo ulos todellisuuteen.

Maija silmäsi huoneeseen päin, jossa lapset nukkuivat svvää rauhallista aamu-unta. Marian posket punoittivat ja Jukka oli tvöntännyt varpaansa sängyn sälereunan lomasta. Oliko hän tosiaan kasvanut niin paljon, että sänky alkoi käydä ahtaaksi? Jotakin oli tuolla ulkona ja täällä lasten ja hänen yhteisessä makuuhuoneessaan toisin kuin ennen. (KL 5/1942, 141.)

Kertomuksen johtomotiivi, Maijan havahtuminen, on kuin unesta heräämistä. Lapset ilmestyvät oviaukkoon ikään kuin tulevaisuuden aikaikkunasta. Maija ei ole huomannut, että Jukka-poika on kasvanut ulos lapsensängystään. Nuoren äidin ymmärrys muuttuu katharttiseksi valaistumiseksi.

Asiat, jotka olivat aiemmin olleet itsestään selviä ja yhdentekeviä, olivat nyt kokonainen asiain yhteys, ja hän, Maija, näytteli kaikessa hyvin mitätöntä osaa. Mikä voima hänessä tänä aamuna teki työtä? Minne hän katseensa kohdistikin, sieltä jokin pikku seikka puhui hänelle – vai itsekö hän puhui itselleen? Hän oli kuin havahtunut toiseen todellisuuteen kuin se, missä oli elänyt siitä alkaen kuin Eero lähti. (KL 5/1942, 141.)

Maija asettuu *Kotilieden* diskurssijärjestyksen esittämään kotirantamanaisen rooliin, joka edellyttää asenteiden ja ajattelun tasolla tapahtuvaa affektiivista prosessia. Havahtuminen valmistele Maijaa hyväksymään miehensä kaatumisen rintamalla. Mielen sisällä tapahtuva prosessi panee Maijan toimimaan. Hän lähtee pukemaan lapsia, mutta he tulevatkin häntä vastaan ovensuussa. Jukka on Maijan hämmästykseksi pukeutunut pikkusiskonsa Marjan. Maija kuuntelee ihmeissään, kun Jukka selittää olevansa jo suuri poika, ja että Marjakin on kasvanut suureksi.

”Tuletko sinä sitten pieneksi, kun me olemme suuria?” kysyi Marja hiukan epävarmasti, kun he vähän ajan kuluttua kolmisin vaelsivat keittiöön puurokattilaa kokemaan. ”Minäkin yritän kasvaa niin kuin te kaikki”, vakuutti äiti. ”Kasvaako isäkin?” kysyi Jukka, joka jo täyttä päästä popsi puuroa. ”Kasvaa varmasti”, vastasi äiti lujalla vakaumuksella. ”Kaikki me kasvamme enemmän kuin pitkään aikaan.” Tästä vastauksesta lapset ymmärsivät vain toisen puolen, mutta Maijasta tuntui, että se ”parempi aika”, jota hän niin kiihkeästi oli odottanut, oli jo tullut hänen kätensä ulottuville. (KL 5/1942, 158.)

Maija hyväksyy, että entinen aika ei enää palaa. Hän on valmis siihen, että myöskään Eero ei enää palaa kotiin. Miehen mittaan kasvava Jukka esittää nyt äidilleen kysymyksen, kasvaako isä? Maija vakuuttaa, että he kaikki kasvavat enemmän kuin pitkään aikaan. Tarina vahvistaa, että sotilaana Eero voi kasvaa sankariksi sankarikuoleman kautta. Maijan oma kasvu muodostuu hänen uhrivalmiudestaan.

Hän oli saanut uuden tähtäimen. Se oli vieläkin suunnattu tulevaisuuteen, mutta toisella tavalla kuin aikaisemmin. (KL 5/1942, 158.)

10.4 Tärkeä puhelu

Neljäs uhritarina, Eeva Saarelan (KL 16/1944, 462) kirjoittama ”Tärkeä puhelu”, julkaistiin syksyllä 1944. Kesällä 1944 Neuvostoliitto oli aloittanut suurhyökkäyksen ja sodassa oli kärsitty suuret miestappiot. Yli 20000 miestä oli kaatunut rintamalla vuoden 1944 alusta saman vuoden syyskuun puoleen väliin mennessä. (Juutilainen 2005b, 793; Kurenmaa & Lentilä 2005, 1152.) Taisteluiden kiihdyttyä kodeissa odotettiin pelonsekaisesti soittoa viranomaisilta. ”Tärkeä puhelu” -kertomuksessa Elina hoitaa kasvimaataan, kun häntä pyydetään puhelimeen. Nuorta rouvaa kehoitetaan kiirehtimään, koska puhelu on tärkeä. Vaimon ensimmäinen ajatus on: ” – Nytkö se tuli? – Väinö! Kaatunut? Vai haavoittunut?”

Elina kulkee pitkää sarkaa pitkin kohti taloa, jossa puhelu odottaa. Matka tuntuu loputtomalta. Hän käy läpi tuhansia eri mielialoja, ensin kärsimystä ja tuskaista sekasortoa, joka selkenee lopulta rauhaksi. Elina ymmärtää matkan aikana, että hänen täytyy alistua ja luopua omasta tahdostaan.

Onnellisten muistikuvien keskeltä kohosi äkkiä selvänä esiin tuttu ajatus: – Kaikki tämä onni ja hyvvyys, mitä olen kokenut, ei voi hävitä! Sen täytyy olla ja se tulee olemaan minulle voimana ’pahojen päivien’ tullessa, jos vain osaan sen kutsua esiin. – Kiitollisuuden vallassa hän oli usein niin ajatellut, ja nyt tulvahti ilo hänen mieleensä. (KL 16/1944, 462.)

Kotitaloon johtava ja sieltä lähtevä polku toimii usein *Kotilieden* tarinoissa minuuden symbolina. Polut ja muut maisemaan liittyvät kuvaukset toimivat myös analogioina. Rimmon-Kenanin (1983, 69–70) mukaan maisema-analogioita voidaan tarkastella sen mukaan, onko maisema ihmisen muokkaamaa vai koskematonta. Onko polku vaatimaton, vaikeakulkuinen, iloton ja onko maisema villi, vaarallinen, luoksepääsemätön? (Rimmon-Kenan 1983, 69–70.)

”Tärkeä puhelu” -kertomuksessa polku avaa ulospääsyn pimeästä viidakosta – Elinan synkistä ajatuksista.

Nyt hän tuns i jo tahtonsa taipuvan ja mielensä tyvntvvän. Oli kuin pimeässä olisi alkanut häämöttää polku, pääsy tästä viidakosta, jossa hänen mielensä oli tuskaisena harhaillut. – Ja nyt hän oli jo perillä. – Siunattu matka! hän huokaisi, ennen kuin tarttui kuulotorveen. (KL 16/1944, 462.)

Ekstradiegeettinen kertoja maalaa kuvan pimeästä viidakosta, joka toimii analogiana Elinan tuskalle ja sekasortoisten ajatusten täyttämälle mielelle. Elinan mielen puhdistavaksi katharttiseksi kokemukseksi muodostuu matka polkua pitkin pelloilta kotitalolle.

Mutta tämä matka ja vaikeat, pitkät minuutit olivat sittenkin ilmaisseet hänelle jotakin, joka oli hänelle todella tärkeää. Hän omisti jonkin uuden tiedon, polusta, joka häämötti pimeässä viidakossa. Ja eikö hän ymmärtänyt jotakin uutta ihmisestäkin, sellaisesta ihmisestä, jonka ei tarvitse pelätä, niin kuin hän oli pelännyt? (KL 16/1944, 462.)

Pelon ja epätoivon tunteet ovat lukijoiden kanssa yhdessä jaettavia. Ne kuitenkin heikentävät *Kotilieden* diskurssijärjestyksessä uhrimielialaa ja sankaruutta. Tämän takia pelko pitää voittaa. Elinan päästyä perille kotitalolle pelko osoittautuikin turhaksi. Puhelu ei koskenut Väinöä.

- Ei, ei se ollut turhaa! Elina ajatteli lähtiessään hitaasti takaisin tvöhön. Hänen mieleensä tulivat mieleensä psalmin sanat: "Ei hän pelkää pahaa sanomaa, hänen sydämensä on vahva, sillä hän turvaa Herraan." (KL 16/1944, 462.)

Kertomus kiinnittyy *Kotilieden* kristilliseen arvopohjaan sekä Isoäidin ja pappien sodan oikeutuksen diskurssia tukevaan argumentaatioon. Sota-aikana lehdessä korostunut kristillinen arvopohja pyrki vahvistamaan käsitystä siitä, että kaiken yläpuolella on Jumala, johon turvaaminen antaa merkityksen sodalle sekä hälventää pelon ja surun. Jumalaan uskova saa pelon ja surun tilalle ilon ja vahvuuden.

11 FIKTIIVISET KASVUTARINAT JA TYTTÄRIEN KERHO - NUOREN NAISEN KASVU KOTIRINTAMANAISEKSI

Sota asetti nuoret naiset *Kotilieden* diskurssijärjestyksessä uusien vaatimusten eteen. Kirjoitusten keskeiseksi sisällöksi tulivat kuvaukset kouluikäisten tyttöjen nopeasta kasvusta perheenemännän rooliin. Tähän tehtävään heitä valmistelivat erityisesti ”Tyttärien kerhon” kokemuskirjoittajat. ”Tyttärien kerhon” tytär-sanan voi nähdä määrittävän kertojan asemaa *Kotilieden* perhehierarkiassa. Kirjoituksissa puhuteltiin yleensä suoraan sisarta eli implisiittistä nuorta naislukijaa. Puhuttelijan ja puhuteltavan asemaa korostettiin usein vielä osoittamalla heidän paikkansa sisaruushierarkiassa, esimerkiksi kohdistamalla kirjoitus ”pikkusisarelle”. ”Sisaret” kertoivat elämästään ja kannustivat toisiaan *Kotilieden* kirje-
muotoisissa kirjoituksissa. Näin nimimerkki *Pikkusisar* kirjoittaa *Sisarelle* kesäkuussa 1940:

Osait sanoa sanottavasi niin kauniisti, niin ymmärtäväisesti, niin osaaottavaisesti, että ”pikkusisarkin” tunki kuuluvansa lujasti siihen yhteen, vankkaan rintamaan, jonka Suomen kodit ovat tänä talvena luoneet (KL 11/1940, 287).

Kertoja liittää Pikkusisaren vaimojen ja äitien muodostamaan yhteiseen kotirintaman sisarpiiriin. Puhuttelutapaa voisi kutsua ”vakavan veikeäksi”. Ristiriitaisella adjektiiviparilla haluan kuvata kirjoitusten kaksinaista luonnetta. Vakavaa asiaa esitetään vakavalla intentiolla, mutta kepeällä tai veikeällä ilmaisulla. Wiherheimo oli määritellyt kirjoitukset *Kotilieden* viihdyttäväksi sisällöksi. Jutuissa korostui kuitenkin niiden konatiivinen funktio eli ”Tyttärien kerho” pyrki ennen kaikkea muokkaamaan mielialoja nuorten naislukijoiden keskuudessa.

Nuoria naimattomia naisia ei koskenut samanlainen uhrin antamisen vaatimus kuin miehensä tai poikansa isänmaalle uhraavia vaimoja ja äitejä. Nuoren naisen sankaruus oli *Kotilieden* kirjoituksissa kasvuprosessi. Tätä kasvua kuvataan vuonna 1940 julkaistussa Marjatta-nimimerkillä (KL 5/1940, 131) kirjoitetussa kertomuksessa ”Tyttö joka oli saanut kunniamerkin”. Siinä Marjatta odottaa juna-asemalla rintamalle lotaksi lähtenyttä sisartaan Ulpukkaa. Junia tulee

mutta ei Ulpukkaa. Myöhemmin paljastuu, että Ulpukka on väsyneenä nukkunut kotiasemansa ohi mutta vakuuttaa perille päästyään uteliaalle sisarelleen, että on saanut nukkua ihan riittävästi.

”Mitä teette vapaa-aikananne? Jääkö mitään vapaa-aikaa?”

Tietysti jäi. Vuorot oli tarkasti määrätty ja menivät hyvin mukavasti niin, että vain joka kolmas yö joutui valvomaan ja muulloin oli vain kolmen tunnin vuorot. Vain, vain esiintyi yhtämittaa Ulpukan puheessa. (KL 5/1940, 131.)

Kotiin jäänyt Marjatta kyselee ja ihmettelee rintamalle lähteneen sisaren suhtautumista ankariin olosuhteisiin. Ulpukan puheessa arjen vastukset ovat muuttuneet vähäpätöisiksi. Kotiin saapunut sisar ei ole enää se sama nuori tyttö, joka aikoinaan lähti lotaksi rintamalle. Nuori nainen on käynyt läpi kasvuprosessin ja kypsynyt velvollisuutensa täyttäväksi, vähällä unella pärjääväksi kotirintamanaiseksi.

”Kuinka sota siellä alkoi?”

”Siellä ammuttiin.”

Ahaa, ammuttiin. Ulpukka katsoo rypistynyttä otsaani, kun ajattelen, mitä kaikkea on noiden kahden lyhven sanan takana, jotka putoavat hänen huuliltaan vaistomaisen suojelevasti. Juuri noin vastaisi äiti lapselle, kun tämä kysyy yliymmärryksen menevää asiaa. (KL 5/1940, 131.)

Ulpukan vastaus osoittaa, että hän on saavuttanut pelottomuuden tilan, joka ilmentää *Kotilieden* kotirintamanaisideaalia. Sankaruus ei liity sankaritekoihin, vaan nuoren naisen sankaruus on kasvua kohti äitimäistä kypsyttää. Ulpukan äiti vahvistaa tyttärensä sankaruuden laadun:

”Onhan se hyvä, että tietää, että hän on tehnyt tehtävänsä kunnollisesti. Kun on ottanut jotakin tehdäkseen, täytyy tehdä myös loppuun”, arvosteli Ulpukan äiti vaatimattomasti, kun sai kuulla tyttärensä saaneen kunniamerkin ensimmäisten naisten joukossa. (KL 5/1940, 131.)

Nuoren naisen henkisen kasvun käynnistää ymmärrys omasta väärästä asenteesta. Kasvuprosessissa nuoren naisen ajattelu, asenteet ja toimintatavat muuttuvat perustavanlaatuisesti kuten nimimerkki Tutteli kuvaa kirjoituksessa ”Vain yksi päätös”:

Enkö ole aina jättänyt työtä, kun se on käynyt ikäväksi? Koulussa edes laiskat ja ehdot peloittavat, mutta äiti on niin kiltti, että auttaa kesken jäänyttä. Mutta tuhannet miehet rajoillamme pysyvät paikoillansa juuri nytkin, vaikka ovat tuhannesti väsyneempiä kuin minä olen koskaan ollut, he eivät jätä kesken. Ne naiset, jotka kelpaavat lähimmäs heitä, eivät myöskään saa jättää kesken kerran aloitettua. Tahdon tulla heidän laisekseen siksi, kun minun vuoroni tulee. (KL 1/1940, 28.)

Nuoren tytön kasvu edellyttää oman roolin uudelleenarviointia. Kertomuksen koulutyttö Tutteli vertaa itseään Oilikkiin, joka on vain vuotta vanhempi mutta työskentelee jo lottana esiapuasemalla. Tutteli ymmärtää häneen kohdistuvat

vaatimukset ja päättää luopua koulutyön roolista, jossa asiat saattoi jättää kesken. Tutteli pyytää, että äiti ottaisi hänestä pois tämän vian, jotta hän voisi ryhtyä kehittämään itseään reippaan Oilikin kaltaiseksi. Samalla Tutteli toivottaa nuoret lukijansa ”perattaviksi”, koska heistä löytyy varmasti samoja vikoja.

Kun talvisodan aikana nuorten naisten perheenemännyydellä ja siihen liitetyvällä uhrimieliällä vielä leikiteltiin, jatkosodan sytyttyä perheenemännyyteen kasvusta tuli nuoria naisia koskeva vaatimus. Nuoren naisen roolin muutosta tuettiin erityisesti fiktiivisissä kasvutarinoissa.

11.1 Tapahtui tänä kesänä ja Vaateliäs sydän

Ensimmäinen kasvutarina, jossa nuori nainen kypsyy henkisesti perheenemännäksi, julkaistiin elokuussa 1941. Esteri Paalasen nimimerkillä Ea (KL 16/1941, 512) kirjoittama kertomus ”Tapahtui tänä kesänä” pitää sisällään keskeiset *Kotilieden* tuottamat nuoren naisen elämää määrittävät diskurssit. Kaupunkilaistytty Aila saapuu apulaiseksi sodassa toisen kätensä menettäneen Vähätalon nuoren isännän tilalle. Heiveröisestä Ailasta kasvaa reipas emäntä, kun hän saa tehdä maataloustöitä aamusta iltaan raittiissa ulkoilmassa.

Tämä oli helppoa ja kuitenkin niin arvokasta – nyt hän kerrankin oli päässyt käsin koskettamaan sitä maata, joka tänä kesänä lopullisesti lunastetaan ja jonka puolesta tämänkin talon isäntä, tuo totinen, hiukan peloittava mies oli antanut kätensä. Kunpa hänen omat terveet kätensä voisivat häntä oikealla tavalla auttaa! (KL 16/1941, 512.)

Työkomennuksen aikana kertomuksen homodiegeettinen kertoja ja kertomuksen fokalisoija Aila näkee entisen elämänsä pinnallisuuden.

Oliko hän vielä muutama viikko sitten itkenyt Jorma-poikasen vuoksi, sen keikarin? Ja oliko hän puolipiloillaan ja äksyyttään ilmoittautunut oikeaan työhön? (KL 16/1941, 512.)

Helsinkiin jäänyt ihastus Jorma näyttäytyy kaupunkilaiskeikarina, kun häntä katsoo maaseudun oikean työn ääreltä. Maaseutu rinnastuu kaupunkiin todellisenä Suomena, isänmaana, jota kätensä Kollaan taisteluissa menettänyt Heikki on puolustanut. Työkomennuksen aikana Aila kiintyy maalaiselämään ja sodan haavoittamaan hieman äreään Heikkiin. Kertomus päättyy siihen, että Aila jää Vähätaloon emännäksi. Keskeiset diskursiiviset lausumat tukevat nuoren naisen kasvua kaupunkilaistytöstä maalaistalon emännäksi ja avioitumista sotainvalidin kanssa.

Seuraava kesäkuussa 1942 julkaistu kasvutarina ”Vaateliäs sydän” (KL 11/1942, 334–335) jatkaa samaa nuoren naisen henkisen kasvun ja sotainvalidin kanssa avioitumisen teemaa. Valpuri Varaan kirjoittamassa kertomuksessa lahjakas ja periksi antamaton voimistelija Sirkka odottaa huolestuneena sulhastaan Marttia rintamalta. Hän on vain vähän aikaa sitten saanut kuulla, että Martti on menettänyt taistelussa vasemman kätensä ja oikean jalkansa. Martti on haavoittumisensa jälkeen saapunut invalidisairaalaan Sirkkan perheen luo. Fiktiivisille

uhri- ja kasvutarinoille tyypillisesti kertomuksen fokalisoijan, tässä kertomuksessa Sirkkan, sisäinen fokalisaatio rakentuu sekä aistihavainnoista että psykologisen fasetin kautta muistihavainnoista.

Välähdyksenä Sirkka tajusi Martin kestämän henkisen ja ruumiillisen kiirastulen sekä myös oman lapsekkaan, itsekkään tuskansa tänä päivänä, oman vaivaisen, henkisen minänsä. ”Martti” parahti hän toistamiseen, hätäännöksissään. Uusi avautunut maailma hämäänytti hänet ja hän painautui kiihkeästi sulhaseensa, tuhlataksaan tälle hellyyttä, jota tunsu tämän viime kuukausina aikana kaivanneen, mutta yhtä hyvin hakeakseen tukea omaan vajaavaisuuteensa, jonka ensi kertaa itse tajusi. (KL 11/1942, 334.)

Sirkkan ja Martin kohtaaminen johtaa vahvaan keskinäiseen kiintymykseen ja puoli vuotta myöhemmin, keskellä kauneinta kesää, nuoret vihitään. Kertomus kätkee sisäänsä ideologisen fasetin, joka tuo esille *Kotilieden* maailmankuvaa ja arvoja.

Joku hyvää tarkoittava vieras viittasi puheessaan tulevaan Suomen rauhan aikaan, jolloin Martin ja Sirkkan lapset voivat tervein jäsenin nauttia siitä, mitä heidän isänsä oli heille lunastanut (KL 11/1942, 335).

Kotirintamanaisideaalia tuottavat diskurssit kietoutuivat fiktiivisissä tarinoissa toisiinsa, niin myös tässä kertomuksessa. Sirkka on prosessin myötä kasvanut uhrivalmiiksi kotirintamanaiseksi, ja jos tarvitaan, hän on nyt valmis antamaan vielä syntymättömän poikansa isänmaalle. Kansakunnan säilymisen diskurssin lisäksi kertomus kiinnittyy sodan oikeutuksen diskurssiin.

Meidän talosta lähdetään kyllä seuraavassakin polvessa, jos tarvitaan, aiatteli Sirkka. Voi, jos ei tarvitsisi! Mutta se ei vielä häntä huolettanut. Hän katsoi vaan mieheensä, jonka kypsynt, syvä miehekkyyts niin täydellisesti piti vallassansa hänen vaateliasta, mutta pelotonta sydäntään. (KL 11/1942, 335.)

Vaatelias ja sitkeä voimistelijatyttö oli kasvanut kotirintamanaisen mittoihin. Samalla kertomus korosti miehen sotavamman tuottamaa uutta miehekkyyttä, mieskuntoisuutta.

11.2 Nuoren miehen sankaruus - nuoren naisen sankaruus

Sota avasi *Kotilieden* diskurssijärjestyksessä nuorille miehille portin suoraan sankaruuteen. He heittivät kertomuksissa manttelin päälle, sanoivat reippaat hyvästit kotiväelle ja lähtivät rintamalle. *Kotilieden* kirjoituksissa poikien sankariteot toimivat velvoittavana peilinä tyttöjen kasvulle ”uneksuvista haaveilijoista” kotirintamanaisiksi. Nimimerkki Angelica (KL 10/1943, 290) kirjoittaa ”Tyttörien kerhossa” tästä nuoren naisen kivuliaasta prosessista otsikolla ”sisäinen sota-näyttämömme”.

Kuulemme poikiemme sankariteoista siellä jossakin tai uhrautuvista ja jaloista teoista täällä kotirintamalla. [...] Haluaisimme olla epäitsekkeitä ja jaloja tänä historiaan jäävänä aikana – ja joskus se onnistuuukin meille. Mutta varsinkin kaikenlaisissa pienissä asioissa ”kompastelemme”, niin harmillisella ja tuskastuttavalla tavalla. (KL 10/1943, 290.)

Nuoren naisen kasvuprosessia käsiteltiin *Kotiliedessä* myös Tyyni Tuulion Tuulia-nimimerkillä vuonna 1943 julkaistussa ”Marja-Liisa harjoittelee” -jatkokertomuksessa (KL 1/1943 – KL 13–14/1943). Tuulio oli jo pakinoissaan kuvannut maailman tapahtumia usein metaforisesti lapsen tai nuoren kautta.⁷⁰ 13-osaisessa jatkokertomuksessa seurataan nuoren ylioppilastytön elämää yhden sotavuoden ajan. Jatkokertomuksesta julkaistiin vuonna 1943 samanniminen nuortenkirja.

Kertomuksessa eletään jatkosodan alkuvaiheita. Marja-Liisan äiti on kuollut tytön ollessa pieni ja äidin paikalle on astunut äidin sisar, sairaanhoitaja Elsa-täti. Kahden veljen lisäksi Marja-Liisalla on sisaret Tytti ja Leena. Vanhempi veli Risto sekä lääkäri-isä ovat rintamalla, ja nyt myös Elsa-täti on lähdössä lääkintälotaksi. Marja-Liisa ”komennetaan” kotiin hoitamaan kasvimaata, ruokataloutta ja tyttöjä, kun nuorempikin veli Jukka ilmoittaa lähtevänsä vapaaehtoisena rintamalle. Marja-Liisan kiirastuli alkaa. Kertomuksen homodiegeettinen kertoja Marja-Liisa on myös tarinan fokalisoija.

Elsa-täti sanoo, että tämä tulee olemaan minulle erinomaista harjoittelua ja etten aavistakaan, kuinka paljon tehtävää minulla tulee olemaan. Epäilemättä hyvää harjoittelua, mutta minun piti tänä kesänä harjoitella Beethovenin sonaatteja ja Bachin preludeja, kun kerran syksyllä pyrin konservatorioon. oppilaaksi Helsinkiin. Minunhan piti tosissani lukea kieliä ja kirjallisuutta päästäkseni heti syksyllä hyvään opiskelun alkuun. (KL 1/1943, 18.)

Marja-Liisa tietää itsekin, että jos hän joskus aikoo avioon, niin hän joutuu suorittamaan ”uuden ylioppilastutkinnon kodinhoidossa, liinavaateompelussa, pikukuvauvoissa ja ties missä keittiökemiassa”. Kertomus palauttaa nuoren naisen opiskeluhaaveista takaisin lieden äärelle. Kun toinen perheen apulaisista sairastuu, Marja-Liisa lähtee hakemaan avuksi perheen entistä apulaista Hilmaa. Perillä Marja-Liisa kohtaa surutalon. Hilman poika on kaatunut sodassa ja torppaan on jäänyt vanhan emännän lisäksi pojan vaimo, pienokaista odottava leski. Marja-Liisa havahtuu sodan todellisuuteen.

Mitä oikeastaan olen tähän asti kokenut? Napsinut mieluisia pikku palasia elämän pöydältä. Ja tuollainen hirveä suru voidaan antaa joidenkin ihmisten nieltäväksi – niin monien! Eikä se kuitenkaan surmaa, ehkä suurentaakin sielua vain. (KL 4/1943, 119.)

⁷⁰ Lasten- ja nuortenkirjallisuuteen Tuulio oli perehtynyt vuonna 1919 toimiessaan Suomen Kirjastoseuran sihteerin sijaisena. Lisäksi hän kirjoitti arvioita lasten- ja nuortenkirjoista Arvostelemaan kirjaluetteloon 1920–1930-luvulla sekä toimi nuorisokirjallisuuden etuja valvomaan perustetun Nuorten Kirja ry:n arvostelu- ja palkintolautakunnassa 1940–1950-luvulla. (Heikkilä-Haltonen 2000, 71–72, 106, 110–111, 200.)

Marja-Liisan matkan polkupyörällä perheen entisen apulaisen ”pikku pyntinkiin” voi nähdä metaforana nuoren naisen kasvuprosessista. Lapsuuden kodista alkanut huoleton taival päättyy todellisuuden kohtaamiseen ja sen kautta uuteen ymmärrykseen omasta naisen roolista. Havahtumisessa on samantyyppisen katharttisen kokemuksen piirteitä kuin uhritarinoissa. Todellisuuteen havahtuminen on itselle lankeavan, suuremman ja ylevämmän tehtävän merkityksen oivaltamista. Marja-Liisa on nyt astunut yhden askeleen kohti *Kotilieden* diskursiivisjärjestyksen mukaista kotirintamanaista.

Risto-veljen luutnanttikaveri Harri Nousia tulee Riston kanssa lomalle. Harrin äiti on kuollut talvisodan pommituksissa, ja viisikymmenvuotias isä on mennyt heti uusiin naimisiin, vaikka hänellä ei ollut pieniä lapsia, jotka olisivat tarvinneet uuden äidin. (KL 6/1943, 175.) Kuvaus vahvistaa yhteiskunnassa vallinnutta moraaliprinsiippiä, jonka mukaan sotaleskeksi jääneiden tuli vaalia kuolleen aviopuolison muistoa. Puolison muiston vaaliminen koski lähtökohtaisesti naisia, jotka olivat menettäneet miehensä rintamalla. ”Marja-Liisa harjoittelee” -kertomuksessa Harri kuitenkin kuvaa isänsä avioitumista moraalittomaksi: ”Aavistan, että asiat olisivat j o k a t a p a u k s e s s a ennen pitkää vieneet tähän – tähän isän ’uuteen kevääseen’”. Harri näyttäytyy moraalisena esikuvana ottaessaan välimatkaa isäänsä ja hänen uuteen vaimoonsa. Ansioituneena luutnanttina Harri on Marja-Liisan silmissä ”varmasti tämän uuden, suuremman Suomen ihmisiä”. (KL 6/1943, 174.)

Loman jälkeen Marja-Liisa ja Harri aloittavat kirjeenvaihdon, joka kehittyy rakkaudeksi. Kun Harri tulee lomallaan tapaamaan Marja-Liisaa, he päättävät mennä kihloihin. Kirjeenvaihto jatkuu, kunnes Marja-Liisan kirjeet palautetaan lähettäjälle (KL 9/1943, 280–281). Kuluu viikkoja ennen kuin Harrin kohtalo selviää. Marja-Liisan lääkäri-isä soittaa ja kertoo, että ”tuleva vävy” on tuotu sotilassairaalaan, ja hän on menettänyt vasemman kätensä (KL 10/1943, 313). Marja-Liisa pääsee vierailemaan Harrin luona ja kuntouduttuaan vävykokelas saapuu sairaalasta Marja-Liisan kotiin.

Hiukan kalpea, mutta päivä päivältä voimistuva Harri, toinen hiha tyhjänä. Minusta tuntuu, että tuo tyhjä hiha on aivan erikoinen hellvuden lujittaja väillämme. On ihmeellistä, että minä, nuori, pieni, tyttö, voin olla avuksi karaistuneelle sotilaille. (KL 11/1943, 343.)

Marja-Liisa on kipuillut Harrin käden menetystä, vaikka on samalla muistuttanut itseään siitä, että hän ei voi enää oman mielensä mukaan ”napsia mieluisia pikku palasia elämän pöydältä”. Tyhjä hiha on kasvutarinassa käden menettämisen, kädettömyyden, johtomotiivi. Nuori pari muodostaa yhdessä ehyen kokonaisuuden, kun nuori nainen asettuu osaksi sodassa invalidisoituneen sotilaan elämää. Tyhjä hiha muuttuu hellyyden symboliksi.

Marja-Liisan ”koulutuskysymys” nousee jälleen esille jatkokertomuksen kahdennessatoista osassa, kun Elsa-täti ja Marja-Liisan isää sijaistamaan tullut lääkäri Aino Auer alkavat väitellä siitä, pitäisikö Marja-Liisan jatkaa opintoja vai mennä nuorena naimisiin (KL 12/1943, 374–375). Elsa-tädin mielestä Marja-Liisan tulisi aloittaa opinnot ja ”koetella ensin siipiään vähän ominkin päin”:

”Mutta emmekö juuri ole päässeet siihen, että naisella j o k a t a - p a u k s e s s a pitää olla oma ammattivalmistuksensa, oma pätevyytensä, jonka turvin hän voi elättää itsensä, ja tarpeen tullen perheensäkin” (KL 12/1943, 374).

Elsa-täti kiteyttää käsityksensä naisen roolista sekä perheenäitinä että omalla työllään toimeentulevana naisena. Tähän Aino kuitenkin toteaa, että ”muuttunut aika vaatii uusia tyyppejä”.

”Mutta ajatelkaahan vanhan ajan naisia, jotka kovin paljon vähäisemmän opillisen sivistyksen varassa usein ioutuivat viemään eteenpäin suurtakin lapsiparvea ja onnistuivat henkisen tarmonsensa turvin. Eivät kai nämä tyttäret tai tyttärentyttäret ole sen huonompia, jos niiksi tulee. Henkiset ominaisuudet siinä sittenkin merkitsevät enimmin”. (KL 12/1943, 374.)

Aino Auerin vasta-argumentti osoittaa naisen asemaa ja itsensä toteuttamista koskevan diskurssijärjestyksen muutosta *Kotiliedessä*. Kertomuksen alussa kylmän asiallinen lääkäri Aino oli voittanut Marja-Liisan luottamuksen tukiessaan häntä vanhempien lähdettyä rintamalle. Äidin paikalle tullut äitipuoli Elsa-täti oli jäänyt etäisemmäksi. Luottoihmiseksi muodostuneen Ainon argumenteilla on affektiivisesti suurempi painoarvo kuin Elsa-tädillä, joka ei ole saavuttanut äidin asemaa ja auktoriteettia Marja-Liisan elämässä.

Marja-Liisan päätös avioitua invalidin kanssa tarkoittaa, että hän on valmis äidiksi. Marja-Liisan kuvaus omasta pienestä palstastaan ja siihen liittyvästä kasvun ihmeestä voidaan tulkita valmiudeksi synnyttää lapsia – uusia kansalaisia isänmaalle.

Tänä kesänä minulla on puutarhassamme oma pieni palsta, johon olen kylvänyt yhtä ja toista uuden kotini varalle. En ole koskaan ennen ymmärtänyt, että itäminen ja kasvaminen ovat niin ihmeellisiä mysteeriöitä, vaikka samalla aivan luonnollisia tapahtumia. (KL 12/1943, 374.)

Marja-Liisan ”oma pieni palsta” vertautuu kotiin, johon tulevat sukupolvet on jo kylvetty itämään. Harri ja Marja-Liisa viettävät kesähäitä Marja-Liisan täyttäessä kaksikymmentä vuotta. Huoleton koulutyttö on nyt osa uhri-sankari-premissiin perustuvaa *Kotilieden* kotirintama narraatiota.

Mutta tunnen suurta hellvyyttä tuota tyhjää hihaa kohtaan, ja saanhan olla ylpeä miehestäni, joka on antanut uhrinsa isänmaalle (KL 13/1943, 399).

11.3 Nainen perheen kannattelijana

Marja-Liisan ja Harrin tarina sai jatkoa, kun *Kotiliesi* julkaisi Tyyni Tuulion Tuulia -nimimerkillä kirjoittaman jatkokertomuksen ”Seitsemännen kerroksen nuori pari” (KL 17/1944 – KL 7/1945). Jatkokertomus ilmestyi vuonna 1945 *Marja-Liisan oma koti* -nimisenä kirjana. Marja-Liisa ja Harri ovat nyt muuttaneet pieneen kerrostalokaksioon Helsinkiin. Harri käy työssä virastossa ja Marja-Liisa hoitaa kotia. Marja-Liisan suunnitelmissa on aloittaa opinnot yliopistossa ja Sibelius-Akatemiassa.

Totuus on se, etten tällä hetkellä tiedä mitään parempaa kuin olla juuri mieheni ruuanlaittaja, oman pienen kotini aloitteleva emäntä, ei mitään muuta (KL 17/1944, 498).

Marja-Liisa on käynyt kasvuprosessin ja kokee nyt äitiyden ja perheenemännyyden yliopisto-opintoja luonnollisempana. Marja-Liisa on kotona, kun Harri tekee yliopistolla väitöskirjaa

Vaikka Harrilta puuttuu vain vasen käsi, on hän hiukan avuton ja kömpelö svödes-sään. Ja se kiusaa häntä sivistyneen äidin kasvattia. Huomaan, että minulla on paljon keinoja auttaa häntä salavihkaa. Huuhdon uudet perunamme siksi hyvin, ettei mikään kuoriminen tule kysymykseen, teen silakoista kääryleitä, harrastan kaikenlaisia vanukkaita, puuroja ja valmiita voileipiä. (KL 18/1944, 536.)

Lopulta yliopiston ovet aukeavat ja Marja-Liisakin aloittaa opinnot.

Ja siinä olimme rinnakkain, invaliidi ja tyttölapsi, hänen elämäntoverinsa, edustamassa sitä Suomen nuorisoa, jolla tällä hetkellä on vastuu yliopisto-opintojen jatkumisesta (KL 20/1944, 600).

Harri ehdottaa, että Marja-Liisa keskittyisi kodinhoidon sijaan opintoihinsa, mutta tähän Marja-Liisa ei suostu. Hän ei ole ”opiskelijaboksissa asuva tyttönen” vaan rouva Nousia, jolla on ollut ”harjoitteluvuotensa”. Opintonsa aloitettuaan Marja-Liisa alkaa odottaa lasta. Nuori nainen on henkisen kasvuprosessin myötä rakastunut sotainvalidiin ja täyttää nyt kansakunnan säilymisen diskurssia vahvistavan tehtävänsä. Elämä näyttää auvoiselta, kunnes Marja-Liisan kotoa soiteetaan Harrille, joka joutuu kertomaan järkyttävän uutisen vaimolleen.

”Ei. Risto ei ole haavoittunut. Ole nyt uljas, Marja-Liisa kulta. Me saamme tehdä kunnia Ristolle ja koettaa olla hänen arvoisiaan. Risto on kaatunut sankarina.” (KL 1/1945, 26.)

Sankarihautajaisissa Marja-Liisaa hätkähtää ajatusta, että hän on jo pian puolivälissä odotusaikaansa. Tuulia tuo kuvauksella kasvutarinaan uhritarinan keskeisen elementin, katharttisen kokemuksen.

Jos se on poika, niin sen nimeksi tulee Risto! Sen keksin juuri nyt. Pikku Risto! Uusi Risto. Ja nyt, äkkiä, huomaan olevani rajattoman onnellinen siitä, että tuo lapsi on tulossa että se elää minussa niin kuin uusi kevät noissa koivujen silmuissa. (KL 1/1945, 26.)

Katharttinen kokemus antaa Marja-Liisan mielessä syntymättömälle vauvalle suuremman merkityksen. Vauvasta tulee kertomuksessa kansakunnan yhteistä omaisuutta, sota-ajan vauva, ja Marja-Liisasta tulevan kansalaisen uhrivalmis äiti.

Olen tähän saakka kaiken aikaa suhtautunut niin kummallisen laimeasti ja ulkokoh-taisesti ”tuntemattomaan vauvaani”, melkein kuin lapsena noihin leikkikaluihin, joiden viehätystä en vielä oikein vmmärtänvt. [...] Mutta nyt minusta tuntuu, että olen äkkiä muuttunut toiseksi, olen kypsynyt. Pikku Ristosta tulee nyt elämäni pääasia, ja kaikki muu saa jäädä toiselle sijalle. (KL 1/1945, 26.)

Mutta kun lapsi syntyy, hän ei olekaan pikku Risto vaan tyttövauva.

Rakas pikku Risto, joka nyt ei siis suvainnutkaan saapua, on kuitenkin auttanut minua tänä vuonna uskomattoman paljon, hän on ollut seuranani ja ilonani ja hän se herätti minut tietoisuuteen ja tarmokkaaseen äidillisyyteen tuona sankarihautajaisten päivänä. Enkä minä lakkaa odottamasta pikku Ristoa – kyllä kai hän aikanaan tulee. (KL 4/1945, 119.)

Marja-Liisan isä on onnistunut järjestämään käynnin Helsinkiin ja pääsee katsomaan ensimmäistä lapsenlastaan. Marja-Liisasta tuntuu ikävältä, että hän ei ollut onnistunut järjestämään isälleen ”pikku Ristoa” korvaukseksi esikoispojan menetyksestä.

”Ei, Maria-Liisa, ei kukaan koskaan korvaa ketään. Jokainen ihminen on omalla tavallaan korvaamaton. Sitä sijaa, mikä esikoisellani Ristolla on ollut ja edelleen on elämässäni, ei kukaan toinen voi ottaa. (KL 4/1945, 119.)

Marja-Liisan isä tuo puheessaan näkyväksi lukijoiden keskuudessa kollektiivisesti jaettavan menetyksen tunteen ja sodassa kuolleen pojan kertakaikkisen korvaamattomuuden. Tarinassa Tuulio antaa isän tehtäväksi ”korvata” sodassa menetetty poika, kun Elsa-täti synnyttää Tytille ja Leenalle pikkuveljen.

Vuosi lähestyy loppuaan. Marja-Liisa ja Harri muodostavat nyt oman pikku perheen ja viettävät ensimmäistä joulua omassa seitsemännen kerroksen kaupunkikodissaan. Tarinan ekstradiegeettinen kertoja kuvaa, kuinka Marja-Liisan ja Harrin koti on yksi niistä kodeista, joissa nuori äiti nostaa pienokaistaan kohti joulukuusta, koska isä on menettänyt kätensä taistelussa isänmaan puolesta.

Isän tietysti pitäisi nostaa tyttäen joulukuusta kohti, mutta kuinka se kävisi, kun isällä ei ole kahta kättä? Niinpä äiti nostaa lapsukaisen nuorilla, vahvoilla käsillään kohti valoa. (KL 7/1945, 213.)

Kertomuksen lopussa tuodaan vielä esille ”menetetyn käden” -johtomotiivi. Nuorella äidillä on nyt vahvat kädet, jotka nostavat pienokaista kohti valoa.

Lapin sota päättyi huhtikuussa 1945, samaan aikaan kuin ”Seitsemännen kerroksen nuori pari” -jatkokertomus. Kasvutarinan fokalisoinnin kohde Marja-Liisa pohtii äitiyttä ja yliopisto-opintojaan. Kodinhoidon ei tarvitse enää olla niin monimutkaista kuin se on ollut ”vanhaan hyvään aikaan” (KL 7/1945, 212). Sivu *Kotilieden* diskurssijärjestyksessä on kääntynyt. Tarinan lopuksi kertoja lausuu ”uuden ajan vaatimuksen”, jota kohti myös *Kotiliesi* astuu.

Ehkä meidän on luotava kokonaan uusi sivistyneen ihmisen tyyppi, joka sopeutuu ajan vaatimuksiin ja omalla tavallaan vie eteenpäin tässä maassa. Minulle opinnot ovat kuin eräänlainen oma huone, johon joskus on hyvä vetäytyä. (KL 7/1945, 212.)

Nuori nainen on saanut oman huoneen, oman tilan, joka häneltä vietiin sodan aikana. Hän voi jälleen toteuttaa myös omia pyrkimyksiään äitiyden ohella.

12 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkimukseni mukaan *Kotiliedestä* tuli toisen maailmansodan sytyttyä merkittävä kotirintamanaisen ideaalia tuottava ja muokkaava lehti Suomessa. *Kotiliesi* oli osaltaan muodostamassa käsitettä ”kotirintamanainen” niin kuin me sen vielä tänäänkin ymmärrämme. Julkaisija Yhtyneet Kuvalehdet Oy ei edellyttänyt *Kotiliedeltä* propagandistista sisältöä. Kustantaja oli jo ennen sotaa vieroksunut *Kotilieden* vakavaa, yhteiskunnallisia aiheita painottavaa ja perinteisiä naistenlehtien sisältöjä välttelevää toimituskulttuuria.

Olemassa olevien dokumenttien pohjalta ei voida myöskään osoittaa, että kotirintamanaisideaalia vahvistavien sisältöjen tuominen lehteen olisi perustunut toimituksen tai toimituskunnan sisällä tehtyyn päätökseen. Toimituksen sisällölliseen linjaukseen vaikuttivat aivan ilmeisesti yleiset yhteiskunnassa vallinneet ajattelumallit, lehden kristilliskonservatiivinen arvomaailma ja kirjoittajien yhteiseen arvopohjaan perustuva näkemys naisen roolista sodassa sekä päätoimittaja Alli Wiherheimon toiminta lehden johdossa.

Wiherheimo ei kuitenkaan yksittäisenä päätoimittajana luonut lehteä, vaikka hän vastasikin lehden sisäisestä linjasta. *Kotiliedellä* oli sen perustamisesta lähtien lehden toimintaa linjannut ja sen tekoon osallistunut toimituskunta. Vuonna 1941 Wiherheimo halusi kaventaa toimituskunnan roolia perustamalla lehteen lisäksi neuvottelukunnan, johon hän kiinnitti keskeisiä päätoimittajan arvomaailmaa ja näkemystä tukevia yhteiskunnallisia vaikuttajia. Vaikka ohjeistavat diskurssit muodostuivat laajasti lehden kirjoituksissa, Wiherheimo oli yksi merkittävimmistä mediavaikuttajista toisen maailmansodan aikana.

Kotilieden sisällä vallan voidaan nähdä määrittäneen kirjoittajien yhteiskunnallisen aseman mukaan. Johtava asema oli viranomaiskirjoittajilla, eri asiantuntijoilla ja papistolla. Heidän kirjoitustensa kautta *Kotiliesi* kiinnittyi yhteiskunnassa käytyyn, sotaa propagandistisesti tukevaan keskusteluun. Kotirintamanaisideaalia tuottavien kirjoittajien sukupuolella ei ollut merkitystä diskurssin muodostuksessa.

Uusi diskurssijärjestys ei ollut sitä tuottaneita kirjoittajia velvoittava. Tämä näkyy hyvin *Kotilieden* toimituskunnan ja neuvottelukunnan jäsenten sekä mui-

den johtavassa yhteiskunnallisessa tehtävissä vaikuttaneiden kirjoittajien toiminnassa. Esimerkiksi Edistyspuolueen kansanedustajan, naimattoman Mandi Hannulan ei tarvinnut toteuttaa omassa elämässään ohjeita ja moraalisia vaatimuksia, joita hän asetti kirjoituksissaan lehden naislukijoille. Sukupuolijaon ylittivät Hannulan tavoin erityisesti Kokoomuksen kansanedustaja Hedvig Gebhard sekä Suomen sotilaskotiliiton perustaja, Isoäiti -nimimerkillä kirjoittanut Katri Bergholm. Ohjeistaessaan lukijoita toimituskunnan jäsenet asettuivat ohjeistettavien yläpuolelle ja sallivat samalla itselleen suurempia vapauksia.

Kotiliesi edellytti sodan syttyä kotirintamanaiselta järjestelmällistä tehokkuutta osana sotaa käyvän yhteiskunnan koneistoa. Kirjoittajat ottivat tähän mallia natsi-Saksasta saksalaisten järjestämällä propagandamatkalla vuonna 1942. *Kotilieden* kirjoittajia puhuttelivat perheenemäntien tehokas organisoituminen ja Saksan keskeinen tavoite lisätä syntyvyyttä. Esimerkiksi äitiyshuolto ja morsiankoulut herättivät ihailua. Wiherheimo viehättyi saksalaisten intohimoisesta kansallishengestä mutta vierasti kansallissosialismin ”Heil Hitler”-asennetta ja juutalaisten vastaisia kirjoituksia.

Kotilieden motto ”Koti on yhteiskunnan sydän” sai uuden merkityksen toisen maailmansodan aikana. *Kotiliesi* oli ennen toista maailmansotaa antanut perheenemännille vuodenkiertoon liittyviä vinkkejä ja ohjeita, mutta sodan puhjettua keskeisiksi nousivat sodan asettamat vaatimukset. Käsitys naisen roolista kodissa ja samalla kuva lehden implisiittisestä lukijasta muuttui. Päätoimittaja Wiherheimo kuvasi naisen identiteetin muutosta kalevalaisella kielikuvalla. Perheenemäntä muuntui sotaa edeltävän ajan aktiivisesta yhteiskunnallisesta toimijasta *Kalevalan* Louhesta uhrautuvaksi Lemminkäisen äidiksi.

Naisen muutosta uhrautuvaksi Lemminkäisen äidiksi pyrittiin *Kotiliedessä* vahvistamaan kirjoituksilla, jotka muodostuivat sekä naisille suunnatuista toimintaohjeista että naisen valintoja, arvoja, ajattelua ja tunteita normittavista teksteistä. Diskurssijärjestyksen muodostumisessa keskeiseksi nousi sodankäyntiä tukevan asenneilmapiirin muokkaaminen kotirintamanaisten keskuudessa. Olen tutkimuksessani jakanut *Kotilieden* keskeiset diskursiiviset sisällöt kolmeen toisiinsa kiinnittyvään kotirintamanaisideaalia tuottavaan diskurssiin.

Yhteiskunnan valtarakenteisiin kiinnittyvässä sodan oikeutuksen diskurssissa korostui Suomen rooli taistelussa länsimaisen sivistyksen puolesta. Tätä varten *Kotiliedessä* annettiin aiempaa enemmän palstatilaa papeille ja kirkonmiehille. Katri Bergholm tuki Isoäiti-nimimerkillä pappien argumentaatiota ja kytki sodan oikeutuksen diskurssia kotirintamanaisideaaliin. Pappien, piispojen ja kirkkoherrojen määräävää valtaa diskurssin muodostuksessa korostettiin sodan edetessä julkaisemalla heidän kirjoituksiaan *Kotilieden* pääkirjoituksina. Papiston kirjoitukset edustivat siten lehden linjaa suhteessa vallitsevaan sotaan. Jouni Tillin (2012, 27) mukaan papit muodostivat linkin todellisuuden ja symbolisin merkein luodun rintamamiesideaalin välille. Samalla tavoin Isoäiti muodosti linkin ”todellisen naisen” ja kotirintamanaisideaalin välille.

Viranomaiset ja papit olivat sodan kokijoita, mutta eivät tuoneet teksteihin omakohtaista kokemuksellista ymmärrystä. Kirjoitusten keskeinen pyrkimys oli

vakuuttaa kotirintamanaiset sodan jalostavasta tehtävästä ja saada heidät hyväksymään sodan menetykset, erityisesti perheeseen kuuluneiden sotilaiden kuolema. Papi ja Isoäiti muodostivat yhdessä pohjan *Kotilieden* affektiiviseen vaikuttamiseen perustuneelle uhri-sankari-premissille. Uhri-sankaruus-käsitystä tukevana keskeisenä vertauksena papi ja Isoäiti käyttivät Raamatun vehnänjyvä -metaforaa. Siinä vehnänjyvä rinnastui henkensä isänmaalle antaneeseen sotilaiseen, joka uhrillaan hedelmöitti maan tuleville sukupolville. Vehnänjyvä-metaforaa varioitiin *Kotiliedessä* läpi sota-ajan ja sitä käytettiin myös fiktiivisissä uhritarinoissa.

Kansakunnan säilymisen diskurssissa keskeinen teema oli, miten turvataan uusien kansalaisten syntyminen miestappioiden kasvaessa. Tämä pronatalistinen kysymys muodostui *Kotiliedessä* hallitsevaksi aiheeksi sodan jatkuessa. Tässä diskurssissa kirjoittajat korostivat naisen biologista tehtävää ja argumentoivat monilapsisuuden ideaalin puolesta. Kansakunnan säilymisen diskurssin kohdeyrymänä olivat erityisesti nuoret naimattomat naiset. Heitä puhuteltiin ja heihin pyrittiin vaikuttamaan viranomaisten ja asiantuntijoiden kirjoituksilla sekä ”Tyt-tärien kerhon” kokemuskirjoittajien avulla. Näissä kirjoituksissa asetettiin vastakkain koulutetun itsellisen naisen vaillinaiseksi jäävä elämä, ja usean lapsen äidille tuoma elämän täyttymys. Samaa monilapsisuuden tuomaa elämän täytty-mystä vahvistettiin fiktiivisillä kasvutarinoilla.

Viranomaiskirjoittajien rooli kansakunnan säilymistä vahvistavan diskurssin muodostajana pysyi vahvana koko sodan ajan, vaikka eri kirjoittajien tuottamien tekstien määrä ja painoarvo lehden kokonaissisällöstä vaihteli sodan eri vaiheissa. Keskeiseen osaan viranomaiskirjoittajista nousi neuvottelukunnan jäsen, Väestöliiton varapuheenjohtaja Elsa Enäjärvi-Haavio, joka esitti vaatimuksen kuuden lapsen ideaalista. Tavoitteen saavuttamiseksi kirjoituksissa vaadittiin nuorten naisten varhaista avioitumista. Tätä tuettiin *Kotiliedessä* puhumalla käytännönläheisten kodinhoitoon liittyvien kurssien hyödyllisyydestä ja arvos-telemalla naisten pidempää koulutusta. Enäjärvi-Haavion sanomaa *Kotiliedessä* tukeneet lääkärit pyrkivät vähättelemään monilapsisuuden äidille tuoman rasituksen merkitystä korostamalla suuren lapsikatraan myönteisiä vaikutuksia lasten henkiselle kasvulle.

Fakta-artikkelien rinnalle tunnemaaperän muokkaamisessa ja kansakun-nan säilymisen diskurssin vahvistamisessa nousivat fiktiiviset kasvutarinat. Nii-den pääasiallinen sanoma pyrki muokkaamaan asenneilmapiiriä niin, että va-paat nuoret naiset kokisivat isänmaalliseksi tehtäväkseen sotainvalidin kanssa avioitumisen. Kasvutarina kuvasi nuoren tytön henkistä kasvua huolettomasta perhetytöstä uhrivalmiiksi kotirintamanaiseksi. Fiktiivisten kasvutarinoiden rin-nalla nuorten naisten asenteeseen pyrittiin vaikuttamaan myös pakinaomai-silla ”Tyt-tärien kerho” -kirjoituksilla. Nuorelle naiselle osoitettu tie oli *Kotilieden* diskurssijärjestyksessä kapea ja vaihtoehdoton. Tarinoiden sisään oli rakennettu ajatus, että nuoret naiset luopuvat vapaaehtoisesti omien tulevaisuuden toiveit-tensa toteuttamisesta.

”Tyttärien kerhon” kirjoittajat ja fiktiiviset kasvutarinat olivat osa kolmatta yhteisen kokemuksen diskurssia. Tähän diskurssiin olen valinnut lisäksi *Kotilieden* arkkityyppiset fiktiiviset uhritarinat ja kahden keskeisen pakinoitsijan, pienviljelijäemäntä Impi Aronahon ja kirjailija, suomentaja, tutkija Tyyni Tuulion Tuulia nimimerkillä kirjoittamat pakinat. Nämä luottokirjoittajat hallitsivat *Kotilieden* ideologisen arvomaailman ja syvensivät kirjoituksillaan affektiivista ymmärrystä kotirintamanaisuudesta. Sekä Tuulio että Aronaho menettivät poikansa sodassa. Koska *Kotilieden* sisään rakentunut diskurssijärjestys ei sallinut vihan, pettymyksen tai surun tunteita, tilanne pakotti nämä kokemuskirjoittajat hakemaan uudenlaisia ilmaisutapoja kielletyille tunteilleen. Projisoimalla pakinoissaan surua ja epätoivoa läheisiinsä, sekä ulkoistamalla tunteitaan luontoon ja avaruuteen, kirjoittajat pystyivät tuomaan esille sodan menetysten tuottamia todellisia tunteita.

Yhteisen kokemuksen diskurssia ja uhri-sankari-premissiä vahvistaneet fiktiiviset uhritarinat perustuivat sota-aikana kirjallisuudessa ja myös elokuvissa esiintyneeseen arkkityyppiseen kertomukseen uhrivalmiista vaimosta. Miehensä sodassa menettänyt vaimo käy läpi katharttisen kokemuksen, jonka ansiosta hän ymmärtää antamansa uhrin merkityksen. Fiktiiviset uhritarinat kiinnittyivät kansakunnan säilymisen diskurssiin, kun leskeksi jäänyt vaimo synnytti miehensä kuoleman jälkeen lapsen – uuden kansalaisen isänmaalle. Kertomukset pyrkivät vaikuttamaan lukijoihin affektiivisesti aivan kuten kasvutarinatkin.

Luottokirjoittajat hallitsivat *Kotilieden* ideologisen arvomaailman mutta risitiirtä syntyi niissä artikkeleissa, joissa avustajat kyseenalaistivat lehden arvoja tai argumentoivat niitä vastaan. Vallitsevaa diskurssijärjestystä kyseenalaistavaa kirjoittelua oli *Kotiliedessä* kuitenkin huomattavan vähän, ja ainoastaan yksi kirjoittaja, Elisabet Tuomaantytär, esitti suoraa kritiikkiä. Tuomaantytär arvosteli ankarasti Enäjärvi-Haavion vaatimusta kuuden lapsen synnyttämisestä. Tästä aiheesta kertovia tekstejä Tuomaantytärtä ei kriittisen kirjoituksen jälkeen julkaistu, eivätkä vallitsevan ideologian vastaiset tai sitä vähimmässäkään määrin kyseenalaistavat arvot koskaan edenneet fiktiivisiin tarinoihin. *Kotiliesi* ei sodan aikana antanut tilaa erilaisille näkemyksille.

Kotirintamanaisideaalin mukaista diskurssijärjestystä tuottavien lausumien tyyli- ja keinovalikoima oli laaja. Esimerkiksi naisen sallittuja tunteita normittava fiktiivinen kertomus käytti tyyli- ja keinovalikoimassaan seuraavia keinoja: toivotun tunteen herättäminen vertaiskokemuksena, metaforinen ja myyttinen kuvasto sekä aristoteelinen tragedian kaava ja siihen keskeisesti liittyvä katharsis. Toimintaan ohjeistavien asia-artikkelien tyyli- ja keinovalikoimaan kuuluivat: faktat, ohjeet ja naisia koskevan päätöksenteon hyödyntäminen. Kirjoitukset määrittivät sitä, millaiset tunteet olivat hyväksyttäviä, ja mitkä tunteet murensivat kotirintaman henkistä selkärankaa. Esimerkiksi pelko, suru ja viha eivät olleet sallittuja. Tämä johti siihen, että sotilaan kuolemaa käsittelevät jutut painottivat naisten ymmärrystä antamansa uhrin jalosta merkityksestä ja kuoleman vaimolle tai äidille tuomaa onnen täyttymystä.

Sotaleskien tilanne oli *Kotiliedelle* hankala aihe. Sotaleskien edellytettiin vaalivan sotasankarina kuolleen miehensä muistoa ja pidättäytyvän uudesta avioliitosta. Sotaleskeydestä tulikin *Kotiliedessä* ennen kaikkea moraalikysymys. Uudelleen avioituneita sotaleskiä pidettiin moraalittomina, vaikka yhteiskunnassa muuten sotaleskiin suhtauduttiin etupäässä arvostavasti (Salonen & Harju 1995, 27). Sotaleskien lisäksi sota-orpojen tilanne jäi yhteiskunnallisessa mielessä *Kotiliedessä* käsittelemättä. Ilmiö ei kuitenkaan koskenut vain *Kotiliettä*, vaan vallalla oli ikään kuin sanaton sopimus siitä, että sodan haavoista vaietaan (Haapalahti 2007, 102). Sota-orpo kuvattiin *Kotiliedessä* isänsä sankaruuden jatkajana – eräänlaisena sankarilapsena, jonka tuli kantaa sankari-isien isänmaallista velvoittavaa viittaa.

On perusteltua sanoa, että Suomessa *Kotiliesi* asemoi itseään suhteessa sotaan toisin kuin muut kaupalliset naistenlehdet. Esimerkiksi *Eeva* pakeni ympäröivää sodan todellisuutta vahvistamalla eskapistista naiskuvausta. Lehti pyrki kirjoituksillaan filmitähdistä ja seikkailevista naisista välttämään sodan käsittelyä ja sen naisiin kohdistamia vaatimuksia. Kolmas kaupallinen naistenlehti *Hopeapeili* tuki naisten uhrivalmiutta mutta jätti naisille *Kotiliettä* huomattavasti laajemman elintilan toimia ja ilmaista itseään. Tämä näkyi esimerkiksi siinä, että *Hopeapeili* ei *Kotilieden* tapaan julkaissut ”Kodeista isänmaalle” -palstan tapaisia kuolinilmoituksia vaan ”Hääilmoituksia”-kuvapalstaa.

Kun *Kotiliettä* vertaa sen ruotsalaiseen esikuvaan *Husmoderniin*, voi nähdä, että 1930-luvun lopulle asti *Kotiliesi* ja *Husmodern* olivat melko samankaltaisia. 1930-luvun lopulla Suomi eli taloudellisen nousun aikaa, mikä näkyi kodeissa materiaalisen elintason kasvuna mutta myös naisten elämänvalintojen lisääntymisenä (Soikkanen 1984). Naisen roolin avartuminen heijastui myös *Kotilieteen*. Perheenemäntien vapaa-ajanviettoa pidettiin hyväksyttävänä, eikä monilapsisuus ollut keskeisesti tavoiteltavaa edes *Kotiliedessä*. Vuoden 1939 lopulla, toisen maailmansodan sytyttyä, lehtien välille alkoi syntyä eroa.

Sodan vaikutus näkyi naisen rooliin kohdistuvana muutoksena. Tämä käy ilmi verrattaessa esimerkiksi *Husmodernin* kysymys – vastaus -palstoja *Kotilieden* ”Isoäidin kirjeenvaihto” -palstaan. Isoäidin vastaukset muuttuivat naisten elämänvalintoja ja moraalista liikkumatilaa voimakkaasti rajaaviksi toisin kuin *Husmodernin* Kysymys – vastaus -palstat. Tapahtumien ja asioiden kuvaaminen ja se, miltä eri asioiden esitettiin tuntuvan, erosivat merkittävästi näissä kahdessa lehdessä. Sodalta välttyneessä Ruotsissa *Husmodernin* sanastossa useat asiat olivat edelleenkin hauskoja tai mukavia ja naisia kuvattiin eleganteiksi. *Kotiliedessä* mukavuuteen tai viihtyvyyteen viittaavat adjektiivit katoavat lähes kokonaan toisen maailmansodan aikana.

Päätelmä tutkimukseni pohjalta on, että vaikka kotirintamanaisideaali ei *Kotiliedessä* ollut selvärajainen vaan osittain hahmoton ilmiö, sen syntyminen implikoi yhteisesti jaettua näkemystä kotirintamanaisesta. Tämä johti siihen, että *Kotiliesi* luopui lähes kokonaan naisiin kohdistuvasta emansipaatiosta ja asettui julistamaan sodan propagandaa. Erityisesti muutos *Kotilieden* 1920-luvun alkuvuosien tapaan käsitellä naisten oikeuksia kouluttautumiseen ja yhteiskunnalli-

seen liikkumatilaan oli merkittävä. Naisten kuvattiin vapaaehtoisesti luopuvan ”turhasta kouluttautumisesta” ja valitsevan maalaistalon perheenemännyyden.

Irma Sulkusen (1989, 162, 164) mukaan kuitenkin jo ennen toista maailmansotaa yläluokan vaatimus äidillisestä perinteiseen naisen rooliin kiinnittyvästä naisesta käänsi päällelleen naisasialiikkeen aiemmat ponnistelut naisten yhteiskunnallisen roolin laajentamisesta. Naisen elinpiirin rajaaminen kotiin ja feminiiseen elämänpiiriin johti siihen, että kotia ei enää nähty laajaksi, sosiaalisesti väljä rakenteiseksi yhteiskunnan tuotantoyksiköksi. Se oli rajautunut isän, äidin ja lasten muodostamaksi ydinperheeksi. (Sulkunen 1989, 162, 164.)

Näkemykseni mukaan toisen maailmansodan aikana *Kotilieden* kirjoittajat painottivat edelleenkin ydinperheen merkitystä eräänlaisena keskusyksikkönä, mutta nyt jokaisen ydinperheen edellytettiin toimivan yhteiskunnan osayksikkönä. Tämä kavensi naisten itsensä toteuttamisen tilaa ja pakotti heidät hyvin ahtaaseen perheenemännän rooliin jo nuorella iällä. Samaa kapeaan rooliin pakkottamista ei harjoitettu aikuistuvia poikia kohtaan. Tämä uusi kotirintamanaisen rooli ja sen saavuttamiseksi muodostuneet vaatimukset romuttavat käsitystä naisten keskeisestä emansipaatiosta toisen maailmansodan aikana.

Kotiliedessä sota-aikana tapahtuneessa toimituksellisessa linjan muutoksessa merkittävää on se, että naisen aseman kaventumista eivät lehdessä lähtökohtaisesti ajaneet miehet vaan naiset. Keskeisin yksinomaan miesten muodostama vaikuttamisen taso olivat papit. He argumentoivat sodan oikeutuksesta ja muodostivat näin uhrimielialaa vahvistavan yhteiskunnallisen kontekstin *Kotilieden* naisideaalia tuottavan diskurssin muodostukselle. Myös miespoliitikot ja mieslääkärit olivat osaltaan rakentamassa normatiivista kotirintamanaisen ideaalia niiltä osin kuin se kiinnittyi yhteiskunnassa käytyyn keskusteluun, mutta *Kotilieden* naiskirjoittajat loivat siihen ohjeistavan sisällön.

Kotilieden vahva asema kotirintamanaisideaalia tuottavana ja muokkaavana instanssina perustui lehden laajaan levikkiin ja kirjoittajien yhteiskunnalliseen asemaan naisten elämänpiiriä määrittävissä valtarakenteissa. Keskeisenä tekijänä lehden linjan muutoksen takana oli *Kotilieden* perustamisesta lähtien päätoimittajana toiminut Alli Wiherheimo. Päätoimittajuudestaan huolimatta Wiherheimo ei kokenut olevansa toimittaja vaan haaveissa oli perheenemännäisyys, jota hän ei voinut saavuttaa. Osittain tämän toiseuden kautta muodostunut ideaalikuva kotirintamanaisesta sai vastakaikua lukijoiden keskuudessa, ja *Kotiliedestä* tuli merkittävä vaikuttaja sota-aikana.

Olisiko tämä kotirintamanaisen ideaali syntynyt ilman *Kotiliettä*? Kyllä, aivan ilmeisesti jossain muodossa. Vastaavaa diskurssia tuotettiin myös radiossa ja muussa lehdistössä, vaikka naistenlehdet *Eeva* ja *Hopeapeili* eivät sitä merkittävässä määrin tehneetkään. Ilman *Kotiliettä* diskurssin muodostus ei kuitenkaan olisi ollut näin vahvasti eri toimijoita yhteen kokoavaa, eikä se olisi saanut näin laaja levikkistä areenaa. Keskeisten vaikuttajien kiinnittäminen *Kotilieteen* liitti lisäksi lehden argumentaatiota yhteiskunnassa vallitsevaan propagandistiseen ohjeistukseen.

Kotirintamanaisideaalin kausi oli *Kotiliedessä* poikkeustila. Se alkoi kun sota alkoi ja päättyi lähes yhtä nopeasti sodan päätyttyä. Voi hyvin sanoa, että sodalle käännettiin selkä, tai että *Kotiliesi* käänsi uuden jälleenrakennuksen sivun. *Kotiliedessä* jouduttiinkin sodan päätyttyä miettimään uudelleen lehden asemaa naisten arjessa. Tämä pakotti myös Wiherheimon (SKS KIA: AW, päiväkirja 12.4.1946. K3) pohtimaan rooliaan lehden päätoimittajana. Sota oli muokannut *Kotilieden* vahvasti yhteiskunnalliseksi propagandatoimijaksi. Wiherheimo tunsikin sodan päätyttyä, että molempien, sekä päätoimittajan että lehden piti uudistua:

Oma työni vaatisi elävöitystä, monipuolistumista, tuoreutumista, pääsvä uusiin ympyröihin. Aivan ulkonaisesti pitäisi lehti luoda uudeksi, taittaa joskus toisin, kuvittaa toisin. (SKS KIA: AW, päiväkirja 12.4.1946. K3.)

Naisten omat toiveet ja itsensä toteuttaminen tulivat ensimmäisen kerran sodan jälkeen esille vuonna 1947 neuvottelukunnan kokouksessa:

Ajattelemme Kotilieden lukijaa

Kotilieden uuden numeron saapuessa emännän mielessä vilahtaa ajatuksia kodista ja työstä siellä:

I Emäntä katsoo

Kotiaan ja suhdettaan siihen

Miestään, avioliittoa ja sen solmimista

Itseään, toiveitaan ja todellisuutta

Lapsiaan ja suhdettaan heihin.

II Emäntä virkistyy

Lukiessaan kaunokirjallisuutta, tunne-elämys

Saadessaan elämänvalaistusta

Katsahtaessaan muiden oloihin

Yhteenkuuluvaisuuden ja itsetunnon lisääntyessä. (SKS KIA: AW, KL:n neuvottelukunnan kokous 2.3.1947. K8.)

Kotiliesi palaa ainakin osittain sotaa edeltäneen ajan käsitykseen naisen roolista. Tämä näkyi neuvottelukunnan kokouksen asialistalla myös lokakuussa 1947:

Koti ja yhteiskunta:

Onko korostettava naisten osanoton tärkeyttä yhteiskunnalliseen toimintaan erikokoisesti edessä olevia vaaleja ajatellen? (SKS KIA: AW, KL:n neuvottelukunnan kokous 20.10.1947. K8.)

Kotiliesi siirtyi sodan loputtua Wiherheimon sanoin ”Lemminkäisen äidin kaudesta Ainon ja Kyllikin kauteen”. Näin Wiherheimo kuvaa *Kotiliettä* sodan päätyttyä:

Rauhan vihdoon tultua kääntyi Kotiliedenkin kausi uudeksi. Yksilön ja yksitviseen naisen kohtalo heijastuu entistä tiheämmin lehden sivuilla. On tultu Ainon ja Kyllikin kauteen, joka tempoilee yksilöllisen onnensa vaatimuksin, irti entisestä, ahdistavasta, epävarmana sisimmässään, onko tämä oikea, tämä rajoittamattoman vapauden tie. (SKS KA: AW, tervehdys, esitys aika ja paikka tuntematon. K5.)

Päätoimittaja Wiherheimo kuvaa lehden siirtyneen *Kalevalan* Lemminkäisen äidin kaudesta yksilöllisen onnensa ikeessä tempoilevien Ainon ja Kyllikin kauteen. Sodan loppuminen tarkoitti *Kotilieden* kohdalla sitä, että uhritarinoille ei ollut enää tarvetta. Naisten kasvutarinoille oli sodan jälkeen vielä oma funktionsa, kun osa miehistä palasi rintamalta sotainvalideina. Vuoteen 1946 jatkuneet sarjamuotoiset kasvutarinat vahvistivat sotainvalidien sankaruutta ja pyrkivät perustelevaan heidän kelpoisuuttaan avioliittomarkkinoilla.

Jatkotutkimus tarjoaisi *Kotilieden* kautta kiinnostavan kurkistusikkunan myös jälleenrakennuksen aikaan. Käsitakseni mukaan siirtymä sotaa edeltävän ajan *Kotiliesistä* sota-ajan *Kotiliesiin* on yhtä dramaattinen kuin siirtymä sodasta jälleenrakennuksen aikaan. Erityisen kiehtovaa olisi selvittää, minkälaisia affektiivisen vaikuttamisen keinoja *Kotiliesi* käytti jälleenrakennuksen aikana ”Ainon” ja ”Kyllikin” muodostamiseen. Tutkimus syventäisi kuvaa siitä, mitä selviytymiskeinoja käytettiin rankasta sodasta toipumiseen Suomen kodeissa, ja mitä sodasta toipuminen edellytti perheenemänniltä.

Tämä tutkimus valottaa vain pieneltä osin sitä, mitä muita naisidentiteettejä sota-aikana naistenlehdissä tuotettiin, tai paremmin sanoen, minkälaisia rooleja naisille, edes idean tasolla, avautui uhrautuvan perheenemännän rinnalla. Erityisesti syvempi perehtyminen *Eevan* tuottaman ja vahvistaman eskapistisen, seikkailevan naisen ideaaliin, laajentaisi käsitystä siitä, minkälaiseen fantasiamaailmaan naisten oli sota-aikana mahdollisuus paeta.

SUMMARY

This study investigates how the women's magazine *Kotiliesi* built and shaped the normative ideal of a home front woman during World War II in Finland. *Kotiliesi* was chosen as the subject because it was the most important women's magazine of the three published at that time due to its wide readership and its pool of writers consisting of influential members of society. The subject of research were *Kotiliesi* magazine issues from 1939 to 1945, annual reports of Yhtyneet Kuvalehdet publishing company, and private archives of key writers.

The conceptual framework of this cultural study is on one hand that of discourse theory and on the other hand that of gender studies. Through discourse theory it strives to recognize the kinds of identities *Kotiliesi* produced in order to create relatable meanings for its readers, and to find out what kinds of stories were used to construct those meanings, and how these writings both adhered to the narration of war and played their part in creating the ideal image of a home front woman. The study also looks into the backgrounds of key *Kotiliesi* writers, especially the actions of editor in chief Alli Wiherheimo, who remained relatively unknown to the public, in outlining the magazine's content policy.

The basis of the analysis is a three-discourse theoretical model created based on the research subject. First, the cornerstone of the model, is a discourse validating the *justification of war*. Here the focus of analysis is how one of the most important writers of *Kotiliesi*, Katri Bergholm, using the pseudonym Isoäiti ("Grandmother"), aimed to solidify the home front women's acceptance and understanding of their role as part of the "victorious" war machine.

Second, a pronatalist discourse of *preserving the nation* focused on ensuring the birth of new citizens to replace the growing number of war casualties. Here the writers claimed having children was the primary duty of women. Third, a discourse of *common experience*, which strengthens the sacrifice-hero premise, in which the right kind of sacrifice-hero spirit was stoked through affective articles about the writers' own experiences and fictitious sacrifice and hero stories.

These discourses defined in the study were not created in the *Kotiliesi* magazine separately from the rest of the society. They are closely entwined with the wider discussion of war and the woman's position in it. The discourse of justification of war was based on the argumentation by clergymen and "Grandmother" that aimed to bolster the view that Finland was defending the whole Western civilization against Eastern barbarism. At the same time, war was seen to have an elevating effect on people. It was described to purge the human mind of fear and paralyzing sorrow, both emotions that the magazine's order of discourse did not allow for.

The pronatalist message of the discourse of preserving the nation crystallized in the demand of member of the advisory board, vice chairman of Finnish Family Federation Elsa Enäjärvi-Haavio, for a six-child family ideal. To reach that ideal, the magazine articles argued against lengthy education of young women and encouraged them to marry early. The message was emphasized using fictitious growth stories aimed at moulding the general attitudes so that young

women would see marrying an invalid of war as their patriotic duty. At the same time, doctors undermined in their articles the toll of having many children on the mother and emphasized the positive effects of having several siblings for the mental well-being of the child.

Kotiliesi magazine had a strict policy concerning differing opinions, and no pieces criticizing the demand of having multiple children were published. An exception to the rule was a text by smallholder Elisabet Tuomaantytär in the summer of 1941, titled “Korpiäidin väestökysymys” (“The population question for a hinterland mother”). Maternal mortality was still high, because many Finnish mothers lived in very simple conditions a long and arduous journey away from everything. Tuomaantytär pointed out this reality, not mentioned in the magazine. Elsa Enäjärvi-Haavio refuted Tuomaantytär’s views, and the pronatalist policy was not criticized since in the magazine.

In addition to urging women to have children, emphasizing the sacrifice-hero premise became a key agenda in *Kotiliesi* magazine. In support of this, writings based on common experience and fictitious sacrifice stories were published. Four different fictitious sacrifice story types can be identified in the magazine. They are based on the archetypical story of a wife ready for sacrifices, common in wartime novels and films. A wife loses her husband in war and goes through a cathartic experience that makes her understand the significance of her sacrifice. These fictitious sacrifice stories are also connected to the discourse of preserving the nation when the widow gives birth to a child after the death of her husband – a new citizen for the fatherland. These stories began to appear in the magazine during the Continuation War when the number of casualties started to rise in June 1941.

The general martyrish atmosphere was supported by key writers, smallholder Impi Aronaho and writer, translator and scholar Tyyni Tuulio in her causeries written under the pseudonym Tuulia. Both Tuulio and Aronaho lost their sons in war, but as the in-built order of discourse in *Kotiliesi* did not allow for feelings of anger, disappointment or sorrow, these experienced writers were forced to find new ways to express their forbidden emotions. By projecting mourning and despair on their family members and externalizing their emotions in nature and space, they were able to show their true feelings about their loss.

The study shows that the *Kotiliesi* motto “Home is the heart of society” gained a new meaning during World War II. Before the war, the magazine had given seasonal tips and instructions for homemakers and supported women’s education and activism in society, but after the war broke out, the focus shifted to supporting the war efforts. The idea of the woman’s role at home and home front changed. Editor in chief Wiherheimo used a metaphor relating to the Finnish national epic *Kalevala* when describing the change in female identity: a pre-war active member of society, Louhi, turned into Lemminkäinen’s Mother, sacrificing her son.

Alli Wiherheimo as editor in chief was not solely responsible for the change of direction in *Kotiliesi* during the war, even though she was in charge of the magazine’s internal policy. The propagandist policy was clearly affected by general

thought patterns in the society, the conservative Christian values of the magazine, and the writers' view of woman's role in the war, based on their shared set of values. The magazine's propagandist content also grew stronger when Wiherheimo set up an advisory board in 1941, consisting of influential members of society supporting her world view and values.

Thus, *Kotiliesi* separated itself from the two other commercial women's magazines, *Hopeapeili* and *Eeva*. *Eeva* in particular supported in its content an escapist, adventurous female identity. The magazine's publisher, Yhtyneet Kuvalehdet Company, did not require the propagandist content *Kotiliesi* had chosen. The publisher just allowed the magazine to continue on the path of editor in chief Wiherheimo due to growing readership. War time was a state of emergency in *Kotiliesi*. After the war ended, the role of the woman, as well as women's choices of fulfilling themselves, were again seen as more diverse. Wiherheimo says the magazine moved on from the era of Lemminkäinen's Mother in *Kalevala* to the era of Aino and Kyllikki, who struggled to find their individual joy.

LYHENTEET

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma, Alli Wiherheimon arkisto: SKS KIA: AW

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma, Jaakko Tuulion arkisto: SKS KIA: JT

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma, Tyyni Tuulion arkisto: SKS KIA: TT

Kotelon, jossa kyseinen lähde SKS KIA:n kokoelmassa sijaitsee, on lyhennetty: K + numero

Yhdistyneet Kuvalehdet Oy: YK

Suomen sanomalehdistön historia (SSHL) tutkimusprojekti, Helsingin yliopiston arkisto: HYKA: SSLH

LÄHDELUETTELO

Painetut lähteet

Kotiliesi 1939–1945. Porvoo: WSOY.

Eeva 1/1940–3/1940, 7/1940, 9/1940, 10/1940, 12/1940, 10/1941. Helsinki: Tilgmann.

Frauen-Warte 1/1942, nr. 1/7/1942. München: NS Frauen Warte.

Hopeapeili 11/1939, 1/1940, 2/1940, 9/1941, 2/1942–4/1942, 7/1942–9/1942, 11/1942. Porvoo: WSOY.

Arkistolähteet

Alli Wiherheimon julkaisemattomat muistelmat, Kaksi leiviskää 1966–1968. Estetiikan Laudaturtyö 1937. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto. Alli Wiherheimon arkisto. Kotelo 6.

Alli Wiherheimon kirje Jalmari Jäntille 19.7.1926. Kansallisarkisto. WSOY:n arkisto. WSOY:n kirjailijakirjeenvaihto A-Ö. WSOY:n arkistoa ei ole luetteloitu tutkimusajankohtanani 2012.

Alli Wiherheimon kirje WSOY:n johdolle 31.10.1922. Kansallisarkisto. WSOY:n arkisto. WSOY:n kirjailijakirjeenvaihto A-Ö, Wiherheimon. WSOY:n arkistoa ei ole luetteloitu tutkimusajankohtanani 2012.

Alli Wiherheimon muistilappuja ja muistiinpanoja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto. Alli Wiherheimon arkisto. Kotelo 7.

Alli Wiherheimon puheita. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto. Alli Wiherheimon arkisto. Kotelo 5.

Alli Wiherheimon päiväkirjat 1932–1947. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto. Alli Wiherheimon arkisto. Kotelo 3.

Alli Wiherheimon vastaukset Suomen sanomalehdistön historia -projektiin SSLH, 1.7.1976. Kotilieden neuvottelukunnan pöytäkirjat 1941–1947. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto. Alli Wiherheimon arkisto. Kotelo 8.

Jaakko Tuulion kirjeet Tyyni Tuuliolle 1939. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto. Tyyni Tuulion arkisto. Kirjeet 502:18:3,4.

Mirja Huuhka. Suomen sanomalehdistön historia (SSLH) tutkimusprojekti, HYKA: SSLH 30.9.1976. Helsingin yliopiston keskusarkisto.

Tyyni Tuulion kirjeet ja kirjekortit Jaakko Tuuliolle 1939–1940. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto. Jaakko Tuulion arkisto. Kirjeet 1004:22:25–43.

Tyyni Tuulion päiväkirjat 1941. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto. Tyyni Tuulion arkisto. Kotelo 8.

Yhtyneet Kuvalehdet Oy, vuosikertomukset 1934–1944. Ei arkistoitu.

Lähteet

Aaltonen, Taina & Ellilä, Kirsti (1987) *Voittavaan armeijan äidit. Naiskuvan myytintasoinen aines sota-ajan (1939–1944) Kotiliesissä*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston uskontotieteen laitos.

Ahlbäck, Anders (2014) *Manhood and the Making of the Military: Conscription, Military Service and Masculinity in Finland, 1917–39*. Farnham: Ashgate.

Ahmed, Sara (1998) *Differences that Matter: Feminist Theory and Postmodernism*. Cambridge UK, New York: Cambridge University Press.

Ahmed, Sara (2010) "Happy Objects". Teoksessa M. Gregg & G. J. Seigworth (toim.) *The Affect Theory Reader*, s. 29–51. Durham, N.C.: Duke University Press.

Ahmed, Sara (2014) *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Aikasalo, Päivi (2004) *Alli Wiherheimo: Uranaisen sydän*. Helsinki: Otava.

Aikasalo, Päivi (2000) *Seuratkaamme järkevää ja terveellistä muotia. Naisten pukeutumishanteet ja vaatevalinnat 1920-luvulta 1960-luvun lopulle*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.

Alapuro, Risto & Stenius Henrik (1989) "Kansanliikkeet loivat kansakunnan". Teoksessa Risto Alapuro & Ilkka Liikanen & Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.) *Kansa liikkeessä*. s. 8–52. Helsinki: Kirjayhtymä.

Althusser, Louis (1984) *Ideologiset valtiokoneistot*. Suomentaneet Leevi Lehto ja Hannu Sivenius. Helsinki, Tampere: Kansankulttuuri.

Antikainen, Marjo-Riitta (2006) *Suuri sisarpiiri: NNKY-liike Suomessa 1890-luvulta 1990-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Aristoteles (1982) *Runousoppi*. Suomentanut Pentti Saarikoski. Helsinki: Otava.
- Aro, Jari. & Jokivuori, Pertti (2014) *Klassinen sosiologia ja moderni maailma*. Jyväskylä: Docendo.
- Attwood, Lynne (1999) *Creating the New Soviet Woman: Women's Magazines as Engineers of Female Identity, 1922–53*. Basingstoke: Macmillan in association with Centre for Russian and East European Studies.
- Bahtin, Mihail (1979) *Kirjallisuuden ja estetiikan ongelmia*. Moskova: Kustannusliike Progress.
- Ballaster, Ros (1993) *Women's Worlds: Ideology, Femininity and the Woman's Magazine*. London: Macmillan.
- Barthes, Roland (1990) *Mythologies*. London: Paladin/Grafton Books.
- Beetham, Margaret (1996) *A Magazine of Her own? Domesticity and Desire in the Woman's Magazine, 1800–1914*. London: Routledge.
- Berkhoff, Karel. C. (2012) *Motherland in Danger: Soviet Propaganda during World War II*. Cambridge, MA, USA: Harvard University Press.
- Bérubé, Michael (2009) "What's the Matter with Cultural Studies?" *Chronicle of Higher Education* 6:4/5, 9–11.
- Biografiasampo. Tuulio, Tyyni. Verkkosivu <https://biografiasampo.fi/henkilo/p5809>. Viitattu 9.6.2019.
- Booth, Wayne. C. (1961) *The Rhetoric of Fiction*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bourke, Joanna (2006). "Uusi sotahistoria". Suomentanut Ville Kivimäki. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa: suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, s. 21–42. Helsinki, Jyväskylä: Minerva.
- Buitenhuis, Peter (1987) *The Great War of Words: British, American and Canadian Propaganda and Fiction, 1914–1933*. Vancouver: University of British Columbia Press.
- Burke, Kenneth (1969) *A Rhetoric of Motives*. Berkeley: University of California Press.
- Butler, Judith (1999) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.

- Butler, Judith (2006) *Hankala sukupuoli: feminismi ja identiteetin kumous*. Suomentaneet Tuija Pulkkinen & Leena-Maija Rossi. Helsinki: Gaudeamus.
- Carey, James. W. (1994) "Viestintä kulttuurisesta näkökulmasta". Toimittajat Veikko Pietilä & Risto Suikkanen. *Tiedotustutkimus* 17: 2, 81–97.
- Cohen, Deborah (2002) *Remapping the Home Front: Locating Citizenship in British Women's Great War Fiction*. Michigan, USA: Northwestern University Press.
- Damasio, Hanna (2005) *Human Brain Anatomy in Computerized Images*. New York: Oxford University Press.
- Doak, Kevin M. (2007) *A History of Nationalism in Modern Japan: Placing the People*. Leiden, Boston: Brill.
- During, Simon (2005) *Cultural Studies: a Critical Introduction*. London, New York: Routledge.
- Ellilä, E. J. (1952) *Kirjallisia salanimiä ja nimimerkkejä*. Helsinki: [s.n.].
- Eskola, Katarina (2003) *Autius lehtipuissa: Elsa Enäjärvi-Haavion ja Martti Haavion päiväkirjat ja kirjeet 1942–1951*. Helsinki: WSOY.
- Eskola, Katarina (2002) *Itään: Elsa Enäjärvi-Haavion ja Martti Haavion päiväkirjat ja kirjeet 1941–1942*. Helsinki: WSOY.
- Eskola, Katarina (2005) *Klassikkogalleria: feministisiä ajattelijoita 1600–1950 -luvulta*. Helsinki: Helsingin yliopisto. Kristiina-instituutti.
- Eskola, Katarina (2001) *Sodassa: Elsa-Enäjärvi-Haavion ja Martti Haavion kirjeet 1939–1940*. Helsinki: WSOY.
- Evans, Suzanne (2007) *Mothers of Heroes, Mothers of Martyrs: World War I and the Politics of Grief*. Montreal, Quebec: McGill-Queen's University Press.
- Fairclough, Norman (2001) "Critical Discourse Analysis as a Method in Social Scientific Research". Teoksessa R. Wodak & M. Meyer (toim.) *Methods of Critical Discourse Analysis*, s. 121–138. London: SAGE.
- Fairclough, Norman (1995) *Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language*. London: Longman.
- Fairclough, Norman (1997) *Miten media puhuu*. Suomentaneet Virpi Blom & Kaarina Hazard. Tampere: Vastapaino.

- Ferguson, Marjorie (1985) *Forever Feminine: Women's Magazines and the Cult of Femininity*. Aldershot: Gower.
- Finlex. Lainsäädäntö. Verkkosivu <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1929/19290234>. Viitattu 28.12.2019.
- Fludernik, Monika (2010) *Postclassical Narratology: Approaches and Analyses*. Columbus: Ohio State University Press.
- Fornäs, Johan (1995) *Cultural Theory and Late Modernity*. London: Sage.
- Foucault, Michel (2014) *Parhaat*. Suomentaneet Tapani Kilpeläinen & Simo Määttä & Johan L. Pii. Tampere: Niin & näin.
- Foucault, Michel (1986) *Power/knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. Kääntänyt Colin Gordon. Brighton: Harvester Press
- Foucault, Michel (2010) *Sanat ja asiat: eräs ihmistieteiden arkeologia*. Suomentanut Mika Määttä. Helsinki: Gaudeamus.
- Foucault, Michel (2010) *Seksuaalisuuden historia*. Suomentanut Kaisa Sivenius. Helsinki: Gaudeamus.
- Foucault, Michel (2014) *Tarkkailla ja rangaista*. Suomentanut Eevi Nivanka. Helsinki: Otava.
- Foucault, Michel (2005) *Tiedon arkeologia*. Suomentanut Tapani Kilpeläinen. Tampere: Vastapaino.
- Frederic, Sarah (2006) *Turning Pages: Reading and Writing Women's Magazines in Interwar Japan*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Geni.com. Karvonen (Bergholm), Mairi Ida Amanda. Verkkosivu <https://www.geni.com/people/Mairi-Ida-Amanda-Karvonen/5673387848810033538>. Viitattu 8.6.2019.
- Geni.com. Vasara, Helvi. Verkkosivu <https://www.geni.com/people/Helvi-Vasara/6000000020649436247>. Viitattu 8.6.2019.
- German Propaganda Archives. Calvin University. *Frauen-Warte*. Verkkosivu <http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/fw.htm>. Viitattu 3.3.2014.
- Gramsci, Antonio (2012) "(i) History of the Subaltern Classes; (ii) The Concept of 'Ideology'; (iii) Cultural Themes: Ideological Material". Teoksessa M. G. Durham & D. Kellner (toim.) *Media and cultural studies: keywords*, s. 13–17. Chichester: Wiley-Blackwell.

- Gramsci, Antonio (1978) *Selections from the Prison notebooks of Antonio Gramsci*. Kääntäneet Quintin Hoare & Geoffrey Nowell-Smith. London, Torino: Einaudi.
- Gramsci, Antonio (1979) *Vankilavihkot. 1*. Suomentaneet Martti Berger & Mikael Böök & Leena Talvio. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Gramsci, Antonio (1982) *Vankilavihkot: valikoima 2, Mennyttä ja nykyistä. Tämän päivän Ruhtinas. Valtio. Amerikanismi ja fordismi*. Suomentaneet Martti Berger & Mikael Böök & Leena Talvio. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Grossberg, Lawrence (2010) *Cultural studies in the future tense*. Durham NC: Duke University Press.
- Grossberg, Lawrence (2005) "Kulttuurin elämät ja teot". Teoksessa Urpo Kovala & Katarina Eskola & Kimmo Jokinen & Vesa Niinikangas & Esa Sironen (toim.) *Tarkkoja siirtoja*. Jyväskylä: Nykykulttuurin tutkimuskeskus.
- Grossberg, Lawrence (1995) *Mielihyvän kytkennät: risteilyjä populaarikulttuurissa*. Suomentanut Juha Koivisto. Tampere: Vastapaino.
- Grossberg, Lawrence (2009) "The Conversation of Cultural Studies 1". *Cultural studies* 23:2, 177–182.
- Grossberg, Lawrence (1992) *We Gotta Get Out of This Place: Popular Conservatism and Postmodern Culture*. New York: Routledge.
- Gutting, Gary (2005) *Foucault: a Very Short Introduction*. Oxford UK, New York: Oxford University Press.
- Haapalahti, Suvi (2007) *Isänmaan isättömät: sotaorpois osana toisen maailmansodan jälkeistä suomalaista yhteiskuntaa*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston historiatieteen, Suomen historian laitos.
- Hagelstam, Sonja (2012) "Families, Separation and Emotional Coping in War Bridging Letter Between Home and Front 1941–44". Teoksessa Ville Kivimäki & Tiina Kinnunen (toim.) *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*, s. 277–276. Leiden, Boston: Brill.
- Hagelstam, Sonja. (2006). "Lähellä ja kaukana. Parisuhteen ylläpitäminen rintaman ja kotirintaman välisessä kirjeenvaihdossa." Suomentanut Tiina Kinnunen. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa: suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, s. 213–227. Helsinki, Jyväskylä: Minerva.

- Hagelstam, Sonja (2018) Rintamakirjeissä rakentuva sodan maisema. *Elore* 25:1, verkossa: <https://journal.fi/elore/article/view/72813/34595>.
- Hagelstam, Sonja & Turtola, Martti (toim.) (2008) *Sodassa koettua: arkea sodan varjossa*. Porvoo: Weilin & Göös
- Hagelstam, Sonja & Turtola, Martti (toim.) (2009) *Sodassa koettua: yhdessä eteenpäin*. Porvoo: Weilin & Göös
- Hagner, Minna & Försti, Teija (2006) *Suffragettien sisaret*. Helsinki: Unioni Naisasialiitto.
- Haikari, Janne (2006) "Kun sota loppuu mutta velvoitteet jatkuvat: Suomen jälleenrakentaminen Kotiliesi-lehdessä 1940–1941". Teoksessa Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.) *Kun sota on ohi: sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*, s. 266–309. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hajkowski, Thomas (2002) "The BBC, the Empire, and the Second World War, 1939–1945". *Historical Journal of Film, Radio & Television* 22:2, 135–155.
- Halbertal, Moshe (2012) *On Sacrifice*. Princeton: Princeton University Press.
- Hall, Stuart (1980) "Cultural Studies: Two Paradigms". *Media, Culture & Society* 2:1, 57–72.
- Hall, Stuart (1999) *Identiteetti*. Suomentaneet Mikko Lehtonen & Juha Herkman. Tampere: Vastapaino.
- Hall, Stuart (1992) *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Suomentanut Juha Koivisto et. al. Tampere: Vastapaino.
- Stuart Hall (1992) "The West & The Rest, Discourse and Power". Teoksessa Stuart Hall ja Bram Gieben (toim.), *Formations of Modernity*, s. 275–320. Cambridge: Polity Press.
- Hanski, Jari (2006) *Juutalaisvastaisuus suomalaisissa aikakauslehdissä ja kirjallisuudessa 1918–1944*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Hapuli, Ritva (2003) *Ulkomailla: maailmansotien välinen maailma suomalaisnaisten silmin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Harding, Jennifer & Pribram, E. Dreidre (2004) *Loosing Our Cool? Following Williams and Grossberg on Emotion*. England: Methuen.

- Harding, Sandra. G. (2008) *Sciences from Below: Feminisms, Postcolonialities, and Modernities*. Durham (N.C.): Duke University Press.
- Hartsock, Nancy. C. M. (1987) "The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism". Teoksessa S. G. Harding (toim.) *Feminism and Methodology: Social Science Issue*, s. 157–180. Milton Keynes: Open University Press.
- Heikkilä-Halttunen, Päivi (2000) *Kuokkavieraasta oman talon haltijaksi: Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden institutionalisoituminen ja kanonisoituminen 1940–50-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heikkinen, Kaija (2012) *Yksin vai yhdessä: rintamanaisen monta sotaa*. Joensuu: Suomen kansantietouden tutkijain seura.
- Helle, Anna. & Hollsten, A. (2016) "Tunnetko kirjallisuutta? Johdatus suomalaisen kirjallisuuden tutkimukseen tunteiden ja tuntemusten näkökulmasta". Teoksessa Anna Helle & Anna Hollsten (toim.) *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*, s. 7–33. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Helsingin Suomalainen Klubi. Naisten ja miesten äänioikeus toteutui Suomessa täysimittaisena ensimmäisenä maailmassa. Verkkosivu <http://itse-naisyys100.fi>. Viitattu 27.2.2020.
- Hemánus, Pertti (1975) *Propaganda sanomalehdissä*. Helsinki: Otava.
- Hemánus, Pertti & Tervonen, Ilkka (1980) *Objektiivinen joukkotiedotus*. Helsinki: Otava.
- Hemmings, Clara (2005) "Invoking Affect. Cultural theory and the ontological turn". *Cultural Studies* 19:5, 548–567.
- Meyer, John W (2009) "Reflections: Institutional Theory and World Society". Teoksessa Drori Gili S. & Krücken, Georg & Meyer, John W (toim.) *World Society: The Writing of John W Meyer*, s. 36–63. Oxford: University Press.
- Hiedanniemi, Britta (1980) *Kulttuuriin verhottua politiikkaa: kansallissosialistisen Saksan kulttuuripropaganda Suomessa 1933–1940*. Helsinki: Otava.
- Hietanen, Silvo (1989) "Yksimielisyyttä ehdoitta – kesä 1940". Teoksessa Silvo Hietanen & Olli Vehviläinen (toim.) *Kansakunta sodassa 1. Sodasta sotaan*, s. 225–239. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Hiltunen, Ari (2005) *Aristoteles Hollywoodissa: menestystarinan anatomia*. Helsinki: Gaudeamus.

- Hirvonen, Maija (2000) *Salanimet ja nimimerkit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjasto.
- Holub, Renate (1992) *Antonio Gramsci: Beyond Marxism and Postmodernism*. London, New York: Routledge.
- Huuhka, Mirja (1980) "Alli Wiherheimo". Teoksessa Suoma Pohjanpalo (toim.) *Työtä ja tuloksia: suomalaisia vaikuttajanaisia*, s. 207–219. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Häggman, Kai (1994) *Perheen vuosisata: perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Häggman, Kai (2001) *Piispankadulta Bulevardille: Werner Söderström Osakeyhtiö 1878–1939*. Helsinki: WSOY.
- Häikiö, Martti (2005a) "Jatkosodan ulkopolitiikka: asemasotavaihe". Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen & Sampo Ahto (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*, s. 349–361. Helsinki: WSOY.
- Häikiö, Martti (2005b) "Jatkosodan ulkopolitiikka: hyökkäysvaihe 1941–1943". Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen & Sampo Ahto (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*, s. 148–154. Helsinki: WSOY.
- Häikiö, Martti (2005c) "Jatkosodan ulkopolitiikka: pitkosputa rauhaan". Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen & Sampo Ahto (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*, s. 1092–1101. Helsinki: WSOY.
- Ives, Peter (2004) *Language and Hegemony in Gramsci*. London Winnipeg: Pluto Press.
- Jallinoja, Riitta (1983) *Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet: naisasialiikkeen elämäntilanteen muutoksen ja yhteiskunnallis-aatteellisen murroksen heijastajana*. Porvoo: WSOY.
- Jokinen, Arto (2019) *Isänmaan miehet. Maskuliinisuus, kansakunta ja väkivalta suomalaisessa sotakirjallisuudessa*. Markku Soikkeli & Ville Kivimäki (toim.) Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arto (2000) *Panssaroitu maskuliinisuus – mies, väkivalta ja kulttuuri*. Tampere: Tampere University Press.
- Jokinen, Eeva & Juhana Venäläinen & Vähämäki, Jussi (2017) "Johdatus prekaarien affektien tutkimukseen". Teoksessa Eeva Jokinen & Jussi Venäläinen (toim.) *Prekarisaatio ja affekti*, s. 7–30. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Nykyykkulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 118.

- Jokisipilä, Markku & Könönen, Janne (2013) *Kolmannen valtakunnan vieraat: Suomi Hitlerin Saksan vaikutuspiirissä 1933–1944*. Helsingissä: Otava.
- Jokisipilä, Markku & Kinnunen, Tiina (2012) "Shifting Images of "Ours Wars": Finnish Memory Culture of World War II". Teoksessa Ville Kivimäki & Tiina Kinnunen (toim.) *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*, s. 435–482. Leiden, Boston: Brill.
- Joseph, Betty (1988) "Projective Identification: Clinical Aspects". Teoksessa Joseph Sandler (toim.) *Projection, Identification, Projective Identification*, s. 65–76. London: Karnac Books.
- Jowett, Garth. S. & O'Donnell, Victoria (2012) *Propaganda and Persuasion*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Julkunen, Martti (1989a) "Talvisodan henki – yhteinen taistelu". Teoksessa Silvo Hietanen & Olli Vehviläinen (toim.) *Kansakunta sodassa 1. Sodasta sotaan*, s. 147–156. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Julkunen, Martti (1989b) "Tuhon partaalla – ensimmäiset reaktiot talvisodan syttymiseen". Teoksessa Silvo Hietanen & Olli Vehviläinen (toim.) *Kansakunta sodassa. 1. Sodasta sotaan*, s. 124–128. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Jutikkala, Eino (1997) *Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka*. Porvoo: WSOY.
- Juutilainen, Antti (2005b) "Taistellen torjuntavoittoon". Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen & Sampo Ahto (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*, s. 793–806. Helsinki: WSOY.
- Juutilainen, Antti (1999) "Tiedotustoiminta". Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen & Sampo Ahto (toim.) *Talvisodan pikkujättiläinen*, s. 277–288. Porvoo: WSOY.
- Juutilainen, Antti (2005a) "Turruttava asemasodan aika". Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen & Sampo Ahto (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*, s. 340–349. Helsinki: WSOY.
- Juutilainen, Antti & Lentilä, Riitta (1999) "Talvisodan uhrit". Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen & Sampo Ahto (toim.) *Talvisodan pikkujättiläinen*, s. 816–828. Porvoo: WSOY.
- Juvonen, Tuula (2002) *Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia*. Tampere: Vastapaino.
- Kaitila, Anna. Negrologi. *Etelä-Suomen Sanomat* 19.11.1959.

- Kansallisbiografia. Bergholm, Katri. Verkkosivu <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7610/>. Viitattu 3.4.2018.
- Kansallisbiografia. Jännes, Toini. Verkkosivu <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/7715>. Viitattu 15.9.2015.
- Kansallisbiografia. Rislakki, Ensio. Verkkosivu <kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/1656>. Viitattu 3.5.2018 ja 8.6.2019.
- Kansallisbiografia. Salomies, Ilmari. Verkkosivu <kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3008>. Viitattu 8.6.2019.
- Kansallisbiografia. Waltari, Mika. Verkkosivu <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/702>. Viitattu 9.6.2019.
- Kantokorpi, Mervi (2000) "Proosan runousoppia". Teoksessa Mervi Kantokorpi & Pirjo Lyytikäinen & Auli Viikari (toim.) *Runousopin perusteet*, s. 105–161. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kaplan, David. M. (2003) *Ricoeur's Critical Theory*. Albany: State University of New York Press.
- Karjalainen, Tuula (1993) *Ikuinen sunnuntai: Martta Wendelinin kuvien maailma*. Porvoo: WSOY.
- Karkulehto, Sanna & Ahokas, Pirjo (2008) *Taajuuksilla värähdellen: sukupuolten ti-
loja ja tunteja kirjallisuudessa ja elokuvassa*. Oulu: University of Oulu.
- Karunki, Pekka & Rislakki, Ensio & Vuorelainen, Marja (1943) *Kansa talkoissa: talkootoimintaa esittelevä kuvateos*. Helsinki: Otava.
- Karvinen-Kopteff, Outi (1993) "Naisten kokemuksia sotasairaanhoidosta". Teoksessa R. Raitis & E. Haavio-Mannila (toim.) *Naisten aseet: suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*, s. 101–130. Porvoo: WSOY.
- Kearney, Richard (1996) "Narrative Imagination: Between Ethics and Poetics". Teoksessa Paul Ricoeur & Richard Kearney (toim.) *Paul Ricoeur: The Hermeneutics of Action*, s. 135–147. London, Thousand Oaks, (Calif.): Sage Publications.
- Kempainen, Ilona (2006) *Isänmaan uhrit: sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kempainen, Ilona (2007) "Kirkastettu sankaruus. Naisen sankarikuva sota-ajan Suomessa". *Naistutkimus* 2:1, 17–32.

- Kemppainen, Ilona (2005) "Sota-ajan naisten monet roolit". Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen & Sampo Ahto (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*, s. 454–474. Helsinki: WSOY.
- Keskisarja, Teemu (2012) *Raaka tie Raatteeseen: suurtaistelun ihmisten historia*. Helsinki: Siltala.
- Kirjasampo. Vasara, Helvi. Verkkosivu https://www.kirjasampo.fi/fi/kulsa/kauno%253Aperson_123175927532444. Viitattu 8.6.2019.
- Kimble, James J. (2006) *Mobilizing the Home Front: War Bonds and Domestic Propaganda*. College Station: Texas A&M University Press.
- Kimble, James J. (2011) "The Home as Battlefield: Femininity, Gendered Spheres, and the 1943 Women in National Service Campaign". *Women's Studies in Communication* 34:1, 84–103.
- Kirby, Vicki (2006) *Judith Butler: Live Theory*. London, New York: Continuum.
- Kirjasampo. Laitinen, Maili. Verkkosivu https://www.kirjasampo.fi/fi/kulsa/kauno%253Aperson_123176033846883. Viitattu 9.6.2019.
- Kirjastolinkit, *Kaleva*: <http://kirjastolinkit.ouka.fi/kaleva/joulu17/alpuan.htm>. Viitattu 12.11.2018.
- Kirk, Tim (2007) *Nazi Germany*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kirves, Jenni (2010) "Sotalapsen siirretty lapsuus". Teoksessa Jenni Kirves & Sari Näre & Juha Siltala (toim.) *Sodan kasvattamat*, s. 90–121. Helsinki: WSOY.
- Kirves, Jenni & Näre, Sari (2010) "Lapsuus sodan keskellä". Teoksessa Jenni Kirves & Sari Näre & Juha Siltala (toim.) *Sodan kasvattamat*, s. 12–30. Helsinki: WSOY.
- Kirves, Jenni & Näre, Sari & Juha Siltala (toim.) (2010) *Sodan kasvattamat*. Helsinki: WSOY.
- Kirves, Jenni & Kivimäki, Ville & Näre, Sari & Siltala, Juha (2010) "Sodassa kasvaneiden tunneperintö". Teoksessa Jenni Kirves & Sari Näre & Juha Siltala (toim.) *Sodan kasvattamat*, s. 387–410. Helsinki: WSOY.
- Kirves, Jenni & Näre, Sari (2008) *Ruma sota: talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga.

- Kisala, Robert (2009) "Norms of the War on Japanese Religion". Teoksessa Veselin Popovski & Gregory M. Reichberg & Nicholas Turner (toim.) *World Religions and Norms of War*, s. 87–105. Tokyo, New York: United Nations University Press.
- Kitch, Carolyn (1998) "The American Woman Series: Gender and Class in the Ladies' Home Journal, 1897". *Journalism & Mass Communication Quarterly* 75:2, 243–262.
- Kivikuru, Ulla (1996) *Vieraita lehtiä: aikakauslehti ajan ja paikan risteyksessä*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Kivimäki, Ville (2015) "Hämärä horisontti, avautuvat tulevaisuudet: suomalaisotilaat ja syksyn 1944 tunnemaisema". Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Marja Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha: suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950*, s. 73–100. Tampere: Vastapaino.
- Kivimäki, Ville (2013) *Murtuneet mielet: taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. Helsinki: WSOY.
- Kivimäki, Ville (2006). "Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa". Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa: suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, s. 19–42. Helsinki, Jyväskylä: Minerva.
- Kivimäki, Ville & Tepora, Tuomas (2012) "Meaningless Death or Regenerating Sacrifice? Violence and Social Cohesion in Wartime Finland". Teoksessa Ville Kivimäki & Tiina Kinnunen (toim.) (2012) *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*. Leiden, Boston: Brill.
- Klassikkogalleria. Feministisiä tutkijoita 1600–1950 -luvulta. Enäjärvi-Haavio, Elsa. Verkkosivu <http://www.helsinki.fi/sukupuolentutkimus/klassikkogalleria/enajarvi/index.htm>. Viitattu 29.7.2015.
- Koivisto, Juha & Lahtinen, Mikko & Mäntylä, Jorma (1992) *Antonio Gramsci tänään*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Koivisto, Satu (2003) *Kansakunnan perusta: Kotilieden avio- ja perheihanteet 1923–1934*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitos, journalistiikka.
- Koivunen, Anu (1995) *Isänmaan moninaiset äidinkasvot: sotavuosien suomalainen naisten elokuva sukupuoliteknologiana*. Turku: Suomen elokuvatutkimuksen seura.

- Koivunen, Anu (2003) *Performative Histories, Foundational Fictions: Gender and Sexuality in Niskaavuori films*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Konkordia-liitto. Mandi Hannula s. 89–97. Verkkoartikkeli <http://haku.konkordia-liitto.com/kirjamainos2008.pdf>. Viitattu 3.2.2020.
- Kormano, Riitta (2014) *Sotamuistomerkki Suomessa: voiton ja tappion modaalista sovittelemista*. Turku: Turun yliopisto.
- Koselleck, Reinhart (2002) *The Practice of Conceptual history: Timing History, Spacing Concepts*. Stanford (Calif.): Stanford University Press.
- Koskinen, Taava (1997) *Anna-lehden kannet 1963–1996*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston taidehistorian laitos.
- Kovala, Urpo (2005) ”Kommunikaation anatomia”. Julkaisussa *Tarkkoja siirtoja*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Nykykulttuurin tutkimuskeskus.
- Kovala, Urpo (2000) ”Konteksti – ongelma vai ratkaisu?”. Teoksessa M. Linko, Tuija Saresma & Erkki Vainikkala (toim.) *Otteita kulttuurista: kirjoituksia nykyajasta, tutkimuksesta ja elämäkerrallisuudesta: Katarina Eskolan juhlakirja*, s. 80–91. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 65.
- Kress, Gunther & Leeuwen, Theo van (2006) *Reading Images: the Grammar of Visual Design*. London: Routledge.
- Kujala, Erkki (2003) *Sodan pojat: sodanaikaisten pikkupoikien lapsuuskokemuksia isyyden näkökulmasta*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntapolitiikka.
- Kulha, Keijo K. (1972) *Tarkoituksellista tiedotustoimintaa: sodanaikaisen propagandan kuva todellisuudesta vuosina 1943–44*. Helsinki: Henkisen maanpuolustuksen suunnittelukunta.
- Kulmala, Maria (2006) *Koti on tunne ja tila: Kotilieden kotikäsitys 1960-luvulla*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitos, Suomen historia.
- Kunelius, Risto (1998) *Viestinnän vallassa: johdatusta joukkoviestinnän kysymyksiin*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Kurenmaa, Pekka & Lentilä, Riitta (2005) ”Sodan tappiot”. Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen & Sampo Ahto (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*, s. 1150–1162. Helsinki: WSOY.

- Kusch, Martin (1993) *Tiedon kentät ja kerrostumat: Michel Foucault'n tieteen tutkimuksen lähtökohdat*. Suomentanut Heini Hakasalo. Oulu: Pohjoinen.
- Kushner, Barak (2006) *The Thought War: Japanese Imperial Propaganda*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Lahtinen, Mikko (1992) "Intellektuaalinen ja moraalinen reformi Gramscin vankeilavhkoissa". Teoksessa Juha Koivisto & Mikko Lahtinen & Jorma Mäntylä (toim.) *Antonio Gramsci tänään*, s. 63–80. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Laine, Antti (1990) "Suomi miehitysvaltana". Teoksessa Silvo Hietanen & Olli Vehviläinen (toim.) *Kansakunta sodassa 2. Vyö kireällä*, s. 72–85. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Laine, Antti (1982) *Suur-Suomen kahdet kasvot: Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944*. Helsinki, Joensuu: Otava.
- Lappeenrannan kirjasto. Krohn, Helmi. Verkkosivu <https://www.lappeenranta.fi/fi/Palvelut/Kulttuuri-ja-liikunta/Kirjasto/Kotiseutukokoelma-Carlica/Etelakarjalaisia-kirjailijoita/Hakemisto-K-O/Krohn-Helmi>. Viitattu 8.6.2019.
- Large, Stephen S. (1992) *Emperor Hirohito and Shōwa Japan: a Political Biography*. London, New York NY: Routledge.
- Laurent, Helene (2017) *Asiantuntijuus, väestöpolitiikka, sota. Lastenneuvolojen kehittyminen osaksi kunnallista perusterveydenhuoltoa 1904–1955*. Helsinki: Helsingin yliopisto, valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 61/2017.
- LeGates, Marlene (2012) *In Their Time: a History of Feminism in Western Society*. New York: Routledge.
- Lehtimäki Markku & Stenby, Liisa (2013) "Kertomisen analyysi". Teoksessa Aino Mäkikalli & Liisa Steinby (toim.) *Johdatus kirjallisuusanalyysiin*, s. 88–123. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehto, Keijo (2006) *Aatteista arkeen: suomalaisten seitsenpäiväisten sanomalehtien linjapapereiden synty ja muutos 1971–2005*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston journalistiikan laitos.
- Lehtonen, Mikko (1996) *Merkitysten maailma: kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia*. Tampere: Vastapaino.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (1992a) "Aikakauslehdistön itsenäistymisvuodet 1918–1955". Teoksessa Pirkko Tommila (toim.) *Suomen lehdistön historia 10. Aikakauslehdistön kehityslinjat*, s. 179–284. Kuopio: Kustannuskiila.

- Leino-Kaukiainen, Pirkko (1992b) "Monipuolistuva aikakauslehdistö 1880–1917". Teoksessa P. Tommila (toim.) *Suomen lehdistön historia 10. Aikakauslehdistön kehityslinjat*, s. 105–179. Kuopio: Kustannuskiila.
- Leiponen, Kauko (1987) *Kansa talkoissa*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Leskinen, Jari (2005) "Pitkä jatkosota 25.6.1941–27.4.1945". Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen & Sampo Ahto (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*, s. 11–13. Helsinki: WSOY.
- Levyatan, Yaniv (2009) "Harold D. Lasswell's Analysis of Hitler's Speeches". *Media History* 15:1, 55–69.
- Littlejohn, Stephen W. & Foss, Karen A. (2009) *Encyclopedia of communication theory*. Thousand Oaks (Calif.): Sage. Dawsonera.
- Loipponen, Jaana (2008) *Telling Absence: War Widows, Loss and Memory*. Edinburgh: Edinburgh University.
- Lowenthal, Leo (2004) "Biographies in Popular Magazines". Teoksessa John Durham Peters & Peter Simonsson (toim.) *Mass Communication and American Social Thought: Key Texts, 1919–1968*, s. 188–206. Lanham: Rowman & Littlefield Publisher.
- Luostarinen, Heikki (1994) *Mielen kersantit: julkisuuden hallinta ja journalistiset vastastrategiat sotilaallisissa konflikteissa*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Lynch, Richard A. (2011) "Foucault's Theory of Power". Teoksessa D. Taylor (toim.) *Michel Foucault: key Concepts*, s. 13–26. Durham: Acumen.
- Lyytikäinen, Pirjo (2016) "Tunnevaikutuksia eli miten kirjallisuus liikuttaa lukijaa. Johdatusta tunteiden kognitiivisen poetiikan tutkimiseen". Teoksessa Anna Helle & Anna Hollsten (toim.) *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*, s. 37–57. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lähteenmäki, Maria (1995) *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan murros 1910–30-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Löfgren, Mervi & Tuominen, Marja (2018) "Taidetta ja kulttuuria Lapin rauhassa". Teoksessa Löfgren, Mervi & Tuominen, Marja (toim.) *Lappi palaa sodasta. Mielen ja hiljainen jälleenrakennus*, s. 25–33. Tampere: Vastapaino.
- Malin, Tuula (1993) *Anna, Eeva ja Kotiliesi naisen representaatioina ja naiseuden esikuvina*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston tiedotusopin laitos.

- Malinen, Antti (2018). "Marriage Guidance, Women and the Problem(s) of Returning Soldiers in Finland, 1944–1946". *Scandinavian Journal of History* 43:1, 112–140.
- Malmberg, Raili (1991) "Naisten ja kotien lehdet aikansa kuvastimina". Teoksessa Päiviö Tommila & Ari Uino (toim.) *Suomen lehdistön historia 8. Yleisai-kakauslehdet*, s. 191–291. Kuopio: Kustannuskiila.
- Mäntylä, J. (1992) "Toimittajat orgaanisina intellektuelleina. Antonio Gramscin sivistyneistöteorian tarkastelua nykytutkimuksen valossa". Teoksessa Juha Koivisto & Mikko Lahtinen & Jorma Mäntylä (toim.) *Antonio Gramsci tänään*, s. 81–93. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Marjomaa, Risto (2000) "Kuolema taitelukentällä". Teoksessa Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen & Holger Weiss (toim.) *Ilmestyskirjan ratsastajat: sota, nälkä, taudit ja kuolema historiassa*, s. 318–343. Tampereella: Vastapaino.
- Martikainen, Elina (2013) *Kirjoitettu sota: sotadiskursseja suomalaisessa kaunokirjal-lisuudessa (1917–1995)*. Tampere: Tampere University Press.
- Marttajärjestö. *Emäntälehti*. Verkkosivu <https://www.martat.fi/martat/martta-perinne/vuosikymmenet/1900-luku/emantalehti/>. Viitattu 28.12.2019.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich (1946) *Kirjeitä historiallisesta materialismista*. Hel-sinki: Työväen sivistysliitto.
- Massey, Doreen B. (1994) *Space, Place, and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Massumi, Brian (1995) "The autonomy of affect". *Cultural Critique* 47:31, 83–109.
- McLaren, Margaret A. (2002) *Feminism, Foucault, and Embodied Subjectivity*. Al-bany, NY: State University of New York Press.
- Melman, Billie (1988) *Women and the Popular Imagination in the Twenties: Flappers and Nymphs*. New York: St. Martin's Press.
- Metso, Marja (2005) "Toimittaja luo lehden, lehti toimittajan": Alli Wiherheimon toi-mittajuuden oppivuodet Kotiliedessä 1922–1925. Pro gradu -tutkielma. Tampe-reen yliopiston tiedotusopin laitos.
- Miettunen, Helge (1976) *Musta informaatio*. Helsinki: Otava.
- Mills, Sara (2004) *Discourse*. London, New York: Routledge.
- Mills, Sara (2003) *Michel Foucault*. London: Routledge.

- Miyake, Yoshiko (1991) "Twelve Doubling Expectations: Motherhood and Women's Factory Work under State Management in Japan in the 1930s and 1940s". Teoksessa Gail Lee Bernstein (toim.) *Recreating Japanese Women, 1600–1945*, s. 267–295. Berkeley: University of California Press.
- Morson, Gary Saul (2003) "Narratives". *New Literary History* 34:1, 59–73.
- Morson, Gary Saul (2013) *Prosaics and Other Provocations: Empathy, Open Time and the Novel*. Brighton, Massachusetts: Academic Studies Press.
- Neale, Stephen (2000) *Genre and Hollywood*. London, New York: Routledge.
- Nevala-Nurmi, Seija-Leena (2012) *Perhe maanpuolustajana: sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944*. Tampere: Tampere University Press.
- Niemi, Juhani (1980) *Kullervoosta rauhan erakkoon: sota ja rauha suomalaisessa kirjallisuudessa kansanrunoudesta realismiin sukupolveen*. Helsinki, Joensuu: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Nieminen, Armas (1941) *Väestökysymys entisinä aikoina ja nykyään*. Porvoo, Helsinki: WSOY.
- Nieminen, Hannu & Pantti, Mervi (2009) *Media markkinoilla. Johdatus joukkoviestintään ja sen tutkimukseen*. Helsinki: Loki-kirjat.
- Niiniluoto, Maarit (2007) "Käännösiskelmät – osa suomalaista identiteettiä". Teoksessa H. K. Riikonen & Urpo Kovala & Pekka Kujala & Outi Palokoski (toim.) *Suomennuskirjallisuuden historia 1*, s. 535–549. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nissi, Riikka (2010) *Totuuden jäljillä: tekstin tulkinta nuorten aikuisten raamattupiirikeskusteluissa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, humanistinen tiedekunta, suomen kieli.
- Näre, Sari (2010) "Nuoruus sodan hävityksessä". Teoksessa Jenni Kirves & Sari Näre & Juha Siltala (toim.) *Sodan kasvattamat*, s. 216–241. Helsinki: WSOY.
- Näre, Sari (2014) "'Taistelulenttänä Suomen nuorison sielu': Suur-Suomi-hengen nostatusta, hengellä pelaamista ja vastarintaa". Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Luvattu maa: Suur-Suomen unelma ja unohdus*, s. 189–257. Helsinki: Johnny Kniga.
- Nätkin, Ritva (2003) "Moninaiset perhemuodot ja lapsen hyvä". Teoksessa Hannele Forsberg & Ritva Nätkin (toim.) *Perhe murroksessa: kriittisen perhetutkimuksen jäljillä*, s. 16–38. Helsinki: Gaudeamus.

- O'Leary, Timothy (2009) *Foucault and Fiction: the Experience Book*. London, New York: Continuum.
- Ollila, Anne (1998) *Jalo velvollisuus: virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ollila, Anne (2010) *Kirjoituksia kulttuurista, sukupuolesta ja historiasta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Olsson, Pia (2005) *Myytti ja kokemus: Lotta Svärd sodassa*. Helsinki: Otava.
- Orbaugh, Sharalyn (2007) *Japanese Fiction of the Allied Occupation: Vision, Embodiment, Identity*. Leiden, Boston: Brill.
- Otava-konserni. Otava-konsernin historia. Verkkosivu <https://otavakonserni.fi/historia/>. Viitattu 18.2.2020.
- Paavilainen, Sinikka (2010) *Työtytöt: tytöt isänmaan palveluksessa 1941–1945*. Helsinki: Minerva.
- Parker, Robert Alexander Clarke (2001) *The Second World War: a Short History*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Pehkonen, Erkki (2013) "Poikasi täältä jostakin": narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, humanistinen tiedekunta, etnologia.
- Peltonen, Eeva (1993) "Naisten viime sodat vuosikymmenten takaa". Teoksessa Riiikka Raitis & Elina Haavio-Mannila (toim.) *Naisten aseet: suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*, s. 348–394. Porvoo: WSOY.
- Perko, Touko (1988) "Sanomalehdistö sodan ja säännöstelyn puristuksessa 1939–1949". Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen lehdistön historia 3. Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980-luvulle*, s. 9–140. Kuopio: Kustannuskiila.
- Pietikäinen, Sari (2008) "Kriittinen diskurssintutkimus". Teoksessa Kari Sajaavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.) *Kieli, diskurssi & yhteisö*, s. 191–217. Jyväskylä, Helsinki: Jyväskylän yliopisto, soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne (2009) *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.

- Pietilä, Jyrki (2008) *Kirjoitus, juttu, tekstielementti: suomalainen sanomalehtijournalismi juttutyyppeiden kehityksen valossa printtimedian vuosina 1771–2000*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, journalistiikka. *Jyväskylä studies in humanities* 111.
- Pimiä, Tenho (2009) *Tähtäin idässä: suomalainen sukukansojen tutkimus toisessa maailmansodassa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, etnologia. *Jyväskylä studies in humanities* 124.
- Pohjanpalo, Suoma (1980) *Työtä ja tuloksia: suomalaisia vaikuttajanaisia*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Porvarillisen Työn Arkisto. Kansallisen Kokoomuksen keskusarkisto. Wiherheimo, Toivo Antero. Verkkosivu <https://arkisto.kokoomus.net/kokoomusbiografia/elamakerta-artikkelit/wiherheimo-toivo-antero/>. Viitattu 31.12.2019.
- Pranttila, Anneli (2006) *Rintamamiesten muonitus Suomessa sotavuosina 1939–1945*. Helsinki: Helsingin yliopisto. Soveltavan kemian ja mikrobiologian laitos, Ravitsemustiede.
- Projekt Runeberg. Nordisk familjebok: Encyklopedi och konversationslexikon 1923-1937, 23 nid. s. 511. Verkkosivu <http://runeberg.org/nfcp/0282.html>. Viitattu 26.2.2016.
- Pärttö, Minna (2007) *Kodinhoidosta parisuhteen hoitoon: Kotilieden tarjoama perhekuva vuosilta 1953 ja 2003*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, sosiologia.
- Pörssitieto. Neuvostoliitolle pakkoluovutetut saksalaisomisteiset yhtiöt Suomessa. Verkkosivu <https://www.porssitieto.fi/kirjoitus/saksalaisyhtiöt.html>. Viitattu 7.9.2015.
- Raitis, Riikka & Haavio-Mannila, Elina (1993) *Naisten aseet: suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Porvoo: WSOY.
- Ramazanoglu, Caroline (1993) "Introduction". Teoksessa Caroline Ramazanoglu (toim.) *Up Against Foucault: Explorations of Some Tensions Between Foucault and Feminism*, 1–25. London, New York: Routledge.
- Rauttamo, Mari (1980) *Valistusjärjestöstä toimeenpanevaksi väestöpoliittiseksi elimeksi: Väestöliiton syntyhistoria ja liiton toimintaa vuosina 1941–1960*. Helsinki: Väestöliitto.
- Renard, Virginie (2013) *The Great War and Postmodern Memory: the First World War in Late 20th-Century British Fiction*. Brussels: P.I.E Peter Lang.

- Ribi re, Mireille (2008) *Barthes*. Penrith: Humanities-Ebooks.
- Ridell, Seija & Valiaho, Pasi (2006) "Mediatutkimus käsitteiden kudelmana". Teoksessa Seija Ridell & Pasi Valiaho & Tanja Sihvonen & Outi Hakola (toim.) *Mediaa kasittamassa*, s. 7–26. Tampere: Vastapaino.
- Riksarkivet. Lofving, Stefan (Tapani). Verkkosivu <http://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=10065>. Viitattu 16.9.2015.
- Rimmon-Kenan, Shlomith. (1983) *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. London: Routledge.
- Rupp, Leila J. (1978) *Mobilizing Women for War: German and American Propaganda 1939–1945*. Princeton, NJ.
- Rusi, Alpo (1982) *Lehdistosensuuri jatkosodassa: sanan valvonta sodankäynnin valienneena 1941–1944*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Russill, Chris (2006) "For a Pragmatist Perspective on Publics: Advancing Careys's Cultural Studies through John Dewey... and Michel Foucault?!". Teoksessa Jeremy Packer & Craig Robertson (toim.) *Thinking with James Carey: Essays on Communications, Transportation, History*, s. 57–78. New York: Peter Lang Publishing.
- Räisänen, Arja-Liisa (1995) *Onnellisen avioliiton ehdot: sukupuoliajarjestelman muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaissa 1865–1920*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Rönkkö, Tarja (2009) *Paremmaksi äidiksi: sisällönanalyysi huonosta äidistä 1920-luvun Kotiliesi-lehdessä*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, sosiaalityö.
- Saario, Lauri (1980) "Kaatuneiden evakuointikeskusten toiminta talvi- ja jatkosodassa". Teoksessa Matti Lappalainen & Jaakko Ilvessalo & Ohto Manninen & Juhani Halvari (toim.) *Sotahistoriallinen aikakauskirja*, s. 166–208. Helsinki: Sotahistoriallinen seura.
- Salminen, Esko (1976) *Propaganda rintamajoukoissa 1941–1944: Suomen armeijan valistustoiminta ja mielialojen ohjaus jatkosodan aikana*. Helsinki: Otava.
- Salonen, Torsti & Harju, Aulis (1995) *Muistot elävät: sotalesket ja kaatuneitten omaiset 50 vuotta*. Turku: Kaatuneitten omaisten liitto.
- Sandler, Joseph & Perlow, Meir (1988) "Projection, Identification, Projective Identification". Teoksessa Joseph Sandler (toim.) *Projection, Identification, Projective Identification*, s. 1–12. London: Karnac Books.

- Saraste, Erja (1990) "Talonpitoa rintaman varjossa - työvoima ja työmarkkinat vuosina 1941-44". Teoksessa Silvo Hietanen & Olli Vehviläinen (toim.) *Kansakunta sodassa 2. Vyö kireällä*, s. 285-300. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Sassoon, Anne Showstack (1992) "Antonio Gramsci ja vasemmisto: tutkimusohjelma 1990-luvulle". Teoksessa Juha Koivisto & Mikko Lahtinen & Jorma Mäntylä (toim.) *Antonio Gramsci tänään*, s. 19-38. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Sato, Barbara (2003) *The New Japanese Woman: Modernity, Media, and Women in Interwar Japan*. Durham and London: Duke University Press.
- Scanlon, Jennifer (1995) *Inarticulate Longings: The Ladies' Home Journal, Gender, and the Promises of Consumer Culture*. New York: Routledge.
- Scholtz-Klink, Gertrud "To Be German Is to Be Strong". *N.S. Frauen-Warte* 4 (1936), s. 501-502. German Propaganda Archives. Calvin University. Verkko sivu <http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/scholtz-klink2.htm>. Viitattu 15.4.2014.
- Sedergren, Jari (1999). "Talvisodan elokuvasensuuri". Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen & Sampo Ahto (toim.) *Talvisodan pikkujättiläinen*, s. 260-270. Porvoo: WSOY.
- Sedgwick, Eve Kosofsky & Frank, Adam (2003) *Touching Feeling: Affect, Pedagogy, Performativity*. Durham: Duke University Press.
- Seppinen, Ilkka (1999). "Jälleenrakennus ja siirtoväen asuttaminen". Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen & Sampo Ahto & J. Leskinen (toim.) *Talvisodan pikkujättiläinen*, s. 874-892. Porvoo: WSOY.
- Shevelow, Kathryn (1989) *Women and Print Culture: the Construction of Femininity in the Early Periodical*. London: Routledge.
- Sievänen-Allen, Ritva (1993) *Tyttö venheessä: Elsa Enäjärvi-Haavion elämä 1901-1951*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Sihvo, Hannes (2003) *Karjalan kuva: karelianismin taustaa ja vaihteita autonomian aikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Silverberg, Miriam (1991) "The Modern Girl as Militant". Teoksessa Gail Lee Bernstein (toim.) *Recreating Japanese Women, 1600-1945*, s. 239-266. Berkeley: University of California Press.
- Sisättö, Vesa & Halme, Jukka (2013) *Kotimaisia pakinoitsijoita*. Helsinki: Avain.

- Sjoberg, Laura & Via, Sandra (2010) *Gender, War, and Militarism: Feminist Perspectives*. Westport CT: Praeger Security International.
- Sobchack, Vivian Carol (2004) *Carnal Thoughts: Embodiment and Moving Image Culture*. Berkeley: University of California Press.
- Soikkanen, Timo (1984) *Kansallinen eheytyminen – myytti vai todellisuus?: ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuorovaikutus Suomessa vuosina 1933–1939*. Helsinki: WSOY.
- Steinby, Liisa (2013a) ”Kertomakirjallisuus”. Teoksessa Aino Mäkikalli & Liisa Steinby (toim.) *Johdatus kirjallisuusanalyysiin*, s. 52–141. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Steinby, Liisa (2013b) ”Kirjallisuus ja kirjallisuudentutkimus”. Teoksessa Aino Mäkikalli & Liisa Steinby (toim.) *Johdatus kirjallisuusanalyysiin*, s. 12–51. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sulkunen, Irma (1989) ”Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus”. Teoksessa Risto Alapuro & Ilkka Liikanen & Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.) *Kansa liikkeessä*. s. 157–175. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Sulkunen, Irma (1991) *Retki naishistoriaan*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Sulkunen, Irma & Lähteenmäki, Maria & Korppi-Tommola, Aura (2006) *Naiset eduskunnassa*. Helsinki: Edita.
- Sumiala-Seppänen, Johanna (2001) *Nomadit rippituolissa: medioidun uskonnon moraalisen järjestyksen dynamiikka (post)modernin television ja kulttuurin kontekstissa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, journalistiikka. Jyväskylä studies in communication 15.
- Suomalainen Naisliitto ry . Katri Bergholm – sotilaskotiliiton uranuurtaja, kirjailija ja järjestöihminen. Naisten Ääni -verkkosivu <http://www.naistenaani.fi/katri-bergholm-1878-1949-sotilaskotitoiminnan-uranuurtaja-kirjailija-ja-jarjestoihminen/>. Viitattu 13.7.2018.
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Pekkanen, Toivo. Verkkosivu <https://www.finlit.fi/fi/tietopaketit/toivo-pekkänen-0#.XPzX0Ygzb6Q>. Viitattu 9.6.2019.
- Syrjö, Veli-Matti (2005) ”Propaganda jatkosodassa”. Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen & Sampo Ahto (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*, s. 561–575. Helsinki: WSOY.

- Sääskilahti, Nina (2011) *Ajan partaalla: omaelämäkerrallinen aika, päiväkirja ja muistin kulttuuri*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 102.
- Taira, Teemu (2007) "Energian ja emotion välissä: Affekti ja kulttuurintutkimus". *Niin & Näin* 4:2, 47–53.
- Takeda, Hiroko (2005) *The Political Economy of Reproduction of Japan*. Abingdon, Oxon: RoutledgeCurzon.
- Tammi, Pekka (1992) *Kertova teksti: esseitä narratologiasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Tapper, Mirva (2005) *Käsityöohjeet aikansa kuvoina: Kotilieden käsityöohjeiden kantamia merkityksiä kodista, perheestä ja naisesta*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitos, etnologia.
- Tepora, Tuomas (2014) "Heimoveljiä, valkobandiitteja ja punikin perkeleitä: Valkoisen ja punaisen Suur-Suomen aate- ja tunnehistoriaa ennen toista maailmansotaa". Teoksessa Sari Näre & Jenni Kirves (toim.) *Luvattu maa: Suur-Suomen unelma ja unohdus*, s. 69–130. Helsinki: Johnny Kniga.
- Tepora, Tuomas (2011a) *Lippu, uhri, kansakunta: ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tepora, Tuomas (2011b) *Sinun puolesta elää ja kuolla: Suomen liput, nationalismi ja veriuhri 1917–1945*. Helsinki: WSOY.
- Tepora, Tuomas (2015) *Sodan henki: kaunis ja ruma talvisota*. Helsinki: WSOY.
- Tiittula, Antero (2018) *Espanjalaisen kaunokirjallisuuden suomennoksen kentän rakentuminen 1945–2015*. Pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopiston Humanistinen tiedekunta. Filosofian, historian ja taiteiden tutkimuksen osasto.
- Tikka, Marko (2002) "Valhe, emävalhe, muistitieto, asiakirja?". *Elore* 9:2. Verkossa: <https://journal.fi/elore/article/view/78369>.
- Tilli, Jouni (2014) *Suomen pyhä sota: papit jatkosodan julistajina*. Jyväskylä: Atena.
- Tilli, Jouni (2012) *The Continuation War as a metanoic moment: a Burkean reading of lutheran hierocratic rhetoric*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Turtola, Martti (1999) "Katkera rauha ja Suomen ulkopoliittinen asema sodan jälkeen". Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen & Sampo Ahto (toim.) *Talvisodan pikkujättiläinen*, s. 843–863. Porvoo: WSOY.

- Turtola, Martti (1989) "Muutokset Suomen kansainvälisessä asemassa keväällä 1940". Teoksessa Silvo Hietanen & Olli Vehviläinen (toim.) *Kansakunta sodassa 1. Sodasta sotaan*, s. 208–216. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Turunen, Arja (2011) "*Hame, housut, hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme?*": naisten päällyshousujen käyttöä koskevat pukeutumisohteet ja niissä rakentuvat naiseuden ihanteet suomalaisissa naistenlehdissä 1889–1945. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Turunen, Arja (2014) "Naistenlehdet Suomessa 1880-luvulta 1930-luvulle". *Media & Viestintä* 37:2, 38–56.
- Tuulio, Tuulio (1969) *Keskipäivän maa: 1916–1941*. Porvoo, Helsinki: WSOY.
- Tuulio, Tuulio (1927) *Me lähdemme Ranskaan ja Espanjaan: matkakirjeitä*. Porvoo: WSOY.
- Töyry, Maija (2005) *Varhaiset naistenlehdet ja naisten elämän ristiriidat: neuvotteluja lukijasopimuksesta*. Helsinki: Helsingin yliopisto, viestinnän laitos. Viestinnän julkaisuja 10.
- Uino, Ari (1992) "Aikakauslehdistön vakiintumisen kausi 1830–1880". Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen lehdistön historia 10. Aikakauslehdistön kehityslinjat*, s. 37–103. Kuopio: Kustannuskiila.
- Valenius, Johanna (2004) *Undressing the Maid: Gender, Sexuality and the Body in the Construction of the Finnish Nation*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- van Dijk, Teun. A. (2001) *Multidisciplinary Cda: A Plea for Diversity*. Teoksessa R. Wodak & M. Meyer (toim.) *Methods of critical discourse analysis*, s. 95–120. London: SAGE
- Varpio, Yrjö (1982) *Käyttökirjallisuus: kaunokirjallisuuden rajankäyntiä ja rajataupausten estetiikkaa*. Helsinki: Kirjastopalvelu.
- Vehkalahti, Kaisa (2000b) *Kohtalokas tyttöikä: tyttöyden representaatiot 1920-luvun naistenlehdissä*. Lisensiaatintyö. Turun yliopisto, kulttuurihistorianlaitos.
- Vehviläinen, Olli (1989a) "Barbarossan varjossa". Teoksessa Silvo Hietanen & Olli Vehviläinen (toim.) *Kansakunta sodassa 1. Sodasta sotaan*, s. 310–331. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Vehviläinen, Olli (2002) *Finland in the Second World War: Between Germany and Russia*. Gordonsville, VA, USA: Palgrave Macmillan.

- Vehviläinen, Olli (1989b) "Kansainvälisen järjestelmän kriisi". Teoksessa Silvo Hietanen & Olli Vehviläinen (toim.) *Kansakunta sodassa 1. Sodasta sotaan*, s. 12–121. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Verhey, Jeffrey (2000) *The Spirit of 1914: Militarism, Myth and Mobilization in Germany*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Vihavainen, Timo (1996) "Sodan ja vaaran vuodet". Teoksessa Eino Lyytinen & Timo Vihavainen (toim.) *Yleisradion historia. 1. osa: 1926–1949, Perustamisesta talvisotaan*, s. 129–302. Helsinki: Yleisradio.
- Viikari, Auli (2000) "Lyriikan runousoppia". Teoksessa Mervi Kantokorpi & Pirjo Lyytikäinen & Auli Viikari (toim.) *Runousopin perusteet*, s. 39–102. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Ward, Stephen J. A. (2004) *The Invention of Journalism Ethics: the Path to Objectivity and Beyond*. Montreal, Ithaca: McGill-Queen's University Press.
- Wetherell, Margaret (2012) *Affect an Emotion: a New Social Science Understanding*. London: SAGE Publications.
- Wiio, Osmo A. (1993) *Viestinnän tutkimussuuntia*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Williams, Raymond (2012) "Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory". Teoksessa Meenakshi G. Durham & Douglas Kellner (toim.) *Media and Cultural Studies: Keywords*, s. 130–143. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Williams, Raymond (2001) *The Long Revolution*. Peterborough: Broadview Press.
- Zeman, Z. A. B. (1964) *Nazi propaganda*. London: Oxford University Press.